

Cabbar Mämmədov

DİPLOMATİK PSIXOLOGİYA

*(Siyasi, ideoloji və psixoloji diversiya
və anti-diversiyaların metodları)*

**«SABAH» NƏŞRİYYATI
BAKI – 2001**

Cabbar Manaf oğlu Məmmədov:
Diplomatik psixologiya (*Siyasi, ideoloji və psixoloji diversiya və anti-diversiyaların metodları*). Bakı, «Sabah» nəşriyyatı, 2001 – 161 səhifə.

LSBN 5 – 86106 – 225 – 0

Kitabda adi həyatdan tutmuş siyasətə və hərbiyyəyə qədər olduqca geniş bir diapazonda tətbiq olunan çoxlu sayda diplomatik manevlərin, taktiki gedişlərin, psixoloji fəndlərin mexanizmi izah edilir, onlardan necə istifadə etməyin yolları göstərilir;

Kitabın birinci hissəsində – qədim Şərq əlbəyaxa döyüşlərində və ümumən hərbi texnikasında olduğu kimi, ünsiyyət aktının da özünəməxsus taktika və strategiyaya, hücum və əks-hücum məqamlarına, kəşfiyyat, diversiya elementlərinə və s. malik olduğu göstərilir, rəqibin zəif cəhətlərini necə aşkar etmək, onlara zərbələri necə endirmək, qarşı tərəfin hücumlarından necə qorunmaq, fikirlərini necə «oxumaq», ünsiyyət zamanı təşəbbüsü necə ələ almaq, liderliyə necə nail olmaq, kiməsə hər hansısa bir fikri necə təlqin etmək, onu necə inandırmaq, fəaliyyətə necə təhrik etmək və ya bundan necə çəkəndirmək, rəyini necə döndərmək, iradəsini necə qırmaq, öz mövqeyini ona necə qəbul etdirmək, onda hansısa bir əhval-ruhiyyəni, halı, meyli necə formalaşdırmaq və ya necə neytrallaşdırmaq, müxtəlif xarakter və statuslu adamlarla müxtəlif şəraitlərdə ünsiyyəti necə qurmaq, söhbətin maraqlı keçməsi üçün hansı nüansları nəzarətdə saxlamaq və s. barədə bəhs edilir.

İkinci hissədə – konkret olaraq siyasət və hərbiyyədə istifadə olunan diplomatik manevr və fəndlərin texnologiyalarından bəhs olunur: Rəqib cəbhəsinin əsgər və əhalisinin mənəvi və hərbi ruhunu necə qırmaq, onların öz qüvvəsinə, öz hərbi-siyasi rəhbərliyinin kompetentliyinə inamını necə itirmək, onların döyüş qabiliyyətini necə aşağı salmaq, müqavimət iradəsini necə qırmaq, hərbi əməliyyatlarda iştirakdan və ya səfərbərlikdən boyun qaçırmağa, dezertirliyə, komandirlərə tabe olmamağa, əsir düşməyə, satqınlığa və s. necə təhrik etmək, onları özlərinin, öz yaxınlarının və ya öz dövlətlərinin, vətənlərinin, rəhbərlərinin və b. əleyhinə olan addımlara, fəaliyyətlərə necə meyilləndirmək, beynəlxalq siyasətdə və ümumən siyasətdə bütün bunlardan necə istifadə etmək və s. barədə söhbət açılır, bunların realizəsi üçün konkret fənd və vasitələr göstərilir.

Metodika dünya psixologiyasında analoqa malik deyil.

Kitab xüsusi idarələr, diplomatlar, siyasətçilər, politoloqlar, hərbi strateqləri, pedaqoqlar, psixoloqlar və ümumiyyətcə, praktik psixologiya ilə maraqlanan hər kəs üçün yararlı ola bilər.

M $\frac{0303000000}{029-2001}$ qrifli nəşr

Rəssamı və dizayn tərtibatçısı: Lamiiyə Xankişiyeva

Kitabın mətni 2000-ci ildən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutunun internet saytına daxil olunub (http://phillaw.aznet.org/monru/mamedov_diplomatiya.htm)

Kitabın hər hansı xarici ölkədə, o cümlədən, ələlxüsus, Türkiyə Cumhuriyyətində nəşrindən ilk bir il üçün heç bir qanorər tələb olunmur

© C.M.Məmmədov, 2001

MÜNDƏRİCAT

MÜNDƏRİCAT	5
ÖN SÖZ	8
MÜQƏDDİMƏ	12
1-Cİ HISSƏ	
I fəsil. DAVRANIŞ VƏ DÜŞÜNCƏLƏRİN DETERMİNASIYA MEXANİZMİ BARƏDƏ	19
I.1. MOTİVLƏR BARƏDƏ MÖVCUD NƏZƏRİYYƏLƏR	20
I.1.1. Psixoanaliz nəzəriyyəsi	20
I.1.2. Analitik psixologiya	22
I.1.3. İndividual psixologiya	23
I.1.4. Biheviorial-təlim cərəyanı	24
I.1.5. Humanist psixologiya	26
I.1.6. Evolyusionizm	27
I.1.7. Sinergetika	30
I.1.8. Fəlakət nəzəriyyəsi	31
I.1.9. Digər nəzəriyyələr	32
I.2. MOTİVLƏR BARƏDƏ BİZİM QƏNAƏTİMİZ	32
I.2.1. Genetik (irsi) amillər	33
I.2.2. Təbiət amilləri	41
I.2.3. Sosial amillər	45
II fəsil. KƏŞFİYYAT: İNSANLARIN FİKİRLƏRİNİ NECƏ «OXUMALI», ONLARI NECƏ TANIMALI	60
II.1. ŞƏXSİYYƏTİN XARAKTERİSTİKASI BARƏDƏ MÖVCUD NƏZƏRİYYƏLƏR	60
II.2. ŞƏXSİYYƏTİN XARAKTERİSTİKASI BARƏDƏ BİZİM QƏNAƏTİMİZ	63
II.2.1. Şəxsiyyətin bioloji xarakteristikası (hamıya xas olan ümumi psixoloji əlamətlər)	64
II.2.2. Şəxsiyyətin sosial xarakteristikası (fərqli sosial qruplara xas olan psixoloji əlamətlər)	65
II.2.3. Şəxsiyyətin individual xarakteristikası (Konkret fərdlərə xas olan psixoloji əlamətlər)	66
II.2.4. Şəxsiyyətin situativ xarakteristikası	67
II.2.5. Şəxsiyyətin relyativistik xarakteristikası	68
II.3. ŞƏXSİYYƏTİN TƏDQIQ ÜSULLARI	70
II.3.1. Diaxronik tədqiq üsulu	71
II.3.2. Sinxronik tədqiq üsulu	79
III fəsil. BİR SIRA TAKTİKİ RƏFTAR VƏ ÜNSİYYƏT FƏNDLƏRİ	90
III.1. NECƏ TANİŞ OLMALI?	91
III.2. SÖHBƏT QAYDALARI	103
III.2.1. Riskli fikirləri necə ifadə etməli?	110
III.2.2. Tənqid (irad) qaydaları	118
III.2.3. Etiraz, imtina qaydaları	120
III.2.4. Mövzudan məharətlə yayınmaq qaydaları	122
III.2.5. Cavabdan diplomatikcəsinə necə yayınmalı	124
III.2.6. Mövcud münasibəti qoruyub saxlamağa və daha da inkişaf etdirməyə imkan verən qaydalar	126
III.2.7. Mahir həmsöhbət ola bilmək qaydaları	128
III.2.8. Mahir dinləyici ola bilmək qaydaları	130
IV fəsil. ATAKA: İNSANLARA NECƏ TƏSİR GÖSTƏRMƏLİ	132
IV.1. PSIXOLOJİ TƏSİRLƏRİN FORMALARI	120
IV.1.1. Təbliğət metodları	120
IV.1.2. Təşviqat metodları	149
IV.2. PSIXOLOJİ TƏSİRLƏRİN METODLARI	149
IV.2.1. Cadu, tilsim, ekstrassensorika	133
IV.2.1.1. Cadugərliyin tarixi	133
IV.2.1.2. Cadugərliyin növləri və mexanizmi	133
IV.2.2. Təlqin: İnsanları ayıqkən necə hipnoz etməli?	133
IV.2.2.1. Avtoritet və etimada əsaslanan təlqin	133
IV.2.2.2. Qarşı tərəfin zəifliklərindən istifadə yolu ilə həyata keçirilən təlqin	133
IV.2.2.3. Situativ faktorlara istinadən həyata keçirilən təlqin	133
IV.2.2.4. Təlqin materialının məzmunu faktoru	133

IV.2.2.5. Təlqin texnikası faktoru.....	133
IV.2.3. İnandırma, aldatma və dezinformasiya metodları.....	165
IV.2.3.1. Nümayiş manipulyasiyaları.....	165
IV.2.3.2. Təsvir manipulyasiyaları.....	165
IV.2.3.3. İzah manipulyasiyaları.....	165
IV.2.3.4. Arqumentasiya manipulyasiyaları.....	165
IV.2.4. Sanksiya	191
IV.2.4.1. Psixoloji sanksiyalar (<i>diversiya</i>).....	191
IV.2.4.2. Siyasi-inzibati sanksiyalar (<i>diversiya</i>).....	191
IV.2.4.3. İqtisadi sanksiyalar (<i>diversiya</i>).....	191
IV.2.4.4. Texnoloji sanksiyalar (<i>diversiya</i>).....	191
IV.2.4.5. Hərbi sanksiyalar (<i>diversiya</i>).....	191
IV.1.4.5.1. Psixotron silahlar.....	191
IV.1.4.5.2. Psixotrop preparatlar.....	191
IV.1.4.5.3. Partlayıcı maddələr (<i>gksplozivlər</i>).....	191
IV.1.4.5.4. Kimyəvi silahlar.....	191
IV.1.4.5.5. Bioloji (<i>bakterioloji</i>) silahlar.....	191
IV.1.4.5.6. Tektonik silahlar.....	191
IV.1.4.5.7. Genetik silahlar.....	191
IV.1.4.5.8. Zoo – silahlar.....	191
IV.1.4.5.9. «Humanist" adlandırılan bir sıra müasir silahlar.....	191
II HİSSƏ	
V fəsil. VİRTUAL MÜHARİBƏ METODLARI (Soyuq müharibə metodları).....	309
Davranış və düşüncələrin neyrostrateji proqramlaşdırılması metodu («Atom bombasına qarşı psixoloji bomba!»).....	309
V.1. İdeyaları necə iflasa uğratmalı, ideologiyaları necə neytrallaşdırmalı.....	314
V.2. Cəhdləri necə blokirovkalamalı, əleyhfəaliyyətlərin qarşısını necə almalı.....	323
V.3. İnqilablari necə formalaşdırmalı, situasiyaları necə dəyişməli.....	330
V.4. Qüvvələr (şəxsiyyətlər, dövlətlər...) əleyhinə fəaliyyətlər.....	338
V.5. Rəqib cəbhəsi daxilinə necə iğtişas salmalı.....	342
■ Təzviq taktikalari ilə əlaqədar bir sıra nüanslar.....	399
ƏLAVƏ:	
Bəzi dövlətlərin «Psixoloji əməliyyat» instruksiyalarından parçalar.....	399
AÇIQ CƏMIYYƏT: Müsbət və mənfi tərəfləri.....	401
Qarabağ müharibəsi ilə əlaqədar bəzi çıxarışlar.....	410
Ədəbiyyat siyahısı.....	420

ÖN SÖZ

Cabbar Məmmədovun «Diplomatik psixologiya» monoqrafiyasına AMEA-nın Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutunun

R Ä Y İ

Cabbar Məmmədovun "Diplomatik psixologiya" monoqrafiyası sosial psixologiyada az öyrənilmiş və dövlət idarəçiliyi, siyasət, ideologiya və hərbi sahəsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir sahəyə həsr olunmuşdur. Qeyd olunmalıdır ki, tədqiqat ciddi metodoloji əsasla və elm üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir sıra məsələlərə ciddi məntiqi-ardıcıl baxış sisteminə malikdir. Deyilən məsələlər sırasına aid oluna bilər: 1) Davranış və düşüncələrin determinasiya mexanizmi; 2) Şəxsiyyətin psixoloji portreti və individual imkanlarının spesifikasiyası; 3) Müxtəlif şərait üçün fərqli ünsiyyət metodları və rəftar taktikaları; 4) Konkret situasiyalarda insana təsir və onu inandırma metodları; 5) Virtual müharibə metodları; və s.

Təkcə yuxarıda qeyd olunan bu məsələlərin siyahısı özü məsələnin qoyuluşunun orijinallığını, bir sıra elmi praktik məsələlərə müəllifin biopsixologiya, psixologiya, sosiologiya, tarix və s. kimi digər elmlərlə kəsişən elmlər prizmasından baxmağa cəhd etməsini göstərir. Müəllif sübut etməyə çalışır ki, insan potensialı və onun bütün yaradıcılıq ehtiyatından, ideologiya və hərbi strukturları kimi cəmiyyətin əhəmiyyətli dövlət institutlarında böyük effektivliklə istifadə oluna bilər. Bizim fikrimizcə, burada müəllifin Azərbaycanın hərbi məktəbində çox az öyrənilmiş "Virtual müharibə" metodlarının araşdırılmasına cəhd etməsi xüsusilə diqqətəlayiqdir. Məsələyə Azərbaycanın bu gün düşdüyü tarixi şəraitin spesifikasiyası aspektindən baxılsa, o zaman Cabbar Məmmədovun hərbi əməliyyatlar şəraitində taktika və strategiyanın sosial-psixoloji aspektləri barədə əldə etdiyi nəticələri Azərbaycan üçün bu gün kifayət qədər böyük əhəmiyyət kəsb edən hərbi sferasında uğurla istifadə oluna bilər.

Cabbar Məmmədovun "Diplomatik psixologiya" kitabı barədə fikirlərimizi ümumiləşdirərək, əminliklə demək mümkündür ki, müəllif bu işində tədqiq etdiyi problemə cəsarətli analitik qabiliyyət, məntiqi-ardıcıl və sistemli baxış nümayiş etdirir. Nəzərə alınsa ki, C.Məmmədov yalnız orta məktəb bitirib, o zaman şübhəsiz ki, biz qarşımızda özünütəhsil yolu ilə əhəmiyyətli səviyyəyə qalxa bilmiş fenomenal bir şəxsiyyətin parlaq nümunəsini görürük. Və güman edirik ki, çox yaxın vaxtlarda o, nəzəriyyə sahəsində əldə etdiyi qənaətlərinin cəmiyyətimizin dövlət əhəmiyyətli sferalarında praktik tətbiqinə nail olacaq və bununla da, bugünkü cəmiyyətimiz üçün nəzərəcarpacaq faydalar gətirə biləcəkdir.

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
«Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi
Tədqiqatlar İnstitutu»nun direktoru
fəlsəfə elmləri doktoru,
prof. Y.İ. Rüstəmov*

BDU-nun Psixologiya Kafedrasının 23.02.1998 tarixli ümumi iclasının protokolundan çıxarış (bir parça)

«...Cabbar Məmmədovun işləri ilə tanışlıq göstərir ki, müəllif yazdığı məsələlər haqqında hamıya mə'lum olan ümumi, bayağı həqiqətləri təkrar etməyib, tədqiq etdiyi psixoloji fenomenlərin mexanizminə nüfuz etməyə, onu açmağa çalışmışdır və buna əsasən nail olmuşdur. Müəllif müxtəlif məsələlər haqqında indiyə qədər o şəkildə, o tərzdə, o həcmdə, o mövqedən söylənilməmiş fikirlər söyləmişdir və özü də, o, bu fikirləri məişət düşüncəsi səviyyəsində deyil, müasir elmin səviyyəsində söyləyə bilmişdir ki, bu da olduqca sevindirici bir haldır...»

...Qeyd etməliyik ki, C.Məmmədovun işləri haqqında müxtəlif aspektdən çox fikir söyləmək olar. Onlar aktual məsələlərə həsr olunmuşdur, məzmunludur. Onlarda yeni fikir və ya yeni fikir söyləmək cəhdi vardır. Yeni

fikir isə, çox vaxt mübahisəyə səbəb olur, müqavimətlə qarşılaşır. Göndərişə əlavə olunan təqdimatdan görünür ki, müəllif gəncdir, hətta onun xüsusi ali təhsili də yoxdur. Belə bir vəziyyətdə onun yazdığı məqalələrə, yürütdüyü mühakimələrə əsasən son dərəcə istə'dadlı olduğu görünür. Müəllifdə tədqiqatçı alimə xas olan xüsusiyyətlər vardır. O, olduqca müşahidəçil və mə'lumatlıdır, orijinal elmi təfəkkürə malikdir. Müəllif hadisələrə yeni mövqedən baxmağı, onları müasir məfhum və vasitələrdən istifadə edərək təhlil etməyi və qiymətli nəticələr çıxarmağı bacarır. Biz ona uğurlar arzu edirik». **/Kafedra müdiri: psixologiya e.d. prof.B.Əliyev/**

ADPU-nun Ümumi Psixologiya kafedrasının rəsmi rəyindən parça:

«Cabbar Məmmədovun psixoloji işləri ilə əlaqədar olaraq onu qeyd etməyi vacib sayırıq ki, yüksək professionalıqla yazılmış bu işlərlə biz çoxdan tanışq və müsbət qiymətləndiririk». **/Kafedranın müdiri: prof. Əbdül Əlizadə/**

AMEA-nın «Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi tədqiqatlar institutunun» «Sosial fəlsəfə və sosiologiya» şöbəsinin rəsmi rəyindən:

«Cabbar Məmmədovun psixologiya sa sosiologiya sahəsindəki işlərinə BDU və ADPU-nun müvafiq kafedralarından verilən rəylərə tam şərik olduğumuzu bildiririk». **/Şöbə müdiri: fəls.e.d. prof. Əbülhəsən Abbasov/**

«İlk olaraq onu deməliyə ki, biz Cabbar Məmmədovun fəlsəfə, psixologiya, fizika, məntiq, dilçilik və digər elm sahələrindəki ehtiraslı, təmkinli, zəhmətkeş alimə xas olan, arqumentləşmiş işləri ilə çoxdan tanışq. Bu araşdırmaların bir oxucu, bir müəllim kimi məntiqi təhlili bizə deməyə əsas verir ki, yüksək intellektual səviyyəli bir tədqiqatçının sahilsiz fitri istedadı və dəqiq elmi-sintetik ümumiləşdirmələri haqqında mütəxəssis alimlərimiz daha çox söz deməlidirlər və buna ciddi zərurət də vardır». **/BDU-nun Fəlsəfə kafedrasının rəsmi rəyindən parça/**

Elə ilk sətirlərdən qeyd etməyi vacib hesab edirik ki, Azərbaycan dövlətçiliyinin yeni formalaşmağa başladığı, cəmiyyətimizdə fəal şəkildə Qarabağ probleminin həlli yollarının araşdırıldığı bir vaxtda Cabbar Məmmədovun bu kitabı çox vaxtında yazılmış, aktual mövzuya həsr olunmuş, dövlətçilik baxımından əhəmiyyət kəsb edə bilən dəyərli əsərdir. Bir tərəfdən, müəllifin özünün Qarabağ müharibəsində şəxsən iştirak etməsi, digər tərəfdən isə, psixologiyadan tutmuş fəlsəfəyə, fizikaya, linqvistikaya, məntiqə və s. qədər olduqca geniş diapazonda zəngin məlumatla malik olması (*bu sahələrdə xüsusi əsərlərin müəllifi olması*) ona istər cəmiyyətimizin və istərsə də insanlararası münasibətlərin bir sıra problemlərinə orijinal bucaqdan baxmağa və bunlara dair yeni fikirlər söyləməyə imkan vermişdir.

Ümumi halda, biz müəllifin elmi fəaliyyəti ilə hələ 1998-ci ildən tanışq. O zaman onun psixologiya sahəsindəki ilk kitabının materialları bizim kafedrada (*BDU-nun psixologiya kafedrasında*) müzakirə edilmiş və kafedra heyətinin çox yüksək qiymətini almışdı. Elə o vaxtdan da onun çox istedadlı, orijinal düşüncə və mühakimə qabiliyyətinə malik, perspektivli bir gənc olması qənaətinə gəlmişdik. Bu müddətdə fəaliyyətini uğurla davam etdirərək belə bir kitab səviyyəsinə gətirib çıxarması qənaətimizi bir daha təsdiqlədi və bizi sevindirdi. Özü də bu inkişaf təkcə işin kəmiyyəti, həcmi məsələsinə aid olmayıb, eyni zamanda, həm də keyfiyyətinə aiddir. Belə ki, müəllifin əvvəlki işləri ilə bugünkü işini müqayisə etdikdə onun bu müddətdə nə qədər püxtələşdiyinin, peşəkar bir səviyyəyə qalxdığının şahidi olmaq mümkündür.

Bütövlükdə C.Məmmədovun bu kitabını bir növ psixoloji təsirlərin ensiklopediyası adlandırmaq olar. Belə ki, burada psixikaya təsir edən demək olar ki, bütün növ metod, fənd və vasitələr cəmlənib, o cümlədən, texniki, kimyəvi, siyasi, iqtisadi və s. vasitələr də daxil olmaqla. Lakin müəllif təkcə bu metodları sadəcə olaraq pərəkəndə şəkildə sadalamaq və izah etməklə kifayətlənmir. *Əvvəla*, o, bütün bu metodlar arasında ən ümumi qanunauyğunluqları müəyyənləşdirməyə və bunun əsasında psixoloji təsirlərin sistemini tapmağa cəhd edir və demək olar ki, buna da, əsasən nail olur. Belə ki, kitab müəllifin «Davranış və düşüncələrin neyrostrateji proqramlaşdırılması metodu» adlandırdığı orijinal bir təsir aparatının yaradılması ilə tamamlanır. *İkincisi isə*, müəllif diqqətini təkcə nəzəri məsələlərə yönəltməyib, eyni zamanda, izah etdiyi metodların adı həyatdan tutmuş, siyasətə və hərbi sferaya qədər olduqca geniş diapazonda tətbiq yerlərini də araşdırır, izah edir və ən son

halda, bütün bunlardan Azərbaycan dövlətçiliyinin gücləndirilməsi və Qarabağ probleminin həlli məsələlərində necə istifadə etmək barədə zəruri nəticələr çıxarır. Bütün bunlar da, kitabın həm nəzəri və həm də praktik baxımdan dəyərliliyini və dövlətçiliyimiz üçün əhəmiyyət kəsb edə biləcəyini göstərir.

Müəllif kitab boyu olduqca geniş diapazonda problemlərə toxunur. Buraya demokratiya, qloballaşma və s. kimi müasir dünyada aktual olan məsələlərin psixoloji baxımdan olan analizindən tutmuş, psixologiyanın özünün bir sıra problemlərinə müəllifin orijinal münasibəti kimi rəngarəng məsələlər aiddir. Şəxsiyyətin strukturunu «baş-beyin yarımkürələrinin funksional asimetriyası» nəzəriyyəsinin prinsiplərinə istinadən dörd səviyyəyə ayıraraq tədqiq etmək, bütün kitab boyu aparılan təsnifatların da bu prinsipə uyğunlaşdırılması, motivlər nəzəriyyəsi, tələbatlar nəzəriyyəsi, təlqin nəzəriyyəsi və b. barədə olan müəllifin orijinal mülahizələri və b. kitabda deyilən kateqoriyadan sonunculara aid olan nümunələrdəndir. Ələlxüsus, müəllifin düşüncə və yazı üslubunda olan olduqca güclü məntiqilik və sistemlilik, ona istənilən problemə yetərinə əhatəli nəzər sala bilməyə və onlardan obyektiv nəticələr çıxara bilməyə imkan verir.

Deyildiyi kimi, kitabın bütün mahiyyəti, müəllifin «Davranış və düşüncələrin neyrostrategi proqramlaşdırılması metodu» adlandırdığı yeni bir psixoloji təsir aparatının yaradılması ilə tamamlanır. Müasir Qərbdə aktual olan «Neyrolinqvistik proqramlaşdırma» metoduna alternativ kimi yaradılan bu yeni aparatın bir sıra məqamları mübahisə doğura bilsə də, lakin «neyrolinqvistik proqramlaşdırma» (NLP) metodu ilə müqayisədə daha geniş tətbiq dairəsinə malik olmasına, universallığına, sistemliliyinə, əhatəliliyinə, praktikliyinə və metodiki əlverişliliyinə görə onu əhəmiyyətli bir psixoloji təsir aparatı kimi qəbul etmək mümkündür. Müəllifin bütün kitab boyu maksimum ümumiliyə, sistemliliyə meyl etməsi, burada da ona hər bir situasiya və hər bir obyekt üçün yararlı ola biləcək universal bir aparat yaratmağa imkan vermişdir. Bu aparatın məzmununu izah edərkən müəllifin adi həyatı situasiyalara nisbətən dünyanın hərbi və siyasət tarixindən seçilən nümunələrə üstünlük verməsi, onun tətbiq mexanizmini izah edərkən Azərbaycan dövlətçiliyini və Qarabağ müharibəsini nümunə, hədəf kimi əsas götürməsi ayrılıqda bu aparatın və bütövlükdə kitabın dəyərini və aktuallığını qat-qat artırır.

Elə bilir ki, ən azı, kitabda kimlərin nə vaxt öz düşmənlərinə heç bir müharibəsiz-filansız və ya minimal qüvvə sərfi hesabına, yalnız psixoloji fəndlərin köməyi ilə necə qalib gəlməsinə dair müəllifin dünyanın siyasət və hərbi tarixindən seçərək cəmlədiyi nümunələr, Qarabağ probleminin həlli yolları üzərində düşünən hər bir kəsə zəngin düşüncə materialı vermək və bu sahədə yeni səpkili konsepsiyaların yaranmasını stimullaşdırmaq baxımından çox əhəmiyyət kəsb edə bilər. Hələlikdə, müəllif özü «Soyuq müharibə aparmaq metodları» adı altında bu səpkili konsepsiyaların çox gözəl nümunələrindən birini yaradıb.

Qeyd etməliyik ki, C.Məmmədovun bu kitabı qüsurlardan da xali deyil, onda mübahisə doğura biləcək məqamlar da yetərinədir. Lakin biz detallar səviyyəsində olan bu nüansları qabartmaqla kitabın ümumi əhəmiyyətinə heç bir xələl gətirmək istəməzdik. Ələlxüsus da, müəllifin yaradıcılığının inkişaf dialektikası ilə yaxından tanış olduğumuzdan, əminlik ki, o özü gələcəkdə bu qüsurları görüb aradan qaldıracaq.

Ümumilikdə, kitab məzmunludur, aktual məsələlərə həsr olunub, dövlətçilik baxımından çox əhəmiyyət kəsb edə bilər, orijinaldır, əhatəlidir, yaşından və peşəsindən asılı olmayaraq hər kəs üçün maraqlı və gərəkli ola bilər.

Müəllif son dərəcədə istedadlıdır, olduqca müşahidəçi və məlumatlıdır, orijinal elmi təfəkkürə malikdir. Onda nəzəriyyəçi alimə xas olan nadir xüsusiyyətlər vardır. O, hadisələrə yeni mövqedən baxmağı, onları müasir məfhum və vasitələrdən istifadə etməklə təhlil etməyi və onlardan qiymətli nəticələr çıxarmağı bacarır. Biz ona öz gələcək fəaliyyətində uğurlar arzu edirik.

İ.Ə.Seyidov
psixologiya e.n., dosent.

R.Ə.Cavadov
psixologiya e.n., dosent.

M.V.Vəliyev
psixologiya e.n., dosent.

MÜQƏDDİMƏ

I

Yəqin, çoxları həyatda elə insanlarla rastlaşıb ki, onlar düşdüyü mühitdə dərhal başqalarından seçilir, nüfuz, hörmət, özgələri üzərində hakimiyyət qazanır, onların dünyagörüşünə, həyat tərzinə, düşüncəsinə və s. maneəsiz müdaxilə edib, təsir göstərir, onların idealına çevrilirlər. Belə adamlar, sanki, «hipnoz qabiliyyətli», «maqnitli» şəxsiyyətlərdir. Onların hər sözündə bir hökm, qüvvə hiss olunur, ətrafdakılar özlərindən asılı olmayaraq onların iradəsinə tabe olur, istəyini, tələblərini yerinə yetirmək, ardınca getmək məcburiyyətində qalır, onların əleyhinə çıxmağa cürət etmirlər. Hamı onlarla ünsiyyətə, dostluğa can atır, sözlərinə bir əhkam kimi inanır, mübahisələrdə, konflikt məqamlarda onların üstünlüyü dərhal nəzərə çarpır, baxmayaraq ki, onlar azdanışan, fiziki cəhətdən başqalarından az seçilən olurlar, danışdıqlarında isə çox az vaxtda nə isə müəyyənlik, məntiqi ardıcılıq, dərin məlumatlılıq və s. olur.

Tarixin gedişatına təsir göstərən, dünya nizamını müəyyən edən həmin liderlər – məhz bu tipli insanlardır. Onlar bir sözü ilə milyonları ayağa qaldırmağa, ardınca aparmağa, ölümə sürükləməyə, məhv etməyə qadirdirlər. Onlarda daim yuxarıda dayanmaq, başqaları üzərində hökmranlıq etmək, ətraf mühiti öz istəyinə uyğun dəyişmək və s. kimi keyfiyyətlər mövcuddur. Onların bu fenomenal xüsusiyyəti daim filosofların, psixoloqların, politoloqların, tarixçilərin və b. diqqət mərkəzində durub, tarix boyu liderlik fenomeninin sirrini açmaq üçün milyonlarla düşünən beyin cəhd edib.

Burada məhz bu fenomenin şifrləri açılır.

Yer üzündə bütün cəhətləri ilə biri-birinin təkrarı olan iki eyni insan tapmaq mümkün olmadığı kimi, onlar arasında yaranan ünsiyyət növləri, münasibət formaları da, özünün forma və məzmununa, məqsəd və xarakterinə, vasitələrinə və s. görə bir-birindən fərqlənir. Hər bir ünsiyyət növündə onun müəlliflərinin temperament, intellekt və xarakterindən tutmuş, onların dini, milli, irqi, irsi, cinsi, sinfi, siyasi və s. mənsubiyyətinə qədər elementlərin cizgiləri həkk olunur. Buraya, həmçinin müəlliflərin emosional vəziyyəti, onların təhsil səviyyəsi, peşə yönümü, ictimai statusu, yaşı, bir-birinə münasibəti, istəkləri və s., eləcə də, söhbətin təklidə, yoxsa publika qarşısında, öz cinsinin, yoxsa əks cinsin nümayəndəsi ilə aparılması və s. kimi cəhətlər də daxildir. Eyni zamanda, söhbətin ittiham, yoxsa müdafiə, sorğu və ya məsləhət, təsəlli, yaxud da ki, provokasiya, və s. məqsədi daşması, dövrün iqtisadi, siyasi, hərbi, mədəni, sosial durumu və b. da, ünsiyyətin nəticəsinə təsir göstərən amillərdəndir.

Bütün bu ziddiyyətlərə, mürəkkəbliyə, çoxşaxəliliyə, çoxplanlığa və s. baxmayaraq, hər halda, ünsiyyət aktı müəyyən qanunauyğunluğa malikdir və bu qanunauyğunluqları dərk edən şəxslər onun bu cür, göründüyü qədər də, xaoslu proses olmayıb, əslində çox dəqiq riyazi səlisiyə, sistemli daxili quruluşa, sərrast mexanizmə malik gözəl bir psixoloji aparat olduğunu bilirlər. Bu aparatın «dili»ni bilən şəxslərsə insanlar üzərində hakimiyyətə malikdirlər.

Bu kitabda məhz bu aparatın mexanizmi izah edilir.

Burada – qədim Şərq əlbəyaxa döyüşlərində və ümumən hərbi texnikasında olduğu kimi, ünsiyyət aktının da, özünəməxsus taktika və strategiyaya, hücum və əks-hücum məqamlarına, kəşfiyyət, diversiya elementlərinə və s. malik olduğu göstərilir, rəqibin zəif cəhətlərini necə aşkar etmək, onlara zərbələri necə endirmək, qarşı tərəfin hücumlarından necə qorunmaq, fikirlərini necə «oxumaq», ünsiyyət zamanı təşəbbüsü necə ələ almaq, liderliyə necə nail olmaq, rəqibə hər hansı bir fikri necə təlqin etmək, onu necə inandırmaq, fəaliyyətə necə təhrik etmək və ya bundan necə çəkəndirmək, rəyini necə döndərmək, iradəsinə necə qırmaq, öz mövqeyini ona necə qəbul etdirmək, onda hansısa bir əhval-ruhiyyəni, halı, meyli necə formalaşdırmaq və ya necə neytrallaşdırmaq, müxtəlif xarakter və statuslu adamlarla müxtəlif şəraitlərdə ünsiyyəti necə qurmaq, söhbətin maraqlı keçməsi üçün hansı nüansları nəzarətdə saxlamaq, istər ayrıca fərdlərin və istərsə də, nəhəng qrupların, kütlələrin, xalqların beyninə lazımı lozunqları, inamları, baxışları, motivləri necə yerləşdirmək, rəqib cəbhəsinin əsgər və əhalisinin mənəvi və hərbi ruhunu necə qırmaq, onların öz qüvvəsinə, öz hərbi-siyasi rəhbərliyinin kompetentliyinə inamını necə itirmək, onların döyüş qabiliyyətini necə aşağı salmaq, müqavimət iradəsinə necə qırmaq, hərbi əməliyyatlarda iştirakdan və ya səfərbərlikdən boyun qaçırmağa, dezertirliyə, komandirlərə tabe olmamağa, əsir düşməyə, satqınlığa və s. necə təhrik etmək, onları özlərinin, öz yaxınlarının və ya öz

dövlətlərinin, vətənlərinin, rəhbərlərinin və b. əleyhinə olan addımlara, fəaliyyətlərə necə meyilləndirmək, siyasi mübarizədə bütün bunlardan necə istifadə etmək və s. barədə söhbət açılır, bunların realizəsi üçün konkret fənd və vasitələr göstərilir.

Bu metodika – özünəməxsus psixoloji dzyü-do, xüsusi bilik, fənd və vərdişlər toplusudur ki, o, rəqibin təbii zəif cəhətlərindən öz məqsədləri üçün istifadə etmək, onun psixikasını bir alət, cihaz kimi idarə etmək, dünyagörüşünə, həyat tərzinə, davranışına, düşüncəsinə və s. müdaxilə edib, təsir göstərmək, ümumilikdə, mürəkkəb insan münasibətləri laboratoriyasında rahat işləmək üçün konkret resept, təlim, instruksiyadır.

Ondan müstəqil olaraq «psixoloji silah» yaratmaq işində, insan beyninin proqramlaşdırılmasında, düşünüən yeni nəsill robotlarının (*süni şüurun*) yaradılmasında, cəmiyyətlərin davranışının kibernetik modelinin işlənilməsində, eləcə də, ritorikada, diplomatiyada, pedaqogikada, kriminalistikada, reklam işində, ideoloji müharibələrdə, lingvistikada və informasiya nəzəriyyələrində və digər yerlərdə istifadə oluna bilər.

O, eyni zamanda, gücsüzlərin özlərini güclülərin təsirindən, təzyiqindən, hücumundan, istismarından və s. qoruması üçün də əvəzedilməz silahdır, çünki təsir – mexanizminin dərki ilə öz qüvvəsini itirir.

Metodika, dünya psixologiyasında analoqa malik deyil.

II

Necə etməli ki, bir anda milyonlarla insan küçələrə çıxıb bir-birinə hücum çəksin, bir-birinin qanına susayıb ata-oğlunu, ana – qızını, övlad – valideyni, qardaş – qardaşı tikə-tikə doğramaqdan ləzzət alsın, dünənə qədər can bir qəlbə olan şəxslər bu gün bir-birinə qənim kəsilsin, beləcə milyonlarla insanın beyninə bir andaca iblis hakim olsun və sonra sizin istədiyiniz bir vaxtda bu iblis onları buraxıb getsin və həmin insanlar yenidən bir araya gəlib, bir-biri ilə deyib-gülməyə başlasınlar? Necə etməli ki, hüdudsuz nifrət hissi ilə üstünüzə hücum çəkən düşmən əsgərləri bir andaca silahı yerə tullayaraq evlərinə dağılıb getsinlər və ya kütləvi sürətdə sizin tərəfinizə keçsinlər, yaxud silahı bir-birlərinə, öz komandirlərinə, hökumətlərinə və ya öz əhəllərinə qarşı çevirsinlər?

Fantastika və ya vəhşilikdir, deyilmi?

Hər halda, insanların radioaktiv, bakterioloji və kimyəvi silahlarla kütləvi məhv edilməsindən o qədər də artıq vəhşilik deyil və insanların «zombiləşdirilməsi» üzrə bu səpkili tədqiqatlar çoxdan bir sıra nəhəng dövlətlərin gizli hərbi laboratoriyalarında sınaqdan keçirilməkdə və praktikaya tətbiq edilməkdədir. Bu kitabdan məqsəd, məhz həmin tədqiqatların üzərindən «məxfilik» qrifini götürərək onların sirrini nəhəng dövlətlərin monopoliyasından çıxarmaq və kiçik dövlətlərin də, özünümüdafiə məqsədilə bu cür maksimum ucuz və maksimum effektiv «silah»a malikliyinə təmin etmək üçün onun ən ümumi konturlarını müəyyənləşdirmək, sirri üzərinə müəyyən işıq salmaqdır.

III

Məhdud miqdarda olan qiymətli şeylərin bölüşdürülməsi ilə bağlı konfliktlərin meydana çıxması labüddür. Hakimiyyət, nüfuz, var-dövlət və s. kimi qit dəyərlərdən daha çox pay götürmək rəqabəti də, tarix boyu mövcud olmuş bütün bəşəri münaqişələri meydana çıxarıb. Nə iqtisadi münasibətlərin dinamikası ilə şərtlənən formasiya təbəddülatları, nə bəşər təfəkkürünün inkişaf dialektikası ilə həmahəng dəyişən sivilizasiya təkamülləri, nə də bir başqa nə isə min-min il ərzində bu qırğınların qarşısını ala bilməyib ki, bu da onun insan xislətinin dərinlikləri ilə bağlı bir hal olduğunu düşünməyə əsas verir. Həqiqətdə də bu belədir. Belə ki, təbii seçmə və yaşamaq uğrunda mübarizə deyilən – *bioloji*, dialektik ziddiyyət deyilən – *fəlsəfi* qanunauyğunluqlar bu konfliktləri legitimləşdirərək, onlara əzəli və əbədi mövcudluq statusu verir, bununla solumun dinamik və dialektik mövcudluq halını təmin edir. Digər mənada isə, istər zehni və istərsə də praktik sferada bəşəriyyətin fəth etdiyi hər bir yeni pillə, əldə etdiyi hər bir yeni nailiyyət – özlüyündə yeni norma və dəyərlər sistemi, o da öz növbəsində yeni-yeni münasibətlər tələb edir, meydana çıxarıb ki, bu münasibət islahatları da, lokal çərçivədə ayrı-ayrı fərdlərin, qlobal miqyasda isə ayrı-ayrı dövlətlərin tərəqqi və süqutu şəklində təzahür edir. Bu isə özlüyündə, inkişafın heç də həmişə bir təkə təkamül xətti üzrə cərəyan etmədiyini göstərir.

Bəs, bu konfliktlərin kəskinliyini az da olsa zəiflədib, özünü bu ağırlı proseslərdən, qismən də olsa, necə sığortalamalı?

Min-min il ərzində bəşər filosofları bu problemin fərqli həll variantlarını təklif ediblər: kimisi bunun həllini Atlantida kimi ideal dövlət quruluşunu təbliğ etməkdə, kimisi şahları ədalətə çağırmaqda, kimisi «qızıl era» fantaziyası ilə insanları şirnikləşdirməkdə, kimisi bəşəriyyətə biosferada unikuum statusu verərək onlara vəhşi instinktlərin təzahürünü yasaqlamaqda, kimisi ali etik və estetik dəyərlərin təntənəsində, kimisi utopik cəmiyyətlər yaradaraq insanları məcburən onun kazarmalarında yaşatmaqda, bir başqaları isə sair bu kimi yollarda görüblər. Fəqət, bütün bunların min-min il ərzində Yer üzündə tökülən qanların qarşısını almayıb, *əksinə*, yalnız bir qrup ürəyitəmiz, sadə insanın əl-qolunu bağlayaraq, onları bu yolu tutmayan digərlərinin qarşısında əliyalın vəziyyətdə qoyduğundan və onları Allahın onlara verdiyi bütün imkanlardan maksimum istifadə edib, yaşamaq uğrunda normal mübarizə apara bilməkdən məhrum etdiyindən, demək mümkündür ki, bu variantların heç biri problemə adekvat yanaşma metodu olmayıb və, bir para, təbii seçmə prosesinin normal məcrasını pozub. Buna görə də, məsələnin yeni həll variantları hələ də axtarılmalıdır. Bu kitab məhz bu cəhdlərdən biri kimi meydana çıxır.

Burada onların «tabu» qoyaraq yasaqladıqları həmin o düşüncələr, rəftarlar, davranışlar və s. cidd-cəhdlə pislənib gizlədilmir, xeyr. *Əksinə*, onların kütləviləşib hamının malına çevrilməsi üçün detallarına qədər açıqlanmasına səy göstərilir. Məsələ burasındadır ki, digər növ təsirlərdən fərqli olaraq, psixoloji təsirləri neytrallaşdırmağın başlıca metodu – onun mövcudluğu faktını aşkarlamaqdır. Yəni manipulyasiyanın varlığını, tətbiqini müəyyənləşdirmək, artıq ani olaraq onun zərərsizləşməsi deməkdir. Bu baxımdan, ümumi oyun qaydalarından hamının xəbərdar olması, işin ziyanına yox, xeyrinədir. Belə ki, bu, kimlərsə məlumat çərçivəsindəki boşluğa istinad edərək spekulasiya apararıq neçə-neçə manipulyatorun əl-qolunun bağlanması gətirib çıxarır. Üstəlik də ki, bu variant, yuxarıda sadalanan səbəblərə görə, ziddiyyətlərin kökünün kəsilməsinin qeyri-mümkün olduğu bu dünyada, insanların yaşamaq uğrunda apardığı mübarizəsini güc sferasından, ağıl sferasına keçirmək üçün əvəzolunmaz vasitədir.

Kitabın bütün mahiyyəti bizim burada «**Davranış və düşüncələrin “Neyrostrateji proqramlaşdırılması” metodu**» adlandırdığımız yeni psixoloji təsir aparatının yaradılması ilə tamamlanır, ümumiləşir (*kitabın 2-ci hissəsi tam şəkildə ona həsr olunub*).

Ümumi qayə baxımından, varislik məsələsinə gəldikdə isə, müəyyən mənada bu sahədə yalnız Makiavellinin (1469-1527) mövqeyi xüsusi qeyd oluna bilər. Belə ki, sosial dünyanın problemlərinə o da məhz bu prizmadan baxırdı. Lakin nəzərə alınsa ki, Makiavelli dünyaya yalnız feodal dövrünün qayda-qanunları eynəyindən baxıb, ondan sonra bəşəriyyət iki formasıya, iki dünya müharibəsi və neçə-neçə inqilablar şahidi olub, nə qədər siyasi-hərbi-psixoloji texnologiyalar işlənilib hazırlanıb, o zaman bəşəriyyətin bu 500 illik dövrlük təcrübəsinin də yeni aspektdən ümumiləşdirməyə ehtiyacı olduğunu aydın dərk etmək mümkündür.

Kitabda yeri gəldikcə göstərilən bu yeni konsepsiya prizmasından, «nümunə» bəhanəsi ilə, yaxın dövrün tarixinə bir daha nəzər salınır və onun metodları ilə XX əsr tarixinin bir çox səhifələri yenidən interpretasiya edilir – hansılar barəsində ki, demək olar hamı, o cümlədən, tarixçi, siyasətçi və politoloqlar da indiyə qədər tamam özgə mövqedə olub, başqa cür düşüncələr və düşünməkdədirlər.

Son olaraq bir daha qeyd edirik: Burada bütün bu «qadağan olunmuş» metodların müfəssəl açıqlanmasından yeganə məqsəd ondan ibarətdir ki, onlar onsuz da güclülərə məlumdur və onlar onsuz da, bunlardan zəiflərə qarşı heç bir məhdudiyyət qoymadan istifadə edirlər. Qoy indi onlar hamının malına çevrilsin ki, heç olmazsa ümumi oyun qaydaları hamıya bəlli olduğundan, aldanıb bu tora düşənlərin sayı azalsın. Digər tərəfdən isə, onlara diqqəti cəlb etməklə, onlardan müdafiə variantlarının yaradılması da aktuallaşsın.

1-Cİ HISSÄ

I фясил.

DAVRANIŞ VƏ DÜŞÜNCÄLÄRİN DETERMİNASIYA MEXANİZMİ BARÄDÄ

Näyä görä insanlar öz qarşılarına hansısa məqsədləri qoyub, onların realizəsi üçün canlarından belä keçirlär? İnsanı fəaliyyətə hansı spesifik motivlər təhrik edir? Nəhəng kütlələrin davranış və düşüncəsinin istiqamətini nələr müəyyənləşdirir? Ümumiyyətcə, bəşəriyyəti qurmağa, yaratmağa, öyrənməyə, kosmoslara ucalmağa və ya dağıtmağa, müharibələr etməyə, özgə torpaqlarına göz dikməyə nə vadar edir?

Bu kimi sualların cavabını bilmədən nəhəng kütlələrin və ayrıca fərdlərin davranış və düşüncəsini idarə etmək qeyri-mümkündür. Bəşəriyyət tarixində böyük rol oynamış dahi sərkərdələr bu sualların cavabını qismən bildiklərindən dünya taleyində əvəzolunmaz rol oynaya bilməmişdilər. Lakin onlar buna özlərinin keşməkeşli həyat yollarında qazandıqları şəxsi təcrübələri əsasında nail olmuşdular. Bu isə hər adama nəsib olmur və üstünlük də ki, hər kəsin həyat yolu individualdır. Bəs, bu məşəqqətli yolları keçmədən buna necə nail olmalı?

Elm məhz bir-birindən zaman və məkanca əlçatmaz uzaqlıqlarda yerləşmiş min-min insanın təcrübəsini cəmləmək, ümumiləşdirərək insan beyninin qavraya biləcəyi bir formata salmaq, onlar əsasında gələcək üçün proqnozlar vermək və onlar vasitəsilə ətraf dünya və insanları idarə etməyin yollarını müəyyənləşdirmək məqsədilə yaranıb. Fərdi və sosial davranışların, düşüncələrin, meyl və əhvalların öyrənilməsi, modelləşdirilməsi, reqlamentləşdirilməsi, idarəçiliyi məsələsi, kütlələrin və ayrıca fərdlərin davranış və düşüncəsinin hərəkətverici qüvvəsinin mahiyyəti, tarixin gedişatına təsir göstərmiş böyük şəxsiyyətlərin fenomenal qabiliyyətinin sirri və b. bu baxımdan daim elmin diqqət mərkəzində olmuş predmetlərdəndir. Bu müddətdə isə elm insanların davranış və düşüncələrinin motivləri sırasından bir sıra faktorları müəyyən etməyə nail olub ki, bu da ayrı-ayrı fəlsəfi və psixoloji nəzəriyyələrin, cərəyanların yaranmasına gətirib çıxarıb. Bunların bir qismi aşağıdakılardır:

I.1. MOTİVLƏR BARÄDÄ MÖVCUD NƏZƏRİYYƏLƏR

I.1.1. PSIXOANALİZ NƏZƏRİYYƏSİ

Bu cərəyanın banisi Ziqmund Freydin və onun ardıcıllarının fəlsəfi baxışlarına görə bütün növ bəşəri fəaliyyətin əsasında Freydin Eros və Tanatus adlandırdığı iki əks başlanğıcın mübarizəsi və vəhdəti dayanır. Freydə görə bunlardan *birincisi* – həyat, *ikincisi* isə – ölüm instinktidir. Bu *birinci* kateqoriyaya o «öz mövcudluğunu qoruyub saxlamaq tələbatını» (*yəni, adi fizioloji tələbatları*) və «özünəbənzərləri yaratma tələbatını» (*yəni, cinsi tələbatı*), *ikinciyə isə* – aqressivlik, sadizm, mazoxizm, özünəqəsd və s. bu kimi tələbatları aid edir. Freydə görə kainat lap əvvəldən xaosa, dağılmağa meyillidir və yeganə olaraq həyat bu xaosun mütəşəkkilləşdiyi qısa zaman kəsiyidir. Lakin mütləq mənada yox. Belə ki, varlıqlar həyat boyunca da olumla ölüm arasında qalır, sabitliklə xaos arasında çarpışırlar. Sabitlik halına Freyd – orqanizmin sağlam, normal vəziyyətini, xaos halına isə – əsəbi, gərgin, qeyri-taraz vəziyyətini aid edir. Freydə görə bu sonuncu halın başlıca səbəbi – onun Eros adlandırdığı həmin o birinci instinktlərin normal ödənilə bilməməsidir. Bunların ödənməsinə mane olan başlıca baryerlər sırasında Freyd xüsusi olaraq praktik imkansızlığı və mənəvi imperativləri vurğulayır. Məsələnin mahiyyətini daha aydın çatdırmaq üçün o öz nəzəriyyəsini, ələlxüsus, şahvani duyğuların ödənməsi timsalında izah edir.

Freydə görə instinktiv olaraq insanda mövcud olan cinsi tələbatlar, praktik imkansızlıq və ya mənəvi baryerlər («*super-Ego*») səbəbindən ödənilmədikdə, itib getməyərək şüur sferasından («*Ego*»-dan) təhtəlsüur sferasına («*İd*»-ə) sıxışdırılır və burada özünün realizə momentini gözləməyə başlayır. Bundan sonra təhtəlsüur onun ödənməsi yollarını düşünüb tapmaq üçün mütəmadi olaraq şüura «sifarişlər» göndərir. Onlara verilən hər bir rədd cavabına, qeyri-məntiqi prinsiplərlə işləyən təhtəlsüur müstəqil bir sindrom kimi qəbul edərək növbəti dəfə bunların hər biri ilə əlaqədar şüura ayrıca sifarişlər göndərir, onların cavabı ilə əlaqədar yenə də beləcə və s. Nəticədə, orqanizmin başlıca idarəedici orqanını olan şüur eyni bir problemin analizi ilə həndəsi silsilə üzrə artan həcmdə yükləndiyindən, getdikcə fəaliyyəti tromblanır, blokirovkalanır, öz normal iş funksiyasını itirir.

Orqanizmin daxilində gedən bu gizli proseslərsə zahirdə müxtəlif nevroz simptomları və orqanizmin normal iş ahənginin pozulması şəkildə təzahür edir. Konkret olaraq, məhz bu səbəbdən, Freyd nevrozun başlıca (*daha doğrusu, yeganə*) səbəbini cinsi tələbatların normal ödənməməsində gördü ki, Freyd konsepsiyasının, ələlxüsüs bu məqamı həlalik onun ən zəif hissəsi kimi qəbul edilir və, tarixən də, ən çox bu hissə tənqiddə məruz qalıb. Belə ki, Freyd ümumiyyətcə, insanın psixi təkamülündə seksual sferanın (*libido enerjisinin*) rolunu lazım olandan qat-qat artıq dərəcədə mütləqləşdirir ki, bunun da belə olmadığı və psixi determinasiya prosesində cinsi fəaliyyətin (*və onun problemlərinin*) rolunun heç də digər faktorlardan çox olmadığı bugünkü psixologiya və psixiatriyada qeyd-şərtsiz olaraq isbat edilib (*bax: məs., Error! Reference source not found. səh. 29-30...*).

Qayıda əsas məsələyə. Sadalanan fazadan sonrakı mərhələdə artıq, beyindəki kəmiyyət dəyişikliyi özünün keyfiyyət dəyişikliyi mərhələsinə qədəm qoyur. Belə ki, vəziyyətin təhlükəli həddə çatdığı mərhələdə avtomatik olaraq xilasedici blokatorlar işə düşür və orqanizm öz-özünü məhv olmaq təhlükəsindən qorumaq, özünün başlıca idarəedici orqanı olan şüurun normal iş ahəngini bərpa etmək üçün ekstremal tədbirlərə əl atır. Freyd bu blokatorlar yerində müxtəlif psixi müdafiə mexanizmlərini (*inkar, rasionallaşdırma, proyeksiya, sublimasiya, və s.*) göstərir. Onların fəaliyyəti nəticəsində individ, ya bu hissi ümumiyyətcə, süni şəkildə unudur və bəzən hətta orqanizmin cinsi funksiyası müvəqqəti dayanır (*hansının ki, nəticəsində cinsi sferada psixi mənşəli müxtəlif pozğunluqlar yaranır*). Ya da ödənməsi mümkün olmayan seksual arzular, istəklər, meyllər, həvəslər, ehtiraslar və s. ödənməsi mümkün olan bir başqa formaya transformasiya («*sublimasiya*») olunaraq həmin formatında realizə tapır. Freyd bu sonuncu variant yerində müxtəlif bədii yaradıcılığı, ixtiraçılığı, peşə fəaliyyətini və b. göstərir.

Bir sözlə, Freyd hər bir insan fəaliyyətinin motivi yerində tarazlığa meyl və daxili gərginliyi azaltmaq cəhdinin durduğunu (*homeostaz prinsipi*), hər bir fəaliyyətin bu və ya digər formada insanın ödənməmiş qalan müxtəlif instinktiv (*irrasional*) impulslarının, arzularının, hisslərinin simvolikləşmiş, modifikasiyaya uğramış forması olduğunu iddia edir.

Haşiyə kimi qeyd edək ki, bir psixoterapevt kimi, Freyd insan psixikasında mövcud olan travmaları, sindromları aşkar edib, onları neytrallaşdırmağın, müalicə etməyin də metodlarından geniş bəhs edir. Lakin bizim üçün, ələlxüsüs bu yuxarıda izah etdiyimiz məqamlar xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən onların izahına əlavə vaxt ayırmırıq.

I.1.2. ANALITİK PSIXOLOGIYA

Analitik psixologiyanın banisi K.Q.Yunq Freydin libidonu psixi enerji kimi interpretasiya etməsinə, nevrozların seksual mənşəli olduğunu iddia etməsinə, psixikanı kompensasiya prinsipi ilə işləyən qapalı avtonom sistem kimi təqdim etməsinə və s. etiraz edərək, insan psixikasında fərdi qeyri-şüurilikdən savayı, həm də daha dərin bir qatın – kollektiv qeyri-şüurilik mövcud olduğunu iddia edir. Yunqa görə bu kollektiv qeyri-şüuriliyin məzmununu bilavasitə müşahidə obyektı olmayan, lakin ətraf ələmdəki proyeksiyaları vasitəsilə qavranıla bilən ümumbəşəri ilk obrazlar – arxetiplər təşkil edir, hansılar ki, özlərini daha çox müxtəlif mifologiyalarda, simvolikalarda və s. bürüzə verir.

I.1.3. İNDIVIDUAL PSIXOLOGIYA

Adler və onun ardıcıllarının qənaətinə görə hər bir fəaliyyətin əsasında kamillik arzusu və buna mane olan «natamamlıq kompleksi» dayanır. Onların fikrincə hər bir kəsdə zəif də olsa bu arzu və kompleks mövcuddur. Və Adler hər bir kəsdə bunun meydana çıxması mexanizmini də izah edir: körpə ikən gücsüzlük səbəbindən dəfələrlə keçirdiyi köməksizlik hissləri, bir qədər sonra ailədə özündən böyük və (*ya*) özündən kiçik qardaş-bacısı ilə münasibətdə formalaşan qısqançlıq duyğusu, daha sonra kollektivdə, cəmiyyətdə hansısa acizliyinə görə rastlaşdığı uğursuzluqlar və s. Adler bu kompleksin özünü xüsusilə qabarıq bürüzə verdiyi hallardan ayrıca bəhs edir. Onun versiyasına görə şikəst adamlarda bu kompleks özünü xüsusilə qabarıq bürüzə verir: Korların digər hissiyyatlarının hiper-inkişaf etməsi buna nümunələrdəndir. Dahi şəxsiyyətlərin də bir çoxunun əlil olduğu tarixdən məlumdur (*məs., Homer, L.Eyler – kor, Bethoven, Sialkovski və b. – kar olmuşlar və s.*). Lakin o, bu versiyasının çərçivəsini bir təkcə fiziki əlilliklə məhdudlaşdırmır. Adlerə görə, məs., cırtdanboyluluq da natamamlıq kompleksinin qabarıq meydana çıxdığı ideal haldır. Versiyasını əsaslandırmaq üçün o, bir sıra məşhur sərkərdələrin, o cümlədən, Sezarın, İsgəndərin, Napoleonun, Hitlerin, Stalinin boyunun 165 sm.-dən çox olmamasını (*Avropa üçün bu çox alçaq boy hesab edilir*) nümunə gətirir.

Bir sözlə, Adlerə görə şəxsiyyətin bir sferasının deformasiyası digər sferasının fəvqəlinkişafı ilə kompensasiya olunur, və ya istənilən bir sferadakı fəvqəlqabiliyyət digər hər hansısa bir sferadakı defektin kompensasiya formasıdır.

Adler özü əsasən fiziki qüsurlardan bəhs edirdi. Onun ardıcılları təkcə fiziki deyil, həm də psixi, sosial sferanın özünün bir sferasındakı qüsurun, digər bir başqa sferasında fəvqəlinkişaf törədə bildiyini əsaslandıran faktlar toplamaqla Adlerin konsepsiyasını bir növ tamamladılar (*məs., Lambrazo – Lanqe-Eyxbaum nəzəriyyəsi, Silvermen – Ayzənştadt nəzəriyyəsi və b.*). Onlar əsasən diqqəti bu faktın üstünə yönəldirdilər ki, bu gün dahi kimi tanınan şəxslərin böyük əksəriyyəti:

1) Ya psixi cähətdən xəstə olublar: məs., **Petrarka, Molver, Flober, Dostoevski, İsgəndər, Sezar, Napoleon** – epilepsiyadan; **Jorj Sand, Mikellancelo, Bayron, Höte** – psixopatiyadan; **Platon, Dekart, Paskal, Nyüton, Faradev, Kant, Emerson, Darvin, Niçse, Spenser və b.** – şizofreniyadan əziyyət çəkib və ya birbaşa olaraq bu məqsədli xüsusi xəstəxanalarda müalicə olunublar (*bax: 59 səh. 606; 124 səh. 357; 143 səh. 172...*);

2) Ya hələ çox erkən yaşlarından yetim qalıblar: məs., **İ.Nyüton** – hələ doğulmamışdan əvvəl, **V.İ.Lenin** – hələ körpə ikən, **Q.Leybnis** – 6, **Humboldt** – 9, **N.Kopernik** – 10, **D.Mendelev** – 14, **Napoleon** – 15, **Bethoven** – 16 yaşında atasını itirib və s. (*Ətraflı bax: 124 səh. 168-169*);

3) Ya da onların həyatının ilk illəri və ya elə bütün ömürləri bu və ya digər formada çox ağır keçib (*bax: burada, səh. 28*).

Bir sözlə, Adler və onun ardıcılarının qənaətinə görə, istənilən davranış – bu və ya digər formada insanların öz natamamlıqlarını tamamlamaq cəhdi və ya zəifliklərinə qalib gəlmək səyi ilə əlaqədardır.

1.1.4. BIHEVİORIAL-TƏLİM CƏRƏYANI

Bu cərəyanın yaradıcısı D.Uotson hələ 20-ci əsrin əvvəllərindən belə müddəə ilə çıxış etməyə başladı ki, psixologiya şüur fenomenini ilə deyil, davranışla məşğul olmalıdır. D.Uotsona, eləcə də, onun ardıcıllarına görə istənilən növ fəaliyyət xarici stimullara qarşı cavablar silsiləsindən savayı özgə bir şey deyil (*reaktivizm prinsipi*). Başqa sözlə, hər bir fəaliyyət, müstəsna olaraq ətraf dünyanın impulslarına qarşı orqanizmin verdiyi şərti və şərtsiz reflekslər kompleksidir. D.Uotson bunu, sonradan psixologiyada məşhurlaşmış aşağıdakı formulla ifadə etdi: $S - R$, yəni ki, hər bir reaksiya mütləq hansısa stimuldən doğur. D.Uotsonun bu düsturu sonradan onun ardıcılıarı (*ələlxüsus, E.Tolmen, E.Torndayk və b.Skinner*) tərəfindən bir qədər təkmilləşdirilərək aşağıdakı variantla salındı: $S - V - R$. Bu aralıq mərhələ, burada kənar dəyişənlərin də rola malik olduğunu göstərirdi. Bu cərəyanın ən görkəmli nümayəndələrindən olan Skinner bu aralıq mərhələnin mahiyyətini tam açaraq göstərdi ki, istənilən davranışı formalaşdırən stimulların hamısı heç də bir-birinin eyni olmayıb, bir-birindən fərqlənirlər. Skinner iki növ stimulu növünü göstərir: mövcud və gözlənilən (*ümidedilən*) stimullar. İnsan öz evində oturarkən evin soyuq olduğunu hiss etdikdə dərhal qalxıb sobanı yandırır. Əksinə, isti olduğunu gördükdə sobanı söndürür, kondisioneri qoşur və s. Bu, ətraf dünyanın birbaşa təsirlərinə qarşı insanın verdiyi reaksiyalardır. Lakin heç də bütün stimullar həmişə bu cür aşkar görünməyə bilər və insan və ya bir başqa canlı, heç bir xarici stimulu olmadan da müəyyən addımlar atar, reaksiyalar verə bilər. Məsələn, çox vaxt ola bilər ki, insan öz istəmədən də səhər tezdən güclə yuxudan qalxır, işə gedir və iş ürəyincə olmasa da belə, yenə də axşama qədər bu işlə məşğul olub, axşam geri qaydır. Nə onu yuxudan durmağa məcbur edən olur, nə də işdə başının üstündə durub onu işlədən. Bununla belə, o bunları edir. Məsələ burasındadır ki, burada onu fəaliyyətə təhrik edən stimullar onun həmin bu davranışlarından əvvəl yox, sonra yerləşir və o da bunları görür, dərk edir. Belə ki, o yaxşı bilir ki, yuxudan çətinliklə də olsa durub işə getməyə və ya gedib iş görməyə nə itirər, gedib işlərini yerinə yetirməklə nə qazanar: bunları etmədikdə işdən qovula bilər, məvacibi kəsilər, o da öz növbəsində ona xeyli əlavə problemlər gətirər, etdikdə isə ailəsinin, özünün dolanacağına təmin edər, bir sıra əlavə problemləri həll etmək üçün imkan qazanar. Skinner bu iki növ stimulu (*yəni, reaksiyanı qabaqcadan, yoxsa sonradan formalaşdırən stimulların*) törətdiyi davranışları da bir-birindən fərqləndirir və o, bu birincini respondent, ikincini isə operand davranış adlandırır. Adı həyatda insanın əli isti bir şeyə toxunarkən qışqıraraq əlini çəkməsi, soyuq havada titrəməsi, acarkən yemək axtarması və s. – bu *birinci*, qarşısına hansısa məqsəd qoyub ona çatmaq üçün can atması, xeyrixah motivlərdən irəli gələrək kimdənsə hansısa bəd xəbəri gizlətməsi, övladlarını pis əməllərə görə cəzalandırması, siyasi mübarizələrə qoşulması və s. – bu *ikinci* növ davranışlara nümunələrdəndir. Yəni bu sonuncu hallarda insan, qabaqcadan işin nəticəsini göz önünə gətirib hansısa addımı atır və ya ondan çəkinir.

1.1.5. HUMANİST PSIXOLOGİYA

20-ci əsrin 60-cı illərində bir qrup amerikan psixoloqu, tanınmış amerikan psixoloqu Abraham Maslounun rəhbərliyi ilə, psixanaliz və bihevizmə alternativ olan həyataqabil bir nəzəriyyə yaratmağı qarşısına məqsəd qoydu. Müəyyən mənada ekzistensial fəlsəfəyə əsaslanan bu yeni cərəyan, adı çəkilən hər iki psixoloji cərəyandan fərqli olaraq, insanın taleyinin hansısa irrasional həvəslərdən və ya ətraf dünyanın dəyişkənliklərindən asılı olmayıb, tam şəkildə insanın öz ağılı və düşüncəsindən asılı olduğunu iddia edirdi. «Humanist psixologiya» adlandırılan bu yeni cərəyana görə, insanı fəaliyyətə, onun daxilində mövcud olan müxtəlif növlü tələbatlar vadar edir. Lakin insan bu tələbatları ödəmək yollarını seçməkdə azaddır. Başqa sözlə, insan «seçim azadlığı»na malikdir və məqsədin həyata keçmə vasitələrini, mexanizmini seçmək məqamında o iradi bir məxluqa çevrilir, təbiətin diqtəsindən kənara çıxır. A.Maslou insanda adı bioloji tələbatlardan əlavə, həm də daha ali tələbatların olduğunu qeyd edir. Buraya inkişaf arzusu, yeni stimulu axtarışları, özünürealizə tələbatları və s. kimi sırf insana məxsus olan tələbatlar aiddir (*heterostaz prinsipi*). Maslouya görə, insanı öz qabiliyyətini, potensialını nümayiş etdirməyə məhz bu sonuncular təhrik edir. İxtiyari bir fəaliyyət məhz bu tələbatdan meydana çıxır.

I.1.6. EVOLYUSIONIZM

Psixologiyada təkamül cərəyanı deyilən bir cərəyan da mövcuddur ki, o da psixologiyadakı bir sıra problemlərə ümumən biologiyanın təkamül prinsipi aspektindən cavab tapmağa cəhd edir. Bu cərəyan – təbii seçmə qanunlarına əsaslanıb, bütün insanların qohumluğunu əsas götürən və insan təbiətinin universallığını ön plana çəkən bir nəzəriyyədir. Bu cərəyan tərəfdarlarının baxışlarının əsasında Darvinin təkamül nəzəriyyəsi dayanır. Ta Darvin dövründən bəri əksər bioloqlar inanırlar ki, canlı orqanizmlər milyon illər ərzində sağ qalmaq və öz nəslini qoruyub saxlamaq uğrunda rəqabət aparıblar. Psixologiyada evolyusionistlər də bu versiyayı inkişaf etdirərək iddia edirlər ki, təbii seçmə, informasiyanın o cür qavrayışına və bu cür davranışa aparır, hansı ki, müəyyən şəraitdə bu və digər genlərin saxlanması və yayılmasına xidmət edir (157 s. 227). Başqa sözlə, təbiət o davranış mexanizmlərini dəstəkləyir, müdafiə edir, hansılar ki, ətraf mühitin münbit şəraitindən təkən alaraq meydana çıxmış konkret növün genlərinin qorunub saxlanması və yayılmasına xidmət edir. Bu davranış tipinə meyli olmayan növlər öz genlərini bugünkü populyasiyaya qoruyub saxlamaq şansına malik olmayıblar (157 s. 227). Əksinə, yaşamaq şansını artıran genlər zaman keçdikcə daha çox nümayəndələrdə təhkim olunur (157 s. 236). Ətraf mühitin təsirləri təkamül prosesində formalaşmış davranış mexanizmləri ilə qarşılıqlı təsirdə eynilə fizikadakı sürtünmə qüvvəsi kimi fəaliyyət göstərir (157 s. 227).

Təkamülçülər cinslər arasındakı fərqləri də reproduktiv strategiya baxımından izah edirlər: Onların fikrincə, təkamül, kişiləri qadında gənclik və sağlamlıq, və deməli, daha yaxşı reproduktiv potensial axtarmağa və ya qiymətləndirməyə meyilləndirir. Qadınisa kişilərdə daha çox qida ələ gətirmək və mühafizəçilik, müdafiəçilik kimi xüsusiyyətlər axtarmağa proqramlaşdırır. Bu, qadınların nəyə görə yüksək sosial statusu olan kişiylə əra getmək tendensiyasını izah edir (157 s. 548-549). Yeri gəlmişkən, nəsilvermə simvolu olan qadın obrazının Yeni Eradan əvvəlki XV əsrə qədər qədim dünyanın hər yerində ibadət obyektı olması faktı da, qədim tarixdən məlumdur (*t/v. «Space», 15.11.01/17 : 50*).

Onların fikrincə, kişilərin daha çox seksual təşəbbüskarlıq göstərməsinin başlıca səbəbi bundan ibarətdir ki, kişi orta hesabla öz ömrü boyu trillion spermatozoid istehsal edir ki, bu da bioloji baxımdan əks cinsin yumurta istehsalından qat-qat ucuz başa gəlir. Qadın bir dölü inkişaf etdirib, sonra da doğulmuş körpəni qidalandırınca, kişi bir çox qadınları mayalandıraraq öz genlərini yaya bilər. Buna görə də, qadın tərəf-müqabilini sağlamlıq və perspektivlik əlamətləri əsasında seçərək öz reproduktiv resurslarını çox ehtiyatla xərcləyir. Bu zaman kişi öz genlərini gələcək üçün qoruyub saxlamaq uğrunda digər kişilərlə rəqabət aparır. Beləliklə, təkamülçülərin fikrincə, erkək cins kəmiyyətə, dişi cins isə keyfiyyətə can atır. Təkamülçülər daha sonra ehtimal edirlər ki, fiziki cəhətdən dominant olan erkəklər dişi cinsi daha asan ələ gətirirlər və bu da öz növbəsində nəsilə nəsil keçdikcə kişi aqressivliyinin və dominantlığının artmasına gətirib çıxarıb.

Təkamül cərəyanı bütün bunlara əsasən proqnozlaşdırır ki, kişilər əbədi olaraq təminat və fiziki qorunmuş olduqlarını göstərməyə çalışsın (*hansı ki, qadınlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir*), qadınlarsa öz növbəsində həmişə kişilərin yanında gənc və sağlam görünməyə cəhd edəsindirlər – hansı əlamətlər ki, yaxşı nəsilvermə qabiliyyətinin əlamətləridir. (157 s. 241).

Devid Bass və onun əlli əməkdaşlarının Zambiyadan Avstraliyaya qədər, 6 qitə və 5 adada, müxtəlif irqə, dinə siyasi sistemə, 37 mədəniyyət tipinə mənsub 10 000-dən yuxarı insan arasında apardıqları sorğu və araşdırmaların materialları əsasında aparılan tədqiqatın nəticələrinə görə:

— Hər yerdə kişiləri yaxşı nəsilvermə xüsusiyyətləri, yəni gənc sima və fiqura kimi fiziki əlamətləri olan qadınlar cəlb edir. Qadınlarsa hər yerdə kişilərdə nəslin qorunmasını və normal inkişafını təmin edə biləcək xüsusiyyətlər, məs., var-dövlət, avtoritet və vicdan kimi cəhətlər cəlb edir.

Kişiləri məhz bədən forması maraqlandırdığı səbəbindəndir ki, onlar dünya üzrə vizual parnoqrafiyanın başlıca istehlakçısı, yaxud alıcısıdır (Buss, 1994).

— Əks cinsdən olan tərəfdaşının (*arvadının, sevgilisinin...*) bir başqası ilə cinsi yaxınlığına kişilər daha kəskin reaksiya verir, daha çox qısqanırlar, nəinki qadınlar. Əksinə, qadınlar o məsələdə kəskin reaksiya verir, ciddi qısqanır, nə zaman ki, tərəfdaşı (*əri, sevgilisi*) olan kişi emosional cəhətdən bir başqasına bağlanır, hətta onunla cinsi yaxınlıqda olmasa da belə.

Təkamülçü-psixoloqlar bu məsələni belə izah edirlər ki, burada hər iki cinsin narahatlığı – kişinin öz atalığına əminlik məsələsi ilə, qadınsa qarşı tərəfin qayğısına olan təbii tələbatı ilə əlaqədardır (Buss, 1994).

— Bütün dünyada kişilər özlərindən yaşca kiçik olan qadınla evlənməyə meyillidirlər. Özü də, kişinin hansı yaşda olub-olmamasından asılı olmayaraq, həmişə və hər yerdə kişilər gənc qadınlara meyl göstərirlər. Başqa sözlə, yaşca daha çox olan kişilər özlərindən yaşca daha kiçik olan tərəfdar seçməyə meyillidirlər: Statistika görə, bütün dünyada 20 yaşlı kişi özündən bir neçə yaş, 60 yaşlı kişi isə orta hesabla 10-15 yaş kiçik olan qadınla evlənilir (Kenrick & Keefe – 1992). Qadınlarsa istənilən yaşda özündən bir neçə yaş böyük olan kişi ilə evlənməyə üstünlük verirlər.

Təkamülçülər yenə də burada kişilərin təhtəşüuri formada nəsilvermə qabiliyyətini qiymətləndirdiklərinə diqqəti cəlb edirlər (157 s. 242).

— Bütün dünyada kişilər özlərindən boyca kiçik qadınla ailə qururlar və ya əksinə, qadınlar boyca özlərindən kiçik olan kişiylə əra getmirlər. Müxtəlif mədəniyyət və millətlərdən olan ailələrlə aparılan tədqiqat zamanı (*eksperiment: Gillis & Avis 1980*) yalnız 720 haldan birində bu normanın pozulduğu aşkarlanıb.

Adi psixoloqlar bunu kişinin qadın üzərində təhtəşüuri hakimiyyət iddiası və qadının da buna olan analogi tələbatı ilə izah edirlər (157 s. 263).

Takamülçülər burada da, təbii seçmənin rolunun ön plana çəkirlər. Onların fikrincə istər qadın və ya istərsə də kişi boyca özünə bərabər tərəfdaş tapmağa meylli olsaydı, onda ifrat bəstəboy qadınlar və ifrat hündürboy kişilər həmişə subay qalardılar. Çünki kişilər, ümumiyyətcə, qadınlarla müqayisədə hündürboylu olurlar və orta statistik göstəricilərə görə boyu 180 sm.-dən hündür kişilərin sayı, eyni hündürlüklü qadınların sayından; boyu 150 sm.-dən kiçik olan qadınların sayına bu ölçülü kişilərin sayından bir neçə on dəfə artıqdır (157 səh. 263).

Öz tərəfdaşına və övladlarına bağlı kişilərin öz nəslinin yaşayacağına və onların genini saxlayacağına ümid etməsinə əsas daha çoxdur. Məhz bu səbəbdən də, takamül baxımından, istər qadın və istərsə də kişi, birləşərək öz övladları ilə birgə məşğul olmaqdan qazanırlar. Məhz bu hal, insanın və körpələrinə həddən artıq ciddi qayğı göstərən bir sıra digər canlıların, nəyə görə cüt şəkildə yaşamalarının və monoqamiya prinsipinə riayət etmələrinin səbəbini evolyusion baxımdan izah edir. Qadın və kişi arasında məhəbbət universaldır, çünki genetik baxımdan sərfəlidir: Sadiq kişilərin nəslə digər canlıların hücumuna qarşı daha dayanıqlıdır (157 səh. 244).

Təbii ki, bütün bu deyilənlər heç vaxt dərk edilmədən, takamül prinsipinin qanunlarına uyğun olaraq, qeyri-şüuri şəkildə baş verir (157 səh. 240-241).

Bütün bunlarla belə, evolyusionizm cərəyanı ailə formalarının müxtəlifliyi fenomenini (məsələn, monoqamiya, tərəfdaş mütəmadi dəyişmə, çoxarvadlılıq, çoxərliklik, qrup seks və s. kimi halları) izah edə bilmir (157 səh. 247).

I.1.7. SİNERGETİKA

Məlumdur ki, fizikanın termodinamika qanunları zamanla entropiya arasında funksional asılılıq işarəsi qoyaraq, fiziki sistemlərin istənilən takamülünün son həddinin xaos olduğunu bəyan edir. Başqa sözlə, bu qanunlar istənilən növ enerjinin ən axırda istilik enerjisində çevrildiyini, istilik enerjisinin təbii halında özə heç bir enerjiyə çevrilmədiyini iddia edir ki, bu enerjinin də molekullara Broun prinsipinin tələbləri üzrə xaoitik trayektoriya verdiyi məlumdur. Buna əsasən, termodinamika interpretatorları fiziki dünyadakı enerji çevrilmələri zəncirində istiliyin ən axırncı həlqə olduğunu və xaoikliyin də inkişafın ən son struktur forması olduğunu iddia edirlər. Hətta termodinamikanın meydana gəlməsindən sonra fizika və fəlsəfədə «istilik ölümü» adlanan bir termin də meydana çıxdı ki, bu da termodinamikanın prinsipləri üzrə bütün kainatın gec-tez xaoitik molekullar selinə çevriləcəyi proqnozları ilə əlaqədar idi. «Enerjinin itməməsi» kimi fundamental fizika aksiomunun meydana gəlməsində «Termodinamika» qanunlarının əvəzolunmaz rolu olduğu fiziklərə yaxşı məlumdur.

Lakin iyirminci əsrin ortalarından başlayaraq bu prinsiplərin universallığı şübhə altına alınmağa başlandı. Bir sıra filosoflar iddia etməyə başladılar ki, bu qanunların işlək diapazonu yalnız qeyri-üzvi dünya çərçivəsilə məhdudlaşır və üzvi dünya bu prinsiplərdən istisna təşkil edirlər. Özü də təkcə istisna təşkil etməklə kifayətlənməyib, hətta onun əksinə, fəaliyyət göstərirlər. Belə ki, sinergetikanın prinsiplərinə görə – fiziki dünyada entropiyanın artımı, onun bioloji və sosial sistemlərdə azalması ilə kompensasiya olunur. Yəni, biosferada takamül vektorunun oriyentasiyası biosistemlərin daha optimal təşkilinə doğru yönəlib. Başqa sözlə, istənilən bio və sosial sistem öz entropiyasının azalmasına doğru takamül edir. Biosistem yalnız o fəaliyyətdən daxili rifah hissi keçirir, hansı ki, onun hüceyrələrinin daha mütəşəkkil forma almasına imkan verir, yardım edir. Sosial və bioloji sferada baş verən istənilən dəyişiklik entropiyanın azalması yolundakı sıçrayışlardan savayı özə bir şey deyil (bax: burada ədəbiyyat siyahısına ~ 53, 63, 195, 209, 210, 222, 223, 226, 251 və s...).

I.1.8. FƏLAKƏT NƏZƏRİYYƏSİ

Yüksək həyat tərzinin hələ insanların iddialarının qarşısını ala bilmədiyi və aşağı həyat səviyyəsi olan insanlara nəzərən yüksək həyat səviyyəsi olan insanların həyatdan razılığının artmadığı məlumdur. Yəni, həyat şəraitinin yaxşılaşdığı halda da frustrasiya güclənə bilər. Fəlakət nəzəriyyəsi tərəfdarlarının fikrinə görə bunun izahı ondan ibarətdir ki, reallıq, artan gözləmələrlə ayaqlaşmağa macal tapmayanda, nailiyyətlə gözləmələr arasında uçurum meydana çıxır. Bu uçuruma həmahəng olaraq da, frustrasiya güclənir. Məs., sürətlə inkişaf edən millət urbanizə olduqda, savadlılıq artdıqda, insanlar düşünməyə başlayırlar ki, həqiqi maddi rifah nədir. Lakin bərkət birdən-birə əmələ gəlmir və imkanla arzuolunan arasında artan bu uçurum da insanlarda frustrasiyanı gücləndirir. İnqilab və digər bu tip sıçrayışlı sosial dəyişikliklərin səbəbi də məhz budur.

Fəlakət nəzəriyyəsi tərəfdarlarının fikrinə görə, əslində elə bütün növ inkişaf, hətta takamülün özü də, bu tip mini sıçrayışlar silsiləsindən savayı özə bir şey deyil. (83 səh. 12-19). Məsələn, bir ərazidə bitkilərin həcmi artması o əraziyə bitki ilə qidalanan heyvanların axışb gəlməsinə səbəb olur. Burada bu heyvanların kəmiyyəti qidalandıqları bitkilərin normal bərpa sürətini üstələyəndə qida ehtiyatı azalmağa başlayır. Bu isə öz növbəsində həmin heyvanların getdikcə yavaş-yavaş buradan uzaqlaşmasına gətirib çıxarır. Eyni zamanda, burada həmin bu heyvanların sayının çoxalması buraya ətlə qidalanan heyvanları cəlb edir. Onların sayının çoxalması isə müəyyən kollaps həddindən sonra otları qidalanan heyvanların sayının həndəsi silsilə üzrə azalmasına gətirib çıxarır. Bu isə getdikcə burada ətlə qidalanan heyvanların sayının azalmasına, bitki ehtiyatının artmasına gətirib çıxarır. Bu tendensiya, bir müddət sonra bütün bu proseslərin spiralvari xətt üzrə yenidən təkrar olunmasına gətirib çıxarır.

1.2. MOTIVLÄR BARÄDÄ BIZIM QÄNAÄTİMİZ

Beläliklä, davranış və düşüncälärin başlıca determinasiya mexanizmi barädä müasir elmin qänaäti barädä bu qädär. Bu variantlardan här biri bugünäcän neçä-neçä sınaqdan keçib yaşamaq hüququ qazana bilibdisä, demäli, onlarda nä isä var. Üstälük dä ki, onların heç birindä qeyri-mäntiqi olan elä bir cähät dä yoxdur.

Özlüyündä bu versiyalardan här biri digärlärinin inkarı üzərindä qurulub, här biri digär qalanlarına alternativ kimi qäbul edilsä da, äslinä qalsa biz onlar arasında elä bir ziddiyyät dä görmürük. Häqiqät haradasa bu sınınmış variantların mäxräcindä və ya kombinasiyasındadır və onlar haradasa bir-birini tamamlayır. Burada biz dä bunu mähz bu cür qäbul edirik

Biz, mexanistlä, o cümlädän, biheviolistlä kimi qäbul edirik ki, psixologiya indeterminist bir elm deyil və insanın här bir davranışı, düşüncäsi konkret faktorlar tərəfindän determinləşir və bu reduksiyada ätraf dünyanın täsirlärinin rolu heç dä axırıncı deyil. Ätraf dünyanın çoxsaylı kinestetik (*daktil və ya adi Nyüton täsirläri*), termik (*Karno täsirläri*), elektrostatik (*Kulon täsirläri*), astral (*kosmik täsirlär*), maqnetik, optik və optiko-kinetik, akustik, dequstral, aromatik və s. kimi – *fiziki*; verbal, mental, virtual, hüquqi-normativ və s. kimi – *sosial* täsirläri kontinumunda här bir canlının, o cümlädän, insanın, öz orbitindän känara çıxa bilmäyän və xüsusiyyätläri ätraf täsirlärlä şartlanän säma cisimlərindän färqi cüzidir. Bu täsirlär çox äksär hallarda sistemsiz, koordinasiyasız və mäqsädsiz xarakter daşıyıb, heç dä hämişä individin və ya bütövlükdä cämiyyätin maraqları ilə üst-üstä düşmäsä dä, här halda, bunlardan azad olmaq da, praktik olaraq mümkün deyil. Çünki här bir färd özünün bioloji və digär täläbatlarını ödəmək üçün täbiätlä, ona bu täläbatları daha rahat ödəmək, bioloji mövcudluğunu daha effektiv şığortalamaq imkanı verän cämiyyätlä, onun müvafiq infrastrukturunu ilə münasibätä girmäyä mäcbur və ya mähkumdur. Başqa sözlä, täbiät və cämiyyät kontinumunun mäxräcindä yerləşib, avtonom häyat sürmək qeyri-mümkündür. Bu aspektdän mäsaläyä, hättä mexanistlärdän dä bir qädär radikal yanaşaraq, biz sadalanan hämin täsir formalarını (*fiziki, hərbi, psixoloji, emosional, siyasi, iqtisadi, mänävi və s.*) → adi informasiya növü kimi; Täbiät, cämiyyät və insanı ayrı-ayrılıqda → müxtälif informativ sistemlər kimi; Täbiät, cämiyyät və insanı, bir-biri ilə qarşılıqlı münasibätä → baxış bucağından asılı olaraq, biri digärinin arqument və funksiyası kimi; Ätraf dünya (*fiziki və sosial*) və insanı birlikdä → qapalı sistem kimi, ayrılıqda insan və ayrılıqda ätraf dünyanı isä → bir-biri ilə korrelyativ rabitädä olan açıq sistem kimi; Fiziki, sosial və psixi passivliyi → stasionar hal kimi; Bu sahälärdäki aktivliyi → informativ disbalans və ya häyəcänli informativ väziyyät kimi; Täräqqi və tənəzzülü → entropiya däyişikliyi kimi; Birtäräfli inkişaf və birtäräfli tormozlanmanı (*mäs., natamamlıq kompleksini*) → izoproses kimi; Proseslärdä eskalasiyanı → zäncirvari reaksiya kimi; Sosial seqmentasiyanı → vektor färqi kimi; Sosial referentliyi → valentlik və s. kimi qäbul edib, onlara aid problemlä dä hämin bu terminlärdä aid qanunlar prizmasından baxırıq.

Lakin mexanistlärdän färqli olaraq biz onu da qäbul edirik ki, hämin bu täsirlär insanı häyat yollarında fırtınaya düşmüş bir yelkän kimi sahilän-sahilä çırpır. Cansız varlıqlardan färqli olaraq insan, ätraf dünya ilə onun arasında amortizator və ya stabilizator funksiyası yerinä yetirän və adaptasiya prosesindä dünya barädä olan informasiyaları birləşdirib, interpretasiya etdirmäklä individin davranışını tənizmläyän psixikaya malikdir ki, insanın ätraf dünyanın istänilän stimulusuna qarşı reaksiyası onun mähz bu meyarının prizmasından keçäräk formalaşır.

Ümumi olaraq, bu modellärin ümumiləşdirilməsi ilə älaqädar ätraflı qänaätlärimiz aşağıda veririk:

1.2.1. GENETİK (IRSI) AMILLÄR

İnsan şəxsiyyätinin formalaşmasında danılmaz rolu olan ən äsas faktorlardan biri irsi amillärdir. Bu amilin mahiyyäti bundan ibarätidir ki, doğulduğı gündän här bir insana genlər vasitäsilä bütövlükdä başariyyätin bioloji təkamülünün və hämin färdin özünün yaxın äcdadlarının hamısının älamätläri yığcam formada, kodlaşdırılmış şäkildä ötürülür. Başqa sözlä, «insan ontogenezindä başariyyätin filogenezinin (*bioloji təkamülünün və tarixi mädäni mähälälärinin*) äsas älamätläri yığcam formada təkrrar olunur» («*Biogenetik qanun*» [*F.Müller, E.Hekkel*] və ya «*Rekapitulyasiya prinsipi*» [*S.Holl*])). Yäni fizioloji aspektdän här bir individ özünün yaxın və uzaq äcdadları barädä demäk olar ki, bütün informasiyaları kodlaşdırılmış formada öz genlərindä daşıyır. Bu informasiyalarla hər bir şəxs fiziki və psixi parametrlärini onun hälä dünyaya gälmädiyi dövrlärdän müäyyänləşdirir və anadangälmä determinantlar qrupunu təşkil edir. XIX äsr üçün problematik olan bu məsälä artıq XXI äsrdä, özü dä insan genomunun deşifräsindän sonra indi artıq bir aksiom şäkildä qäbul edilir və bu gün irsiyyätin insan häyatında hər hansı formadasa rolu olduğunu qäbul etməyän çox az adam tapılar. Bu baxımdan insanın istär fiziki, istär psixi və istärsä dä sosial bir varlıq kimi formalaşmasında rolu olan cämi irsi faktorları aşağıdakı formada qruplaşdırmaq mümkündür: İndividlä birbaşa kauzal rabitäli olan – a) bütün insanlara; b) bütün canlılara; c) bütün bitkilä; və d) bütün varlıqlara xas olan ən ümumi cähätlä. Başqa sözlä,

insan ən ali varlıq kimi təkamül pilləsində özündən aşağıda duran və onunla irsi əlaqəli bütün əvvəlki varlıqların hamısının başlıca atributlarını genetik olaraq özündə daşıyır ki, bu da biologiya və tibbdə çoxdan məlum olan faktır. Bu sırada biz yeganə olaraq bu kateqoriyadan ən əsas birini – individə onun ən yaxın əcdadlarından, o cümlədən, valideynlərindən hansısa əlamətlərin keçməsinə aid etmədik. Əslində, bu faktor genetik kodların ötürüldüyü ən əsas həlqədir. Biz, sadəcə olaraq, ona görə onu sadalanan ardıcılıqdan bir qədər fərqləndiririk ki, bu faktor, onlar qədər universal deyil. Belə ki, yuxarıda sadalanan ardıcılıqdakı hər bir qrupun bütün əlamətləri, hər bir insana mütləq keçdiyi halda, valideyn və yaxın əcdadların əlamətləri, *əvvəla*, bütün insanlara deyil, yalnız hər bir kəsin öz övladına, nəvəsinə keçir, *ikincisi* isə, əcdadın, o cümlədən, valideynin heç də bütün əlaməti öz övladlarına keçmir – yalnız bəzisi keçir.

Genetik olaraq insana öz valideynindən mütləq olaraq nə vaxt hansı əlamətin keçə biləcəyini dəqiqləşdirmək, hələlik müasir tibb və biologiyaya nəsib olmayıb. Daha doğrusu, sadəcə olaraq, problemin ifrat mürəkkəbliyi səbəbindən, bu məsələ bir qədər az maraq doğurur. Belə ki, bu problemi həll edib, konkret olaraq filan adamın uşağına onun atasından hansı, anasından hansı əlamətlərin keçəcəyini dəqiq təyin etmək üçün milyonlarla, bəlkə də milyardlarla incəlikləri hesablayıb, dəqiq nəzərə almaq gərəkdir, məsələn, valideynlərin hər birinin yaşı, aralarındakı yaş fərqi, bunun onların neçənci uşağı olacağı, uşağın mayalandığı gecə onların hər birinin ayrı-ayrılıqda hansı əhval-ruhiyyədə olması, nə ilə qidalanması və s., və i.a. kimi faktorları. Hətta genomun deşifrəsi də, bu problemi sadələşdirmədi, əksinə, məsələnin nə qədər mürəkkəb olduğunu açıb göstərməklə olan ümidləri də qırdı.

O ki qaldı, hər bir kəsə, irsiyyət zəncirinin sadalanan o biri həlqələrindən hansı atributların keçməsinə, bu bir qədər sadədir. Daha doğrusu, istənilən bir şey maksimum ümumiləşəndə sadələşir. İrsi ötürülən kodlar da, insana qədər hər cür variantlarda kombinasiya olunaraq ən universal bir formaya gəlib. İrsi olaraq ötürülən digər atributları, o cümlədən, genetik informasiyaları bir kənara qoyaraq, əsasən, ötürülən bir neçə psixoloji atributlardan bəhs edəcəyik:

Milliyyətinə asılı olmayaraq hər hansısa bir cərrah dünyanın istənilən bir ölkəsinin klinikasında işə düzəlib, istənilən millətdən olan xəstə üzərində arxayınlıqla cərrahiyyə əməliyyatı aparır və effektiv nəticə əldə edə bilir. Çünki insanların hamısının anatomiyası standart olaraq eynidir və cərrahın institutda öyrəndikləri dövrdən bəri də insan anatomiyasında elə bir əlavə-düzəliş olunmayıb. Yalnız fərdi olaraq hər kəsdə ümumi normadan müəyyən yayınmalar ola bilər ki, o da müxtəlif ontogenez amillərin flektiv təsirinin nəticəsidir.

İnsanların psixologiyası da belədir. Onların hamısı standart olaraq eyni əsəb sisteminə, sinir morfologiyasına malikdir, bu sistem hamıda eyni prinsip üzrə işləyir və funksiyası da hamıda eynidir. Yalnız fərqli təbii və sosial mühit insanların bu ümumi psixi anatomiyasına bir-birindən fərqlənən müəyyən ştrixlər əlavə edir ki, bunun sayəsində də hər kəs təkrarsız, bənzərsiz bir dünyaya çevrilir.

1.2.1.1. PSIXOLOJİ UNIVERSALİLƏR:

1.2.1.1.1. Fizioloji universalilər:

- ***(SƏXSİYYƏTİN STATİK FİZİOLOJİ (SOMATİK) XARAKTERİSTİKASI):*** Fizioloji baxımdan təkə insan yox, hətta digər əksər canlılar üçün də ümumi olan xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, bu sferada hər bir reaksiya, genetik yaddaş və sinirlərə təsir edən konkret xarici stimullar tərəfindən generasiya etdirilir. Eləcə də, hər bir konkret stimula, şərtsiz reflekslər və ya instinktlər prinsipinə uyğun olaraq, konkret reaksiyalar doğurur;

1.2.1.1.2. Emosional universalilər:

- ***(SƏXSİYYƏTİN STATİK EMOSİONAL (PSIXOMOTOR) XARAKTERİSTİKASI):*** (2.1) Emosiyalar, əsasən beyinin sağ yarımkürəsinin, bədənə sol əzələlərinin və beş əsas, iyirmiyə yaxın köməkçi hiss kanallarının fəaliyyəti ilə əlaqədardır; Forma və atributların, o cümlədən, melodiyaların, peyzajların, aromatlardan və s. qavrayış və təhlili ilə məşğul olur; Tam, xolistik, sintetik, eynizamanlı və kompleks kodlaşdırma prinsipi üzrə işləyir; Bədii, intuitiv, konkret, obrazlı təfəkkürün əsasında dayanır; İnformasiyaların əvvəl və sonuna xüsusi reaksiya verir və s.; (2.2) Fəaliyyəti eksentrikdir, yəni beyinə gələn siqnallar arasında onun üçün dominant olanı yoxdur – hamısına reaksiya verir; Rəngarəng, dəyişkən, dinamik, yarımçıq siqnalların qavrayışı ilə əlaqədardır, əksinə, monotonluğa, statikliyə, dövriliyə, rasionallığa reaksiya vermir; Reaksiyası ani olur, yəni sürətcə intellekti üstələyir; Eydetik yaddaş və eydetik proseslərlə əlaqədardır; və s.

1.2.1.1.3. İntellektual universalilər:

- ***(SƏXSİYYƏTİN STATİK İNTELLEKTUAL (KOONİTİV) XARAKTERİSTİKASI):*** (3.1) İntellekt, əsasən beyinin sol yarımkürəsinin və orqanizmin sağ əzələlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədardır; Məzmun, struktur və münasibətlərin qavrayış və təhlili ilə məşğul olur; Diskret, ardıcıl, differensial kodlaşdırma prinsipi üzrə, informasiyanı determinist-kateqorial münasibətlərə ayıraraq işləyir; Ümumiləşdirmə və rasionallaşdırmanın, başqa sözlə, mücərrəd təfəkkürün əsasında dayanır. Və s.; (3.2) Fəaliyyəti konsentrikdir, yəni diqqət mərkəzindən kənar (*periferik*) informasiyaları, bundan savayı, paralel siqnalları və dilemmaları, rəngarəngliyi, dinamikliyi, təkrarlanmayan hal və prosesləri, minimal ömrü 1/25 saniyədən az olan, kəmiyyəti ± 7 -dən artıq olan eynizamanlı siqnalları və s. qəbul və təhlil edə bilmir (*bu zaman fəaliyyəti tam və ya qismən blokirovka olunur*); Fasiləsiz iş rejimi maksimum 10 dəqiqədir; Fəaliyyəti ətalətlidir, yəni hər bir yeni stimula köklənmək üçün ona müəyyən vaxt limiti gərəkdir; Xarici fiziki təsirlərin anormal, emosiyaların ekstremum (*maksimum gərgin və maksimum süst*) həddində öz fəaliyyətini dayandırır; Təhtəlsiz yolunda «senzör» (*süzgəc, klapan*) funksiyası daşıyır; Assosiativ (*mnemotexniki*) yaddaş və proseslərlə əlaqədardır; Fəaliyyəti müxtəlif

kimyavi preparatlar (bax: 2-ci hissə, «Psixotrop preparatlar» bölümünə – burada, səh. 94) vasitəsilə aktivləşdirilib, passivləşdirilə bilər, və s. (əlavə olaraq bax: burada, səh. 65-66 və ondan sonraya)

I.2.1.1.4. İradə universalilər:

- ***(SƏXSİYYƏTİN STATİK İRADİ (EVOKATİV) XARAKTERİSTİKASI):*** İradə – hər iki beyin yarımkürəsinin birgə fəaliyyətinin nəticəsi olub, funksiyası «ustanovka»lar, vərdişlər, transferlər, stereotiplər, psixi komplekslər, məqsəd qradientləri, sosial inqibisiya və fasilitasiyalar və s. tərəfindən tənzimlənir; Və s.¹.

Bunlar hər bir insana genetik olaraq ötürülən əsas funksiyalardır. Özlüyündə bunlar baş beyin yarımkürələrinin funksional asimmetriyası ilə əlaqədar hallardır. Belə ki, bunlardan *birincisi* – qeyri-şüuri sfera ilə, *ikincisi* – sağ, *üçüncüsü* – sol beyin yarımkürəsinin funksiyası ilə, və nəhayət, *dördüncüsü* – hər iki beyin yarımkürəsinin funksiyasının kombinativ fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

Lakin bu hələ hamısı deyil. Sadalananlar birlikdə insanın qabiliyyətlər sferasını təşkil edir. Hər bir funksiya enerji israfı hesabına başa gəldiyindən isə sadalanan qabiliyyətlərin mütəmadi olaraq enerji ilə təchiz edilməsi zərurəti ortaya çıxır. Bu funksiyaları isə insanın həmin qabiliyyətləri ilə korrelyativ rəbitədə olan tələbatlar bloku yerinə yetirir.

Bu tələbatlara aiddir:

I.2.1.2. PSIXOLOJİ TƏLƏBATLAR

I.2.1.2.1. Fizioloji tələbatlar:

- Bu kateqoriyaya aiddir: 1) Öz mövcudluğunu qoruyub saxlamaq (yəni insanın qidaya, havaya, suya, yuxuya və s. olan tələbatları. Hansıların ki, ödənilməsi – *individin bir bioloji varlıq kimi öz mövcudluğunu dayandırmasına – ölümünə səbəb olur*); və özünəbənzərləri yaratmaq (yəni cinsi tələbat – hansıların ki ödənilməsi növün bir populyasiya kimi məhvinə gətirib çıxarır) kimi Freyding həmin o eros tələbatları;

I.2.1.2.2. Emosional tələbatlar:

- İnsanın nüfuza, hörmətə, ünsiyyətə, ümumən xoş təəssürat almağa olan tələbatları. Bunların ödənilməsi – əsəbi pozğunluğa, zehni, iradi deqradasiyaya, insanın özünənam, həyatauyğunlaşma və s. kimi qabiliyyətlərinin zəifləməsinə, itməsinə və s. gətirib çıxarır;

I.2.1.2.3. İntellektual tələbatlar:

- Nəzəri tələbatlar olub, insanı öyrənməyə sövq edir. Bu, insana öz təhlükəsizliyi, əmin-amanlığı və s. üçün vacibdir. Təsədüf – mexanizmi bilinməyən qanunauyğunluqdur. Məlumatlı şəxslərin həyat labirintində azmaq, bürəmək ehtimalı daha azdır, nəinki, məlumsız şəxslərin;

I.2.1.2.4. İradə tələbatlar:

- Əməyə, idmana, yaradıcılığa, bütövlükdə fiziki və zehni aktivliyə aid olan praktik tələbatlardır. Birbaşa olaraq fərdin özünüifadə, özünürealizə, dolayısı ilə isə orqanizmdə gedən fiziki-kimyəvi proseslərin tempini stimullaşdırmaq funksiyası daşıyır.

Bunlar hər bir insana genetik olaraq ötürülən universal qabiliyyət və tələbatlar olub şəxsiyyətin psixoloji strukturunu təşkil edir. Lakin bu ötürülmə real yox, virtual və ya potensial formada baş verir. Belə ki, ontogenez (*irsi, sosial, təbii-fiziki, situativ və s.*) faktorların təsirindən asılı olaraq ayrı-ayrı insanlarda onların aktivlik dərəcəsi və hər birinin işlək diapazonu bir-birindən kəskin fərqli olmuş olur ki, bu da insanlar arasındakı mövcud olan temperament və xarakter fərqlərinin başlıca səbəbidir² (*bu fərqlərin səbəbi elmdə, adətən bir başqa faktorlarla əlaqələndirilir ki, biz bununla bağlı izah etdiyimiz mövqedə olduğumuzdan onları qəbul etmirik*).

I.2.2. TƏBİAT AMİLLƏRİ

Bu faktorlar yarımqrupununsa mahiyyəti insanın doğulduğu və hətta ana bətninə düşdüyü andan etibarən rastlaşdığı fiziki təsirlərin onun psixika və fiziologiyasının formalaşmasında oynadığı rolu xarakterizə edir. Bu faktorları aşağıdakı kimi təsnif etmək mümkündür:

I.2.2.1. Bürclərin təsirləri

Bilirik ki, burada «bürç» sözünə rast gəldikdə, bəzi akademik stil tərəfdarlarında, öləri də olsa bizim barəmizdə, nə isə bir qədər qeyri-ciddi təsəvvür meydana çıxdı. Bununla belə, biz bu termini işlədirik və həqiqətdə də, bürclərin yerdəki həyata, hər bir insanın taleyinə mütləq təsir göstərdiyini qəbul edirik. Arqumentlərimizə aşağıdakılardan ibarətdir:

Məlumdur ki, astrologiya hər bir insanın taleyini onun doğum və hətta ana bətninə ilk düşdüyü anla əlaqələndirir. Məsələnin digər tərəflərini, o cümlədən, spekulasiya tərəflərini bir kənara qoyaraq, biz də məhz bunu qəbul edirik ki, həqiqətən də, qoç bürcü altında doğulan insanla tərəzi bürcü altında doğulan insanın xarakteri heç vaxt eyni ola bilməz. Əksinə, fərqli bürç altında doğulanlarla müqayisədə eyni bir bürç altında doğulan insanların xarakterləri arasında çoxlu sayda oxşarlıq ola bilər. Nəyə görə?

Məsələ burasındadır ki, burada insanın birbaşa olaraq hansı mifik bürc işarəsi altında doğulması yox, bilavasitə doğum anının hansı fəslə təsadüf etməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, heç də qış ayında dünyaya göz açan insanla yayda doğulan insanın ana bətnində inkubasiya keçmə dövrü eyni deyil və bu belə olmadığından, onların, belə deyilsə, bünövrəsi də, başqa-başqa kərpiclərdən (*vitamin, mineral və s.-dən*) hörülür, psixikası ananın tamam fərqli mövsümlərdəki əhval-ruhiyyəsi, fiziologiyası ananın həmin fəsillərə uyğun qida rasionu əsasında formalaşır və s. Yəni, ana bətnində olduğu müddətdə təbiət ananın orqanizmi vasitəsilə fəslə uyğun qida rasionu, orqanizmin energetik ritmi, və s. formasında individin gələcək bioloji və psixoloji parametrlərinin formalaşmasına təsir göstərir.

Məhz bu səbəbdən, oğlaq bürcü altında doğulan insanlarla «qız bürcü» altında dünyaya göz açan insanların istər fizioloji və istərsə də, emosional, intellektual və iradi cəhətdən biri-birindən fərqlənməsi mistiklik yox, adi bioloji zərurətdən irəli gələn qanunauyğunluqdur.

Burada yeganə olaraq bir şeyi qeyd edək ki, adətən «bürc» məsələsinin əleyhinə çıxanlar, ona qarşı əsasən əkiləri nümunə göstərilirlər ki, onlar eyni gündə, eyni saatda doğulmalarına baxmayaraq, bəzən ola bilər ki, gələcəkdə əkilərdən *biri* – böyük bir alim, *ikincisi* isə – cinayətkar ola bilər. Bu faktın əsassızlığı ondan ibarətdir ki, biz heç də demirik ki, insanın taleyini bir təkcə nə zaman doğulması müəyyən edir. Burada çoxlu faktorlar rol oynayır ki, nə zaman doğulmaq bunlardan biridir. Doğulandan sonra, hətta iki əkilə qardaşdan da biri münbit, digəri qeyri-münbit sosial mühitə düşərsə onların artıq orta yaşlarında bir-birindən yerlə göy qədər fərqlənən şəxsiyyətə çevrilməsi qaçılmazdır.

1.2.2.2. Coğrafi faktorlar

Coğrafi faktorlar sırasına insanın hansı iqlim qurşağında doğulmasının onun intellekt və xarakterinin formalaşmasında oynadığı rolu səciyyələndirir. Afrika ilə Sibirin energetik ritmi, atmosfer strukturu, seysmik və meteoroloji xarakteri, ərzaq çeşidi və s., təbii ki, eyni deyil, hələ havanın hərərətini demirik. Burada uzun müddət yaşayan insansa, təbii olaraq bu şəraitə adaptasiya olmalıdır – fəqət, ətraf mühitlə harmoniya yarada bilməyən istənilən varlıq ölümə məhkumdur. Deyilən adaptasiya isə, orqanizmi, hər bir fərqli hal üçün, öz psixi və fizioloji imkanlarını bir başqa formada səfərbər etməyə, tamam başqa-başqa formalı stimullara köklənməyə vadar edir. Bu isə beyin resurslarının tamam başqa-başqa formalarda səfərbər olunması, təşkil olunması, psixi enerjinin fərqli ünvanlar üzrə bölüşdürülməsi deməkdir. Bütün bunlar isə elə-belə şey deyil. Nəticədə, nəinki Afrika ilə Avropada yaşayan insanların, hətta eyni bir kəndin fərqli tərəflərində yaşayan insanların da xarakteri bir-birindən fərqli olmuş olur – fəqət, kəndin bu tərəfi bir başqa, o biri tərəfi isə tamam başqa bulaqdan su içə bilər.

1.2.3. SOSIAL AMİLLƏR

II.2) Sosial faktorlar, insanın doğulub böyüdüüyü və ya müxtəlif vaxtlarda təmasda olduğu sosial sistemin insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına göstərdiyi təsiri xarakterizə edir. Bu qəbildən olan faktorların özünü də bir neçə qrupa ayırmaq olar: *Lokal və global* sosial faktorlar.

1.2.3.1. Lokal sosial determinantlar

Lokal sosial faktorlar sırasına ikitərəfli münasibətlərdə digər insanların norma və dəyərlərinin insana göstərdiyi təsirlər aiddir. Ailə, iş yeri, məktəb, qohum və qonşularla ünsiyyət və b. bu qəbil təsirlərin başlıca mənbəyidir. Bu münasibətlərdə tərəfdaş olan ayrı-ayrı individlərin hər birinin həyat təcrübəsi, həyata baxışı, subyektiv norma və dəyərlər sistemi və s. digərləri ilə eyni olmadığından onların hər birindən keçən sirayət, qalan rəftar vərdişi, ünsiyyət modeli, təəssürat, kompleks və «ustanovka»lar da bir-birinin eyni olmur. Nümunə üçün, məs., hər bir kəsin ilk ünsiyyət tərəfdaşı olan valideynlər, bir tərəfdən öz xarakter və davranışları ilə uşaqları üçün təqdim edilən funksiyası daşıyır, digər tərəfdən onların subyektiv norma və dəyərlər sistemi cəza və mükafat mexanizmləri vasitəsilə təzahür edərək uşaqların həyata baxışında, kompleks və «ustanovka»larının formalaşmasında, sosial oriyentasiyalarında əbədi iz buraxır və s.

1.2.3.2. Global sosial determinantlar

Global sosial determinantlar sırasına isə bütövlükdə yaşadığı cəmiyyətin, üzvü olduğu sosial seqmentin insana göstərdiyi təsirlər aiddir. Özünün sistemli strukturu və dəqiq vəzifə bölgüsü ilə üzvlərinin qüvvəsini tamamlayan, koordinasiya edən və vahid məqsədə fokuslayan cəmiyyətlər, robinzonluqla müqayisədə, yaşamaq uğrunda mübarizənin daha əlverişli üsulu kimi özünü təsdiqləyib, insanların bioloji mövcudluğunu sıqortalasa da, digər tərəfdən sosial tarazlıq və səfərbərlik məqsədində xidmət edən mükəlləfiyyətləri, normaları, qaydaları, yasaqları, tabuları və s. vasitəsilə onların azadlığını əlindən alır, davranışlarını reqlamentləşdirir, fəaliyyətlərini qəlibə salır, təbii psixi simalarını məhv edir, onların simasında özünün mikro-obrazını formalaşdırır. Özü də fərqli cəmiyyətlər öz üzvləri üçün fərqli davranış normalarını, birgəyaşayış stillərini dominant qəbul edib, fərqli rəftarları yasaqladığından, həmçinin hər bir konkret sosial seqment (*irqi, irsi, dini, milli və s. qrup*) yalnız onun özünə xas olan tipik hansısa stress və ya konflikt situasiyalara və bunları həll etmək üçün yalnız bu seqmentdə məqbul hesab olunan forma və vasitələr toplumuna malik olduğundan, bütün bunlar son nəticədə ayrı-ayrı cəmiyyətlərin ontogenez zəmində, özünəməxsus fərqli dəyərlərinin, etalonlarının, mənəvi atmosferinin, psixologiyasının, «ustanovka»larının, xarakterik psixi rudimentlərinin, unikal rəftar və düşüncə modelinin və s. meydana gəlməsinə, bir cəmiyyət üzvlərinin baxışlarının, zövqlərinin, «ustanovka»larının, meyarlarının digərlərininkindən fərqlənməsinə və s. səbəb olur. Bu normalar, qaydalar, yasaqlar, imperativlərsə təbiətdən doğmayıb, insan təxəyyülünün məhsulu olduğundan, onlar bu cəmiyyətlərin üzvlərində müəyyən vaxta qədər psixi disharmoniyanın, müəyyən vaxtdan sonra psixi kompleks və psixi rudimentlərin meydana gəlməsinə səbəb olur (*Yunq arxetipləri elə bunlar deyilmi?*). Mentalitet, etnoşüur, yaş psixologiyası və s. şəkildə təzahür edən bu divergensiyalar isə inisiyasiya və seqreqasiyalarda,

imprinting və interyeksiyalarda, affiliasiya və stratifikasiyalarda, sosiogenezlərdə, mərasimlərdə və s. yaşadığından, indiyə qədər ölməyib və çox ehtimal ki, hələ neçə əsr də öz mövcudluğunu qoruyub saxlayacaq. Bir sözlə, hər kəsin dünyagörüşü, həyata baxışı, zövqü, xarakteri və s., digər faktorlarla yanaşı, mənsub olduğu dinin, irqin, irsin, sinfin, millətin və s.-in (*müxtəsər olaraq, daxil olduğu sosial mühitin*) təsiri altında, onunla qarşılıqlı münasibətdə formalaşır ki, bu baxımdan, hər kəs ölənə qədər dünyaya öz milli, dini, irqi, irsi, cinsi, sinfi, siyasi və s. eynəyindən baxır (*«Sosial təlim» cərəyanının mövqeyi burada bu bəndlə üst-üstə düşür*). Və şəxsiyyətin sosial strukturunu – insanların irqi, irsi, cinsi, dini, milli, sinfi, məhəlli və s. kimi mənsubiyyəti təşkil edir.

Yuxarıda deyildiyi kimi hər bir kəs öz valideynlərinin bioloji genləri ilə yanaşı həm də öz dövrünün və cəmiyyətinin sosial genlərinin daşıyıcısıdır. Ümumi mədəni dəyərlər, ümumi peşə, ümumi sinfi mənsubiyyət, ümumi ekoloji problem, ümumi tarixi yol və s. gec-tez insanlarda oxşar psixologiyalar yaratdığı bugünkü elmdə aksiom kimi qəbul edilir. Psixologiyada hələ 1906-cı ildən U.Samner tərəfindən daxil edilmiş «etnosentrizm» adlı bir termin də mövcuddur ki, bu da başqalarının davranışını öz mədəniyyəti prizmasından qavramaq, interpretasiya etmək təmayülünə deyilir. U.Samnerə görə, insanların təfəkküründə öz qrupunu ierarxiyanın zirvəsində yerləşdirib digər qrupları aşağıda görmək və bunun nəticəsi olaraq isə öz qrupunun standartlarını başqa qrupların qiymətləndirilməsində meyar kimi istifadə etmək təmayülü mövcuddur. Hər bir mədəniyyət «dünyanın mənzərəsi» deyilən reallığı qavramaq üçün öz üzvlərinə fərqli koqnitiv matritsa verir ki, bunun nəticəsi olaraq, real dünyanın mənzərəsi ayrı-ayrı mədəniyyətlər prizmasında bir-birindən kəskin fərqli şəkildə görünmüş olur. Bütün bu səbəblərdən, ayrı-ayrı sosial qruplarının psixologiyasına az-çox bələd olmaq və müxtəlif adamlarla ünsiyyətdə onların həmin bu sosial xarakteristikasını mütləq nəzərə almaq həqiqi «qəlb mühəndisi» olmaq işinin zəruri elementlərindəndir. Bunsuz ünsiyyət – dəniz ortasında xəritəsiz və kompassız oriyentasiya axtarmaq kimi bir şeydir.

1.2.3.3. Sosial qrupların tipləri

Sosial qruplar dedikdə hansısa aspektdən oxşar əlamətləri olan insan topluları nəzərdə tutulur. Və bu insanlarınsa heç də eyni məkan və zamanda yaşaması mütləq zəruri deyil. Aşağıda sosial qrupların müxtəlif parametrlər əsasında aparılan bəzi təsnifatları sadalanır:

- 1) Həcminə görə: böyük, orta, kiçik və mikroqruplar;
- 2) İctimai statusuna görə: formal (*rəsmi*) və qeyri-formal (*qeyri-rəsmi*);
- 3) Qrup üzvlərinin bir-biri ilə rəhbərliyinin dayanıqlılığına görə: real (*kontaklı*) və şərti (*hansısa əlamət əsasında fərqləndirilmiş*);
- 4) İnkişaf səviyyəsinə görə: diffuz, assosiativ, korporasiya, kollektiv;
- 5) Üzvlər üçün əhəmiyyətli baxımdan: referent və qeyri-referent;

Və s.

Psixologiyada ümumi olaraq belə qəbul olunub ki, hansısa bir aspektdən ümumi bir cəhəti olan insan bölümünün psixikasında da oxşar əlamətlər olmalıdır. Belə ki, məsələn, hansısa peşə həmin peşə ilə məşğul olan bütün insanlarda zaman-zaman eyni reflekslər tərbiyə edir, yaxud hansısa din, həmin dinə etiqad edən hər kəsdə bənzər davranış və düşüncə modelləri, yasaq və həzz təsəvvürləri formalaşdırır. Aşağıda bəzi sosial qrupların psixologiyası barədə müxtəsər məlumatlar verilir:

1.2.3.4. Bəzi sosial qrupların psixologiyası

1.2.3.4.1. Qadın və kişi psixologiyası

«1970-ci illərdə alimləri o narahat edirdi ki, gender fərqi sahəsindəki tədqiqatlar qadınlarla bağlı stereotiplərin korlanmasına və bunların qadınlara mənsub çatışmamazlıq kimi yozulmasına gətirib çıxaracaq (*Jesse Bernard 1976*). 1980-ci illərdən başlayaraq gender fərqi edən alimlər öz özlərini daha sərbəst hiss etməyə başladılar (*Ashmore 1990*): ilkin mərhələdə əsassız şişirdilmiş stereotipləri təkzib etməklə «cinslərin bərabərliyi barədə olan təsəvvürləri inkişaf etdirmək» istəyirdilər (*Eagly 1986*). Bundan sonra 1990-cı illərdən başlayaraq bir çox tədqiqatçılar psixologiyanın digər sahələrində öyrənilənlərdən heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən bir sıra əhəmiyyətli gender fərqləri aşkara çıxardılar (*Alisa Eagly 1995*). Bir çox elmi-tədqiqatlar cinslər barədə olan bir sıra stereotipləri təsdiqlədi. Məs., kişilərlə müqayisədə qadının daha az aqressiv olması, onların daha çox qayğıkeş, himayədar və hissiyyətli olmaları və s. eksperimental şəkildə sübut olundu (*Swim, 1994*)» (157 s. 229).

Ümumi halda, kişilərdə məntiqi-rasional funksiya daşıyan sol və qadınlarda hissi-atributiv funksiya daşıyan sağ beyin yarımkürəsinin dominant aktivlik təşkil etməsi ilə əlaqədar olaraq, onların istər davranış və düşüncə modeli, istərsə də, cəmiyyətin etik və estetik normalar sistemindəki yeri həmişə biri-birindən kəskin fərqlənib və bütün bunlar son nəticədə, tarixən əks qadın-kişi stereotiplərinin formalaşmasına gətirib çıxarıb.

Hələ uşaq yaşlarından oğlanlara – inadkarlıq, rasionalizm, öz qüvvəsinə inam və s. qızlarasa – qayğıkeşlik, həssaslıq, mülayimlik, zəriflik və s. kimi keyfiyyətlər təlqin edilir.

Sırf kişi davranış stili həmişə aktivlik, məqsədyönlülük, qətiyyət və rasionallıqla əlaqədar təsəvvür olunub. Qadınlarsa əksinə, həmişə intellektual və iradi sferalardan kənar, yalnız emosiyalarla əlaqədar bir məxluq kimi qəbul edilib. Kişi adı bütün hallarda – qüvvə, qadın adısa – ismət, incəlik, həssaslıq və qayğıkeşliklə assosiasiya edilir.

Kişilərdə – xarici görkəm (*hündürboyluluq, enlikürəkliklik..*), qüvvə, kişilik, ağıl, müstəqillik, qeyri-adilik, istedad, vicdanlılıq və s.; qadınlardasa – müxtəlif davranış və danışq maneralarında, hətta duruşlarında üzə çıxan incəlik, zəriflik, köməksizlik, mehribanlıq, utancaqlıq, emosionallıq və s. kimi xüsusiyyətlər əks cins üçün xüsusi cəlbədi təsir göstərir.

Funksional baxımdan kişiləri eyni məsələnin yalnız məntiqi-rasional tərəfləri, qadınlar isə onun emosional – hissi tərəfləri daha çox maraqlandırır. Kişilər üçün öz emosiyalarını gizlətmək, qadınlarçünsə – əksinə, onları dərhal bürüzə vermək daha çox xasdır. Kişilər öz həmsöhbətləri ilə əsasən iş, idman, ictimai problemlər və s. barədə, qadınlar isə – öz problemləri, həyatları və s. barədə daha intim söhbət aparırlar.

Ailədə qadınlar öz həyat yoldaşlarına daha çox emosional dəstək göstərsələr də, bunun müqabilində ondan heç vaxt dərin emosional yaxınlıq görmədiklərindən (*çünki kişilərdə, ümumiyyətcə, belə hiss fitrən yoxdur*) məyus olurlar, belə yaxınlığı öz rəfiqə və qohumlarından axtarırlar, yaxud da öz əlamətlərinə qapılırlar (*əlbəttə ki, «qisasçılıq» mövqeyi tutmurlarsa*).

İctimai həyatda – kişiləri məqsədin əldə edilməsi maraqlandırdığı halda, qadınlar üçün – əməkdaşlıq prosesinin özü daha önəmli olur.

Həmçinin, rəngarəng məhəbbət macaralarında – qadınları birinci növbədə ailə qurmaq, özünə daimi arxa, güclü və etibarlı dost tapmaq maraqlandırdığı halda, kişilər üçün bu macaralar çox vaxt həyat təcrübəsi toplamaq, özünü təsdiq, bir sıra halda isə, öz cinsi tələbatını ödəmək və s. üçün əhəmiyyətli kəsb edir.

Sadələn aspektdə aşağıdakı qanunauyğunluqlar da, xüsusi əhəmiyyətlidir.

Yüksək məlumatlı və təhsilli qadınlar istər öz cinsi və istərsə də əks cins yanında elə böyük cəlbədicə təsirə malik olurlar. Hər iki cins onlarla kontaktı nə isə çox az zövqlü bir iş kimi qəbul edir. Onlar hətta öz sahələrində tanınmış mütəxəssis olsalar da belə, tanışlar onlara ünsiyyət tərəf-müqabili kimi başqalarından daha az hərarət və canıyananlıq nümayiş etdirirlər. Kişilərsə belə qadınları daha az seksuallığı və cəlbədiciliyi olan tip kimi qəbul edirlər.

Həmçinin *ikinci* məsələ barədə: Eyni bir qrupdan, peşə sahəsindən, kollektivdən və s. olan qadın və kişi bir-biri üçün daha az cəlbədicə və qeyri-adi təsir bağışlaya bilərlər. Kişilərin təsəvvürünə görə “yad” qadınlar daha çox zəruri qadın keyfiyyətlərinə (*məs., lətiflik, qayğıkeşlik, mülayimlik, mehribanlıq, oynaqlıq, gülərüzlülük, taktlılıq və s. kimi*) malikdirlər, nəinki “öz” qadınları. “Öz” qadınları aydındır, kişilər üçün isə qadında vacib olanı – onların “anlaşılmazlığıdır”.

Bunlar çox geniş aspektdə qadın və kişi dəst-xəttini bir-birindən fərqləndirən ən ümumi tendensiyalar idi. Gündəlik həyatda çox tez-tez bunlardan istisnalara rast gəlmək mümkün olsa da, ümumi halda, bu istisnaların sayı qadın və kişi səsi arasındakı fərqlərdən o qədər də çox deyil və bu əkslik bir yerdə ümumi fəlsəfi tamlığı yaradır. (*əlaqədar mövzular barədə bax: burada, səh. 35, 43...*)

Aşağıda bir sıra sahələrdəki fərqlər ayrıca olaraq nəzərdən keçirilir:

1) QARŞIDURMA: MÜSTƏQİLLİK~BƏGİLİLİK:

ABŞ-da qayğıkeşlik və himayədarlıq tələb edən sahə işçilərinin (*məs., sosial sahə işçilərinin, müəllimlərin, tərbiyəçilərin, qayyumların və s.*) əksəriyyəti qadınlardır (*Azərbaycanda da bunun belə olduğunu yəqin etmək üçün, elə bilirik, elə ciddi statistik kalkulyasiyaya ehtiyac yoxdur*). Qadınlar daha çox ağılağa və öz yaşantıları barədə başqalarına danışmağa daha çox meyillidirlər. Məhz bu fakt istər qadın və istərsədə kişilərin nəzərində qadınla dostluğun kişi ilə dostluqdan daha yaxın ola bildiyini deməyə əsas verir (*Rubin 1985, Sapadin 1988*), Qadınlar ətrafdakıların emosiyalarını kişilərlə müqayisədə daha yaxşı sezirlər, anlayırlar və ya deşifrə edirlər. Qadın və kişinin qeyri-verbal əlamətlərə qarşı hissiyyətliliyini yoxlamaq məqsədilə keçirilən 125 eksperimentin nəticəsini analiz edərək ABŞ alimləri (*Judith Hall 1984*) bu qənaətə gəlib ki, qadınlar hətta sözsüz belə qarşı tərəfin fikirlərini onların üz ifadələrinə əsasən daha yaxşı anlayırlar. Bu fakt kədarli və şən vəziyyətlərə qadınların kişilərlə müqayisədə nəyə görə daha çox emosional reaksiya vermələri faktını izah edir (*Grossman & Wood – 1993, Sprecher & Sedikides – 1993, Stoppard & Gruchy 1993*). Münasibətlərdə kişilər – məsələnin özü, qadınlar isə – insanlararası münasibətdə daha çox diqqət verirlər (*Nancy Chodorov – 1978. 1989; Jean Baker Miller – 1986; Carol Gilligan – 1982, 1990*) (157 səh. 231-232).

2) SOSIAL DOMİNANTLIQ

Yarandığı gündən 1994-cü ilə qədər ABŞ konqresinin üzvü olmuş 11377 şəxsdən yalnız 1,4%-i qadın olub (*157 səh. 232*). Yeri gəlməşkən, yarandığı gündən bu yana ABŞ-da indiyə qədər heç bir qadın prezident və ya vitse-prezident vəzifəsinə yüksələ bilmədiyi halda geridəqalmış, qadın hüquqlarını tapdalayan hesab edilən İslam ölkələrində (*Türkiyə, Pakistan, Banqladeş*) qadınlar bu vəzifəyə yüksəlib. Rolların dəqiq bölgüsünün aparılmadığı situasiyalarda kişilər lider rolunda çıxış edərkən avtoritar, qadınlar isə – demokratik stilli idarəçiliyə üstünlük verirlər (*Eagly & Johnson 1990*). Demokratik rəhbərlik stilinin qəbul edildiyi kollektivdə qadın və ya kişinin rəhbərliyi kollektiv tərəfindən eyni səviyyədə qəbul edilir. Avtoritar stilli kollektivdə qadın-liderə verilən qiymət o qədər də yüksək olmur. (*Eagly & others, 1992*). İnsanlar «güclü və inadkar» kişi hakimiyyətini daha həvəslə qəbul edirlər nəinki «hikkəli və aqressiv» qadın hakimiyyətini (*157 səh. 233*). Kişi ünsiyyət stili müstəqillik, qadın ünsiyyəti – qarşılıqlı asılılıq kimi xarakterizə oluna bilər. Kişiləri hər bir situasiyada qələbə, üstünlük və dominantlıq daha çox maraqlandırır (*Sidanius və b. 1994*). Qadınlar (*əlləxüsüs fərqli cinslərdən ibarət kollektivdə*) daha taktik, nəzakətli və özünə az arxayın olurlar. (*Garli – 1991, Ellyson & others, 1991, Major & others, 1990*) (157 səh. 233)

Kişilərin adı ünsiyyətində də daim aqressivlik və hökm hiss olunur: onlar danışanda qarşı tərəfin sözünü kəsməklə, gözlərinin içinə baxmaqla, əllərinə toxunmaqla və çox az halda gülümsəməklə həmsöhbətə təzyiq göstərir. Qadın və kişinin yarışında, yaxud rəqabətində kişinin məğlubiyyəti ətrafdakılar tərəfindən daha böyük əlçalma kimi qəbul edilir, nəinki qadının məğlubiyyəti. Kişilər hətta adı gündəlik həyatda da, qadınlar üzərində öz üstünlüklərini qoruyub saxlamağa çalışırlar, məs., kişi və ya qadın öz cinsi ilə söhbət edərkən söhbət əsnasında tərəflər bir-birinin sözünü eyni tezliklə kəsdiyi halda, kişi qadınla söhbət edərkən qadının sözünü təxminən iki dəfə çox tezliklə kəsir və qadın qalan vaxtın böyük hissəsini sonradan fikirlərini toplamağa, kəsilmiş fikrinin istiqamətini yada salmağa və s. həsr edir.

Həmçinin, ətrafdakılar da, qadınla müqayisədə kişinin qabiliyyətində daha etibarlı yanaşırlar (*hansı ki, həqiqətdə heç belə olmasa da*), məs., kişi – lektor, sürücü, bərbər və b. kənardakılar tərəfindən daha kompetentli, professional, məsuliyyətli və s. qəbul edilir, nəinki qadın – lektor, sürücü, bərbər və b.

3) AQRESSİVLİK

Aqressivlik məsələsində də kişilər qadınları qat-qat üstələyir. Kanadada adam öldürməyə görə həbs olunan kişilərin sayı eyni cinayətə görə həbs olunan qadınların sayına nisbətə 11 : 1, hədə və ya zorlamalara görə həbs olunanların nisbəti 8 : 1-dir (*Colombo 1994*). ABŞ-da analoji cinayətlərin nisbəti 10 : 1 və 5 : 1 (*Milqramın təcrübəsi*).

Statistikaya görə, bütün dünya üzrə kişilərin qadınları öldürməsi halı, qadınların kişiləri öldürməsi faktından 20 dəfə çoxdur (*Daly & Wilson 1989*). Laborator təcrübələr zamanı «tərəfdaşı cəzalandırmaq» məqsədilə kişilər qadınlara nisbətən daha yüksək gərginliklə cərəyan seçirdilər (*Eagly & Steffen 1986, Hyde 1986*) (157 səh. 234, 300);

4) SEKSUALLIQ

Aparılan sorğuların nəticələrinə əsasən müəyyən edilib ki, təsadüfi cinsi yaxınlıq qadınlarla müqayisədə kişilər üçün daha çox yolveriləndir (*Oliver and Hyde, 1993*). Tənha kişilər daha tez-tez sekslə məşğul olur və tərəfdaşı daha tez-tez dəyişir, nəinki tənha qadınlar (*Baumeister 1991; Bailee & others, 1994*). Çox nadir hallar istisna olmaqla, demək olar ki, bütün dünyada kişilər, qadınlarla müqayisədə daha çox cinsi yaxınlıq təşəbbüsçüsü kimi çıxış edirlər (Marshall Segal 1990). Özü də təkcə cinsi yaxınlığın yox, həm də qadınla yaxınlaşmada ilk addımı atmaq və qadına qulluq kimi məsələlərdə də (*Hendrick 1988, Kenrick 1987*).

Aksər heyvanların da erkək cinsi, öz insan həmcinsi kimi, seksual planda daha inadkardır və tərəfdaşın kimliyi məsələsində (*yəni tərəfdaş tapmaqda*) daha az fərqi varır (*Hinde. 1984*) (157 səh. 235).

I.2.3.4.2. Millətlərin psixologiyası

Bugünkü gündə millətlərin psixologiyası ilə psixologiyanın «etnik psixologiya» adlanan xüsusi bölməsi məşğul olur. İlk mərhələdə – müxtəlif xalqların mənəvi-mədəni xüsusiyyətlərini öyrənmək məqsədilə meydana çıxan bu psixologiya sahəsinin, XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq ilk ümumi terminləri meydana çıxmağa başlayır: «xalqların psixologiyası», «milli xarakter», «milli ruh», hətta «etnik (etnoqrafik) psixologiya» (*Ribo T. – 1886*) və s. kimi. Bunlara paralel olaraq etnopsixologiyanın nəzdində fəlsəfi-psixoloji xətt də inkişaf edir (*X.Şteyntal, M.Lasarus, V.Vundt, Q.Lebon və b.*). Ümumi olaraq, həmin dövr üçün əsas tədqiqat metodu – dildə, adət-ənənələrdə, əsatirlərdə, bir sözlə, müxtəlif xalqların mənəvi həyatında insani ruhların təzahürünün analizindən ibarət idi. Bugünkü gündə etnopsixologiya – ayrıca individ və ya insan qruplarının etnik və mədəni mənsubiyyəti ilə əlaqədar olan, şüuri və qeyri-şüuri səviyyədə təzahür edən müxtəlif psixoloji xüsusiyyətləri öyrənən psixologiya bölməsi kimi tanınır (*bax: 131 səh. 527*).

XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq Qərbdə bu təlimin özünün də nəzdində differensasiya gedərək, etnik psixologiya özü də iki fərqli qola – psixoloji antropologiya və krosskultur psixologiya qollarına ayrıldı. Bunlardan birincisi – insanların müxtəlif mədəniyyət şəraitində necə düşünüb, hiss edib, reaksiya verib, hərəkət etməsini (*başlıca nümayəndələri R.Benedikt, M.Mid, K.Klaxorn, R.Linton, K.Dyubua və b.*); ikincisi isə – fərqli etnik və mədəni qruplara məxsus individlərin psixologiyasındakı oxşarlıq və fərqləri, həmçinin, sosio-mədəni, ekoloji və bioloji xüsusiyyətlərindəki psixoloji fərqlərin əlaqəsini və zaman keçdikcə bu fərqlərdə yaranan dəyişiklikləri öyrənməklə məşğul olur (*bu somuncusu həm də müqayisəvi-mədəni psixologiya adı ilə də tanınır*). Postsosialist ölkələrinin psixologiyasında bunların hər ikisi etnopsixologiya və ya etnik psixologiya çərçivəsində öyrənilir (*Etnopsixologiya – insanların etnik (mədəni) mənsubiyyəti ilə onların psixologiyası arasındakı əlaqəni öyrənən psixologiya sahəsidir*). (əlaqədar mövzular barədə bax: burada, səh. 137, 138)

Haşiyə kimi qeyd edək ki, millətlərin psixologiyasının öyrənilməsinə belə böyük maraq həm də siyasi motivlərlə əlaqədardır. Belə ki, bu, kimə necə təsir göstərmək işini müəyyən etməyə imkan verir. Hətta politologiyada etnik psixologiyanın təsiri ilə yaranmış «Etnopolitologiya» adlı xüsusi bölmə də mövcuddur (*bu barədə ətraflı bax: Ədəbiyyat siyahısına [burada, səh. 156] 30-ci ədəbiyyata*).

Etnopsixologiya – insanların etnik (mədəni) mənsubiyyəti ilə onların psixologiyası arasındakı əlaqəni öyrənən psixologiya sahəsidir. Bugünkü gündə dünya psixologiyasında millətlərin psixologiyasının öyrənilməsi məsələsinə, əsasən iki fərqli yanaşma xətti mövcuddur: Amerika və Avrasiya modelləri.

Birinci variant ABŞ psixologiyasında meydana çıxıb və indi də burada aparıcı mövqedə dayanır.

Avropa, keçmiş SSRİ və Uzaq Şərq ölkələrində millətlərin psixologiyası «etnik psixologiya» çərçivəsində öyrənilir.

Ümumi olaraq, bugünkü gündə etnik psixologiya müxtəlif millət və mədəniyyətlər arasında həddən artıq çoxlu oxşarlıq və fərq müəyyənləşdirib. Məsələn, belə ümumiliklərdən ən məşhuru bütün tip cəmiyyətlərdə inbriding (*insest*) hadisəsinin, yəni çox yaxın qan qohumlarının bir-biri ilə cinsi yaxınlığının qadağan edilməsidir. İstisnasız olaraq bütün cəmiyyətlərdə valideynlər öz övladları ilə həmçinin qardaş bacı ilə cinsi əlaqəyə girmir. Baxmayaraq ki, bu qayda istənilən mədəniyyətdə və millətdə çox tez-tez pozulması hallarına rast gəlmək mümkündür. Hər halda, norma bütün millətlər üçün öz universallığını qoruyub saxlayır: Heç bir cəmiyyət inbriding hadisəni təqdir etmir (*131 səh. 237*). Haşiyə kimi qeyd edək ki, botanikada eyni kökdən olan bitkilərin çarpazlaşmasının ziyanlılığı hələ XX əsrin əvvəllərindən məlumdur. İnsanlar arasında talissamiya xəstəliyinin başlıca səbəbinə yaxın qan qohumları arasındakı nıgah olduğu bugünkü gündə tibbdə məlumdur (əlaqədar mövzular barədə bax: burada: səh. 137, 138).

İNDİVİDUALİZM-KOLLEKTİVİZM: (131 səh. 249-267) Son yarım əsrdə Qərbdə individualizm daha da güclənib Bu barədə Qərb valideynlər uşaqlarında müstəqillik və sərbəstliyi daha tez-tez təqdir edir, və onların sözbəxan olmaları məsələsi onları daha az narahat edir. Paltar üslubu və rəftar manerası daha da rəngarəng olub, şəxsiyyət azadlığı artıb, ümumi dəyərlər isə itib. Individualizmin güclənməsi təkcə depressiya hadisələrinin sayının artması ilə deyil, eyni zamanda, sosial təcridləşmənin digər əlamətlərinin də artımı ilə müşayiətlənir. Məs., təkcə ABŞ-da 1960-cı ildən bəri;

- Boşanmaların sayı iki dəfə;
- Yeniyetmə yaşında intihar edənlərin sayı üç dəfə;
- Zorlanma hadisəsi ilə əlaqədar müraciət edənlərin sayı dörd dəfə;
- Uşaqlarla pis rəftar olunması ilə bağlı edilən müraciətlərin sayı – 5 dəfə;
- Natamam ailələrdə dünyaya göz açan uşaqların sayı 6 dəfə;
- Gənclər arasında zorakılıq işlətməklə törədilən cinayətlərin sayı 6 dəfə artmışdır (*131 səh. 254*).

Fərqli mədəniyyət tipinə mənsub olan insanların bir-biri ilə kontaktı zamanı aralarında meydana çıxacaq namünasib vəziyyətin və anlaşılmazlıq momentlərinin minimuma endirmək üçün Triandis, Brislin və Gui (*1988*) aşağıdakı tövsiyələri

verir:

İndividualist kollektivist müdəniyyətdə olarkən

- Konfrontasiyadan qaçmalı;
- Dərhal yaxınlaşma gözləmədən, yaxınlığın uzunmüddətli münasibətin nəticəsində formalaşmasını və s.;
- Təvazökar olmaq;
- Qrup ierarxiyasında insanların statusu ilə maraqlanmalı;
- Öz sosial vəziyyətini vurğulamaq;

Kollektivist individualist müdəniyyətdə olarkən:

- İstədiyini şeyi sərbəst şəkildə tənqid etmək;
- Dərhal əsas məsələyə keçməli;
- Öz bacarıq və qabiliyyətini nümayiş etdirməli;
- Həmsöhbətin sosial vəziyyətinə və bu və ya digər qrupa mənsubluğuna deyil, şəxsi keyfiyyətlərinə böyük əhəmiyyət verməli və s. (131 səh. 252);

Türk millətlərinin psixologiyası barədə:

Yuxarıdakı bölmədə sadalananlar Avropa alimlərinin müxtəlif millətlərə verdiyi ümumi xarakteristikalar idi. Bu kontekstdən, onlar türk xalqlarının da milli psixologiyasını xarakterizə edirlər. Lakin uzaq avropalılardan analizi, onların yad psixologiyaları səbəbindən, heç vaxt türklərin bütün məziyyətlərini, onların psixologiyasının incəliklərini əhatə edə bilməz. Məhz bu səbəbdən, burada türk xalqlarının milli psixologiyasına daxilədən bir nəzər salmağa çalışırıq:

Sakit okeandan Atlantik okeana qədər uzanan bir ərazidə qazanılan tarixi qələbələr türk xalqlarında tarixən patoloji «‘Ego’-sentrlik» bir psixologiya, milli xarakter formalaşdırıb ki, o da bu xalqlarda aşağıdakı spesifikasiyaların meydana gəlməsi ilə nəticələnib:

➤ **Müsbət kateqoriyadan olanlar:**

- a) ***Mərdlik, cəngavərlik*** (bu xalqların öz milli terminologiyası ilə ifadə olunsa – *ərlik və ya ərənlilik*) psixologiyası: İlk dövrlərdə hansısa bəhəddarların nümunəsi təmsilində, daha sonra hansısa yürüşlər ərafında formalaşan və ümumilikdə, deyilən həmin qələbələrin səbəb və nəticəsi kimi meydana çıxan bu milli xarakter, sonrakı mərhələlərdə artıq sosial normalar tərəfindən təsbit olunaraq, mifologiya, əsatir və s. vasitəsilə milli şüura həkk olundu, onun əsas komponentinə çevrildi. Türk xalqlarının folklorunu qəhrəmanlıq epopeyalarının başına götürməsi bu kateqoriyadandır. Dünyanın bir çox xalqlarının taleyində, məişətində, milli xarakterində türk ərənliyi əvəzlənib izlər buraxıb. Məşhur Çin səddi, çinlilərin həşəratla qidalanması, ermənilərin yaltaq, fahişəxana və terrorist bir millət olması və b. məhz türk qəhrəmanlığının bu cür izlərindəndir – bunların hər biri yaşamaq uğrunda mübarizədə türk qəhrəmanlığına qarşı həmin xalqların özünəməxsus tarixi reaksiya (*özünümüdafiə, və ya adaptasiya*) formalarıdır;
- b) ***Kosmopolitizm***: Tarixən zəbt etdikləri ərazilərə özləri ilə xüsusi türk sivilizasiyası daşımayıb, yerli xalqlara qarşı məcburi assimilyasiya siyasəti yürütməmələri şəklində təzahür edən bu psixologiya, bugünə qədər qorunub saxlanıb: türk dövlətlərinin demək olar ki, hamısı çoxmillətli dövlətlərdir və bu, xırda millətlərin min-min illər ərzində türk dövlətlərinin nəzdində öz milli «mən»ini qoruyub saxlaya bilməsi, onlara qarşı tarixən, türklər tərəfindən heç bir milli diskriminasiyanın olmasının əlamətidir. Bu ərazilərdə milli zəmində üsyanların, qırğınların baş verməsinə, milli problemlərin qabarıqlaşmasına dair tarixdə elə bir məşhur faktın məlum olmaması, Avropanın böyük bir qisminin 600 il Osmanlı imperiyasının tərkibində olub, yenə də öz dinini, dilini itirməməsi və b. da deyilən türk kosmopolitizminin təzahürlərindəndir. Tolerantlıq, yəni digər millətlərə, baxışlara, düşüncə sistemlərinə, mədəniyyətlərə, mentalitetlərə və s. dözümlülük prinsipi, yalnız son dövrlərdə beynəlxalq arenada aktuallaşsa da, Türk millətlərində bu hal, demək olar ki, genetik olaraq mövcud olub;
- c) ***Qadına hörmət***: Deyilən kosmopolitik düşüncə tərzində, türk xalqlarının heç vaxt dəyişmədiyi, başqalarına uyğunlaşdırmadığı və daim də başqalarında mövcudluğunu qəbul etmədiyi çox cüzi komponentlərdən biri də, qadına spesifik münasibətdir. Qadına qarşı patoloji tələbkər olan Şərq və qadına aylancə, zövq-səfa mənbəyi kimi baxan Qərb düşüncə stiliindən fərqli olaraq, burada bütün dövrlərdə qadın məsələsi tamamilə fərqli kontekstdə qavranılıb ki, bunun da bir neçə təzahür forması aşağıdakıdır: patoloji ailəcanlılıq; namus məsələsinin fəvqəlyüksək dəyərləndirilməsi; qadının cariyə, qul, kərim kimi alınıb-satılması ənənəsinin tarixən burada mövcud olmaması; *əksinə*, qadın azadlığının, qəhrəmanlıqlarının alqışlanması, tərənnüm edilməsi, stimullaşdırılması və bunun nəticəsi olaraq, türk xalqları tarixində çoxlu qəhrəman qadın adlarının qalması; türklərin tarixən monoqonik (*təkarvədlilik*) ailə formalı millət olmaları və s.

➤ Deyilənlərlə bərabər türk millətlərinin xarakterində «mənfi» kimi səciyyələndirilə biləcək cəhətlər də olmamış deyil ki, bunların bir qismi aşağıdakılardır:

- a) ***Patoloji individualizm***: Bir tərəfdən cəngavərlik və mərdlik psixologiyasının, digər tərəfdənsə kosmopolitik düşüncə tərzinin zəruri nəticəsi olan və ətraf dünyaya ifrat egoistik (*və ya ego-sentrik*) münasibət şəklində təzahür edən bu milli xarakter, bütün dövrlərdə türk millətlərində milli birlik və kollektivlik ruhunu zəif edib. Elə bugünkü gündə də həmin psixologiyanın zəruri nəticələrindəndir ki, dünya səviyyəsində təkbətək idman növlərinin (*əski türk cəngavərliyinin əla təzahür formalarının*) demək olar ki, əksəriyyətində türk xalqlarının nümayəndələri birincilik əldə edə bilmədisə də, kollektiv idman növlərinin heç birində bu xalqların əsaslı fərqlənməsi faktı, demək olar ki, məlum deyil (*Türkiyənin*

futbol komandasının və Azərbaycanın «Bakılı oğlanlar» [KVN] komandasının son dövrlərdəki müəyyən uğurları, buradakı çox az istisnalardandır). Yenə də məhz həmin səbəbdən, dünyanın istənilən ölkəsində türk millətlərinin kifayət qədər nümayəndəsi olmasına baxmayaraq, dünyanın heç bir ölkəsində sayılan türk (Türkiyə, Azərbaycan, Özbək və s.) diasporası yoxdur³;

- b) **Elmə laqeydlik:** İskəndərin, Sezarın və b. yürüşlərinin hər addımı barədə hələ öz dövründə qalaq-qalaq kitablar yazılıbsa, Sakit okeandan Atlantik okeanına qədər bir ərazidə qazandıqları qələbələr barədə türk xalqları əllərinə qələm götürüb bir cümlə belə yazmayıblar. Və buna görə də, bugünkü gündə öz qədim tarixlərini onun-bunun mənbələrinə əsasən öyrənir, məsələlərin tarixi sənədlər üzrə müzakirə olunduğu mötəbər məclislərdə isə dili qısa qalırlar. Erməni kimi bədxahlarısa, bundan istifadə edib, onların ərazisində yaşayan bütün qədim xalqların, o cümlədən, ermənilərin, albanların və b. yazı nümunələrini öz adına çıxır. Çünki türklər ömür-billah yazı yazmağı xoşlamayıblar, o ki qaldı, yeni eradan əvvəl ola. Yazmağa başlayıblarsa da bu, islamın təsiri ilə, çox sonralar məcburi baş verib ki, indi tarixi sənədin olmaması, bir çox dairələrdə bütövlükdə tarixin olmaması kimi yozulur.

Türk xalqlarında elmə qarşı bu antipatiya və ya belə deyilsə, laqeyd münasibət sonrakı dövrlərdə də mövcud olub və bugünkü günə qədər də yaşamaqdadır. Bu da milli psixologiyanın bu qədər tarixi vaxt ərzində və bu qədər tarixi hücumlar, təsirlər qarşısında heç bir əsaslı transformasiyaya uğraya bilməməsinin nümunəsidir. Bu qədər çoxsaylı olmalarına baxmayaraq, onların ərazisində tarixən elə bir tanınmış alimin, elm-mədəniyyət xadiminin yetişməməsi, yetişsə də bunun mühacirətdə, yəni türk dövlətlərindən xaricdə baş verməsi, öz ərazilərində tək-tək yetişmələrinə ölüncə kölgədə qalıb, ayaqlar altında tapdanması, etirafınısa məcburi baş verməsi, yəni başqalarının ona hörmət etdiyini görüb, çox sonra öz vətəninə qəbul edilməsi deyilən psixologiyanın təzahürlərindəndir (*o cümlədən, konkret olaraq Azərbaycan təmsilində: bu millətin sağlığında öz Füzulisinin salamını «rüşvət deyildir deyə almaması», Sabir, Vahid kimi ədəblərini vərəmləyib öldürməsi, Cavid, Müşfiq kimi ədəblərini öz əli ilə güllələməsi və dəyərini çox sonra başa düşüb, çox-çox sonra onlara qızıldan heykəl ucaltması bu qəbildəndir*);

- c) **Siyasətə laqeydlik:** İnsanları bütəldirən, avtoritar Misir sivilizasiyası, bəşəriyyətlə ilahilik arasında qəti sədd qoyan, daha müasir və daha demokratik xaçpərəst (*xristian*) sivilizasiyası ilə kontaktda rəqabətə davam gətirməyib tənəzzül etdiyi kimi, Türk millətlərinin hegemon dünyəvi mövqeyinin də sonu, siyasət deyilən anlamın meydana gəlməsi və türklərin onu özlərinin cəngavərlik prinsipləri ilə bir araya sığışdırma bilmədiyi dövrdən etibarən başlamağa başladı. Məhz həmin dövrlərdən etibarən, bu xalqların «Mən Qazandan dönmərəm!», «Mən sevgilimdən dönmərəm!» və s. əqidəsi ilə yaşayan ər beyrəklərinin gəncliyi əsirləkdə keçib, çıxandan sonra da başına əmud çırpılıb, elə gənc ikən ömürləri yarımçıq kəsilməyə başladı; tüfəng və siyasəti igidə yaraşdırmayan, bir nərsə ilə dağları silkələyən koroğlularını hansısa keçəl həməzlər əli-qolu bağlı vəziyyətdə bir küncə atmağa başladı və s. Özünə, məhz bütün bu səbəblərə görə, o vaxtdan bəri dönə-dönə öz qonşuluğundakı keçəl həməzlərin toruna düşər oldu. Elə məhz həmin səbəbdən, bu millətlər bugünkü gündə də, öz rəhbərlərinin hansısa diplomatik manevlərini, onların öz hissələrini diplomatlara xas məharətlə gizlətmələrini, sətiraltı deyimlərini və s. heç vədə qavraya bilmir, qavraya da buna patoloji allergiya ilə reaksiya verir, bunları bugünkü dünyada çoxdan bərqərar olan diplomatik etiket, siyasi normalar və s. meyarı ilə yox, özünün əski cəngavərlik, kişilik, sözbütövlük, «olduğu kimi görünmək» və s. meyarları ilə ölçüb qiymətləndirir.

Yekunda bir daha qeyd edirik ki, türk millətlərinin psixologiyası ilə bağlı bütün bu deyilənlər bizim subyektiv mülahizələrimiz idi və hər hansı obyektiv, ciddi tədqiqata əsaslanan eksperimental nəticə kimi qəbul etməməli;

- **Ermənilərin milli psixologiyasına** müxtəsər formada belə xarakterizə etmək olar ki, sadalanan türklərə xas əlamət və xüsusiyyətlərin hamısının tam şəkildə əksi onlara xasdır. İlk mərhələdə İsgəndər imperiyasının yerində formalaşan əyalətlərin birində – rəhbəri türk sarkərdəsi Artaş olan Ermənistanın milli azlıqlardan və ya əsir koloniyalarından biri kimi mövcud olan və «Hayk|» adlanan hazırkı ermənilər, sonrakı dövrlərdə elə yaşadıkları ölkənin adı ilə də adlandırılaraq ermənilər, ermənilər və s. kimi tanındılar. Sonradan Artaş dövlətinin süqutundan sonra da bu adı qoruyub saxlayaraq onu bir növ özəlləşdirdilər. Bununla belə, heç vaxt xüsusi dövlət şəkildə mövcud olmayıblar ki, bunu da onların tarixdə heç bir dövlət atributlarının (*pul, gerb və s.-in*) qalmaması faktı da isbatlayır. Yalnız XIX-XX əsrlərdə Osmanlı imperiyasını daxildən parçalamaq istəyən qonşu dövlətlərin planı və dəstəyi sayəsində türk dövlətlərinin («düz göbəyinin ortasında») tarixdə ilk erməni dövləti yaradıldı ki, sonradan da Türkiyəyə əleyh olan hər yeni dövlət (*XIX əsrdə ingilislər, XX əsrdə ruslar və b.*) bu erməni kartını oyundan çıxmağa qoymayıb, növbə ilə dönə-dönə oyuna daxil etdi. Mövcudluğunun missiyasından asılı olduğunu, missiyasının isə Türkiyəni aradan götürməkdə böyük dövlətlərə alət olmaq olduğunu dərk edən erməni xalqı isə ölməyib sağ qalmaq üçün bu «Killer» vəzifəsi ilə razılaşmaq məcburiyyətində qaldı və insafən də vəzifəsinin öhdəsindən layiqincə gəldi. Üstəlik də, bütün bu tarixi-psixoloji proseslərin sayəsində bu millətin beyni davamlı olaraq planlı şəkildə anti-türk əhval-ruhiyyəsinə kökləndirildi, hansının ki, ağrı-acısını Azərbaycan və Türkiyə hələ də çəkməkdədir⁴.

Bu millətin milli şüuru türklərin əsir koloniyalarında formalaşdığından, bugünkü gündə də onlarda koloniyal düşüncə sistemi patoloji səviyyədədir. Onlarda sənətkarlığın (*əsirlik peşəsinin*) geniş yayılması, patoloji kollektivçilik, özgə millətlərə, mədəniyyətlərə, dinlərə qarşı dözümsüzlük və s. bu mənşədən qidalanır. Türk cəngavərliyi qarşısında gücsüzlük tarixən onlarda «natamamlıq kompleksi» kimi patoloji hiyləgərlik, yaltaqlıq psixologiyası meydana çıxarıb. Koloniyal təbəqə kimi türklərin onların qadın və qızlarından lazım olanda heç bir icazə istəmədən götürüb istifadə etməsi, getdikcə onlarda bu məsələ ilə barışmaq psixologiyası formalaşdırıb və onlar üçün namus məsələsinin arxa plana keçməsi ilə nəticələnib. Üstəlik də ki, qadın onlarda öz milli və ya şəxsi maraqlarını həyata keçirmək üçün bir alət yerində qavranılmağa başlanıb (*Yeri gəlmişkən, öz dövründə Engels də fahişəliyin tarixinin məhz Ermənistandan başladığı versiyasını söyləmişdi*).

1.2.3.5. Bio – sosial ontogenez motivlər

1.2.3.5.1. Komplekslər

Yuxarıda qeyd edilmişdi ki, şəxsiyyətin formalaşmasında rol oynayan ontogenez faktorlardan daha birisi *bio-*

sosial faktorlardır. Bio-sosial faktorlar – insanın fiziki, psixi və sosial individuallığının ətraf insanlarla münasibətdə doğurduğu sosial disharmoniyalarla əlaqədardır.

Hər bir kəs mürəkkəb bioloji xüsusiyyətlərlə onlardan heç də az mürəkkəb olmayan təbii-sosial faktorlar kəlfinin mürəkkəb bir formada kombinasiyasından ibarətdir. Bu çarpazlaşmada həddən artıq çox təsadüfdə ola bilər ki, individ özünün sonrakı həyatında daxil olacağı ayrı-ayrı insan qruplarının, kollektivlərinin ümumi standartları ilə uyğun gəlməyən bir sıra bioloji, sosial əlamətlərə, xüsusiyyətlərə malik olmuş olsun. Məs., şikəstlik, yetimlik və s. bunun patoloji variantlarındanıdır. Bu defekt onun yaşamaq uğrunda mübarizə aparma imkanlarını məhdudlaşdıraraq, psixikasını ekstremal gərginliklə işləməyə vadar edir. Bu gərginliksə individin öz psixikasının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bir neçə variantda nəticələr göstərə bilər.

İdeal variantında bu gərginlik, konkret bir sferadakı defektin hər hansısa formada kompensasiya olunmasını tələb edərək bir başqa sferada fəvqəlinkişaf törətməklə nəticələnir. Nümunə üçün, məs., *fiziki şikəstlik*, o cümlədən, bu kateqoriyadan Adlerin çox tez-tez nümunə göstərdiyi cırtdanboyluluq – insanı yaşamaq uğrunda apardığı mübarizədə mütəmadi olaraq problemlərlə üzləşdirib, onu çətinliklərə saldığından, bu, onu öz ələmində unikal özünümüdafiə strategiyası işləyib hazırlamağa vadar edir, onun psixikasının püxtələşməsinə, plastikləşməsinə, istənilən ekstremal gərginliyə qarşı davamlılığının artmasına gətirib çıxarır; Yaxud *psixi şikəstlik* – ətraf dünya və insanlarla ünsiyyəti çətinləşdirdiyindən, individin özünə qapanmasına, onu dərk edib, qəbul edən ideal dünyanı öz xəyallarında və ya yaradıcılığında reallaşdırmasına, birbaşa ünsiyyətdə onu qavramayan, qəbul etməyən ətraf dünya ilə dolayısı metodlarla, yəni özünün və onların yaradıcılıq məhsulları vasitəsilə ünsiyyət saxlaması vərdişlərinə yiyələnməsinə gətirib çıxarır ki, bu da dahilərin bir çoxunun psixi xəstə kateqoriyasına aid olmasının başlıca səbəbidir; Yaxud *sosial şikəstlik* növlərindən olan yetimlik – bir tərəfdən individ çox erkən yaşlarından sosial münasibətlərə daxil olmağa vadar edir və onun çox tez vaxtdan özünüifadə, özünü təsdiq strategiyasına yiyələnməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən, əksər uşaqlar özünə yalnız öz valideynlərini təqlid obyekt, ideal seçib, öz davranış və düşüncə stillərini onun nümunəsi təmsalində formalaşdırdığından, əksər valideynlərinə «orta səviyyəli», qeyri-yaradıcı şəxslər olmaları səbəbindən, uşağın özünə onu təqlid obyekt, ideal seçməsi onun da orta səviyyəli bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən, valideyni çox erkən yaşından itirmək, uşağı təqlid obyekt yerində öz canlı valideynini əsas götürməkdən məhrum edir və təqlid üçün onu, ya digər hansısa bir başqa ideal qəhrəman axtarışına vadar edir, ya da onun öz uşaq təsəvvüründə ideallaşdıraraq ideal qəhrəmana çevirdiyi ideal valideyn obrazını özünə təqlid obyekt seçməsinə gətirib çıxarır və s.

Bir sözlə, daxili və ya xarici baryerlərin mövcudluğu şəraitində adaptasiya müəyyən müdafiə mexanizmlərinin köməklili ilə həyata keçir ki, bütün bunlar da, ən son halda xarakterin keyfiyyətinə transformasiya olunur (*Adler konsepsiyası bizim variantın məhz bu bəndində fraqment kimi çıxış edir*). Dahilərin bir çoxunun fiziki qüsurlu, psixi xəstə və ya yetim olması faktının başlıca səbəbi də budur. Lakin insan hər hansı baxımdansa şikəst olub, lakin özü kimi şikəstlərin kollektivində yaşasaydı, bu onda heç bir natamamlıq kompleksi doğurmazdı.

1.2.3.5.2. Biogen faktorlar

Bununla belə, Adlerin versiyasından fərqli olaraq, defekt heç də həmişə qeyd-şərtsiz olaraq bir başqa sferanın fəvqəlinkişafı ilə nəticələnir. Burada hər şeyi psixikanın xüsusiyyətləri həll edir. Anomaliya o zaman fəvqəlkompensasiya doğurur ki, psixikanın buna real imkanları çatır. Əks halda, gərginliyə tab gətirməyən psixikalar bundan həmişəlik zədə alaraq şikəst olurlar ki, tibbi ədəbiyyatda da bunlar ruhi xəstəlik kimi təfəssil edilir. Bu baxımdan, ətraf dünyanın (*qrupun, kollektivin, cəmiyyətin...*) diktə etdiyi standartları özünün fiziki və ya psixi məhdudluğu ucbatından heç cür qəbul edə bilməyən, ona adaptasiya olmağı bacarmayan şəxslər, əsasən üç yoldan birini tuturlar:

- 1) Ya özünü məhv edir, yəni intihar edirlər;
- 2) Ya ətraf dünya ilə kontakt faktını məhv edir, yəni ondan təcrid olurlar;
- 3) Ya da ətraf dünya faktının özünü məhv etmək yolunu tutur, yəni onu öz standartlarına uyğunlaşdırmağa çalışırlar. Yaradıcı fəaliyyət bu son halın nəticələrindəndir.

Lakin bu üç yol arasındakı seçim də özbaşına, xaoslu olaraq baş vermir. İndivid o zaman ətraf dünyadan təcridçilik yolunu seçir ki, onun digər sosial, fiziki, psixoloji parametrləri ona kimsədən və ya konkret olaraq bu cəmiyyətdən, qrupdan asılı olmadan müstəqil yaşamaq imkanı verir. İndivid o zaman intihar edir, nə zaman ki, onun həmin parametrləri ona müstəqil yaşamaq imkanı vermir. Bu parametrlər kifayət qədər dayanıqlı olduqda isə fərd qeyd-şərtsiz olaraq üçüncü yolu seçir. Bütün bunlarsa psixoloji proseslərin heç də ümumi təbiət qanunlarından istisna hal olmayıb, tam şəkildə proqnozlaşdırıla bilən hal olduğunu göstərir.

II фясил. **KÄŞFİYYAT: İnsanların fikirlərini necə «oxumalı», onları necə tanımalı**

Kəşfiyyat rəqibin zəif və güclü cəhətlərini aşkara çıxarmaq üçün zəruri olan mərhələdir. Bu zəif cəhətlər – ona haradan zərbə vurmağı bilmək üçün, güclü cəhətlər isə – onun sizi həmin sahələrə çəkib aparmasına, döyüşü həmin meydanlara keçirməsinə imkan verməmək üçün gərəkdir. Rəqibin zəif cəhətlərinə aiddir: onun problemləri, arzuları, istəkləri, təmənnaları, tələbatları, əziz bildiyi şeylər və şəxslər, motiv və məqsədləri, və s. Onun güclü cəhətlərinə aiddir – əlaqələri, imkanları, mütəxəssis olduğu bilik sahələri, və s. Düşünmək – biliklərlə əməliyyat apara bilmək deməkdir. Siz situasiyadan düzgün çıxış yolu tapmaq və vəziyyəti öz xeyrinizə həll edə bilmək üçün rəqibiniz barədə bütün zəruri informasiyaya malik olmalıyıq. Problemi düzgün həll edə bilmək üçün, onu törədən situasiyaya düzgün diaqnoz qoya bilmək lazımdır. Ünsiyyətin kəşfiyyat mərhələsi – rəqibin həmin bu psixoloji müayinəsinə nəzərdə tutur.

II.1. **SƏXSİYYƏTİN PSIXOLOJİ PORTRETI**

II.1.1. **ŞƏXSİYYƏTİN INDIVIDUAL XARAKTERİSTİKALARI** (*Konkret fərdləri xas olan psixi əlamətlər*)

Konkret olaraq, insanın ətraf aləmə şüalandırdığı, göndərdiyi cəmi informasiyaları, siqnalları formasına görə jest adı altında dörd kateqoriyada qruplaşdırmaq mümkündür:

- 1) somatik;
- 2) psixomotor;
- 3) koqnitiv;
- 4) evokativ.

Bunlardan *birincisi* – insanın özünün və ya ayrı-ayrı üzvlərinin fəaliyyətində, davranışında əks olunan ideomotor hərəkət və səsləri (*artikulyasiyaları*), *ikincisi* – təfəkkürünün, buna müvafiq olaraq isə nitq və davranışının sürətini, *üçüncüsü* – təfəkkür proseslərinin formasını və nəhayət, *dördüncüsü* – təfəkkürün məzmununu əhatə edir. Məhz bunlar da şəxsiyyətin dinamik baxımdan olan xarakteristikalarını təşkil edir. Bu xarakteristikalar aşağıdakılardır:

II.1.1.1. **Şəxsiyyətin fizioloji (vital) xarakteristikası**

■ Bu kateqoriyaya aiddir:

- a) **Vizual parametrlər**, başqa sözlə, görmə hissiyyatı vasitəsilə fiksiya oluna bilən parametrlər. Məs., forma, rəng, hərəkət, şüa və s. kimi. Konkret olaraq insanın bu kateqoriyadan ətraf dünyaya yaydığı informasiyalara aiddir:
 - **fiziki sima** – yəni fizionomiya, qüvvə, köklük, boyun uzunluğu, yaş və s. kimi cəhətlər;
 - **zəhiri görkəm** – yəni paltar, saç düzümü, kosmetika, tatuirovka və s.;
 - **müxtəlif ifadəli hərəkətlər** – yəni (1) *mimika*, (2) *pantomimika-jestikulyasiya*, (3) *vokal mimika*: poza, manera, yerləşmə, duruş, distansiya, yerləşmə qaydası, görüşlərin intervalı, gözqırpma, və s.;
- b) **Audial (vokal) parametrlər**, başqa sözlə, eşitmə hissiyyatı vasitəsilə fiksiya oluna bilən parametrlər. Məs., musiqi, göy gurultusu, çay şırıltısı və s. İnsan bu kateqoriyadan ətraf dünyaya yaydığı informasiyalara aiddir:
 - **akustik sima**: buraya aiddir – səsə amplitudası, tembr, tonallığı kimi xüsusiyyətlər;
 - **paralinqvistik elementlər**: buraya aiddir – temp, ton, ucalıq, intonasiya, tələffüz, gərginlik, uzlaşma və s. kimi nitq çalarları;
 - **ekstralinqvistik elementlər**: buraya aiddir – pauza, nəfəs alma, ağlama, gülmə, öskürmə və s. kimi vokal divergensiyalar;
- c) **Daktil (taktil) parametrlər**, başqa sözlə, toxunma (*lamisə hissiyyatı*) vasitəsilə fiksiya oluna bilən parametrlər (*Bu və bundan sonrakı kanallarının məlumat obyektini olan jestlər ünsiyyət aktında o qədər də böyük rol oynamadığından, burada onlara xüsusi yer ayrılmır və diqqət, əsasən yuxarıdakı iki dominant informasiya mənbəyi üzərində cəmləşdirilir*).
- d) **Parfümer parametrlər**, başqa sözlə, iyilmə hissiyyatı vasitəsilə fiksiya oluna bilən parametrlər;
- e) **Dequstral parametrlər**, başqa sözlə, dadılmı hissiyyatı vasitəsilə fiksiya oluna bilən parametrlər;

f) Digür köməkçi hissiyyatlarla əlaqədar parametrlər: Məs., hərarət, çəki, və s.;

II.1.1.2. Şəxsiyyətin emosional (psixomotor) xarakteristikası.

■ Bu kateqoriyaya aiddir:

a) Hissi davranış: emosiyaların dayanıqlılıq tərz, o cümlədən, öz emosiyalarını tez büruzə vermək (*tez sevinib, tez kədərlənmək, tez ağlayıb, tez gülmək, tez heyrlənmək, tez qəzəblənmək və s.*), yoxsa bunları daim nəzarətdə saxlaya bilmək;

b) İntellektin tempi: təfəkkürünün, o cümlədən, onun təzahürü olan davranış və nitqinin sürəti, tempi, reaktivlik dərəcəsi;

II.1.1.3. Şəxsiyyətin intellektual (koqnitiv) xarakteristikası.

■ Bu kateqoriyaya aiddir:

a) Rasionalizm, o cümlədən, beyinin assosiativ qabiliyyəti, ümumi-xüsusi, səbəb-nəticə arasında əlaqəni görə bilmək qabiliyyəti, çıxarılan nəticələrin ehtimalıq faizi, motivlərinin subyektiv-obyektivlik dərəcəsi;

b) Erudisiya potensialı: Yəni, məlumatlılıq, kompetensiya, dünyagörüşü və s.

II.1.1.4. Şəxsiyyətin iradi (evokativ) xarakteristikası.

■ Bu kateqoriyaya aiddir:

a) məqsəd və motivləri seçə bilmək qabiliyyəti;

b) motivlərin defisiti və ya izafiliyi şəraitində fəallığı tənzimləyə bilmək qabiliyyəti;

c) psixi prosesləri yerinə yetirilən fəaliyyət növünə uyğun təşkil edə bilmək qabiliyyəti;

d) məqsədin əldə olunması yolunda ortaya çıxan maneələrin dəf edilməsi üçün fiziki və psixi imkanları səfərbər edə bilmək qabiliyyəti və s.

Bu dörd sfera insan ürəyinin, beyinin bir növ güzgüsü, displeyi, illüminatoru, ekranıdır. Hər bir insanın psixi portreti məhz bunların ayrı-ayrılıqda bir-biri ilə necə kombinasiya olması ilə müəyyənləşir. Onların hər birindəki elementar belə dəyişiklik insan psixikasında gedən proseslərlə əlaqədardır, onların ifadəsi, inikasıdır. İnsanların ürəyində saxladığı, gizlətmək istədiyi, illərlə açmadığı istənilən fikrini açıq bir kitab kimi oxumaq, qəlbində yaşatdığı hisslərini duymaq, gizli dünyasını qarış-qarış gəzmək onların sinxronik üsulla tədqiqi vasitəsilə həyata keçirilir ki, bu da öz növbəsində məhz indikator, ossilloqraf, barometr və s. adlandırıla biləcək həmin bu dörd sferanın kodlarını deşifrə, detektə, interpretasiya edə bilmək hesabına mümkün olur. Bunun üçün isə, deyildiyi kimi, həmin bu sferaların bir sıra qanunauyğunluqlarını bilmək zəruridir ki, aşağıda məhz bu qanunauyğunluqlar barədə söhbət açılır.

II.1.2. ŞƏXSİYYƏTİN RELYATIVİSTİK XARAKTERİSTİKALARI

Relyativistik dedikdə burada mütləq yox nisbi, yəni hansısa müqayisədə və ya meyar baxımından olan parametrləri nəzərdə tutulur.

Yəqin ki, dahi mütəfəkkir Məhəmməd Füzulinin öz dövründə necə bir acınacaqlı tale yaşadığını bilməyən azərbaycanlı tapılmaz – hətta ömrünün sonlarında ona kəsilən təqaüdü belə ala bilməməsi faktı orta məktəb dərsləyindən hər bir azərbaycanlıya yaxşı məlumdur.

Lakin bu, dahilərin öz dövründə ayaq altında tapdanmasına dair yeganə həldirmi?

Bəşər tarixi bu kimi faktlarla doludur: görkəmli şair Dante sürgündə yaşayıb yaradıb və orada da ömrünü başa vurub; V.N.Rentgen (1845-1923) və J.B.Lamark, Alman bəstəkarı İohan Sebastyan Bax (1685-1750) və b. ehtiyac və tənhalıq içində ölmüşlər; Spinoza ömrünün sonunacan – şüşəyonan, Molyer – divarəngləyən işləyib və s. Bu siyahını kifayət qədər uzatmaq olar. Lakin bu hələ məsələnin hamısı deyil. Bəs heç bir ləyaqəti olmayan insanların çox vaxt zirvələri yüksəlib, insanlar tərəfindən bir büt kimi qavranılmasının səbəbi nədir? – hansıların ki, bu cür yüksək münasibətə layiq olmadıqları çox-çox sonralar üzə çıxıb. İnsanların dəyərləndirilməsində bunca subyektivlik nədəndir?

Rəy və zövqə etalon yoxdur. Biz yuxarıda hər bir kəsin malik ola biləcəyi mümkün parametrləri sadələşdirib. Lakin bu parametrlərdən hansının yaxşı, hansının pis olduğunun müəyyən etməyə həlalik heç bir meyar tapılmayıb. Ayrı-ayrı vaxtlarda buna cəhd olunubdusa da, ən axırda bu cəhdlərin hamısı iflasla nəticələnib – avropalıların gözəlliyi xətkəslə ölçüb qiymətləndirməsi kimi (*gözəllik standartları nəzərdə tutulur*).

Dahi – yüksək bioloji potensialı bunun sosial sferada realizə olub-olmamasından, şəxsiyyətsə (*tarixi şəxsiyyət*) – yüksək sosial statusu bioloji potensialının olub-olmamasından təcrid formada qəbul edilən fərddir. Şəxsiyyətlər – yaxşı uydurulmuş miflərdirlər və onların taleyində sosial səmt küləklərinin rolu, bütün hallarda bioloji faktorlardan daha çoxdur. Məhz həmin bu küləkləri məqsədli idarə edə bilmək liderlərin (*ulduzların, qəhrəmanların...*) taleyini, kütlələrinsə seçim və qərarını planlı idarə edə bilməyə bərabərdir. Hər kəsin bioloji “Eqo-Mən”-inin sosial proyeksiyası isə çoxsaylı subyektiv faktorların prizmasından keçərək formalaşdığından, bu arada insanların «dəyərlər şkalasındakı» yerini müəyyənləşdirib, tarixə kimlərisə qızıl, kimlərisə qara xətlə yazmağın meyarı da itir. Tarixən neçə-neçə nəhəng kütlələrin illüziyalara uyaraq məhv olmasının, neçə-neçə

dəyərli  axsiyy tl rins  ayaqlar altında qalaraq tapdanmasının, əvəzində zirvələrə çox vaxt fırlıdaqların yüksəlməsinin mexanizmi məhz bu n anslarla əlaqədardır...

Bir sözlə, insan ifrat dərəcədə gözəl, ağıllı, güclü və s. ola bilər. Lakin düşdüyü kollektivdə, c miyy td  hazırkı vaxtda hansı meyarların üstün bilinm sindən, hansı insani keyfiyyətlərin daha çox d y rl ndirilm sindən asılı olaraq, bu sadalanan keyfiyyətlərə malik  axsl r də, çox cılız görünə bilər. Əksinə, başqa yerlərdə ayaq altında tapdanan birisi, burada nüfuz, hörmət sahibi ola bilər. Necə ki, bugünkü dünya əsasən məhz bu prinsip üzərində qurulub.

II.2.  AXSIYY TIN TƏDQIQ ÜSULLARI

Beləliklə, individlərin psixi vəziyyətinin dinamikasını  artl ndir n cəmi psixi komponentlər barədə bu qədər. İnsanın istənilən fəaliyyəti məhz bu faktorların birgə təsiri altında, onların kombinasiyasında meydana çıxır və istər ayrıca fərdlərin, istərsə də nəhəng kütlələrin psixoloji idarəçiliyi də, sadalanan həmin bu faktorlara müxtəlif metodlarla müdaxilə hesabına mümkün olur. Bu baxımdan, davranış və d  nc l rin idarəçiliyinə aid hər hansı bir konsepsiyada motivlər yerində yeganə olaraq Freyding dediyi həmin irrasional h v sl r ansamblını, yaxud Adlerin dediyi həmin defekti əvəzləmək məramını və ya Olportun dediyi individual x susiy tl ri və s. ayrılarda əsas götürmək, təbii olaraq birt r fliliy  v  m hdudluğa gətirib çıxardı, bu konsepsiyanın universallıgına v  i lakliyinin ciddi əngəl t r d rdi. H qiq t, deyildi ki, bunların məxrəcində və ya kombinasiyasındadır ki, yuxarıda biz bu m xr cl rd n birini tapmağa cəhd etdik. Və  z konsepsiyamızı da həmin bu inteqral baza üzərində quracağıq.

Kimis  təsir halında düzgün taktika seçə bilməyin  n zəruri  artl rindən biri – onun həmin ontogenez v  filogenezini, başqa sözlə, kimliyini, onun psixikasının ümumi x susiy tl rini, verilmiş andaki dəyişikliklərini, xasiyyətini, ümumi t labatlarını, maraqlarını, ehtiyaclarını, t m nalarını və s., kütlənin idarəçiliyi halı  c ns  – kütlə i arisində hansı hisslərin, m ramların üstünlük təşkil etdiyini dəqiq bilməkdir. Bunlarsız qarmaqarı q münasibətlər labirintində düzgün oriyentasiya əldə etmək, kütlənin və ya ayrıca f rdin rəy v  baxışlarını lazımi istiqamətə yönəltmək  c n s m r li i  apara bilmək qeyri-mümkündür. Bu səbəbdən, ilk olaraq tərəf-müqabilin deyilən baxımdan olan parametrl rini təyin etmək qaydaları barədə:

 nsiyy t zamanı düzgün taktika seçə bilmək işinin tərkib hissəsi olan bu məsələni müxtəlif konkretlik səviyyəsində, əsasən  c yolla həll etmək mümkündür:

- 1) Cəmi insanlara xas olan ümumi psixi  lam tl ri tərəf-müqabil də aid etməklə –  mumi formada;
- 2) Mənsub olduđu irqə, irsə, cinsə, sinfə, dinə, millətə və s. xas olan ümumi cəhətləri ona da aid etməklə – x sus formada;
- 3) Konkret olaraq onun  z psixi konturlarını müəyən etməklə – fərdi formada.

Aşağıda bunların hər biri barədə nisbətən ətraflı məlumat verilir.

II.2.1. DIAXRONIK TƏDQIQ ÜSULU

 mumi sinif əsasından ayrıca f rd barədə nəticə çıxarmaq ümumi oriyentasiya  c n, t qribi proqnoz baxımından əhəmiyyət kəsb etsə də, hər halda, dəqiq proqnoz  c n mütləq f rdin özünün individual cəhətləri, spesifik x susiy tl ri və s. aşkar edilib nəzərə alınmalıdır. Burada artıq n  psixoloji alqoritm olan stereotiplər, n  irqi, irsi, cinsi, dini, milli və s.  ablonlar, n  transferlər kara gəlmir. Burada oxşarlıqlar, ümumiliklər deyil, fərqlər v  unikallıqlar prinsipial mahiyyət kəsb edir.  ndividi kütlədən, ümumidən ayıran, seçən bu x susiy tl ri (*appersepsiyaları*) tapıb  z  çıxarmadan, istənilən eniş-yoxu da ünsiyyəti normal yola verə bilmək v  t r fd  n individual dünyasının astanasından o yana keçmək qeyri-mümkündür.

İnsanın m qs y nl  psixi vəziyyətinin formalaşmasının *birinci  artı* – onun uzunmüddətli yaddaşında bu  rait  uyğun vəziyyətin enqramının mövcudluğudur. *ikinci  artı* – onun özünün individual psixi parametrləri və bu parametrlərin öz aralarında qarşılıqlı rabit sidir. Psixikanın əsas komponentləri bu məqamda afferent sintez prosesini  artl ndir n sistemyaradıcı faktor funksiyasında çıxış edir. İstənilən biosistem  traf dünyaya uyğunlaşmaq fəaliyyətində özünün daxili proseslərini analiz edib, bunlara uyğun olaraq hansı qərar qəbul etmək lazımlı olduđunu  z- z   c n müəyən edir. Məhz buna görə də, qarşı tərəfin reaksiyalarını proqnozlaşdırma bilmək  c n onun daxili  l mini öyrənmək zəruri  artıdır.

Prinsip baxımından, dünyada mövcud olan cəmi tədqiqat üsullarını iki kateqoriyaya ayırmaq mümkündür: *diaxronik* v  *sinxronik* metodlar. Bunlardan *birincisi* – keçmiş, *ikincisi isə* – bugünə aid faktları öyrənməklə aparılan araşdırma üsuludur. İstənilən individ öyrənməyin metodları da bu təsnifata tabedir. Kimis  onun  xsi i in , anket v  kartoteka göstəricilərinə, xatirə dəftərinə, köhnə məktublarına, yazı malarına və s.  sas n öyrənmək məhz diaxronik tədqiqata nümunələrdəndir. Sinxronik tədqiqata isə biz bug nl  əlaqədar faktların

öyrənilməsi prosedurasını aid edirik ki, bunu da müşahidə və eksperiment olmaqla iki qrupa ayırırıq (*diaxroniya və sinxroniya terminlərini lingvistikadan əxz etmişik*). İndividlərin bu ikinci metodla tədqiqi psixologiyanın əsas problemlərindən olduğuna görə, burada ona xüsusi yer ayırırıq.

II.2.2. SINXRONİK TƏDQIQ ÜSULU

II.2.2.1. Müşahidə

Yuxarıda diaxronik tədqiqatın bir neçə növü sadalandı: şəxsi işlərə, kartoteka göstəricilərinə, xatirə dəftərinə, köhnə məktublara, yazışmalara və s. əsasən aparılan araşdırma. Sinxronik tədqiqatınsa, əsasən iki növü mövcuddur: Müşahidə və eksperiment. Bunlardan *birincisi* – bilavasitə, *ikincisi* isə, dolayısı tədqiqat üsuludur. Gündəlik ünsiyyətdə insanların bir-birinin daxili dünyasına nüfuz etmək üçün istifadə etdikləri çoxsaylı fəndlər də məhz izah edilən bu iki variantın ayrı-ayrı növmüxtəlifliyindən ibarətdir.

Müşahidə dedikdə göz önünə ilk növbədə görmə vasitəsilə aparılan tədqiqat gəlir. Lakin nəzərə alınsa ki, insanın ətraf aləmdən informasiya alması onun beş əsas və iyirmiyə yaxın köməkçi hiss kanalları vasitəsi ilə baş verir, o zaman görmənin insan həyatında rolunun yüz faizli xarakter daşmadığını dərk etmək mümkündür və burada digər hissiyyatların da rolu dərhal nəzərə çarparıdır.

Ümumi halda, ətraf dünyada baş verən hər bir dəyişiklik dildir, hər bir titrəyiş öz mənasına malikdir. Sadəcə olaraq, onların şifrəsini açmağa bilmək vacibdir. Nəyin nəyə görə baş verdiyini bildikdən sonra isə ətraf dünyanı bir kitab kimi oxumaq, təbiətə «sən» deyə müraciət etmək mümkündür. Qocalar quş və heyvanların, cücü və otların davranışından havanın necə olacağı barədə nəticə çıxarır, həkimlər simptomlara əsasən xəstəliyin gedişini proqnozlaşdırırlar. Çünki onlar təbiətin jest dilini adı insanların danışdığı dilindəki formaya tərcümə etməyi öyrənilirlər. Adı insan da təbiətin bir parçasıdır və onun bütün əlamətlərini özündə gəzdirib, hər an daxilindəki bütün dəyişikliklər barədə ətrafa sonsuz sayda informasiyalar göndərir. Ətraf insanlarsa bunlardan yalnız çox cüzi birini – danışdığı dili ilə dediklərini qavrayıb, dərk edirlər. Özü də, hətta bu dillə ifadə olunan mənalardan da hamısını yox. Belə ki, nitqin forma və məzmunundakı emosional çalarlar, demək olar ki, əksər adamlar tərəfindən qavranılmamış qalır və dillə deyilənlərin doğru, yoxsa yalan, səmimi, yoxsa qeyri-səmimi və s. olduğunu ayırd etməyə onların konkret heç bir vasitəsi olmur. Jest, mimika, poza və s.-in mənasını «oxumaq» barəsində isə heç danışmağa dəyməz. İnsanların daxili aləminə sinxronik tədqiqat vasitəsilə müdaxilə məhz bu alternativ dillərlə işləmək məsələlərini əhatə edir.

Aşağıda bu yolla insanların daxilində gedən bir sıra psixi prosesləri aşkar etməyin nümunələri sadalanır:

Bunlar insanın psixi sferasında cərəyan edən proseslərin müəyyən qismini izləməyə imkan verən başlıca zahiri əlamətlər (*“indikatorlar”*) idi. Bunlardan əlavə, müxtəlif assosiativ reaksiyalar, ehtiyatsız deyimlər (*çəşmələr*), sayıqlamalar, məntiqsizliklər, ayrı-ayrı intonasiya və rəftar mimikaləri, beyin biocərəyanlarında, dərinin elektrik müqavimətində, orqanizmin damar reaksiyalarında, əzələlərin titrəyişində və b.-da baş verən dəyişikliklər də, insanın fikir aparatına müdaxilə etməyə imkan verən vasitələrdəndir.

Göstərilən əlamətlər tərəf-müqabilin fikirlərinin məcrasını müəyyənləşdirmək üçün bir indikatordur ki, onların vasitəsilə onu lazımı diapazona kökləmək və ondan kənara çıxmağa qoymamaq mümkündür: tərəf-müqabil sizə maraqla, yoxsa «xala xətrin qalması» qulaq asır, onu hansı mövzu maraqlandırır, nəyə meyl edir, dedikləri səmimidirmi və s.? Ağır maraqsız qulaq asırsa, deməli, nəsa yerində deyil və mövzunu tez-tez dəyişməklə «indikatorların» qırmızı işığının «yandığı» məqamı axtarıb tapmaq olar və bununla da, daim onun ürəyinin «sarı simindən» vurmağı öyrənəcəksiniz. Bu, eynilə təzə tanış olanların bir-birində özlərinə qarşı maraqlı oyada bilməsi üçün, eynilə yol-yoldaşlarının həmsöhbəti bezdirməməsi üçün, eynilə məclisdə məclisin ruhunu tuta bilmək üçün, eynilə müəllimin tələbə və şagirdlərin ürəyinə yola tapa bilməsi üçün, eynilə, müsahiblərin bir-birinin səmimi, yoxsa qeyri-səmimi olduğunu müəyyən edə bilmələri üçün, kimisə rədd edərkən ona üsyan, qiyam, inciklik şansı verməmək üçün və eynilə də, köhnə tanışların bir-birinin ürəyini «oxuya» bilmələri, dərslərinə şərik ola bilmələri, başa düşən dost olduqlarını nümayiş etdirə bilmələri və s. üçün əhəmiyyətlidir.

II.2.2.2. Eksperiment

İnsanın daxili aləmini müxtəlif situasiya və münasibətlər üzə çıxarır. Məhz, bu halda insanın psixi tarazlıq halı pozulur və o, debilliyin, infantilliyin, dəliliyin həddlərində ləngərlənməyə başlayır. Lakin bəs, ağır insan xoşa-xoşluqla, təbii surətdə belə hala düşürsə, onda nə etməli? Gözləməlimi ki, «nə zaman yaz gələr, onda da yonca bitər?».

İnsanın eksperiment vasitəsilə tədqiqi, məhz belə məqamlarda situasiyanı süni surətdə yaratmaq (*«modelləşdirib»*), tərəfdaşı bərkə-boşa, çək-çevirə salmaqla onun barədə hansısa nəticə çıxarmaq məsələsini əhatə edir. Eksperiment zamanı eksperimentin nəticəsinə təsir göstərə biləcək bütün digər dəyişənlər və şərtlər aradan qaldırılmalı və ya elə edilməlidir ki, onlar axıra qədər sabit səviyyədə qalsın.

İnsanı nisbətən yaxından tanımaq üçün on illərlə vaxt lazımdır. Yalnız bu müddətdə müxtəlif situasiya və

münasibətlər onun daxili aləmini açmağa və xasiyyətinin incəliklərini üzə çıxarmağa imkan verir. Bundan sonra isə, istənilən halda proqnozlaşdırmaq mümkün olur ki, kimdən nəyi gözləmək olar və kimə hansı raftar xoş gedib-getmir. Bu qədər müddətsə, görüldüyü kimi, olduqca böyük limitdir və yaxşı olardı ki, hər şey cəmi bir neçə gündə, hətta bir neçə saatda həll olunaydı. Ələlxüsus da ki, on illərlə tanıdığın bir adamla əlaqədar belə, hələ hər şey tam aydınlaşmır və onun sizdən gizlətdiyi nə qədər sirləri, zəiflikləri, istəkləri ola bilər. Bütün bunları üzə çıxarmaq, özü də çox tez müddətdə üzə çıxarmaq üçünsə həqiqi «qəlb mühəndisi» olmaq lazımdır. Bu hissədə söhbət, məhz bu məqsədə xidmət edən bəzi fəndlərdən gedəcək.

Aşağıda bu kateqoriyadan olan yeddi vasitə sadalanır, hansı ki, onların bir çoxu psixanalitika üçün də yeni olduğundan, eyni zamanda, təbabətdə də maraqlı ola bilər:

II.2.2.2.1. Sərbəst assosiasiya metodu

Psixanalitikanın başlıca alətlərindən olan bu fənd, adi ünsiyyət zamanı da, tərəf-müqabilin daxili dünyasına nüfuz edə bilmək üçün əla vasitədir. Burada, cəhd edilir ki, tərəf-müqabil öz danışdıqlarına maksimum aludə olsun və bununla da, hissələri, fikirləri üzərində nəzarəti əldən buraxsın, özünü unutsun, ehtiyatı yaddan çıxarsın. Bu zaman, «sərbəst assosiasiya» deyilən prinsipə uyğun olaraq, beyində atalata oxşar bir hal yaranır, fikirlərin axını «zəncirvari reaksiya» və ya «domino effekti» deyilən akt tərəfindən stimullaşdırılır, «söz-sözü çəkər» prinsipinə uyğun olaraq hər yeni fikir yaddaşdan özünə uyğun digər fikirləri qurcalayıb üzə çıxarır – beləcə, fikirlərin eskalasiyası fasiləsiz olaraq tənzimlənir.

Mexanizm baxımından bu metod autohipnoz halının bir variasiyasıdır. Burada diqqətin tutulub saxlanması üçün, hipnozda kimi, hansısa bir parlaq kürəcikdən və ya düyməcikdən deyil, tərəf-müqabilin öz söhbətlərindən istifadə olunur. Fənd və vasitələr baxımından, bu hal hipnozla qismən kəşifdir. Belə ki, burada da əsas məqsəd, tərəf-müqabilin psixikasını relaksasiya halına gətirməkdir. Lakin məzmun deyil, forma baxımından burada ciddi fərqlər mövcuddur, çünki hipnozun öz, sərbəst assosiasiya halınsa öz vasitələri var. İnsanı belə hala gətirməyin bəzi primitiv üsulları hələ öz dövründə freydizm və sonradan onun bazasında yaranan «psixodinamik psixoterapiya» tərəfindən müəyyənləşdirilsə də, bu gün onları daha da dolğunlaşdırıb ümumiləşdirmək mümkündür, o cümlədən:

a) İnsanı belə hala gətirməyin **BİRİNCİ ŞƏRTİ** – heç vada onun fikirlərini kəsməkdir. Danışdığı mövzu sizin üçün maraqsız, mənasız, azınandırıcı, cəfəng, darıxdırıcı, səviyyəsiz, təhqiramiz və s. görünə bilər. Burada siz öz əleyhinizə fikirlər eşidə bilərsiniz. Bütün bunların heç biri hələ sizə onun sözünü kəsmək ixtiyarı vermir. Nəzərə alın ki, o, hipnoz vəziyyətindədir və indi danışdıqları onun ürəyinin, beyinin dərinliklərində indiyə qədər gizlətdikləridir və sizin də məqsədiniz məhz onları üzə çıxarmaqdır, daha onunla haqq-hesab çəkmək və ya onunla ünsiyyətdən zövq almaq yox. Bunlar tamam başqa vaxt və söhbətin vəzifəsidir. İndi vacib olanı onun zəifliklərini, ürəyində gizlətdiyi sirlərini, münasibətlərini, təmənnələrini və s. üzə çıxarmaq, yaxud onun vasitəsilə öz gələcəyini sirlərini öyrənməkdir. Bunlardan ona və ya bir başqalarına qarşı necə istifadə etmək məsələsi sonranın işidir. İndi isə onun fikirlərinin cəmi bir dəfə kəsilməsi kifayətdir ki, o, ayılsın, vəziyyətə sağlam düşüncə ilə baxsın, özünü ələ alsın və s. *Əksinə*, «xoda» düşüb danışdığı anlarda fikri bütün dünyadan təcrid olub, diqqəti yalnız danışdıqlarının üstündə cəmlənir ki, hipnozçuların bildiyi kimi, bu da hipnoza aparən sadə yoldur. Sözü kəsildikdə isə «fəth olunmuş» diqqət azad olur və bundan sonra nəyə nail olmaq üçün hər şey yenidən başlanmalıdır. Bir sözlə ki, təki danışsın, ağızına nə gəldi, fikrindən nə keçdi, qoy danışsın. Sizin üçün maraqlı olanı onun danışdıqları yox, danışqarası dilindən qaçırdıqlarıdır. Yerdə qalanı isə yalnız bunu açmaq üçün olan vasitələr, buna gətirən yollardır;

b) **İKİNCİ ŞƏRT** – onun təhlükəsizliyinə təminatın olması məsələsidir. Əgər nə vaxtsa onun sirlərini açıb yaymırsınızsa, öyrəndiyiniz sirinə görə onu tənə atəşinə tutmusunuzsa və ya elə indi açdığı hansısa bir sirinə görə dərhal qışqırmırsınızsa ki, «aha, axır ki, sən öz iç üzünü açdın» və yaxud «yaxşı ki, mən səni başına buraxdım, belə-belə şeyləri açıb danışdın, yoxsa mən də sənin bu cür işlərindən (aclarlıqlarından, sifətlərindən və s.) xəbərsiz qalardım» və s., onda çox çətin ki, indi lazımi effekti əldə edə bilərsiniz. Etimad burada hər şeyi həll edir. Buna görə də, burada, birinci növbədə, etimad körpüsü yarada bilmək vacibdir.

— Bu məqamda etimad qazanmağın *bir şərti*, yuxarıda deyildiyi kimi, onda sirlərinin gizli qalacağına ümid yarada bilməkdir;

— *İkinci məsələ* – kömək edəcəyinizə gümanın olmasıdır. Özü də söhbət təkcə maddi köməkdən yox, eyni zamanda, mənəvi köməkdən də gedə bilər. Bir sözlə, bu məqamda kömək edəcəyinizə ümid yarada bilmək sizin əsas vəzifələrinizdən biridir;

— Bu məqamda etimad qazanıb, tərəf-müqabilin təhlükəsizliyinə təminat verə bilməyin *daha bir formulu* – etiraflar mübadiləsidir. Silahını tullayaraq qarşıma köməksiz vəziyyətdə çıxan tərəf-müqabil, sizə etimad nümayiş etdirir və sizdən də analoji addım gözləyir. Bu məqamda sizin də, öz “mən”inizin bəzi neqativ tərəflərini aşkarlamaz, o qədər də «aydan arı, sudan duru» olmadığınızı nəzər-diqqətə çatdırmanız, vəziyyəti zahirən sığortalayar, ünsiyyətin bərabər əsaslarla inkişafına və tərəf-müqabilinin hürkmədən sizə doğru daha da yaxınlaşmasına səbəb ola bilərdi. Əks halda, tərəf-müqabil özünü aldadılmış vəziyyətdə hiss edib geri çəkilsə;

Ancaq bu sonuncu məqamla bağlı iki təhlükəli nüansı nəzərdən qaçırmamalı. *Əvvəla*, sizin özünüz barədə hər şeyi birnəfəsə açıb tökməz effektsiz və azınandırıcıdır – hər şey addım-addım və sözgəlişi olmalıdır. *İkinci* məsələ isə, öz gələcəyini barədə olan söhbətlərlə bağlıdır: Tərəf-müqabil kiminsə sirlərini açdıqca, qarşılıq xatirinə, sizin də həmin adamın bəzi sirlərini açmanızı, haqqınızda «ağızboş» adam təsəvvürü yarada bilər və gələcəkdə tərəf-müqabil də öz sirlərini sizə açmaqda ehtiyatlanar. Hər halda, hər şeyi vəziyyət və tərəf-müqabilin xarakteri ilə ölçüb-biçməli;

c) Tərəf-müqabili sərbəst assosiasiya halına kökləməyin **ÜÇÜNCÜ ŞƏRTİ** – passiv yox, aktiv dinləyici olmaq, başqa sözlə, onu öz dinləyicilik məharətinizlə stimullaşdırmaqdır. Yuxarıda heç vada tərəf-müqabilin sözünü kəsmək tövsiyyə

olunmuşdu. Lakin bu, diqqətyayındırıcı, mövzunu dəyişdirən müdaxilələrə aid idi və mövzuya dəstək, emosiyalara təkan məqsədi güdən müdaxilələr bura aid deyil. Məsələ burasındadır ki, bir sıra elə verbal formullar mövcuddur ki, onlar bu halda mane olmayıb, *əksinə*, tərəf-müqabilin həmin bu, «ayıqkən hipnoz» vəziyyətini daha da dərinləşdirir, ona bir növ təkanlar verir və onu həqiqətən də, getdikcə qeyri-şüuri bir vəziyyətə gətirir. Bu cür formulların bəzilərisə aşağıdakılardır

Ümumi olaraq, tərəf-müqabilin sərbəst assosiasiya, eyforiya halının səviyyəsini yuxarıda sadalanan indikatorlar vasitəsilə müəyyən etmək mümkündür.

- **EKSPRESSİV İNDİKATORLAR:** Tərəf-müqabilin poza və səsi təbii görkəm alır, onlarda gərginlik və həyəcan hiss edilmir. O, gözlərini gizlətmir, göz-gözə gəlməkdən qaçmır, *əksinə*, sizə daha tez-tez baxır, lakin gözlərini sizə zilləyib də durmur. Özünü sərbəst hiss edir və sizə daha yaxın durmağa çalışır, yaxud pozası sizə tərəf azacıq əyilmiş olur və s.;
- **PSIXOMOTOR İNDİKATORLAR:** Bütün növ reaksiyaları, hərəkəti, nitqi çevikləşir, mimika və jestləri canlanır, suallarınıza cavabı, hər hansı qeydinizə reaksiyası pauzasız, çevik olur, düşünmədən danışır və s.;
- **KOONİTİV İNDİKATORLAR:** Nitqində hazırcavablıq, lakoniklik artır, yaddaşı güclənir, *əksinə*, diqqəti zəifləyir və s.;
- **EVOKATİV İNDİKATORLAR:** Ünsiyyətə, ünsiyyətdə təşəbbüsü ələ almağa, özünüifadəyə, özünüböyütməyə və s. meyli olur.

Tərəf-müqabilin nitq və davranışında göstərilən əlamətlərin müşahidə olunması onun tamamilə «ayıqkən hipnoz» vəziyyətində olduğuna işarədir;

II.2.2.2.2. Mübahisə metodu

Tərəf-müqabilin daxili dünyasına müdaxilə etməyin, fikirlərini aşkarlamağın daha bir metodu onun münaqişəyə, mübahisəyə cəlb olunmasıdır. Fəslin əvvəlində intellektə verilən xarakteristikada qeyd edilmişdi ki, o, emosiyaların maksimum gərgin və süst hallarında öz funksiyasını dayandırır. İnsanın nəyisə gizlətməsinin, sirr saxlamasının, daxili aləmini ört-basdır etməsinin və s. əsas səbəbkarı da, məhz onun intellektidir. Belə ki, bu orqan özünün tənqidi-senzor funksiyası ilə zərərli olan, mənafeyə zidd olan heç nəyi orqanizmin yaxınlığına buraxmır, təhtəşüura «senzurdan» keçməyən hər hansı kənar müdaxilələri qətiyyətlə dayandırır və s. – təbii ki, ağər «duysa».

Bu baxımdan, yuxarıdakı metoddan əsas məqsəd, emosiyaların həmin maksimum aşağı həddini, yəni relaksasiya, süst halını əldə etmək idi. Deyildiyi kimi, diapazonun yuxarı həddi, yəni emosiyaların maksimum gərginliyi də, intellektual fəaliyyəti tormozlamaq baxımından analogi effektivdir. Bu cəhətdən, mübahisə – əsəbləri tarımlamaq, emosiyaları gərginləşdirmək üçün ən sadə və əlverişli üsuldur.

«Əsəbi başda ağıl olmaz» – deyirlər. Mübahisəyə cəlb olunmuş adam öz üzərində, danışmaları, hərəkətləri üzərində nəzarətini itirir, iradə hesabına maskaladığı xüsusiyyətlərini bürüzə verir, hər növ sünilikləri təbiiliklə əvəzlənir, indiyə qədər ürəyində saxladığı tənələrini, iradlarını, münasibətlərini açıqlayır, həqiqi fikirlərini aşkarlayır.

Bu hal, ekstremal situasiya kimi, eyni zamanda, onun xarakterinin bir sıra qaranlıq tərəfini də üzə çıxarır. Belə ki, məhz bu anda müəyyən etmək mümkündür ki, tərəfdaş nə dərəcədə inadkar və ya güzəştəgedən, təkminli və ya tez özündənçıxan, kobud və ya taktikdir.

Ancaq ki, bu ziddiyyət axtarışını o qədər də dərinləşdirmək lazım deyil: Tərəf-müqabili inandırmağa çalışın ki, mübahisə, bəzi momentləri aydınlaşdırmaq istəyindən doğub. Sizin özünüz məcburən mübahisəyə cəlb olunmusunuzsa, çalışın o qədər də aludə olmayasınız və heç vədə üzərinizdə nəzarəti yaddan çıxarmayasınız;

II.2.2.2.3. Sınaq-səhv metodu

Tərəf-müqabilin həqiqi fikirlərini üzə çıxarmağın, rəyini «zəndaj» etməyin daha bir üsulu bu metoddur. Burada müxtəlif kəşfiyyət hərəkətləri və sözləri vasitəsilə ona «hücum» edilir, bunlara verdiyi cavab reaksiyaları əsasında, nəyi davam etdirib-etdirməmək barədə nəticə çıxarılır. Bu metodun özü də iki variasiyadan ibarətdir.

- **Birinci halda** müxtəlif zarafat, lətifə, eyham, replika, atmaca, ikibaşlı suallar, hərəkətlər və s. vasitəsilə birbaşa hücum edilir, lazımı sərhəddən keçilir. O cümlədən, söhbət əsasında gənc oğlanların «təsədüfən» yeni tanış olduqları qızların qoluna, saçına, belinə əl toxundurmaları, lətifələrlə tədricən «lazımı» mövzuya gəlib çıxmaları, müsahiblərin müxtəlif fel formaları ilə bir-birinə eyham vurmaları, sataşmaları (məs., bu formullarla: «Heyf, fürsəti əldən buraxmısan, gərək belə edəydin», «Mən olsaydım belə edərdim» və ya «Fəlkəs olsaydı belə edərdi», «Nəyə görə çəkəndin, orda nə var idi ki?», «Yoxsa qorxdun ki, filan cür olardı?», «Bəlkə belə edəydin, bəs onda?», «Kaş elə olaydı», «Eybi yoxdur, indi qorxmırsan qorxma, fürsət düşəndə qorxudaram», «Nədir, mägər sənə nə işə təklif verirəm ki?», «Yox, qorxuram söz-zad düzəldərsən» və s.) və b. həmin bu «kəşfiyyətə» nümunələrdəndir (Bu tipli mövzularla bağlı əlavə olaraq bax: burada, səh. 35, 40-41, 43, 63...). Yuxarıda təsvir edilən indikatorların göstəriciləri, yəni tərəf-müqabilin müxtəlif formalı mənfi-müsbət reaksiyaları əməliyyatı davam etdirib-etdirməmək, eləcə də, hansı müstəvidə davam etdirmək barədə lazımı siqnal verir. Reaksiyalarına əsasən tərəf-müqabilin incidiyi hiss olunursa, hər şeyin zarafat olduğunu bildirməklə, eyni zamanda, onun mövqeyini, baxışını dəstəkləyən bir neçə əlavə fikir söyləməklə, mövzudan məharətlə yayınmaq və ziddiyyətə şans verməmək mümkündür (Müəyyən variant halında burada lazımı fikir müxtəlif şayiələr və ya ikinci, üçüncü adamlar vasitəsilə ona çatdırılır və bundan sonra reaksiyası, münasibəti izlənilir. Reaksiyası ilə tərəf-müqabil işarə vurmasıdır ki, fikrin hansı formuləsi onu qane edərdi. Lakin bu halda bir şeyi nəzərdən qaçırmamalı ki, bəzən məsələyə başqalarının (o cümlədən, ictimai rəyin) qarışdırılması əks-efekt göstərərək, tərəfdaş əvvəl razı olduğu məsələdən artıq çəkinməyə məcbur edə bilər);

- ***İkinci halda*** isə addıma mane olan, ehtiyat tələb edən baryer açılıb göstərilir, müzakirəyə çıxarılır və onun da bunu ciddi baryer sayıb-saymaması izlənilir. Fikir, əsasən bu formullarla düzəldilir: «Heyf ki, ... yoxsa..», «Özüm istəmirəm, yoxsa..», «Hələ vaxtı deyil, yoxsa..» və s.. Problem, baryer, mane olan amil yerində istənilən bir bəhanəni əsas qəbul etmək mümkündür. Cavabında tərəf-müqabil bildirə bilər ki, «bunun məsələyə nə dəxli?» və ya «Fikrən qəbul edərkən, heç o problem yoxdur», yaxud əlavə olaraq misal də çəkə bilər ki, «Filankəsdə də, o problem var, ancaq heç əhəmiyyət vermirlər» və yaxud da ki, sükutla sizin dediyinizə razılıq bildirə bilər və ya «çox nahaq belə fikirləşdiyinizi və heç bir şərt çərçivəsində bu sövdənizin baş tuta bilən iş olmadığını» elan edə bilər;

II.2.2.2.4. Statistik intensivlik metodu

Xoşu gələn bir oyuncaq və ya iştahı keçən təcür yanında balaca uşağın özünü necə apardığı məlumdur: uşağın gözü onun yanında qalır, anasının əlindən ona doğru daha çox dartınır və s. Böyük adamlarla bağlı da hər şey beləcədir. Yaşından asılı olmayaraq istənilən adam beynini məşğul edən problemə fikrən dönə-dönə qayıdır, o məsələ onun diqqətini daha tez-tez məşğul edir. Məhz bu kiçik «əlyeri» də, onun fikirlərini «oxumaq» məsələsində daha bir oriyentasiya verir.

- Söhbət əsnasında tərəf-müqabilin hansı mövzuya doğru daha tez-tez «dartındığını», dönə-dönə qayıtdığını, müraciət etdiyini, hansı adı tez-tez hallandırdığını, misal göstərdiyini, ehtiyac olmadan vurğuladığını və s. izləməklə, onun beynini daha çox məşğul edən problem barədə ümumi təsəvvür əldə etmək mümkündür. Həmin mövzunun ümumi söhbətlərindəki həcmi, statistik çəkisi, intensivliyi və s. onun düşüncələrinin məhz bu orbit üzrə fırlandığına işarədir.

Qeyd olunmalıdır ki, tərəf-müqabil sizi üzə salmaq, sizdən nəsa qoparmaq xatirinə nəvəsə özü qəsdən tez-tez vurğulaya bilər ki, sizin diqqətinizi ona cəlb etsin. Hər halda, bu da yenə onun maraqları kaleydoskopuna aid məsələdir və təmännələrini açmağa imkan verir;

II.2.2.2.5. Eyham metodu

İnsanın fikirlərini üzə çıxarmağın bir fəndi də budur. Burada müxtəlif “təsadüfi” eyhamlarla işarə edilir ki, guya, onun hansısa bir sirri barədə hər şeyi bilirsiniz. Sadəcə olaraq, onu namünasib vəziyyətə salmaq və ya söhbət o yerə gətirib çıxarmadığı üçün heç nəyi açmırsınız. Artıq burada sizin üçün də gizli heç nə qalmadığına əmin olduğu üçün tərəf-müqabil yeri gəldikcə, söhbət o mövzulara gətirib çıxardıqca, özü onun bəzi tərəflərini, fərqi varmadan dilindən qaçırarsınız. Yaxud münasibətin forması ona sikkə gizlətmək səlahiyyəti vermirsə, o özü tez bəhanə tapıb məsələnin yerdə qalan hissəsini də açıqlamağa (“cəzasını yüngülləşdirmək üçün” “xoşbəxtliklə boynuna almağa”) çalışır.

- Burada da, bəzi nüanslar var ki, effektiv nəticə almaq üçün onların nəzərə alınması vacibdir. *Əvvəla*, eyhamlar düz hədəfə dəyərli, yəni bu sikkə heç olmazsa bir elementini tam dəqiq bilməlisiniz, O cümlədən, özünüz çıxardığınız məntiqi nəticələrdən eyham kimi istifadə etsəniz, heç olmazsa şübhələrinizin uyurluq dərəcəsi kifayət qədər olmalıdır. *İkincisi* isə, tərəf-müqabilin hər hansı ötürü açılımları barədə qətiyyən sual vermək olmaz, O, hər hansısa bir məsələ barədə fərqi varmadan hər şeyi danışdıqca, ona stavka edir ki, siz onsuz da bunu bilirsiniz. Sizin suallarınızsa, xəbərsizliyinizi üzə çıxarar və onun məsuliyyət barədə hər şeyi yenidən götür-qoy etməsinə gətirib-çıxara bilər;

II.2.2.2.6. Həqiqəti təhrif metodu:

İnsanın həqiqi fikrinin, xarakterinin, emosiyalarının və s. üzə çıxarılmasının daha bir üsulu – onun halının, mövqeyinin, əqidəsinin, fikrinin, xasiyyətinin və s. səhv yozulmasıdır.

Bu metodun özü də iki variyasyonla ibarətdir:

- ***Birinci halda*** məsələnin pis tərəfi əsas götürülür, müsahibin hansısa bir fikrindən, danışdığından, davranışından, niyyətindən, durumundan və s. onun ziyanına, əleyhinə olan nəticə çıxarılır. Bu cür təhrifin, şantajın, insinuasivanın ona imici, qazancı, asayışı, hörməti, xoşbəxtliyi və s. bahasına başa gələcəyini dərk etdiyi üçün tərəf-müqabil dərhal hər şeyi incəliklərinə qədər açıb danışmağa başlayacaq ki, təkni haqqında ədalətsiz qərar çıxarılmasın. Onun mövqeyinin, halının, fikirlərinin və s. şübhə altına alınması bu metodun digər variantıdır ki, yenə də tərəfdəş sizi şübhədən qurtarmaq üçün çapalayandır.

- ***İkinci halda*** əksinə, hər şey mübaliğə etdirilir, ideallaşdırılır. Gələcəkdə həqiqətin üzə çıxması ilə özünün namünasib vəziyyətə düşəcəyini dərk edən tərəfdəş özü dərhal rəyinizə korrektə verməyə başlayacaq:

— *Nə danışırırsınız, mən o qədər də ideal deyiləm.*

— *Yox, bilirsiniz, elədir ey, amma...;*

II.2.2.2.7. Sorğu metodu

Tərəf-müqabilin fikirlərini ayırd etməyin, demək olar ki, klassik metodudur. İnsanlıq, yəqin ki, bir-biri ilə ünsiyyət saxlamağı öyrəndiyi gündən bu metoddan istifadə edir. Ünsiyyətdə dominantlıq dərəcəsinə görə məntiq elmi tərəfindən, bəzən deskriptiv və normativ hökmlərlə eyni hüquqlu qəbul edilir və xüsusi olaraq, interqativ (və ya erotetik) məntiq məhz onu öyrənmək üçün yaradılıb. Elmi idrakda rolu əvəz edilməzdir. Ritorika və poetika ondan xüsusi təsir aləti kimi istifadə edir.

Lakin çox-çox əfsuslar olsun ki, sualın həmin bu ritorik, poetik, məntiqi və s. formaları psixologiya üçün yaramır, psixologiya özü isə, daha çox əfsus ki, bu məsələyə heç bir əhəmiyyət verməyib (*şablon sualları əhatə edən məhkəmə və tibb psixologiyaları da daxil olmaqla*), hansı ki, psixoloji sual kriminalistika, jurnalistika, diplomatiya, diaqnostika və b. üçün də böyük dəyər kəsb edir və onun bitkin təliminin qurulması, sisteminin tapılması psixologiyanın onlarla tədqiqat üsullarını (*anket, müsahibə və s.*) ümumiləşdirərək dolğunlaşdırar, inkişafına xeyli kömək edərdi.

Gələcəkdə «psixoloji sualın» psixologiyanın xüsusi tədqiqat obyektinə çevriləcəyinə və onun dəqiq mexanizminin, sisteminin tapılacağına böyük ümid bəsləyərək, burada hələlik, bizim fərqləndirə bildiyimiz bəzi psixoloji sual növləri sadalanır:

II.2.2.2.7.1. Faktın müəyyənləşdirilməsi məqsədində xidmət edən suallar:

7.1.a) Dəqiqləşdirici suallar: Yeganə olaraq «Hə»-«Yox», «Var»-«Yoxdur» («olub»-«olmayıb», «olacaq»-«olmayacaq») kimi bəsit cavablar tələb edən bu sual növlərində yalnız hansısa ehtimalın təsdiq və ya inkarı nəzərdə tutulur. Gündəlik ünsiyyətdə insanların biri-birinə verdiyi «Səndə filan şey varmı?», «Bu filan şeydirmi?», «Gələcəksənmi?», «Yaxşısanmı?» və s. kimi suallar bu növdəndir.

Psixoloji baxımdan, bu tipli suallar da, birbaşa formasında yararlı deyil. Belə ki, sizə heç bir aidiyyəti olmayan bir məsələ barədə sual verdikdə sizə elə bir cür də cavab verə bilərlər: «Bunun sənə nə dəxli?». Odur ki, bu tipli məqamlarda sualı məntiqi deyil, psixoloji formada qoymaq yeganə effektiv yoldur.

Deyilən variant, sualın elə bir formasıdır ki, burada birbaşa olaraq həmin məsələ barədə yox, ondan törəyə biləcək nəticə haqqında sual verilir. Və təbii ki, nəticənin olub-olmamasından, səbəbin də mövcudluğu barədə nəticə çıxarmaq o qədər də, problem törətməyəcək.

■ Məsələ, tutaq ki, sizə tərəf-müqabilin ailəsi, yoxsa subay olduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır. Sualın birbaşa variantda qoyuluşu qeyri-etik və təhlükəli olardı. Lakin ailəli olub-olmadığını müəyyən etmədən sualı birbaşa onun həyat yoldaşı barədə verdikdə, cavab hər şeyi həll edir – «Həyat yoldaşınız qohumunuzdurmu (yerlilərinizdandirmi, işləyirmi, musiqiçi deyil ki, və s.)?» və i.a. formasında;

7.1.b) Tamamlayıcı suallar: Heç nəyin iqrar-inkarını tələb etmədən, hər şeyi sıfırdan başlayaraq öyrənmək məqsədi güdən suallardır. Adı vaxtda insanların bir-birinə verdiyi «Adın nədir?», «Necəsən?», «Haralısan?», «Hara gedirsən?», «Hardan gəlirsən?», «Bu nədir?», «Harda?», «Nə vaxt?», «Necə?», «Nə üçün?», «Kim?», «Nə?» və s. tipli suallar bu kateqoriyadandır.

Yuxarıdakı qrup suallarda olduğu kimi, burada da birbaşa suallar hər yerdə eyni effekti vermir və bu səbəbdən, müəyyən psixoloji anlarda bu qrup sualların da psixoloji variantı düzgün cavab almağın yeganə metodudur. Bunun üçün sual, həmin məsələ ilə assosiativ rəbitədə olan və sizə də məlum olan nə isə üçüncü bir şey barədə verilir, onun əsasında isə sizə lazım olan məsələ barədə nəticə çıxarılır. Bütün hallarda burada vacib olanı – müvafiq əlaqələndirici konstantı axtarıb tapmaqdır:

■ Məsələ, əks cinsin nümayəndəsindən onun yaşını soruşmağın qeyri-etik sayıldığı məlumdur. Lakin yaş əvəzinə nə zaman məktəbi, institutu bitirdiyini, instituta məktəbdən dərhalı sonra daxil olduğunu və ya söhbət oğlandan gedirsə, əsgərlikdə hansı illərdə olduğunu və s. soruşmaqla bilavasitə yaş barədə nəticə çıxarmaq mümkündür. Eyni qayda ilə, bürcünə əsasən yaşını, doğulduğu ayı tapmaq, ünvanına əsasən telefon nömrəsini, yaxud telefon nömrəsinə əsasən ünvanını müəyyənləşdirmək (məlumat bürosu vasitəsilə), valideynləri ilə öz arasında olan fəmiyyə, ünvan fərqi ilə əsasən ailə vəziyyətini konkretləşdirmək (söhbət, ağər qadından gedirsə) və b. da bu qəbildən olan məsələlərdir.

II.2.2.2.7.2. Əlamət və münasibətin müəyyənləşdirilməsi məqsədində xidmət edən suallar:

Deyildiyi kimi, sual vasitəsilə ayırd edilməsinə cəhd edilən daha bir problem, tərəf-müqabilin öz əlamət-münasibətləri, başqa sözlə, onun xasiyyəti, zəiflikləri, meylləri, təmənnaları, ehtiyacları və s.-dir. Taksonomik və meronomik təsnifat apararaq tərəf-müqabilin dəyərlər və münasibətlər şkalasındakı yerini müəyyənləşdirməyə xidmət edən, bu məsələdə də, buradakı bütün digər kəşfiyyət növlərində olduğu kimi, əlamətin münasibət, yoxsa münasibətin əlamət törətməsi kimi məşhur fəlsəfi mübahisə heç bir əhəmiyyət kəsb etmir və vacib olanı, bunların bir-biri ilə vəhdətidir. Üstəlik də ki, hansısa xasiyyət təkcə sosial faktorların deyil, həm də irsi faktorların təsiriylə formalaşır, hansısa münasibətə isə insan, təkcə xasiyyəti deyil, verilmiş andakı vəziyyəti, o cümlədən, ümumiyyətcə, vəziyyət prizmasından baxır. Bir sözlə, müstəqil əlamət və müstəqil münasibətlər barədə olan psixoloji sual növləri haqqında:

7.2.a) Əlaməti müəyyənləşdirmək məqsədində xidmət edən suallar: Bu qrup sualların tipik nümunəsi aşağıdakılardır: «Sən qısqanc deyilsən ki?», «Sən ağıllısan, ya axmaq?», «Sən qorxaqsan, ya cəsur?», «Sən əclafsan, ya mərd?» və s. Təbii ki, bu suallarda olan heç bir pis əlaməti heç vaxt heç kim özünə götürməz və yaxud eyni bir adam vəziyyətdən asılı olaraq gah bu, gah da digər yaxşı əlaməti özünə aid edə bilər, hansı ki, əslində onda onların heç biri olmaz. Digər tərəfdən baxdıqda isə, onları qınamaq da düzgün deyil, çünki heç kəs mütləq, monoton deyil və ayrı-ayrı etalonlarla ölçüldükdə hər kəsdə həm yaxşı, həm də pis cəhət aşkar etmək mümkündür. Hər kəsin həm qorxdığı, həm də arxayın olduğu məqamlar var və hər kəsin vaxtından asılı olaraq, həm nəciblik və həm də əclaflıq etdiyi anlar olub, əlxlüsüs da, eyni bir hərəkəti fərqli formalarda yozmaq mümkündürsə. İnsanlar da özlərini, yalnız verilmiş anda özünə sərf edən meyarlarla görür və başqalarının da onu məhz bu bucaqdan görməsinə çalışırlar. Həqiqətdə isə heç kəs görüldüyündən ibarət olmur. Bəs, onların görünməyən tərəflərini necə aşkar etməli?

Diqqət mərkəzində olmaq nə isə ürəkbulandırıcı bir işdir. Yuxarıdakı sualların başlıca qüsuru bu idi ki, onların hamısında sual obyektini tərəf-müqabilin özüdür və üzərinə videokamera tuşlanmış adamlar kimi, bu vaxt o da, dərhal ya gizlənməyə, ya da üst-başını düzəldərək gülümsəməyə – Bir sözlə, «rola girməyə» çalışacaq. *Əksinə*, kamera başqa hədəfə tuşlanıb, tərəf-müqabil onun periferiyasından izlənsəydi, onda başqa məsələ. Bu

formada qurulmuş «psixoloji sual»ların mexanizmi məhz bu deyilən effektə əsaslanır:

- ***Bu grup sual növlərindən biri*** – hansısa əlamət, xasiyyət barədə tərəf-müqabilin münasibətini soruşmaqdır. Məs., bu cür: «Sən bilən hiyləgərlik necə xüsusiyyətdir?», «Sənin inadkar adamlardan xoşun gəlirmi?» və s. Simpatiya və antipatiyası onda bu xüsusiyyətin və ya ona zəminin olub-olmamasını aşkarlayasıdır;
- ***Digər halda*** sual üçüncü bir adamla bağlı verilir. Belə ki, məs., ümumi tanışınızın, hansısa bir film, əsər qəhrəmanının və ya ümumiyyətcə, kiminsə (*hətta bu «kimsə» sizin uydurmanız da ola bilər*) hansısa bir cəhəti müzakirəyə çıxarılır və bu barədə onun da münasibəti izlənilir. Nəticə, eynilə yuxarıdakı kimidir;
- ***Üçüncü halda*** sual hansısa bir əlamət barədə deyil, əlamətin əlaməti barədə verilir və dolayısı ilə həmin əlamətin də, onda olub-olmaması nəticəsi çıxarılır. Məs., birinin varlı olmasının əlaməti, son dəbli mebeli, elektron avadanlığı, paltarı, çoxotaqlı evi, dəbdəbəli həyat tərzini və s. olmasıdır. Necə ki, maddi vəziyyəti barədə sual vermədən, həmin bu məziyyətlər əsasında onun gəlirini təqribi aydınlaşdırmaq mümkündür, eyni qayda ilə də, gecə telefon zənglərinə münasibəti, belə zəngləri tez-tezmi olur və ya olmasını istərdimi və s. kimi suallara verdiyi cavaba əsasən tərəf-müqabilin, birbaşa olaraq, «nə yuvanın quşu» olduğunu, dolayısı ilə isə sirr saxlaya bilib-bilməməsini müəyyən etmək mümkündür və s.;

7.2.b) Münasibəti müəyyənləşdirmək məqsədinə xidmət edən suallar: Buraya hansısa meylin üzə çıxarılması məqsədinə xidmət edən suallar aiddir. Rədd cavabı əlaqəli vəziyyətinə düşməmək üçün sevgililər qarşı tərəfin rəyinə tam arxayın olmayınca bir-birinə ürəyini açmır, dövlətlər qeyri-rəsmi bəyanatlar çərçivəsindən o qədər də, uzağa getmirlər. Bu səbəbdən, hansısa təklif vermədən əvvəl, tərəf-müqabilin «ağzını aramaq» pərt vəziyyətini, «bumeranq effekti»ni sığortalamağın yeganə yoludur;

- 1) Bu məqsədə xidmət edən suallardan ***bir qrupu*** – şəraiti fikrən dəyişməkdir. İstənilən insan bir situasiyada razı olmadığı nəyəsə, digər situasiyada razı ola bilər və burada hər şeyi kənar faktorların təsiri həll edir. Bu səbəbdən, vəziyyətə yeni şərtlər əlavə edib, yaxud mövcud şərtlərdən bir neçəsini çıxarıb, ya da olanını yeniləri ilə əvəzləmək yolu ilə axır ki, tərəf-müqabil üçün «psixoloji komfort» diapazon müəyyənləşdirmək mümkündür. Adətən, vəziyyəti ideal formasına doğru dəyişmək, yəni «psixoloji baryerlərin» təsirini minimuma endirmək daha effektivdir. Gənclərin əks cins nümayəndələrinə tez-tez verdiyi aşağıdakı sual növləri buna nümunə ola bilər: «*Mənim öz xasiyyətimdən xoşum gəlmir. Sən necə, mənim xasiyyətlili bir həyat yoldaşın (nişanlın, qohumun və s.) olsaydı nə edərdin?*», «*Mənimlə, etibar edib kimsəsiz səhralıqda tək yol gedərdinmi?*», «*Çox pulu olan bir nəfər sənə ikinci ailəsi olmaq təklifi versəydi razılaşırdınmi?*» Və s...

Hansısa tərəddüd – meylin mövcudluğuna işarədir, «heç vadə» cavabı isə hələ heç nəyə işarə deyil – yalnız bu söz dərhal onun dilindən çıxdıqda, məzmununu hərfi mənada yozmaq olar, fikirləşib dedikdə, yox;

- 2) Tərəfdəşin meylini üzə çıxarmağın ***digər*** üsulu – meylin deyil, meylə zəminin olub-olmamasını araşdırmaqdır. Əgər yuxarıdakı halda hansısa psixoloji baryerlərə əsasən meyli müəyyənləşdirmək əsas idisə, burada meylə əsasən baryerləri müəyyənləşdirmək məsələsi önəmlidir.

Məs., qadınların niğahdankənar münasibətlərə daxil olmalarının başlıca səbəbləri, əsasən aşağıdakılardır:

- Ailədə emosional və ya bir başqa tələbatlarının qədərincə ödənilməməsi; yaxud ailəsi ilə müqayisədə onları daha yaxşı ödəyən birisi ilə rastlaşması və əl-ələ xüsusi da, istər-istəməz onunla uzun müddət ünsiyyətdə olmaq (*və təbii ki, isinişmək*) məcburiyyətində və ya şəraitində qalması (*məhz buna görə bir çox kişilər ailələrinin işləməsinə razı olmur*);
- Düşdüyü kollektivdə və ya rəfiqələri arasında bu cür həyat tərzinin norma, dəb kimi qəbul edilməsi; yaxud uşaqların valideynləri tərəfindən həmin həyat tərzinin ona bu cür yozulması;
- Nə vaxtsa keçirdiyi psixi sarsıntıların təhtəlsüzürünə verdiyi əzablar və onları vaxtaşırı keyitmək, uyusdurmaq cəhdi;
- Elə indi keçirdiyi depressiya halından qurtulmaq üçün müxtəlif kompensasiya vasitələri axtarması;
- Özünəqəsd yolu ilə kimdənsə qisas almaq istəməsi;
- Ehtiyac və ya nəyisə xilas, nəyisə ört-basdır cəhdindən doğan özünüqurban məcburiyyəti, yaxud hər hansı məqsədi realizə etmək üçün bu yolu ən əlverişli vasitə kimi görməsi;
- Mənəvi tənhalıq qorxusu;

Və s. və i.a.

Təcürbəli kişilər qadınlara hansısa təklifi vermədən əvvəl, ilk öncə onlarda bu cür meylin, yaxud meylə zəminin olub-olmamasını araşdırırlar ki, bunun üçün də müxtəlif formalarla məhz sadalanan həmin bu səbəblər barədə sual verib, yalnız bunun əsasında hücum üçün yolun olub-olmaması barədə nəticə çıxarırlar (*Məs., arından [arvadından] narazılıq faktlarını araşdırıb, sonra «heç bu cür ailədən gəcələr də bir kişi [qadın] kimi zövq almaq olmaz» deyərək, «əsas» mövzuya doğru manevr edirlər (Bu tipli mövzularla bağlı əlavə olaraq bax: burada, səh. 32, 40-41, 43, 63...).* Bir daha təkrar edirik ki, burada istənilən hadisənin, effektin mexanizminin açılmasından məqsəd, təkcə hücumçuları yox, həm də müdafiəçiləri silahlandırmaqdır və bu, bütün hallarda müqaviməti, mübarizəni daha şüurlü təşkil etməyə, neqativ halların qarşısını onun mexanizmindən baş çıxararaq almağa və s. imkan verir).

Yekunda bir şeyi qeyd edək ki, hansısa meylin yoxluğu, hələ hər şeyin bitməsi demək deyil və onu indi-indi də başlayıb formalaşdırmaq olar. Lakin bu, artıq taktika mərhələsinin vəzifəsidir və əlavə zəhmətlər tələb edir. Yaxşı olardı ki, hər şey sizə qədər hazır olmuş olaydı və siz, yalnız «psixoloji baryerləri» dəf etməklə məşğul olaydınız. Ancaq ki, axı siz nəyə görə bir tək kimdənsə istifadə etmək barədə fikirləşirsiniz? Bu vasitələrlə siz kiminsə beynində mövcud olub, ona əziyyət verən hansısa «sıxışdırılmış arzuları» üzə çıxarıb neytrallaşdırmaq,

kimisä kiminläsə qovuşdurmaq və s. üçün də istifadə edə bilərsiniz.

Ümumilikdə, sual-cavab bəndi ilə əlaqədar məqbul və qeyri-məqbul olan iki fərqli nüans barədə:

■ **Məqbul olanlar:**

Əvvəla – tərəfdaş hər dəfə özünü açıqca, onun bu addımı alqışlanmalıdır ki, daha da «dərinə» getməyə ruhlanın, məsələn, «Halaldı sən cəsarətinə», «Afərin, mən səni elə bu cür də tanıyırdım» və s. kimi cümlələrlə. İkinci isə – tərəfdaş, bəzən özünü açmaqda, nəyisə deməkdə tərəddüd edə bilər. Bu zaman onu tələsdirmək, nəyəsə məcbur etmək lazım deyil və bu, əksinə, onun daha da qapanmasına səbəb olar. Yaxşı olardı ki, diqqət yayındırılsın, ona istirahət verilsin. Və bir qədər ordan-burdan söhbət edəndən sonra yenidən o mövzuya qayıdılsın. «Rezonans effekti» axır ki, tərəf-müqabilinizə təkan verə bilər (*qeyd olunmalıdır ki, müsahibin fikirlərinin qəfildən tormozlanıb, tərəddüdlü formaya keçməsi, onun ağırlı mövzuya, yaxud sirlərinə gəlib yetişməsinin əlamətidir və psixanalitikada bu məqam, pasientin düşüncələrinə nüfuz etmək üçün mühüm vasitə kimi tanınır. Lakin adi ünsiyyətdə bu hala interpretasiya vermək bir qədər qəlizdir, çünki bunun səbəbi çox şey ola bilər.*)

■ **Qeyri-məqbul olanlar (imperativlər):**

Əvvəla, sual gözlənilmədən, hazırda gedən söhbətlə əlaqələndirilmədən verilməlidir. Yəni əvvəlcədən hər hansı rəy formalaşmasına imkan yaradılmamalıdır. Məs., inadkarlığın – tərslik, dikbaşlıq, mənəm-mənəmlik, saymazlıq kimi yozulduğu söhbətdə, tərəf-müqabilə sual verilsə ki, «bəs sən inadkarlığı necə qiymətləndirirsən?», təbii ki, çox böyük əksər adamlar (*«özlərinin rəyindən asılı adamlar»*) buna mənfi cavab verəcək. Aksinə, onun prinsiplilik, qətiyyətlilik kimi yozulduğu məqamlarda isə – müsbət cavab, hansı ki, bunun heç biri onun həqiqi mövqeyi deyil; İkincisi – sual depersonifikasiya etdirilməlidir, yəni tərəf-müqabilə birbaşa əlaqələndirilməməlidir. Məs., «Siz təsadüfən qısqanc deyilsiniz ki?» sualının məqsədi aydın görünmədiyindən, o, tərəfdaşın hürkməsinə, cavabını məsuliyyətlə ölçüb-biçməsinə və quraşdırmasına səbəb olacaq (*«görəsən, o, bu xasiyyəti mənə nəyə görə sırayır?»*); Üçüncü şərt – onun bəyəndiyi xüsusiyyətin ikili səciyyəyə daşdığını nəzərə almaqdır. Belə ki, insan təkcə özündə olan yox, həm də olmayıb, olmasını arzuladığı cəhətlərə də, müsbət münasibət bəsləyə bilər. Sıxışdırılmış «Freyd arzuları» olan bu spesifik çalarlar onun kompleks və meyllərini üzə çıxarmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Ağır nəzərə alınsa ki, həqiqi dərin dostluq və məhəbbət – xaraktercə əks, zidd, bir-birini tamamlayan adamlar arasında meydana çıxır, o zaman, onun ehtiyac duyduğu cəhətlərin hansı olduğunu müəyyən etməkdə bu nüansın mövqeyi olduqca böyükdür.

Mövqelər arxasında maraqlar, səxavətlər arxasında təmənnələr gizlənir. Təzahürlər yalnız sadələşmənin fantaziyalarında öz mahiyyətləri ilə mütabiq olur. İnsanın da həqiqi siması onun həvəslərində, instinktlərində, emosiyalarında, yuxularında, fantaziyalarında, meyllərində, arzularında, heyrətlərində, qorxularında, jest və pozalarında, maneralarında, danışmaq və ya hərəkətləri zamanı buraxdığı səhvlərində, təbəssümünün formasında, gözlərinin ifadəsində, tənəffüsünün tezliyində, baxışlarında, sosial vəziyyətində, mimikasında, peşə mənsubiyyətində, biografiyasında, həyat və peşə təcrübəsində, cinsi, etnik, dini, sinfi və i.a. mənsubiyyətində və s. gizlənir. Bunları mənalandıra bilmədən – insanlar üzərində hakimiyyət qazana bilmək qeyri-mümkündür.

Sadələnmənin bütün bu metodlar insanı tədqiq etməyin, öyrənməyin, tanımağın, onun daxili dünyasına nüfuz etməyin və s. başlıca vasitələri idi. Bunlardan savayı, kiminsə danışdıqlarındakı məntiqi uyğunsuzluq, oxuduğu kitab, qəzet, izlədiyi televiziya verilişi, xoşladığı təam, nümayiş etdirdiyi rəftar modeli, saxladığı yadigar, yuxusunun interpretasiyası və s. əsasında onun barədə nəticə çıxarmaq da bu qəbildən olan vasitələrdəndir.

Beləliklə, tərəf-müqabilin kimliyi məlumdur. Onun zəif-güclü cəhətləri, istəkləri, tələbatları, ehtiyacları, arzu və maraqları, xüsusiyyətləri və s. barədə ümumi təsəvvür var. Eyni zamanda, strategiyanız da məlumdur. Qalır, bir təkcə həmin məqsədi həyata keçirmək üçün, tərəf-müqabilin aşkar etdiyiniz bu parametrlərinə uyğun gələn taktikanı seçmək. Bu isə növbəti fəslin mövzusu.

III fəsil.

BİR SIRA TAKTİKİ RƏFTAR VƏ ÜNSİYYƏT FƏNDLƏRİ

Strategiyanın yuxarıda sadələnməmiş dörd növünə uyğun olaraq, taktikanın da dörd növü mövcuddur: **1)** Tanış olmaq və ya mövcud tanışlığı qorumaq məqsədinə xidmət edən taktika; **2)** Emosional hərərət almaq, vermək məqsədinə xidmət edən taktika; **3)** İnformasiya almaq, vermək məqsədinə xidmət edən taktika; **4)** Kimisə nəyəsə təhrik, sövq etmək, onu öz tərəfinə çəkmək, fəaliyyətini stimullaşdırmaq və s. məqsədinə xidmət edən taktika. Özlüyündə, bu fəsildə izah edəcəyimiz variantlar müəyyən mənada Aristotel (*«Nəfs barədə»*) → Teofrast (*«Xarakterlər»*) → M.Monten → J.Labrüyer → J.Laroşfuko → A.fon Kniqqe (*«Rəftar mədəniyyəti», 1788*) → Deyl Karneqi (*«Necə nüfuz qazanmalı»...*) və b. xətti ilə gələn ünsiyyət psixologiyasının davamı kimi də qəbul oluna bilər. Lakin onlardan fərqli olaraq bizim üçün bu xətt məqsəd yox, ümumi işdə hansısa həlqədir və üstünlük də ki, burada onların heç biri təkrar olunmayıb, məsələyə tamamilə başqa aspektdən yanaşıldığını, mütəxəssislər aydın sezə bilər.

Beləliklə, bu qəbildən ilk olaraq tanışlıq metodları barədə:

III.1. NECƏ TANIŞ OLMALI?

Tənha olduğunu, əks cinslə ünsiyyətsiz problem olduğu kimi dəhşətli faktı dərk edə-edə xoşbəxt yaşamaq mümkündürmü? Tanışlıq zamanı özünəinamsızlıq sindromunu və mümkün rədd qorxusunu özündən necə uzaqlaşdırmalı? Və ümumiyyətcə, Sizə «yox» cavabı verilirənkən nə etməli?

Aşağıda tanışlıq fenomeninin bəzi «texnologiyası» izah edilir, müvafəqiyyətə təsir göstərən bir sıra faktorlar göstərilir, psixoloji baryeri dəf edərək tanış olmağa imkan verən bəzi fəndlər sadalanır.

Mövcud bütün tanışlıq növlərini mənşə baxımından, əsasən iki kateqoriyaya ayırmaq mümkündür: təbii (yəni qohum, qonşu, iş yoldaşı və b. arasında yaranan) və süni (yəni məqsədyönlü fəaliyyətin, cəhdin, səyin nəticəsində) formalaşan tanışlıqlar. Burada bu *birincisi* prinsiplə əhəmiyyət kəsb etmədiyindən, söhbət *ikincisi* barədə olacaq. Əvvəlcə tanışlığa mane olan bəzi faktorlar barədə:

a) Deiyən mənada, tanışlıq xatirinə sinxronlaşdırılması zəruri olan *birinci* parametr – emosiyalardır. Yəni tanışlıq xatirinə ilk olaraq, tərəf-müqabilin emosional halını almalı, öz emosiyalarını onunla harmoniyaya, eyni bir ahəngə gətirməlisiniz. Məs., təsəvvür edin ki, avtobusda və ya digər bir yerdə sizinlə yanaşı oturan birisi kədər içərisində doluxsunub dayanıb və hətta ağlayır, sizə gülə-gülə ona yaxınlaşb soruşursunuz ki, nə olub? Tərəfdaşın belə məqamda sizin simanızda özünə düşmən görüb, nifrətlə göz çevirəcəyi şəksizdir. Yaxud hamının deyib-gülüb, şənlandiyi bir məclisi təsəvvür edin. Burada siz, daxili problemlərinizdənmi, kiminsə diqqətini öz kədərinə cəlb etmək istəyindənmi, utancaqlıqdanmi, belə şitliyi özünüə yaraşdırmamaqdanmi, özünü ağır göstərmək məramındanmi və ya bir başqa hansısa səbəbdənsə, qapalı və kədərli görkəmlə büzüşüb sakitcə bir kənardə oturmusunuz. Belə vəziyyətdə, məclisdəkilərin sizə əsəbi münasibətini təsəvvürə gətirə bilərsinizmi? Baxmayaraq ki, siz onlara heç nə etmirsiniz və demək olar ki, heç bir ziyanlıq verməyib, heç bir işlərinə mane olmursunuz, yenə də onlar sizin burada mövcudluğunuzdan bir əsəbilik keçirir, danışdıqlarınıza gözcəvirilmə ilə reaksiya verir, sözlünüzü kəsirlər və s. Çünki sizin monoton, qapalı vəziyyətiniz, istər-istəməz, ümumi ab-havaya sirayət edir və hazırkı məqamda şənliyin bitməsinə və təcridçiliyi arzulamayan ətrafdakılar, bu zaman sizi bir növ «mənfəi enerji» mənbəyi kimi qavrayırlar.

Hər iki halda sizin uğursuzluğunuzun səbəbi – öz emosiyalarınızı tərəf-müqabilin emosiyaları ilə sinxronlaşdırmamağınızdır. Burada empatiya deyilən mexanizm fəaliyyət göstərir. Yuxarıda qeyd olunmuşdu ki, insanlar yalnız aralarında daha çox ümumilik olan şəxsləri özünə doğma hesab edib, onları, sanki, özünün bir növ təkrarı kimi qavrayırlar və buna görə də, onları qeyri-şüuri olaraq özləri ilə identifikasiya edib, onlardan özlərinə heç bir təhlükə görmürlər. Bu ümumilik tələbi, eyni zamanda, emosiyalara da xas olan bir məsələdir və bunlar arasındakı yaxın-uzaqlıq da, insanları, özlərinin də xəbəri olmadan, bir anda doğmalaşdırıb-yadlaşdırən əsas faktorlardandır. Tərəf-müqabilin hisslərini qanuni hesab edib, buna hörmət göstərmək, eyni məsələnin sizi də eyni formada sevindirib, eyni dərəcədə kədərli olduğunu nümayiş etdirmək sizin daxili dünyanızın, fikirlərinizin, baxışlarınızın, meyarlarınızın da yaxın olmasına işarədir və digər sferalarda da, yaxınlaşmadan ortaya çıxma biləcək risk amilini aradan qaldırır;

b) Tanışlıq xatirinə sinxronlaşdırılması zəruri olan *ikinci* parametr – mövqelər, rəylər, fikirlər, baxışlardır. Bu məqsədlə, heç vada onu tənqid etməməli, fikirlərinə etiraz bildirməməli, qüsurlarını qabartmamalı, *əksinə*, fikirlərini – hətta səhv olduğuna qəti əmin olmuş olsanız da belə, əlavə arqumentlərlə daha da təsdiqləməli, qüsurlarına diqqət cəlb olunubsa, onları bəraətləndirməli, üstünlüklərini, müsbət kimi yozula biləcək cəhətlərini yeri düşdükcə qeyd etməli, vurğulamalı, qabartmalı, bu kimi xüsusiyyətlərin sizin zövqünüz çərçivəsində olduğunu ötəri fikirlərlə çatdırmalı, hətta beləsinə tapmaq çətindərsə, onun istənilən xüsusiyyət, davranış və deyimlərinə qurcalayıb nə isə tərifiyəliyin bilinən məqamları aşkar etməli və vurğulamalı – əlxlüsüs da ki, insanlar diqqət cəlb etmək istədikləri xüsusiyyətlərini özləri hansısa formada tez-tez qabardırlar. Onların özlərində yaxşı hesab etdikləri hansısa cəhət, sizin meyarlarınızın baxımından pis hesab oluna bilər. Lakin bunlara etiraz etməklə siz nə qazanacaqsınız? Onu dəyişmək, düz hesab etdiyiniz yola çəkməmi? Nəzərə alın ki, bu kitabın məqsədi məhz insanları dəyişmək, onların davranışını, düşüncəsini, xarakterini, baxışlarını və s. idarə edib, öz istədiyiniz formaya salmağın metodlarını öyrətməkdirsə də, lakin heç yerdə qeyd olunmur ki, bunu cəmiyyəti bir neçə dəqiqəyə və bir neçə il işarəsi ilə həyata keçirmək mümkündür. Bu, çoxpilləli və ardıcıl tədbirlər kompleksinin nəticəsi kimi meydana çıxma biləsi bir məsələdir və tanışlıq, bu aksiyada olsa-olsa həlqələrdən, fazalardan biridir. Ondan əsas məqsəd – gələcək təsirlər, manipulyasiyalar üçün zəmin funksiyası daşıyacaq kontakt yaratmaqdır. Burada siz hər şeyi, o cümlədən, həqiqəti, təkəbbürü də qurban verməlisiniz ki, tərəfdaş qorxmada, sizdən özünə, öz gələcəyinə təhlükə hiss etmədən yavaş-yavaş öz daxili dünyasının qapılarını addım-addım sizin üzünüə açsın. Tanışlıq fazasından əsas məqsəd budur. Bu mərhələ yalnız o zaman başa çatır ki, siz artıq tərəfdaşın daxili dünyasına daxil olmuş olursunuz – artıq aranızda nisbətən etibarlı rabitə yaranıb, tərəfdaş çox sərbəstliklə özünün bəzi sirlərini sizə açır, bir çox şəxsi problemlərini sizinlə müzakirə edir, sizə etibar edir və s. Yalnız bundan sonra siz ikinci mərhələni həyata keçirməyə başlayıb, yavaş-yavaş onun ürək dünyasının «yollarını», «qapılarını», «açarlarının yerini» və s. müəyyənləşdirir, imkan tapan kimi də bu açarları oğurlayaraq onların vasitəsilə tərəfdaşın ürək dünyasına basqın edirsiniz. Halbuki, səbrlə, addım-addım bütün bu xoşagəlməz, ürəküzən, darıxdırıcı söhbətə tab gətirə-gətirə, çox şeyə göz yuma-yuma irəliləməyi bacarmasaydınsız, tərəfdaş nəinki sizi öz ürək dünyasına yaxın buraxmaz, əksinə, sizinlə münasibəti də çoxdan kəsərdi.

Bütün bunlardan sonra, deyilən həmin tanışlıq fəndləri, taktikalari barədə:

1) Tanış olmağın nisbətən geniş yayılmış metodlarından biri – nə isə bir söz soruşmaqdır. Bu metod, hətta o qədər geniş yayılmışdır ki, XIX-cu əsrdə də gənclər bu məqsədlə onun növmüxtəlifliyi olan «saat soruşmaq» fəndindən aktiv istifadə edirdilər. Bugünkü gündə isə belə fəndlə tanış olmağa ümid etmək ancaq həqarətli gülüş doğura bilər.

Bugünkü günün gəncliyi və ümumiyyətcə, insanları, XIX əsrlə müqayisədə istər-istəməz daha ağıllı, daha təcürbəli, daha intellektualdır və onların bir-birinə qarşı tələbkarlığı da, artıq daha yüksəkdir. Digər tərəfdən, ilk

täässurat münasibätlärin sonrakı märhäläsinä dä hämişä aktiv täsir göstärän vä onu müäyyän çärçiväyä salan ähämiyyətli faktordur. Bu säbäbdän, hämin bu tanışlıq məqsädinä xidmət edän ilk sual da, ya təsadüfi mövzuya aid olub, tərəf-müqabilin elä bir ciddi emosional reaksiyasını doğurmayan və onun yaddaşında ähämiyyətli iz qoymayan forma və məzmununda olmalıdır, ya da onu heyrätländigiməli, maraqlandırılmalı və ümumiyyətcə, onda müsbət emosional ähval-ruhiyyə doğurmalıdır.

■ **Nümunə üçün, məs.**, küçədə ikən yol soruşmaq, nəqliyyatda ikən bu marşrutun filan yerdən keçib-keçmədiyini soruşmaq, kiməsə yalandan oxşadaraq onun filankəsin qohumu olub-olmadığını, filan vaxt filan məclisdə iştirak edib-etmədiyini, filan rayonlu, qəsəbəli olub-olmamasını və s. soruşmaq, iş yerində ikən – onların şöbəsindəki filankəsi, və ya hämin filankəsin başına gälän filan hadisädän sonrakı vəziyyətini, ümumiyyətcə, bütün idarəyə aid, işlə bağlı nəyisə soruşmaq, qonşudursa – hansısa xəstə qohumunun vəziyyətini soruşmaq və b. bu birinci variantda nümunələrdəndir. Məs., bu cür:

- *Bura hansı dayanacaqdır?*
- *Bu avtobusun axırncı dayanacağı hansıdır?*
- *Bu marşrut filan yerdən keçirmi?*
- *Siz təsadüfən filan qəsəbədən deyilsiniz ki? Oxşatdım.*
- *Siz təsadüfən filan vaxt filan məclisdə iştirak etməmişiniz ki?*
- *Siz təsadüfən filankəsin qohumu deyilsiniz ki? Çox oxşarlığınız var.*
- *Bağışlayın əlinizdəki qəzetə (kitaba) bir dəqiqəlik baxmaq olarmı?*
- *O gün eşitdim ki, filankəs Sizin qohumunuzdur. Onun xəstəliyi nə yerdə qaldı?*
- *Bilmirsiniz, Sizin şöbədəki filankəs bu gün işə çıxıbmı?*

Və s.

Bundan əlavə, sual onun hansısa bir davranışına, özünə, xüsusiyyətinə, geyiminə və s. maraq formasında da ola bilər. Məs., bu cür:

- *Bağışlayın, mən də neçə vaxtdır ki bu paltardan axtarıram, deyə bilməzsiniz haradan almısınız?;*
- *Bağışlayın ki, istər-istəməz söhbətinizi eşidirəm, bəyaz nə isə dünənkə zəlzələ barəsində danışmışdınız. Deyirsiniz ki, televiziya da onun barəsində nə dedilər?*
- *Sirr deyilsə deyin, nəyə görə saati sol yox, sağ qolunuza taxmışınız? (Bəzi adamlar, yolda nəyisə yadlarına salmaları üçün evdən çıxarkən saati sağ qoluna bağlayır – necə ki, barmağa sap bağlamaq məsələsi kimi). Və s.*

Sualınıza tərəf-müqabilin cavab manerası, kontaktın effektivliyinin və münasibətin baş tutub-tutmayacağıının barometridir. Belə ki, tərəf-müqabil sizə həvəslə cavab verir və hətta ürəklə sizə kömək etməyə çalışır, məsələyə dönə-dönə qayıdıb, onu detallarına qədər sizə izah etmək istəyirsə, deməli, artıq kontakt var və bir az da irəliyə getmək olar. Yox, cavab başdansovdu verilir və hətta gözçevirmə ilə qarşılırsə, deməli, mədəni şəkildə sizə bildirilir ki, «açıl başımdan». Belə reaksiya söhbətiniz və ya suallarınızla tərəfdaşı yorduğunuz məqamda da ortaya çıxı bilər ki, mənası yenə də eynidir.

Hər halda, sual vasitəsilə tanış olmaq variantı cəhdi üçün bir neçə «təhlükəsizlik texnikası»:

■ **Əvvəla** – sual yalnız və yalnız konkret olaraq sizin özünüdə və ya hər ikinizə, o cümlədən, bütün idarəyə, ölkəyə, rayona və s. aid məsələ ilə əlaqədar ola bilər, məs., bu cür:

- *Bağışlayın, mən bugünkü iclasda iştirak etmədim. Bilmirsiniz, orada filan məsələ ilə bağlı bir söz demədilər ki?*
- *Bağışlayın, bilmirsiniz bu avtobusun axırncı dayanacağı hansıdır? Və s.*

Birbaşa olaraq onun şəxsi həyatına və ya şəxsi işlərinə aid suallar burada yolverilməzdir – məs., onun adını, ailəli olub-olmamasını, buraya nə üçün gəldiyini, burada kimi gözlədiyini, hansı dayanacaqda düşəcəyini və s. dəqiqləşdirmək məqsədini xidmət edən tipli suallar.

■ **İkincisi isə** – heç vədə tanışlıq məqsədini birbaşa nümayiş etdirməməli. Tanışlıq burada bütün hallarda hansısa məqsədin əldə edilməsi vasitəsi kimi çıxış etməlidir – məs., nəyisə öyrənmək, nədəsə kömək istəmək və s. variantları kimi;

2) Tanış olmağa imkan verən daha bir metod – ondan nədəsə kömək istəməkdir. Yuxarıdakı metodun nisbətən genişməzmunlu variantı olan bu halda – lazımi adamdan hansısa onun üçün cüzi xarakter daşıyan bir məsələdə kömək istənilir, bunun sizin üçün necə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi ona izah edilir. Başqaları üçün gərəklili olduğunu hiss etmək, bəzən insana hava, su kimi vacib olur və yerindən, vaxtından asılı olmayaraq, hər kəsin daxilində alicənablıq göstərmək, kiməsə əl tutmaq, himayədarlıq etmək, könül sevindirmək və s. arzusu az da olsa olur. Hətta, ən qəddar, qaniçən bəzi vəzifə sahiblərinin yanına da, onun üçün çox cüzi xarakter daşıyan, sizin üçünsə həyatı əhəmiyyəti olan bir məsələ ilə bağlı getdikdə (*hansında ki, o, ümumiyyətcə, heç nə, hətta bir qəpik pul belə itirməyəcəyinə əmin olduğu halda, sizə xeyir verməsi ilə oyunə, məmnunluq hissi keçirəsidir*) özünüifadə tələbatının təzahürü kimi o, istər-istəməz, öz böyüklüyünü göstərmək duyğusu ilə bəzi adamlara sizin işinizlə bağlı nə isə göstəriş verir, qəzəblənir və s. İnsani keyfiyyətlərini hələ tam itirməmiş adamlarda isə bu hiss yetərinədir. Təkcə küçə ilə gedərkən kimdənsə yol soruşulması hadisəsini yada salmaq kifayətdir ki, bu halda hətta ətrafdakılar da yaxınlaşıb nədəsə sizə kömək etmək üçün əl-qolla yol göstərir, ünvan başa salırlar. Deyilən tanışlıq aktında isə bu məqsədlə, məs., lazımi adam xarici dil müəllimidirsə (*müəlliməsidirsə*) hansısa kiçik bir mətnin mənasını aydınlaşdırması xahişi ilə, filan kitabın onda olub-olmamasını soruşmaq bəhanəsi ilə, qonşudursa duz, ütü istəmək bəhanəsi ilə və s. səbəblə əlaqələndirib yanına getmək olar.

Məsləhət istəmək, yuxarıdakı ilə bu variantın orta növmüxtəlifliyidir;

3) Tanış olmağın digər bir metodu – ona ehtiyac bildiyi nədəsə kömək göstərmək və ya təklif etməkdir. Məs., yolda gedərkən ağır sumkasına kömək etmək, mağazada mal seçərkən yaxşı mal seçmək üçün bəzi məsləhət vermək, qonşudursa, yol yoldaşdırsa – peşənizə, qabiliyyətinizə uyğun məsələdə işi olarsa can-başla kömək etməyə hazır olduğunuzu bildirmək və s. kimi;

4) Tanışlığın daha bir metodu – onunla kiminsə arasında vasitəçilik etməkdir. Kiminsə hansısa bir sözünü ona çatdırmaq, hansısa işini düzəltməsi xahişi ilə yanına getmək, kimdənsə ona xəbər aparmaq və b. bu kateqoriyadandır;

5) Daha bir metod – hansısa ümumi tanışınız vasitəsilə olan tanışlıqdır. Bu halda sizi bir-birinizlə hansısa «təsədüfi» məclisdə, görüşdə, söhbətdə kimsə üçüncü bir adam tanış edir, sizin barənizdə ona yaxşı təqdimat verir;

7) Daha bir metod – onun yanında və ya başqalarının yanında onu intriqaya salacaq, onda nə isə sual doğura biləcək bir söhbət danışıb, hərəkət etmək, sonra isə reaksiya bildirməsinə macal vermədən çıxıb getməkdir. Məsələni aydınlaşdırmaq üçün o özü sizi axtarıb tapasıdır (*yaxşı olar ki, koordinatlarınızı daha rahat əldə edə bilməsi üçün, qabaqcadan nə isə tədbir görünlə, məs., onun hansısa bir rəfiqəsinə, dostuna bir müddət əvvəl, hansısa bir işləsə əlaqədar öz telefon nömrənizi verənlə*);

8) Tanışlığa imkan verən daha bir şərait – empatiya deyilən haldır. Başqa sözlə, öz yoldaşınız, tanışınızla söhbət etdiyiniz halda yaxınlıqda oturan, duran birisinin də sizə reaksiya verərək, sizinlə birgə (*hətta zəif də olsa*) gülüb, kədərlənməsi, heyrətlənməsi və s. yavaş-yavaş onu hansısa sualla, məsləhət istəyi ilə, mübahisənizdə hakimlik etməsi, haqlı-haqsız müəyyənləşdirməsi xahişi ilə və s. yollarla söhbətə qatmağa əsas (*«hüquq»*) verir;

9) Analoji metodun digər variantı – onun davranış və ya danışmalarına sizin mimikalar səviyyəsində reaksiya verməklə araya körpü salmanızdır. Diqqət mərkəzində olmasını duymaqla daha da açılıb, canlanması müəyyən mərhələlərdə sizin də hansısa replikalarla, düzəlişlərlə və s. yavaş-yavaş söhbətə müdaxilə etməyinizə əsas verir. *Əksinə*, deyilən metodla diqqətini cəlb etdikdən sonra, söhbətlərinə qulaq asmanızdan bir qeyri-məmnunluq ədası ifadə edib, onların mövzunu dəyişmələri, sizdən uzaqlaşmaları, minalı sahənin kənarına yetişmək deməkdir və dərhal yeni yol axtarmaq lazımdır.

Sadalanan bu son iki metodun xüsusi variantı ondan ibarətdir ki, siz yaxınlıqda baş verən hansısa bir ümumi hadisəyə (*məs., kimlərsə bir-biri ilə bərkədən mübahisə etmələrinə*) öz-özünü də danışmaqla reaksiya verirsiniz (*məs., bu cür: «Elə bil ev-əşikləri yoxdur, davaları buraya qalıb»*). Münasibət qurmağa meyl etdiyiniz şəxs də, sizinlə ünsiyyətə meyllidirsə, bu zaman o da, fikrinizi dəstəkləyən fikirlərlə jestinizə cavab verəcək. Bundan sonra əsas məsələ, çəvik tərpanərək fürsəti əldən verməmək və yaranan kontaktı dərhal əlavə fikirlərlə gücləndirməkdir. Ləngimək, burada «daldan atılan daş» məsələsinə gətirib çıxara bilər. Eyni situasiyada onun (*məs., yaxınlıqdakı istənilən adamın*) bu cür öz-özünə danışmağı – onun ünsiyyət ehtiyacından və ya tanışlıq meylindən xəbər verir və bu sizə ünvanlanmış konkret jestdir (*fəqət, normal halında öz-özünə ya dəlillər danışar, ya da personajın daxili aləmini başqa cür açma bilməyən mənasız Meksika seriallarının gic qəhrəmanları*);

10) Daha bir metod – ona aid olan nəyə və ya kimə diqqət, hörmət, həvəs, maraq, nəvaziş, təbəssümlü münasibət və s. nümayiş etdirməkdir (*əgər nəqliyyatda, parkda, məclisdə yaxın-yaxın oturmusunuzsa,*) – məsələ, uşağına, əlində oxuduğu, tutduğu kitab, qəzetə, hansısa bir ev heyvanına (*özü ilə gəzdirdiyi itinə, əlində oynatdığı dovşanına və s.*) və s. Bu kitabı haradan aldığı, bu kitabda filan məsələyə aid bir şey olub-olmadığını soruşmaq, bu kitab, qəzetə bir dəqiqəlik baxmağa icazə verməsini rica etmək, uşağı oynatdıqdan sonra «Allah saxlasın, neçə yaş var?» və ya «Adı nədir?» və s. kimi fəndlərlə yavaş-yavaş araya körpü salmaq mümkündür;

11) Daha bir metod – onu maraqlandıra, həvəsləndirə, təəccübləndirə biləsi nəş bir şey ortaya qoymaqdır ki, o məcbur olub sizə müraciət etsin və ya müraciət etmək məramında olsa əlində bəhanəsi olsun. Məsələ, onun yanında onu maraqlandıra biləcək bir kitab oxumaq, mövzudan söhbət açmaq, addım atmaq və b. bu qəbildəndir.

■ Məhz buna görə, bəzi qızlar öz bacısının, qardaşının, qohumunun uşağı ilə tez-tez parka gəzməyə çıxırlar ki, bu uşaq hansısa “day-daylar”la onların arasında körpü yarada bilsin. Adi vaxtda, qızın tanımadığı və ya ilk dəfə gördüyü oğlanla nəinki şirin-şirin, hətta elə-belə də olsa söhbət etməsi, nisbətən qeyri-etiklik kimi qəbul edilib, onu ucuzlaşdırma, onun barədə “ayağısürüşkən” təsəvvürü yarada bildiyi halda, *əksinə*, belə vəziyyətdə qızın həmin bu “day-dayla” soyuq münasibəti qeyri-etiklik olardı. Uşağa göstərdiyi nəvazişin müqabilində “təşəkkür əlaməti” olaraq indi o, istər-istəməz həmin bu “day-day”ının “uşaqla bağlı suallarına” həvəslə cavab verməlidir. Başqa sözlə, heç bir tərəf bu halda birbaşa olaraq bir-birinə maraq, bir-biri ilə münasibət məqsədi nümayiş etdirmədiyindən (*bu halda məqsəd uşaqdır*), artıq psixoloji baryerə də yer qalmır.

12) Psixoloji baryeri dəf etməyə imkan verən daha bir tanışlıq növü – mətbuat və ya internet elanı, yaxud yazışması vasitəsilə olan tanışlıqdır. Zahirən o qədər də, xoş görünməyə də, hər halda, bu yolla ən utancaq adamlar belə, hətta seksual tərəfdaş tapmaqda da çətinlik çəkmirlər. Nisbətən təcrübəli şəxslərsə burada da www.uemu.biolmali.com

sırtıqlığı sığortalaya bilən çoxsaylı fəndlərdən istifadə edirlər, məs., «Erotik mövzuda əsər yazan yazıçı əsərində istifadə etmək üçün xahiş edir ki, bu sahədə müəyyən təcrübəsi olan şəxslər öz təcrübələrini bizimlə bölüşmək istəsələr bu telefona zəng vursunlar», yaxud «Həyatından aziz bildiyi Sevinc (və ya hansısa oğlan adı) adlı sevgilisini itirmiş oğlan (və ya qız) xahiş edir ki, adı Sevinc olan istənilən bir qız [təbii ki, zəng edən heç də bir nəfər olmayacaq] bu nömrəyə zəng vursun» və s. və i.a. kimi elanlarla. Lakin hər ehtimalla qarşı, özünüz tərəfinizdən bu cür “virtual məhəbbətə” o qədər də aludə olmamalı. Belə ki, burada aldanmaq şansı da yetərcəkdir;

Və s...

Yekunda, birinci tanışlıq, ilk görüş zamanı söhbət aparmağa yardımçı olan bir neçə populyar sual:

- Televiziyada, əsasən hansı verilişlərə (hansı seriala) baxırsan?
- Hansı müğənniləri xoşlayırsan?
- Hansı musiqiləri bəyənirsən?
- Hansı bürədsən?
- Boş vaxtlarında nə edirsən?
- An sadə sual: «Özünü necə hiss edirsən?»
- Hansı yazıçıların əsərlərini bəyənirsən? (tək-tük kitab həvəskarları üçün);
- İdmanla məşğul olursanmı?
- Qızlarda (oğlanlarda) daha çox nəyi bəyənirsən?
- Qızlar (oğlanlar) öz aralarında nədən söhbət edirlər?
- Ev heyvanlarını xoşlayırsanmı?
- İlin hansı fəslini daha çox xoşuna gəlir (və nəyə görə)?
- Rəqs etməyi xoşlayırsanmı? və ya bacarırsanmı? Və s...

Son olaraq bu mövzu ilə əlaqədar olan daha bir məsələ barədə, yəni məhəbbətin psixologiyası barədə bəzi qeydlər:

MƏHƏBBƏTİN PSIXOLOGİYASI

*«Qoy məni bir möhr tək qəlbində sənin,
İncə bir üzük tək cismində sənin,
Çünki məhəbbət – bir cəhənnəm kimi əzablı,
bir ölüm qədər qəddardır.
Oxları onun – odlu oxlardır!"*

Süleyman peyğəmbərin
«Nəğmələr nəğməsi» əsərindən, 8.6-cı nəğmə

Məhəbbət – emosional keçid mərhələlərində insanların biri-birinə isinişməsidir. Məhəbbət – müxtəlif emosional halların birgə yaşanması nəticəsində meydana çıxıb, mexanizmi – əsasən beyinin assosiativ funksiyasına əsaslanır. Belə ki, burada davamlı emosional kontaktın (*transferin*) meydana gəlməsi üçün emosionu qıcıqlandıran müxtəlif xarici təsirlərin mövcudluğu zəruri şərtədir, məsələn, təbiət mənzərələrinin birgə seyri, birgə musiqi dinlənilməsi, müxtəlif həyəcanlı, sevincli situasiyaların, rəngarəng epizodların, lirik anların birgə yaşanması və s. kimi. Alınan təəssüratın qüvvəsi gələcəkdə yaranacaq emosional kontaktın (*transferin*) qüvvəsini xarakterizə edir ki, sonradan bu kontaktın qırılması müxtəlif psixi travmalara gətirib çıxarır.

Ümumi halda, insanlar arasında davamlı emosional kontaktın («*cazibənin*») meydana çıxması üçün onların bioloji (*bədənin quruluşu, boy, səs amplitudası, köklük, dərinin, saçın, gözün və s. rəngi...*) və emosional (*temperament*) xüsusiyyətlərinin kontrastlılığı (*biri-birini tamamlaması*); intellektual (*dünyagörüş, etik və estetik normalar sistemi, həyata baxış, bilik əmsali...*) və iradi (*stereotiplər sistemi ilə əlaqədar*) xüsusiyyətlərinin uyğunluğu zəruri şərtlərdəndir. Həmçinin, tərəflərin biri-birinə (*birtərəfli məhəbbətdə biri digərinə*) isinişmə bilməsi, vardiş edə bilməsi üçün onların vaxtaşırı görüşməsi, biri-birlərini müxtəlif epizodlarda seyr edə bilməsi, tərəflərin bir-birinin (*birtərəfli məhəbbətdə biri digərinin*) rifah və təhlükəsizliyinin qarantı olması və s. kimi faktorlar xüsusi əhəmiyyətlidir.

Burada, həmçinin ilkin təəssüratda formalaşan gələcək rəftar modeli də, münasibətin sonrakı inkişafına aktiv təsir göstərən amillərdəndir.

Ümumi halda, təbabətdə məhəbbət – xüsusi psixi sindrom növü kimi qəbul edilməsə də onun yaranması və inkişafı istənilən digər psixi sindromdan heç nə ilə fərqlənmir və beyində olduğu müddətdə subyektin davranış və düşüncəsinə, ətraf aləmə münasibətinə və s. aktiv təsir göstərir (*bir sıra hallarda bunları məhdudlaşdırmaqla*).

Beyində olan «məhəbbət sindromunu», yəni, fərdin «sevib-sevmədiyini» aşağıdakı zahiri əlamətlər vasitəsilə müəyyənləşdirmək mümkündür:

- Fərd məhəbbət (*simpatiya*) bəslədiyi şəxslə daha tez-tez görüşməyə can atır;
- Onunla görüş zamanı (*və ya onunla bağlı söhbətlərdə*) emosional aktivləşir, göz bəbəkləri böyüyür, parlaqlaşır (*qanda adrenalinin miqdarının artması səbəbindən*); nəbzi, göz qırpması, tənəffüsü sürətlənir (*qanda cinsi hormonlar olan testosteronun miqdarının artması səbəbindən*); danışıqında (*eləcə də, davranışında*) məntiqi forma və məzmun azalır, buna müvafiq olaraq nitqi və davranışı oynaq, obrazlı və rəhbətsiz forma alır (*qanda həzz hormonu olan endorfinin miqdarının artması səbəbindən*); görüş zamanı Ona daha yaxın məsafədə durmağa can atır (*dərinin elektrik*

müqavimətinin artdığı səbəbindən); görüşə can atır və görüşün daha uzunmüddətli olmasına çalışır (məs., onu evinə ötürərkən daha uzaq yolu seçir, tələsmir);

- Onun emosional halı ona daha tez sirayət edir (məs., Onun şən halında sevinir, kədərənəndə qəmlənir);
- Onun yanında özünün yalnız yaxşı (Onun zövqünə uyğun) cəhətlərini bürüzə verməyə cəhd edir (o cümlədən, səs tonu, davranışı, ətraf aləmə münasibəti və s. dəyişir); eləcə də, Onda yalnız yaxşı cəhətləri görünür, mənfiləri sezmir, sezə də dərhal rasionallaşdırır;
- Onun yanında «açıq tipli» jestlərdən daha çox istifadə edir (məs., söhbət əsnasında hərdən qeyri-şüuri olaraq başmaqlarını çıxarıb ayağının ucunda oynatması kimi);
- Fikirlərinin çox hissəsini O məşğul edir, o cümlədən, Onunla bağlı mövzular (taleyi, bioqrafiyası, həyat yolu və s.) onu daha çox maraqlandırır, bu barədə daha çox sual verir (istər Onun özünə və istərsə də ətrafdakılara);
- Görüş zamanı diqqəti başqalarına nisbətən ən çox Onun danışdıqları və ya mimikaları üzərində cəmlənir;
- Onun fikirlərinə avtoritet kimi inanır və Ona etimad göstərir, Onun hər hansı adı cəhətində də bir qeyri-adilik, təkrarsızlıq görünür, valeh olur;
- Uzun müddət xəyalında canlandırdığından, Onu özünün lap uşaqlıqdan tanıdığı bir dostu kimi qəbul edir;
- Onunla öz arasında günü-gündən daha çox ümumiliklər axtarıb tapır, məs., zövqləri, baxışları, dünyagörüşləri, həyat yolları və s. arasında; münasibətlərin korlanmaması xatirinə mübahisədə güzəştə gedir, Ona qarşı olan kompaniyalarda, xarakterindən asılı olaraq, ya Onun müdafiəçisi kimi çıxış edir ya da kompaniyadan təcrid olur;
- Ona qarşı onda himayəçilik hissi yaranır, eləcə də, Onun yanında özünü daha qorxusuz, inamlı və arxayın hesab edir;
- Müəyyən səbəbdən hissini ətrafdakılardan gizlətmək məcburiyyətində qaldıqda zahirən dalğın, emosional süst, yuxu və iştah rejimi pozulmuş, qeyri-aktiv, sosial izolyasiyalı, diqqətsiz və s. olur.

Təcürbəli şəxslər bu əlamətləri özlərində süni yolla yaradaraq, qarşı tərəfə öz «hörmətini», «məhəbbətini» təlqin edir, bu cür süni «məhəbbət jestləri» ilə onun etimadını, dostluğunu, məhəbbətini və s. qazanırlar ki, sonradan da bundan sui-istifadə edərək öz «məqsədlərini» həyata keçirirlər (Bu tipli mövzularla bağlı əlavə olaraq bax: burada, səh. 32, 35, 40-41, 43, 63...).

III.2. SÖHBƏT QAYDALARI

«Ey insan, danış səni görüm!»
Sokrat.

III.2.1. RİSKLİ FİKİRLƏRİ NECƏ İFADƏ ETMƏLİ?

Yəqin, hər kəs çox sevdiyi bir adama öz məhəbbətini izhar etməyin, yəni cəmisə bir neçə sadə sözdən ibarət olan «Mən səni sevirəm» cümləsinin ifadəsinin, hətta ən qəliz riyazi formulun ifadəsindən də qat-qat ağır bir iş olduğunu bilir. Bəs, ayrı-ayrı fikirlərin ifadəsi arasındakı bu cür fərq haradandır?

Məsələnin mahiyyəti, elmdə «psixoloji baryer» adlandırılan faktorlar qrupunun təsiri ilə əlaqədardır. Belə ki, burada fərd yüzlərlə faktorları beynində götür-qoy edir ki, məs., fikrini hansı vaxtda və yerdə, necə, hansı formada ifadə etsin ki, tərəf-müqabilinə ona reaksiyası gözlədiyi kimi olsun və ya heç olmazsa olan münasibətə xələl gətirməsin, özü barədə olan təsəvvürü dəyişməsin və s. Özü də burada əsas problem ondan ibarətdir ki, bu kimi məsələlərdə konkret resept və standart modellər mövcud deyil və buna görə də, eyni bir ifadə forması, tərz, eyni bir fikir birinin xoşuna gəlirdi halda, digərini cin atına mindirə bilər. Yaxud eyni qayda ilə burada həmin fikrin kimin dilindən səslənməsi məsələsi də əvəzolunmaz rola malikdir. Belə ki, məs., hansısa eyni bir cümlənin qadın, yoxsa kişi dilindən səslənməsi eyni səciyyəli məsələ deyil və sosial normalar çoxdan hansı rəftar və davranış modelinin qadına, hansının kişiyyə məxsus olması barədə qəti qərarlar verir.

Deyilənlərə nümunə olaraq, məs., zəif cinsin nümayəndəsi öz məhəbbətini izhar etmək istədikdə qabaqcıdan 60-70% əmin ola bilər ki, onun bu cəsarəti – «Məlum məsələdir, arə getmək vaxtı çatıb, ona görə də özünü sıramağa adam axtarır» kimi reaksiya ilə qarşılaşacaq. Əksinə, kişilərin analoji addımına qarşı çox böyük əksər qadınlarda da öz növbəsində beynindən keçirdiyi ilk fikir bundan ibarət olur ki, kişilərə ancaq «bir şey» lazımdır və buna görə də, onların bu cür addımları, göz yaşları, and-amanları hamısı «bu» məqsədi əldə etmək üçün olan kişi fəndlərindən, maskalarından savayı özgə bir şey deyil (təəssüf ki, çox vaxt hər şey elə onların düşündüyü kimi də olur).

Kişilərə inamını hələ tam itirməmiş digər kateqoriya qadınlarsa, bu halda kişilərin səmimiyyətini ciddi qəbul etsələr də, hər halda, əmindirlər ki, özünə hörmət qoyan qadın kişi diqqətinə ilk cavab olaraq ağız büzüb üz çevirməlidir. Buna isə kişilərin münasibəti heç də birmənalı olmur: bir çox kişilər bunu öz etirafı kimi səmimi qəbul edib, hər şeyin birdəfəlik sona yetdiyini düşünür və daxilən yanib qovrulsalar da, zahirdə bir də o mövzuya qayıtmamağa üstünlük verirlər. Digərləri isə öz eqoistik mənliklərini qabardaraq, belə güman edirlər ki, həmin rədd cavabından sonra özünə hörmət qoyan kişi, nəinki o qadının həndəvərinə dolaşmamalıdır, hətta özünü pərt vəziyyətdən xilas etmək üçün, yeri düşdükcə o qadına üstədən aşağı baxıb, bundan heç nə itirmədiklərini şəstlə

nümayiş etdirməlidirlər.

Sevgi etirafına qarşı daha bir başqa reaksiyanı zəif psixi tipə malik, sentimental təbiətli, həssas qadınlar göstərilir. Bu cür qadınlar kiməsə çox çətinliklə isinişib, çox çətinliklə də soyuduqlarından, onlar heç vaxt riskə getməyi xoşlamırlar və aldanıb psixi travma almaqdansa, həyatlarında heç nəyi dəyişməyib, lap əvvəldən necə varsa hər şeyin axıracan elə o cür də qalmasına çalışırlar. Bu səbəbdən də, onların dünyasına müdaxilə etmək olduqca çətin başa gəlir.

Adi bir həyati situasiyanın nə qədər rəngarəng variantları olduğu göz qabağındadır. «Psixi baryer» deyilən həmin tərəddüdlər də məhz bu cür riskli məqamların mövcudluğu halında meydana çıxır. Hansısa xahiş üçün rəisin qəbuluna girdikdə, yüksək tribunadan ilk dəfə çıxış etməli olduqda, qadına intim təklif vermək istədikdə və digər yerlərdə də, insan bu baryerlərlə qarşılaşır və məhz buna görə də, çoxları addım atmaqdan qorxaraq, neçə-neçə firsəti əldən buraxırlar.

■ Məs., eynilə həmin bu səbəbdən, birisi əlində lazım olandan da artıq rüsvəti tuta-tuta vəzifəli bir adamın qəbuluna girməyə cəsarət etmir ki, işini düzəltərsin və ya bir başqası isə *əksinə*, əlində böyük imkanı, vəzifəsi ola-ola deyə bilmir ki, bu qədər versəniz sizin filan işinizi düzəldərəm (*deyilənlər, etika və qanun çərçivəsindən kənara çıxan hallar olsa da, burada bütün hallarda qəsdən məhz bu cür nümunələr seçilir, göstərilir ki, sadəlövh adamlar kimlərin təmtəraqlı sözlərinin arxasında hansı çirkin niyyətlərin gizləndiyini aşkar edə bilsinlər. Üstəlik də ki, bunların tətbiq yerləri tək bu çərçivə ilə məhdudlaşmur, sadəcə bunlar problemin əhatə dairəsinin genişliyini qabartmaq məqsədindən irəli gəlirdi*).

Beləliklə, psixi baryerlər tərəfindən blokirovkalanmış situasiyalar barədə bu qədər. İndi isə bu düşünlərin açılışı barədə:

Normal halında istənilən ifadə stilinin əsasən iki forması (*yəni ritorika terminləri ilə deyilsə, dispozisiya strategiyası*) mövcuddur: induktiv və deduktiv. Bunlardan *birincisində* əsas fikir lap əvvəldən ifadə olunur, sonra isə müxtəlif arqumentlərlə bu fikir izah edilir, ona aydınlıq gətirilir. Bu zaman, adətən, keçid məqsədilə «yəni», «belə ki», «çünki», «məsələn» kimi ara sözlərindən istifadə olunur. *İkinci* variant fikir konstruksiyasında – əvvəlcə lazımı arqumentlər, baza fikirlər söylənilir. Yalnız bundan sonra onlar ümumiləşdirilərək, əsas fikir çıxarılır. Bu halda adətən, «beləliklə», «bir sözlə», «əlqərəz», «yekun olaraq», «deməli» və s. kimi ara sözlərindən istifadə edilir.

Adi həyatda və ədəbiyyatda fikir konstruksiyasının belə bəsit modelindən çox az halda istifadə olunur. Belə ki, onlardan adətən qarışıq formada, yəni kombinasiyalı variantda istifadə edilir.

Bunlar ifadənin forması ilə əlaqədar ümumi qanunauyğunluqlar idi. Psixoloji cəhətdən isə burada forma yox, məzmun əsas şərtidir, və bu aspektdən, ifadənin məzmunu üçün bu cür səliss reqlament tapmaq nisbətən qəliz məsələsidir. Belə ki, hər bir situasiya, məqsəd özünə uyğun stil, janr, taktika tələb edir. Konkret olaraq, riskli fikirləri ifadə etməklə əlaqədar bu cür variantlardan bir neçəsi aşağıdakılardır:

1) Risk ehtimalı böyük olan fikri lazımı adresata çatdırmağın ən effektiv və təhlükəsiz üsulu – bu məqsədlə vasitəçilərdən istifadə etməkdir. Bu vasitəçinin neytral tərəf, yaxud sizin və ya onun yaxın adamı olması məsələsi, burada əsasən rol oynamır. Təki iş bacaran vasitəçi olsun. Arada vasitəçinin olması isə hər iki tərəfin qorxusunu birə-min qat aradan qaldırır. Belə ki, hər iki tərəf yaxşı bilir ki, bədə-bəddə bütün günahı vasitəçinin boynuna atıb öz yaxasını qırağa çəkə biləsidir.

■ **Nümunə üçün, məs.**, bəzi vəzifəli şəxslər rüsvət iyi hiss olunan problemlə bağlı onun yanına gəlmiş şəxsləri məxsusən «rüsvət məsələsinə baxan» filan müavinin və ya ümumiyyətcə, hər «iş» yaxşı bilən müəyyən şöbə müdirlərinin üstünə göndərilir; Yaxud qəbula gələnlərsə rəislə danışmaqdan qorxduqda, hansısa müavin və ya şöbə müdirinin qəbuluna girib, ondan arada vasitəçilik etməyi, bu işi düzəltməyin şərtlərini «öyrənib» onlara deməyi xahiş edirlər. Həmin bu şöbə müdirləri, müavinlər və ya digər bu işlə məşğul olan şəxslərsə, bu adamın guya, dərddini «nəzərə alaraq», yaxud onunla calaqla-çalaqla «tanış» çıxdıqları üçün mü və ya bir başqa hansısa bəhanə ilə, «əziyyət» də olsa, rəisi «yola gətirmək» üçün çalışdıqlarını boyunlarına götürürlər; Yaxud bəzi idarə müdirləri idarələrindəki hansısa bir qadını və ya ümumiyyətcə, «yola gəlməsi» mümkün olan bir-neçə qadını ələ keçirmək üçün, burada xüsusi «aradüzəldən» qadın saxlayırlar ki, o da növbə ilə bir-bir bu qadınlarla dost olaraq, yavaş-yavaş saqqızlarını oğurlayır; Və ya gənclər hansısa qıza öz məhəbbətlərini bəyan etmək üçün qızın rəfiqələri ilə dostlaşır və ya öz iş yoldaşı, qrup yoldaşı, tanış, qohumu və s. olan bir qızın onunla dostluğuna nail olub, ona onların vasitəsilə təsir göstərir, fikirlərini çatdırırlar və s.;

2) Riskli fikri ifadə etməyin daha bir metodu – bu məqsədlə ikibaşlı cümlələrdən istifadə etməkdir. Həm «qışa» və həm də «yaza» yozula bilinəcək bu cür cümlələr sizə sərif etməyən reaksiyanı doğurduğu halda, tərəfdaşın mənanı düzgün başa düşmədiyini və sizin burada o biri mənanı nəzərdə tutduğunuzu deyib, vəziyyəti sığortalamaq mümkündür.

■ Ədəbiyyatda işlənilən «Ezop dili», alleqorik janr və b. bu varianta nümunələrdəndir. Məs., bu kateqoriyadan olan Azərbaycanın nüfuzlu ədibi B.Vahabzadənin «Gülüstən», «Latın dili», «Özümüzü kəsən qılınc» və s. əsərlərində – sətiraltı formada SSRİ-nin (*əvvəlinci ikisində*) və hazırkı Qərbin (*sonuncuda*) Azərbaycan mentalitetinə etdiyi ekspansiyaya qarşı etiraz məzmunu ifadə olunur.

3) Daha bir variant – bu fikri müxtəlif simvolik jestlərlə ifadə etməkdir. Bu halda hansısa mənfi reaksiyadansa ehtiyatlanaraq, dildə bir başqa fikir ifadə olunduğu halda jest, mimika, manera və s. vasitəsilə arzulanan məna ifadə olunur. Tərəfdaşın reaksiyasının arzuolunan olmadığı halda onun çox nahaq yerə sözü

qoyub, davranışdan nəticə çıxardığını ona irad tutub, vəziyyəti sığortalamaq mümkündür;

■ **Nümunə üçün, məs.**, Rusiyada hakimiyyət dəyişikliyi baş verdikdən və orada hakimiyyətə rəşional düşüncəli qüvvələr hakimiyyətə gəldikdən az sonra Azərbaycan öz siyasətini yeni konyunkturaya uyğunlaşdırmaq, eləcə də, Qərbə təzyiq və Rusiyaya mehriban qonşuluq jesti ifadə etmək üçün, dərhal özünün İndiyə qədər ən qatı antirus mövqedə olmuş bir neçə nüfuzlu siyasətçisini (məs., *Vəfa Ouluzadə* və *Eldar Namazov*) və bir sıra Qərb modelli təhsil müəssisələrini qurban verdi.

■ Yaxud məs., hansısa beynəlxalq vasitəçilər qrupu Azərbaycana təzyiq jestini ifadə etmək üçün – **Qarabağa** Ermənistandan keçməklə gedir (*halbuki, Qarabağ Azərbaycanın tərkib hissəsi olduğu üçün ora gedərkən Ermənistandan yox, Azərbaycandan icazə alınmalı idi*), eyni halda ABŞ **Qarabağ** ermənilərinə ayrıca olaraq və ya Ermənistanla bir sırada yardım verir. Hansı ki, hər iki variant **Qarabağın** müstəqilliyinin və ya Ermənistan nəzdində muxtariyyətinin tanınması mənasının dolayısı ifadəsidir. Hansı ki, məsələnin məntiq deyil, maraqlar bazasından doğan dilemma olduğunu, onların mövqeyinin siyasi konyunktura ilə həmahəng dəyişməsi də isbatlayır;

4) Özünün hansısa istəyini ifadə etmək üçün bu kimi məsələlərə mənfi münasibət bəsləmədiyini, ehtiyac olarsa, nə zamansa bu cür şans əldən buraxdığına təəssüfləndiyini, sözarası çatdırmaq effektivdir. Qarşı tərəfin fikrindən sizə bu yönümlü təklif vermək, addım atmaq keçərsə, deyilən taktika onun qarşısındakı psixoloji baryeri aradan qaldırır.

■ **Nümunə üçün, məs.**, bizim tanıdığımız övladı olmayan bir ailə, övladlığa uşaq götürmək işində qohumların onlara yardım etməsini təşkil etmək, belə məramı, istəyi olduğunu onlara çatdırmaq üçün belə bir diplomatik deyim tərzindən istifadə edirdilər: Çox yerdə vurğulayırdılar ki, filan qohumun abort elətdirdiyindən xəbər tutmadıqlarına görə təəssüf edirlər. Bilsəydilər razı olmazdılar və uşaq doğulunca, bütün xərçi çəkib, sonra da onu övladlığa götürərdilər. Nəticədə, belə təklifin onları incitməyib, *əksinə*, sevindirəcəyindən xəbərdar olan qohumlardan biri onlara bu işdə yardım etdi.

5) Daha bir metod – hər hansı addım üçün qabaqcadan buna uyğun psixoloji atmosfərə formalaşdırmaqdır. Konkret olaraq, fikir ifadəsi üçün, lazımı yol müxtəlif trampilnlərə bölünür və məqsədə mərhələ-mərhələ yaxınlaşılır (*əlavə olaraq bax: «Təlqin: İnsanları ayıqkən necə hipnoz etməli» bəhsinin 8-ci hissəsinə: səh. 68*):

■ Məs., hansısa qadınla arada intim atmosfərə formalaşdırmağa cəhd edən kişilər bu məqsədlə ən əvvəl ümumi qadın psixologiyasını diskussiya obyektinə çevirib, sonra yavaş-yavaş söhbəti konkret olaraq tərəfdaş qadının özünün psixologiyasının (*xarakterini, zövqünün, baxışlarının və s.*) üzərinə gətirib çıxarırlar; Bundan sonra ümumi qadın fiziologiyası, onun müxtəlif qanunauyğunluqları söhbət hədəfi seçilib, yavaş-yavaş tərəf-müqabil qadının özünün bu elementlərinə (*fiqurasına, bədən quruluşuna və s.*) diqqət cəlb olunur; daha sonra müxtəlif qadın xəstəlikləri və onun özünün bu sferalardakı problemləri; bir qədər sonra, ayrı-ayrı intim elementlər və onun bunlara münasibəti və b. deyilən qayda ilə «aramı açmaq» manevrləri kimi istifadə olunur. Qızları rəqsə, plyaja dəvət etmək və b. da bu kateqoriya «aramı açmaq» fəndlərindəndir (*Əlaqədar mövzularla bağlı bax: burada, səh. 32, 35, 40-41, 63... Bir daha təkrar edirik ki, burada istənilən hadisənin, effektiv mexanizminin açılmasından məqsəd, təkcə hücumçuları yox, həm də müdafiəçiləri silahlandırmaqdır və bu, bütün hallarda müdafiəni, müqaviməti, mübarizəni daha şüurlu təşkil etməyə, neqativ halların qarşısını, onun mexanizmindən baş çıxararaq almağa və s. imkan verir*).

III.2.2. TƏNQİD (İRAD) QAYDALARI

1) Tərif fonunda deyilən tənqid az qıcıqlandırıcı təsir göstərir və effektivdir. Bunun üçün, tərəfdaşın qüsurlarını qabartmadan əvvəl onun müsbət cəhətləri də sadalanır; Sizə vurduğu ziyanı müzakirəyə çıxarmazdan əvvəl, nə vaxtsa etdiyi hörmət, yaxşılıq, verdiyi xeyir və s. də etiraf olunur; İşinin zəif tərəfləri ilə birlikdə müsbət kimi yozula bilinəcək tərəfləri də qeyd edilir və s. Bu, tənqiddə obyektivlik donu geydirir və məsələyə hərtərəfli nəzər saldığımız təəssüratı formalaşdırıb tərəfdaşın sizi birtərəfli münasibətdə, ədalətsizlikdə ittiham etməsinin qarşısını alır, müqavimət hissini zəiflədir;

2) Özünü tənqid fonunda deyilən tənqid də analoji effektivdir. Bu halda etiraf olunur ki, düzdür siz özünüz də həmin məsələdə ideal deyilsiniz, sizin də bu sahədə qüsurlarınız olmamış deyil, lakin hər halda, bu qüsurlar, zəifliklər, çatışmamazlıqlar və s. onda da var. Ələlxüsus rəqibin sizə irad tuta biləcəyi məsələləri tapıb ondan qabaq etiraf etmək, sadalamaq, tənqid qarşısında onu əli-qolu bağlı vəziyyətdə qoyur, əks-hücumunu qabaqcadan blokrovkalayır;

3) Öz mövqeyini birbaşa olaraq rəqibə əks qoymayıb, *əksinə*, əvvəlcə onunla razı olduğunuzu bildirib, onun haqlı olduğunu etiraf edir, yalnız bundan sonra «amma» deyərək, öz mövqeyinizi ifadə edirsiniz. Bu da, rəqibin əks-hücum hazırlığını zəiflədir, konfrontasiya əhval-ruhiyyəsini neytrallaşdırır;

4) Yuxarıdakı metodun digər variantı ondan ibarətdir ki, bu halda təkcə onunla razılaşdığımızı, onun haqlı olduğunu ifadə etməklə kifayətlənməyib, hətta onun mövqeyini daha da gücləndirən bəzi yeni faktlar, arqumentlər sadalayır, müəyyən mənada onu dəstəkləyir, fikrini daha da qüvvətləndirirsiniz. Yalnız bundan sonra «amma» deyərək, öz mövqeyinizi və ya, ümumiyyətcə, hazırkı məqamda əks-reaksiya doğura biləcək istənilən mövqeyi ifadə edirsiniz. Bu fənd, problemə tərəfdaşdan daha yaxşı bələd olduğumuz və buna görə

mövqeyinizin də, onunkundan daha obyektiv, əsaslı olması barədə təəssürat formalaşdırır.

■ **Nümunə** üçün, məs., SSRİ-nin dağılma mərhələsi arafəsində yerlərdə Leninin heykəllərinin sökülməsi məsələsinə qarşı qatı əleyh mövqe tutan bir müxbirin, Ağdaşın (*bundan bir az əvvəl Mingəçevirin*) o vaxtkı İcra Hakimiyyətinin başçısı Faiq Baxşəliyevə verdiyi «Siz bu heykəllərin sökülməsinə yol verməklə tarixi səhv etdiyinizi düşünmürsünüz mü?» sualına onun verdiyi aşağıdakı diplomatik cavab bu qəbildəndir:

— Düzdür, Lenin böyük şəxsiyyətdir və mən şübhə etmirəm ki, onun tarixdə yeri, rolu məsələsi hələ on, bəlkə də yüz illərlə araşdırılacaq, öyrəniləcək. Amma, hazırkı dövrdə günün tələbinə, ona qarşı formalaşan kəskin mənfi psixoloji atmosferə və s. səbəblərə görə, indi bu heykəllərin bu yerlərdə saxlanması da, məqsəduyğun deyil;

5) Tənqidi öz mövqeyin kimi yox, üçüncü bir tərəfin və ya ümumiyyətcə, ətraf insanların mümkün mənfi reaksiyası kimi təqdim etmək konfrontasiya ruhunu zəiflədib, tərəfdaşı sizinlə razılaşmağa vadar edə bilir, məsələn:

- Belə etsən, sonra deyə bilirlər ki...;
- Mən bilən, filankəs bunu bilsə, fikirləşəcək ki, yaqın...;
- Kənardan baxanlara bu belə görünə bilər ki...; və s.

6) Tənqid zamanı, eyni zamanda, tərəfdaşa geri çəkildiyi halda öz «simasını xilas» üçün şans verilməlidir, yəni məsələ elə qurulmalıdır ki, geri çəkildikdə o, özünü alçalmış hiss etməsin, pərt vəziyyətə düşməsin, gələcəkdə başqalarının tənə, məsxərə obyektinə çevriləcəyini düşünməsin. Tənqidinizlə onun alçalmasını istəyirsinizsə, bu başqa məsələ. Lakin sizə lazımdırsa ki, hansısa bir mübahisəni həll edirsiniz, kiməsə hansısa fikri qəbul etdirirsiniz, kimisə öz tərəfinizə və ya sizə lazım olan yola çəkəsiniz, bu zaman artıq onun geri çəkilməsinə paralel olaraq təzyiqlə artırmaq yalnız ümumi işin ziyanıdır ki, xeyrinə deyil. Deyilən məsələ güclü psixoloji bəyər effektinə malikdir və əksər insanları özlərinin gün kimi aydın görüb, bildikləri mövqeyi qəbul etməkdən çəkindirən başlıca faktordur. Yəni insanlar başa düşdükdə ki, bu mövqeyi, bu fikri qəbul etmək, onun həqiqiliyini etiraf etmək onları başqalarının yanında alçaldacaq, onların mənliliyinə xəsarət toxunduracaq, o zaman həqiqəti öz şəxsi maraqlarına qurban verərək, «öldü var, döndü yoxdur» yolunu seçib, belə deyilsə «son damla qanına qədər» vuruşmağı üstün bilirlər. Çünki müqayisə edib, geri çəkməyin ziyanının, öz yerində qalarkən aldığı zərbələrdən daha böyük olduğunu öz-özü üçün müəyyən edir. *Əksinə*, geri çəkildiyi halda onun təhlükəsizliyinə təminat verdikdə, bunu etibarlı şəkildə sığortaladıqda tərəfdaş geri çəkilməyi, güzəştə getməyi mümkün variantlardan biri kimi nəzərdən keçirə bilər və çox ehtimal da ki, qəbul edir.

➤ **Qadağalar:**

a) Bütün hallarda şəxsiyyət və onun fəaliyyətini bir-birindən fərqləndirməli və tənqid edərkən heç vaxt şəxsiyyət sferasına toxunmamalı.

■ Yəni, məs., demək mümkündür ki, «Sənin sözümdə (*mövqeyində, qənaətində və s.*) səhv var (*və ya filan sözün səhvdir*)». Bu, heç bir əks-reaksiya doğuran deyil və normal qarşılıqdır. Lakin heç vaxt «Sən yalan danışsan» tipli deyim yolverilməzdir və burada tərəf-müqabil öz şərəf və ləyaqətinə zərbə gördüyündən, istər-istəməz əks-hücumə köklənə bilər. Eyni ilə «Sənin bu hərəkətin düzgün deyil», «Sənin filan hərəkətin xuliqanlıq kimi yozula bilər» və s. kimi deyimlərlə «Sən öz hərəkəti bilmirsən (*və ya nə etdiyini bilmirsən*)», «Sən xuliqansan» (*və ya dələduzsan, avarasan...*) və s. kimi deyimlər arasındakı fərq də bu qəbildəndir;

b) Tənqid konkret vaxtdakı konkret davranış və ya deyimlərlə əlaqədar olmalıdır, yəni konkret arqumentlərə əsaslanmalıdır, daha, ümumi və qeyri-müəyyən faktlara yox.

■ Məs., «Sən həmişə beləsin» ifadəsi ifrat əsəbilik doğura bildiyi halda, «Sən filan vaxt filan məsələ ilə bağlı da belə etmişdin» ifadəsi artıq tərəfdaşın dil-ağızını bağlayan bir formuladır. Fəvqəlmümmilik kvantorları (*«həmişə», «heç vaxt», «daim», «hər yerdə», «hər işdə», «ömrü boyu» və s.*) ilə ifadə olunan bütün tənqidlər bu kateqoriyaya aiddir. *Əksinə*, bütün hallarda «indi-burada» və ya «filan vaxt-filan yerdə (*və yaxud konkret olaraq filan məsələ ilə bağlı*)» prinsipinin qorunması məsələni 180° dəyişir;

c) Publika (*kollektiv, qrup, kütlə və s.*) qarşısında tənqid yolverilməzdir. Tərəfdaş təkbətəklikdə edilən hansısa tənqidi qəbul edə biləcəyi halda, bir başqalarının yanında deyilən həmin tənqidi istər-istəməz mənfi reaksiya verməyə məcburdur. Yəni şahidlər belə vaxtda güclü provokasion təsirə malikdirlər və onların yanında öz «simasını xilas etmək» üçün hər kəsin tənqidi dözümsüzlük nümayiş etdirməsi, hətta haqsız olduğunu başa düşsə də, mövqeyini axıra qədər müdafiə etməsi qaçılmazdır. Təkbətəklikdə isə güzəşt üçün də, kompromis üçün də, heç bir bəyər yoxdur və bu halda faktlarla, obyektiv arqumentlərlə razılaşmaq haqsız olduğunu boynuna almaq, geri çəkilmək, ona bayaqkı miqyasda itki bahasına başa gəlməyəcək.

■ **Nümunə** üçün, məs., rəislərin adətən tənqidi qarşı dözülməz olub, ələlxüs iclas zamanı onların ünvanına səslənən tənqidlərlə, sözlərinin qarşısında söz deyilməsi kimi məsələlərlə barışa bilmədikləri məlumdursa da, *əksinə*, iclasdan sonra təkbətəklikdə onlara yaxınlaşıb və ya kabinetinə gəlib öz iradlarını bir-bir sadalamaq vəziyyətin tonunu dəyişir, bayaq yaranmış gərginliyi aradan götürür və hətta mümkündür ki, gələcək münasibətlərinizin ahənginə bəzi müsbət notlar əlavə edir. Hansı ki, bir qədər əvvəl, camaat yanındakı bu cür sərbəstliyiniz, başqalarına da ibrət olması üçün istər-istəməz, hətta can-cigəri olmuş olsanız da belə, onu sizə qarşı şərt davranmağa məcbur edəcəkdə.

Həmin səbəbdən, oğlana qızla gedərkən və ya kiməsə ailəsi, uşaqları yanında sataşmaq, təhqiramiz münasibət göstərmək, tənqid demək təhlükəli məsələdir. Çünki başqa vaxt onun buna reaksiya verməməsi

mümkün idisə, indi qeyri-mümkündür və istər-istəməz indi o, qadının nəzərində özünü alçalmaqdan qorumaq, şərəfini xilas etmək üçün hər vasitədən istifadə etməyə, ölümə belə getməyə hazır olur.

Ümumiyyətcə, belə məqamlarda qadın kişi, kişisə qadın üçün ciddi provokasion faktordur. Belə ki, öz cinsi yanında deyilən tənqidlərə insanlar nisbətən yumşaq reaksiya göstərə bildikləri halda, əks cinsi yanında bu, qeyri-mümkün olur və hər şey patoloji vəziyyət alır;

d) Tənqid hansısa şübhələrə, subyektivliyə, əsaslanmamalıdır, yəni yenə də bayaqkı kimi, konkret olmalı, dəqiq fakt və arqumentlər üzərində durmalıdır. Məs., «Mən bilirəm ki, sən yenə onunla görüşürsən», «Mən bilirəm ki, sən onsuz da, ora gedirsən» və s. kimi ifadələr heç bir əsas üzərində dayanmayıb, havaya atılan boş güllələrdir və heç bir hədəfə dəyməyib, bir para əsəbləri qıcıqlandırması, bəzən, hətta əks effekt göstərəsi, yəni tərəfdaşı daha da intriqaya, acığa salıb, bu yola təhrik edəsidir. Hətta siz haqlı olmuş olsanız belə, əlinizdə konkret faktınız olmadığından, ittihamınız kəsərsiz və mənasız söz yığnağı xarakteri kəsb edəcək. *Əksinə*, səbrini basıb, hücumu yalnız konkret fakt ələ keçirdikdən sonra başlamaq, vəziyyəti dəyişir və tərəfdaşın dil-ağzını bağlayır.

■ **Nümunə** üçün, məs., hansısa bir jurnalistin hansısa bir idarənin rəhbəri barədə yazdığı «O, rüşvətxordur, dövlət əmlakını çapıb-talayır» və s., yaxud hansısa bir siyasətçinin digəri barədə dediyi «Onun xarici banklarda milyardlarla dollar vəsaiti, Avropanın müxtəlif ölkələrində yüzlərlə möhtəşəm villaları var» və s. tipli ifadələrlə «O, filan vaxt filankəsdən filan məsələ ilə bağlı filan yerdə on min dollar rüşvət alıb» Və ya «Onun filan ölkənin filan bankındakı filan hesabda bu qədər vəsaiti və filan ölkənin filan ünvanlarında hansı dəyərdə tərpənməz əmlakı var» tipli ifadələr arasındakı təsir fərqi göz qabağındadır. Ümumiyyətcə, fakt istənilən formalı tənqidin başlıca silahıdır və bunu nəzərə alaraq, hətta müsahibələrinin birində Azərbaycanın tanınmış jurnalisti Mirşahin, faktı jurnalist sənətində özünün allahı adlandırmışdı.

e) Tənqid zamanı tərəfdaşı kiminləsə müqayisə etməkdən çəkinməli. «Filankəs səndən fərəsətlidir», «Filankəs qədər də olmadın» və s. tipli deyimlər bu qəbildəndir. Bu, onun mənliyinə güclü zərbə olduğundan situasiyanı ifrat qəlizləşdirə bilər;

Və s.

III.2.3. ETİRAZ, İMTİNA QAYDALARI

1) Etirazı qaçılmaz (*ixtiyari yox, qaçılmaz!*) səbəblə əlaqələndirmək, əks tərəfin ısrarını, təkidini neytrallaşdırma bilər. Məs., içki təklifinə qarşı elə-belə etiraz etdikdə, təkid daha da güclənə və ya içənlərin həqarətamiz replikaları ilə cavablana bildiyi halda, bunu mədə xəstəliyi ilə, həkimin göstərişi ilə, rül arxasında olacağımızla və s. əlaqələndirmək, əks tərəfi vəziyyətlə barışmağa vadar edir. Hətta alkaşların da dinə böyük hörmət bəsləməsi, bəzi “mədəni” adamlarınsa dinə hörmətsizliyin ətrafdakılardan kiməsə xoş gəlməyə biləcəyini dərk etməsi səbəbindən, belə məqamlarda dinə istinad etmək yəni «seyid nəslindən olduğunu», «tövbəli olduğunu» və s. bildirmək də, təkidi avtomatik blokirovkalayıb, ısrarı divarla qarşılaşdıran düymələrdəndir.

Təklif olunan görüşdən imtina etmək, bəzən qarşı tərəfin xətrinə dəyib, münasibətə təsir edə bildiyi üçün gənclər (*əlxüsüs qızlar*) adətən «görüş» məsələlərində bəzən odla-su arasında qalırlar (*əlxüsüs da ki, tərəfdaşın səmimiyyətinə etibar edilmədiyini, lakin bunu qabartmağın da zəruri olmadığı məqamlarda*). Belə halda onun dediyi vaxtda bir başqa vacib işiniz olduğunu və ya ümumiyyətcə, bu ay hansısa bir problemi həll etmək üçün mütləq evdə olmalı olduğunuzu və s. çatdırmaq xüsusi effektivdir (*bir aydan sonra Allah kərimdir*). Bunlar, deyilən fəndlə bağlı formulun ən ümumi ifadə variantlarına nümunələr idi. Formulun özüsə ondan ibarətdir ki:

Ən əvvəl – tərəfdaşın rəy və hissəyə hörmət nümayiş etdirməli, ikinci mərhələdə – sizi imtinaya vadar edən sizdən asılı olmayan səbəbləri göstərməli, yaxud lazımi tənqidi ifadə etməli və nəhayət, sonuncu mərhələdə – yenə də onun hiss və fikirlərinə öz hörmətini ifadə etməklə, söhbəti yekunlaşdırmaqlı.

Nəhayət, həmişə aktual olacaq sevgi etirafı məsələsi: Kiməsə öz ürəyini açıb, məhəbbətini izhar etmək nə dərəcədə çətindir, ona rədd cavabı vermək də, bir o qədər çətin məsələdir. Belə ki, o, sizi sevməklə sizin yanınızda heç bir günah işlətmir, sizə qarşı heç bir pislik etmir və burada hər şey onun özündən də asılı olmayaraq formalaşır. Təsəvvüründə qurduğu xəyallara, sizə qarşı bəslədiyi ifrat böyük hörmətə rəğmən sizin ona aşkar rədd cavabınız, onun üçün psixoloji zərbə demək olar və qəlbinə bəlkə də, heç vaxt sağalmayacaq zərbələr vurardı ki, bu da layiq olmadığı halda sizin ona pislik etməyiniz deməkdir.

Bəziləri məsələnin məhz bu sonuncu sentimental tərəflərini düşünmə-düşünmə çıxılmaz vəziyyətdə qalır və sevmədiyini adama «yox» deməyə dili gəlmədiyindən, ailə qurub ömürlük özünü bədbəxt edir.

Yaxud bəzən bu sevgi təklifi qəzəbli məqsəd güdə bilər və siz də aydın başa düşə bilərsiniz ki, bu, yalnız «Leyli-Məcnunluq»dur. Burada gizlin olaraq hansısa (*adətən, seksual*) təmənnə güdülər və vaxtında münasibətin

dərinləşməsinin qarşısını almasanız, aydın bilirsiniz ki, sonda tərəfdaşın hansısa məqsədinin alətinə (*o cümlədən, seksual oyuncağına*) çevrilə bilərsiniz. Lakin bu son məqsəd, hazırda səmimi duyğularla maskalandırıldığından, indi sizin ona hansısa iddia irəli sürməyə, faktik olaraq, ixtiyarınız çatmır və üstəlik də ki, hansısa səbəbdənsə (*məs., nədəsə ondan asılı olduğunuz səbəbindən*), siz münasibətlərin korlanmasında maraqlı deyilsiniz. Bütün bu kimi hallar üçün nə etməli?

Yenə də həmin «sizdən asılı olmayan səbəb» fəndi effektivdir: «Siz ona hörmət edirsiniz və bəlkə də bu söhbət bir neçə ay bundan əvvəl olmuş olsaydı, məsələ bir başqa cür olardı. Amma indi artıq gecdir, çünki valideynləriniz sizi, heç sizin razılığınız da olmadan, öz qohumunuzdan kiməsə nişanlamaq istəyirlər və artıq danışıq da olub».

Və ya elə-belə, sadəcə olaraq: «Bilirsən, sən yaxşısan, gözəlsən, mənim də sənə hörmətim həmişə böyük olub... (*və s. və i.a.*). Amma indi mən başqasına nişanlanmaq arəfəsindəyəm» (*təbii ki, hər iki halda söhbət nişanlanmadan əvvəlki dövrlərdəki münasibətlərdən gedir. Nişanlı olmuş olsaydınız daha bu qədər bəhanəyə ehtiyac qalmazdı ki*). Bir-iki aydan sonra soruşulsa ki, «bəs nə oldu nişanın?», – yenə də bəhanə etmək olar ki, o biri tərəfdə (*və ya elə sizdə*) hüsr yer düşüb, ona görə, ilin çıxmasına qədər bütün xeyir işlər təxirə salınır və s...;

2) Etiraz etməyin daha bir metodu – tərəfdaşın təklifi qarşısında bir başqa alternativ qoyub, onu qəbul etməkdir. Məs., içki təklifinə qarşı – «Yox, yaxşı olardı ki, mən limonad içim, susamışam (*ürəyim limonad istəyir və s.*)», çimərliyə getmək təklifi qarşısında – «Yox, yaxşı olar ki, kinoya gedək, ölürləm arəb filmlərindən ötrü» və s. alternativini qoyula bilər.

Deyilənlərlə əlaqədar bir şeyi deyək ki, bəziləri bu məsələ bağlı onu düşünə bilər ki, onsuz da ailə quranların sayı azalıb. Neçəsi illərlə gözləyir ki, yoldan keçən istənilən birisi elçi gəlsin, təklif versin, ağına-bozuna baxmadan razılıq versin. Təki ailəsi olsun, ömrünü tənhalıqda keçirməsin. Bunların müqabilində, üstəlik də, «otval» metodları barədə yazıb, bayaqdan zorla da olsa düzələ bilən hansısa sevdanı pozmaq, kimlərsə səmimi hisslərinin qarşısında, indi həmişəlik keçilməz sədlər çəkmək və s. nəyə gərək?

Əvvəla, çıxılmazlıqdan qəbul edilən, zorla düzələn sevdə ömürlük bədbəxtçilik kimi yaşanılmasa, özü gətez pozulasıdır ki, vaxtında qarşısını ala bilmək bundan sərfəlidir. *İkincisi*, bu fəndlər həm də, kimlərsə hissləri ilə oynayıb, onlardan öz məqsədləri üçün istifadə edən, gündə bir budağa qonan, bir qəlbə mehman olan həmin Don Juanların (*özü də, təkcə oğlan Don Juanların yox*) və ya gənclərin dili ilə deyilsə, «vəfasızların» vida səhnəsinin ssenarilərindəndir ki, burada «nakam» rolunu oynamamaq, epizod səviyyəsinə enməmək və s. üçün fabulanın mümkün variantları, proseslərin mümkün cərəyan istiqamətləri ilə qabaqcadan tanış olmaq heç də pis olmamalıdır (*hansılardan ki, biri də deyilən tragik variant idi ki, burada, məs., oğlan əldən-ayaqdan gedib hər vasitə ilə qıza sonsuz diqqət və sevgisini nümayiş etdirir, fikrinin ciddi olduğuna qəti əmin edir, qız hayil-mayil olub, dünyanı unudandan və özünü bütövlüklə oğlanın ixtiyarına verəndən sonra isə vaxt çatır, oğlan deyilən monoloqu söyləməyə başlayır: «Bəs, başısla, valideynlərim məni güclə (Azərbaycanda!?, Güclə!?, Özü də – oğlanı!?!?!?) başqası ilə nişanlayırlar (adətən, qohumumuzla deyilir), mən nə qədər çalışırsamsa mümkün olmur. Mən həmişə səni sevcəyəm, xatırlayacağam və s. və i.a...»);*

Nəhayət, qeyri-səmimi, məramı qabaqcadan bəlli olan və ya ümumiyyətcə, yaxın əlaqə qurulması məsləhət bilinməyən istənilən adamdan mədəni şəkildə, münasibətlərə xələl gətirmədən, heç kimin könlünü incitmədən uzaqlaşma bilmək üçün də, ehtiyatda bir neçə etiraz, imtina formulları saxlamaq heç də artıqlıq etməməlidir ki, onlardan bir neçəsi də bunlar idi.

III.2.4. MÖVZUDAN MƏHARƏTLƏ YAYINMAQ QAYDALARI

«Getdim ki, qalam!»

Sezar

Qanuni (*korrekt*) halda tezis yerində ikimənalı fikirlərdən istifadə edilməməlidir, yəni fikir ikimənalı olmamalıdır (*olarsa, mənələrindən biri əsas götürülür*) və tezisdə axıra qədər heç bir əlavə-düzəliş olunmamalıdır. Qeyri-qanuni (*qeyri-korrekt*) halda isə, məhz bu iki kiçik şərt pozulur və mübahisədə «tezisin dəyişdirilməsi» deyilən hal baş verir. Bu fənddən istifadənin bir neçə qaydası isə aşağıda verilir:

a) Mübahisə boyu öz subyektiv fikirlərinizi gah mütləq məlum həqiqət, gah da özünüzün subyektiv fikriniz kimi təqdim edin və diskussiya boyu mövqeyinizi lazım olduqda bu, lazım olmadıqda o biri istiqamətə dəyişməklə, yəni faktı lazım gəldikdə obyektiv mövqe, lazım gəldikdə isə subyektiv mülahizə kimi yozaraq tərəfdaşın fikri ilə manipulyasiya edin;

b) **Omonim** (*ikibaşlı*) anlayışlardan istifadə edin və lazımı halda bu, lazımı halda o biri mənanı əsas götürün. Nümunə üçün, məs., «Oxu adam ol atan kimi heyvan olma», «Onsuz öləcək», «Filankəs daha ağıllıdır», «Filankəs tarixin artıq bir səhifəsidir» və s. kimi deyimlər bu cür dəyişdirilə bilər;

c) Mübahisə zamanı sizin öz əvvəlki fikrinizdən sizə qarşı istifadə edərlərsə sərf etməyən əvvəlki fikrinizi **inkar edin** və belə bir fikir söylədiyinizi unutduğunuzu bəyan edin;

d) Fikrinizi **tam, düzgün ifadə etmədiyinizi** iddia edin və “dəqiqləşdirmək” məqsədi ilə əvvəlki fikrinizə bəzi yeni ştrixlər əlavə etmək adı ilə ona tamam yeni bir məna verin;

e) Tərəfdaşın sizin fikrinizi **düzgün başa düşmədiyini** iddia edin və eyni qayda ilə bəzi yeni ştrixlərlə onu “dəqiqləşdirməyə”, “daha aydın ifadə etməyə” çalışın və yenə də eyni qayda ilə onu tanınmaz görkəmə, sizə lazım olan formaya salın;

f) Müddəani «**genişləndirmək**» prinsipindən istifadə edin. Bu fənd zamanı əvvəlki mövzuya nəzərəcarpmadan digər bir mövzu da daxil edilir və diqqət yavaş-yavaş əsas mövzudan yayındırılıb, ikinci mövzuya cəlb edilir. Məs., aşağıdakı iki dialoqda olduğu kimi:

■ **Bir siyasətçi ilə bir jurnalistin söhbətindən:**

— Ağır siyasət bir şahmat oyununa bənzədilsə, siz özünüzü burada hansı fiqura bənzərdiniz?

— Mən fiqur yox, oyunçuyam.

— Yaxşı, bəs əgər siz oyunçusunuzsa, onda fiqurlarınız kimlərdir?

— Kimlər yox, nələr. Adətən plastmasdan hazırlayırlar, bəzən taxtadan da olur. Ümumiyyətcə, mən oyun zamanı fiqurların nədən hazırlanmasına fikir vermirəm...

■ **Bir filosofla iki qadının söhbətindən:**

— Siz bilən bu müharibə nə ilə qurtaracaq?

— Yəqin ki, sülhlə qurtarar.

— Aydındır, bəs onda qalib gələn hansı tərəf olacaq?

— Yəqin ki, hansı tərəf daha güclüdirsə, o da qalib gələcək.

— Bəs, siz özünüz hansı tərəfə üstünlük verirsiniz?

— Mən ən çox şokoladlı torta üstünlük verirəm, ələlxüsus da, üstü qoz fıncıq ləpəsi ilə bəzədilməsinə.

Yekunda qadınlar məmnun halda filosofa təşəkkür edib, gələn dəfə ona mütləq belə bir tort bişirib gətirməyə söz verərək ayrılırlar.

III.2.5. CAVABDAN DIPLOMATİKASINƏ NECƏ YAYINMALI

Bütün bunlardan sonra, yekunda həm də cavabdan yayınmağın üsulları barədə. Belə ki, sizin özünüzdə də sərfəsiz suallar verə bilirlər və deyəcəyiniz istənilən fikrinizin əleyhinizə yozula bilinəcəyindən ehtiyat edib, cavab labirintində dolaşib qala bilərsiniz. Bəs, onda nə etməli?

a) Mövzuya əlavə mövzu daxil edib (*yəni «söz arasına söz qatıb»*), diqqəti getdikcə onun üzərinə yönəldin. Məs., bu cür: «Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, o vaxt filan hadisə mənə bundan daha çox təsir etmişdi», «Siz soruşduğunuzdan daha maraqlı olanı budur ki,...», «Hə, elə əsas olanı budur,...» və s. Yaxud, «Yaxşı yadıma saldıq» deyib, bəyazki söhbətlərdən hansısa birinə qayıdın və ona bəzi əlavə-düzəliş etməklə, diqqəti bu istiqamətdə yönəltməyə çalışın;

b) «Bir qədər sonra bu məsələyə ətraflı şəkildə qayıdacağıq» – deyib, məsələni təxirə salın və sonra da, həmişəlik itirib-batırın;

c) Cavabı müxtəlif tabular, yasaqlarla əlaqələndirin. Məs., bu cür: «Bu, çox şəxsi məsələdir və mən bunun geniş müzakirəyə çıxmasını istəmirəm», və ya bu cür: «Bilirsiniz, belə şeylər barədə nəinki danışmaq, hətta düşünmək belə mənim təbiətimə ziddir», yaxud da zarafatla bu cür: «Bu, çox “məxfi” informasiyadır». Eyni qayda ilə, onu açıqlamağın hələ vaxtının çatmadığını, bunun zamana ehtiyacı olduğunu və s. bildirmək də, bu qəbildən olan cavablardandır;

d) Sualı ondan daha çətin olan digər bir sualla qarşılıyın və hücumu onun öz üzərinə yönəldin. Məs., bu cür: «Bəs, siz bu sualı filan vaxtı niyə vermirdiniz?», «Bəs, siz özünüz bu barədə nə düşünürsünüz (*fikirdəsiniz?*)?», «Siz nəyə görə bunu bilməyə belə can atırsınız?» və s.;

e) Sualı səviyyəsi hesab edib, belə cılız şeylərə vaxt itirməyi özünə yaraşdırmadığınızı bəyan edə bilərsiniz: «Sən yazığın ağlına bundan daha yaxşı sual gəlmir?» və ya «gələ bilməz!»;

f) Cavabdan birbaşa olaraq qaça və ya sual kiminsə bir başqasının üstünə yönəldə bilərsiniz. Məs., bu cür: «Bu, filankəsin sahəsinə aid məsələdir və elə onun özündən də soruşun», və ya: «Mənim diskussiya (*polemika, bazar...*) açmağa vaxtım yoxdur», yaxud: «Xahiş edirəm mövzuya (*söhbətə*) birbaşa aidiyyəti olmayan suallar verməyəsiz» və yaxud: «Bu cür suallara bir başqa vaxtda təklildə cavab verərəm» və s.;

g) Sualı təkrar soruşub, bu müddətdə onu başdan etməyin yollarını götür-qoy etmək üçün vaxt qazanın;

h) Nəhayət, istənilən sualdan yayınmağın daha bir və ən kəsə metodu – «yadımdan çıxıb» deməkdir. Bu, məhz elə bir cavabdır ki, hətta cinayət məəcəllələrində də, ona qarşı heç bir maddə nəzərdə tutulmur, hansı ki, cavabdan yayınmağın digər üsullarına, eləcə də, yalan ifadəyə görə, qanunla cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

III.2.6. MÖVCUD MÜNASİBƏTİ QORUYUB SAXLAMAĞA VƏ DAHA DA İNKİŞAF ETDİRMƏYƏ İMKAN VERƏN QAYDALAR

Qadınlar üçün: kişilərlə (*əriniz, sevgiliniz, dostunuz, tanışınız, iş yoldaşınız və b. ilə*) mövcud münasibəti qoruyub saxlamağın, və daha da inkişaf etdirməyin universal formulu bundan ibarətdir:

Heç vādä, heç bir sahädä kişinin sizdän vā ya kimdänsä aşağı olduğunu, vā ya özünüzün, yaxud kiminsä ondan üstün olduğunu, vā ya ümumiyyətcä, onun nädäsä qüsuru olduğunu ona göstärmäyä, sübut etməyä vā ya belä düşündüyünüzü ona bildirmäyä çalışmayın.

İnsan psixologiyasının belä bir maraqlı xüsusiyyəti mövcuddur: İnsanlar onlara yaradılan imicä uyğun olmağa çalışırlar. Ägär siz kimdäsä daim qara tərəfləri görüb, vaxtaşırı onun mänfi xüsusiyyətlərinä diqqəti cəlb etsəniz, tənqid etsəniz, həmin şəxs də, vecsizləşəcək vā elä həmişä sizin yanınızda belä cəhətlərini göstərəcək. Çünki onun fikrincä siz, onsuz da, yaxşını görmäyi bacarmırsınız. Äksinä, ondakı yüzlərlä mänfilikləri bir kənara qoyub, 5-3 müsbəti görüb, bunu qiymətləndirsəniz, o daim özündä yeni-yeni müsbət xüsusiyyətlər tərbiyə edib, sizä nümayiş etdirmäyä çalışacaq. Kişilərlä münasibətdä də bunu nəzərə alın. ++

Heç vaxt kişinin sizin yanınızda alçalmasına imkan verməməli, alçalsa da dərhal bəraətləndirməli, onu haqlı bildiyinizi ona çatdırmalı vā özünüz tərəfinizdän də elä hərəkət etməyin ki, kişini belä bir vəziyyətdə salsın. Bir sözlä, heç vaxt onun sizin nəzərinizdə alçaldığını ona hiss etdirməməli vā onun özünün də sizin yanınızda özünü bu vəziyyətdə hiss etməsinä ona əsas verməməli. Məsələn, küçədə sizin yanınızda bir-neçä nəfər onu döyürlərsä bunda onun özünün günahkar olduğunu, ona görə sizin də az qala problemä düşəcəyinizi bəyan etmək, onu məzəmmət etmək, ittiham etmək birdəfəlik onun sizdän soyuyub uzaqlaşmasına gətirib çıxaracaq. Äksinä, bunun əvəzində, onun üst-başını təmizləyä-təmizləyä, yaylıqla üz-gözünün qanını silä-silä o əclafaların təkbatəkliliyə cəsaratları çatmayıb nakışı kimi üçünün bir nəfər üstünä düşdüyünü, birinci yumruğu qəfildän vurduqlarından, hələ yaxşıdır onun özünü o qədər də çox itirmədiyini bildirmək, hətta ägär əl-qolunu tərpadəndä kiminsä üzünä, gözünä toxunubdusa belä məqamları yada salıb dərhal bu cür qabartmaq ki, «Afərin, ləzzət elädi mənə sən o uzundrazın sifətinä yumruq ilişdirəndä» vā ya «Bilirsən, o əlində təsbeh oynadanın gözünün altına vurduğun yumruq nə əla tutdu?. Ondan sonra bir saat əli gözündä qaldı», yaxud «O sarıpişiyəoxşayan oğlanın köynəyinin cırılması mənə ləzzət etdi. Yaman pis gündä qoydun onu. İndi evinä nə üzlə gedəcək?» vā s. vā i.a. vəziyyəti əməlli-başlı düzəldəsidir. Kişilər yalnız o qadının həyatında qəhrəman kimi yaşamağa meyl edirlər, hansıların ki özləri onları məhz qəhrəman kimi qəbul edir. Qoy o bilsin ki, siz onu heç də qorxaq kimi təsəvvür etmirsiniz vā belä qəbul edirsiniz ki, normal kişi kimi o bu vəziyyət üçün mümkün olan hər şeyi edib. Sadəcə, vəziyyət onun xeyrinä deyildi. Və ən nəhayətdə də, bu söhbəti birdəfəlik burada bağlayıb, bir də o hadisəni yada salmamalı vā başqa heç yerdə də bu məsələ barədə heç nə danışmamalı. İstənilən qadının, ələlxüsüs sevimli qadının yanında bu vəziyyətdə düşmək istənilən kişi üçün ölümdən də betər olduğu halda, bu vəziyyətdə sizin taktlılığınız, əksinä, sizi daha da yaxınlaşdırıb doğmalasdır, münasibətlərinizi platonik bir səviyyəyə qaldıra bilər.

Kişi çox səviyyəsiz ola bilər, hamı tərəfindən araya qoyula bilər. Lakin bu hələ o demək deyil ki, siz də ona məhz bu cür münasibət bəsləməlisiniz. Ägär siz onu ələ gətirmək vā ya əldə saxlamaq istəyirsinizsə, hamının görüb qabartdığı eyniqlərini görməməzliyə vurmalsınız.

Bir sözlä, yadda bir şeyi saxlamalı ki, kişilər həmişä yalnız o qadının yanına qaçirlar, ona meyl edirlər, hansıların ki yanında özlərini əsl kişi kimi hiss edirlər vā ya hansı qadınlar ki, onlara öz kişiliklərini hiss elətdirə bilər.

Həmçinin kişilərlä münasibətdə, ələlxüsüs, pul məsələsində son dərəcə ehtiyatlı olmalı. Belä ki, mäs., maddi vəziyyəti o qədər də yaxşı olmayan kişini, üstündä olan, imkanı çatandan artıq məbləğdə pul xərcləməyə vadar etdikdə, vā ya təsadüfən onun sizin yanınızda cibiboş olmasının üzə çıxması, istənilən kişinin mənliliyinä olduqca güclü zərbədir vā bundan sonra o, sizinlə göz-gözä gələ bilmədiyindən, həmişəlik sizdän uzaq qaça bilər vā sizä qarşı münasibətdə vecsizləşə bilər. Həmçinin, imkanı nisbətən yaxşı olan kişini lazım olandan bir qədər çox pul xərcləməyə vadar etdikdə, o gec-tez sizinlə münasibətə alver məsələsi kimi baxasındır vā sizin istənilən səmimiyyətinizə şübhə ilə yanaşıb, hər qayğınızın təmənnalı olduğunu qərarlaşdırması, hətta mümkündür ki, son nəticədə özünün istismar edildiyini düşünüb sizdän uzaqlaşasındır. Bir sözlä, istənilən halda pul məsələsinin izləri münasibətlərə ciddi təsir göstərüb, onu pak, platonik məcradan haradasa sırtıq bir müstəviyə keçirir.

Kişilərlä dilləşməyä, ondan çox şey bildiyinizi vā ya onun qammas olduğunu sübut etməyä ++++ sizdän onun üçün istifadə Amazonka olmamalı++

Hər məqamda onu başadüşən qadın olduğunuzu nümayiş etdirməli, problemlərinä həssaslıqla, canıyananlıqla yanaşmalı. Heç vaxt onunla ünsiyyətdən, onun hansısa məsələ barəsində söhbətindən bezdiyinizi bəyan etməməli. Äksinä, mənasız da olsa istənilən söhbətinä maraqla qulaq asmalı.

Hətta seksual məsələlər kimi sizin üçün əhəmiyyət kəsb edən bir məsələdə də, onun hansısa bacarıqsızlığını vā ya qabiliyyətsizliyini sezə bilərsiniz. Bu məsələ sizin üçün son dərəcə ciddi əhəmiyyət kəsb edərsä də, siz sadəcə olaraq, bunu görməməzliyə vurmalsınız. Yalnız bu zaman o sizin heç kimə bənzəmədiyiniz, hamıdan fərqləndiyiniz qənaətinä gəlib, sizin simanızda öz arzularının qadını, əsl onu başa düşən, onu qiymətləndirməyi bacaran sirdaşını, dostunu görməyə başlayacaq.

III.2.7. MAHIR HƏMSÖHBƏT OLA BİLMƏK QAYDALARI

«Hər kəs öz dilinin arxasında gizlənir!».

Hz.Əli

Deyilənlərlə yanaşı, söhbət prosesi bir təkə tənqid, imtina, mövzudan yayınma və s. kimi dolaylı məqamlardan ibarət deyil. Burada heç bir düyünlü nüansları olmayan adi mükəllimə, dərhləşmə, diskussiya, polemika məqamları da yetərincədir ki, bunlar da öz incəliklərinə malikdir. Həmçinin yuxarıda tanışlıq aktının birinci fazasına aid məsələlərdən danışılmışdı. Yaranmış kontaktı qoruyub-saxlamaq və əldə edilmiş nailiyyətləri daha da inkişaf etdirə bilmək məsələsi sonrakı mərhələni necə idarə edə bilməkdən bilavasitə asılıdır. Burada məhz buna aid bəzi instruksiya verilir:

■ Heç vaxt tərəfdaşı öz problemlərinizin müzakirəsi ilə, şikayət dolu giley-güzarla yormamalı və yaxud da ki, *əksinə*, – özünüzü tərifləməklə, dağ başına qaldıraraq qoymaqla məşğul olmamalı, bir sözlə, ümumiyyətcə, özündən imkan daxilində az söhbət açmalı. *Əksinə*, bütün diqqəti onun üzərinə yönəltməli, onun özünü tərifləməsinə və ya şikayətlərinə həvəslə qulaq asmalı; hər bir ifadə tərzini, jest, mimika, sual və s.-lə ona, onun həyatına maraq nümayiş etdirməli, tənqiddən qaçmalı, eyiblərini, qüsurlarını görməməzliyə vurmamalı və ya məcburən görməli olsanız dərhal bəraətləndirməli, *əksinə*, aqlını, erudisiyasını, sair məziyyətlərini vaxtında sezib qiymətləndirməli, tərif deməkdə, hansısa müsbət xüsusiyyətini dərhal sezib qiymətləndirməkdə, qabartmaqda səxavətli olmalı, qabiliyyətləri haqqında yüksək fikir söyləməli, hər rəftarla ona əhəmiyyətli şüuru aşılmalı, ona etibar, etimad göstərməli, münasiblərdə pərt olmasına imkan verməməli, nitqdə «sən» («siz») əvəzliyini daha çox işlətməli, ona qarşı həmişə mehriban, gülərlü, diqqətli və qayğıkeş olmalı, onun hisslərinə, məhəbbətinə, rəyinə, irqi, irsi, dini, milli və s. heysiyyətinə, adətlərinə və s. hörmət göstərməli, dərindən şərik olmalı, problemlərində kömək göstərməli; onunla diskussiyalarda istinad kimi obyektiv kriteriyalara əsaslanmalı, nəticəni qarşılıqlı kompromis və ya şəxsi güzəşt yolu ilə həll etməyə cəhd göstərməli; Onunla öz aranızda olan ümumi cəhətləri tapıb, qabartmalı, ona hədiyyələr verməli, bayramlarını təbrik etməli, arzularını, istəklərini, ad gününü və s. yadda saxlamaqla⁵ sonradan onda xoş təəssürat oymağa çalışmalı, istədiyi adamla qovuşmasına, arzularının reallaşmasına və s. kömək göstərməli və s; Ünsiyyət – əksər insanlar üçün özünüifadənin bir vasitəsidir və qoy, tərəfdaş bu şansıdan istifadə edib istədiyi qədər özünü reklam etdirsən, danışsın, ürəyini boşaltsın. Lakin sizin üçün ki bu belə deyil. Axı sizə ünsiyyət özünüifadə üçün yox, tərəfdaşı öz itaətinə almaq üçün gərəkdir. Bunun üçünsə bir şeyi yadda saxlayın: bir-biri ilə vuruşan eyni gücə malik iki rəqib qoşundan ən axırda o qalib gəlir, hansı ki, həmişə öz yerini, planını, gücünü, hücum vaxtını, canlı qüvvə və texnikasının sayını, xarakterini və s. əks tərəfdən daha yaxşı gizlədə bilib. *Əksinə*, o biri tərəfin nəyi varsa hər şeyi daim göz önündə olduğundan, ondan ehtiyatlanmağa da ehtiyac qalmır və hər bir addımının qarşısı vaxtında alınır (*partizan müharibəsinin gücü də məhz bununla əlaqədardır*). Eyni qayda ilə, söhbət edənin iki şəxs arasında da üstünlük daim o tərəfə məxsus olur, hansı ki, özü barədə qarşı tərəfə daha az məlumat verir, öz koordinatlarını daha az dəqiqləşdirir. Söhbəti də, hələ hər şeyi tam danışmaq qurtarmamış bitirir: fəqət, bağlı zərflər hətta boş olduqda da maraq doğurur.

III.2.8. MAHIR DİNLƏYİCİ OLA BİLMƏK QAYDALARI

Lakin bütün bunlarla yanaşı, ünsiyyət bir təkə sizin monoloqunuzdan ibarət deyil. Yaxşı həmsöhbət ola bilmək üçün, ələlxüsus, insanların ürəyinə yol tapmaq üçün həm də mahir dinləyici ola bilmək vacibdir. Ancaq ki, bu dinləyicilik, göründüyü qədər də sadə şey deyil və bu ad altında burada, heç də gözünü döyü-döyü həmsöhbətin ağızına baxmaq mənası nəzərdə tutulmur. Mahir dinləyici ola bilmək, özü bir sənətdir və bunu bacaranlar, ağızlarını açıb bir kəlmə belə danışmadan, hamının diqqətini cəlb edir, mərkəzi fiqura çevrilirlər. Bu isə müəyyən fəndlər tələb edir. Deyilən variant, passiv yox, aktiv dinləyicilik stilidir. Bunun üçün söhbət boyu, mütəmadi olaraq, hərdən-birdən müəyyən formullar işlətmək zəruridir ki, onlar istər-istəməz tərəfdaşın diqqətini sizə bağlayır (*əlavə olaraq bax: «Sərbəst assosiasiya metodu» bölməsinə [burada, səh. 31]*). Bunların bir qismi aşağıdakılardır:

■ ***Emosiyalara tə'sir formulları:***

Söhbətin əvvəl, orta və axırında işlədilən aşağıdakı müvafiq söz və ya söz birləşmələri tərəf-müqabilin emosiyalarının aktivliyinə stimullaşdırıcı təsir göstərir:

a) ***Söhbətin əvvəlində:***

— *Sizi kimsə incidib? yaxud: kim incidib?*

— *Siz nəyə görə kədərli görünürsünüz, nə olub? və s...;*

Bu cür xüsusi diqqət, minnətdarlıq əlaməti olaraq və ya ünsiyyət tələbatının nəticəsi olaraq, tərəfdaşı açılışmağa vadar edəcək.

b) **Söhbətin ortasında:**

- *Bu ki sənün günahın deyil!*
- *Afərin, bu, əsl özünü ələ ala bilməkdir!*
- *Komediya, əla dedin!*
- *Yaxşı başa düşmədim, necə oldu? və s.*

Fikirlərinə bu cür diqqət nümayiş etdirmək, onları təsdiqləmək, dəstəkləmək, bəraətləndirmək tərəf-müqabilə ruhlandırıcı təsir göstərir;

c) **Söhbətin sonunda:**

- *Sənə ünsiyyət maraqlıdır.*
- *Adam hər dəfə sənə söhbətdən sonra, sanki yüngülləşir.*
- *Bu gün məni əməlli-başlı güldürdün...*

Özünüifadə tələbatı məcbur edəcək ki, tərəf-müqabil bunlardan sonra özünü bir qədər də maraqlı etmək üçün daha da əldən-ayaqdan getsin və təbii ki, söhbətə daha çox aludə olsun... Və s...

■ **İntellektü tə'sir formulları:**

Bu formullardan istənilən biri söhbətin istənilən bir hissəsində işlədilir və tərəf-müqabilin intellektini passivləşdirmək, oyanmağa qoymamaq və s. məqsədi güdür:

a) **Deduksiya metodu:**

Tərəf-müqabilin fikirlərindən hərdən xüsusi nəticələr çıxarmaq, fikirlərinə qüvvət vermək və s. təfəkkürünün assosiativ qabiliyyətinə stimuledici təsir göstərir. «Həmçinin...», «Eləcə də...», «Deməli...», «O cümlədən...» və s. kimi ara sözləri ilə başlayan cümlələr bu məqsədlidir;

b) **Analogiya metodu:**

Burada fikrin nisbətən aydınlığı, konkretliyi xatirinə, o, daha sərrast deyimlə (*daha dolğun sinonimi ilə*) əvəz edilir. «Yəni ki...», «Daha doğrusu...», «Başqa sözlə...» və s. tipli ara sözləri ilə başlayan deyimlər bu məqsədlidir;

c) **İnduksiya metodu:**

Bu metod, tərəf-müqabilin fikirlərinin hərdən-birdən daha yığcam ifadələrlə ümumiləşdirilməsindən ibarətdir. «Bir sözlə...», «Ümumi olaraq...», «Beləliklə...» və s. tipli ara sözləri ilə başlayan müdaxilələriniz bu məqsədlidir.

Və s...

IV фясил. АТАКА: İNSANLARA NECÄ TÄSİR GÖSTÄRMÄLİ

«Siyasät – mümkün olanı äldä edä
bilmäk mähäritidir!»

Taleyran

Bu konsepsiyanın ätraflı şärhinä keçmäzdän ävväl, giriş məqsädilä (və ya hazırlıq üçün) deyilən komponentlərä istinadən psixikanı idarä etməyin burada əsas götürülən nəzəri mexanizmi barədə müxtəsər məlumat:

Sadalanən **ekzogen** faktorlar insanın azadlığını äлиндän alıb onun taleyini fatal məcraya yönəltməsinə baxmayaraq, digər tərəfdən bunlar onun üçün «əks-rabitə» funksiyası daşıyaraq, ona özünü ätraf dünyaya uyğunlaşdırmaq, təbiət və cəmiyyətlə adaptasiya, harmoniya şəraitində yaşamaq, çoxsaylı münasibətlər sistemində öz yerini tapmaq, özünüqorumada oriyentasiya müəyyənləşdirmək – bir sözlə, yaşamaq uğrunda apardığı mübarizəsində uğurunu, yaxud təhlükəsizliyini sığortalamaq imkanı verir. Lakin bir şərtlə ki, bu təsirlər bitkin və obyektiv olsun, onlar onun tərəfindən düzgün deşifrə olunsun və ona qarşı verdiyi cavab reaksiyası da adekvat məzmun kəsb etsin. Bu isə adi məsələ deyil. İş burasındadır ki, bu təsirlərin bir çoxu əksər halda maskalanmış, digərləri ilə eynizamanlı olduğundan fərqləndirilə bilinməyən, qeyri-stabil, gözlənilməz, obyektin özü tərəfindən dərk olunmayan və s. ola bilər ki, bu da onların subyektiv dəyərləndirilməsində təhriflərə gətirib çıxarır: obyekt ya hansısa real təhlükəni görmür, ya görsə də miqyasını düzgün təyin edə bilmədiyindən konfrontasiya zamanı müqavimət göstərə bilmir, ya da ümumiyyətcə, hər hansısa bir təhlükənin miqyasını şişirdilmiş qavrayıb, ona lazım olduğundan qat-qat artıq diqqət və enerji ayırır. Bütün bunlarsa dezoriyentasiya zəminində dissonans və deqradasiyanı qaçılmaz edir. Məhz bu nüanslar həmin dinamikada insanın ätraf təsirlərdən hər hansı formalı izolyasiyasının onun üçün hansı faciələrə səbəb olacağını təsəvvürə gətirməyə imkan verir. İnsanların ekzogen faktorlar vasitəsilə idarəçiliyi də, məhz həmin bu məqama əsaslanır. Belə ki, istər ayrıca fərqlərin və istərsə də onların təsadüfi yığınağından ibarət olan nəhəng kütlələrin bu zaman ätraf aləmdən aldığı informasiyaları (yəni bir daha təkrar edirik ki, *ixtiyari təsir növünü*) müəyyən təhriflərdən, saxtalaşdırmadan keçirib onlara çatdırmaqla onların davranış və düşüncələrinin dezoriyentasiyasına, addımlarının, reaksiyalarının, düşüncələrinin, ovqatlarının lazımi proqram üzrə reqlamentləşməsinə və s. nail olmaq mümkündür. Təfəkkürün analiz imkanı isə äldə olan informasiya potensialının kəmiyyət və keyfiyyət hüdudundan kənara çıxa bilmədiyindən, bu zaman obyekt ätraf reallığa informasiya mənbəyinin gözü ilə baxmaq zorunda qaldığından axıra qədər xəbərsiz qalmış olur.

Burada, həmçinin obyektin özünün keçmiş təcrübə və biliklərindən onda qalan komplekslər, «ustanovka»lar, vərdişlər, stereotiplər, şablon reflekslər və b. da heç də az rol oynamır. Bunların korreksiyası isə ontogenetik faktorlara müdaxilə hesabına baş verir.

Ontogenetik faktorlara müdaxilə halında individin istənilən təsiri analiz etmək üçün istinad etdiyi, oriyentasiya üçün mayak kimi götürdüyü norma və dəyərlər, yaxud onun davranış və düşüncəsində qeyri-şüuri olaraq korrektəedici funksiya yerinə yetirən hansısa meyarlar, komplekslər, vərdişlər, «ustanovka»lar və s. müzakirə obyektinə çevriltdirilir, müxtəlif analiz manipulyasiyaları ilə gözündən salındırılaq, ävəzində bir başqa kriteriyaların onun beynində hakim olmasına, reaksiyalarının, fikirlərinin, qərarlarının məhz onun prizmasından baxılaraq seçilməsinə, formalaşmasına və s. çalşılır.

Filogenetik faktorlar sisteminə müdaxilə isə nisbətən mürəkkəb məsələ olsa da, hər halda, müasir baxımdan qeyri-mümkün də deyil. Belə ki, təbiətdə hərdən spontan olaraq baş verən bir sıra genetik dəyişiklikləri müasir elmdə tibbi-genetik (*älxlüsus, genom açarı vasitəsilə*) və psixotreninq vasitəsilə formalaşdırmağın mümkünlüyü artıq eksperimental sübut olunub. Lakin hər halda, bu məsələnin nisbətən mürəkkəb mexanizmini nəzərə alaraq, biz şərti olaraq şəxsiyyətin sonsuz həddə dəyişilməsini mümkünsüz hesab edirik və bunun da başlıca səbəbini şəxsiyyətin nüvəsində filogenetik faktorlar kimi parolun dayanmasında görürük. Bu səbəbdən, kitabda istər ayrıca fərqlərin və istərsə də nəhəng kütlələrin davranış və düşüncələrinin onların genlərinə müdaxilə yolu ilə reqlamentləşdirilməsindən, korreksiyasından bəhs edilmir.

O ki qaldı, nəhəng kütlələrin idarəçiliyinə, o da təqribən deyilən həmin bu mexanizmlər üzrə baş verir. Müxtəlif kütləvi hərəkətlər də bu cür, verilmiş andakı hansısa ümumi stimullardan, kütlənin bu təsirlə bağlı stereotip qənaətindən və onun seqmentar (*irqi, irsi, milli, dini, sinfi və s.*) psixologiyasından asılıdır: Kütləyə hansısa təhlükənin və ya mənfəətin miqyasını şişirdilmiş şəkildə çatdırmaq mümkündür ki, bu zaman kütlə dezoriyentasiya olunaraq qeyri-adekvat addımlar atasıdır. Kütlənin nəzərində kiminsə və ya nəyinsə rolunu, əhəmiyyətini süni şişirtmək və ya süni kiçiltmək olar ki, bundan sonra o, yaxşı ilə pisi bir-birindən fərqləndirə

bilmədən xeyri ilə ziyanını bir-birinə qarışdırın, öz seçim və qərarında yanılın...

Beləliklə, insanları hərəkət etdirən qüvvələr, qanunauyğunluqlar barədə bu qədər. Bu qanunlar əsasında, istənilən sosial sistemi süni şəkildə tarazlıqdan çıxarmaq və disbalansdan doğan enerjisini müvafiq qanunların tələbləri üzrə idarə edib, lazımi istiqamətə yönəldə bilmək kifayətdir ki, bir anda istənilən cəmiyyətdə nəhəng təlatümlər, fırtınalar, qasırğalar baş versin, kütlə ən ağılsız hərəkətlərə belə qadir olsun, xaos aləmi başına götürsün ki, bu kitabdan da məqsəd məhz bu mexanizmləri, ondan irəli gələn fəsadları və onların qarşısını almağın metodlarını izah etməkdən ibarətdir.

IV.1. PSIXOLOJİ TƏSİRLƏRİN FORMALARI

Prinsipial məsələlərdə təbliğatla təşviqat növbəti fəsildə izah olunacaq təlqin, inandırma və sanksiya ilə ortaqların məxrəcə təşkil etsə də, lakin təbliğat sırf ideoloji element olub, yalnız “tovlatma” qaydası kimi xarakterizə oluna bildiyi halda, təlqin və inandırma tədris, tibb kimi sahələrdə, incəsənətdə və b.-da da geniş tətbiq dairəsinə malikdir. Təşviqat isə təlqin, aldatma və s.-in bir çox elementlərini özündə ehtiva etməklə, sanksiyadan fərqli olaraq, həm də, atılmış addımın cavabı yox, avansı yerində də istifadə oluna bilər. Məhz buna görə də, burada onlar bir-birindən fərqləndirilir.

IV.1.1. TƏBLİĞAT

«Əgər düşmən bizi tanırlarsa, deməli, nəyisə düzgün etməmişik»
V.I.Lenin

Təbliğat dedikdə, burada bütün hallarda verbal və qeyri-verbal vasitələrlə aparılan aşağıdakı fəaliyyət növləri nəzərdə tutulur və tutulacaq:

- lazımi məsələnin yalnız sizə sərf edən tərəfləri, yəni lehinə, yoxsa əleyhinə təbliğat aparılmasından asılı olaraq, təbliğat hədəfi olan tərəfin (*milli və fərdi*) zövq, baxış və maraqları (*o cümlədən, ideali, ənənəsi, stereotipi, amalı, istəyi, ehtiyacı və s.*), həmçinin sosial (*ırqı, irsi, dini, sinfi və s.*) mənsubiyyəti ilə uzlaşmayan və hətta ziddiyyət təşkil edən, yaxud əksinə, söhbət lehinə təbliğatdan gedirsə – uyğun gələn xüsusiyyətləri birtərəfli işıqlandırılır, geniş reklam etdirilir, nümayiş, təsvir və ya izah edilir, lazımi kommentariya ilə şişirdilir; Məsələnin məhz bu variantının KİV nümayəndələrinə çatması təşkil edilir, və ya çatmasına çalışılır;
- döviyyəyə bu səpkili saxta informasiya buraxılır, saxta, qurama analiz, arqument, nümunə, fakt və statistikalarla əsaslandırılır, izah edilir, başa salınır;
- xüsusi eynəklə çətdirilir, təlqin edilir, ortaya söz atılır, diskussiya obyektinə çevriltdirilir;
- onun yaxınlarının nə vaxtsa bu mövzuda söylədiyi fikirləri aktuallaşdırmaqla və ya bu ərazilərdə bu səpkili filmlərə, şəkillərə, söhbətlərə və s. geniş yer, xüsusi diqqət ayırmaq yolları ilə assosiasiya yaradılır;
- təbii olaraq bu mövqedə olan və ya sizin təhrikiniz, təsirinizlə bu mövqeyə gəlmiş şəxsləri (*əlahəsus, avtoritetli şəxsləri*) axtarıb tapıb, bu sahədə öz mövqelərini geniş ifadə edə bilmələri üçün, əgər istəsələr, fəaliyyət göstərmələri üçün onlara hər cür (*malyyə, tribuna, instruksiya və s. baxımından*) şərait yaradılır, kömək göstərilir, onların avtoriteti süni şişirdilir, cəmiyyətdə müəyyən söz sahibi, status sahibi olmalarına çalışılır;
- bu məqsədə xidmət edən hər növ ideyaların, təkliflərin, ədəbiyyat və incəsənət nümunələrinin, həmçinin hərəkətlərin, fəaliyyətlərin, kompaniyaların, qruplaşmaların və s. yaranması, yayılması və şöhrətlənməsi stimullaşdırılır, dəstəklənir, təşkil edilir və i.a.;
- bütün bu deyilənlərə əks olanlar isə gizlədilir, ört-basdır edilir, görməməzliyə vurulur, yaxud məqsədyönlü yozaraq adilləşdirilir, neytrallaşdırılır, tənə, təhqir, tənqid, rişxənd, məsxərə, gülüş obyektinə çevirərək dəyarsizləşdirilir, geniş dairəyə yayılmasına hər vasitə ilə mane olunur, əleyhinə kompaniya formalaşdırılır və s. (*Əlavə olaraq bax: «Təlqin: İnsanları ayıqkən necə hipnoz etməli» [burada, səh. 57] və «İnandırma, aldatma və dezinformasiya» [burada, səh. 69] bəhslərində).*

Həmçinin, əlavə edək ki, burada bütün hallarda qabardılır, izah edilir, başa salınır, təbliğ edilir dedikdə də, məhz bu mənalar nəzərdə tutulur. Özü də, deyildiyi kimi, bütün hallarda informasiyanın verbal, yoxsa qeyri-verbal formada olmasının məsələyə heç bir daxli yoxdur.

Hərbiyyətdə təbliğat, əsasən, aşağıdakı formalarda aparılır:

1) **Sifahi vasitələrlə:** rüpor, rəqib ratsiya xəttinə girmək, radio və televiziya, telefon, ratsiya, geri qaytarılan əsirlər vasitəsilə və s.;

2) **Yazılı vasitələrlə:** vərəqələr səpmək, qəzet, jurnal, broşura, məktub, və s. vasitəsilə;

3) **Əyani vasitələrlə:** Film, bədii tərtibatlı plakat, karikatura, stend, sərgi, nakleyka, süvenir və s. vasitəsilə;

İdeoloji diversiya məsələlərində təbliğatdan, istər ayrıca fərdlərin və istərsə də nəhəng qrupların, kütlələrin, xalqların, orduların beyninə lazımi lozunqları, inamları, baxışları, motivləri yerləşdirmək, rəqib cəbhəsinin şəxsi həyatının (*o cümlədən, əhəlisinin*) mənəvi və hərbi ruhunu qırmaq, onların öz qüvvəsinə və hərbi-siyasi rəhbərliyinin kompetentliyinə inamını itirmək, döyüş qabiliyyətini aşağı salmaq, müqavimət iradəsini qırmaq, onlarda kütləvi psixoz, təslimçilik əhval-ruhiyyəsi, müqavimətin mənasızlığı, məğlubiyyətin qaçılmazlığı təsəvvürü, məğlubiyyətlə barışmaq psixologiyası, əks tərəfə qarşı loyallıq münasibət və s. formalaşdırmaq, onları səfərbərlikdən və ya hərbi əməliyyatlarda iştirakdan boyun qaçırmağa, komandirlərə tabe olmamağa, özlərinin, öz yaxınlarının və ya öz dövlətlərinin, vətənlərinin, rəhbərlərinin və b. əleyhinə olan addımlara, fəaliyyətlərə təhrik etmək, satqınlığa, əsir düşməyə, dezertirliyə meyilləndirmək, bir sıra məsələlərdə həqiqi məramları maskalamaq, rəqib cəbhəsində parçalanma yaratmaq, rəqibin hərbi-siyasi rəhbərlərini, liderlərini, baxışlarını, konsepsiyalarını, doktrinalarını və s. diskreditə etmək, rəqibi beynəlxalq arenada təkləmək, onun daxili və xarici siyasətini şübhə altına almaq, beynəlxalq arenada və öz cəbhəsi daxilində bəzi qeyri-məqbul addımlar üçün qabaqcıdan münbit şərait yaratmaq və ya bu cür tədbirləri sonradan bəraətləndirmək, burada özünün və ya öz müttəfiqlərinin maraqlarına cavab verən baxışlar yaymaq və s. məqsədləri üçün istifadə olunur. Bugünkü gündə bu elementlər adi psixoloji təsir hədudundan çox-çox kənara çıxaraq, hətta gündəlik siyasətin də aktiv elementinə çevrilib, hansılar ki, özünü iqtisadi və diplomatik sahədə daha çox bürzə verir. Fəqət, dövlətin öz ideologiyası zəif olduqda, onun vətəndaşlarının başqalarının təsiri altına düşməsi ehtimalı birə-min qat artır.

- ABŞ İkinci Dünya Mühəribəsi dövründə Almaniyə cəbhəsində 8 milyard (!) vərəqə səpmişdi; Koreya mühəribəsi dövründə yerli əhəlinin ideoloji dezorientasiyasına nail olmaq məqsədilə, ABŞ ictimai yerlərdə 3 500 televiziya quraşdırmışdı; Digər halda, yəni müttəfiqləri ilə birlikdə 40 günə 83 000-dən (*səksən üç mindən [!]*) artıq əsir götürdüyü Kərfəz mühəribəsi ərafında İrak əhalisi və əsgərləri arasında konkret tezliyə köklənmiş 150 min (!) pulsuz radioqəbuledici yaymışdı; ABŞ ekspertlərinin hesablamalarına görə bir iraklı öldürmək, ABŞ-a orta hesabla 400 min (!) dollara başa gəlirdisə, inandıraraq əsir düşməyə təhrik etmək – cəmi 125 dollara başa gəlirdi.

ABŞ dövləti tərəfindən maliyyələşdirilən və MKİ (ÜRÜ) ilə əlaqədar olan «Azadlıq» (*o cümlədən, «Azad Avropa», «Azad İrak» və s.*) radiostansiyalarının birgə illik büdcəsi Azərbaycanın dövlət büdcəsindən artıqdır (*Maraqlıdır, bu faktın qarşısında, kiçik dövlətlərin öz daxilində yayımlanan radio və televiziya kanallarından hansısa birinin dövlət inhisarında olmasına qarşı Qərbin kəskin reaksiyası, onları tərki silah məqsədindən irəli gəlmir ki?*).

Bugünkü dünyada yayılan informasiyaların 70%-i üzərində monopoliya ABŞ-a məxsusdur.

Görəsən, sadalanan bu statistika ilə ABŞ-ın bugünkü nailiyyətləri arasında rəbitə nə səviyyədədir?

Nəzərdə bir şeyi saxlamalı ki, təbliğatdan kənarda lider – adi adamdan heç nə ilə fərqlənmir. Lider necə olursa-olsun öz rolunu yalnız bir şərtlə – ətrafdakılar üzərində tam ideoloji hökmranlıq əldə etmək şərti ilə oynaya bilər. Yeri gəlmişkən ekspertlərin bugünkü yekdil rəyinə görə ABŞ-ın Vyetnam mühəribəsindəki məğlubiyyəti, onun məhz ictimai rəy üzərində nəzarəti itirməyə başladığı dövrlə üst-üstə düşür.

Bütün bu deyilənlərin məntiqi nəticəsi olaraq Arximedın «*Mənə dayaq nöqtəsi verin, mən dünyanı qaldırım!*» aforizmini bu gün bu baxımdan aşağıdakı formada improvizə etmək mümkündür: **«MƏNƏ TRİBUNA VERİN, MƏN DÜNYANI QALDIRIM!»**.

IV.1.2. TƏŞVIQAT

Təşviqat adı altında isə burada – psixi modelləşdirmənin ideoloji vasitələr istisna olmamaqla, dominant olaraq qeyri-ideoloji vasitələrlə realizəsi variantları nəzərdə tutulur. Buraya – müxtəlif sövdələşmələr, kompromislər, provakasiyalar, sifarişlər, perspektivi olmayan qızıqırdıcı təkliflər vermək, xüsusi təşkil etmələr, xəbərdarlıqlar, hədə-qorxular, nümayişlər, tətillər, boykotlar, rüşvət vermə, qarşısında şərt qoyma, ondan nə isə girov götürmə, sui-qəsd, diversiya-terror, sabotaj, şantaj, fiziki güc tətbiqi, hərbi-fiziki ekspansiya, uşağını oğurlatma, evini, məşinini yandırma, işdən çıxarma, ona acıq verən hərəkətlər etmə, polisə müraciət etmə və s. kimi adi həyatda rastlaşılan bu kimi vasitələr aiddir (*ətraflı bax: «Qüvvələr (şəxsiyyətlər, dövlətlər...) əleyhinə fəaliyyətlər» və «İnqilabları necə formalaşdırmalı, situasiyaları necə dəyişməli» hissələrinə [burada, səh. 125 və 121]*).

Bu kateqoriyadan olan bəzi sadə təşviqat metodları:

- **Nisbətən sadə təşviqat metodlarından biri** – rəqibə müəyyən sövdələşmə təklif etməkdir. Bunun üçün maraqların ortaq məxrəc təşkil etdiyi, kəşfiyyəti məqamları axtarıb tapa bilmək vacibdir.
 - *Bu kateqoriyadan olan daha bir metod* – sifarişlə, muzzla iş gördürməkdir. Rüşvət vermə bu metodun növmüxtəlifliyidir;
 - *Bu kateqoriyadan olan daha bir metod* – qarşılıqlı kompromisə getməkdir. Yuxarıdakı metoddan fərqli olaraq, orada itkisiz qazanc əldə olunursa, burada güzəştlərin qarşılıqlı mübadiləsi baş verir;
 - *Bu kateqoriyadan olan daha bir metod* – cavab gözləmədən birtərəfli qaydada bir addım geri çəkilməkdir. Güzəşt – adekvat öhdəlik doğurur. Hədəflərin sonrakı eskalasiyasının məsuliyyətinin bir tək onun üzərində qalacağını və yaxud tərəfinizdən özünə heç bir təhlükə qalmadığını dərk edən tərəf-müqabilin analoji addım atması ehtimalı böyükdür;

- **Daha bir metod** – bunu ondan kömək istəmək şəkildə formulə etməkdir. Məs., «bunu et!» əvəzinə, «bu işdə mənə kömək et!» variantında. Bu, insanda əhəmiyyətli şüuru oyadır, mənliliyini, qururunu alçalmaqdan qoruyur. İnsanların həssaslığına bu cür fəallıqla söykəndikdə onlar üçün rədd cavabı vermək nisbətən çətin olur;
- **Daha bir metod** – müxtəlif müsbət sanksiyalar (*bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [səh. 80]*) vasitəsilə ən əvvəl onun ürəyini ələ almaqdır. Aqlın yolu ürəkdən keçir. Ürəyi fəth olunmuş adamın ağıl və iradəsi də itaət altına düşür;
- **Daha bir metod** – özünə bu işə girişib və ya mövqə, yaxud halı qəbul edib, onu isə özünə köməkçi sifətində qəbul etməkdir. Empatiya və ya «psixoloji oxşama effekti» hadisələrin sonrakı eskalasiyasını tənzimləyicidir;
- **Daha bir metod** – təsirə tez və ya qəsdən düşən köməkçi personaldan istifadədir. Qalanı, «psixoloji sirayət» mexanizminin işidir;
- **Daha bir metod** – müxtəlif vasitələrlə tərəfdaşın müttəfiqlərindən bir və ya bir neçəsini ələ keçirmək, ya da öz adamlarından bir və ya bir neçəsinin onun müttəfiqi olmasına səy etməkdir. Etibar etdiyi, özünü kü saydığı adamlar vasitəsilə insanı idarə etməksə, silah gücünə idarə etməkdən daha asandır;
- **Daha bir metod** – göstərişləri ona anonim, maskalanmış şəkildə, yəni sizin istəyiniz, tələbiniz şəkildə yox, hansısa obyektiv zərurət, real vaciblik kimi təqdim etməkdir. Məs., «Mən istəyirəm ki, bunu edəsiniz» əvəzinə – «Bunu etməyin vacibdir» formasında. Özgələrinin istəyinə tabe olmaq, onların iradəsinə yerinə yetirmək işində insanlar bir alçaqlıq, qürursuzluq hiss edirlər. *Aksinə*, real zərurətə, adət-ənənəyə, qanuna və s. qarşı hamıda bir ehtiram mövcuddur və bunlara hamı, əsasən, müqavimətsiz tabe olur;
- **Daha bir metod** – bunu konkret olaraq qanun, qeyrət, borc, namus, vətən, cəmiyyətin, nəslin marağı, paklıq, düzlük, humanizm, ədalət və s. tələb etdiyini ona aydınlaşdırmaqdır. Bu, insanda məsuliyyət hissi oyadır.
Yuxarıdakı metoddan bunun başlıca fərqi odur ki, orada ümumiyyətcə, müəllif gizlədilir, depersonifikasiya etdirilirdisə, burada o, konkret və dəqiq olaraq göstərilir ki, bu fəaliyyət, addım, mövqə və s. məhz filankəsə (*və ya, məsələn, vətənə, xalqa və s.*) xidmət formasıdır, hansı ki, həmin obyektə xidmətin hər kəsə baş ucalığı gətirdiyi qabaqcadan ona məlum olmalıdır. Bu baxımdan, həmin obyektin, o cümlədən, qanunun, normanın və s. müqəddəs, pak, ali, toxunulmaz, böyük hörmətə layiq və s. olması barədə qabaqcadan bir qədər «mikroleksiya» söyləyib, təbliğat aparmaq, sonra onu ona istinad göstərmək xüsusi effektlidir.
Qeyd olunmalıdır ki, bu metod əsasən fanatik tipli və ya təcrübəsiz şəxslərə tətbiqdə xüsusi effektlidir. Söhbəti məharətlə fırladıb, sudan quru çıxıb bilən fərasətli adamları isə, bu cür spekulasiyalara qışnamaq, kəməndə salmaq bir qədər qəliz məsələdir;
- **Daha bir metod** – onu sosial deyil, dini imperativlərə qışnaıyıb, etiqadını istismar etməkdir. Cihad, səlib yürüşü, and içmək, tövbə etmək, «Allah xofu» üzərində qurulan nizam-intizam və b. bu effektdə nümunələrdəndir;
- **Daha bir metod** – onu buna qabaqcadan hazırlaşdırmaq, onda «ustanovka» yaratmaqdır. Gözlənilməz hadisə insanda qeyri-adekvat reaksiya doğurur, *əksinə*, gözlənilən hadisəyə insan daha asan uyğunlaşır, daha tez reaksiya verir və bu reaksiyaları daha obyektiv olur. Necə ki, hakimin «Siz on gündən sonra öləcəksiniz» diaqnozu vaxtla halı assosiasiya etdirdiyindən, bütün sonrakı müalicənin effektivini heçə endirir, eləcə də, müsahibin «Bu fakt sizi sevindirəcək», «Siz yaxın ki, bundan kədərlənəcəksiniz», «Sizin üçün bu da maraqlı ola bilər ki...» və s. tipli xəbərdarlığı həmsöhbəti zəruri əhval-ruhiyyəyə kökləyir. Bu növ formullarla «start» vəziyyətinə gətirilmiş insan və ya insan toplusunu isə lazımi fəaliyyətə sürükləmək üçün bundan sonra adi bir komanda da kifayətdir;
- **Daha bir metod** – onun mövqeyinin, cəhdinin, halının və ya müqavimətinin səbəb-məqsədini açıb göstərməkdir, məs., bu cür: «Sən bununla filan vaxtki hadisənin haqq-hesabını çəkmək istəyirsən», «Sənin bunda şəxsi motivlərin var» və s. Təsir – mexanizminin dərkilə öz qüvvəsini itirir. Hisslərinin planlı deyil, təbii olduğunu, özünü riyakar deyil, səmimi olduğunu, başqa məqsəd güdmədiyini sübut etmək, ifşa olunmaqdan qurtulmaq, mənliliyini qorumaq və s. üçün, yaxud planının pozulduğunu dərk etdiyi üçün tərəf-müqabil mövqeyini dəyişməyə məhkum qalır. Psixanalitikada bu fəndən pasiyentin beynindəki depressiv sindromu arıtmaq üçün istifadə edilir.
Qeyd olunmalıdır ki, gündəlik ünsiyyətdə bu fəndin digər variantından, yəni real deyil, özündənquraşdırma səbəb-məqsədi, başqa sözlə, bəhanəni əsas göstərmək formasından da, geniş istifadə olunur. Məs., «Sən oraya bu işə görə yox, məhz filankəsi görmək üçün gedirsən» və ya «De ki, cəsarətim çatmır, ona görə etmirəm» və s. tipli deyimlər bu qəbildəndir. Həmçinin, qəsdən əleyh kökləndiyini, süni olaraq bu atmosferi yaratdığını, təkidinin (*müqavimətinin*) qarşısından irəli gəldiyini və s. iddia etmək, şər atmaq, böhtan demək və b. da bu məqsədlə stimulyatorlardandır;
- **Daha bir metod** – onun mövqeyinin, cəhdinin, halının və ya müqavimətinin səbəb-məqsədini onun özündən sual etməkdir. Problemi bir kənara qoyaraq, təsadüfi formalaşan situasiyanı müzakirə obyektinə çevirmək, özü də burada əsas günahkar kimi onu ittiham edib, vəziyyətə görə ondan hesabat istəmək tərəf-müqabili çıxılmaz vəziyyətə salacaq, cinayət başında yaxalanmış oğru kimi ora-bura vurnuxacaq və ya mövqeyinin, cəhdinin və s. nəhaq bu cür yozulduğunu iddia etməklə, can qurtarmağa, özünü bəraətləndirməyə çalışacaq və vacibi odur ki, sizə bir də belə düşünməyə əsas verməmək üçün mövqeyini dəyişəcək;
- **Daha bir metod** – ona etimad göstərmək, onun barədə yaxşı təsəvvürdə olduğunuzu bildirmək, ondan başqa cür hərəkət gözləmədiyinizi nəzərə çarpdırmaqdır. Özü barədə olan təsəvvürü puça çıxarmamaq, etimadı doğrultmaq, yaradılan nüfuza layiq olmaq üçün tərəf-müqabil deyilən mövqeyə gedəsidir;
- **Daha bir metod** – onu öz təsadüfi bir sözünün əsirinə, girovuna çevirməkdir. Belə ki, nə vaxtsa dediyi hansısa bir ötəri sözü əldə dəstəvüz edib, uzun müddət bundan onun fəaliyyətini korrekt üçün bir ülgü mövqeyində istifadə etmək mümkündür. Məs., «Mən inciyən (*küsan, qorxan və s.*) deyiləm» etirafı müsahibin sonrakı manevrlərinə xeyli geniş imkanlar açıq ki, bundan sonra bütün umu-küsü, qəzəb, inciklik və s. həmin bu bəyanatla sığortalanmış olur. Belə ki, hər dəfə ona öz etirafını xatırlatmaqla (*«Bəs, deyirdin ki...» yaxud «sən demişkən...»*) vəziyyəti düzəltmək mümkündür. Özü-özü ilə ziddiyyətə girişməmək, sözü ilə əməli uyğun gəlməyən riyakar təsəvvürü yaratmamaq və s. xatirinə tərəf-müqabil sizin hər şıltaqlığınız, məqsədlə zarafatlarınıza və s. dözsəlidir. Metodun əsas variasiyası ondan ibarətdir ki, lazımi söz məcburi şəkildə, yəni söhbəti diplomatikəsinə «fırladıb», məqsədyönlü şəkildə onun üstünə gətirib

çıxarmaqla da, tərəf-müqabilin dilindən qoparıla bilər. Həmçinin, fərqli situasiyada onun ayrı-ayrı vaxtlarda işlətdiyi, fərqli sözləri arqument yerində qəbul oluna bilər;

- **Daha bir metod** – onu öz təsadüfi bir hərəkətinin əsirinə, girovuna çevirməkdir. Belə ki, o hərəkət sizə ziyanlıdırsa onun mənfi tərəflərini əldə arqument edərək daim ondan tərəf-müqabilə qarşı qaxınc aləti, yox, xeyirlidirsə, müsbət tərəfini əsas götürüb ibrət təmsali kimi istifadə etmək və bununla sonrakı fəaliyyətlərinə korrektə vermək mümkündür.

Metodun variasiyaları eynilə yuxarıdakı metodda olduğu kimidir.

- **Daha bir metod** – lazımı keyfiyyəti ona müxtəlif komplimentlər vasitəsilə məcburi «sırmaqdır», məs., bu cür: «Səndə mənim ən çox xoşuma gələn cəhət sənin küsəyən (*qorxan, simic və s.*) olmamağıdır» və s. Təsəvvürü, eləcə də, bu təsəvvürü yaratmaq üçün çəkdiyi zəhməti puç etməmək naminə tərəf-müqabil özünü bu cəhətdən göstərmək üçün canfəşanlıq edəsidir və ya göstərmək yadından çıxdıqda yadına salındıqca əl – qolu bağlanasıdır («*mən də deyirdim ki..., heç demə...*»).

Yuxarıdakı metoddan bunun başlıca fərqi odur ki, burada arqument kimi konkret keyfiyyət göstərilir. Təlim-tərbiyə prosesində uşaq xarakterindəki hansısa cücərtini, iştartını intişar etdirmək üçün bu fənddən aktiv istifadə olunur;

- **Daha bir metod** – bu işə ondan başqa heç kimin qabiliyyətinin çatmadığını ona izah etməkdir. Bu insanda əhəmiyyətlik şüuru oyadır, əvəzədməzlilik, fərdilik hissi yaradır;

- **Daha bir metod** – bunu ona xeyli adamın, əlxlüsüs da avtoritetlərin təkid etməsinə çalışmaqdir. «Qrup təzyiqi effekti» və ya çoxluğun zəhmi məsələdə ciddi dönüş yaradasıdır;

- **Daha bir metod** – əyani deyil, qiyabi şəkildə çoxluğun və ya avtoritetlərin bu məsələyə münasibətdə məhz siz deyən mövqedə olduğunu ona çatdırmaqdir. Hansısa baxışın müasir, hansınınsa keçmişdənqalma, hansısa davranışın, əlamətin dəb, hansınınsa köhnəlmiş və s. olduğunu təlqin etmək də, bu qəbildəndir. Liderlərin özlərini daim nüfuzlu, ali adamların arasında göstərməyə çalışması, *əksinə*, aşağı statuslu adamlarla bir görünməkdən çəkinməsi, yaxud söhbət zamanı yalnız bu kategoriya insanlarla keçirdiyi epizodlardan söz açması, aşağı statuslu adamlarla olan kontaktlarını işə ört-basdır etməsi, yalnız qalib gəlirdiyi məqamları qabarıb, məğlubiyətlərdən söz açmaması, gecə görüşlərini, müstəqilliyi, kinoya, konsertə, diskotekaya, bara, bulvara və s., getməyi oğlanların gənc qızlara müasirlik, dəb, norma kimi yozması, *əksinə*, həyasına qısılib durmağı, valideynlərindən ehtiyat etməyi keçmişdənqalma «sosial bala» kimi tənqid etməsi və b. bu effektin nümunələrindəndir;

- **Daha bir metod** – mövqeləriniz arasındakı ziddiyyəti qabarıqlaşdırmayıb yumşaltmaq, aksenti ümumiliklər üzərində cəmləşdirməkdir. Bunun üçün əks mövqelərinizin, baxışlarınızın yalnız eyni bir medalın iki üzünü olduğunu, formaca müxtəlif olsalar da, əslində məzmunca eyni olduğunu, biri-birini tamamladığını iddia etmək, bu məqsədlə arada olan ümumilikləri qabartmaq, bunlardan misal göstərmək və s. zəruridir;

- **Daha bir metod** – fəaliyyət proqramının hazırlanması işində onun da iştirakını təmin etməkdir. «Özü yığılan ağlamaz» prinsipi prosesin qalan hissəsini nizamlayasıdır. «Yaxşı, bəs siz mənim yerimdə olsaydınız, necə edərdiniz?», yaxud «Bayaqdan tənqid deyirsiniz, əslində həmin məsələ məni də sizdən az narahat etmir. Elə işə, gələn görək birlikdə fikirləşib bu vəziyyətdən necə çıxış yolu tapırıq» tipli formullar tərəf-müqabili bu işdə özünə şərik etməyin üsullarındandır;

- **Daha bir metod** – bu işi etdikdə nə qazanacağını, etmədikdə isə nə itirəcəyini ona başa salmaqdir. Məs., rəssama izah etdikdə ki, bu kitab onun üçün tribuna, sərgi, vitrindir və oraya çəkdiyi illüstrasiyalar neçə min nüsxə ilə çap olunub, yayılıb, onun qabiliyyətini reklam etdirəcək və ona xeyli nüfuz, müştəri gətirəcək, o zaman rəssam (*və ya digər sənətçi*) hətta pulsuz işləməyə və zəhmətini hədiyyə etməyə də razı ola bilər;

- **Daha bir metod** – onun qazanc və itkisini nisyə deyil, nağd olaraq ona verməkdir. Başqa sözlə, sizə xeyirli olan zəhmətini əvəzsiz qoymayıb, hər dəfə nə iləsə (*adi təşəkkürdən tutmuş, zəhməthaqqına, vəzifəsini, rütbəsini yüksəltməyə qədər. Atraflı bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [səh. 80]*) mükafatlandırmaq, onun növbəti dəfələrdə də, sizin tapşırıqlarınıza can-başla getməsinə səbəb olacaq. *Əksinə*, sizə zidd addımların hər birinin qarşısına bir «kozır» qoymaq, hər cəhdini müvafiq sanksiyalarla müşayiətləndirmək çəkindirici effektlidir. Təzyiqlərinin güzəştlərlə deyil, adekvat sanksiyalarla qarşılaşdığına adət edən tərəf-müqabil gec-tez sizinlə münasibətin haqq-hesabını dərk edəsidir;

- **Daha bir metod** – onun ümidini istismar edib, onu istəklərinin girovuna, əsirinə çevirməkdir. Yuxarıdakı metodlardan fərqli olaraq burada onun qazanc və itkisinin açarı kimdəsə yox, məhz sizdədir, lakin siz bunu onun qarşısında şərt kimi qoyursunuz: «Sən belə etsən, mən də bu cür edəcəyəm, etməsən bu biri cür» və ya «et, edim», yaxud «et, etməyim» və s. formasında.

Azadlığın hüdudu problemə qədərdir. Problemin başladığı yerdə müstəqillik bitir. Tərəf-müqabilin mövcud hansısa bir probleminin həllində təşəbbüsü ələ almaq, yaxud onda açarı sizin əlinizdə olan hansısa bir süni problem yaradıb, nə zamansa həll edəcəyinizə və ya ehtiyac duyduğunuz nəyisə nə zamansa ona verəcəyinizə və s. ümid yaratmaqla (*bir sözlə, potensial imkanlarınıza qısınmaqla*) uzun müddət ondan istifadə etmək mümkündür. İstifadə edib qurtardıqdan sonra isə heç istədiyini verməyib, birtəhər başdan etmək də olar;

- **Daha bir metod** – onun bu işdə kiminləsə rəqabətə, bəhsə, prinsipə, yarışa, intriqaya girməsinə nail olmaqdır. Hərraca qoyulmuş reytinginin xilasını naminə tərəf-müqabil məqsədləriniz yolunda qladiatorluq edəsidir;

- **Daha bir metod** – onunla münasibəti heç vaxt konkretləşdirməyib, düşməni ilə onun arasında tarəddüdü mövqə tutmaqdir. Gah o, gah da düşməni tərəfə ayılan bu cür ikili (*dinamik*) münasibət qüvvə və maraqları balanslaşdıraraq, əldən çıxmanız və ya düşmən cəbhəsini genişləndirməni ehtimalı ilə daim tərəf-müqabilə təzyiq göstərəcək. Sizi itirməmək, yaxud düşmən cəbhəsini genişlənməyə qoymamaq xatirinə isə tarəfdaş sizinlə münasibətdə daim mülayim, güzəştlə mövqə tutasıdır.

Sevgililərini qışqandırmaq və öz dəyərlərini artırmaq məqsədi güdən gənclər əvvəlki metodun variasiyası olan bu fənddən aktiv istifadə edirlər;

- **Daha bir metod** – onu daimi yardımlarınızın əsirinə çevirməkdir. Mütəmadi verdiyiniz bəxşilərin ardının kəsilməsi və ya onların geri alınması qorxusu onu sizdən asılı vəziyyətə salasıdır. Qiyamçıların liderlərinə vəzifə verən rəhbərlərin,

aldan çıxmaq ehtimalı olan dövlətlərə hər il yardım kompaniyası keçirərək, dividendlərini depozit borc formasında deyil, itaət şəklinə geri alan nəhəng dövlətlərin, perspektivli şəxslərə «stavka» qoyan messenatların və b. siyasəti buna nümunələrdəndir;

- **Daha bir metod** – onun haqqında ədalətsiz qərar çıxarmaqdır. Tapdanmış hüquqlarının müdafiəsi, özü barədə təsəvvürün təshihə, istəklərinin bəraəti, ədalətin bərpası və s. xatirinə tərəf-müqabil əleyhinə yozulmuş mövqeyini dəyişəsidir;
- **Daha bir metod** – onunla münasibəti soyutmaq, gərginləşdirmək, hətta kəsməkdir. Tərəf-müqabilə yerini göstərmək və öz kursunu qaldırmaq üçün gündəlik həyatda insanların, demək olar ki, ən aktiv istifadə etdikləri fəndlərdəndir. Lakin, bir şey qeyd etmək lazımdır ki, münasibəti kəsməzdən əvvəl «ürəyini boşaltmaq», tərəfdaşı acılmaq, keçdiyin körpüləri partlatmaq qədər təhlükəlidir. Hər halda, gələcək münasibətlər üçün əlyeri saxlanılmalıdır;
- **Daha bir metod** – onun hansısa bir sirrinə vəqif olmaqdır. Bu sirri yaymaq onu ifşa edəcəyinizdən ehtiyatlandığı üçün tərəf-müqabil qarşınızda qul olasıdır. Başqa sözlə, kiminsə hansısa sirrinə vəqif olduysa, deməli, artıq o sizin əlinizdədir.
Paparitsə jurnalistikada bu fəndən geniş istifadə edilir;
- **Daha bir metod** – onu haqqında şeyi yaymaq qorxutmaqdır. Şeyinin ağlabatanlıq dərəcəsi və təhlükənin reallıq ehtimalı lazımi həddədirsə, tərəf-müqabil daha az itkini seçib (*əgər bu, həqiqətən də, onun üçün az itkidirsə*) sizin iradəni yerinə yetirəsidir;
- **Daha bir metod** – onun yaxınlarına təzyiqlik etməklə ona təsir göstərməkdir. Başqa sözlə, əziz bildiyi kimi və ya nəyisə təhlükəyə, təzyiqlik məruz qoymaq onda vicdan əzabı, mənəvi sarsıntı doğurduğundan, həmin şəxsi və ya predmeti zərbə altından xilas etmək naminə tərəfdaşın güzəştə getməsi ehtimalı böyükdür. Ondan hansısa bir girov götürmək də bu metodun variasiyalarındandır;
- **Daha bir metod** – onun məramı ilə daha böyük, güclü, ali şəxslərin maraqlarının toqquşmasına nail olmaqdır. Bunun üçün, ya təbliğat aparıb onun fəaliyyətində, əqidəsində, durumunda, halında və s. böyüklərin öz mənafeyinə təhlükə görməsinə çalışmaq, ya da müəyyən vasitələrlə təsir göstərərək onun bu istiqamətdəki fəaliyyətinin, durumunun və s. azacıq yolundan dönrək həmin böyüklərin maraqları ilə toqquşan məcraya yönəlməsinə müvəffəq olmaq kafidir;
- **Daha bir metod** – getdikcə gərginləşən situasiya üzərində nəzarəti qəsdən əldən buraxmaqdır. Körpüdə hərəkət edən dinamit məşinin sürücüsü nümayişkarana şəkildə rulu söküb pəncərədən atandan sonra, körpünün o başından irəliləyən digər dinamit məşinin sürücüsü özünü necə aparırsa, tərəf-müqabil də özünü eləcə aparıb, o cür yolunuzdan tez-tələsik qaçasdır;
- **Daha bir metod** – onun bu sahədəki fəaliyyətində, durumuna, yaxud müqavimətində güc verən enerjisini tükəndirməyə səy göstərməkdir. Bunun üçün gəlir yerlərini bağlamaq, müttəfiqləri ilə arasına şübhə, nifaq toxumu səpmək, əlaqələrini pozmaq, infrastrukturunu dağıtmaq, yer-yerdən problem atəşinə, bəla yağışına tutmaq, potensialını iflic etmək, düşüncəsini, əqidəsini dolaşdırmaq, ideallarını öldürmək və s. və i.a. vacibdir. Fəqət, dünya «cəngəllik prinsipi» üstündə bərqərarlıdır və burada ya sən Şir olub başqalarını yeməlisən, ya da, ola bilməsən, Dovşan olacaqsan və özğələri səni yeyəsidir;
- **Daha bir metod** – öz hərbi, fiziki muskullarını şişirtməkdir (*və ya bunun belə olması görüntüsü yaradıb, təbliğatını aparır*). Güc lazımi həddə çatandan sonra isə, əslində heç bu gücdən birbaşa istifadəyə ehtiyac qalmır və hamı, hər şey öz-özündən sizin diqtənizə tabe olur: Bütün baryerlər qırılır, maneələr özü-özündən dəf olur, qanunlar sizin xeyrinizə işləməyə başlayır. Çünki dünyada hər şey qanunlara, qanunlara gücə tabedir! Çünki təzyiqlik qarşısında hər şey, hətta qanunlar da əyilir!;
- **Daha bir metod** – əgər heç bir metod kar etmərsə – vəziyyəti dondurmağa, vaxt qazanmağa çalışmaqdır. Vaxtın ötməsi ilə vəziyyətin Sizə doğru əyləcəyi ümidinə söykənb durmaq, hərdən insan üçün situasiyadan yeganə çıxış yolu olur.

...Və s...

IV.2. PSIXOLOJİ TƏSİRLƏRİN METODLARI

Strategiyanın yuxarıda sadalanmış dörd növünə və ya hakimiyyətin fiziki, emosional, intellektual və iradi tipinə uyğun olaraq, insanların biri digərinə təsir üsulları da dörd növdür: (1) birbaşa qüvvə tətbiqi edilməsi, (2) təlqin, (3) inandırma və (4) sanksiya. Əgər, qüvvə – cismə, təlqin – emosiyaya, inandırma – intellektə təsir aparatıdırsa, sanksiya – iradəyə təsir vasitəsidir. Aşağıda bunların hər biri barədə ətraflı söhbət açılır (*bunlardan birincisi psixoloji əhəmiyyət kəsb etmədiyindən burada onun barədə söhbət açılmır. Həmçinin, yuxarıdakı «KƏŞFİYYAT: İnsanların fikirlərini necə «oxumalı», onları necə tanımalı» mərhələsi (II факул.) bunlardan üçüncüsünün tərkibinə daxildir.*)

IV.2.1. TƏLQIN: İNSANLARI AYIQQƏN NECƏ HIPNOZ ETMƏLİ

Təlqin – məntiqi analiz və qiymətvermə tələb etməyən məzmunun qavranılması və realizə edilməsində tənqidiliyin və şüuriliyin zəiflədilməsi ilə bağlı psixikaya təsir prosesidir. Təlqin – insanda hər hansısa bir halın, rəyin və ya meylin formalaşdırılması məqsədilə həyata keçirilib, mexanizmi hisslərə, onun vasitəsilə isə ağıl və iradəyə təsir prinsipinə əsaslanır. Əsasən, emosional (*bədii*) tipli insanlara tətbiqdə effektivdir.

Ümumi olaraq, istənilən təlqin prosesinin səmərəliliyi bir çox faktorlardan asılıdır ki, bunların bir neçəsi aşağıdakılardır:

- **Təlqinedən şəxsin kim olması:** onun kompetentliyi, etibarlılığı, zahiri cəlbediciliyi və s.;
 - **Təsirgöstərilən şəxsin kimliyi:** yaş, analitik-obrazlı düşüncə tərzini və s.
 - **Təsirgöstərən şəxslə təsir obyektini olan şəxs arasındakı münasibət:** arada olan etimad, şəxsi simpatiya və s.
 - **Təlqinin göstəriləndiyi kanal:** aktivlik-passivlik, şəxsən birbaşa olaraq, yoxsa məktub, telefon, KİV vasitəsilə təsir göstərilməsi;
 - **Situasiya:** təlqinin harada, hansı vaxt, hansı şəraitdə və s. göstərilməsi və s. kimi amillər təlqin prosesində xüsusi əhəmiyyət daşıyan elementlərdir
- Aşağıda bu variantlardan hər birinə əsaslanan təlqin formaları barədə ətraflı məlumat verilir:

IV.2.1.1. Avtoritet və etimada əsaslanan təlqin

Təsirgöstərən şəxsin (suggestorun) fərdi keyfiyyətləri faktoru:

İlkin olaraq təlqin prosesinin effektivliyində rolunu başlıca faktor təlqinedən şəxsin kimliyi məsələsidir, yəni təlqinin effekti təlqin edən şəxsin kimliyindən bilavasitə asılıdır. Təlqin prosesində rolunu olan bu faktorun mahiyyətini bizim «Avtoritet təzyiqli effekti» adlandırdığımız aşağıdakı qanunla xarakterizə etmək mümkündür:

Sosial təsir vektorunun oriyentasiyası həmişə güclü şəxsdən gücsüzə doğru yönəlmiş olur.

Başqa sözlə, insanlar o şəxsin təsiri altına daha tez düşürlər, hansılar ki, onlardan üstündür. İnsana başqaları qarşısında üstünlük gətirən belə cəhətlərə qismən aiddir:

- a) **Fiziki üstünlüklər:** Buraya aiddir – qüvvə, ağıl, köklük, hündürboyluluq, yaşca böyüklük, zahiri cəlbedicilik, miranə danışq tərzini, təlqin olunan şəxslə oxşarlıq və s. kimi cəhətlər. Məhz bu səbəbdən, hündürboylu və ya kök adamlar düşükləri kollektivdə xüsusi statusa malik olur, nüfuz qazanmaq üçün xüsusi çarpışq vuruşmur və çox vaxt da, lider kimi qəbul edilir; qızlar bu cür oğlanları daha yetkin təbəqə kimi qavrayır, onlara daha çox məhəbbət gözü ilə baxır – baxmayaraq ki, bu insanlar psixi cəhətdən heç də həmişə qüvvətli olmurlar və tarixdə ad qoymuş böyük sərkərdələrin də heç biri bu kateqoriyaya aid deyil, o cümlədən, İsgəndər, Sezar, Napoleon, Lenin, Stalin, Hitler və digər dahi şəxsiyyətlərin boyu 165 sm.-dən çox olmayıb. Gözəl görünüşlü və yaşlı adamların təsir gücü də bu qəbildəndir;
- b) **Emosional üstünlüklər:** Buraya aiddir – öz emosiyalarını idarə edə bilmək qabiliyyəti, heç vada öz təbii emosiyalarını düşünmədən təzahür etməmək, heç kəsə özünü emosional tarazlıq vəziyyətindən çıxarmaq şansı verməmək, yəni həmişə öz sakitliyini qoruyub saxlaya bilmək və s.;
- c) **İntellektual üstünlüklər:** Buraya aiddir – intellektual yetkinlik, dərin məntiqi analiz qabiliyyəti, məlumatlılıq və s.;
- d) **İradə üstünlükləri:** Buraya aiddir – mətanət, prinsiplilik, əzmkarlıq, kinlilik, qətiyyət, özünəinam, optimizm, şəraitə uyğunlaşabilmə, özünü ələalabilmə qabiliyyətləri, tərəddüdsüz sakitlik, müstəqillik, cəsərat, heç kimə hesabət verməmək, özünəhərmət, eqoizm və s. kimi cəhətlər; mötəbərlik, kompetentlik; birbaşa – düz gözün içinə baxaraq danışmaq, öz marağını sezdirməmək və s.;
- e) **Sosial üstünlüklər:** Hörmətli dostlara, vacib siyasi əlaqələrə malik olmaq, iş üçün əhəmiyyət (*referentlik*) kəsb etmək, vacib məqamda danışqları, ünsiyyəti, münasibəti kəsmək ehtimalı və s.

Bunlar «təsirgöstərən şəxsin (suggestorun) fərdi keyfiyyətləri» faktorunu xarakterizə edib, təqribən «güclülük nədir?» sualının cavabı və kimliyindən asılı olmayaraq, hər kəsə münasibətlərdə üstünlük gətirən nüansların bir qismi idi. Təlqin prosesində bu effekt iki variantda – birbaşa və dolayısı variantında tətbiq olunur. Bunlardan *birincisi* – öz avtoritetindən, *ikincisi* isə – bir başqalarının avtoritetindən təlqin aləti kimi istifadədir. Aşağıda bu variantların hər biri barədə ayrıca söhbət açılır:

«Avtoritet təzyiqli effekti»ndən birbaşa istifadə yolu ilə həyata keçirilən təlqin:

Bu zaman təlqin öz avtoritetinə istinad hesabına həyata keçirilir. Yuxarıda sadalanan cəhətlər, əsasən təbii xüsusiyyətlərə aid olsa da, və «güclü şəxslərdə» onlar hansısa keçmiş məhrumiyyətlərin, xüsusi təmrinlərin, yaxud özünüməhdudlaşdırmanın nəticəsi kimi formalaşsa da, lakin hər bir kəs sünü şəkildə bunların hər birinə malik ola bilər və ya onları özündə tərbiyə edir. Sadəcə olaraq, bunun üçün məharətlə rola girməyi bacarmaq lazımdır ki, elə tarix səhnəsində adı qalmış böyük şəxsiyyətlərin demək olar ki, əksəriyyəti də, ayrı-ayrı

epizodlarda məhz aktyorcasına rol oynadıqlarını sonradan bu və ya digər formada özləri etiraf ediblər. Başqa sözlə, həyatda daha güclü, daha üstün olub, hamını özünə uyğunlaşdırmağa çalışanlar deyil, yalnız və yalnız özünü ətraf aləmə, şəraitə, insanlara uyğunlaşdırıb, hər bir şəxs və zamanla onun öz dilində danışmağı bacaranlar qalib gəlir. Bu isə insandan həyata yaradıcı yanaşmağı tələb edir.

* * *

♣ **Başqaları üzərində bu birinci tipli** üstünlüyü əldə etmək çətin olsa da (*çünki hündürboyluluq, köklük, yaşlılıq və b. təbii xüsusiyyətlərdir*), hər halda, qeyri-mümkün də deyil. Belə ki, dayanarkən nisbətən hündür mövqe seçmək, məclisdə nisbətən yuxarı başda və ya ağsaqqalın, başçının və b. yanında əyləşmək, adi vaxtda oturarkən, əl-ayağını sərbəst açaraq nisbətən geniş yer məşğul etmək və b. hər kəsə üstün status verən nüanslardandır.

■ Həmin sərbətdən, hörmətli qonaqlara məclisin yuxarı başında yer ayrılır, natiqlər öz nitqlərini hündür tribunaldan söyləyirlər (*yarıya qədər torpağa basdırılmış, yaxud quyruq dibində olan adamın ayaq üstə duran ətrafdakılara nitq söyləməsinin gülüncüliyini, yaxud təsirsizliyini təsəvvür etmək çətin deyil*). Eyni zamanda, arada distansiya saxlamaq da sizə əlçatmazlıq statusu verən nüanslardandır.

* * *

♣ **İkinci tipli** üstünlüyü əldə etmək – özündə dörd qabiliyyəti tərbiyə etməkdən ibarətdir: **(1) mövcud emosiyaları [hirs, əsəbilik, heyrət, həyəcan və s.] gizlədə bilmək; (2) mövcud olmayan emosiyaları özündə yaradıb, süni hal göstərə bilmək; (3) mövcud bir emosiyaları digəri ilə maskalayıb, onun əvəzində onu bürüzə verə bilmək; (4) zəiflik halını xarakterizə edən emosiyaları (yəni şikayət, peşimançılıq, qorxu, bədbinlik və b.-ni) nəzarətdə saxlayıb, heç vədə özündə bunları göstərməmək, o cümlədən, heç nəyin, əl-xüsusi qadının düşgünü olmamaq (bir daha qeyd edirik ki, hər dörd halda söhbət özünü məhz zahirən belə göstərməkdən, yəni lazımı imic formalaşdırmaqdan gedir).**

■ Məşhur Azərbaycan atalar sözündə deyilir: «De görüm dostun kimdir, sən kim olduğun deyim». Bu baxımdan, həmin atalar sözünü aşağıdakı kimi improvizə etmək mümkündür: «De görüm nəyə reaksiya verirsən, sən kim olduğun deyim». Müxtəlif stimullara qarşı öz reaksiyalarını bu cür idarə edə bilmək, tərəf-müqabilin təsəvvüründəki sizin obrazınızla manipulyasiya etməyə bərabərdir və hissi davranışınızda hər hansı stabil qanunauyğunluq aşkar edə bilməyən tərəfdaş istənilən halda sizə qarşı hansısa addım planlaşdırmaqda, proqnozlaşdırmaqda çətinlik çəkəcək və hər an rəftarınızdakı sürprizlərə hazır olacaq.

Qeyd olunmalıdır ki, insanın hissi, emosional reaksiyaları onun bir tək danışığında deyil, eyni zamanda, daha çox onun jest, mimika və pozalarında, yəni adi baxışında, intonasiyasında, göz qırpmasında, nəfəs almasında, yumruğunun düyünlənməsində və s. özünü bürüzə verir. Bunlar barədə bir qədər ətraflı şəkildə «Bio – sosial ontogenez motivləri» bəhsində [burada, səh. 25-12] məlumat verilir;

* * *

♣ **Üçüncü tipli** üstünlüyü əldə etmək üçün öz intellektinin sərhədini gizlədə bilmək vacibdir.

■ Bunun üçün, heç vaxt məsləhət verməməli və almamalı, öyrətməyə can atmamalı və kiminsə sizə müəllimlik etməsinə şans verməməli; ehtimallarla danışmamalı və rəy bildirməməli (*bu rəy və ehtimalların fiaskosu ilə sonradan avtoritetinizin də güdəzə getməsi üçün*) və ya rəy bildirmək zərurəti yarandıqda ümumi rəyin cərəyan istiqamətini, tendensiyasını nəzərə almalı; tənqid, tənə, təhqir etməməli, mütəxəssis yanında onun sahəsi barədə moizə söyləməməli («ağzından vurulmaması» üçün), sualların birbaşa cavabından yayınmalı (*buna aid fəndlər «Mövzudan məharətlə yayınmaq qaydaları» bəhsində [burada, səh. 46] sadalanır*), çoxdanışan olmamalı, danışdıqda isə yoxlanılmış, özü də imkan olarsa orijinal, başqalarının bilmədiyi fikirlər söyləməli (*başqa sözlə, yalnız bunları demək məqamı çatdıqda danışmalı*), özünün diskussiyaya, münaqişəyə cəlb olunmasına imkan verməməli və ya özünü bunların birbaşa iştirakçısı səviyyəsinə endirməməli, məcburən cəlb olunduqda isə mövzunu tez-tez dəyişməklə («fırlatmaqla») məğlub olduğun hissələrin ifrat qabarıqlaşmasına macal verməməli, bütün vasitələrlə, hətta ən əclaf vasitələrlə də olsa mütləq qələbəyə can atmalı (*çünki «məqsəd – vasitələri bəraətləndirir!»*), mübahisədənsə yalnız qələbə çaldığın məqamlardan birində çıxmalı (*çünki ətrafdakıların nəzərində qalib – ən axırda qalib gələndir*) və tərəf-müqabilin polemikası halda da uzatmaq cəhdlərinə məhəl qoymamalı, ümumiyyətcə, söhbət adi tempdə davam etsə belə, yenə də, öz maraqlılıq statusunu qoruyub saxlamaq üçün söhbətdən hər şeyi danışmaq qurtarmamış, yarımçıq çıxmalı və gələcək dəfəyə də nə isə saxlamalı. Fəqət, kitab – yalnız oxunub qurtarana qədər maraqlıdır, ondan sonra isə maraqlıdan düşür.

Bir sözlə, özünü hər vəchlə müəmma örtüyünə bükməli;

* * *

♣ **Dördüncü tipli** üstünlüyü əldə etmək üçün, deyildi ki kimi, hər növ rəftar, davranış və nitqdə qətiyyət, əzm, hökm və müstəqillik nümayiş etdirməli, başqalarının sizin sözünüzü kəsməsinə imkan verməməli, tərəfdaşın düz gözünün içində baxaraq danışmalı, gücsüzlüyünü, acizliyini, məğlubiyyətini ört-basdır etməli. Uğursuzları heç kim sevmir, hətta bu uğursuzluq namünasib şəraitin bəhrəsi olduğu açıq-aşkar bilinsə belə. Əksinə, günü-gündən irəliləyən və ya irəlilədiyi təsəvvürünü (*imicini, görüntüsünü*) yarada bilmiş şəxslər maqnit dəmir qırıntılarını cəzb etdiyi kimi insanları öz ətrafına toplaya bilir. Dəqiq yadda saxlamalı: **Uğursuzları heç kim xoşlamır. İnsanlar möhtac vəziyyətdə olan birisinə kömək etməkdə aciz olduqda ondan üz çevirirlər və bəzən hətta onu alçaldırırlar.** (*əlavə olaraq bax: burada, səh. 131*).

■ Möhkəm iradi xarakterin parametrləri ilə bağlı həm də, bu bir vacib qaydanı yadda saxlamalı: öz avtoriteti qeydinə

qalan hər kəs üçün söz – qanundur. Bu tipli adamlar öz prinsiplərini, vədlərini həyata keçirmək üçün, hətta ölümdən belə çəkinmirlər. Dediylə sözə əməl etmək onlar üçün hər şeydən üstündür. Bu isə ondan ötrüdür ki, dediylə sözü bir neçə dəfə həyata keçirməsə, onun sözü başqalarının nəzərində öz ecazkar təsir qüvvəsini itirər, dəyərsizləşər. Gələcəkdə onun hədəsi başqaları üçün real təhlükəni deyil, boş çərənçiliyi xatırladar, vədəsi möhürlü sənəd yox, nisyə cəfəngiyyət, baş aldatmaq aləti əvəzində qəbul edilər. Bu səbəbdən, sözünü geri götürməmək və dediyləni yeritmək üçün hər an hər cür qurban verməyə, hətta münasibəti korlamağa və s. hazır olmaq, bu tipli adamlar üçün gələcəkdə digər qalanlara da, təsir göstərməyin əsas alətlərindən biridir (*burada o da, nəzərə alınmalıdır ki, arada olan münasibəti gərginləşdirməkdən, hətta kəsməkdən sanksiya vasitəsi kimi istifadə etmək hər an fayda vermir. Məsələ burasındadır ki, bu metod yalnız sizin onun üçün böyük dəyər kəsb etdiyiniz məqamlar üçün effektivdir, əks halda, yox*).

Qeyd olunmalıdır ki, təəssüratı köhnəlməyə qoymamaq və əqidənizdə sabitqədəm olduğunuzu nümayiş etdirmək, başqalarına dərs vermək, onları prinsiplərinizə vərmiş etdirmək üçün hərdən-birdən xırda məsələlərlə bağlı bu cür şou səhnələr yaratmaq, güzəşt qoparana qədər təkidinizi gücləndirmək, hətta qarşı tərəfin geri çəkilmədiyi halda münasibətin korlanmasına qədər vəziyyəti gərginləşdirmək və s. xüsusi əhəmiyyətlidir.

* * *

♣ **Beşinci tipli** üstünlüyü əldə etmək üçün özgələrin, əlalxusus əksəriyyətin marağına zidd olan söz danışmaq, hərəkət etməməli, təşəbbüslərdə öz şəxsi marağının seçilməsinə imkan verməməli, *əksinə*, tərəfdaşın, dostun, yaxud söhbət qrupdan, kollektivdən gedirsə, çoxluğun marağının ifadəçisi mövqeyindən çıxış etməli, bu yolda özünün statusunu, marağını, mövqeyini, malını, bir sözlə, hər şeyini qurban verməkdən çəkinməməli (*çünki onlar, bəranizdə əfsanələr, miflər yaratmaq, xəyallarında heykəlinizi ucaltmaq yolu ilə bunun əvəzini qaytaracaq*), onlara hörmət etməli, özünü onlardan üstün tutmamalı, təvazökar olmalı və s. (*məs., kriminal dünyada belə bir paradoks məşhurdur: ağır məqamda ən alçalıcı, iyranç, yaxud riskli işi dərhal qrupun lideri yerinə yetirir – fəqət o, özünü qurban verməklə yoldaşlarının mənliliyini, şəxsiyyətini, həyatını və s. xilas etmiş olur*).

Bununla belə Allahın, yaxud bəndələrin sizi hamıya bərabər tutmadığı məqamları qabarıqlaşdırmağa cəhd etməli – o cümlədən, ətrafdakıların sizi vacib, möhtərəm adamların sırasında tez-tez görməsinə çalışmalı, yaxud onlarla olan münasibətdən tez-tez misallar çəkməklə, belə münasibətlərinizin olmasına diqqətli cəlb etməli (*«adamın gərək adamı olsun»*), ətrafdakıların sizi yalnız qalib məqamlarda görməsinə çalışmalı, yaxud belə epizodlardan söhbət açmalı, məğlubiyyətlərinizi ört-basdır etməli, dinə bağlılığınızı gizlətməməli, eləcə də, bununla spekulasiya etməyə də çalışmamalı, bir sözlə, hər bir vəchlə, özünün ətrafdakılar üçün ali hesab edilən təbəqəyə, irqə, irsə, cinsə, dinə, sinfə və s. aidiyyətini qabarıqlaşdırmaqlı

■ Qızları tovlayan oğlanların ilk tanış olduğu qıza “basıb-bağlaması” ki, bəs atam “ministr” müavini işləyir, özüm prokuror köməkçisiyəm, iki-üç xarici maşınım var (*təbii ki, indi “tərslikdən” biri təmirdə olmuş olur, digərini əmioğlu harasa aparıb*) və s. hamısı bu kateqoriya fəndlərdəndir.

* * *

Tərəfdaşı ayıqkən hipnoz vəziyyətinə salıb, onun iradəsini blokirovkalayan və ona lazımı fikri təlqin edə bilməyə imkan verən iradi metodlardan daha birisi – onun etimadını qazanmaqdır. Arada olan etimad – skeptikliyi neytrallaşdıraraq, çox əksər fikrin rəqib tərəfindən heç bir şübhə oyanmadan qəbul edilməsinə səbəb olasıdır.

Etimada əsaslanan təlqin metodunun xüsusi növü «qrup favoriti» deyilən effektivdə meydana çıxır. Bu effektivdə məzmunu ondan ibarətdir ki:

Digər bərabər şərtlər çərçivəsində insanlar öz qrupundan olan, onunla arasında daha çox ümumilik olan şəxslərin fikrinə, mövqeyinə, rəyinə daha çox üstünlük verir, etimad bəsləyir, etibar edirlər.

Bu baxımdan, (1) tərəfdaşın etimad etdiyi adamlardan bəzilərinə əl almaq, (2) fikri ona öz qrupundan, millətindən və s. olan, ona hər hansı formada yaxın olan, etimad etdiyi adamların dilindən çatdırmaq, (3) öz adamlarından hansılarsa onun ən yaxın adamlarından birinə çevrilməsinə nail olmaq və s. istənilən fikri ona qəbul etməyin çox effektiv vasitələrindəndir.

■ Həmin səbəbdən, özgə dövrlərin ərazisində yayımlanan (*belə demək mümkündürsə – transmilli*) radiostansiyaların verilişləri, yerli xalqların qavrayış stereotipinə maksimum adaptasiya etdirilərək, başdan-ayağa yerli xalqın milli koloriti ilə, o cümlədən, milli musiqisi ilə bəzədilir, verilişləri aksenti olmayan yerli xalq nümayəndələri aparır və s. – baxmayaraq ki, onun hazırlanması prosesi tam şəkildə onu yayımlayan dövlətin xüsusi idarələri tərəfindən həyata keçirilir (*söhbət, əsasən siyasi yönümlü radiostansiyalardan gedir*). Adət etdiyi dil, etiket, adət-ənənə, poliqrafik tərtibat və s. normalarında olan bu informasiyalar, həmin xalq nümayəndələrinin daha az şüur müqavimətini, tənqidi reaksiyasını, analizini doğurub onlar tərəfindən, əsasən problemsiz qəbul olunur;

Ümumiyyətcə isə, arada olan distansiya ilə manipulyasiya edib öz yaxınlığının uzaq, uzaqlığına yaxın olduğunu anlatmağa, onların təsəvvüründə adı və qeyri-adiyin sintezindən ibarət öz obrazını yaratmağa çalışmalı. Monotonluq, heç vaxt qeyri-adi və gözəl görünür. Gözəllik – dinamiklik və rəngarənglikdədir. Münasibət, stil və maneraları vaxtaşırı yeniləşdirməklə, həmçinin özündə eyni bir zamanda bir neçə əks obraz, düşüncə tərzini və xarakter çalarını ehtiva etməklə, daim başqaları üçün alçatmaz zirvə olmaq, onlar üzərində

hökmran təsir mövqeyi qazanmaq və s. mümkündür.

Liderlik iddiasında olan şəxslərin birinci və ən əsas qayğılarından biri odur ki, hər şeyi bildiyini və həmişə haqlı olduğunu bütün vasitələrlə sübuta yetirə bilsin. Hoqqabazlıq, fırılacaqılıq, artistlik və s. liderlərin ən adi vasitələrindəndir. Lider öz tamahını, zəifliklərini heç vaxtla sezdirməməli, işi elə qələmə verməyi bacarmalıdır ki, guya, hər şeyi qabaqcadan bilirmiş və hər şey elə onun planlaşdırdığı kimi də oldu. İstədiyinə nail olsa, nüfuzu artacaq, yox nail olmasa gərək vəziyyətdə elə don geyindirməyi bacarsın ki, uğursuzluğu – onu başa düşməyənlərin, tapşırığına əməl etməyənlərin və ya açıqca ona maneçilik törədənlərin günahı kimi başa düşsün, qəbul edilsin. Tək bircə dəfə zəiflik göstərdi, məğlubıyyəti açıq-aydın hiss olundu – işi bitdi.

Yekunda bir daha qeyd olunmalıdır ki, sadalanan keyfiyyətləri özündə tərbiyə etdirmək yox, özünü yalnız zahirən belə göstərmək vacibdir, yəni onlar zahiri əlamət, formal atributlardır. Daxildə isə necə olub-olmamağın məsələyə heç bir daxli yoxdur. Fəqət, həyat geniş bir səhnə, insanlarsa aktyorlardır...

Yaşamaq uğrunda mübarizənin yolu konflikt və adaptasiyadan assimilyasiyaya qədər mürəkkəb mərhələlərdən keçir. Burada daha güclü, daha enerjili, daha ağıllı və s. olub hamını, o cümlədən, təbiəti özünə uyğunlaşdırmağa çalışanlar yox, yalnız və yalnız ətraf mühitə daha yaxşı uyğunlaşa bilənlər qalib gəlir:

«Avtoritet təzyiği effekti»ndən dolayısı yolla istifadə hesabına həyata keçirilən təlqin:

Yuxarıda izah edildi ki, təlqin prosesində «Avtoritet təzyiği effekti»ndən iki variantda istifadə etmək mümkündür ki, bunlardan ikincisi, dolayısı istifadədir. Bu zaman təlqin özgələrinin avtoritetinə istinad hesabına həyata keçirilir. (əlavə olaraq bax: «İnandırma, aldatma və dezinformasiya» [burada, səh. 69] bəhsinin «Arqumentasiya manipulyasiyaları» hissəsinə [burada, səh. 74]):

a) Deyilən qanuna əsaslanan ilk təlqin metodu – lazımı məsələ ilə **bağlı avtoritetli adamların** mövqeyinə istinad etmək, bunu obyektə avtoritetli adamların təkid etməsinə çalışmaq, hansısa məsələ ilə bağlı onların da bu mövqedə, fikirdə olmasını, bu cür hərəkət etməsini izah, təsvir və ya nümayiş etdirmək, səsləndirmək, nümunə göstərmək və s.-dir.

■ **Nümunə** üçün, məs., «Səhrada fırtına» əməliyyatı zamanı ABŞ-ın psixoloji əməliyyat orqanları özlərinin təbliğat materiallarında bütün islam aləmində qəbul edilmiş nüfuzlu avtoritetlərin fikirlərinə çox tez-tez istinad edirdilər. Məs., Misir, Səudiyyə Ərəbistanı və digər müsəlman ölkələrindən olan avtoritetli din xadimlərinin ayrı-ayrı münasibətdə işlədikləri fikirləri bacarıqla əlaqələndirərək, silsilə verilişlər tərtib etdilər ki, buradan da, ümumi olaraq «İrəkin mövqeyinin qeyri-ədalətli olması, onun apardığı müharibənin islam cihadı ilə heç bir rabitəsi olmadığı» nəticələri alınır. Bütün islam aləmində məşhur olan bu din xadimlərinin İrak əsgərləri arasında da böyük avtoritet sahibi kimi tanındığından, onların mövqeyi də onlar üçün əhəmiyyətsiz deyildi və oriyentasiya müəyyənləşdirməkdə güclü rol oynayırdı.

■ İrak hər vaxtla dünyaya car çəkirdi ki, müqəddəs Məkkə və Mədinə kafir tapdağı altındadır. Burada silah, ordu, İsrail hərbi birləşmələri, xüsusi qadın rotaları və s. yerləşdirilib. Bununla da, islam dünyasının ictimai rəyini Səudiyyə Ərəbistanının əleyhinə kökləməyə ümid edirdi. İrəkin bu təbliğatını neytrallaşdırmaq məqsədilə, deyilən müqəddəs yerlərə xüsusi reyislə bütün islam aləmində avtoritet kimi qəbul olunan bir qrup misirli din xadimi göndərildi. Vəziyyəti öz gözü ilə gördükdən sonra onlar müvafiq təkliflə çıxış etdilər ki, bu da koalisiyanın psixoloji əməliyyat xidməti tərəfindən gen-bolluqla istifadə edildi;

b) Obyektə lazımı informasiyanı çatdırmazdan əvvəl, informasiya mənbəyinə qarşı etibar, etiqad, avtoritet qazandıran aksiyalar həyata keçirilməsi xüsusi effektlidir:

■ **Nümunə** üçün, məs., İkinci Dünya Müharibəsi zamanı SSRİ-yə əsir düşmüş general-feldmarşal Fr.fon.Paulsa (1890-1957) ilk mərhələdə tam ixtiyar verilir ki, radio ilə çıxış edib həmvətənlərinə ürəyi istəyən müraciəti etsin. Təbii ki, Pauls çıxış edib, tam şəkildə alman əsgər və zabitinin şərafətinə ləkə ola biləcək hər hansı addımdan qaçmağa çağırır. Əsirlərdə olan generalın belə qorxmaz, cəsarətli, vətənpərvər addımı, təbii ki, alman cəbhəsində bomba partlayışı effektini verir və əl-xüsusi hakim dairələr də, yerdə qalan əsgər və zabidlərə ibrət olması üçün bu müraciətin bütün hərbi hissələrə çatmasında, Paulsun hər yerdə şöhrətlənməsində xüsusi maraqlı olurlar.

Təsir inkubasiya mərhələsini keçib, əsgər və zabidlərin beynində müvafiq stereotip formalaşdırdıqdan sonra, növbəti mərhələdə alman əsgər və zabidlərinə, əhəlinə müxtəlif informasiya kanalları ilə Paulsun dərin psixoloji tərtibatda hazırlanmış aşağıdakı müraciəti çatdırıldı: «...Dar hərbi düşüncə çərçivəsindən çıxıb, ümumi siyasi proseslər üzərində düşünərək, bu qərara gəldim ki, ... Almaniya Hitleri vəzifəsindən kənarlaşdırılmalı və bugünkü düşmənlərimizlə mehriban dostluq münasibətləri quraraq xalqımızın sonrakı mövcudluğunu təmin edə bilən yeni dövlət rəhbəri seçməlidir...». Rəhbərliyin radikal qadağalarına baxmayaraq Alman cəbhəsinin hər yerində Paulsun bu müraciəti aktiv müzakirə olunmağa başladı;

d) **Coxluq** da individ təfəkküründə faktiki güc, avtoritet kimi qavranıldığından, individual rəylərin formalaşmasında ictimai rəyin və ya çoxluq (*qrup, kollektiv...*) rəyinin cərəyan istiqaməti də, əhəmiyyətli rol oynayan faktorlardandır. Buna görə də, təlqinə imkan verən daha bir metod – bunu obyektə xeyli adamın təkid etməsinə çalışmaq, çoxluğun mövqeyinə istinad etmək, hansısa məsələ ilə bağlı xeyli adamın bu mövqedə, fikirdə olmasını, eyni hərəkət etməsini izah, təsvir və ya nümayiş etdirmək, səsləndirmək, nümunə göstərmək

və s.-dir. Çoxluğun zəhmi və ya «qrup təzyiği effekti» məsələdə ciddi dönüş yaradadır:

- **Nümunə 1:** Psixologiyada «Verter effekti» deyilən bir fenomen mövcuddur. Effekt ilk dəfə dahi alman yazıçısı İohan fon Hötenin «Gənc Verterin iztirabları» adlı əsəriylə əlaqədar müşahidə olunduğundan, bu əsərin qəhrəmanının adı ilə də adlandırılıb. Əsər Verter adlı personajın intiharı ilə bitir. Əsərin təsir gücü o dərəcədə böyük olur ki, onun təsiri ilə özünəqəsd epidemiyası Avropanı bürüyür. Fenomen o qədər güclü səviyyə alır ki, bir çox ölkələrdə əsərin çapı və yayılması dövlət səviyyəsində qadağan edilir (*Analoji hal 2000-ci ildə Murat Kəkilli adlı bir tanınmayan türk müğənnisinin ifa etdiyi «Bu axşam ölürəm» adlı mahnısı ilə əlaqədar da baş verdiyi, yəqin, çoxlarının yadındadır. Mahnının təsiriylə özünəqəsd halı bir epidemiyaya kimi Türkiyə ilə Azərbaycanda yayıldı və iş o yerə gəlib çatdı ki, hər iki ölkənin radiostansiyaları intiharların qarşısını almaq üçün, mahnı efrə verməkdən birdəfəlik imtina etdilər.*)

Fenomenin izahını Kaliforniya universitetlərindən birinin sosioloqu Devid Filips verdi. 1947-1962-ci illər ərzində ABŞ-in ayrı-ayrı ştatlarında baş verən intiharlarla, həmin ştatın mətbuatında intiharlar barədə dərc olunan materialları əlaqələndirərək, Filips bu qənaətə gəlir ki, hansı ərafədə hansı ərazinin mətbuatında intihar faktları barədə ardı-arası kəsilməyən geniş materiallar dərc olunubsa, orada bundan sonra intiharların sayı da həndəsi silsilə üzrə artmağa başlayıb. Onun tədqiqatlarına görə, intihar halının epidemiyaya şəkli alıb yayılmasında bu intiharlar barədə mətbuatın geniş materiallar dərc etməsi əlahiddə rol oynayır. Özü də, mətbuatda hansı məqam, hansı formalı intihar xüsusi qeyd olunur, vurğulanırsa, növbəti intiharçılar da özlərini məhz həmin qaydada öldürür, intihar stilində məhz həmin məqamı vurğulayıp, saxlayırlar.

Beləliklə, özünə inamı olmayan və ya verilmiş situasiyada özünəinamsız, mütəəssir halda olan ayrı-ayrı individlərə çoxluğun «qrup təzyiği» effektinin təsiri göz qabağındadır.

Deyilənlərdən əlavə, hansısa hərbi əməliyyatlarda, o cümlədən, **Qarabağ** döyüşlərində iştirak edən hər kəs yaxşı bilir ki, qızğın atışmalar zamanı cəməsi bir nəfərin özünü irəli atması, hamıya necə sürətlə sirayət edib, hamının özünü şüursuz vəziyyətdə onun arxasınca irəli atmasına, *əksinə*, kiminsə səngərdən çıxıb qaçması başqalarının da inamını zəiflədib geri çəkilməsinə güclü təsir göstərə bilər. Hansı ki, sonradan düşünəndə həmin an irəli getməyə və ya ikinci halda geri çəkilməyə heç bir zərurət olmadığı aydın olur.

Bütün bunların nəticəsi olaraq isə – fahişəliyin və ailə dağılmasının kütləvi hal alması barədə mətbuatın gecə-gündüz çoxsaylı faktlar dərc etməsi, hətta bu barədə həyəcan təbili çalmaq formasında da olsa, mütəmadi müzakirələr açması, ümumiyyətcə, istənilən formalı parnografiyanın leqal formaya keçirilməsi – bu kimi halların cəmiyyətdə daha da intişar etməsində, cəmiyyətin mənəvi uçuruma yuvarlanmasında nə dərəcədə detonator rolunu oynayır?

- **Nümunə 2:** Hansısa oyunçulara stavka qoyulması şəklində oynanılan azart oyunlarının bəzilərində (*məs., cıdır yarışında*) təcrübəli oyunçular bəzən belə bir fənd işlədirlər: əvvəlki oyunlardan ən pis, ən zəif tərəf kimi tanıdıkları birisinə (*burada ata*) ləp əvvəldən xeyli miqdarda stavka qoyurlar. O qədər də təcrübəli olmayan yerdə qalan oyunçular, məsələdən dərindən baş çıxarmadıqlarından, *başqalarının nümunəsi timsalında oriyentasiya götürürlər ki*, bunun üçün də, özlərindən əvvəl kimə, hansı oyunçuya, hansı tərəfə daha çox stavka qoyulması ilə maraqlanırlar. İppodromda, məs., bu barədə xüsusi lövhə olur. Oyunçular bütün tərəflərə heç bir stavka qoyulmayıb və ya çox az qoyulub, yalnız birinin ardınca böyük stavka siyahısı düzülüyünü, onun favorit seçildiyini görüb, onlar da buna stavka qoymağa davam edirlər. Kifayət qədər stavka toplandıqdan sonra, hər işi qurub-qoşan ilk oyunçu yaxınlaşıb əsas stavkanı özünün favorit hesab etdiyi əsl seçiminə qoyur və təbii olaraq qalib gəlir, bütün stavkaları təkbəşinə və ya çox az şəriklə ələ keçirir;
- **Nümunə 3:** Koreya müharibəsi dövründə (*1950-1953*) *dezertirliyin kütləvi xarakter olması* və buna paralel olaraq, gözlənilən təhlükələr, ailəsindəki faciələr və s. barədə intensiv dezinformasiya yayıb, bundan sonra müxtəlif eyhamlar, ötəri sözlər və s. vasitəsilə qaçmağın mexanizmini, yolunu, xəritəsini (*məs., şahər polisini zəif olduğu əraziləri*) öyrətməklə Koreya 3 il ərzində ABŞ-in **160 minə yaxın (!)** əsgər və zabitanın dezertirliyinə nail olmuşdu (*Bənzər mövzularla əlaqədar bax, burada: səh., 123, 123, 125*)

e) Deyildiyi kimi əyani deyil, qiyabi şəkildə çoxluğun və ya avtoritetlərin bu məsələyə münasibətdə məhz siz deyən mövqedə olduğunu ona çatdırmaq da bu qəbildəndir:

- Liderlərin özlərini daim nüfuzlu, ali adamların arasında göstərməyə çalışması, *əksinə*, aşağı statuslu adamlarla bir görünməkdən çəkinməsi, yaxud söhbət zamanı yalnız bu kateqoriya insanlarla keçirdiyi epizodlardan söz açması, aşağı statuslu adamlarla olan kontaktlarını isə ört-basdır etməsi, yalnız qalib gəlidiyi məqamları qabardıb, məğlubiyyətlərdən söz açmaması və b. bu effektin nümunələrindəndir;

IV.2.1.2. QARŞI TƏRƏFIN ZƏİFLİKLƏRİNDƏN İSTİFADƏ YOLU İLƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN TƏLQIN

Təsirgöstərilən şəxsin (suggeranın) fərdi keyfiyyətləri faktoru:

Təlqin prosesində rolunu faktorlardan *ikincisi* – təlqin olunan şəxsin (*auditoriyanın, resieptin və s.*) kimliyi məsələsidir. Yəni bir adam təlqinə çox asanlıqla düşsə də, digəri çətinliklə düşə bilər. Buna görə də, bu faktoru da nəzərə almaq burada zəruri məqamlardandır.

Ümumi olaraq, yaxşı təlqin oluna bilən fərdlərin başlıca əlamətləri aşağıdakılardır, başqa sözlə, bu əlamətlərə malik şəxslər təlqinə daha tez düşürlər:

- a) Fizioloji cəhətdən – ağdərilili, navigözlü, sarışın saçlı (*qızılaçalan sarışın yox*) adamlar;
- b) Emosional baxımdan – tez kəsən, tez mütəəssir olan, tez heyrlənlənən, tez sevinib-kədərlənən, utancaq, qorxaq, həyəcanlı, təsirgöstərən şəxsin qarşısında qorxu, həyə, həyəcan və s. hissi keçirən adamlar;
- c) İntellektual baxımdan – az savadlı və az təcrübəli, yaxud elmin humanitar sahələrinə meyilli adamlar, eləcə də, verilmiş məsələ üzrə aşağı kompetentlik dərəcəsi olan şəxslər;
- d) İradə baxımdan – daim itaət altında yaşamış, müstəqillik ruhu qırılmış (*«kölə psixologiyasına» vərdis etmiş*), özünə

inamsız, aşağı özünüqiyəmətləndirmə hissində malik, bədbin, özünü gərəksiz hesab edən, psixi tempin yavaş tipinə mənsub, təsirgöstərən şəxsin təsiri altına bundan əvvəl də düşmüş adamlar və b.;

e) Sosial baxımdan – aşağı sosial statusu olan şəxslər və b. təsirlərə, əsasən müqavimətsiz düşürlər;

Bunlar təlqinə daha tez düşən ayrıca fərdlərin ümumi əlamətləri idi. Cəmiyyət daxilində daha yaxşı təlqin obyektinə olan sosial qruplara aşağıdakılar aiddir:

■ Mülki sferada daha yaxşı təlqin oluna bilən və ya təlqin obyektinə ola bilən kateqoriyaya aiddir: özünün hüquqi, iqtisadi, sosial vəziyyətindən narazı olan qruplar, klanlar, təbəqələr, şəxslər, o cümlədən, vəzifəsindən getdiyinə görə incik qalanlar, siyasi və ya iqtisadi iflasa uğramış şəxslər, seçkidə uduzmuş şəxslər, məhbuslar, xəstələr və b.; həmçinin pasifistlər, nihilistlər, dissidentlər, bir sıra dini qruplar, əhalinin kasıb təbəqəsi, tələbələr və b. istənilən ölkənin təlqinhəssas kateqoriyasını təşkil edirlər. Xarici qüvvələr və müxalifət əhalinin əsasən bu kateqoriyaları ilə iş aparır, təbliğat üçün hədəf seçirlər;

■ Hərbi sferada daha yaxşı təlqin oluna bilən və ya təlqin obyektinə ola bilən kateqoriyaya aiddir: Yeni formalaşmış və ya ehtiyatda olan hissələrin hərbi xidmətçiləri; mühasirəyə düşmüş hərbi xidmətçilər; hərbi əməliyyatlar zamanı böyük itki vermiş hissələrin şəxsi heyəti; hökumətin siyasi kursundan və ölkəni müharibəyə gətirib çıxarmasından narazı olan hərbi xidmətçilər; başqaları ilə müqayisədə nisbətən pis maddi-məişət təchizatı olan hissələrin hərbi xidmətçiləri; aralarında sosial, milli, dini və s. konfliktlərin qeydə alındığı bölmələr; rəqibin milli azlıqdan olan əsgər və zabıtları; və b. (*Müharibədə psixoloji metodların konkret tətbiqi ilə əlaqədar əlavə olaraq bax: burada, səhifə 53, 62, 64, 71, 71, 78-79, 118, 127 və s.-ə*)

IV.2.1.3. SITUATİV FAKTORLARA İSTİNADAN HƏYATA KEÇİRİLƏN TƏLQIN

Təlqin prosesində rolunu oynayan nüanslardan daha birisi – əlverişli situasiya faktorudur. Yəni situasiyadan asılı olaraq ayrıca fərd və ya topluların təlqinhəssaslıq qabiliyyəti kəskin dəyişir ki, bu da digər faktorların stabilliyi şəraitində təlqinin nəticəsinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Bu baxımdan, kiməsə nəyisə təlqin edə bilmək üçün münasib vaxt seçə bilmək və ya qarşı tərəfin təlqinhəssaslığını artıran atmosferi süni şəkildə formalaşdırma bilmək üçün, kütlə və ya ayrıca individlərin təlqinhəssaslığını artıran situasiyaların xarakterindən xəbərdar olmaq çox zəruri faktordur. Belə amillərin bir qismi isə aşağıdakılardır.

Müxtəlif elmi cərəyanlarda «ikinci siqnal sistemi», «intellekt», «məntiqi təfəkkür», «müəyyən idrak» və s. kimi terminlərlə adlandırılan, özünün tənqidi-rasional funksiyası ilə orqanizmin bir növ keşikçisi, qoruyucusu, «senzurası» vəzifəsini daşıyan şüur – insanın fiziki, emosional, intellektual və iradi durumunun yalnız müəyyən diapazonu hüdudunda fəaliyyət göstərən, bundan bütün kənarlaşma hallarında öz funksiyasını dayandırır. Hipnoz, məhz insanı bu diapazon hüdudundan kənar çıxarmaq funksiyası daşıyır, lakin bu məqsədlə yeganə vasitə deyil. Liderlər həmin bu alternativ vasitələrdən xəbərdar olmaları səbəbindəndir ki, insanları özlərinin də xəbəri olmadan ayıq vaxtı «hipnoz» vəziyyətinə gətirir, onları öz iradələrinin əsirinə çevirib, bir «zombi» kimi məqsədlərinin realizəsində istifadə edə bilirlər.

Gündəlik həyatda insan çox tez-tez elə situasiyalarla rastlaşır ki, burada o, şüurun təsirindən tam kənar vəziyyətə düşür və bütün fəaliyyəti qeyri-iradi, qeyri-şüuri şəkildə baş verir, məsələn, şok, özünüitirmə və s. hallarında. Bu zaman ekstremal situasiyaya cavabən, ani olaraq orqanizmin bütün potensial müqavimət qüvvəsi dövrəyə qoşulur, bilik və həyat təcrübəsinə əsaslanan şüur (*sol beyin*) müvəqqəti öz funksiyasını itirir və orqanizmin sonrakı (*təhlükə sovuşana qədər*) bütün fəaliyyəti təhtəşüurun nəzarəti altında, buradakı ilahinin lap təvəllüd günündən beynə yerləşdirdiyi xüsusi özünüqoruma proqramları (*instinkt*) üzrə baş verir (*bir sıra hallarda, hətta insanda bu vaxt «faza sürüşməsi»nin nəticəsi kimi müvəqqəti və ya daimi olaraq müəyyən qeyri-adi qabiliyyətlər də oyanır*).

İnsanı bu və ya digər dərəcədə bu cür şüursuz hala salan məqamlar ümumi olaraq aşağıdakılardır:

- 1) Xarici fiziki-kimyəvi təsirlərin (*o cümlədən, qravitasiya, elektrik, maqnit və s. sahə gərginliklərinin, akustik, elektromaqnetik və s. tezliklərin və b.-nin*) müəyyən normal hüdudundan kənar həddi;
- 2) Emosiyaların maksimum gərgin və süst halı;
- 3) Zehni əməliyyatların məntiqi-rasional, ardıcıl, sistemli və ətalətli hüdudundan kənar həddi və s.;
- 4) Ac, yorğun, yuxusuz, xəstə və s. halları;

Nümunə üçün, məsələn, aşağıdakı situasiyalar deyilən şəraitlərə aid ola bilər və bu hallarında insanın təlqinhəssaslığı maksimum artır:

- İldırımın sonrakı isti yağışlı havada, maqnit anomaliyasında, Günəş aktivliyi dövründə, atmosfer təzyiqinin qeyri-normal həddində, gecə və axşamlar və s.
- Panika, affekt, fobii, stress, şok, ekstaz, təşviş, həyəcan, əsəbi gərginlik və s., vəziyyətlərində; həmçinin attraksiya (*məhəbbət, simpatiya*), etimad, relaksasiya, insayt, trans, sərbəst assosiasiya, eyforiya, məstlik və s. hallarında, o cümlədən, yaxşı əhval-ruhiyyədə, komfort şəraitdə olanda, məsələn, heyran, şən, və s. vəziyyətlərində;
- Mənzərələrin, surətlərin, melodiyaların, poetik fiqurların, məkani münasibətlərin, əlamətlərin və s. analizində, ilkin təəssüratda, gözlənilməz hadisələrdə, diksinmələrdə, qafıl xəbərdə, periferik qavrayışda, «seytnot» vəziyyətində, dilemma qarşısında qaldıqda, az məlumatlı məsələlər üzrə müzakirələrdə və s.;

- İnstinktlərə, tələbatlara və s. uyğun fəaliyyətlərdə. Eləcə də, «ustanovka»lara, vərdişlərə, stereotiplərə, proqramlara, formalaşmış rəylərə və s. uyğun, monoton, dövrü təkrarlanan və b. fəaliyyət növlərində; Həmçinin, yorğun, yuxusuz, ac, xəstə və s. hallarında;

Və s... (*əlaqədar mövzular barədə bax: burada, səh. 18, 65*).

İnsanı ayıqkən “hipnoz” edə bilmək, bir «zombi» kimi idarə edə bilmək üçün də onun məhz bu hallarını «tutmaq», təhtəlsüuru ilə bu yolla birbaşa kontakt yaratmaq və bundan sonra zəruri fəaliyyət proqramını birbaşa onun təhtəlsüuruna diqtə etmək zəruridir ki, sonradan insan bu proqramın anadangəlmə onun özününkü, yoxsa özgəninki olduğunu ayırd edə bilmədən ona uyğun fəaliyyət göstərsin. Çünki komanda ona diqtə edilən vaxtda, deyilən situasiyalar səbəbindən onun analiz etmə qabiliyyəti dövrədən açılmışdı. Şüurun passivliyi səbəbindən bu məqamda diqtə olunan fikir, onun analizini doğurmur və birbaşa olaraq təhtəlsüur sferasına düşür. Təhtəlsüursa ona daxil olan informasiyaların hamısını, ağına-bozuna baxmadan, gələcək analizlər üçün stereotiplər, «ustanovka»lar, meyarlar və s. yerində qəbul edir, komandaları icra üçün müvafiq orqanlara göndərir.

- **Nümunə** üçün, məsələn, məhz həmin bu səbəbdən, adi vaxtda “yola gətirilməsi” müşkül olan qızları oğlanlar gecə görüşlərinə, rəngarəng mənzərəli park, mənzərə gəzintilərinə, romantik film tamaşasına, ildırımından sonrakı isti yağışlı hava gəzintisinə və s. dəvət edirlər. Çünki onlar həmin bu şəraitlərin insana psixogen təsir göstərməsindən xəbərdardırlar və bilirlər ki, bu şəraitlər handa mənəm deyən qızı “əfsunlayab”, “yumşaldıb”, “ağılı başından çıxarası”, onu əvvəlki rəşional düşüncə qabiliyyətindən məhrum edəsi və onu öz ayağı ilə “tələyə” aparasıdır (*bu tipli mövzularla bağlı əlavə olaraq bax: burada, səh. 32, 35, 40-41, 43...*).

Şüur təbii olaraq, bu cür passiv vəziyyətdə deyilsə, o, süni yolla passivləşdirilə bilər, yəni obyekt təlqin prosesindən əvvəl müxtəlif vasitələrlə süni olaraq bu vəziyyətlərə gətirilə bilər. Bu məqsədə xidmət edən vasitələrin bir qismi aşağıdakılardır:

a) Şüuru süni surətdə passivləşdirməyə imkan verən metodlardan biri – individə müxtəlif transgen vasitələrlə təsir göstərməkdir.

- İnsanın bütün hiss kanalları üçün bu kateqoriyalardan olan kifayət qədər təsir formaları mövcuddur: məs.,
 - vizual kanal üçün – buz üstündə «üşüyən» ağqızılgül, al güllərlə bəzənmiş yaşıl çəməndən axan gömgöy arx, Şimal Parlıtısı, qar yağması, bənövşəyi şüa və s. kimi obrazlar, görüntülər, mənzərələr;
 - esitmə kanalı üçün – dəniz ləpələrinin, çay şırıltısının, meşə yarpaqlarının, külək uğultusunun, ritmik vaqon təkərlərinin, xəfif mehin, həzin və ya rok musiqinin və b. səsi;
 - dequstral kanal üçün – müxtəlif bihuşedicilər;
 - parfümer kanal üçün – sakitləşdirici füsunkar aromatlər;
 və b. deyilən transgen təsirlər kateqoriyasına aiddir (*əlavə olaraq bax: «Hərbi (fiziki) təzyiç» bölümünün «Psixogen təsir generatorları» hissəsinə [burada, səh. 92]*).

Lazımi komanda obyektə onun şüuru bu təsirlərlə kifayət qədər passivləşdirildikdən sonra diqtə edilir. Rəşional düşüncə qabiliyyətinin məhdudlaşması, bu halda obyektə həmin informasiyanı ətraflı analiz etmək imkanı vermir və informasiya, müqavimətsiz olaraq onun təhtəlsüur sferasına düşür;

b) Yuxarıdakı variant şüurun funksiyasını maksimal emosional komfortluq, əzələ relaksasiyası hesabına passivləşdirmək metodunu əhatə edirdi. Şüurun xarakteristikasında (*bax: burada, səh. 18, 62, 65*) qeyd olunmuşdu ki, təkcə emosional süstlük deyil, eyni zamanda, maksimal emosional oyanıqlıq, yəni emosional diapazonun bir təkcə aşağı həddi deyil, həm də yuxarı həddi şüura passivləşdirici təsir göstərir. Bu səbəbdən, obyektə təkcə emosional süstləşdirmək deyil, eyni zamanda, aktivləşdirmək də analogi effektivdir. Başqa sözlə, onu həyəcanlı, təşvişli, vahiməli və s. vəziyyətdə salmaq, sevindirmək, heyrləndirmək, əsəbiləşdirmək, qorxutmaq, seksual qıcıqlandırmaq, mübahisəyə, münaqişəyə cəlb etmək və b. da onun şüurunu müəyyən səviyyədə blokrovka etdiyindən, bu halda da ona diqtə olunan informasiya onun tərəfindən lazımcına analiz edilmədən, birbaşa olaraq təhtəlsüur sferasına düşür. Yəni bu halda faktik olaraq, fərdin (*və ya kütlənin*) təlqinəhəssaslığı artır və istənilən təsire, əsasən müqavimətsiz düşür (*Məhz həmin səbəbdən, psixi oyanıq vəziyyətində olan kütlə arasında sirayət çox sürətlə yayılır və bu halda kütlə istənilən ağılsızlıqlara gedə bilər*);

c) Şüurun funksiyasını blokrovka edən mexanizmlərdən daha birisi – deyildi ki kimi təkcə emosional deyil, eyni zamanda, həm də fiziki passivlik və gərginlikdir. Yuxarıda sadalanan transgen təsirlər emosional maksimal süstləşdirməklə bərabər, faktik olaraq həm də əzələ relaksasiyası, yəni fizioloji komfortluq törədərək, fizioloji orqan kimi, eyni zamanda, şüuru da maksimal süst vəziyyətinə gətirir, funksiyasını tormozlayırdı.

- Bundan əlavə, fiziki dissonans, fizioloji diskomfort, yəni, məs., obyektə işgəncə vermək, onu yuxudan, sudan, istirahətdən və s. məhrum etmək və s. da, onun şüuruna əlahiddə passivləşdirici təsir göstərərək, onun təlqinəhəssaslığını artıraraq, təhtəlsüuru ilə əlaqə yaratmaq işini asanlaşdıraraq əsas metodlardandır;

d) Yuxarıdakı məqamın xüsusi variantı «Sensor depriviziya» («Sensor izolyasiya») effektiv təsirin əsaslanan təlqindir.

Beynin normal iş funksiyasının başlıca şərti onun analizator sisteminə fasiləsiz surətdə xarici aləmdən sensor

axının olmasıdır. Xarici və daxili aləmdən gələn siqnalların ümumblokırovkəsi, və yaxud sensor axının tormozlanması mərkəzi sinir sisteminin tonusunu kəskin surətdə aşağı salır. Baş-beyin yarımkürələrinin sensor stimulyasiyası olmadan isə mərkəzi sinir sisteminin digər şöbələri də orqanizmin adaptasiya davranışını təmin etməkdə aciz qalır. Sensor aclığın və ya afferentasiya defisitinin kompensatoru olaraq isə, bu zaman ələ keçən ixtiyari tək-tək informasiya obyekt üçün adi vaxtla müqayisədə qat-qat artıq subyektiv dəyər (*və deməli, təsir gücü*) kəsb edir. Bu isə onun təlqinəhəssaslığının artması deməkdir və manipulyasiyasına geniş üfüqlər açır.

■ **Nümunə:** 1978-ci ilin noyabrında Hayananın (*Cənubi Amerika*) Constaun şəhərində dini təşkilatlardan birinin 910 üzvü öz məbədlərində könüllü şəkildə intihar edib, dünyasını dəyişdi (*qeyd edək ki, 1999-cu ildə Çində də dini təşkilatlardan birinin üzvləri bu cür kütləvi intihar etmişdilər – müəl.*). Məsələ beynəlxalq səviyyədə hay-küy qaldırır, etiqadın və ya bu ideologiyayı yaradanların fenomenal gücü kimi hamını heyratlandırdı, maraqlandırdı.

İstintaq nəticəsində aşağıdakılar məlum oldu: Deyilən məbəd ilk öncə ABŞ-ın San-Fransisko şəhərində yaradılıb və buranın əsasən kasıb təbəqələrini özünə cəlb edib, konkret etiqad ətrafında birləşdirib. 1977-ci ildə məbədin rəhbəri və buraya gələnlərin xarizmatik lider kimi qəbul etdiyi Cim Conson hansısa siyasi və ya hüquqi problemlərinə görə San-Fransiskonu tərk etməli olur və bir çox sədaqətli əshabları ilə birlikdə Hayanaya köçüb, buranın adamlardan uzaq cəngəlliklərində məbədini bərpa edir və onlarla birlikdə ayinlərini, mərasimlərini icra etməkdə davam edirlər. 1978-ci ilin 18 noyabrında Cim Consonun və ümumiyyətcə, təriqətin fəaliyyətini təhqiq etmək üçün onların yanına Kaliforniyadan konqressmen Leo R.Rayan və onun qrupundan olan üç nəfər gəlir. Heç də Cim Consonun xeyrinə olmayan nəticə ilə geri qayıdan bu dörd şəxs və onlarla birlikdə buradan qaçmaq istəyən bir məbəd üzvü Consonun göstərişi ilə öldürülür. Bundan sonra özünün həbs olunacağını, birdən-birə beş adamın (*hansılardan ki, biri vəzifə başında olan dövlət xadimi olub*) ölümündə günahlandırılaraq ən ağır cəzaya məhkum ediləcəyini, həyatının mənası olan bu məbədinə dağılacağını dərk edən Conson, bütün icmanı yığıb, özünün intihar edəcəyini elan edir və hamını buna çağırır.

İlk olaraq bir gənc qadın buna reaksiya verir (*hansı ilə ki, Consonun şəxsi münasibəti olduğu ehtimal edilir*). Körpə uşağı ilə birlikdə, zəhər dolu bidona yaxınlaşıb ondan uşağına da içirib, özü də içir və bir neçə dəqiqə ərzində canını tapşırır. Bundan sonra, digərləri də çox sakitçiliklə bidona yaxınlaşıb, könüllü olaraq zəhəri başına çəkib özünü öldürür. Zəhər içməyən və ya içənlər içərisindən xilas edilməsi mümkün olan bir neçə nəfər sonradan bildirirdilər ki, sanki, biz təlsimə düşmüşdük, hamı bir zombiyə çevrilmişdi, hansı ki, indi biz bunu etməzdik.

Bəs bu təlsimin sirri nədə idi?

Müxtəlif sahə mütəxəssisləri ilə birgə bu faktla psixoloqlar da məşğul olub, məsələyə aşağıdakı aydınlıqları gətirdilər. Fenomenə Los-Anceles universitetinin psixiatr və psixoloqu Luis Colion Uestin aşağıdakı aydınlığı gətirir: «Ağər məbəd Kaliforniyada yerləşmiş olsaydı, bu hadisə baş verməzdi. Lakin onlar başqa ölkədə, cəngəllikdə, dünyadan maksimum təcrid şəraitində yaşayırdılar. Bu da onları rəhbər uğrunda bu cür addıma provakasiya etdirib. Ələlxüsus da, ilk addımı qadının atması, burada vəziyyəti kəskin blokırovkalayıb, kişilərə seçim imkanı qoymayıb».

İnformasiya blokadasının, sosial izolyasiyanın (*yəni «sensor depriviziyanın»*) hansı gücə malik olduğu göz qabağındadır.

Eynilə məhz bu səbəbdən, bir zaman qadınlar bəna və tekstil məhsullarının (*yəni hərəmxana divarları və çadranın*) arxasında gizlədilir. Çünki, bu cür təcridlik qadının ətraf dünya, həyat barədə yeganə informasiya mənbəyi olan ərinə bağlılığını, etibarını, etimadını, onun qarşısında təlqinəhəssaslıq hissini qat-qat artırmış olurdu.

Deyilən mənada, kənd yerləri ilə müqayisədə şəhər yerlərində (*ümumiyyətcə, inkişafın aşağı pilləsində olan yaşayış məskənləri ilə müqayisədə yuxarı pillədə olan yaşayış məskənlərində*) qohumluq, dostluq, qonşuluq əlaqələrinin zəif olması, burada ailənin rolunun azalması, ənənələrin (*ümumiyyətcə, sosial nəzarətin istənilən formasının*) təsirinin minimuma enməsi və b. da məhz həmin bu «sosial depriviziya» effekti ilə əlaqədardır. Belə ki, bu sonuncularda hər bir ayrıca individin həyatında anonim, işgüzar, qısamüddətli, formal, səthi münasibətlərin xüsusi çəkisinin artması hesabına, bir tərəfdən – şəxsiyyətlərin inkişafına daha geniş imkanlar yaranaraq, ümumilikdə cəmiyyətin situasiyalara adaptasiya qabiliyyəti yüksəlsə və burada mədəni stereotiplər rəngarəngləşsə də, digər tərəfdən – bu halda doğmalara, yaxınlara, ümumiyyətcə, ayrılıqda hər kəsə həsr olunan vaxtın, diqqətin, ünsiyyətin ümumi çəkisinin dəfələrlə ixtisara düşməsi ilə cəmiyyətdə sosial səfərbərlik, mütəşəkkillik hissləri itir, şəxsiyyətlər təcridləşir, burada spesifik gərginlik mənbəyi meydana çıxır. Bu şəraitdə insan başqaları ilə münasibətdə özünün çoxşəxəli fərdiliyini bürüzə verib, özünü hərtərəfli təqdim edə bilməkdən və başqalarını da bu keyfiyyətdə qəbul edə bilməkdən faktik olaraq məhrumdur (*Maraqlıdır, inkişafın bu baxımdan fərqli pilləsində olan müxtəlif dövlətlərə eyni bir beynəlxalq normalar, meyarlar, standartlar prizmasından baxılması, münasibət bəslənməsi nə dərəcədə düzgündür?*), hansı ki, münasibət kvarelinin məhdud olduğu kənd həyatı (*o cümlədən, sivilizasiya pilləsinin aşağı olduğu istənilən həyat*) bu baxımdan deyilənlərin diametral əksidir.

■ **Müharibə zamanı** – mühasirəyə düşmüş hərbi xidmətçilər; uzun müddət rəqibin arxa cəbhəsində yerləşmiş xüsusi təyinatlı qrup üzvləri; monoton mövcudluq şəraitində (*məs., arxa düşərgələrdə və ya uzunmüddətli marşlar rejimində*) yaşayan hissələrin əsgər və zabitləri; mülki əhəlinin sığınacaqlarda yaşayan hissəsi, dövlətin öz ideologiyasının zəif olduğu dövrünün və ya ərazisinin əhəli və b. bu və ya digər formada «sensor depriviziya» sindromunun təsiri altında olan təbəqəni təşkil edirlər və rəqib təsirinə maneəsis düşürlər (*Müharibədə psixoloji metodların konkret tətbiqi ilə əlaqədar əlavə olaraq bax: burada, səhifə 53, 62, 64, 71, 71, 78-79, 118, 127 və s.-ə*).

Adi vaxtda kimisə bu metodla təlqin etmək üçün, sadəcə olaraq, onun uzun müddət evdən bayıra çıxmadığı və ya hər hansı formada uzun müddət dost-tanışlarından təcrid olduğu məqamı tutmaq, bundan sonra isə yavaş-yavaş əsas təsir materialını diqtə etmək gərəkdir.

IV.2.1.4. TƏLQIN MATERIALININ MƏZMUNU FAKTORU

Deyilənlərdən əlavə, təlqin aktında xüsusi rolu olan faktorlardan daha birisi – təlqinolunan materialın özünün məzmunu məsələsidir. Yəni nə deyilir, deyilən material aqla, yoxsa emosiyaya təsir üçün hesablanıb, birtərəflidir, yoxsa tamdır, və s.

Ümumi olaraq, əsasən aşağıdakı informasiyalar şüur baryerini dəf edərək birbaşa təhtəltşüur sferasına düşür:

- Şüur tərəfindən ətraflı analiz edilib, obyektin təhlükəsizliyi və ya rifahı baxımından əhəmiyyət kəsb etdiyi müəyyənləşdirilmiş informasiyalar;
- Analizi şüurun özünə və bütövlükdə obyektə ağır verən informasiyalar, o cümlədən, məzmunu obyekt üçün psixi travma səciyyəsi daşıyan informasiyalar;
- Şüur tərəfindən analiz edilib təhtəltşüura göndərilməsi məsləhət bilinən hansısa bir informasiya ilə əlaqəli rəhbərlikdə olan, onunla eyni vaxtda obyektə təsir edən, onun fonunda yerləşən bütün növ siqnallar;
- Uzunmüddətli yaddaşda çoxdan mövcud olan informasiyalardan hansısa biri ilə əlaqəli assosiasiya yarada bilmiş yeni informasiya;
- Obyektin emosiyalarına təsir göstərən, onda müəyyən (*mənfi və ya müsbət*) təəssürat oyada bilən informasiyalar;
- Obrazlı informasiyalar, o cümlədən, melodiya, peyzaqlar, illüstrasiyalar və b.;
- Qavranılan obrazlı informasiyalarla (*məs., musiqi, şəkil və s.-lə*) əlaqəli rəhbərlikdə olan informasiyalar;
- Natamam, məntiqsiz bir sözlə, şüurun qavramağa cəhd etdiyi, lakin bacarmadığı, şüurun gərginliyini doğuran informasiyalar, o cümlədən, dilemmalar, təhriflər və s.;
- Şüurun (*o cümlədən, aktiv diqqətin*) hansısa dominant bir məsələ ilə əlaqəli məşğul (*aludə*) olduğu zamanda, onun xüsusi reaksiyasını doğurmayan, lakin həmin vaxtda paralel olaraq obyektin hiss kanallarına düşüb, onun hissiyyatını az da olsa qıcıqlandırmağa müvəffəq olan istənilən periferik siqnallar;
- Diqqətin maksimum yorğunluğu, yayınlığı və ya hər hansı səbəbdən passiv olduğu dövrdə verilən informasiyalar;
- Şüurun bir başqa məsələ ilə aktiv məşğul olduğu dövrdə onun fasilələrində ani ortaya çıxıb, lakin dərhal da itdiyindən şüuru ətalətindən yayındıra bilməyən informasiyalar;
- Yüksək təhsilli və ya analitik düşüncə tipinə mənsub insanlar az savadlı və ya az analitik düşüncə qabiliyyəti olan insanlarla müqayisədə rəhbərlik arqumentlərə daha çox meyillidir. Məsələ ilə maraqlanan, düşüncə auditoriya birbaşa arqumentlərə meyillidir. Diqqətsiz auditoriyaya periferik (*dolayısı*) arqumentlər daha yaxşı təsir göstərir – bu zaman «kommutatorun» xoşa gələn olub-olmaması məsələsi daha çox rol oynayır (*eksperiment və ya nəzəriyyə: Chaiken 1980; Petty & others, 1981*) (131 səh. 319)
- Müsbət emosiyalarla assosiasiya olunan informasiyalar (*eksperiment və ya nəzəriyyə: Dabbs & Janis 1965; Petty & others, 1993; Bodenhausen 1993; Schwarz & others, 1991*);
- Obyektin formalaşmış ilkin mövqeyindən o qədər də kəskin fərqlənməyən informasiyalar (*eksperiment və ya nəzəriyyə: Elliot Aponson, Judith Turner & Merril Carlsmith – 1963*) (131 səh. 327);
- Obyektin əks mövqedən xəbərdar olduğu və ya yaxın vaxtda ola biləcəyi halda informasiyanın ikitərəfli, yəni kontrarqumentlərlə birgə çatdırılması (*eksperiment və ya nəzəriyyə: Jones & Brehm 1970; Lumsdaine & Janis 1953*) (131 səh. 327)
- İki informasiya bir-birinin ardınca, dalbadal verildikdən sonra müəyyən vaxt keçirsə, onda ilkin verilən informasiya; yox əgər: (**2.a**) iki informasiyanı bir-birindən böyük zaman kəsiyi ayırır və ya (**2.b**) obyekt ikinci xəbərdən dərhal sonra qərar qəbul etməli olursa onda – ikinci informasiya daha yaxşı yadda qalır və təsir göstərir (*Jones & others, 1968; Langer & Roth 1975; McAndrew 1981; Gary Wells & others, 1985*). (131 səh. 327);
- Obyektin: a) müsbət münasibət bəslədiyi; b) nəzərində avtoritet kimi və ya xüsusi kompetent sahibi kimi qəbul etdiyi; c) onun öz qrupundan olan; d) gözəl görünüşlü (*əlalxusus emosional xarakterli informasiya verildiyi halda*) və b. bu kimi mənbələrin verdiyi informasiyalar;

Və s. (*əlavə olaraq bax: burada, səh. 18, 62*)

Kimisə təlqin edə bilmək üçün də lazımı komandanı məhz bu variantlara «tərcümə» edə bilmək zəruridir.

c) Şüur baryerini dəf edərək birbaşa olaraq təhtəltşüura müdaxilə etməyə imkan verən daha bir metod – lazımı fikri obyektə obrazlı informasiyaların fonunda, onlarla kombinasiyada, assosiasiyada diqqət etməkdir. Həmin kateqoriyadan olan informasiyalar, qəti olaraq şüur müqavimətini doğurmadan, birbaşa uzunmüddətli yaddaşda düşdüyündən, onlarla rəhbərlikdə, assosiasiyada olan bu lazımı komandanı da özləri ilə birlikdə “dal qapı”dan təhtəltşüur sferasına daşıyırlar.

- **Nümunə** üçün, məs., estetik məzmun kəsb edən bütün növ informasiyalar – məs., şəkillər, melodiya, atırlar və s. (*əlavə olaraq bax: «Hərbi (fiziki) təzyiqli» bölümünün «Psixogen təsir generatorları» hissəsində. [burada, səh. 92]*) deyilən kateqoriyaya aiddir. Bunların fonunda, onlarla müşayiətləndirilən, bəzədilmiş istənilən növ komanda, informasiya daha tez və daha uzun müddət yadda qalır, obyektin təfəkküründə daha dərin iz buraxır, daha yaxşı həkk olunur, nəinki monoton, bəsit, rəngarənglik və dinamiklikdən məhrum olan yazı, danışmaq, hadisə və s.

Məhz həmin səbəbdən, uşaq kitabları mətnə aid müxtəlif şəkillərlə bəzədilir ki, uşağın ifrat yaxşı inkişaf etmiş obrazlı təfəkkürü bu yeni informasiyanı həmin şəkillə assosiasiya hesabına yaxşı yadda saxlaya bilsin; həmin səbəbdən,

böyüklər (*älälxusus qadınlar*) üçün olan kitabların dizayn işinə xüsusi diqqət verilir; həmin səbəbdən, eyni bir əsərin film variantı daha yaxşı yadda qalır, qavranılır, nəinki, kitab variantı (*çünki bu birincidə hər şey dinamik və rəngarənglik fonunda təqdim edilir*); həmin səbəbdən, mnemotexnikada, istənilən yeni predmeti yadda saxlamaq üçün onu hər şeydən əvvəl öz təsəvvüründə maksimum parlaq və hərəkət edən, dəyişən vəziyyətdə təsəvvür etmək tövsiyyə edilir; həmin səbəbdən, istənilən şeirin mahnı variantı daha yaxşı yadda qalır – çünki bu *ikinci halda* o, melodiya ilə assosiasiyadadır; Həmin səbəbdən həzin musiqi fonunda edilən söhbətin, deyilən fikrin təsir effekti xüsusilə güclü olur; Poeziyanın, gecənin füsunkar təsir gücü də bununla əlaqədardır; həmin səbəbdən, gənclər öz sevgililərinə nəyisə zəruri fikir çatdıranda bunun üçün ilk əvvəl ya onun təsəvvürünü, beynini rəngarəng ideallar, xəyallarla doldurub sonra öz fikirlərini çatdırır və ya da bunu hansı rəngarəng park gəzintisində, film tamaşası zamanı və ya ondan dərhal sonra edirlər – fəqət, bu cür obrazların, rəngarəngliyin dinamikliyin oyatdığı təəssürat həmin məqamda eşidilən, görülən, duyulan, yaşanılan hər bir elementi, detali onlarla birlikdə birbaşa uzunmüddətli yaddaşa ötürür (*qızlar da sonra düşünür ki, axı necə oldu o məni əfsunladı, tilsimə salıb başqa vaxt razılaşmadığım şeylərlə özüm də bilmədən, razı saldı və onunla bağlı xatirələrində indi heç cür beynimdən silə də bilmirəm...*).

Deyilənlər, istənilən adı fikri, komandanı, informasiyanı obrazlı informasiyalarla assosiasiya variantında çatdırmağın təlqin effektini göstərmək məqsədindən irəli gəlirdi. Lakin adı ünsiyyət zamanı bunların əksəriyyəti yarayan deyil, çünki öz məhəbbətini meşəlikdə, dağ döşündə, füsunkar təbiət qoynunda, özü də mahnı vasitəsilə çatdırmağı ancaq hindistanlılar bacarar. Yaxud öz ünsiyyətinin təsir effektini artırmaq üçün heç kəs özü ilə müxtəlif söhbət mövzularına aid şakillər komplekti gəzdirəsi, üstəlik də söhbət əsnasında, əyani vəsait kimi bunları bir-bir çıxarıb göstərəsi deyil. Lakin nitqin obrazlılığını, deməli, təsir gücünü artırmaq üçün elə nitqin özünün bir sıra elementlərindən istifadə etmək mümkündür ki, bunlar da, istənilən diqtəyə lazımi obrazlı fon yarada bilir. Deyənlər «bəlağət» elminin çoxdan yaratdığı və bugünkü elmdə «ritorik fiqurlar» adı ilə tanınan ifadə elementləridir ki, bunların da əsas məqsədi lazımi fikrin estetik xüsusiyyətlərini artırmaqdır. Bu fiqurlar qrupuna qismən aiddir: metaleps, sinekdoxa, antonomeza, litota, mübaliğə, silleps, antifraza, allyuziya, metafora, alleqoriya, kinayə, təzad, məcaz, evfemizm, perifraza, inversiya və s. (*terminlərin izahı ilə bağlı ritorika, ədəbiyyat, linqvistik və s. sahəsindəki istənilən lüğətdən ətraflı məlumat almaq mümkün olduğundan, burada onların şərhinə izafə yer ayrılmır. Hər halda, bunlardan məcaz, kinayə, mübaliğə, alleqoriya və s. kimi sadələrinin mənası, elə bilirik, hamıya aydındır*). Başqa sözlə, nitqin bu ifadə elementləri ilə zənginləşdirilməsi onun obrazlılığını artırır və istənilən fikrin təsir gücünü artırır. Ətrafdakılarsa bu adamı olduqca maraqlı, gözəl danışıqlı şəxs kimi qəbul edirlər. O, hətta dönə-dönə eyni bir əhvalatı təkrar edib, ideyanı vurğulasa da, hər dəfə bunu fərqli stildə və fərqli fiqurlarla bəzəyib ifadə etdiyindən, deyilən dinamik və rəngarənglik təmin olunmuş olur və buna görə də, ətrafdakılar onu təkrar kimi qəbul etmirlər.

Yekunda bir şeyi qeyd edək ki, gözəl zahiri görkəmli və ya gözəl geyimli adamların təsir gücünün sirri də bundadır. Belə ki, onların bu cəhətləri, onların istənilən fikrinə müvafiq estetik fon yaradıb, fikirlərinin obrazlılığın avtomatik olaraq artırır.

IV.2.1.5. TƏLQIN TEXNIKASI FAKTORU

Təlqin aktında xüsusi rolu olan digər bir amil – təlqin texnikası amilidir. Yəni lazımi materialı (*əmri, komandanı, reklam rolukini, əsəri və s.*) obyektə necə çatdırmaq məsələsidir.

1) Obyektin təhlükəsizliyinə hədə törədən, və ya hər nə cürsə onun təhlükəsizliyi ilə əlaqələndirilən informasiya ona daha yaxşı təsir göstərir: Məsələn, aparılan eksperiment zamanı iki qrupdan birinə müvafiq arqumentlərlə bildirilir ki, siqaret çəkməyənlər uzunömürlü olurlar; ikinciyə isə bildirilir ki, siqaret çəkənlər tez ölürlər (*eksperiment və ya nəzəriyyə: Dawn Wilson & others, 1987, 1988*); spirtli içkilərlə bağlı da bunun analogiyası mövcuddur (*eksperiment və ya nəzəriyyə: Claude Levy-Leboyer – 1988*) (131 səh. 322);

2) Birbaşa görüşməklə, şəxsən deyilən söz daha təsirli olur, nəinki telefon, məktub və s. vasitəsilə deyilən söz. Nümunə üçün, ABŞ-ın Miçiqaan ştatında namizədlər seçicilərin *bir hissəsinə* – KİV vasitəsilə (19%), *ikincisinə* – məktub (45%), *üçüncü hissəsinə* isə – şəxsən görüşməklə öz seçiqabağı təbliğatını çatdırıblar (75%). Nəticədə, hər variantın qarşısındakı mötərizədə göstərilən faiz göstəriciləri əldə edildi (*eksperiment və ya nəzəriyyə: Samuel Eldersveld & Richard Dodge – 1954; Eksperimentin variantları: Maccoby & Alexander 1980, Maccoby – 1980*) (131 səh. 331);

3) Xəbərdar olmaq – silahlanmaq deməkdir. Qarşı tərəfin gözləmədiyi, hazırlaşmadığı vaxtda göstərilən təsir xüsusi effekt göstərir;

4) «Kommunikatorlar ardıcılığı» effektindən istifadə etmək xüsusi effekt göstərir. Bu zaman bir neçə arqument bir nəfərin yox, ayrı-ayrı adamların dilindən səsləndirilir;

5) Xüsusi fəndlərlə auditoriyanı öz qiymətində və ya məsələyə diqqətsizliyinə görə məsuliyyət hiss etməyə məcbur etmək; Natiqin gərgin yox sərbəst pozası; Eyni məlumatın dönə-dönə təkrar etmək; Auditoriyanın dağılmış diqqətini toplayan vasitələrdən istifadə etmək və s. də təlqin prosesinin effektini artırmağa imkan verən vasitələrdəndir;

6) Özünü lap əvvəldən təcrübəsiz, sadələvh kimi göstərərək rəqibi arxayınlaşdırmaq, passivləşdirmək də

gələcəkdə ona lazımı informasiyanı maneəsiz qəbul etdirməyə imkan verən vasitələrdəndir.

- Bəzi qızların özlərini hər sahədə həddən artıq təcrübəsiz kimi göstərərək, oğlanların himayədarlıq hissini doğurub, sonra da onları ürəkləri istədiyi formada istismar etməsi, bəzi xarici siyasi radiostansiyaların öz verilişlərdə məqsədli şəkildə tez-tez texniki və digər tez sevilən kobud səhvlər buraxıb, bununla da, tamaşaçı və ya dinləyicilərdə bu verilişin qeyri-professional səviyyədə, tələm-tələsik, xüsusi hazırlaşmadan təşkil olunduğu və buna görə də, konkret məqsəd güdmədiyi təsəvvürü yaradılması və b. bu qəbil fəndlərdəndir.

Bunlardan əlavə, təlqin prosesində xüsusi effekt əldə etməyə imkan verən metodlardan daha birisi «*İnformasiyanın periferiyadan verilməsi*» metodudur. Bu variantın xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, o cümlədən, hipnozun da əsasında bu variantın dayandığını nəzərə alaraq onun barədə xüsusi olaraq ətraflı söhbət açırıq:

7) «*İnformasiyanın periferiyadan verilməsi*» ilə aparılan təlqin

Şüurun funksiyasını blokrovka edərək, lazımı informasiyanı birbaşa individin təhtəlsüzünə çatdırmağa imkan verən metodlardan daha birisi – onun aktiv diqqətini, şüurunun bir başqa məsələ ilə məşğul edib, lazımı informasiyanı ona bu məsələnin fonunda periferiyadan verməkdir. Bunun üçün verbal və ya qeyri-verbal (*yəni vizual, daktil və s.*) kanallardan hər hansısa birində, məs., dildə, diqqətyayındırıcı fikir ifadə olunur, digəri ilə (*məs., jest və mimikalarla*) zəruri olan əsas komanda, məna diqqət edilir, formulə edilir (*və ya əksinə*). Yaxud eyni bir kanalda həm əsas komanda, həm də diqqətyayındırıcı fikir ifadə olunur, sadəcə bu komanda, çatdırılan həmin ümumi, lazımsız informasiyanın arasında bəzi fəndlərlə informasiyadan fərqləndirilir – məs., ayrıca fikirləri, obrazları, simvolları və s. müəyyən intonasiya, baxış, pauza, toxunma, jest və s. maneraları ilə xüsusi vurğulamaq yolu ilə. Bütün hallarda elə edilir ki, ötürülən bu əlavə məna, əlavə təsir tərəfdaşın diqqətini xüsusi cəlb etməsin və onun özü üçün nəzərəçərpəz qalsın. Onun təhtəlsüzü üçün bu ötəri fakt nəzərəçərpəz qalmır. Belə ki, hər bir əlahiddə məqam, hər bir ayrıca vurğulanan nüans burada xüsusi qeydə alınaraq bir-biri ilə əlaqələndirilir, müxtəlif variantlarda kombinasiya edilərək, deşifrələnir, mənalandırılır.

Deyilən mənada təlqin üçün diqqətin istənilən vasitə ilə «*tutulub saxlanması*» metodu burada yararlıdır, məs., adi çəşdirici, tərpənməz, sərt baxışla, müxtəlif diqqətcəlbədiçi predmetlərlə, əl-qol hərəkətləri ilə, zahiri görkəmdə edilən aşkar dəyişikliklərlə və s.

- Adi hipnoz məhz bu variantın növmüxtəlifliyidir. Burada ilk əvvəl obyektin diqqəti hansısa bir parlaq predmetlə cəlb edilir, «*tutulub saxlanılır*», lazımı səviyyə əldə olunduqdan sonra, verbal üsulla ona yatmaq barədə komanda diqqət edilir. Lakin bu klassik hipnozun metodudur. Fərqli xalqların, fərqli məktəblərin hipnoz metodları da bir-birindən fərqlənir. Belə ki, aktiv diqqəti «*zəbt etmək*», «*tutulub saxlamaq*» üçün burada hansısa bir parlaq cisimdən istifadə olunurdusa, bəziləri bunu üçün ekstaz yaradan musiqidən, bəziləri müxtəlif toxunmalardan və s. istifadə edir. Lazımı komanda isə bunların aralığında müəyyən təlsim, ovsun kimi oxunur.

Deyilən məqsəd üçün adi maraqlı söhbət özü də kifayət qədər effektiv vasitədir. Belə ki, burada əsas məsələ – tərəfdaşı aludə edib, onun bütün diqqətini nəyinsə üzərində cəmləməkdir ki, maraqlı söhbət də bu funksiyayı uğurla yerinə yetirə bilər (*hansı söhbətin tərəfdaş üçün maraqlı olub, hansının maraqsız olduğunu necə təyin etmək üsulları isə «Sərbəst assosiasiya metodu» bölümündə [burada, səh. 31-də] ətraflı izah edilib*).

- Adi söhbətdən təlqin aləti kimi istifadə halında, əvvəlcə, müxtəlif əlamətlər, simptomlar əsasında diqqətini cəlb edib, onu söhbətlə aludə etdiyinizi müəyyənləşdirirsiniz. Lazımı fikir bu məqamda sözgəlişi ortaya atılır və tərəfdaşın onu analiz edib, düşünüb rasionallaşdırmasına macal verməmək üçün dərhal da, diqqət əvvəlki məsələnin üzərinə qaytarılır, mövzu yayındırılır və ya söhbət əsnasında əsas fikri «*sözarası*» çatdırıb, sonra analiz etməsinə imkan vermədən diqqəti bir başqa məsələyə yönəldilir, mövzu dəyişdirilir, araya «*söz qatılır*» və s. Bununla da onun tərəfdaş tərəfindən çox tezliklə unudulmasına nail olunur. Lakin onun təhtəlsüzü isə bunu unutmur. İnformasiya, faktik olaraq, obyektin hiss kanallarına düşdü və onun hiss reseptorlarını qıcıqlandırdı. Şüur özünün ətalətliyi ucbatından onun təhlilinə köklənməyə macal tapmasa da (*yəni obyekt onu ətraflı analiz edib dərk edə bilməsə də*), hissiyyat, faktik olaraq, ona reaksiya verdi. Bu anılıksa heç vaxt izzis itib getmir. Ümumiyyətcə, isə, nəinki bu, hətta hissiyyata ötəri də olsa düşün istənilən siqnal heç vədə izzis itib getmir və hər hansısa formada reaksiya doğurur. Belə ki, bütün deyil, yalnız bəzi hiss edilənlər dərk edilir və hiss edilib, dərk edilməyən informasiyalarsa, itməyib, birbaşa təhtəlsüz sferasına daxil olur, oradan əbədi olaraq fərdin gələcək bütün fəaliyyətinə aktiv təsir göstərir. Adi halda təhtəlsüzə daxil olan siqnallar yolunda şüur adlı sensor, filtr, klapan yerləşdiyindən, adətən orqanizmə ona edilən zərərli müdaxilələrdən sığortalanmış olur. Bu halda isə, diqqət olunan ötəri komanda şüur «*senzurunun*» təftişinə məruz qalmadığından, orqanizmin instinkt deyilən avtomatik mexanizmi onu «*tələb olunanadək*» «*qrifi*» (*burada – ustanovkası*) ilə «*dal qapı*» dan uzunmüddətli yaddaşa göndərir ki, şüurun «*boş vaxtında*» analiz olunmaq üçün geri çağırılsın. Lakin elə burada da həmişəlik olaraq ilişib qalır, çünki o, deyilən prinsip üzrə lazımı qayda verilibsə, elə sonradan da xatırlanmayıb, unudulmasıdır. Bununla belə, bu unutmama, yalnız məntiqi təfəkkürə aid məsələdir, qeyri-məntiqi təfəkkürə, o cümlədən, təhtəlsüzə yox. Fəqət təhtəlsüz, uzunmüddətli yaddaşa düşmüş digər bütün siqnallar kimi onu da, şüur «*senzor*» undan keçib, ətraflı safçürük edilmiş informasiya sırasında qəbul edəcək və sonrakı əməliyyatlarında stereotip, «*ustanovka*», meyar, transfer və s. kimi daim nəzərə alacaq, qərarlarında onunla hesablaşacaq.

«*İnformasiyanın periferiyadan verilməsi*» ilə aparılan təlqinin ən ideal nümunəsi – «*25-ci kadr effekti*» hadisəsidir ki, onun barədə burada «*Hərbi (fiziki) təzyiq*» bölümünün «*Psixotron silahlar*» hissəsində [*bax: burada, səh. 93*] ətraflı danışılacaq. Bu halda obyektin aktiv diqqəti söhbətlə yox, hansısa bir filmin süjeti ilə məşğul edilir və lazımı komanda bu filmin lentinin hər 25 kadrından birində

yerləşdirilir. Nəticədə, filmin qayəsi, fabulası ilə aludə olan şüur, bu aniliyə köklənə bilməsə də, iyirmibeşdəbir saniyə müddətində görünüb yox olan bu kadrın gələn siqnallar faktik olaraq göz analizatorlarına düşüb, onu ani də olsa qıcıqlandırdığından, yuxarıda deyilən mexanizm fəaliyyət göstərməyə başlayır.

Sadalanarlardan savayı, deyilən «*İnformasiyanın periferiyadan verilməsi*» ilə aparılan *təlqin*» digər bir sıra yerlərdə də geniş tətbiq olunmaqdadır, məs.:

- Müəyyən edilib ki, sürücülər üçün yol kənarında hər beş-altı yüz metrdən bir bir-iki yol işarəsi qoymaqdansa, onları cəmləyib hər iki-üç km.-dən bir 7 ± 2 sayda (*yəni 5-9 arası*) yol işarəsi qoymaq onların sürücülər tərəfindən yadda saxlanılmasının effektivini artırır. Belə ki, sürücü bunların hər birini şüur süzgəcindən keçirib, üstündə düşünməyə macal tapmadan hamısını kompleks şəkildə fiksiya etdiyindən, qavrayışı da impulsiv səciyyə daşıyır və beynə partlayış dalğası şəkildə daşır.
- Eksperimentlərdə (*eksperiment: Norman Miller & others – 1976; MacLachlan & Siegel – 1980; Foulke & Sticht – 1969; həmçinin, Peng & others, 1993; Smith & Shaffer 1991*) müəyyən edilib ki, sürətli (*yüksək tempi*) danışıq daha inandırıcı təsir göstərir. Bu halın özü də «*İnformasiyanın periferiyadan verilməsi*» effekti ilə əlaqədardır. Belə ki, bu halda da obyekt informasiyanın məzmununu analiz etməyə macal tapmadan onu beyninə toplayır (*131 səh. 315*)
- «*İnformasiyanın periferiyadan verilməsi*» metodundan təhsil sistemində də istifadə etmək mümkündür. Belə ki, ibtidai təhsili hərfləri öyrətməkdən başlamaqdansa, bütövlükdə ayrı-ayrı sözləri öyrətməkdən başlamaq, hətta beşikdə olan uşağa da kitab oxumağı öyrətməyə imkan verərdi. Bunun üçün, sadəcə olaraq, ayrı-ayrı sözlər aydın şriftlə və iri hərflərlə böyük vərəqdə yazılır. Sonra hər gün bunlardan beş-altısı (*daha dəqiq deyilsə, 7 ± 2 -si*) sürətlə uşağa göstərilib, gizlədir və hər dəfə də, hər birinin mənası izah edilir. Paradoksal da olsa... körpə ona cəmi bir dəfə göstərilən bu sözlərin 70-80%-ini yadda saxlayır. Paradoksun həlli isə ondan ibarətdir ki, *əvvəla* – körpə bu sözləri, müxtəlif hərf kombinasiyası kimi deyil, ayrıca obraz kimi qavrayır və buna görə də, onun «analizi» ilə uşağın obrazlı təfəkkürü məşğul olur və istənilən obrazlı informasiya kimi o, birbaşa olaraq onun uzunmüddətli yaddaşına düşür. Bunların ona ani göstərilib gizlədilməsi isə beynindəki regressiv prosesləri azaltmaq və hələ formalaşmamış şüurunu stimullaşdıraraq bu yenilik ətrafında səfərbər etməmək məqsədindən irəli gəlirdi. Nəhayət, beşikdə olan uşağın belə şeylərə qabil olmasının absurdluğu onunla aradan qalxır ki, körpə uşağın öyrənmə qabiliyyəti, yaddaş imkanı böyüklərindən qat-qat yüksəkdir və bu baxımdan, uşağın yaşının bu işdə az olması işin ziyanına yox, *əksinə*, nə qədər az olsa bir o qədər çox xeyrinədir.

Deyənlər, bu metodun müxtəlif tətbiq variantları olub, ümumi mexanizmi daha ətraflı açmaq məqsədilə təsvir olunurdu. Sadalanarlardan əlavə, obyektin fikirlərinin dolaşdırılması (*məs., müxtəlif yalan məlumatlar, gözlənilməz hərəkətlər, məntiqsizliklər və s. vasitəsilə*), onun «seytnot» vəziyyətinə salınması (*məs., qərar qəbulunda tələsdirilməsi yolu ilə*), həmçinin onun çıxılmaz vəziyyətə, ekstremal şəraitə salınması, dilemma qarşısında qoyulması, söhbətin onun zəif bildiyi mövzular üzrə aparılması və b. da, şüuru blokirovka etməyə, «dövrədən açmağa» imkan verən bu cür vasitələrdəndir;

8) *Pilləli təlqin:*

Təlqinə imkan verən daha bir metod – lazımı komandanı subyektə bütövlükdə deyil müəyyən porsiyalarla, hissə-hissə, tədriclə diqtə etməkdir (*əlavə olaraq bax: «Riskli fikirləri necə ifadə etməli?» bəhsində, sonuncu metoda. [burada, səh. 43]*).

Məqsədinizi birdən-birə kompleks variantda ortaya qoymaq, tərəfdaşı hürküdüb, onu qətiyyətlə müdafiəyə köklədiyi və müqavimətə vadar etdiyi halda, *əksinə*, pillə-pillə irəliləmək, tərəfdaşa adaptasiya üçün möhlət verir və onun «ustanovka»larını, stereotiplərini addım-addım qırır. Kiçik güzəştləri özü üçün qeyri-məqbul hesab etməyən tərəfdaş, hansısa situasiyada ona razılaşa bilər. Lakin bu xırda addım, bütövlükdə onun özünə baxışını, münasibətini dəyişir. İndi o, özünü hansısa qəhrəmanlıqlara və ya əclafılıqlara qabil bir şəxs kimi görür. Bu məcburiyyətdən əvvəlsə, həmin şəxs heç cür özünü bu rolda təsəvvür edə bilməzdi. İndi artıq, onun şüuru bu rolun «həzm edə» bildi və bundan sonra digər bu tipli addımlar daha onun üçün «psixoloji baryer» oymayacaq. Lakin indi siz ona analogi təklif verməyəcəksiniz. Xeyr. Yenilik müəyyən inkubasiya mərhələsi keçib, onun düşüncələrində müəyyən «ustanovka»lar, stereotiplər şəkildə kristallaşdıqdan sonra, qayadan daha bir qəlpə də qoparırsınız. «Yara»nın yeri «sağaldıqdan» sonra yenə də və s. Ta ki, məqsəd əldə olunana qədər.

- Koreya müharibəsi dövründə bir çox amerikalı əsgərləri Çinin əsir düşərgələrinə düşdülər. Müharibədən sonra isə bir amerikalı qəzetinin təbirincə deyilsə, «bütün amerikalı əsgərlərinin demək olar ki, hamısının əsirlərdə olduqları müddətdə, bu və ya digər formada ABŞ əleyhinə fəaliyyət göstərdikləri, qayıtdıqdan sonra da kommunist ideyalarına sadıq qalıb, ABŞ üçün həqiqi təhlükə törətdikləri» məlum oldu. Dünənə qədər qatı vətənpərvər olan bu əsgərlərin qısa müddət ərzində bu dərəcədə dəyişilib, qatı kommunistə çevrilməsi dərhal hansısa Şərq cadugərliyi, mistika ilə əlaqələndirilməyə başlandı. Lakin müəyyən müddətdən sonra problemə psixoloqların qarışması ilə məsələnin qarancılıq tərəfləri yavaş-yavaş aydınlaşdı. Sən demə, Çin tərəfi onlar üzərində aşağıdakı psixoloji əməliyyatı aparıb: *İlkin mərhələdə* subordinasıya və yayındırıcı təsirlərin neqativ effektivini azaltmaq üçün, əsirlər arasında ilk olaraq zabitlər və xüsusi aktivlər seçilib, digər qalanlarından təcrid edilir; *İkinci mərhələdə* – yerdə qalan əsgərlər arasında müxtəlif formalı amerikalıparəst (*çinparəst yox, amerikalıparəst!*) mövzulu oçerklər, müsahibələr üzrə müsabiqələr, istedad yarışları və s. təşkil edilir. Priz isə bir neçə formadan ibarət olur: çizi ərzaqdan tutmuş, müsabiqə və onun müəllifi barədə radioda xoş söz deyilməsinə, qalib əsərin radioda səsləndirilməsinə, digər əsir düşərgələrinin hamısının divar qəzetlərində çap edilməsinə və s. qədər. Amerikalılar bu işə həvəslə girişirlər, çünki burada özləri, öz vətənləri üçün elə bir ziyanlı heç nə görmürlər, *əksinə*, bunu özlərinin vətənpərvərlik ruhunu ifadə üçün bir şans kimi qəbul edirlər. Lakin müsabiqələrin hamısının əsas şərtlərindən biri də o olur ki, oçerklər, qəzet və ya radio üçün olan materiallar və s.

«obyektiv» olmalıdır, yəni bunlarda ABŞ, onun siyasəti, addımları və s. nə qədər təriflənsə də, formallıq xatirinə də olsa, bunların «müəyyən qüsurlardan xali olmadığı», «ABŞ cəmiyyətinin hələ mükəmməlliyin son pilləsində olmadığı» və s. kimi ümumi frazalardan ibarət etiraflar da edilsin. Əsirlər üçün bu, cüzi məsələ idi, çünki burada elə bir təhlükəli məqam yox idi və deyilən təriflərlə müqayisədə bunlar heç nədir. Üstəlik də ki, heç bir dövlətin, quruluşun ideal olmadığı məlum faktır və burada onun etiraf olunmasının formallıqdan irəli gəldiyini də düşürgədəkilərin hamısı yaxşı bilirdilər. ABŞ barədə uzun-uzadı standart təriflərini, hamının həm də cüzi tənqidlərlə yekunlaşdırması, getdikcə adət halını alıb, hamı tərəfindən norma kimi qəbul edildikdən sonra, getdikcə təklif edilməyə başlandı ki, əsgərlər «ABŞ qüsurlardan da xali deyil» və yaxud «ABŞ rəhbərləri də, hamı kimi, heç də ideal deyillər» tipli fikirlərinə bir qədər aydınlıq gətirsinlər, getdikcə bu da düşüncələrdə özünə yer tutduqdan sonra, təklif edilməyə başlandı ki, ABŞ cəmiyyətində, ABŞ siyasətində, ABŞ rəhbərliyində və s. hamının durub-oturub təkrarladığı, o cümlədən, onun özünün də dediyi həmin o, qüsurlardan, problemlərdən bir neçəsini sadalasan. Paralel olaraq bu müharibədə uşaqların, körpələrin, xəstələrin, qocaların, qadınların və s. təsadüfdən və ya qəsdən öldürülməsinə münasibət bildirməsi təklif olundu. Daha sonra kommunizmin, Çinin xeyrinə formal da olsa «bir iki xoş söz» işlədən oçerklər, məqalələr, müsahibələr və s. qiymətləndirilməyə başlandı və s. Bir sözlə, belə-belə, getdikcə hamı antiamekan və prokommunizm ruhunda düşünməyə stimullaşdırıldı. Bir-birini təkrarlayan, bayağı amekənpərəst çıxışlar fonunda, rəngarəng və konkret arqumentli, ciddi analiz formasında olan antiamekanpərəst və prokommunist məzmunlu çıxışlar norma halını aldı. Üstəlik də, bu məqamlar onların beyninə öz yoldaşlarının, həmvətənlərinin dili ilə yeridildiyindən, faktik olaraq, etiraza da yer qalmırdı. Belə-belə, onlar bu müharibənin kökünü kəsmək üçün nə etmək lazım olması barədə müsahibələrə, daha sonra əməkdaşlıqlara və s. cəlb olundular ki, nəticədə ABŞ-ı qorxuya salmış, tilsim kimi yozulan həmin o hal meydana çıxdı. Hansı ki, Çin ideoloqları çox səbrli amekənlərin bu cür ideoloji dezoriyentasiyası ilə məşğul olmayıb, elə ilk əvvəldən onlara əməkdaşlıq təklifi versəydilər, bunun nə cür nifrət dolu müqavimət reaksiyası doğuracağını təsəvvürə gətirmək çətin deyil. Deyilən metodla əldə edilən effekti isə sonradan əsirlikdən qayıdan bir amekən zabitinin öz xatirələrində yazdığı aşağıdakı fikirlər aydın xarakterizə edir: «Biz o məharətdə və o həcmdə rəqib təbliğatına məruz qalmışdıq ki, bütövlükdə nəyin rəqib təbliğatı, nəyin bizim öz fərdi qavrayışların olduğunu tezliklə bizlərdən çoxumuz ayırd etməkdə çətinlik çəkirdik. Artıq biz son damla qanıma qədər vuruşmağa və vətən uğrunda ölməyə razı deyildik» (*Yeri gəlmişkən, ayrı-ayrı xarici təşkilatların bu gün azərbaycanlı gənclər, tələbələr, aspirantlar, alimlər və s. arasında tez-tez keçirdikləri müxtəlif «istedad müsabiqələrinin», konfransların, mövzu yarışmalarının və s. arxasında belə bir maraqlı dayanmır ki?*);

- Tələbatı pillə-pillə artırmaqla 1971-ci ildə Maltanın baş naziri İngiltərədən əhəmiyyətli güzəşt əldə etməyə müvəffəq olmuşdu. Hava və su bazalarının dəyəri ilə bağlı danışıqlarda hər növbəti razılaşmadan sonra Maltanın baş naziri «cüzi bir problemin də qaldığını» bildirib, növbəti şərtini irəli sürürdü. Əldə olunan irəliləyişləri, belə xırdaçıqların səbəbindən pozmaqla xatirinə isə İngiltərə tərəfi xah-naxah güzəştə getməyə məcbur olurdu. Nəhayət, yekunda məlum olur ki, belə xırda-xırda güzəştəklər ümumi hesabda qabaqcadan verilən nəqd 10 milyonlarla funt sterlinq, tərsənə işçilərinin məşğulluğuna qərantıya, kontraktın əbədliliyinə baza yaratmaq və s. kimi məsələlərdən ibarətdir, hansı ki, bunların hamısının qabaqcadan birdəfəliyə ortaya qoyulması İngiltərə tərəfini qorxudub danışıqlardan çəkirdirdi. Qram-qram artırılan tələb isə ümumi itkini nəzərdə böyütməyib, şərtin tədrici qəbulunu asanlaşdırırdı.
- Bugünkü gündə bir başqa dövlətin ərazisində yayımlanan xarici radiostansiyaların çoxu bu fənddən aktiv istifadə edir. Belə ki, hansısa cəmiyyətdə intişar tapması məsləhət bilinən bir fikir, həmin cəmiyyətin (*dövlətin*) özünün ayrı-ayrı mətbu orqanlarını izləməklə onlardan axtarılır-tapılır, seçilib xüsusi koloritlə verilişlərdə səsləndirilir və müəllifin «siyasi erudisiyası», «yüksək savadı», yazımın, fikrin dərin məzmunu əlahiddə vurğulanır. Təbii ki, xarici «ekspertlərin» bu cür «rəyini» almaq, bununla öz redaksiyasında, jurnalist həmkarları və dost-taşıları, qohumları arasında xüsusi status qazanmaq, onların yanında öz savadlılığını intellektual yetkinliyini təsdiqləmək və s. naminə bir başqa müxbirlər də, başqa problemləri bir tərəfə tullayıb, kütləvi şəkildə bu mövzuya girişirlər ki, bununla da cəmiyyətin beyni yer-yerdən bu fikirlə doldurulur, düşüncəsi hər cür yoluxdurulur.
- Məhz həmin səbəbdən, bəzi adamlar vəzifəsi artanda dostlarını dəyişir, var-dövləti artanda arvadını. Çünki artıq onun özü barəsində təsəvvürü əvvəlkindən kəskin fərqlənmiş olur.

Və s...

Kafi əsaslılıq – hələ fikrin avtomatik olaraq inandırıcı olması demək deyil. İnandırıcılıq – böyük əksər hallarda, təsir obyektinin «ustanovka»larından, inamlarından, maraqlarından, tələbatlarından, onun düşüncə tərzindən, milli psixologiyasının xüsusiyyətlərindən və s. asılı olan bir prosesdir və bunları nəzərə almadan kiməsə nəyisə qəbul etdirmək qeyri-mümkündür.

IV.2.2. İNANDIRMA, ALDATMA VƏ DEZİFORMASIYA METODLARI

«Dil insana öz fikirlərini gizlədə bilmək üçün verilib»

Taleyran.

Ətraf dünya barədə olan informasiyalar gerçəkliyin elementlərinin şüalandırıldığı və ya onlardan əks olunan çoxsaylı distant və dağınıq siqnallar vasitəsilə insanın periferik sinir ucluqlarına yetişir və orada sinir

impulslarına transformasiya olunaraq, sinir lifləri vasitəsilə baş-beyin mərkəzlərinə nəql olunur. Baş-beyinin siqnal deşifrəsi ilə məşğul olan mərkəzləri həmin bu dağınıq və rəbitəsiz impulsları holoqrafik prinsip üzrə sinxronlaşdıraraq, onlardan ətraf dünyanın, onda baş verən hadisələrin, onda özünün yerinin və s. dinamik və daim dəyişən neyron obrazını, sürətini, modelini, şəklini konstruksiya etdirir.

Proyeksiyanın belə fəvqəlmürəkkəb mexanizmi beyində gerçəkliyin mümkün rəasional⁶ sxemini yaratmağa imkan versə də o, çoxsaylı xətalardan da azad deyil. Belə ki, deyilən inikas rəprezentativ yox, rəkonstruktiv xarakter daşdığından dərk edən subyektin təfəkkür təzarusundan da bilavasitə asılı olmur. Başqa sözlə, gerçəkliyin insan ağılındakı sürəti onun hissələrindəki sürəti ilə izotrop yox, amorf səviyyədə üst-üstə düşür ki, bu səbəbdən də, insan üçün bütün hallarda mahiyyətlə təzahür arasında qeyri-ədəkvatlığın mövcud olması, gerçəkliyin əbədi olaraq insan üçün noumen olaraq qalması qaçılmaz olur.

Proyeksiyanın deyilən variantında xətalari, əsasən aşağıdakı aktlarda meydana çıxır:

1) Obyektin siqnalda şifrələnməsi aktında:

Obyekt bütövlükdə və ya onun müəyyən hissəsi özündən heç bir siqnal şüalandırmaya, həmçinin üzərinə düşən şüa növlərindən heç birini əks elətdirməyə və ya hamısını uda bilər (*məs., «qara dəliklər», «neytrino» zərrəciyi və şəffaf cisimlər kimi*);

2) Siqnalın xarakterindən doğan xətalər:

— İxtiyari növlü siqnalın zaman, məkan, sürət və spektr cəhətdən məhdud olması səbəbindən, yəni istənilən informasiyanın, siqnal halında, konkret vaxt limiti ərzində mövcud ola bilməsi, konkret radiusda daşına bilməsi, ətalətli olub hədəfə ani yetişə bilməməsi və lazım olan vaxtda, lazım olan obyektə aşkarlamaq üçün, lazımı siqnal növünün hər vaxt tapılmaması və s. səbəbindən törənən xətalər;

— Siqnalların öz yayılma müddətində ətraf mühitlə, o cümlədən, sahələr, cisimlər və digər siqnallarla qarşılıqlı (*korrelyativ*) rəbitədə, təsirdə olması və deməli, transformasiyaya uğraması səbəbindən yaranan xətalər;

— İxtiyari siqnalın (*o cümlədən, amplituda porsiyaları ilə daşınan dalğaların da*) diskret səciyyə daşmasından yaranan xətalər.

— Fərqli xarakter və spektrli siqnalların asinxronluğunun fiksia zamanı doğurduğu dissonans xətaləri;

— Nisbi hərəkətin istənilən siqnala rəqressiv təsir göstərməsi səbəbindən, fərqli sistemlərdə meydana çıxan *relativistik* parametrlər xətaləri;

— Rəbitə üçün yeganə mümkün kanal olan siqnal şüalandırmağın və ya inikas etdirməyin obyektin özünə enerji itkisi hesabına başa gəldiyindən, ortaya çıxan *kvantomexanik* koordinat-impuls xətaləri və s.;

3) Mühitin xüsusiyyətindən doğan xətalər:

Mühit siqnalları:

— Sındıra bilər (*əsasən mühit qeyri-bircinsli olduğu halda. Bu zaman müxtəlif anomal effektlər, məs., optika üçün – ilğim, sərəb, göy qurşağı, rəfraksiya, aberrasiya və s. meydana çıxa bilər*);

— İnikas etdirə bilər (*hənsində ki, bir sıra «güzgü effektləri», məs., əks-sədə, atmosferin zond effekti və b. meydana çıxa bilər*);

4) Hissiyatın xüsusiyyətindən doğan xətalər:

— İnsan ətraf dünya ilə beş əsas və iyirmiyyə yaxın köməkçi hiss kanalları vasitəsilə rəbitə saxlayırsa da, bu hələ ətraf dünyanın bütün növ siqnallarını hiss etmək, qəbul etmək üçün kafı deyil, məs., qaranlıq vaxtı insanın ətraf dünya ilə vizual kanal (*yəni görmə*) vasitəsilə rəbitəsi blokirovkalanır;

— Bu beş əsas və iyirmiyyə yaxın köməkçi hiss kanallarının özü də konkret diapazon hədudunda fəaliyyət göstərər, profilinə uyğun siqnalların bu diapazondan kənar spektrlərinə rəaksiya verə bilmir: məs., quşlar – ultrabənövşəyi, ilanlar – infraqırmızı işığı, yapalaq – ultrasəsi və s. duya bildiyi halda, insan üçün bunlar əbədi olaraq siqnallar olaraq qalır (*insan məhz bu səbəbdən, özünün hiss diapazonunu artırmaq üçün köməkçi priborları icad edib*).

5) İdrak deşifratorunun xüsusiyyətlərindən doğan xətalər:

— Baş-beynin siqnal deşifrəsi ilə məşğul olan mərkəzləri həmin bu, dağınıq və rəbitəsiz empirik materialları, impulsları holoqrafik prinsip üzrə sinxronlaşdıraraq, onlardan ətraf dünyanın, onda baş verən hadisələrin, onda özünün yerinin və s. dinamik və daim dəyişən neyron obrazını, sürətini, modelini, şəklini konstruksiya etdirir;

— Təfəkkürün fəaliyyətinə, bundan əlavə, eyni zamanda, genetik informasiyalar və toplanmış təcrübələr də təsir göstərər ki, bütün bunların nəticəsində, hər kəs özünün həyata fərdi baxışını, individual münasibətini formalaşdırır və hər kəs unikal, bənərsiz bir dünyaya çevrilir;

Təsədüfi deyil ki, Platon həyatı – ağızbağlı bir mağaraya, insanlarısa – onun içərisinə salınmış məhbuslara bənəzdib bildirirdi ki, necə ki, həmin məhbuslar bayırdakı hadisələr barədə dar dəliklərdən düşən kölgələri uzlaşdırmaqla nəticə çıxarırlar, eləcə də, insan, nəhəng dünya barədə öz dar hissiyat və ağıl pəncərəsindən ala bildiyi dağınıq siqnallar əsasında oriyentasiya müəyyənləşdirməyə cəhd edir – hansı ki, hər an bu pəncərədən kənardə insan üçün əbədi qaranlıq qalan nə qədər faktlar və hadisələr yaranır, itir.

Eynilə məhz həmin bu səbəblərdən, empiriokratizm və ona yaxın olan fəlsəfi cərəyanlar elm tarixində metametod səviyyəsinə qalxa bilmədilər.

IV.2.2.1. NÜMAYİŞ MANİPULYASIYALARI

Yalan – qarşılıqlı qavrama zamanı tərəflərdən biri digərinin məntiqi analiz qabiliyyətini zəiflətmək,

sarsıtmaq və ya azdırmaq məqsədilə istifadə etdiyi ünsiyyət fəndidir. Yalan – əsasən gerçəkliyin gizlədilməsi, təhrifi və ya yarımçıq təqdimi kimi formalarından ibarət olub, insanların öz maraqlarını təmin etməkdə və ya qorumaq məqsədi ilə istifadə etdikləri bir növ xüsusi “intellektual virus”dur ki, bunun nəticəsində qarşı tərəfin fikir apparatı dolaşır. Psixi sindrom kimi, təsir qüvvəsi – qarşı tərəfin “intellektual immun qabiliyyəti”nin zəiflik dərəcəsi (müzakirə olunan məsələdə məlumatın azlığından, məntiqi təfəkkürünün zəif inkişafından və s.) birbaşa asılıdır.

Əvvəlki bölmədə sadalananlar insanın ətraf dünyanı obyektiv görməsinə və deməli, həyat labirintində oriyentasiya müəyyənləşdirməsinə mane olan real fiziki faktorlar kompleksi idi. Canlılar aləmi bu mozaikanı məqsədli təşkil edilmiş daha yüzlərlə manipulyasiya fəndləri ilə zənginləşdirir ki, ümumi olaraq bu cəmi saxtakarlıq variantlarını insanın hiss kanallarının növləri üzrə qruplaşdıraraq, aşağıdakı kimi təsnif etmək mümkündür:

■ **Vizual yalan (vizual dezinformasiya):** Saxta görüntülər vasitəsilə mahiyyətin təhrifi üsuludur. Tipik nümunəsi buqələmun (*xameleon*) dur ki, onun vasitəsilə təbiət bir başqa nümayəndələrini aldadır. Ümumi olaraq isə bu kateqoriyadan olan saxtakarlıq hallarına **nümunə** ola bilər:

- İşığın və ya mühitin xassələrindən doğan hər cür optik anomaliyalar, məs., atmosferin linza və prizma effektlərinin nəticəsi olan ilğım, sərab, göy qurşağı və b. kimi;
- Simulyasiyalar:** mimika, jest, poza və maneralarla edilən manipulyasiyalar, o cümlədən, məs., siyasətçilərin hansı vəziyyətə düşürlər-düşsünlər, yenə də özlərini daim üzgünlər, məğrur və arxayın göstərmələri və s.;
- Sosial maskalar:** Parik və kosmetika (*makiyaj*); protezlər (*şikəstliyi maskalamaq funksiyasında*); kosmetik müalicə; kosmetik bərpə və təmir; əşyaları qızıl, yaxud gümüş suyuna çəkmə; maska taxma; moda; foto və video-montajlar; pardaxlama; rəngləmə; maketlər (*modellər*); manekenlər; və s.;
- Xəttin, imzanın möhür-şampın saxtalaşdırılması;
- Kaleydoskop illüziyaları; holoqrafiya illüziyaları; müxtəlif psixoloji (*vizual*) illüziyalar və s.;

f) **Hərbi** sferada vizual yalandan hərbi qüvvənin, silah və sursat anbarlarının, kommunikasiya və enerji bloklarının, rezidensiyaların və digər strateji əhəmiyyətli obyektlərin yerini, sayını, formasını, əlamətini və s. rəqibdən gizli saxlamaq, onun bu sahədə oriyentasiyasını azdırmaq və s. məqsədləri üçün istifadə olunur. Məs., hərbi texnikanın, digər bir sıra obyektlərin yerini gizli saxlamaq üçün meşə və ya çəmənlikdə onun üstünə ağac budaqları və yarpaq formalı xüsusi hərbi tor örtülür; Səngərin, dislokasiya yerinin, canlı qüvvənin yerinin və b. gizli saxlamaq üçün buralarda gündüzlər tüstü, gecələri işıq verə biləcək aksiyalar qadağan edilir (*məs., siqaret yandırmaq və çəkmək kimi adi aksiyalar*); Rəqibin nəzərləri müxtəlif maketlərlə aldadılır (*məs., Körfəz müharibəsi zamanı Səddam Hüseyn bu cür yalançı hərbi baza maketləri ilə müttəfiq qüvvələrini çaşdırıb, bölgəyə yığıqları qüvvələrinin böyük bir qismini hərbi baza hesab etdikləri bu yalançı maketlərin dağıdılmasına sərf etdikləri yaxın tarixdən məlumdur – hansının ki, nəticəsində müharibədən dərhal sonra ABŞ MKİ-nin rəhbəri vəzifəsindən azad edildi*); ekstremal situasiyalarda texnika və canlı qüvvəni, digər zəruri obyektə təqibdən yayındırmaq üçün tüstüburaxan şaşkalardan istifadə edilir; Güc nümayişi məqsədinə xidmət edən müxtəlif aksiyalar həyata keçirilir (*məs., hərbi parad və sərhəd yaxınlığında təlim keçmə kimi*); Texnika görüntüsü imitasiya etdirilir (*məs., haradasa böyük bir qüvvə toplandığı təsəvvürü yaratmaq üçün orada rəqib cəbhəsindən yaxşı müşahidə edilən hündür bir keçiddən gecə vaxtı eyni bir avtomobili işıqları yanılı vəziyyətdə 50-100 dəfə fırladıb keçirməklə və ya bu cür yerdə məfildən asılmış iki avtomobil farasını vaxtaşırı akkumlyatora qoşub-açmaqla bu əraziyə böyük bir avtomobil, texnika karvanı gəldiyi qənaəti yaradılır*) və s. (*Müharibədə psixoloji metodların konkret tətbiqi ilə əlaqədar əlavə olaraq bax: burada, səhifə 53, 62, 64, 71, 71, 78-79, 118, 127 və s.-ə*)

■ **Vokal (audio) yalan (vokal dezinformasiya):** Səslərin saxtalaşdırılması yolu ilə oriyentasiyanın azdırılması halıdır. Əsasən aşağıdakı variantları fərqləndirilə bilər:

- Səsin və mühitin xassələrindən doğan saxtaliqlər: məs., əks-səda, «Doppler effekti» (*nisbi hərəkətin səs tezliyinə təsir etməsi*) və s.;
- Avtomat və tapançaların lüləsinə, avtomobillərin tüstüburaxanlarına onların səsinə batırmaq üçün bağlanan xüsusi «səsboğucular»; nəhəng konsert zallarının divarlarına xüsusi səs effekti yaratmaq, məhnlərin səslənmə keyfiyyətini artırmaq üçün vurulan xüsusi membranlar; ruporlar; audio maqnitofonlar; müxtəlif musiqi alətləri və b. bu kateqoriyadandır;
- Müxtəlif səslərin təqlid və ya improvizəsi; kimin səsi ilə kiməsə nəyisə çatdırmaq; müxtəlif nitq çalarları (*para- və ekstra-linqvistik elementlər, intonasiya və s.*) ilə edilən simulyasiya və dissimulyasiyalar (*məs., siyasətçilərin öz səsinə həmişə ötkəm və təmkin çaları verməsi*); və s.;

d) **Hərbi** sferada bundan rəqibin oriyentasiyasını azdırmaq məqsədilə istifadə olunur. O cümlədən, məs., öz qoşunlarının həqiqi dislokasiya yerini maskalamaq, onların bir başqa istiqamətdə yerləşdirildiyini imitasiya etməkdə, burada müdafiənin güclü olduğu təsəvvürü yaratmaq və s. üçün – düşmən cəbhəsinə yaxın ayrı-ayrı bölgələrdə səsgücləndiricilər vasitəsilə maqnitofon lentinə yazılmış texnika səsi yayılır; düşmən cəbhəsində mühasirə təsəvvürü, panika vəziyyəti yaratmaq üçün – güclü atışma səsi yazılmış eyni mexanizm düşmən arxasına atılır; yeni növü silaha maliklik təsəvvürü yaratmaq üçün – əcaib səslə qurğulardan istifadə edilir (*Nümunə üçün, məs., yaqın çox az adam bilir ki, məşhur «Katyuşanın» həmin o tükürpədicisi səsi onun müharrikinin yox, üzərinə vahimə törətmək məqsədilə əlavə edilmiş xüsusi sireninin səsi idi. Bundan əlavə, Qarabağ müharibəsinin ilk illərində Sovet Hakimiyyətinin göstərişi ilə azərbaycanlılardan, hətta adi ov tüfənginin də yığıldığı dövrlərdə, əliyalın yerli kənd əhalisi ermənilərdən aşağıdakı mexanizmlə qurğular vasitəsilə müdafiə olunmuş: adi traktor və ya avtomobil müharrikini söküb silindrinin qapaq və çarxqolu-sürgüqolu mexanizmini çıxarır, silindri barıt və kükürd doldurub porşeni öz yerinə salaraq çözləyirmisslər. Ermənilərin hücumu zamanı bunlar bir-bir yandırıldıqca porşenin sürətlə silindrdən çıxıb havalaya uçması, əcaib səs yadurmuş ki, bu da ermənilərdə azərbaycanlıların ağır artilleriyaya malikliyi təsəvvürü oyadıb, onların azgünlüyünün qarşısını az da olsa ala bilmiş*) və s. (*Müharibədə psixoloji metodların konkret tətbiqi ilə əlaqədar əlavə olaraq bax: burada, səhifə Error! Bookmark not defined., 62, 64, 71, 71, 78-79, 118, 127*)

və s.-ə)

- **Aromat manipulyasiyaları (aromat dezinformasiyaları):** Atır manipulyasiyaları ilə oriyentasiyanın azdırılması fəndləridir. İnsan həyatında iyilmə digər bir sıra canlılarla (*məs., kəpənəklər, itlər və s.-lə*) müqayisədə o qədər də aparıcı mövqedə olmasa da, hər halda, insanlar bir-biri ilə, bir-birinin davranış və düşüncəsi ilə məhz bu kanalla da, az da olsa, çoxdan bəri manipulyasiyalar aparılır – parfümeriya, qida aromatizatorları və b. bu məqsədin məhsullarındandır. Əvəzində isə insanlar, iyilmə hissiyyatı dominant olan heyvanları bu xətlə aldatmağın çoxsaylı variantlarını axtarıb tapıblar. Bunun tipik nümunəsi müxtəlif təlalərdir ki, burada insanlar at, yağ və s. ətri yayan predmetlər qoymaqla həşəratları, quş və heyvanları cəlb edib ələ keçirir və ya məhv edirlər (**Nümunə üçün, məs., həşəratlar üçün tavandan və ya digər yerlərdən asılan iyli şirə-yapışqanlar yaqın çoxlarına məlumdur. Siçanlar üçün, bu baxımdan, günəbaxan yağının ətri xüsusi cəlbedici vasitə kimi istifadə olunur və s.**)

Hərbi xidmətdə kəşfiyyətə və ya əsirlikdən qurtulmağa kömək edən instruktajlardan biri də belədir: Kəşfiyyətçinin və ya əsirlikdən qaçanın həmin anda ən böyük düşməni kənd itləri və ya xüsusi təlim keçən axtarış itləridir, çünki onlar ətraf dünyada oriyentasiyanı səsə və ya görünməyə görə deyil, məhz iyilməyə görə müəyyənləşdirirdiyindən, onlardan barmağının ucunda gəzmək və ya qaranlığa qısılmaqla, yaxud gorkəminin dəyişməklə də qurtulmaq mümkün deyil. Onların nəzərindən yayınmaq üçün öz ətrini, hətta mümkündürsə, bütövlükdə öz insan ətrini dəyişmək lazımdır. İnstruktajdə öz paltarını bütövlükdə mal-qoyun peynliyində buluşdırmaq tövsiyyə olunur (*nə qədər qeyri-estetik olsa da*) – hər halda, belə vəziyyətdə ölməyib sağ qalmaq istəyənlər üçün;

- **Dequstral yalan (dequstral dezinformasiyalar):** Dad manipulyasiyaları ilə oriyentasiyanın azdırılması halıdır. Dadılmı hissiyyatı insanın həyatında görmə və eşitmə səviyyəsində böyük əhəmiyyət kəsb etməsə də, hər halda, orqanizmin ehtiyac hiss etdiyi, vitaminlər, zülallar, turşular və s.-lə zəngin olan təamları tapmaq, yaxud orqanizm üçün ziyanlı, zəhərli və s. təamları fərqləndirə bilmək üçün bu kanal əhəmiyyətli oriyentirdir. Lakin eyni zamanda, aldadılması asan olan oriyentirdir: Məs., adətən tibbdə acı həblərə qarşı dad reaksiyasını neytrallaşdırmaq üçün onların şirin təbəqələrlə örtülməsi; kimisə mərgümüşlə (*arsen və ya mişyakla*) zəhərləyərkən bunun sarımsaqla yeyilən təama qarışdırılaraq ona verilməsi (*mərgümüş sarımsaqla eyni dad verir*) və b. bu qəbildəndir;
- **Digər tipli yalanlar (dezinformasiyalar):** Bunlar 5 əsas hiss orqanları vasitəsilə aparılan müşahidə ilə əlaqədar süni və ya təbii olaraq baş verən manipulyasiya halları idi. Bundan əlavə, 20-yə yaxın köməkçi hiss orqanları ilə əlaqədar da belə halların təbii və ya süni şəkildə baş verməsinə nümunələr çoxsaylıdır.

Bura qədər sadalananlar insanın ətraf dünyadan aldığı, yəni idraqa qədərki siqnalların saxtılığından doğan manipulyasiya halları idi. Bu siqnalların ikinci mərhələ saxtalaşması – onların hiss dilindən məntiq dilinə «tərcümə» olduğu aktda baş verir, yəni idrak deşifratorunun öz xüsusiyyətlərindən törəyir.

IV.2.2.2. TƏSVİR MANİPULYASIYALARI

Yuxarıda sadalananlar spektr aspektindən yalanın mümkün bütün formaları idi. İndi isə onun metodları, yəni süni induksiya qaydaları barədə.

Yuxarıda sadalananlar insanın ətraf dünyadan aldığı siqnalların təhrif olunmasından yaranan müxtəlif manipulyasiya formaları idi. İnsanın ətraf dünyadan siqnal almaq qabiliyyəti bunca geniş diapazonu əhatə edərsə də, onun ətrafa siqnal şüalandıra bilmək qabiliyyəti cəmisə iki kanalla məhdudlaşır: nitq və davranış kanalları ilə. Bu da özlüyündə, insanın ətraf dünya ilə manipulyasiya apara bilmək imkanını da bu iki çərçivə ilə məhdudlaşdırır. Başqa sözlə, sosial yalanın cəmisə iki forması ola bilər – **verbal yalan və davranış yalanları** (*haşiyə kimi qeyd edək ki, definitiv aspektdən, biheviorizmin ardınca müasir psixologiya, nitqi də davranışın bir növü kimi qəbul edir. Həmçinin, struktur qrammatikanın ardınca linqvistikə, nitq və dil arasında fərq qoyur*):

- **Verbal yalanlar (dezinformasiyalar):** Sözlər (*hökmələr*) vasitəsilə tərəf-müqabilin oriyentasiyasını azdırmaq fəndləri, manipulyasiyalarıdır. Birbaşa olaraq ikinci siqnal sistemi vasitəsilə təsir göstərir. Başlıca kriteriyası məntiqdir. İstər danışmaq və istərsə də yazı formasında insanların bir-birini aldatmasının bütün formaları bu kateqoriyaya aiddir;
- **Davranış yalanları (dezinformasiyalar):** Həqiqi rəyin, fikrin, mahiyyətin, əhvalın, qabiliyyətin və s. qeyri-adekvat davranışlarla maskalandırılması fəndləridir. İnteraktiv mənada, qeyri-verbal kommunikasiya vasitəsidir.

İnsanların özlərini, öz davranış və maneralarını (*o cümlədən, danışmaq maneralarını*), situasiyaya, sosial normalara və ya müsahibin zövqünə, baxışına, istəyinə uyğunlaşdıraraq hərəkət etməsi, müxtəlif məqsədlərin realizəsi üçün istifadə olunan manevr hərəkətləri (*o cümlədən, hərbi taktikalar, şahmat kombinasiyaları, Şərq əlbəyaxa döyüş ustalarının diqqətyayındırıcı əl-qol hərəkətləri və s.*), müxtəlif simvolik jestlər, simulyasiyalar, təqlid və yamsılamaqlar, illüziyonistlərin müxtəlif tryukları (*fokusları*), davranış imitasiyaları, diplomatik aksiyalar, Ostap Bender fəndləri, şou məqsədli skandallar və b. bu kateqoriyanın tipik nümunələridir.

- Bəzi gənc oğlanların öz sevgililərini küçünün tininəcən avtobusla gətirib, qızın qonşularının gözündən pərdə asmaq üçün, oradan o yana bir dayanacaq yolu taksilə aparıb ötürməsi; bəzi qızların özlərini həyatda (*yol qırağında, bulaq başında, çayın kənarında və s.*) duran oğlanlara göstərmək üçün ehtiyac olmadan gün uzununu həyatdan (*krandan, kəhrizdən, bulaqdan, çaydan və s.*) su daşıyıb, gətirdiklərini də binanın arxasında (*ağacların arasında, həyatda və s.*) harasa boşaldaraq yenidən qayıtmaları; bəzi falçıların qəbula gələnəri növbəyə yazdıraraq, sonra burada qeyd olunan koordinatlarına əsasən onlar barədə ətraflı məlumat topladırlar, qəbul günü öz «bilicilikləri» ilə onları vəcdə gətirmələri; bəzi «super-market» rəhbərlərinin alıcıları ən defisit malların reklamı ilə cəlb edib, onların evə üzükə

qayıtmamaq üçün nə isə alacaqlarına arxayın olaraq, «həmin mal elə bu gün səhər qurtardı» deyərək, gələnlərə digər mallarını sıyrımları və b. bu qəbildən olan manipulyasiyalardandır.

Həmçinin, bu kateqoriyadan müşahidə etdiyimiz daha bir hal:

- Novruz bayramında boyanmış yumurta döyüşdürən və məğlub olan uşaqlardan birisi, hamıya qalib gələn digərinin yumurtasını ələ keçirmək üçün izləyib onun bu yumurtanı əlindən yerə qoyacağı məqamı gözləyir. Günorta vaxtı həqiqətən də, həmin uşaq üst paltarları ilə birlikdə bu yumurtasını da divarın üstünə qoyub, hamı ilə birlikdə futbol oynamağa başlayır. Məhz bu məqamı gözləyən o biri uşağa, cəld gəlib öz yumurtasını həmin yerdə divarın dibinə çırpır. Divarın üstündəki o biri uşağın yumurtasını götürüb aradan çıxır. Oyundan sonra geri qayıdan yumurta sahibi divarın dibində sınıb qalmış yumurtanı görüb zənn edir ki, bu onun yumurtasıdır və divardan düşdüyü üçün sınıb.

İnsanların yalan danışmasının səbəblərinə gəldikdə isə, istər peşə yönümünün (*məs., artistlərdə olduğu kimi*), istər sosial normaların (*necə ki, yaponlarda emosiyaları kəskin bürüzə vermək eyib hesab olunur*), istərsə də digər amilin təsirindən meydana çıxan ixtiyarı yalan, saxtakarlıq, manipulyasiya – bu və ya və digər formada insanın tələbatları ilə əlaqədardır. Belə ki, formasından asılı olmayaraq istənilən halda insan ondan özünün rifah və təhlükəsizliyini təmin etmək vasitəsi kimi istifadə edir.

Bundan sonra, yalanın deyilən həmin quraşdırılma qaydaları barədə:

1) Tezisi kontekstdən ayırma metodu: Bu halda həqiqət müəyyən filtrasiyadan keçirilərək, obyektə onun yalnız lazımi seçmə tərəfləri, yəni sizə sərf edən tərəfləri xüsusi mübaliğə və koloritlə çatdırılır, fakt və predmetlərin, insanların, ideyaların, nəzəriyyələrin və s. yalnız seçmə xüsusiyyətləri, cəhətləri, parametrləri göz önünə gətirilir, gerçəklik birtərəfli işıqlandırılır, hadisələrin, planların, tarixçələrin, bioqrafiyaların seçmə epizodları, fraqmentləri vurğulanır, qabardılır, geniş reklam etdirilir (*bax: «Təbliğət» bölümünə [burada, səh. 52]*). Əks tərəfləri, yəni həqiqətin, yaxud gerçəkliyin sizə sərf etməyən tərəfləri isə diqqətsiz qoyulur, görməməzliyə vurulur, gizlədilir, ört-basdır edilir və ya aşkardırma məqsədli yozularaq adiləşdirilir, dəyərsizləşdirilir, neytrallaşdırılır və s.;

2) Montaj metodu: Bu halda informasiyanın məqsədli ixtisarı, kombinasiyası, süni montajı, rabitədə olduğu hal və proseslərdən, problemlərdən, faktlardan və s. təcridi, yaxud onlarla süni assosiasiyası hesabına, bir sözlə, üzərində eklektik əməliyyat aparmaqla ondan yeni məna çaları əldə edilir;

3) Dissimulyasiya metodu: Bu halda informasiya (*o cümlədən, nəyinsə müəllifliyi, məzmunu, detalları, vaxtı, yeri, istiqaməti, sayı, gücü və s.*) tamamilə gizlədilir. Bunun üçün onun yayılma kanalları tam olaraq blokrovkalanır;

4) Maska metodu: Bu halda həqiqi informasiya müxtəlif dezinformasiyalarla (*o cümlədən, imitasiyalarla*) maskalandırılır, onun əvəzinə aldadıcı bir başqa informasiya yayılır. Müəllifliyin gizlədildiyi hal üçün aksiyanın başqalarının əli ilə, stili ilə həyata keçirilməsi, başqalarının dili ilə çatdırılması və s. variantlarından istifadə olunur;

5) Dezinformasiya metodu: Bu halda məlumat, ümumiyyətcə, heçdən yaradılır, obyektin oriyentasiyanı azdırmaq və ya lazımi istiqamətə döndərmək üçün süni quraşdırılır, ona real denotatı olmayan, əsassız, qurama, yalan, saxta informasiya çatdırılır. Yalana (*məs., iftiraya, böhtana...*) görə bu zaman bəzən ortaya çıxan bilən müəyyən hüquqi məsuliyyət məsələləri isə praktikada çoxdan sınınan aşağıdakı maxinasiyalarla sığortalandırılır:

- Bu zaman informasiyaya, ya anonimlik ifadə edən epitetlər əlavə olunur – məs., «deyirlər ki...», «filan məxəzin (*alimin, şərhçinin, qəzetinin, müxbirin, agentliyin, ekspertin və b.*) ehtimalına əsasən...», «adının gizli qalmasını istəyən (*yaxud anonim*) bir mötəbər şəxsin bizə verdiyi məlumata görə...» və s. kimi;
- Ya da o, obyektə (*fərdə, auditoriyaya, kütləyə...*) qeyri-leqal kanallarla çatdırılır – məs., vərəqələr, ritorik suallar, jestlər, informasiya sızdırmaları, versiya irəli sürmək, şeyi yaymaq və s. yolları ilə;

Bütün bu metodlarla mizan-tərəzinin yalnız bir gözü kifayət qədər yükləndirildikdən sonra nəticə çıxarmaq işi obyektin (*fərdin, kütlənin, auditoriyanın...*) öz öhdəsinə buraxılır. Fərdi və ya ictimai rəy vektorunun oriyentasiyası isə həmin fərdin və ya kütlənin şüur paradigmasındakı ayrı-ayrı mövqələrin çəki nisbəti ilə müəyyənləşdiyindən, bu təsir izsiz itib getmir.

Bu məqamda həm də, insanların danışığında yalanı, qeyri-səmimiyyəti aşkar etməyin bir sıra psixoloji metodları barədə:

Psixi proseslərin kompleks əlaqəsi prinsipi tərəfdaşın danışıklarında yalanın aşkar edilməsinə zəruri açar verir. Belə ki, bu prinsipə görə fizioloji, emosional, intellektual və iradi sferalardan hər hansı birində baş verən reaksiya beyinin eyni bir nöqtəsində və eyni bir vaxtda induksiya edildiyindən, digər yerdə qalanlarında da eynizamanlı reaksiyalarla müşayiətlənməlidir. Lakin yalan (*saxtakarlıq*) halında bu prinsip pozulur, o cümlədən:

- Söz, mimika və əl-qol hərəkətləri arasındakı paralellik əlaqəsi pozulur. Belə ki, eyni bir stimula bunların reaksiyası eynizamanlı olmalı olduğu halda, ardıcıl şəkildə baş verir. Məs., fərd əvvəlcə yumruğunu stola çırpır, sonra üzünə qəzab ifadəsi verir və yalnız bundan sonra «bəsdir!» deyərək qışqırır. Hansı ki, həqiqi halda bunlar eynizamanlı olmalı idi;
- Söz, mimika və əl-qol hərəkətləri arasındakı komplekslik əlaqəsi pozulur. Belə ki, fərdin hər hansı bir emosiyası

bunlardan yalnız birində (*mäs., dildä*) hiss edilsä dä, digär qalanlarında heç bir reaksiya müşahidä edilmir, *mäs., qazäbli olduđu halda yumruđu gärlimr, yaxud üzä hansı saxta ifadə verilmäsindən asılı olmayaraq qaşları müvafiq forma (“qazäbli qaş”, “kädärlü qaş” və s. kimi) vermäk, demäk olar ki, hämişä yaddan çıxır (fäqät, qaşlar än az idarä olunan üzvlärdir və istänilän saxta emosiyam aşkar etməyä imkan verän än sämäräli açardır);*

- Emosiyaların tüzahür qanunauyğunluğu pozulur. Belä ki, tábii variantında istänilän emosiya qäfil yaranmayıb, qäfil dä itmädiiyi halda, saxtakarlıq halında üzä istänilän qädär diskret däyişikliklər (*emosiyaların çox sürütlä bir-birini ävzlämäsi*) müşahidä oluna bilär;
- Emosiyaların mövcudluq müddäti ifrat artır. Belä ki, hättä än güclü emosiya da, çox qısamüddätli olub, öz apogeya häddindä maksimum 7 ± 2 san. qala bildiyi halda (*sonra getdikcä sönmüyä doğru gedir*), saxta durumda eyni bir emosional «partlayış» färdin çöhräsində däqiqälärlä, hättä saatlarla häkk olunub qala bilär;
- Psixoanalizin alätlämindän olan “çaşmalar”ın tamam başqa bir forması burada effektiv indikatordur. Belä ki, üzünä müäyyän saxta ifadə vermiş şəxs härdän özünü unudub, yaxud yorulub müäyyän mikroanlar qädär mimikalarına (*üzünä*) “istirahät” verir və üzü häqiqi görkämä qayıdır (*özü dä, bu “häqiqi görkäm” heç dä, “neytral görkäm” demäk deyil, äksinä, härdän neytral görkäm itib, yerindä bir anlıq qazäb impulsu sezilä bilär*);
- Färdin häyəcänlilik dәрäcəsi artır və buna müvafiq olaraq, nәbz, tәнәffüsü, göz qırpması və s. sürütlänir, säs tonu yersiz yüksälir;
- Färdin jestləri daha çox «qapalı» xarakter alır. Belä ki, danışarkän göz-gözä gälmäkdän qaçmaq, bir bähänä ilä üzünü örtmäk istäyirmiş kimi älini üzünä aparmaq, lakin yalnız saçına, burnuna, boynuna yaxud sadəcə üzünä toxundurmaqla kifayätlänmäk və b. qeyri-sämimilik, şübhä, täräddüd, yalan älamätläridir;

IV.2.2.3. İZAH MANİPULYASIYALARI

Ägär yuxarıdakı halda obyektä (*färdä, auditoriyaya, kütlüyä...*) xüsusi tärtib olunmuş informasiya verib, naticä çıxarmaq işi onun öz öhdäsini buraxılırdısa, burada artıq ona yalnız informasiya vermäklä kifayätlänmäyib, ixtiyarında olan informasiyaları onun nazarında lazımi çalara däyişdirmäk məqsädilä, onun analiz işinä, naticäçıxarma qabiliyyätinä müdaxilä edilir, obyektin düşüncəsi ilä müvafiq şərhlər, tahlillär vasitäsilä manipulyasiya aparılır. Başlıca olaraq, lazımi effekt mäntiqin «äqli naticä» prinsiplärini, qaydalarını pozmaq yolu ilä äldä olunur. Belä ki, *normal mäntiqi analiz* – sillogizm, entitema, epixeyrema, dilemma, sorit (*induksiya, deduksiya*) və s. prinsipləri üzrä cäräyan edib, naticä bunlar vasitäsilä çıxarıldığı halda, *qeyri-qanuni (qeyri-korrekt)* halda isä, burada äqli naticä çıxarmağın kifayät qädär çoxsaylı qeyri-mötäbär metodlarından istifadə edilir, o cümlädän, mäntiqi analiz üçün – tavgologiya (*«fikirdä dairä»*) və identikləşdirmälär, qarşılaşdırma və uyşmazlıqlar, bölgü, keçid, istisna qaydaları, natamam induksiya (*«täläsik ümumiläşdirmä»*) və «bundan sonra, demäli, bunun sәbәbinä görä»), analogiya (*täşbih*) prinsipləri və b. äsas yerindä qäbul edilir. Bütün bunlara söykänän manipulyasiyaların bir qismi aşağıdakılardır:

1) “Täläsik ümumiläşdirmä” metodu: Cämisi bir neçä seçmä fakt və ya faktora äsasän hər hansı şəxs, hal, proses, problem, predmet və s. barädä «hämişä», «här yerdä», «heç vaxt», «heç cür», «bütün», «hamı», «heç kim» və s. kimi fövqälümumilik kvantorları ilä ifadə olunan kateqorial naticälär çıxarılır.

- *Mäs., liderin hər hansısa bir sferadakı qüsurdan, sähvindän (mäs., äxlaq sferasındaki sәrbästliyindän) onun, ümumiyyätcä, väzifəsi üçün yararsızlığı naticəsi çıxarılır (hansı ki, pozğun, cinayätkar häyat tärzinin insanın düha potensialına heç bir aidiyyatı olmadığı və tarixdän dä neçä-neçä dahi elm, incäsänät, ädäbiyyat xadiminin şəxsi sferada o qädär dä moralist olmayan və ya cinayätkar tämayüllü häyat tärzi keçirdiyi məlumdur);*

2) “Täşbih maxinasıyası” metodu: Müqayisä aparıb xarakteristika verärkän, nümunä göstärir analoji naticä çıxararkän mühüm deyil, qeyri-mühüm, ikinci-üçüncü dәрäcäli, ötari, formal älamätlä, oxşarlıqlar, parametrlär, münasibätlä, xüsusiyyätlä və s. äsas götürülür.

- *Mäs., hansısa bir tarixi prosesi digäri ilä müqayisä edärkän və yaxud ideyanın cäfängliyini, perspektivsizliyini isbata cähd edärkän, onun filan ölkädä iflasla naticälänmiş variantı äsas götürülür. Hansı ki, o, bir başqa ölkädä uğur qazanmış olar ki, indi dä, ondan bähs edilmäz. Və ya o vaxt hämin ölkädä onun iflasının obyektiv sәbәbläri ola bilärdi ki, indi burada onlar aradan qaldırılmış olar və ya heç olmaz;*

3) “Bundan sonra, demäli, bunun sәbәbinä görä” metodu: Täsadüfän eyni vaxtda və yaxud dalbadal baş verän färqli hadisälärä heç bir äsas olmadan daxilän rabitälü proses kimi baxılır. Onlar eyni bir ssenarinin epizodları kimi, yaxud bir-birinin sәbәbi, naticəsi, törädicisi, davamı yaxud tamamlayıcısı kimi tәqdim edilir, yozulur.

4) “Qärüzli prognoz” metodu: Hal, proses, davranış və planların real motivlərindän bir və ya bir neçəsi, yaxud hamısı gizlädilir, görmämäzliyä vurulur, tährif edilir, hər şey ağılabatan bir başqa sәbәb, məqsäd və ya naticä ilä (*mäs., qärüz, ambisiya ilä*) älaqäländirilir, naticəsi gözlänilän kimi yox, başqa cür yozulur. Bununla da, interpretasiya saxtalaşdırılır, motivlärlä bağli auditoriyanın (*obyektin*) täsävürü azdırılır.

- **Nümunä üçün, mäs.,** liderin hansısa addımı, planı zärurät deyil, naşılıq, älacsızlıq naticəsi kimi yozulur, ümumi deyil, şəxsi marağın bähresi kimi tәqdim edilir, onun väd olunan deyil, färqli naticälärä gätirib çıxaracağı iddia edilir, väd olunan naticäyä gätirib çıxardıqda isä bunun onun talantının yox, tarixi zärurätin naticəsi, yaxud bir başqa kiminsä xidməti olduğunu isbata cähd edilir.

IV.2.2.4. ARQUMENTASIYA MANIPULYASIYALARI

İnformasiyanın mötəbərliyinin qeyri-kafi əsaslarla «isbatı» metodudur. *Qanuni (korrekt)* halda arqument rolunda yalnız və yalnız əyani və yaxud doğruluğu heç bir şübhə doğurmayan faktlar və prinsiplər çıxış edə bilər, o cümlədən, aksiomlar, postulatlar və s. *Qeyri-qanuni (qeyri-korrekt)* halda isə, burada zahirən mötəbər görünən istənilən fakt və ya prinsip arqument yerində qəbul olunur (*əlavə olaraq bax: «Təlqin: İnsanları ayıqkən necə hipnoz etməli» bölümünə [burada, səh. 57]*), o cümlədən:

a) **Saxta faktlara istinad metodu:** Arqument kimi müxtəlif saxta faktlara, o cümlədən, yarımçıq, təhrif edilmiş, həqiqətdə heç olmayan və s. faktlara, mənbələrə istinad edilir;

b) **Özünə istinad metodu:** Arqument kimi müəllif öz üstünlüyünə istinad edir, məs., bu cür: «Hətta buna bir dəfə mən özüm də şahid olmuşam ki...», «Öz təcrübəmə əsasən deyə bilərəm ki...», «Mənim qədər yaşa, sonra belə de!» və s. formasında;

c) **Üçüncü bir tərəfə istinad metodu:** Fikrin əsaslılıq dərəcəsini artırmaq üçün üçüncü bir tərəfə istinad edilir. Məs., hadisə ilə əlaqədar şahidlərin dediklərinə istinad edilir. Hansı ki, onlar da faktları lazım olduqda öz istəklərinə, ambisiyalarına və ya kimlərsə sifarişinə, tapşırığına uyğun təhrif edə bilərlər;

d) **Tərəf-müqabilin özünə istinad metodu:** Arqument kimi obyektin özünün (*söhbət kütlədən, qrupdan gədirsə onun liderlərinin, üzvlərinin, əcdadlarının və b.*) fikirlərinə istinad edilir. Heç kəs öz rəyi, fikri, ağılı, şəxsiyyəti və s. barədə aşağı fikirdə olmadığından, həmçinin öz-özü ilə ziddiyyətə girişməyə, öz-özünü təkzib etməyə, özü barədə məntiqsiz düşünən, gündə bir fikrə düşən hərdəmxəyal, sözü ilə əməli uyğun gəlməyən riyakar təsəvvürü yaratmağa meyilli olmağından, yeni mövqeyi də onun indiki və ya nə vaxt kəsə mövqeyi ilə formal də olsa uzlaşdırmaq, onu tərki-silah edərək mövqə ilə razılaşmağa vadar edəsidir (*həmçinin, söhbət əsnasında «Bəs sən filan vaxt başqa cür deyirdin» tipli replikalar işlətməklə tərəfdaşı hansısa indiki fikrindən, rəyindən döndərmək də bu qəbildəndir*).

■ Lakin, obyekt o vaxt bu fikri tamamilə fərqli halla əlaqədar işlədə bilər ki, bu məsələ ilə onun heç bir əlaqəsi olmaz; O vaxtdan bəri ortaya yeni faktlar çıxsa bilər ki, bunların əsasında obyekt hazırda əvvəlki mövqeyini dəyişmiş olar; O vaxt obyekt bunu tamamilə fərqli mənada işlədə bilər; Obyekt bunu bir başqa fikrlə birlikdə işlədə bilər ki, hazırda onun ayrıca götürülməsi mənasını dəyişə bilər; İstinad edilən fikir onun ayrı-ayrı deyim və davranışlarından saxta məntiqi əməliyyatlarla süni yolla çıxarıla bilər və bu səbəbdən, mötəbər olmaya bilər; Obyekt bunu təsadüfi, fərqi nə varmadan işlədə bilər və bu onun ümumi düşüncəsi, məramı və s. üçün xarakterik olmaya bilər; Və nəhayət, heç kim ideal deyil, hamının davranış və deyimlərindən bir-birini inkar edən filan qədər epizodlar, fraqmentlər axtarıb tapmaq mümkündür və burada hər şey onların deyilmə və işlədilmə dövründən, şəraitindən, məramından, fərdin həmin vaxtdakı əhval-ruhiyyəsinə, məlumat yetkinliyindən və s. asılı olur;

e) **Avtoritetlərə istinad metodu:** Fikrin əsaslılıq dərəcəsini artırmaq üçün müxtəlif avtoritetlərə (*mötəbər şəxslərə, ədəbiyyatlara, müəlliflərə və b.*) istinad edilir, lazımı məsələ barədə onların mövqeyi (*rəyi, fikri, davranışı...*) səsləndirilir, nümunə, sitat göstərilir, qabardılır (*bax: «Təbliğət» bölümünə [burada, səh. 52]*). Adı insanlarsa, qeyri-müəyyən situasiyalarda, belə vəziyyətlərdən az-çox başı çıxan şəxslərin davranış və fikirlərinə istinadən oriyentasiya götürüklərindən, cəmiyyətdə müəyyən statusu, avtoriteti olan şəxslər, bu baxımdan sadə əhəlinin meyarında daha ağıllı, punktual, məsuliyyətli, məlumatlı, bacarıqlı, təcrübəli tərəf kimi qavranılır, onların mövqeyi onlara daha dolğun, daha mötəbər, daha obyektiv qərar kimi görünür, oriyentasiyalarına güclü yönəldici təsir göstərə bilər və müqavimət doğurmur.

■ Lakin həmin avtoritetlər öz sahələrində mütəxəssis olsalar da, deyilən məsələ üzrə adi adamdan fərqlənməyə bilərlər; Onlar bu fikri tamamilə başqa halda və başqa məsələ ilə əlaqədar işlədə bilərlər ki, onun da buna oxşarlığı olmaz; Bu, onların əvvəlki mövqeyi və ya natamam informasiya əsasında çıxarıqları nəticə ola bilər ki, hazırda şəraitdən, yeni faktlardan asılı olaraq mövqelərini dəyişə bilərlər; Onların fikri təhrif oluna bilər, yaxud bu fikir yalından onların adına yazıla bilər; Onların ayrı-ayrı vaxtlardakı, fikirlərindən buna tamamilə zidd olanlarını da axtarıb tapmaq mümkündür ki, burada onlar gizlədilər; Onlar bu fikri hansısa qərəzdən, məqsəddən, ambisiyadan, maraqdan və yaxud sifarişdən söyləyə bilərlər; Fikri təqdim olunan şəxs heç də hər hansı avtoritet sahibi olmaya bilər və burada onun mövqeyini qiymətə mindirmək üçün avtoriteti süni şişirdilər; O, bu statusu avtoriteti öz şəxsi qabiliyyətinin, ağılının bacarığının yox, hansısa əmi-dayının hesabına qazana bilər; Əks mövqedə olan da filan qədər avtoritet tapmaq mümkündür ki, burada bütün bu deyilənlər gizlədilib ön plana yalnız seçmə avtoritetlər və onların da yalnız seçmə fikirləri çəkilə bilər və s. ki, burada bütün bunlar gizlədilər; və s.

f) **Çoxluğa istinad metodu:** Arqument kimi çoxluğun mövqeyinə istinad edilir, hansısa məsələ ilə bağlı xeyli adi adamın eyni mövqedə, fikirdə olması, eyni hərəkət etməsi izah, təsvir və ya nümayiş etdirilir, səsləndirilir, nümunə göstərilir. Belə ki, əksər insanlar çoxlu adamın qəbul etdiyi mövqeyi daha çox ağıl prizmasından keçib hərtərəfli sınaqdan keçmiş, saf-çürük edilmiş fakt kimi qəbul etdiyindən, bu cür təsirlərə (*sirayətlərə*) də, əsasən asan, müqavimətsiz tabe olur, düşürlər və oriyentasiyalarında qeyd-şərtsiz olaraq bununla hesablaşırlar (*psixologiyada «qrup təzyiqi», «çoxluğun zəhmi» effektləri*).

■ Psixoloji diversiya məsələlərində bu məqsədlə seçmə avtoritetlərdən və seçmə kütlə nümayəndələrindən, onların da yalnız seçmə davranış və fikirlərindən nümunə kimi istifadə olunur ki, zahirdə bütün bunlar gizlədilərək hər şey «hamının, o cümlədən, bütün ağılların ətrafı analizinə əsaslanan obyektiv, tərəfsiz mövqə kimi» yozulur, təqdim

edilir. Hansı ki, mövqeyinə istinad edilən, fikri səsəndirilən, davranışı nümunə göstərilən kütlə nümayəndələri məqsədyönlü seçilmiş şəxslər ola bilərlər və bunlara zidd mövqedə olan da kifayət qədər şəxs tapmaq mümkün olar ki, burada onların mövqeyi gizlədilər, üzə çıxarınlarsa əksəriyyətin təmsilçiləri kimi təqdim edilər; eyni qayda ilə onlar bu işdə şəxsi marağı, ambisiyası, qərəzi olan, həmçinin şirnikləndirilmiş, qorxudulmuş, öyrədilmiş və s. tək-tək şəxslər ola bilərlər; yaxud onlar bir-birinin nümunəsi təmsalında, sirayət mexanizmi üzrə, kortəbii surətdə həmin mövqeyə, qənaətə gələ bilərlər və ümumi rəyi burada hansısa təsadüfi, ötürü impuls formalaşıdır bilər. Bir sözlə, bu fikir mütləq əksəriyyətin obyektiv qəti qərarı yox, ayrı-ayrı individlərin səthi rəyi ola bilər ki, burada o gizlədilər, hər şeyə norma, etidal, orta mövqə donu geyindirilər;

g) **“İkili standartlar”a istinad metodu:** Arqument kimi qanun deyilən istənilən şeyə, o cümlədən, yazılmış və yazılmamış bütün qanunlara istinad edilir və yeri gəldikcə bu, yeri gəldikcə digər qanun əsas götürülür, məs., *bir halda* – dövlət, digər halda – adət-ənənə, *bir başqa halda* – humanizm, tamam *başqa hallarda* – kişilik, humanizm, etika və s. qanunları. Bu isə «*ikili standartlardan yanaşma*» deyilən hala gətirib çıxarır.

■ Necə ki, düşüncə sistemi, abstrakt təfəkkür qabiliyyəti inkişaf etdikcə insan həndəsədə məhdud Evklid müstəvisi çərçivəsindən kənara boylanıb çoxölçülülük, çoxformalılıq və çoxxassəli Lobaçevski, Minkovski, Riman, Finsler və b. fəzalarını görməyə qabil oldu, eyni qayda ilə, bütün sferalarda hansısa vahid bir normanı, baxışın, qərarın əhəmiyyətli sahəsinə qaldırıldığı əsrlər çoxdan arxada qalıb – baxmayaraq ki, elə həmin dövrlərin özündə də təfəkkürü yüksək inkişaf etmiş adamlar heç vaxt həyata birtərəfli baxmayıb, fakt və hadisələrə fərqli bucaqlardan baxmağı, onları müxtəlif meyarlarla ölçüb qiymətləndirməyi bacarıblar. Müasir dövr yüz milyonlarla baxışın, normanın çarpazlaşdığı, toqquşduğu, yaşamaq uğrunda mübarizə apardığı rəşional düşüncə dövrüdür və ən pisi də odur ki, Yer üzündə eynən bir-birinin oxşarı olan iki məxluq, iki varlıq, o cümlədən, iki insan tapmaq mümkün olmadığı kimi, hamını eyni dərəcədə qane edən, onların hamının zövq, baxış və maraqları ilə eyni dərəcədə uyğun gələn vahid bir norma, kriteriya, fakt, predmet, qərar və s. tapmaq da eyni qaydada qeyri-mümkündür. İstənilən halda bunların nisbətli və fərqli nöqtəyi-nəzərdən həm yaxşı və həm də pis, həm doğru və həm də yalan, həm sərfəli və həm də sərfəsiz olması nəticəsini almaq mümkün olur. Bu da «*ikili standartlar*» adlandırılan və həyatın demək olar ki, bütün sferalarında aktiv istifadə olunan bir normativ maxinasıya növünün meydana gəlməsi ilə nəticələnib.

Bu halda hadisələrə ikili, üçlü standartlardan yanaşılır, başqa sözlə, hər məqamda sizə sərf edən hansısa etalon, kriteriya, norma əsas götürülür, problemə həmin anda rəqibin də, məhz bu meyardan baxmasına çalışılır. Ədalət – hamının arzuladığı və ən ideal hesab etdiyi sosial təsnifat növüdür. Lakin, eyni zamanda da, ədalətin nə olduğunu da demək olar ki, indiyə qədər heç kim dəqiq izah edə bilməyib. Uşaqla böyük arasındakı pay bölgüsündə bərabərlik prinsipinin əsas götürülməsi, yalnız uşağa sərf edən meyardır, böyüyə yox. *Əksinə*, bu prinsipin əsas götürülməməsi isə indiyə qədər cəmiyyətlərdəki bir çox bələlərin mənbəyi olub və olaraq da qalır. Bu baxımdan, istənilən situasiyalarda ədalət kriteriyası kimi sizə sərf edən istənilən qədər norma axtarılıb tapmaq mümkündür, məs., *bir halda* – din, *digər halda* – adət-ənənə, *bir başqa halda* – humanizm, dövlət qanunu, *tamam başqa hallarda* – etik-əxlaqi normalar və s. kimi yazılmış və yazılmamış qanunların hamısı bu məqsədlə yararlıdır. Özü də, diskussiya boyu bu kriteriyayı axıra qədər dəyişilməz saxlamayıb, müzakirənin sonuna qədər sizə sərf edən gah bu, gah da o birisi ilə əvəzləmək mümkündür ki, bu da haqqında söhbət gedən həmin o, «*elastik standart*» metodudur.

Eyni bir insan, özünün istəyindən asılı olmayaraq, doğulduğu gündən eyni zamanda, bir neçə fərqli sosial arealın orta məxrəcəninə düşür, fərqli sosial qrupun üzvü olmuş olur, məs., hüquqi baxımdan – bir, milli baxımdan – digər, dini baxımdan – üçüncü, sinfi, cinsi, məhəlli, siyasi və s. baxımlarından – tamam fərqli insan qruplarının. İxtiyari məqamda istənilən insanın mövcud davranış və düşüncə modelini, reaksiyalarını sair motivlərdən savayı, həm də həmin məqamda onun təfəkküründə üzvü olduğu sosial qruplardan hansının norma və dəyərlərinin dominantlıq təşkil etməsi məsələsi təyin edir. Ambivalentlik, insanın çox tez-tez «*seytan əməlləri*»nə uyması və ya meyl etməsi, eyni situasiyalarda eyni stimullara fərqli insanların, fərqli reaksiya verməsi və b. məhz bununla, yəni verilmiş anda individin təfəkküründə dominantlıq uğrunda bir-biri ilə rəqabət aparən fərqli normalar (məs., *təbiət və cəmiyyət qanunları*) arasındakı ziddiyyətlərlə əlaqədardır (*Məhz həmin bu səbəbdən, cinayətkarlığın kökünün nə genetik, nə psixoloji, nə iqtisadi, nə siyasi, nə hüquqi, nə də digər vasitələrlə kəsilməsi mümkün deyil. Çünki cinayətkarlıq – verilmiş anda məhkəmə sisteminin əsas götürüldüyü norma və dəyərlərdən yayınma halıdır ki, dünyada mütləq doğru (və ya müstəqim) norma və dəyərlər sisteminin həlilik mövcud olmadığı səbəbindən isə, həmin məhkəmənin qərarı da heç vaxt sosial nisbətli çərçivəsindən o qədər də uzağa gedə bilmir*).

Verilmiş anda, təzyiqli göstərilməsi vacib olan şəxsə sərf etməyən bu cür baxış bucağı, kriteriya, mövqə axtarılıb tapılıb seçə bilmək, ona çox güclü təzyiqli göstərə bilməyin vasitələrindəndir. Təbii olaraq, dəstəklənməsi vacib olan şəxs üçün buna tam əks olan mövqə, baxış bucağı, dəyərləndirmə meyarı axtarılıb tapılır. Fərqli qanunlar fərqli cinayətlərə fərqli aliblər verir. Verilmiş anda kimisə günahlandırmaq üçün bunlardan – minimum, bəraətləndirmək üçün – maksimum alibi verəninə axtarılıb tapılıb, seçib müzakirənin şərtinə çevrilməsinə nail ola bilmək tərəfdaşı, onun davranış və düşüncəsinə idarə edə bilməyin metodlarıdır. **Nümunə üçün, məs.**, məhkəmələrdə vəkil və prokurorlar məhz bu metoddan istifadə edib müttəhimə, biri “aydan arı, sudan duru” kimi, digəri “cəmiyyət üçün ifrat təhlükəli bir qaniçən” kimi təqdim edə bilərlər. Və, ümumiyyətcə, əslində vəkil və prokurorlar məhz bu «qanun sürüşkənliyinin» bəhrələridirlər. Çünki müəmməl qanunlar üçün vəkilin «gücündən» asılı olmayaraq heç vaxt cəza dəyişməməli idi. Hansı ki, bugünkü dünyanın ən ideal hesab olunan dövlətlərinin özlərində belə müttəhimin cinayətkarlıq dərəcəsi ilə onun vəkilinin gücü, vəkilin gücü ilə isə müttəhimin cibi arasında birbaşa funksional asılılıq olduğu faktıdır.

Eyni subyektivlik həyatın bütün sferalarındakı münasibətlərdə özünü büruzə verir. Necə ki, fərqli kriteriyaları əsas götürməklə məhkəmələrdə vəkil və prokurorlardan biri müttəhimə «aydan arı, sudan duru» kimi, digəri «cəmiyyət üçün ifrat təhlükəli bir qaniçən» kimi xarakterizə edir, eyni qayda ilə hər kəsin və hər şeyin «dəyərlər şkalasındakı» yeri digər amillərdən savayı, eyni zamanda, həm də ona hansı etalon prizmasından baxılması amili ilə də şərtlənir. Məs., səlil yürüşü və işğalçılıq müharibəsinin sosial mənası sinonimdirsə də, onların din və dövlət qanunları baxımından olan mənası heç də ekvivalent deyil; yaxud oğurluq etmək dövlət və din qanunları baxımından cinayətdirsə də, «vor zakonu» baxımından normadır və s. Eyniləki şəxsiyyətlərin dəyərləndirilməsi aktı da məhz bu mexanizm üzrə baş verir. Belə ki, rəy və zövqə etalon olmadığı kimi, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin də «dəyərlər şkalasında»kı yeri, başqalarının hazırlıqında anda hansı «stanovka», stereotip, dünyagörüş və s. prizmasından baxılmasından asılı olaraq, ayrı-ayrı adamlar üçün olduqca geniş diapazonda bir-birindən kəskin fərqlənəcək. Yəni ona hansı prizmadan baxılmasından asılı olaraq, qəhrəman və ya xain

olacaq.

Göstərilən metodla istənilən adamı ləkələmək, yaxud istənilən hərəkəti bəraətləndirmək mümkündür. Bunun üçün, sadəcə olaraq, müvafiq etalon axtarılıb tapılması lazımdır. Məs., Azərbaycanın milli eposu olan «Dədə Qorqud» əsərində mənfi və müsbət qəhrəmanların yerinin aşağıdakı qaydada dəyişdirilməsi kimi:

Hansısa bir etalonla baxdıqda burada əhdinə, eşqinə, əqidəsinə sadıq olan – Beyrək və ölkənin qanuni hökmdarı olan Qazan xan – müsbət qəhrəmandır. Əclaf, xain, xəbis Aruzsa – mənfi qəhrəman. Lakin məsələyə tamamilə başqa bir etalonla baxdıqda isə, *əksinə*, siyasətsiz, dünyagörüşsüz, «mən həsrətlimdən dönmərəm», «mən Qazandan dönmərəm» və s. kimi əqidəsilə bütün ömrünü puç etmiş Beyrək və arvad hesabına vəzifəyə gəlib, sonradan da ömrünü «ov ovlamaqda, quş quşlamaqda», «yeddi illik şərab içməkdə» keçirən və buna görə də, ölkəni yağı tapdığına məruz qoyan Qazan xan – mənfi qəhrəman, *əksinə*, Aruzsa – müsbət qəhrəmandır. Belə ki, o, ölkənin güc naziri vəzifəsinə öz qılıncı, gücü, zəhməti, qeyrəti, qanı hesabına yüksəlib, ömrünü döyüş meydanlarında, vətəninin ərazi bütövlüyünün, sərhəd toxunulmazlığının müdafiəsində keçirib, indi bütün bunların müqabilində onun qazancı vaxtaşırı təhqirlər, həqarətlərdir. Artıq o, öz funksiyasını başa çatdırdığına görə hamı ondan yaxa qurtarmağa can atır, onun qılıncı ilə qurulan dövlətdə artıq başqaları qohumbazlıq edib vəzifə bölüşür, yeyib, içib, kef çəkir, onu isə qadrlara göndərirlər və məsələyə qanuni don geyindirmək üçün bəhanələri də bu olur ki, «filankəsin oğlu var, filankəsininki yoxdur» (?!). Bütün bunlar da «mərdin qovula-qovula namərd edilməsi» məsələsinə gətirib çıxarır və Aruz qisasçılıq mövqeyinə, öz hüquqlarının müdafiəsi mövqeyinə keçir və s.

Beləcə, istənilən hərəkəti lazım olduqda mənfi, lazım olduqda isə müsbət bir şey kimi xarakterizə edib, qələmə vermək mümkündür.

Burada belə bir kiçik qanunauyğunluq da qüvvədədir. İnsanlar adətən müsbət münasibət bəslədikləri adamlara – onlara sərf edən, mənfi münasibət bəslədikləri adamlara isə – onlara sərf etməyən meyarlar prizmasından baxırlar. Məhz bu səbəbdən, «məhəbbətin gözü kor olur» ifadəsi yaranıb və həmin səbəbdən, varlı, pullu, imkanlı, vəzifəli, güclü adamlar həyatda həmişə haqlı olurlar. Onların ən alçaq hərəkəti belə, başqalarının nəzərində çox tez bəraətlənir, bəzən hətta qəhrəmanlıq kimi görünür: onların hakimiyyət marağı – azadlıq iddiası kimi; qorxub qaçması – xilas olmaq kimi; itkisi – qaçılmaz qurban kimi; cəfəng danışığı – dərkədiməz müdriklik kimi və s. yozulur. Çünki qanunu (*daxili yoxdur dövlət, yoxsa adət-ənənə qanununu*) yozanlar həmişə onlara sərf edən maddələri əsas götürüb, onu onun özünə sərf edən etalonlarla qiymətləndirirlər. Bu zaman, hətta yazılmış qanunlarda onu bəraətləndirəcək bir məcəllə tapılmasa belə, yazılmamış qanunlara, o cümlədən, insaf, mürvət, humanizm, namus, dədə-baba qaydaları və s.-ə əl atılır. Bu, qeyri-şüari və ya şüurlu edilən yaltaqlığın müqabilində isə ondan nə vaxtsa, nə isə ala biləcəklərinə ümid edirlər və ya elə həmin anda alırlar. *Əksinə*, onlara nə indi, nə də yaxın gələcəkdə elə yaxşı bir şey vəd edə bilməyən fağır, kasıb, vəzifəsiz, gücsüz adamlar isə başqalarına sanki, mane olurlarmış kimi daim qara prizmadan görülür, hətta sakit oturmasında da cinayət tərkibi axtarılır, hətta sükutunda da qrammatik səhvlər tapılır: Varlı, güclü, vəzifəli şəxslər tərəfindən deyilərkən alqışlanan, tərifə layiq bilinən eyni bir söz, onların dilindən eşidildikdə gülüş doğurur və həqarətlə qarşılır. Bu birincilərdə igidlik kimi yozulan hal – onlarda giclik; alicənablıq kimi yozulan hal – onlarda israfçılıq; mülayimlik kimi yozulan hal – qorxaqlıq; vüqarlılıq kimi yozulan hal – özünü çəkmək; müdriklik kimi yozulan hal – onlarda olanda boşboğazlıq kimi yozulur. Onların cinayəti də beləcə – onlara sərf etməyən kriteriyaları, maddələri əsas götürməklə «isbat» edilir. Hətta bəzən qanunlarda onu günahkar sayı biləcəklər maddə tapılmasa belə, həmin gündən etibarən yenisi yaradılıb, elə ilk dəfə olaraq onun özünə tətbiq edilir. Fəqət, dünya qəddarlıq qanunları üstündə bərqərarlıdır və burada gücsüzlər məhvə məhkumdurlar.

Adi məişət səviyyəli müzakirələrdə *bir halda* – dövlət, *digər halda* – din, *üçüncü halda* – adət-ənənə, *dördüncü halda* – etika, *beşinci halda* – humanizm, ədalət, kişilik, insaf və s. prinsiplərinin əsas götürülməsi də bu qəbil spekuliyasiyaların nümunələrindəndir. Özü də, dost-düşmənlindən asılı olaraq *bir halda* bu, *digər halda* o biri kriteriyayı əsas götürməkdən savayı, hətta eyni bir müzakirənin özündə belə axıra qədər vahid bir kriteriyayı əsas götürməyib, sərfəlilik məqamından asılı olaraq, gah bu, gah da digər kriteriya prizmasına keçməklə istənilən adamların, istənilən halın, istənilən davranışın bəraətlənməsinə, lazım olmayanların isə hətta lal-dinməz oturmalarının, hətta özünü öldürməsinin belə mühakimə olunub, cinayətkarlıq kimi qiymətləndirilməsinə nail olmaq mümkün olur.

Bura qədər sadalananlar, əsasən sinxronik (*eynizamanlı*) mövcud olan norma və dəyərlərlə edilən manipulyasiya halının nümunələri idi. Bundan əlavə, bu metodun daha bir növü də mövcuddur ki, o da diaxronik (*müxtəlifzamanlı*) norma və dəyərlərlə edilən spekuliyasiyadır. Bu variantın əsasında isə o prinsip dayanır ki, bu gün norma hesab edilən şey, sabah patologiya sayıla bilər və əksinə. Beynəlxalq sferada ərazi mübahisəsi ilə bağlı hansısa bir problemə münasibətdə kimə, nə vaxt, necə sərf etməsindən asılı olaraq, vasitəçi və ya hakim mövqeyində çıxış edən dövlətlərin *bir halda* bu, *digər halda* o biri dövrün siyasi xəritəsini, ərazi bölgüsünü əsas götürməsi bu qəbildəndir.

Eyni zamanda, məntiqdəki «Evat paradoksu»nun həlli də bundadır, çünki məsələyə yalnız bir standartdan yanaşılmalıdır.

Bütün bunlar həmin «ikili standartlar» metodunun detallar səviyyəsində çalarlarını açmaq məqsədindən irəli gəlirdi və sosial nisbətin variantlarını əhatə edirdi.

■ ***Beynəlxalq siyasətdə*** ikili standartların tipik nümunəsi – «*demokratiya*», «*insan haqları*» və s. kimi dəyərlərlə edilən spekuliyasiyalardır. Hansısa bir problemə münasibətdə güclü dövlətlər, özünə sərfəlilik məqamından asılı olaraq, gah «*demokratiya*», gah «*insan haqları*» (*yaxud «azlıqların hüququnu dəstəkləmək»*), gah «*daxili işlərinə qarışmamaq*» və s. prinsiplərindən hansısa birini əsas götürərək (*və ya müdafiə edərək*) özlərini və ya öz müttəfiqlərini daim haqlı çıxarır, bəraətləndirir, hansısa münasibətdə, müzakirədə və s. özlərinə sərf edən qərar qəbul olunmasına nail olur, əks metoddarla isə – rəqiblərini və ya hər hansısa formada təzyiqlə layiq bilinmiş tərəfləri nahaq çıxarır, sanksiyaya məruz qoyur, dəmir qanunlar çərçivəsində itaətə məcbur edirlər. Hansı ki, məzmunu, dövlətin hüquqlarını tanıyıb, ona hörmət etməkdən ibarət olan «*daxili işlərinə qarışmamaq*» prinsipi – daxili işlərə müdaxiləyə yol açan «*insan hüquqları*» prinsipi ilə; mahiyyəti çoxluğun azlıq üzərindəki qeyd-şərtsiz diktaturasının tanınmasından ibarət olan «*demokratiya*» prinsipi – çoxluğun qərarından istisna tələb edən, ona «veto» hüququnu kəsb edən «*azlığın hüququnu müdafiəsi*» prinsipi ilə; «*ərazi bütövlüyünə hörmət*» (*və ya «sərhədlərin toxunulmaması»*) prinsipi – «*xalqların öz müqəddəratını həll etməsi*» prinsipi ilə və s. heç vaxtla uzlaşa bilən məsələlər deyil.

Eyni qayda ilə, sərfəlilik yerindən asılı olaraq *bir halda* – nisbi, *digər halda* – mütləq səs çoxluğunun, *üçüncü halda* – konsensus prinsipinin, eyni quruluşa malik böyük dövlətlərdən *birini* – imperiya, *digərini* – federasiya, *üçüncüsünü* – çoxmillətli respublika kimi təsnif etmək, mübahisəli məsələlərdə *bir halda* – bərabərlik; *digər halda* – ədalət prinsipinin əsas götürülməsi və b. da bu kateqoriyadan olan beynəlxalq hüquq və ya siyasət spekuliyasiyalarıdır. Nümunə üçün,

məs., bu sonuncu haldəki məsələdə, yəni bölgü məsələsində, problemə **birinci halda** bölünən malın dəyəri baxımından yanaşılır və bundan da tərəflərə eyni səviyyədə pay ayrılır ki, bu halda da: **Əvvəla**, burada zəhmətkeşlə avara, acı tox, ləyaqətli ilə layiq olmayan və b. arasında fərq itir, bunların hamısına ümumi mənfaətdən eyni səviyyədə pay ayrılır, onlara eyni hörmət göstərilir, və ya «bərabərlik» adından çıxış edərək layiq olmadığı torpaqdan, maldan başqaları ilə eyni hüquqla ona da pay ayrılır; **İkincisi isə**, burada eyni bir predmetin zaman və məkanından asılı olaraq ayrı-ayrı adamlar üçün fərqli dəyər ("subyektiv kurs") kəsb etdiyi nəzərə alınır (Məsələn, eyni miqdarda su səhrada susuzluqdan yananla çayda boğulan adam üçün eyni qiymətdə deyil, eləcə də, suyu qurumuş gölməçədəki balığa bugünkü bir stəkan su, sabahkı bir dəyərə sudan daha qiymətlidir və s.). Bölgü məsələsinin deyilən **ikinci variantında**, yəni ədalət variantında məsələyə tərəflərin özünün dəyəri (xidməti, ehtiyacı...) baxımından yanaşılır ki, bu halda da: **Əvvəla**, burada hər şeyi sıfırdan başlayanlarla irsən mal, mülk, sərvət, nüfuz və s. sahibi olanlar arasında heç bir fərq qoyulmur, halbuki onlar öz potensiallarını reallaşdırmaq üçün bərabər imkanlara malik olurlar; **İkincisi**, burada subyektlərin dəyəri faktik olaraq dövlətin (cəmiyyətin, qrupun, beynəlxalq aləmin və s.) iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni durumundan, meyindən və s. asılı olmuş olur, onların dəyişməsi ilə əlaqədar dəyişir ("inflasiyaya uğrayır"), hərçənd subyektlərin özləri bu müddətdə məzmunca heç bir dəyişikliyə uğramayıb, lap əvvəldən necə vardırılsa eləcə də qalırlar. Məsələn, özələri hərbi, iqtisadi, sosial, yoxsa mədəni problemlərin aktuallaşması ilə əlaqədar olaraq, gah diplomat və hərbcilər, gah biznesmen və iqtisadçılar, gah elm mədəniyyət xadimləri, gah da bir başqaları ön plana keçir, "dəyərlənir", yerdə qalanlar "dəyərsizləşir". Yaxud da, eyni bir durumda dövlətin (qrupun) kursunun dəyişməsi ilə "dəyərlər şkalasında" da yerdəyişmə baş verir. Məsələn, bir halda – Qərb, digər halda – Şərq yönümlü siyasətçilər, bir halda – Şimalla, digər halda – Cənubla iqtisadi əlaqələri olan biznesmenlər ön plana keçir və s. Bütün bunlar da son nəticədə təkcə varlı və kasıb, yaxud onların övladları arasında deyil, hətta eyni təbəqədən olub, eyni imkanı, qabiliyyəti, xidməti və s. olanlar arasında da ayrılıq, fərq yaranmasına, insanların, qrupların, dövlətlərin, cəmiyyətlərin və s. dəyərinin, taleyinin təsadüflərdən asılı olmasına gətirib çıxarır.

Məhz həmin bu ikili standartların nəticəsidir ki, **bəzi-bəzi dövlətlər** hansısa gücsüz bir dövlətdə seçki zamanı baş verən hansısa bir naqisliyə görə beynəlxalq səviyyədə hay-küy qaldırır, onu sanksiyalara məruz qoyduğu halda, digər tərəfdə Səudiyyə Ərəbistanı, Küveyt, İordaniya və digər bu kimi, ümumiyyətcə, heç bir seçki sistemi olmayan dövlətlərlə qardaşağa ola bilir. Yaxud eyni bir ölkənin bu başında kiməsə vurulan bir silləyə görə həmin dövləti «insan haqlarını kobud pozmaqda» ittiham edib, az qala ona müharibə elan edəcəyi halda, həmin dövlətin bir başqa başında – öz müttəfiqi olan bir başqa dövlətin qılıncından güclü can qurtararaq meşələrə, çöllərə səpələnən milyonlarla insanın haqqına göz yumur və s.

Ermənistan kimi dövlətlər məhz bu kimi əclaflıqların törəmələri və övladlarıdır. Dünyada ədalət və ədalətli qanunlar mövcud olmuş olsaydı onda alman faşizmini və ya ərəb terrorunu görən gözlər çoxdan erməni faşizmi və terrorizmini də öz-özünə görərdi, daha zorla göstərəndə də üzünü yan çevirməzdi...

Yekunda, ümumiyyətlə, «*İnandırma, aldatma və dezinformasiya*» bəhsi ilə əlaqədar bir şeyi qeyd edək ki, əslinə qalsa, təlqinin özü də, inandırmanın maksimal formasından savayı özgə bir şey deyil.

Hərbi sferada informasiya manipulyasiyalarından hərbi qüvvənin, sängərin, dislokasiya yerinin, silah və sursat anbarlarının, kommunikasiya və enerji bloklarının, rezidensiyaların və digər strateji əhəmiyyətli obyektlərin yerini, sayını, formasını, əlamətini; hərbi planları; hücumun vaxtını, istiqamətini, xarakterini; yüksək rütbəli hərbi personların iş və həyat rejimini və s. rəqibdən gizli saxlamaq, onun bu sahədə oriyentasiyasını azdırmaq və s. məqsədləri üçün istifadə olunur ki, bu kateqoriyadan olan fəndlərin bir qismi aşağıdakılardır:

- Səhv istiqamətdə irimiqyaslı hücum hazırlığı illüziyası yaradılır;
- Qoşunların bir başqa istiqamətdə yerləşdirildiyi imitasiya etdirilir;
- Özünün müxtəlif istiqamətlərdə yerləşmiş hərbi qüvvələrinin sayı barədə kiçildilmiş informasiyalar «sızdırılır»;
- İqlim və məişət şəraitinin öz qoşunlarının mənəvi psixoloji vəziyyətinə mənfi təsiri şişirdilir;
- Öz qoşunlarının, silah və texnikasının (o cümlədən, «konkret» istiqamətdəki qoşunların, silah və texnikanın) «aşağı keyfiyyəti» və onların döyüş qabiliyyətinin «zəifliyi» tənqid edilir;
- Rəqibin canlı qüvvə və texnikasının hərbi imkanları əhəmiyyətli dərəcədə şişirdilir (rəqib komandirlərində və şəxsi heyətində əsassız özünəarxayınçılıq yaratmaq məqsədilə);
- «Zəruri» əməliyyat istiqamətlərində aparılan döyüş hazırlığı təlimlərinin gedişi barədə televiziya videomaterialları nümayiş etdirilir və ya informasiyalar «sızdırılır»;
- Və s...

■ **Nümunə:** *Körfəz savaşı zamanı hərbi əməliyyatların başlanmasının həqiqi vaxtını azdırmaq məqsədilə tətbiq edilən bir sıra effektiv informasiya manipulyasiyaları.*

Hərbi əməliyyatlara bir ay qalmış rəsmi Bağdad hərbi əməliyyatların vaxtı ilə bağlı yer-yerdən beynəlxalq kütləvi informasiya vasitələrinin məlumat hücumuna məruz qaldı. Bu məlumat, həmçinin İrak müxalifətinin Səudiyyə Ərəbistanından yayımlanan radioverilişlərində də dönə-dönə xatırlanırdı, eyni zamanda, müxtəlif kəşfiyyət kanalları ilə İrak rəhbərliyinin öz əlinə də düşdü. Müxtəlif «mötəbər mənbələrdən» alındığı qeyd edilən bu məlumatların hamısının məzmunundan hücumun vaxtının fevralın sonu və martın əvvəllərinə planlaşdırıldığı nəticəsi alınır.

Həmin arəfədə mətbuata müsahibə vermiş ABŞ müdafiə nazirliyinin bir yüksək vəzifəli zabiti də, iqlimin, ərzaq və su çatışmazlığının şəxsi heyətin psixikasına, texnika və silahların vəziyyətinə, ümumən hərbi hazırlığa mənfi təsir göstərəcəyini nəzərə alıb, hərbi əməliyyatların vaxtının fevralın sonu və ya martın əvvəllərinə təyin olunmasının zərurliyini vurğulayırdı.

Deyənlərin kulminasiyası olaraq, hərbi əməliyyatlara bir-neçə gün qalmış ABŞ müdafiə naziri R.Çeyni televiziya ilə çıxış edərək əvvəlki «Səhrada Qalxan» əməliyyatını xarakterizə edərkən, sözarası Körfəz müharibəsinə hazırlıqdan da bəhs edib bildirdi ki, İraka verilən möhlətin (15.01.1991) başa çatması, hələ hərbi əməliyyatların dərhal başlanacağı demək deyil. Bundan əlavə, dolayısı ilə çatdırdı ki, həmin vaxtda hücumu başlamaq üçün ABŞ qoşunları hələ tam hazır

deyil.

Həmçinin, hərbi əməliyyatların başlanmasına cəmi bir-neçə saat qalmış Ey-Bi-Si telekanalının müxbiri ABŞ Milli Təhlükəsizlik Şurasının ekstern iclası barədə məlumat verdi: «İrak qoşunlarının Küveytdən çıxması üçün verilən möhlətin bitməsi tarixi hələ ABŞ-ın avtomatik olaraq müharibəyə qoşulması demək olmayacaq». Bundan əlavə, bir ABŞ informasiya agentliyi əlinə keçən bəzi «məxfi mənbələrin» informasiyasına əsasən dəqiqləşdirdi ki, C.Buş hələ İrakla müharibə barədə qəti qərar qəbul etməyib və «hər yeni gün müharibənin qarşısını almaq və sülh yolu tutmaq üçün Bağdada yeni şanslar verir».

Bütün bu əməliyyatların nəticəsi barədə isə sonradan müxtəlif ölkələrin mətbuatı aşağıdakıları yazırdılar: «*Hər şey ağlağalmaz dərəcədə gözlənilməz baş verdi. S.Hüseyn və onun ətrafındakılar demək olar ki, hücumun ilk beş saatında şok və çəşqinliq içərisində oldular. ABŞ-ın hərbi-siyasi rəhbərliyinin bu təbliğat aksiyasının effekti göz qabağındadır*» (*Suriyanın «As-Saurə» qəzeti*). «*Əgər bir vaxtlar müharibə zamanı cənab general «QİŞ» barədə çox danışılırdısa, indi artıq cənab general «MƏTBUAT» barədə danışmağın vaxtı çatmayıbmı – hansının ki, rolunun Fars körfəzindəki ordudan daha artıq olduğu indi hamıya məlumdur*» (*Fransanın «Arme-dojurdui» («Ordu bu gün») jurnalı*).

Haşiyə kimi sonda qeyd edək ki, artıq indi dəqiq məlumdur ki, hərbi əməliyyatların 17.01.1991 tarixdə başlanacağı ilə əlaqədar qərar NATO-da hələ 1990-cı ilin dekabr ayından qəbul olunmuş və axıra qədər də dəyişdirilməmişdi.

- *Bundan əlavə, burada hərbi əməliyyatların başlanmasından sonra yerüstü hücumların həqiqi istiqamətini azdırmaq məqsədilə tətbiq edilən digər bir sıra effektiv informasiya manipulyasiyaları barədə:*

Küveytə dəniz tərəfdən irimiqyaslı hücum olunacağı barədə inandırıcı illüziya yaratmaq işinə bütün əməliyyat boyu xüsusi əmək sərf olunurdu. O cümlədən, bu məqsədlə həmin istiqamətdə olduqca böyük sayda dəniz piyada qoşunları və desant-hücum vasitələri yerləşdirilmiş, Səudiyyə Ərəbistanı və Yəmən sahillərində, piyada əleyhinə olan minalar basdırılmış sahələrdən keçmək, döyüş meydanını ələ keçirmək, düşmən ölkənin nisbətən dərinliklərində əməliyyat aparmaq və s. mövzulu geniş hərbi təlimlər keçirilir və bütün bunların Qərb və Ərəb mətbuatında geniş işıqlandırılmasına, televiziya kanalları ilə açıq nümayiş etdirilməsinə heç bir maneçilik törədilmirdi. Mətbuata tez-tez bu birləşmələrin aparacağı əməliyyatı havadan dəstəkləmək məqsədilə, ona xüsusi aviasiya bölmələri ayrıldığı barədə informasiyalar «sızdırılırdı».

Bütün bunların nəticəsi ondan ibarət oldu ki, əməliyyatların ilk gününəcən İrak burada özünün beş yaxşı təchiz olunmuş diviziyasını yerləşdirməyə məcbur oldu, hansı ki, həqiqi hücum İrakın bu baxımdan, ən zəif nöqtəsi olan Qərb tərəfindən planlaşdırılmışdı və buradan da edildi. Əməliyyatın ortalarında qəfildən qəzetlər səs-səsə düşdülər ki, artıq bir-iki günə bu ərazidən əməliyyatın başlanacağı barədə «mötəbər informasiyalar» əldə edilə bilər. O cümlədən, Britaniya teleradiokompaniyası «Bi-Bi-Si» guya, hansısa bir mötəbər mənbədən ABŞ dəniz qüvvələrinin Fars körfəzində hansısa bir adamı ələ keçirdiyi və indi də öz desant-hücum vasitələrini Küveyt sahillərinə doğru irəlilədir. Bütün bunların nəticəsində İrak oraya əlavə olaraq daha iki yüksək döyüş qabiliyyətli diviziyasını göndərdi ki, ümumi şəkildə yeddi yüksək döyüş qabiliyyətli diviziya axıra qədər burada fəaliyyətsiz vəziyyətə salındı.

Yerüstü əməliyyatların ilk mərhələsində ABŞ diviziyalarından biri dəniz tərəfdən irimiqyaslı hücum görüntüsü (*imitasiyası*) yaratdı. Cavab olaraq İrakın bu əraziyə olduqca böyük qüvvəsini topladıqdan sonra, dərhal da yerini dəyişib, qərb tərəfdən həqiqi döyüş əməliyyatlarına qoşuldu.

Həmçinin, Səudiyyə Ərəbistanında cəmləndirilmiş qüvvələrin mümkün əməliyyat planının müxtəlif variantlarının mətbuatda açıq diskussiya obyektinə çevrildirilməsi də, yerüstü hücumların həqiqi istiqamətini azdırmaq işində olduqca böyük rol oynadı (*Müharibədə psixoloji metodların konkret tətbiqi ilə əlaqədar əlavə olaraq bax: burada, səhifə 53, 62, 64, 71, 71, 78, 118, 127 və s.-ə*).

IV.2.3. SANKSIYA

«İnsanları yaxından tanıdıqca heyvanlardan daha çox xoşum gəlməyə başlayır»

Hitler

IV.2.3.1. MÜSBƏT SANKSIYALAR.....	80
IV.2.3.2. MƏNFI SANKSIYALAR	81
IV.2.3.2.1. Psixi diversiya.....	82
IV.2.3.2.2. Siyasi-inzibati diversiya.....	83
IV.2.3.2.3. İqtisadi diversiya.....	83
IV.2.3.2.4. Hüquqi diversiya.....	87
IV.2.3.2.5. Texniki diversiya	87
IV.2.3.2.6. Hərbi (<i>fiziki</i>) təzyiq	91
IV.2.3.2.6.1. Psixotron silahlar	92
IV.2.3.2.6.2. Psixotrop preparatlar.....	94
IV.2.3.2.6.3. Partlayıcı maddələr (<i>eksplozivlər</i>):	95
IV.2.3.2.6.4. Kimyəvi silahlar.....	96
IV.2.3.2.6.5. Bioloji (<i>bakterioloji</i>) silahlar	96
IV.2.3.2.6.6. Tektonik silahlar	96
IV.2.3.2.6.7. Genetik silahlar.....	97

Doğulduğu ilk gündən istənilən insanın daxilində onun özü ilə birlikdə elə nəhəng, gizli, sirlə bir qüvvə də dünyaya gəlir ki, sonradan bu qüvvə bütün həyatı boyu onun fəaliyyətinə nəzarət edir, onun bütün davranış və düşüncəsinin istiqamətini müəyyənləşdirir. İnsan fəaliyyətlə məşğul olduqda bu qüvvə ona sevinc və səadət, fəaliyyətdən qaldıqda isə – iztirab, işgəncə və ölüm gətirir.

Həmin gözəgörünməz, sirlə daxili qüvvə – insanın tələbatlarıdır. Bu tələbatlar kitabın əvvəlində sadalanmışdı. Həmin tələbatların ödənilməsi – insanın əzabına, iztirabına, narahatlığına, depressiyasına və s., ödənilməsi – sevinc hissi keçirməsinə, həzzinə, daxili rahatlığına, hər sahədəki potensialının yüksəlişinə, bir sözlə, xoşbəxtliyinə səbəb olur. Zira, xoşbəxtlik – insan tələbatlarının ödənilməsidir (*İnsanın özündə və ya övladında meydana çıxan müxtəlif kompleksləri Freyd yeganə olaraq seksual sfera ilə əlaqələndirirdisə də, əslində, onlar bütün bu tələbatların hamısının bir və ya bir neçəsinin ödənməsindəki uzunmüddətli problemlərlə əlaqədardır*).

Liderlər məhz insanın tələbatları deyilən həmin bu “zəif nöqtələri»ni görməyi və onlarla manipulyasiya etməyi məharətlə bacarırlar.

Siyasətdə – maraq, fəlsəfədə – motiv, psixologiyada – stimulyatda – arzu, əmal, istəklər, ehtiyac, səbəb, məqsəd və s. adlandırılan bu tələbatlarla manipulyasiya etməyin metodusa birdir: öz tələbatları ilə qarşı tərəfin tələbatları arasında funksional asılılıq yaratmaq və bu birincini ikincinin şərti kimi təqdim etmək. Başqa sözlə, öz iradəsini, istəyini ətrafdakılar (və ya konkret şəxs) üçün fəaliyyət norması, proqramı kimi təqdim edib, bundan bütün kənaraçıxma hallarını sanksiyalaşdırmaq: ona riayət edən şəxsin hansısa ehtiyac hiss etdiyi zəruri bir tələbatını ödəməklə onu mükafatlandırmaq, riayət etməyən şəxsin hansısa ehtiyac hiss etdiyi zəruri bir (və ya bir neçə) tələbatının ödənilməsinə dayandırmaq (və ya başqa yerdən ödənməsinə mane olmaqla) onu cəzalandırmaq. Özü də liderlər üçün bu «cəza» və «mükafat» alətləri həmişə maddi və fiziki formalardan fərqlənir və buna görə də, başqaları üçün həmişə qaranlıq, möcüzəli, fəvqəladə və gizli bir qüvvə kimi görünür.

Mexanizmin liderlərdən başqa heç kimə məlum olmayan, lakin gündəlik həyatda öz işini qaydaya salmaq üçün hər kəsin ayrı-ayrı vaxtda, təsadüfən, qeyri-şüəri istifadə etdiyi bu «cəza» və «mükafat» alətlərinin məcmusu aşağıdakılardır:

1) Fizioloji tələbatlarla manipulyasiya:

Müsbət fizioloji sanksiyalara aiddir: insanın qidaya, suya, havaya, istirahətə və s. olan tələbatlarını ödəmək. Mənfi fizioloji sanksiyalara aiddir: insanı bunlardan məhrum etmək, gəlir yerlərini bağlamaq, sağlamlığına xəsarət toxundurmaq, hətta virusla yoluxdurmaqla olsa da belə; və s;

2) Emosional tələbatlarla manipulyasiya:

Müsbət emosional sanksiyalara aiddir: Hər vasitə ilə müsbət emosional hisslər, yaşantılar keçirməsinə nail olmaq; Mənfi emosional sanksiyalara aiddir: Yer-yerdən ona emosional travma vurmaq, hər vasitə ilə onun mənfi hisslər, yaşantılar keçirməsinə nail olmaq;

3) İntellektual tələbatlarla manipulyasiya:

Müsbət intellektual sanksiyalara aiddir: tərəf-müqabilə hansısa onun üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edən bir informasiyanı vermək və ya başqa bir yerdən almasına yardım göstərmək, işinə kömək edəcək siri açmaq, zəruri ideya vermək, problemlərindən çıxış yolu göstərmək və s. Mənfi intellektual sanksiyalara aiddir: ona hər hansı həyatı əhəmiyyətli informasiya verməkdən imtina etmək və ya əlində maneçilik törətmək, faktları ona yarımçıq, təhrif olunmuş formada təqdim etmək və ya həqiqətdə heç olmayan faktlar (*dezinformasiya*) vermək və s. Bir sözlə, məntiqi analiz və nəticə çıxarma qabiliyyətinə hər vasitə ilə zərbə vurmaq, fikirlərinin cərəyan istiqamətini azdırmaq;

4) İrədi tələbatlarla manipulyasiya:

Müsbət irədi sanksiyalara aiddir: qurmasına, yaratmasına, təşkil etməsinə, bir sözlə, hər cür özünüfəadəsinə kömək göstərmək, hətta adı söhbətlərdə belə, başladığı mövzunun dəstək tapıb, davam etdirilməməsi üçün dərhal mövzunu dəyişmək və s.

IV.2.3.1. MÜSBƏT SANKSIYALAR

Müsbət sanksiya dedikdə burada tərəf-müqabilin şirnikləndirilməsi və ya hər hansı formada dəstəklənməsi nəzərdə tutulur. Bu kateqoriyaya qismən aiddir: ona qarşı həmişə hörmətçil, mehriban, gülərüz, diqqətçil və qayğıkeş olmaq; Onun hisslərinə, mənliliyinə, rəyinə, irqi, irsi, dini, milli və s. heysiyyətinə, adətlərinə və s. hörmət göstərmək; dərdinə şərik olmaq; problemlərində kömək göstərmək; onunla öz aranızda olan ümumi cəhətləri tapmaq, bunları qabarıqlaşdırmaq; üstünlüklərini qabartmaq, vaxtaşırı bunları tərifləmək; eyiblərini,

qüsurlarını görməməzliyə vurmaq; ona hədiyyələr vermək; bayramlarını təbrik etmək; arzularını, istəklərini, ad gününü və s. yadda saxlamaqla sonradan onda xoş təəssürat oymaq; istədiyi adamla qovuşmasına, arzularının reallaşmasına və s. kömək göstərmək; hər rəftarla ona əhəmiyyətlik şüuru aşılmaq; ona etibar, etimad etmək; qabiliyyətləri haqqında yüksək fikir söyləmək; münasibətlərdə pərt olmasına imkan verməmək; onunla diskussiyalarda istinad kimi obyektiv kriteriyalara əsaslanmaq; nəticəni qarşılıqlı kompromis və ya şəxsi güzəşt yolu ilə həll etməyə cəhd göstərmək; nitqdə “sən” (“siz”) əvəzliyini daha çox işlətmək və s; eləcə də, kollektiv (*qrup*) yanında nüfuz qazanmasına kömək göstərmək, bunun üçün vaxtaşırı lehinə təbliğat aparıb, haqqında müsbət rəy formalaşdırmaq; kollektivin (*qrupun*) mənafeyinə uyğun hərəkət və sözlərini qabarıqlaşdırmaq, mənafeyinə əks olanlarını ört-basdır etmək, rasionallaşdırmaq; mübahisələrdə tərəfini saxlamaq, haqlı çıxarmaq; kollektivin taleyi ilə bağlı müzakirələrdə onun da iştirak etməsinə çalışmaq; onda olmayan müsbət cəhətləri, başqalarının müsbət xidmətlərini də, onun adına yazmaq; eyiblərini bəraətləndirmək; onunla dost olan hər bir kəsə də hörmət göstərmək; və s.

Bundan əlavə, onun «reyting şkalasında»kı yerinin, yəni cəmiyyətdə sosial statusunun yüksəlməsi istiqamətində iş aparılır. Bunun üçün, onun qabiliyyətləri, bacarığı, unikal xüsusiyyətləri, perspektivləri, uğurları, təbliğat hədəfi olan tərəflə arasında olan müstəqil cəhətləri seçilib qabardılır, əks tərəflər hər vaxtda gizlədilir. Uğursuzluqlarına, problemlərinə haqq qazandırılır, bunlar adi hal kimi təqdim edilib adilləşdirilir. Kütlə nümayəndələrinin, müxtəlif avtoritetlərin onun barəsində olan az-çox müsbət fikirləri tapılıb geniş reklam etdirilir, xüsusi vurğulanır. Bu, böyük əksəriyyətin mövqeyi kimi yozulur. Müvafiq halda bu məqsədlə saxta, əsassız, mənbəsiz informasiyalardan istifadə olunur və ümumiyyətcə, dövriyyədə onun mənafeyinə uyğun istənilən forma və məzmununda mütəmadi olaraq saxta informasiyalar yayılır. Fəaliyyətinə hər cür şərait yaradılır, o cümlədən, maliyyə, tribuna və s. baxımından.

Nümunə üçün, məs., idarədə rəhbərin işçiləri stimullaşdırması kimi məsələlərdə: öz əməkdaşlarının real nailiyyətləri barədə professional ictimaiyyətin məlumatlandırılması (*məs., layihənin bütün müəlliflərinin şəkli ilə birlikdə jurnalda məqalə verəndirmək yolu ilə*), əməkdaş təşkilatın adından onun yüksək professional səviyyəsini və xidmətini təsdiqləyən təşəkkür məktubu vermək, əlavə təhsil almağa köməklik göstərmək, prestijli stajirovka keçmək, auksioner olmaq hüququ vermək, daxili bankdan istifadə üzrə hüquqlarını genişləndirmək, firmanın hesabına özünün və (*ya*) ailəsinin istirahət etməsinə təşkil etmək, şəxsi işlərində müvəqqəti olaraq firmanın avtomobilindən, şəxsi əmlakından istifadəsinə icazə vermək və b. bu və digər işçinin xidmətini dolayısı qiymətləndirməyə imkan verən bu qəbil müsbət sanksiyalardandır.

Deyənlər dəstək özü və ya platforması sizə yaxın, yaxud heç olmazsa, rəqibinizə zidd olan istənilən tərəfə tətbiq edilir ki, bu da rəqibinizə qarşı onlardan da bir alət kimi istifadə etməyə imkan verir.

Bütün hallarda bu yardımın, dəstəyin həcmi, miqyası, lazımı tərəflərdən kimlərin sizə sərəf edən, sizin məqsədinizə uyğun olan yolda daha çox irəli getməsi meyarı ilə ölçülür. Yəni bu yolda daha irəli gedənlər və ya daha çox canfəşanlıq edənlərə daha çox yardım edilib, kömək göstərilir, dəstək verilir – sanksiya da, həmçinin.

Bir sözlə, kiminsə sizə xeyirli olan zəhmətini əvəzsiz qoymayıb, hər dəfə nə ilə (*adi təşəkkürdən tutmuş, zəhməthaqqına, vəzifəsini, rütbəsini yüksəltməyə qədər*), mükafatlandırmaq, onun növbəti dəfələrdə də, sizin tapşırıqlarınıza can-başla getməsinə səbəb olacaq. *Aksinə*, sizə zidd addımların hər birinin qarşısına bir «kozir» qoymaq, hər cəhdini müvafiq sanksiyalarla müşayiətləndirmək çəkindirici effektivdir. Təzyiqlərinin güzəştlərlə deyil, adekvat sanksiyalarla qarşılaşdığına adət edən tərəf-müqabil gec-tez sizinlə münasibətin haqq-hesabını dərk edəsidir. Gündəlik münasibətlərdə bu sanksiyaların realizəsi adətən *tüccüb (heyrat) → münasibətin soyudulması (isidilməsi) → xəbərdarlıq (təqdir) → sanksiya* kimi mürəkkəb mərhələlərdən keçir.

Yuxarıda göstərilənlərdən savayı, tərəflərin bir-birinə münasibəti faktoru, onların hər birinin fərdi xüsusiyyətləri, tapşırığın təsir göstərilən şəxsin mənafeyi, əvvəlcədən formalaşmış təsəvvürü və s.-lə uyğunluğu, qərar qəbulunda alternativ variantların olub-olmaması, vaxt ehtiyatı, situasiya və b. kimi faktorlar da ünsiyyətin nəticəsinə təsir göstərən amillərdəndir.

IV.2.3.2. MƏNFI SANKSIYALAR

«Məqsəd – vasitələri bəraətləndirir».

Makiavelli.

Mənfi sanksiyalar həmin bu müsbət sanksiyaların tam əksini təşkil edir.

Sosial sferada, göstərilən tələbatları müxtəlif iqtisadi, siyasi, hərbi, mədəni, texniki və s. maraqlar əvəz edir və buna görə də, burada bu sanksiyalar da müxtəlif iqtisadi, siyasi, hərbi, mədəni, texniki və s. təzyiqlər formasında tətbiq edilir.

- **Nümunə üçün, məs.,** ayrı-ayrı situasiyalarda ayrı-ayrı beynəlxalq normaları əsas götürərək hansısa dövləti günahkar çıxarmaq, onun iqtisadi, siyasi və s. blokadasına nail olmaq, “daxili işlərinə qarışmaq” pərdəsi altında problemlərinə biganəlik göstərmək, qarışıqda isə “ikili standartlardan” yanaşmaq, “obyektiv informasiya vermək” pərdəsi altında müxtəlif radiostansiyalar, yaxud digər kütləvi informasiya vasitələri ilə dövlətin beynəlxalq aləmdəki, dövlət rəhbərinə ölkə daxilindəki nüfuzuna zərbə vurmaq, “insan haqları” pərdəsi altında dövlətin daxili işlərinə qarışmaq, müxalifəti, yaxud digər hər hansı milli, irqi, dini, cinsi və s. azlığı dəstəkləmək (*bəzən maliyyələşdirmək*), bununla da, daxili gərginliyə, zəruri halda üsyana, hakimiyyət çevrilişinə və s. nail olmaq (*özü də, bu zaman üsyankar tərəfi mütəmadi olaraq müxtəlif kütləvi informasiya kanalları vasitəsilə zəruri məsləhətlər, fəaliyyət proqramları, kəşfiyyat materialları, analizlər, proqnozlar və s., bir sözlə, «podskazkalarla» təchiz etmək – təbii ki, hansısa siyasi şərhçinin, müxbirin, alimin, anonim mənbəyin və b. dili ilə*), ölkə daxilində diversiyalar törətmək, panika, şayiə

yaymaq, ölkəni beynəlxalq münaqişələrə cəlb etmək və s. kimi metodlarla dövlətlər öz rəqiblərinə qarşı «soyuq müharibə» aparır, təzyiqli göstərir, əks metodlarla isə onlara xidmət göstərənləri mükafatlandırırlar.

Aşağıda bu sanksiya növlərinin təsviri və metodları barədə ətraflı söhbət açılır (*ələvə olaraq bax, burada: «Qüvvələr (şəxsiyyətlər, dövlətlər...) əleyhinə fəaliyyətlər» [burada, səh. 125] və «İnqilabları necə formalaşdırmalı, situasiyaları necə dəyişməli» bəhlərinə [burada, səh. 121]).*

IV.2.3.2.1. Psixi diversiya

Müxtəlif vasitələrlə rəqibə psixi travmalar vurulur. O cümlədən:

a) Ona emosional travmalar vurulur. Bu məqsədlə: Keçmiş xoş güzəranı, hazırkı problemləri və perspektiv təhlükələri mütəmadi nəzərində qabardılır – məs., təhlükə (*zəlzələ, hücum və s.*) gözlənilməli şeyişi yaymaq və ya real olaraq gözlənilən hansısa xırda bir təhlükənin miqyasını şişirtməklə; Əsəbləri ilə oynayan aksiyalar həyata keçirilir – məs., evinə gecələr anonim telefon zəngləri etdirmək, qəzetlərdə onun adından intim məzmunlu, tanışlıq məqsədli və ya evinin, bağının, maşınının və ya digər nəyinsə satışı ilə əlaqədar müştəri axtarışı elanı verəndirmək; 01, 02, 03, 04 və s. kimi xidməti telefonlara zəng vurub evinə (*ələlxüsus, gecə yarısı*) təcili yardım, polis, yanğınsöndürən və s. çağırtdırmaq yolları ilə; Gülüş hədəfinə çevrildirilir; İstədiyi adamla qovuşmasına, arzularının reallaşmasına və s. maneçilik törədilir; *əksinə*, yaxınlarına ziyan vermək, xəsarət toxundurmaq, əziz bildiyi nəyisə xarab etmək, dağıtmaq və ya ümumiyyətcə, oğurlamaqla ruh düşkünlüyü vəziyyətinə salınır; Onunla münasibət soyudulur, gərginləşdirilir, hətta kəsilir, Ona qarşı hər cür hörmətsizlik, etinasızlıq, laqeydlilik, biganəlik, fərqsizlik (*«Fərqsizlik – nifrətdən də betərdir!»*), həqarətli münasibət göstərilir, nümayiş etdirilir – məs., onunla görüşü adı, soyuq, bəzən, hətta gözçevirmə ilə, fikirlərini, hisslərini rixşənd, kinayə, məsxərə, istehzal güllüş və s.-lə qarşılaşmaq, adını aşağı statuslu adamlarla bir cərgədə hallandırmaq, ona bunların yanında yer ayırmaq və ya ona aşağı statuslu adamlar vasitəsilə müraciət etmək və s. yolları ilə; Müxtəlif jestlərlə ona əhəmiyyətsizliyi, nəzərəcarpmazlığı çatdırılır – məs., onun bayramlarının, əlamətdar günlərinin təbrikinə ikinci-üçüncü dərəcəli bir şey kimi baxmaq və ya ümumiyyətcə, unutmək, xahişini, istəyini, onunla bağlı hansı bir epizodu və s. yaddan çıxarmaq və s. yolları ilə; Düşmənlərinə onun yanında hər vəchlə simpatiya nümayiş etdirilir; Qüsuruları qabarıqlaşdırılır, vaxtaşırı bunlar tənqid edilir, *əksinə*, üstünlükləri adı bir şey kimi qəbul edilir; Münasibətdə «Mən» əvəzliyinə daha çox yer verilir, bu söz daha tez-tez işlədilir; Arada olan maddi alış-verişin dəqiq hesabı aparılır; Münasibətlərdə tez-tez pərt, çıxılmaz, namünasib vəziyyətlərə düşməsinə çalışılır və bu vəziyyətdən xilas etməyə təşəbbüs göstərilir; Onunla hədə-qorxu və ya birbaşa güc dilində danışıqlar, konfliktlərdə kompromisə gedilmir və öz yerini tanıması üçün tam məğlubiyyətinə qədər mübahisə davam etdirilir; Vaxtaşırı olaraq, panika, affekt, fobii, stress, şok, özünüitirmə, qorxu, vahimə, dəhşət, təşviş və s. kimi mənfi emosional vəziyyətlərə salınır – məs., gözlənilməli, mahiyyət və mexanizmindən xəbərsiz olduğu, hazırlaşmadığı, əvvəl rastlaşmadığı, vərdişinin, vaxtının, təcrübəsinin, məlumatının, imkanının, çıxış yollarının məhdud olduğu və ya heç olmadığı real və ya illüziya situasiyalara salınır, məs., söhbəti daim onun zəif bildiyi məsələlərin müzakirəsinə yönəltmək, hücumu ona məlum olmayan forma və məzmununda (*məs., maska geyinilməsi, holoqrafik yolla qarşısında oddan, sudan və s. xüsusi təhlükə istehkamları çəkilməsi, yolu üstündə dəhşətli səslər imitasiya etdirən qurğular yerləşdirməklə oriyentasiyasının çəşdirilməsi və s. yolu ilə*), o cümlədən, ona tanış olmayan vasitələrlə (*naməlum silahlar, alətlər, texnologiya və s.-lə*) aparmaq metodu, görüntüsü və ya təbliğatı ilə; zərbələri onun gözlənilməli vaxtda və istiqamətdən endirməklə və s.;

b) Müxtəlif informasiya manipulyasiyaları, dezinformasiya atəşi ilə oriyentasiyası azdırılır, işləri dolaşdırılır. bununla da zehni və praktik fəaliyyətdə dezoriyentasiyasına, gerçəklik barədə qeyri-adekvat, illüziya təsəvvürə malik olmasına, çəşməsinə, aldanmasına və s., son olaraq, özünün və yaxınlarının, yaxud istənilən zəruri tərəfin, o cümlədən, dostlarının, həmkarlarının, həmvətənlərinin, müttəfiqlərinin, öz cəbhəsinin, qrupunun, kollektivinin, təbəələrinin, elektoratının, vətəninin, dövlətinin, xalqının, öz hərbi və ya siyasi rəhbərliyinin, hansısa bir güclü şəxsin, qurumun, dövlətin, qüvvənin, tərəfin və s. zövq, baxış və ya maraqlarına, normalarına, prinsiplərinə, dəyərlərinə, ideallarına və s. zidd qərar qəbul edib, addım atmasına, onlara xilaf çıxmasına, xəyanət etməsinə, əleyh köklənməsinə və s. nail olunur;

c) Hər vəchlə özünüifadə tələbatına zərbə vurulur. Bu məqsədlə: Daxili işlərinə və ya şəxsi işlərinə qarışmaq bəhanəsi, pərdəsi ilə problemlərinə, dərdinə, xəstəliyinə və s. biganəlik, laqeydlilik göstərilir, çətinliklərinin həllinə yardım edilmir, bunlarla baş-başa buraxılır; problemlərinin çözümünə müdaxilə etmək zərurəti yarandıqda isə məsələyə ona sərf etməyən kriteriyalardan, standartlardan, etalonlardan, bucaqlardan və s. yanaşaraq onun günahkar çıxmasına, müzakirə, mübahisə, diskussiya, «razborka» və s.-lərdə onun rəqibinin haqlı bilinməsinə, bunlarda ona sərf etməyən qərarlar qəbul olunmasına və s. çalışılır; Sizinlə diskussiya,

mübahisə, rəqabətində isə heç vəchlä kompromis, şəxsi güzəşt, öz səhvini etiraf yollarını tutmayıb, arqumentasiyanın və analiz qeyri-korrekt metodlarından istifadə etməklə hər vəchlä məğlubiyyətinə cəhd edilir, tez-tez intellekti və ümumiyyətlə, hər sahədəki qabiliyyəti şübhə altına alınır, o cümlədən, məsuliyyətli məsələlərdə nümayişkarənə şəkildə ona etibar edilmir, yaxud qrupun (*kollektivin, cəmiyyətin və s.*) tələyüklü məsələlərin müzakirəsindən təcrid edilir, burada rəyi neytrallaşdırılır; Əleyhinə olan hər bir şəxs, hər bir qüvvə dəstəklənir (*bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]*); Daim ona sərf etməyən standartlar, kriteriyalar, planlar müdafiə olunur, mövqelər tutulur; *əksinə*, yaxınlarının psixoloji təzyiqinə nail olmaq və ya müdafiəçilərinin sayını azaltmaq məqsədilə, «bir nəfər hamı üçün, hamı bir nəfər üçün!» prinsipini əsas tutaraq, günahı müqabilində cəza sanksiyaları təkə ona yox, həm də onun yaxınlarına qarşı tətbiq edilir; Müxtəlif yerlərdə yeri düşdükcə əleyhinə təbliğat aparıb, haqqında mənfi rəy formalaşdırılır; Ona böhtan atılır, haqqında şayiə yayılır, eyibləri, sirləri faş edilir, ələlxüsus bu sirlər onlardan ona qarşı istifadə edə biləcək tərəflərə çatdırılır;

Ümumiyyətcə, istənilən problem, bəla, uğursuzluq son nəticədə psixi effekt törədib ruh düşkünlüyü, çəşqinlik, depressiya, apatiya, frustrasiya və s. kimi mənfi emosional hallara gətirib çıxardığından, istənilən vasitələrlə işləri dolaşdırılır, fəaliyyəti blokrovka olunur, yer-yerdən bəla yağışına, problem atəşinə tutulur, o cümlədən:

IV.2.3.2.2. Sivası-inzibati diversiya

Rəqibə səlahiyyətlər cərcivəsində, o cümlədən, inzibati kanallarla təzyiq göstərilir:

İdarə səviyyəsində: Müxtəlif bəhanələri əldə əsas tutaraq rəisin (*direktorun, müdirin və b.*) hansısa işçiyə mütəmadi töhmət verməsi, aylıq və ya illik mükafatdan məhrum etməsi, vacib məqamlarında ona işdən icazə verməməsi, əlavə gəlir götürmək imkanı olduqda, onu bundan məhrum etməsi, öz xətti ilə də belə bir imkanı olarsa, nəzarət edib, buna imkan verməməsi;

Ali inzibati orqanların kiməsə təzyiqli variantlarında – onun lisenziyadan, rütbədən, güzəştdən, imtiyazdan və s. məhrum etdirilməsi, müxtəlif bəhanələrlə (*və ya bəhanəsiz, filansız – gizlin olaraq*) işğının, qazınını, suyunun, kanalizasiyasının və s. bağlatdırılması, kəsdirilməsi, işdən çıxartdırılması, onunla işbirliyi yapanların cəzalandırılması yolu ilə boykot edilməsi, əleyhinə sair kompaniyalar aparılması;

Nəzirlik səviyyəsində – xoşa gəlməyən hansısa idarə, birlik və s. rəhbərliyinin mütəmadi yoxlamalarla bezdirməsi, ona qurğu qurub cinayət kimi təsnif edilə biləcək addımlara təhrik edilməsi, öz işçilərini onun əleyhinə qaldıracaq tədbirlər həyata keçirilməsi (*məs., bankdan işçiləri üçün məvacib ayrılmasını ləngidən fəaliyyət aparmaq yolu ilə*), işçilərinin ondan olan cüzi belə şikayətinin daha yuxarı səviyyələrə gedib çıxmasının təşkil edilməsi, rəqabət apardığı firmanın, şirkətin və s. ondan irəli çıxmasına kömək göstərilməsi, müxtəlif müqavilə şərtlərini cüzi də olsa pozması hallarına görə ona güzəştə getməmək, məsələsinin ali dairələrdə müzakirə olunduğu halda bitərəf və ya əleyh mövqə tutmaq və s.;

Dövlətlərarası səviyyədə – rəqib dövlətə öz müttəfiqləriniz və ya sizin monopoliyanızda, nəzarətinizdə olan beynəlxalq və transmilli siyasi, hüquqi, iqtisadi, ictimai, humanitar, kriminal və s. qurumlar, korporasiyalar, partiyalar, seqmentlər (*yəni etnik, dini, əxlaqi və s. azlıqlar*), diasporalar, hərəkatlar, şəxslər, konsepsiyalar, əhval-ruhiyyələr və s. vasitəsilə təsir göstərmək, özünün səs hüququndan istifadə edərək, rəqib dövlətin maraqları əleyhinə olan qərarlara səs vermək (*o cümlədən, öz müttəfiqlərini də buna qoşmaq yolu ilə*), daim xeyrinə olmayan layihələri, ideyaları, platformaları, standartları, konsepsiyaları, fəaliyyət növlərini və s. axtarıb tapıb dəstəkləmək, hər addımda ona əks olan mövqə tutmaq və b. bu kateqoriya təzyiqlərə nümunələrdəndir.

IV.2.3.2.3. İqtisadi diversiya

«Müharibədə qalib gəlməyin üç böyük şərti mövcuddur: bunlardan *birincisi* – pul, *ikincisi* – pul və nəhayət, *üçüncüsü* – yenə də puldur!»

Napoleon

Müasir siyasət və iqtisadiyyatın aktiv elementlərindən biri də müxtəlif növlü iqtisadi diversiyalardır. Bugünkü qloballaşma dövründə bunun aktuallığı xüsusilə artıb. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı müxtəlif növlü ekspansiyalara geniş meydan açır. Bu baxımdan, yenicə öz müstəqil iqtisadiyyatını qurmaq istəyən Azərbaycana qarşı transmilli monopolist korporasiyalar tərəfindən bu metodların tətbiq olunması ehtimalı istisna deyil, eləcə də, Azərbaycan özü də rəqibi olan dövlətlərə bu metodların bəziləri tətbiq edə bilər. Müxtəsər formada bu

siyasəti belə formulə etmək olar ki, bu cür təsir halında:

Müxtəlif siyasi, iqtisadi, hərbi, texniki, ideoloji və s. təsir formaları ilə rəqibin başlıca gəlir yerləri blokirovkalanır, bunlardan məhrum olmasına, eləcə də, olan sərvətinin qeyri-səmərəli istifadə edilməsi ilə tükəndirilməsinə çalışılır.

Geniş varianta isə bunun variantlarının bir qismi aşağıdakılardır.

Ümumi olaraq, istənilən dövlətin cəmi gəlir sferalarına qismən aiddir:

- **Xaricdən təmiz kapital idxalı:** O cümlədən, birbaşa maliyyə yardımları və köçürmələr (*göndərişlər, transferlər*); qrant, patent, qonorar və mükafatlar; investisiya və kreditlər; təminat və restitusiyalar (*nə vaxtsa qarət olunmuş əmlakın qaytarılması*); emmiqranların (*bura köçüb gələnlərin*) özü ilə birlikdə gətirdiyi mülkiyyət, dövlət borcları və s. formasında olan gəlirlər;
- **Məhsul ixracından gələn gəlir:** O cümlədən, aqrar-sənaye, təbii sərvətlər, işçi qüvvəsi və s.-in (*o cümlədən, intellekt potensialının*), mədəniyyət-incəsənət məhsullarının (*məs., rəsm işi, ədəbiyyat, film və s.-in*), informasiya (*o cümlədən, kompromat, kommersiya sirri və s. formalı informasiyalar da daxil olmaqla*) və elmi-texniki-praktiki biliklərin (*hansılar ki, nou-xau və lisenziyalarda təsbit edilir...*), milli valyutanın (*konvertirə olunmaqla*) və s.-in ixracından gələn gəlirlər;
- **Xidmət ixracından gələn gəlir:** O cümlədən, təsərrüfat-məişət, mənzil-kommunal, maarif, hüquq, səhiyyə, tibb, bank, rabitə, sığorta və s. xidmətləri, injiniring xidməti (*layihələşdirmə, kəşfiyyat və s. kimi*), məhsula satışdansonrakı xidmət (*məs., təmir xidməti*), qulluq (*məs., xəstəyə, məktəbəqədərki yaşda olan uşağa qulluq*) və qəyyumluq (*o cümlədən, bir dövlətin digərinə qəyyumluğu, yəni protektorat*) və s. kimi xidmətlərdən gələn gəlirlər, o cümlədən, müxtəlif növlü rüsumlar formasında olan gəlirlər;
- **Digər qanuni fəaliyyətlərdən gələn gəlir:** o cümlədən, kurort-sağlamlıq mərkəzlərindən, ölkədə beynəlxalq konfrans və digər tədbirlərin keçirilməsindən, turizm və ziyarətqahlardan⁷, bədən tərbiyəsi və idmandan, nəqliyyat və tranzitdən, ticarətdən, mədəniyyət ezamiyyətlərindən (*qastrollardan*), lisenziya satışından, icarə (*konsessiya*) və kirayədən, borc faizindən (*divident*) və s. gələn gəlirlər, həmçinin vergidən, kömrükdən və birbaşa olaraq dövlət inhisarında olan iqtisadi strukturların fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər;
- **Qeyri-qanuni fəaliyyətlərdən gələn gəlir:** Rüşvət, meşşanlıq, fahişəlik, narkotika alveri, insan alveri, qarət (*o cümlədən, qarətçilik müharibəsi*), qaçaqmalçılıq, reket fəaliyyəti və s.-dən gələn gəlirlər; və s.

(Bir sözlə, dolayısı ilə ifadə olunsa, yəni dövlətin gəlir mənbüləri bir təkə neft sektoru ilə məhdudlaşmır).

Özü də, sadalanan mənfəətlər dövlət üçün bir təkə büdcəyə əlavə vergilər (*istər fiziki və istərsə də hüquqi şəxslərdən, o cümlədən, infrastrukturardan*) cəlb olunması baxımdan deyil, eyni zamanda, həm də dövriyyəyə daxil olan əlavə xarici valyutanın milli valyutanın kursuna təsir göstərərək, onun məzənnəsini artırması baxımından əhəmiyyətlidir.

Devidiyi kimi, başlıca məqsəd, istənilən vasitələrlə rəqibin hər sahədəki gəlirlərini tromblayıb, əlindən çıxarmaqdır. Bu məqsədi həyata keçirməyə imkan verən vasitələrin bir qismisə aşağıdakılardır:

V.3.2.2.3.1) Siyasi, hüquqi, texniki və s. formalı təzyiq formaları ki, bunlar barədə digər bölmələrdə nisbətən ətraflı formada danışılır;

V.3.2.2.3.2) Hərbi təzyiq ki, bu halda onun gəlir gətirən sahələrinə qarşı müxtəlif formalı diversiya-terror əməliyyatları həyata keçirilir və ya rəqib bütövlükdə hansısa müharibəyə cəlb olunur;

V.3.2.2.3.3) İdeoloji təzyiq: Buraya onun gəlir sahələrinə qarşı anti-reklam fəaliyyəti aparmaq (*məs., istehsal etdiyi məhsullarda xəstəliktörədən ingredientlər aşkarlanması barədə şayiə yaymaq*), müxtəlif dezinformasiya, şayiə vasitəsilə ixrac məhsulları (*o cümlədən, bank və infrastrukturaları*) ətrafında ajiotaj, panika yaratmaq və s. daxildir;

V.3.2.2.3.4) İqtisadi təzyiq: Buraya müxtəlif iqtisadi diversiya və sabotajlar, qiymət, taarif, pul-kredit və ödənc diskriminasiyaları, lisenziya və vergi baryerləri, limitləşdirmələr, aktiv və ya passiv boykotlar, embarqolar, repressarilər, rüşvət vermə, biznes sirlərini faş və s. kimi çoxsaylı vasitələrlə həyata keçirilən manipulyasiyalar aiddir.

Bu sonuncu kateqoriyadan olan bəzi fəndlər:

a) İqtisadi diversiyanın klassik variantı – dempinqdır. Bu halda rəqibin bazarlarına (*daxili və xarici bazarlarına*) onun istehsal etdiyi məhsulun nisbətən daha ucuz qiymətdə olan analoqu istehsal edilib çıxarılır. Baxmayaraq ki, bu məhsul həmin ixracçının özünə də bəhə qiymətə başa gəlir, lakin uzaq məqsəd nəminə o, bu müvəqqəti itkiyə dözüür. İtki isə, adətən digər sahədə əldə olunan qazancla və ya alınan subsidiyalarla kompensasiya edilir. İşin mahiyyətindən xəbərdar olmayan həmin rəqibinsə müştəriləri, daha ucuz məhsul dalınca qaçaraq, ondan uzaqlaşır, səhmdar və sərmayədarları bazardakı təbəddülatı hiss edərək, kapitallarını daha perspektivli olan bir başqa şirkətə yönəldir. Nəticədə, həmin bu şirkət ya iflasa uğrayır, ya da iflasdan xilas

olmaq üçün profilini (*istehsal oriyentasiyasını*) dəyişir və bu bazarı ona qalib gələn rəqibə güzəştə gedir (*eynən də, bu profil üzrə bazarda indiyə qədər mövcud olmuş şirkətlərin, kompaniyaların hamısı*). Nəticədə, bazarda monopoliya əldə etmiş diversant, bundan sonra bu sektorda qiymət siyasətini öz əlinə keçirir və bazara öz şərtlərini diktə etməyə başlayır. O cümlədən, indiyə qədər su qiymətinə satdığı məhsuluna bundan sonra «od qiyməti» qoyaraq çəkdiyi xərci beşqat qaytarır;

b) Rəqibin istehsal məhsulları lazımlılığına və bahalılığına əhəmiyyət verilmədən alınır, bir başqa bazarda dəyər-dəyməzinə başdan edilir. Qiymət fərqiindən törəyən amortizasiya isə, digər sferadakı fəaliyyətdən gələn qazancla və ya alınan kreditlərlə kompensasiya etdirilir (*daxili bazarda monopoliyaya maliklik şəraitində, əslində heç dəyərindən aşağı qiymətə satışa ehtiyac qalmır*). Deyilən metodla rəqibin təklifi qarşısında süni tələb formalaşdıraraq, marketinq oriyentasiyası azdırılır və o, istehsalının həcmi genişləndirməyə stimullaşdırılır. Müvafiq məqsəd əldə olunduqdan sonra isə məhsullarının alışı dayandırılaraq istehsalatı lazımsız məhsul buraxan bir yığın dəmir kütləsinə çevriltdirilir.

Metodun variasiyaları:

- Əmtəə ondan alınıb satılmır, ehtiyat anbarlarına yığılaraq saxlanılır. Müəyyən hədd toplandıqdan sonra geriyyə – elə öz bazarlarına qaytarılır. Bazarın formalaşmış tələb-təklif balansının kəskin disproporsiyası isə, akselerativ faktor kimi, rəqibi sürətlə iflasa uğradır. Yuxarıdakı haldan fərqli olaraq, nəticəni nisbətən qısa müddət ərzində əldə etməyə imkan verir;
- Həmin əmtəənin analoqu bir başqasından alınaraq kütləvi partiya ilə rəqibin əsas ixrac bazarına çıxarılır (*ortaya çıxan amortizasiya yenə də deyilən mənbələr hesabına tarazlanır*). Bu variant lazımi effekti yuxarıdakından da tez vaxtda əldə etməyə imkan verir.
- Hər iki variantdan, həmçinin hansısa malın (*o cümlədən, aksiyanın və ya hansısa müəssisənin «nəzarət paketi»nin*) dəyərini kifayət qədər aşağı salıb ələ keçirmək halları üçün də aktivliklə istifadə olunur;
- Həmin əmtəənin analoquunu özünüzün istehsal etdiyiniz hal üçün onun maya dəyərindən aşağı qiymətlə bazara çıxarılması fəndi – rəqiblərin müştərilərini əllərindən alaraq bazarda monopoliya qazanmaq və rəqibləri müflisləşdirərək bazardan sıxışdırıb çıxarmaq məqsədi üçün istifadə olunur. Bu yolla bazarda qazanılan dominant mövqə əvvəlki itkiləri kompensasiya etməyə imkan verir;

c) Bir başqa hal üçün bu fənd rəqibin qiymətli kağızlarına, o cümlədən, valyuta sisteminə qarşı tətbiq edilir. Bunun üçün milli valyutası böyük partiyalarla konversiya edilərək (*başqa valyutaya çevriltdirilərək*) dövriyyədən çıxarılır, bununla da, faktik olaraq, dövlətin daxili borclarının artımına zəmin yaradılır. Əhalinin alıcılıq qabiliyyətini bərpa etmək üçün dövlət Bankının valyuta emissiyasından (*dövriyyəyə əlavə pul buraxmasından*) sonra, toplanan valyutası mübadilə edilərək dövriyyəsinə qaytarılır ki, bu da arxasında əmtəə dayanmayan saxta pul kütləsi (*«ölü kapital»*) kimi inflyasiyaya gətirib çıxarır.

- Yeri gəlmişkən bir şeyi qeyd edək ki, İslam ölkələrinin bugünkü iqtisadi geriliyinin də başlıca səbəblərindən biri – məhz bu «ölü kapital» amildir. Belə ki, İslam dininin borca görə faizi (*sələmi*) qadağan etməsi, burada bankların özünə kapital cəlb etməsi işini başlıca stimuldan məhrum edir ki, bunun da nəticəsində, əhali fərdi olaraq dövr elətdirə bilmədiyi pul ehtiyatını ya «kasıbın malı göz qabağında olar» prinsipini əsas tutaraq özündə saxlayır, ya da onu yaxşı dividendlər ödəyən xarici banklara yerləşdirir. Nəticədə isə, kredit, sərmayə defisiti ucbatından ölkənin bir tərəfində nə qədər real planlar, layihələr həyata keçməmiş yarımçıq qaldığı halda, digər tərəfində xərclənə bilməyən böyük pul kütləsi dövriyyədən kənarında toplanıb qalır, yaxud da immiqrasiya olunur.

d) Məhsulları saxtalaşdırılır. Belə ki, istehsal etdiyi məhsul onun yarlığı, adı, standartı ilə, lakin ondan qat-qat aşağı keyfiyyətlə istehsal edilib onun ixrac bazarına çıxarılır. Bununla da məhsullarına qarşı inam qırılır, müştəriləri əlindən çıxarılır və faktik olaraq, iflasına zəmin yaradılır;

e) Orada ayrıca maqnatların biznesi və ya ümumiyyətcə, hər növ iqtisadi fəaliyyət üçün mövcud olan konyunktur amilləri aradan qaldıran provokasiyalar aparılır, əməliyyatlar həyata keçirilir (*Nümunə üçün, məs., elita ilə maqnatlar arasında nişan salaraq buradakı siyasi, hüquqi vəziyyət maqnatların əleyhinə çevriltdirilir, onların bizneslərinə təhlükə formalaşdırılır, ümumiyyətcə, müxtəlif vasitələrlə bütün ölkədə situasiya destabilizə etdirilir və s.*), yaxud ölkədəki maqnatlara bir başqa ölkədə daha əlverişli şərait yaradaraq onlar şirnikləndirilir ki, bütün bununla da oradan kapital immiqrasiyası stimullaşdırılır (*determinləşdirilir*).

- (*Yeri gəlmişkən ABŞ-in bugünkü fəvqəl-inkışafının səbəblərindən də daha birisi məhz onun ərazisində son iki yüz il ərzində müharibə olmadıqından situasiyanın destabilizə olmaması və buna görə də, dövriyyəsinə konsentrasiya olunan valyutanın heç vaxt immiqrasiya olunmamasıdır. Məhz həmin hesaba, bugünkü gündə ABŞ bütün dünya sərvətlərinin yarıdan çoxunu təkbəsinə öz əlində cəmləyib. Onun tənəzzülü ilə dövriyyəsinə konsentrasiya olunan valyutanın desentralizə olaraq dünya dövlətləri arasında paylanacağı və hər bir dövlətin milli gəlirinin ən azı bir neçə dəfə artacağını hesablayan bir sıra dövlətlər [söhbət Rusiya, Çin, İran və b. kimi siyasi rəqiblərindən getmir] ABŞ-in tənəzzülü üçün gecə-gündüz məxfi planlar cızmadadırlar*);

f) «Seçici investisiya siyasəti» və ya digər növ təsirlərlə daxilində güclü şirkətlərinə rəqib yetişdirilir və ya olanlar arasında bir-birinə rəqib şirkətlər tapılır, həmin yolla qüvvələrinin tarazlığına nail olaraq, bir-birini zəiflədib gücdən salana qədər rəqabətlərinin davam etməsinə çalışılır, bununla da bütün iqtisadi strukturları bir-birinin ardınca iflic vəziyyətinə salınır.

- Psixoloji baryerlər səbəbindən rəqib cəbhəsinə bu növ ekspansiya adətən müşkül olsa da, beynəlxalq arenada bu məqsədlə öz müttəfiqlərindən və ya nəzarətində olan beynəlxalq qurumlardan tramplin kimi istifadə etmək praktikası geniş yayılıb;

g) İdxal-ixrac bazarlarının əlindən çıxmasına çalışılır, biznes üzrə rəqibləri, daxildə kölgə iqtisadiyyatı dəstəklənir, və s.:

- Bunun üçün, idxal-ixrac bazarlarında rəqiblərinin meydana gəlməsinə çalışılır, müxtəlif iqtisadi rıçaqlarla olan müştəriləri əlindən çıxarılır və s.;

h) Əleyhinə casusluq fəaliyyəti təşkil edilir və ya həyata keçirilir, bu məqsəddə olan əleyhdarlarına yardım edilir, ələ keçirilmiş biznes, kommersiya sirləri onlardan ona qarşı istifadə edə biləcək tərəflərin diqqətinə çatdırılır.

- Adi həyatda düşmən olan qonşulardan biri digərindən qisas almaq məqsədilə «krim» elementlərlə kontakta girib, onun evini yardımları (*oğurlatmaları*) üçün onlara lazımı «nakolka» verməsi bu kateqoriyadan geniş yayılmış fəndlərdəndir;
- ABŞ-dakı bir bankın öz rəqiblərindən birini aşağıdakı fəndlə iflasa uğratması barədə məlumat verilir: Həmin bank rəqibinin istifadə etdiyi parol sisteminin bir-sıra elementlərini müəyyən edir və bunu internetdə xakerlərin istifadə etdiyi xüsusi sayta daxil edir. Buradası işin qalan hissəsini başa çatdırmağa bilik və təcrübəsi kifayət edən xakerlər tapılır və tezliklə rəqib bank iflasa uğrayır.

i) Sair növ təsirlərlə qeyri-istehsal sahələrinə və ya yaxın vaxtda mənfəət gətirməyəcək istehsal sahələrinə olan investisiyalarının, hərbi xərclərinin, kreditlərinin, sosial xərclərinin (*dotasiyalarının, ianələrinin, kompensasiyalarının, təqaüdlərinin, mükafatlarının, səhiyyə və maarif kimi sahələrinə ayırmalarının və s.*), büdcədən maliyyələşən strukturlarında məvaciblərinin, beynəlxalq qurumlardakı üzvlük haqlarının, beynəlxalq cərimələrinin (*məs., restitusiya, təzminat və s. formasında*), xaricdə tranzit, kömrük xərclərinin və s. artımına cəhd olunur.

- Məs., Qərb 1998-ci ildə motivsiz olaraq qəfil Rusiya ilə münasibətləri yaxşılaşdırıb, ona birbaşa və ya dolayısı ilə (*o cümlədən, nəzarətində olan beynəlxalq maliyyə qurumlarının, qeyri-hökumət təşkilatların və b. xətti ilə*) kifayət qədər maliyyə və kredit yardımları etməyə başladı. Bu işə eforiyaya uyan o vaxtkı rus hökumətini ruhlandıraraq, onu büdcədən maliyyələşən qurumlarda məvacibləri dalbadal artırmağa stimullaşdırdı (*bu həmin dövr idi ki, Rusiyanın o vaxtkı baş naziri Çernomırdın yüksək tribunadan fəxrlə Rusiyadakı məvaciblərin Azərbaycanından on dəfə artıq olması bəyanatını verirdi*). Əlverişli da (*yəqin ki, yenə də həmin Qərbin stimullaşdırıcı təbliğatı ilə*), həmin ərafədə sosial gərginliyin qəfil artması və şaxtaçılarla müəllimlərin məvacibləri artırmaq tələbi ilə səngiməyən mitinq və tətillər keçirməsi bu addımı qaçılmaz edirdi, baxmayaraq ki, əslində bu pullar istehsal sahələrinə yönəldilməli idi. Bundan çox qısa bir müddət sonra, Qərb Rusiyaya maliyyə yardımını qəfil dayandırdı və Qərbin nəzarətində olan beynəlxalq maliyyə qurumları da, həmçinin. Ətalət üzrə verilən və arxasında real istehsalın, yaxud əmtəənin dayanmadığı bu şişirdilmiş məvaciblər, bir anda bankları iflic vəziyyətinə saldı və növbəti aylarda dövlətin əhaliyə heç bir maaş verə bilməməsi, Rusiyada hansı siyasi, sosial nəticələrə gətirib çıxardığı yəqin, çoxlarının yadındadır: Ayalətlər dövlət büdcəsinə vergi ödəməyi dayandırdılar və faktik olaraq, müvəqqəti müstəqil iqtisadi siyasət yürütməyə başladılar. Bunlardan bəziləri, hətta tamamilə müstəqillik qiyamına qaldı. Hiperinflasiya və artan sosial gərginlik qarşısında duruş gətirə bilməyən V.Çernomırdın vəzifəsindən istefaya getdi.

j) Sair hər növ vasitələrlə istehsalı ilə istehlakı, tələbi ilə təklifi, mədaxili ilə məxarici, kredit resursları mənbəyi ilə onlardan istifadə, dövriyyəsinə olan pul kütləsi ilə ona olan real tələbatı və s. arasındakı balansın pozulmasına, disproporsiyaya və s. nail olunur.

Sadələn bütün bu hallar üçün təzyiğin dinamikası – iqtisadi yardım, imtiyaz və ya güzəştin azaldılmasından, embarqoya və iqtisadi diversiyaya doğru təkamül edir.

Yekunda, iqtisadi təsirin psixoloji effekti barədə bir neçə cümlə:

- Müxtəlif dövrlərdə İrak, Yuqoslaviya, Kuba, Liviya və s. dövlətlərinə qarşı iqtisadi sanksiyalar tətbiq olunub. Bu sanksiyalar ölkə əhalisinin əsas hissəsinin həyat səviyyəsinin əhəmiyyətli səviyyədə aşağı düşməsinə, hiperinflasiyaya, bir çox zəruri məhsulların defisitləşməsinə və s. gətirib çıxarır. Uzunmüddətli iqtisadi böhran insanları ağzınlaşdırıb, onları bu burulğandan, təlatümdən özünü və ailəsini xilas etmək üçün həyat və ətraf insanlarla ölüm-dirim savaşına girməyə vadar edir. İnsanlar bir-birinə qənim kəsilir, qardaş-qardaşdan, övlad valideyndən üz döndərir. Ölkədə mənəvi pozğunluq, cinayətkarlıq və rüşvətxorluq ələmi başına götürür, perspektivi olmayan siyasi iğtişələr ölkəni bürüyür. Uzunmüddətli iqtisadi böhrandan üzlənən və ya ölkənin hərbi qüdrətini üstələmiş nümayişlərdən qorxuya düşən əksər əhalinin (*o cümlədən, bunun tərkib hissələrindən olan hərbi xidmətçilərin*) mənəvi-psixoloji durumu aşağı düşür. Buradakı istənilən qarışıqlıqda maraqlı olan qonşu dövlətlər hər dəqiqə sürpriz gözləyirmiş kimi göz-gözə dayanırlar. Dövlət xaosun qarşısını almaq üçün əlavə (*belə deyilsə, qeyri-populyar*) tədbirlər görməyə məcbur olur: Hərbi-polis sistemini gücləndirir, vətəndaşlarının müəyyən azadlıqlarını məhdudlaşdırır, vertikal hakimiyyətin dayanıqlığını gücləndirir, xarici bədxahlara əsas verir ki, burada insan haqlarının pozulması, söz azadlığının və digər bir sıra azadlıqların boğulması, diktaturaya meyl olunması və s. kimi məsələlər barədə ələmi haray-həşir salsınlar, bununla da buraya qarşı nəzərdə tutduqları perspektiv təzyiqlərini, hərbi müdaxilələrini qabaqcadan bəraətləndirsinlər, hər şeyi buradakı azılən sadə xalq kütləsinin xatirinə, söz azadlığının, şəxsiyyət azadlığının xilasını naminə etdiklərini əldə bayraq tutaraq, beynəlxalq ictimaiyyətin dil-əzmini bağlasınlar. Hansı ki, guya, lap əvvəldən bu ölkəyə qarşı iqtisadi sanksiya tətbiq edərək (*o cümlədən, məşhur «907-ci qərar» da bunun növmüxtəlifliyidir – müəl.*), bunun həmin ölkənin ali vəzifə sahiblərinin şəxsi həyat səviyyəsinə heç bir təsir göstərməyəcəyini və bütün yükü yalnız fəqir, şikəst, vicdanlı sadə

kütlənin üzərinə düşəcəyini, sanki, qabaqcadan bilmirdilər ki, indi də çox böyük canfəşanlıqla özlərini sadə kütlənin halına acıyan yeganə tərəf kimi təqdim edirlər.

IV.2.3.2.4. Hüquqi diversiya

Siyasi-inzibati (vəzifə səlahiyyətlərindən istifadə etməklə), iqtisadi (rüşvət yolu ilə) və s. təsirlər vasitəsi ilə hüquq-mühafizə orqanlarını, məhkəmə sistemini ələ alaraq, onların rəqibin əleyhinə olan mövqe seçmələrinə nail olunur. O cümlədən:

Qəsdən onda elə problemlər formalaşdırılır ki, o, bu orqanlara müraciət etmək, şikayət etmək məcburiyyətində qalsın. Şikayət etdikdən sonra isə buna ya heç bir reaksiya verilmir, müxtəlif bəhanələrlə şikayətinə baxılmır, ya da iş uzadılır, sonsuz get-gəllərə salınır, ondan hər dəfə yeni-yeni sənədlər düzəldib gətirməsi tələb olunur, nəticədəsə, ikili standartlar metodundan yanaşaraq, onu o qədər də qane etməyən qərarlar çıxarılır.

Adi vaxtda isə müxtəlif bəhanələr, şübhələr əsasında məhkəmə get-gəllərinə salınır, rahatlığı pozulur, evinə polis göndərməklə – qonşular, iş yerinə müxtəlif hüquqi sorğular göndərdirməklə – iş yoldaşları arasında onun barəsində müəyyən dedi-qodular, şübhələr formalaşdırılır (*baxmayaraq ki, bu polis və sorğular onu günahlandırmaq məqsədi güdməyib, hətta tamam mənasız bir məzmun daşıya bilər və ya onun şahidlik etməsi kimi məsələyə aid ola bilər*), ayrı-ayrı bəhanələr əsasında uşaqlarını da bu oyuna cəlb etmək, onlardan da müxtəlif məsələlərlə bağlı ifadə tələb etmək, imkan olsa, ümumiyyətcə, polis şöbələrinə çağırtdırır, orada onları sorğu-suala çəkmək və s. kimi vasitələrlə – evi-ailəsi yanında nüfuzuna zərbə vurulur, onlar qarşısında köməksiz vəziyyətdə qoyulur, əsəbləri ən son həddə qədər yerindən oynadılır (*baxmayaraq ki, bu, ən əclaf metoddur, lakin bir çox hallarda hüquq-mühafizə sistemində o qədər də anormal hesab olunmadığı hamıya yaxşı məlumdur*).

- **Devilən metodla bağlı müşahidə etdiyimiz bir nümunə:** hələ köhnə SSRİ dövründə bir-biri ilə dava edən iki qonşudan birisi, daha doğrusu, günahkar olan tərəf, o vaxtkı bölmə milislərini nə cürsə ələ alıb qarşı tərəfin üstünə qaldırdı və bir ay o, polis idarəsindən, polislərsə onun evindən əskik olmadılar. Qonşuların şahidliyi və digər səbəblər əsasında onu bu məsələ ilə əlaqədar günahlandırır cəzalandırmağın qeyri-mümkünlüyünü dərk etdikdən, üstəlik də evində-həyatında qeyri-qanuni olan nəşə bir şey tapa bilmədikdən sonra, kol-kosdan hörülmüş çəpərini əldə bəhanə edib, nadir quşların yuvasını uçurduğuna və təbiətə ekoloji ziyan vurduğuna görə tutub ona altı ay iş kəsdirilər.

IV.2.3.2.5. Texniki diversiya

Müxtəlif vasitələrlə enerji (ışıq, istilik, elektrik, yanacaq və s.) və kommunikasiya (rabitə, nəqliyyat, informasiya, təbliğat və s.) kanalları blokirovalanır, iş alətləri, işinə xidmət edən texnika və texnologiyası, cihazları sıradan çıxarılır.

Nümunə üçün, məs.,

Müəyyən vəzifə adamlarının hansısa bir şəxsə təzyiqli göstərməsi halında – anonim kanallarla onun işiğini, qazını, suyunu, telefonunu kəsdirməsi;

Dövlət orqanlarının hansısa cinayətkar və ya üsyankar qrupu mühasirəyə salarkən – onların müqavimətini qırmaq və əlaqələrini kəsmək, fəaliyyətlərini tromblamaq məqsədilə – ilk növbədə onların telefon rabitəsini və elektrik təchizatını kəsməsi; hansısa maraqlara cavab verməyən mətbu orqanının fəaliyyətini blokirovalamaq məqsədilə – mətbuatın əsas enerji kanalı olan poçt (*istər məktub və istərsə də abunə*) və faks xidmətini dayandırması; ayrıca şəxslərə və ya yenə də hansısa marağa (*məs., milli marağa*) cavab verməyən müəyyən qurumlara analogi təsir halında – onun kütləvi informasiya kanallarına olan çıxışını bağlatdırması (*o cümlədən, əsərlərinin, müsahibələrinin çap olunmasına fikirlərinin səsləndirilməsini, fəaliyyətinin nümayiş və ya müzakirə edilməsinə maneçilik törətmək və s. yolu ilə*), yaxud ixtiyarında olan bu cür vasitələri müxtəlif fəndlərlə iflasa uğratmaq, əlindən çıxarmaq yolu ilə tribunadan məhrum edib, kütlə və ya sosial dünya ilə rabitəsini blokirovalayaraq, bununla da onlara yuxarıdan təsir göstərmək imkanını iflic etməsi, bu kanalların ona verdiyi üstün “səs hüququnu”, rəy formalaşdırmaq imkanını əlindən alması;

Beynəlxalq aləmdə dövlətlərin bir-birinə bu cür təzyiqli halında – müxtəlif bəhanələrlə bir-birinə neft, qaz, elektrik və s. ixracını dayandırması, yaxud texnologiyasını məhv edən təxribatlar həyata keçirməsi və s. bu qəbildəndir.

20-ci əsrdə kompüter texnologiyasının meydana gəlməsi və onun həyatın bütün sferalarına müdaxilə etməsi, o cümlədən, iqtisadiyyatın əsasını təşkil etməsi, texniki diversiya üsullarını klassik bir səviyyəyə qaldırdı və bu diversiya formasını, bəzən siyasi və hərbi təsirdən daha effektiv bir vasitəyə çevirdi. Söhbət, müxtəlif virus həmlələrindən və onların törətdiyi destruktiv əməliyyatlardan gedir. Texniki diversiya üsullarının ən yığcam,

mükəmməl və əyani təsəvvür oluna bilən bir növü olması səbəbindən, həmçinin, assosiativ olaraq, bütün digər növ texniki diversiya növləri barədə də təsəvvür əldə etməyə və nəticə çıxarmağa imkan verməsi səbəbindən, bu diversiya növü barədə daha ətraflı məlumat verməyi və texniki diversiya fəndinin mexanizmini həmin bu diversiya növü təmsalında izah etməyi məqsəduyğun hesab edirik. Digər tərəfdən də, kitab ümumiyyətlə, müxtəlif növlü diversiya formalarının mexanizmini açmaq və onlardan müdafiənin yollarını araşdırmaq mövzusunda həsr olunduğundan, bir diversiya forması kimi, kompüter viruslarından söhbət açmaq da, bu kitabın ümumi məzmunu ilə uyğundur. Beləliklə, kompüter virusları, onların iş prinsipi, mexanizmi, təsir metodları barədə.

İlk əvvəl fikrimizi müxtəlif növlü kompüter viruslarını ayrı-ayrı parametrlər üzrə təsnif etməklə aydınlaşdırırıq (*kompüter viruslarının aşağıda verilən təsnifatının və onların xarakteristikaları ilə əlaqədar deyilənlərin müəllifliyi tam şəkildə bizə məxsusdur*).

Məqsədinə görə:

Müxtəlif növlü kompüter virusları müxtəlif fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən əsasən aşağıdakı məqsədlər üçün yazılır:

1. Bir-birinə rəqib olan digər istənilən profilli nəhəng firmaların, şirkətlərin bir-birinin şəbəkəsinə daxil edib, bir-birinin fəaliyyətini blokirovka etmək, kompüterlərini, lazımi informasiyalarını sıradan çıxarmaqla işini tormozlamaq məqsədilə;
2. Ayrı-ayrı firma, şirkət və ya maraqlı olan adi fiziki şəxslərin, konkret hansısa ünvanın informasiya bankından lazımi informasiyanı oğurlaması məqsədilə;
3. Ayrı-ayrı fərdi proqramçıların həm virus və həm də ardınca onun müalicəsini yazıb, pul qazanması məqsədilə;
4. Əlxləşmə, ABŞ dövlətinin rəqibi olan müxtəlif dövlətlərin (*məs., öz dövründə SSRİ və ÇİN*), qurumların, şəbəkələrin (*məs., bir sıra terrorist şəbəkələrin*), hərəkatların (*məs., anti-qlobalizm nümayəndələrinin*) və b. ABŞ dövlətini çökdürmək məqsədilə (*ABŞ-in hegemonluğunun və fəvqəlsürətli tərəqqisinin başlıca səbəblərindən birinin də məhz «internet» olması heç kimə sirr deyil*);
5. Kompüter və ya proqram istehsalçısı və ya yayıcısı olan bir sıra fiziki və hüquqi şəxslərin öz məhsullarının satışa qədərki yüksək texniki göstəricilərini, satışdan sonra qat-qat aşağı salaraq, bazarda daim tələbatı yuxarı qaldırmaq məqsədilə;
6. Bir-birinə rəqib olan kompüter və ya proqram istehsalçısı və ya yayıcısı olan ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərin öz rəqiblərinin məhsullarının zəifliklərinə hesabladığı viruslarla onlara qarşı mənfi rəy formalaşdırıb, öz məhsullarına qarşı tələbatı yuxarı qaldırmaq məqsədilə;
7. Yaxud da buna bənzər bir başqa məqsədlərlə yazılıb dövriyyəyə buraxılır.

Destruktiv imkanlarına görə viruslar təsnif olunma bilər:

1. **Zivansız:** yəni, kompüterin işinə heç cür mane olmayan (*yalnız öz yayılması ilə diskdə azad yeri azaldan*);
2. **Təhlükəsiz:** təsiri yalnız diskdə azad yeri azaltmaq, və bir sıra lazımsız qrafik, səs və s. effektləri yaratmaqla məhdudlaşan;
3. **Təhlükəli:** kompüterin işinə ciddi ziyan vuran;
4. **Cox təhlükəli:** yaddaşın sistem oblastına yazılmış kompüterin normal işi üçün lazım olan informasiyaları, proqramı, materialları və s. poza, kompüterin işində ciddi pozuntular yaradan, onun normal işini destabilizə edən və s. viruslar.

Məskunlaşma yerinə görə virusların aşağıdakı növləri bir-birindən fərqləndirilə bilər:

1. Operativ yaddaşda (*DOS, XMS, EMS...*);
2. Sistem sektorunda, o cümlədən, vinçesterin sistem yükləyicisini özündə ehtiva edən sektorda (*Master Boot Record*), yükləyici sektorda (*Boot-sector*) və diskin bölüşdürücü cədvəlində (*Partition Table*);
3. Fayllarda, o cümlədən, arxiv və qablaşdırılmış fayllarda (*RAR, ZIP, BZip, GZip, ARJ, LHA, ACE, CAB, JAR, AIN, UC2, HA, LZH, TAR, Z[Unix], InstallShield və s.-də*);
4. Və bunların müxtəlif formalı kombinasiyası formasında məskunlaşan viruslar.

Yayılma kanallarına görə viruslar: Bərk, lokal, şəbəkə və CD-ROM diskləri vasitəsilə yayılan növlərinə bölünə bilər.

İşə düşmə mexanizminə görə viruslar:

1. Hansısa komanda ilə; və ya,
2. Hansısa klavişə və ya klavişə kombinasiyası ilə assosiasiyada olan növlərə malikdir;

Alqoritm xüsusiyyətlərinə görə virusların aşağıdakı növləri bir-birindən fərqlənir:

1. Virus-kompanyonlar («*companion*» viruslar);

2. «Qırmızıtoxmaq» viruslar («worm»-lar);
3. Polimorf və ya öz-özünü şifrləyən viruslar («həyulə»-viruslar və ya «polymorphic»lər);
4. Stels-viruslar və ya gözəgörünməz-viruslar («stealth» viruslar);

Dilinə görə:

1. Kompüterin baza proqramının (DOS, Windows, Macintosh, Novell NetWare, OS/2, Alpha, Linux, Unix və s.) dilində yazılan viruslar;
2. Materialın emalı sisteminin (mətn redaktorlarının, elektron cədvəllərin və s.) dilində yazılan viruslar məlumdur.

Bunlar ümumi məlumatlar idi. Ümumən virusun necə işlədiyini bilmək üçün bunlardan konkret olaraq birini – ən geniş yayılmış olan sonuncunu götürüb ümumi mexanizmi onun təmsalında izah edirik.

Bugünkü gündə həmin kateqoriyadan, Microsoft Office proqramlarının (Word, Excel, PowerPoint, Access, Project...) əsasında duran VBA (Visual Basic for Applications) makro-dilində yazılan viruslar xüsusilə geniş yayılıb. Bu dildə yazılan viruslar Microsoft Office-in öz proqramları daxilində destruktiv fəaliyyət göstərməklə yanaşı, kompüterin ən ağılaalmaz resurslarına qədər hər yərə müdaxilə edib, komponentlərin normal iş ahənginə təsir göstərə bilirlər. Bu virus növlərinin də mexanizmini konkret təsnifatla açmağa çalışırıq.

Ümumi olaraq VBA (Visual Basic for Applications) dilində yazılmış virusları öz əməliyyat sektorlarına görə aşağıdakı kimi təsnif etmək mümkündür (mötərizə daxilindəki dırnaqların arasında virus tərəfindən deyilən əməliyyatı həyata keçirən komandaların adı yazılır):

1) Proqramın özü ilə əməliyyatlar

1.a) Makrokomanda (WB (WordBasic) və ya VBA (Visual Basic for Application) dilində olan komandalar) əməliyyatları

1.	Virus modula daxil olub, konkret makrokomandaları dəyişir və bununla da proseduraların iş istiqamətini başqa istiqamətə yönəldir	«Execute Find»
----	--	----------------

1.b) Prosedura (vəhdətdə icra olunan məntiqi ardıcıl makro-komandalar) əməliyyatları

1.	Virus yeni proseduralar yaradır	«VBProject.VBComponents.Item(n).Code module.CreateEventProc»
----	---------------------------------	--

1.c) Makros (proseduralar toplusu və ya operatorun komandası, yaxud da hansısa hadisənin təsiri ilə işə düşən VBA-nın proqram kodu) əməliyyatları:

1.	Makrosa yeni sətir əlavə edir	«VBProject.VBComponents.Item(n).Codemodule.AddFromString» və ya «VBProject.VBCompoents.Item(n).Codemodule.InsertLines»
1.1.	• o cümlədən, fayldan götürüb yeni sətir artırır	«VBProject.VBComponents.Item(n).Codemodule.AddFromFile»
2.	Olan sətirləri pozur	«VBProject.VBComponents.Item(n).Codemodule.DeleteLines»
3.	Olan sətirləri dəyişir	«VBProject.VBComponents.Item(n).Codemodule.ReplaceLine»

1.d) Modul (dəyişən və prosedura mətnlərinin toplusu) əməliyyatları:

1.	Modulları: İmport edir	«VBProject.VBComponents.Import»
2.	Eksport edir	«VBProject.VBComponents.Item(n).Export»
3.	Surətini çıxarır	«Organizer Copy» və ya «VB.MacroCopy»
4.	Pozur	«VBProject.VBComponents.Item(n).Remove» və

		«OrganizerDelete»
5.	Adını dəyişdirir	«OrganizerRename»
6.	Yenisini yaradır	«VBProject.VBComponents.Add»

1.e) Fayl ümüliyyatları

1.	Faylı (<i>faylları</i>) yazı rejimində açır	«Open For Append»
1.1.	• <i>atributlarını dəyişdirir</i>	«SetAttr»
1.2.	• <i>üzünü köçürür</i>	«Selection.Copy»
2.	Yeni fayl yaradır	«CreateObject(...)»
2.1.	• <i>və ya olanları kəsib atır</i>	«Kill»
3.	Yeni papka yaradır	«MkDir»
3.1.	• <i>və ya olanları kəsib atır</i>	«Rmdir»
4.	Mövcud fayl və ya papkanın adını dəyişir	«Name ... As ... »

2) Proqramdaxili digər komandalar

a)	Ümumi şablonun (<i>Normal.dot</i>) saxlanması barədə sorğunu dövrədən açır	«Options.SaveNormalPrompt = False»
b)	Virusdan müdafiəni dövrədən açır	«Options.VirusProtection = False»
c)	Klavişa basılmasını emulsiya etdirir	«SendKeys»

3) Xarici proqram və modullara müraciət

a)	Xarici proqramı avtomatik dövrəyə qoşur	«Shell»
b)	«ActiveX» mexanizminin işə salır	«CreateObject», «GetObject»...
c)	DirectX	
d)	API-funksiyaya müraciət göndərir	«Declare»

və s.

Kitab kompüter texnologiyası mövzusunda deyil, bir başqa mövzuya həsr olunduğundan, burada, sadalanan bu komandalardan hamısının iş prinsipindən, destruktiv funksiyalarının mexanizmindən uzun-uzadı danışmayıb, yalnız onların hamısının iş prinsipi barədə ümumi təsəvvür yaratmaq məqsədilə, bu sonuncu komandalardan fəaliyyət mexanizmi barədə müxtəsər izahat verməklə kifayətlənirik:

- 5.a) Məs., «Troja atı» adlandırılan virus «Shell» komandası vasitəsilə düşdüyü kompüterdən lazım olan informasiyaları toplayır, sonra gizli pəncərədə FTP-proqramını aktivləşdirərək, yıxdığı informasiyaları İnternet vasitəsilə lazımı ünvanla göndərə bilir;
- 5.b) Yaxud, «Macro.Word97.Melissa» virusu, və ya 2000-ci ilin sonlarında bütün dünyanı başına götürmüş məşhur «I love you» virusu («Məhəbbət virusu»): «CreateObject» komandası vasitəsilə *ActiveX* mexanizminin imkanlarından istifadə edib, istifadəçinin xəbəri olmadan, kompüterdə *Outlook.Application* obyektini yaradır. Sonra *Outlook* proqramının elektron ünvan kitabından bütün ünvanları götürür, yeni məktub tərtib edir, ona yolmuş sənəd əlavə edir və İnternetə ilk qoşulma anında həmin bu yolmuş sənədi ünvan kitabçasından götürdüyü bütün ünvanlara göndərir. Sonra da, həmin ünvanların hər birinin elektron ünvan kitabçasında olan bütün ünvanlara göndərir, və beləcə, sonsuz olaraq. Ələlxüsus nəhəng firma və poçt şəbəkələrinin elektron ünvan yaddaşında sonsuz böyük sayda elektron ünvanlar saxlanıldığını nəzərə alanda, virusun internet şəbəkəsi üçün təhlükəsini aydın təsəvvür etmək olar.
- 5.c) Virus «DirectDraw» və «Direct3D» mexanizmlərinin imkanlarından istifadə etməklə psixikaya təsir göstərən («*siniriflicədən*») video effektlər, DirectMusic vasitəsilə analogi xarakterli səs effektləri yaradır (*bu barədə ətraflı bax: burada, səh. 93*).
- 5.d) API-funksiyadan istifadə etməklə virus əməliyyat sisteminin və digər proqramların funksiya və proseduralarına müdaxilə edə bilir, o cümlədən, buradan sadalanan destruktiv fəaliyyətlərinin hamısını standart VB komandalарının heç birindən istifadə etmədən həyata keçirə bilir. Məsələn, hansısa faylı və ya papkanı kəsib atmaq üçün göstərilən VB komandasına əl atmadan bunu, sistem kitabxanası olan «Kernel32.dll» vasitəsilə həyata keçirə bilir.

Bundan əlavə deyilənləri tam dolğunlaşdırmaq və virus barədə təsəvvürü tam təkmilləşdirmək, virus proqramının necə göründüyünü əyani bilmək məqsədilə aşağıda təhlükəsiz bir virus proqramı tərtib edib veririk.

Proqramın iş prinsipini yoxlamaq və virusun təsir mexanizmini ayarı görmək üçün aşağıdakı iki xəttin aralığında yerləşən mətni kompüterin makros redaktoru hissəsinə yazmaq lazımdır. Bilməyənlər üçün daha da konkretləşdiririk ki, bu redaktoru açmaq üçün «Servis/Makros(*Tools/Macro*)» menyusundan və ya Alt + F11 düyməsindən istifadə etmək olar. Yazdıqdan sonra lazımsız bir Word faylını açın və ya 5-6 abzaslıq bir mətn tərtib edin (*abzasların mətnləri fərqli olmalıdır*). Bundan sonra nə zaman siz mətni saxlamaq komandasını (*menyü: Fayl/Saxlanıt və ya klavişa Shift + F12*) verdikdə mətnin abzasları bir-birinə qarışacaq. Bağlamaq (*menyü: «Fayl/Zakritğ» və ya klavişa Ctrl + w*) komandasını verdikdə isə bir müddət 4-5 abzasın mətnləri bir-bir ekranda görünüb, sonra da fayla Sizin xəbəriniz olmayan bir parol verib bağlayır. Əslinə qalsa, parol latın qrafikası ilə yazılmış bizim adıdır («*Cabbar*»). Mətni açmaq üçün bu parolu yazmaq lazımdır (*Birinci hərfin böyük olmasına xüsusi diqqət vermək lazımdır*).

Qorxmaq lazım deyil. Çünki bu virus təhlükəsizdir, yəni öz-özünü sənədlərə və ya kompüterin əlavə yerlərinə köçürmür, fayl və ya disket vasitəsilə başqa yerə yayılmır və s. Bir sözlə, yalnız təcrübə məqsədi daşıyır və axıra qədər elə yazdığınız yerdə də qalır. Pozandan sonra da özündən sonra kompüterdə heç bir iz qoymur.

Eksperimenti başa vurduqdan sonra isə bunu mütləq pozun və ya hansısa bir mətn faylına köçürüb saxlayın (*yəni ixtiyari halda, «şablon»da olmasın*). Əks halda, o bundan sonra bu kompüterdə açılan bütün Word sənədlərinin başına bu oyunu açacaq, yəni hamısının abzaslarını bir-birinə qarışdıracaq, bağlayanda da həmin parolu qoyacaq. Pozmaqda çətinlik çəksəniz, ümumiyyətlə, əsas şablon olan Normal.dot faylını («*C:/Program Files/Microsoft Office/Şablon (Template)*» papkasında) kəsib atın və ya adını dəyişin. Cəmi bir dəfə istənilən bir Word sənədi açan kimi proqram özü avtomatik olaraq yeni və tam təmiz şablon yaradacaq (*Ümumiyyətcə, əl altında heç bir anti-virus proqramınız olmadığı bir vaxtda kompüterinizi 50-60% virus növündən təmizləmək istəyirsinizsə, bu əməliyyatı tez-tez yerinə yetirin. Əgər bu şablona Sizin özünüz və ya idarənin proqramçıları tərəfindən hansısa işə lazım olan makroslar yazılıbsa [hansı ki, bu da çox nadir halda baş verən bir işdir], o zaman həmin makrosu adı «*.txt» faylında saxlayın, sonra yeni yaranan şablonun modullarına köçürün*).

Beləliklə, sadə bir zərərsiz virus proqramı:

```
-----  
Sub fileSave()  
Dim X, N, Passw, Parol  
    Passw = Array(67, 97, 98, 98, 97, 114)  
    Parol = "Parol."  
  
For N = 1 To 6  
    Mid(Parol, N, 1) = Chr(passw(N-1))  
Next  
  
With ActiveDocument  
    .Password = Parol: .Save  
End With  
  
End Sub  
  
-----  
Sub autoClose()  
With ActiveDocument  
    .InsertAfter " ": .Password = "": .Save: .Close  
End With  
End Sub
```


IV.2.3.2.6. Hərbi (fiziki) təzyiq

Ən son halda əl atılan bu metodla rəqibə qarşı aşkar və ya gizli kanallarla (o cümlədən, özgəsinin əli ilə)

sui-qəsd, diversiya-terror, fiziki güc tətbiqi, açıq müharibə və s. aksiyaları həyata keçirilir və başlıca olaraq, canlı qüvvə və texnikası, silah və sursat anbarları, enerji və kommunikasiya (*tranzit, rəbitə, təbliğat,...*) sistemi, infrastrukturuları, texnologiyası və s. dağıdılır, iflic edilir, blokirovkalanır, lazımi adamları (*o cümlədən, əvəzolunmaz kadrları, o cümlədən, yeri gəldikdə özü*) aradan götürülür və ya şikəst edilir, yer-yerdən bioloji təminatı (*qidaya, suya, yuxuya və s. olan tələbatı*), təchizat və rəbitəsi tromblanır, blokirovkalanır və s.

■ **Nümunə üçün, məs.**, adi həyatda baş verən müxtəlif davalar, kimlərsə bir başqaları vasitəsilə kimisə döydürməsi, evinə, avtomobilinə od vurdurtması, avtomobilinin benzin qabına benzinlə reaksiya nəticəsində müəyyən müddətdən sonra partlayan kimyəvi qarışıq atması, kiməsə qarşı “killer”lər tutulması və b. bu variantda nümunələrdəndir.

Azərbaycanın bugünkü gündə müharibə vəziyyətində olmasını və bu səpkili informasiyaların çox məhdud çərçivədə yayıldığını nəzərə alaraq, alimlərin və adi həvəskarların bu səpkili tədqiqatlarına müəyyən oriyentasiya məqsədilə, bugünkü gündə ayrı-ayrı dövlətlərin hərbiyyəsinin əsasını təşkil edən müasir silah və sursat növlərinin bəzilərinin mexanizmi barədə bir qədər ətraflı informasiya veririk:

IV.2.3.2.6.1. Psixotron silahlar

«**Psixotron silahlar**» adı altında müasir elmdə psixikanı idarə etməyə imkan verən texniki qurğular nəzərdə tutulur. Müasir elmdə insanın düşüncə aparatının mexanizmini izah etməyə cəhd edən bir neçə nəzəriyyə mövcuddur ki, onlardan biofiziki, biokimyəvi və soliton nəzəriyyələri xüsusilə aktualdır. Bunlardan *birincisində* – insanın fikir əməliyyatları beyində baş verən müxtəlif elektrik, maqnit və ya elektromaqnit hadisələri ilə, *ikincisində* – kimyəvi proseslərlə əlaqələndirilir, *sonuncu* isə – bunun sınırlarda yayılan xüsusi tənha dalğalar (*solitonlar*) vasitəsilə baş verən hal olduğunu izah etməyə cəhd göstərir. Deyilən məsələ ilə bağlı konkret nəticələrin əldə edilməsi, telepatiyanın mexanizmini açıqlayar, digər tərəfləndənsə, lazımi fikirləri insanların beyninə xüsusi dalğalar, sahələr, kimyəvi preparatlar vasitəsilə yeritməyə imkan verərdi. Hələlikə, qətiyyətlə demək mümkündür ki, bu sahədə heç bir əsaslı irəliləyiş mövcud deyil – əgər hipnoz mexanizmi ilə beynə lazımi komandaları, ideyaları və s. yeritmək imkanı verən bir sıra texniki metodlar (*məs., aşağıda [burada, səh. 93] izah ediləcək '25-ci kadr' virusu*) nəzərə alınmazsa.

Əvəzində isə, differensial formada emosiya və intellektin müxtəlif funksiyalarını aktivləşdirib-passivləşdirməyə imkan verən bir sıra nəticələr əldə edilmiş ki, bunların da əsasında müasir psixotron silahlar yaradılıb:

IV.2.3.2.6.1.1) **Xüsusi tezlik generatorları:** Müəyyən edilmiş ki, beyin bioritmlərinə (*2-10 Hers*) və ya geomagnet döyüntülər diapazonuna (*0,01-20 Hers*) yaxın tezliklərdə olan elektrik və maqnit sahələri əlahiddə bioloji təsir effektivdir. Məs., 0, 5 V/t və 2-8 Hers tezlikli elektromaqnit sahəsi – ürək yığılmasının tezliyini azaldır, qanın forma elementlərinin aktivliyini aşağı salır; 8 Hers tezlikli maqnit sahəsi – canlıların fermentlərinə passivləşdirici təsir göstərir; Maqnit vibrasiyalarının (*döyüntülərinin*) $H \leq 1E$ diapazonu – neyroendokrin sistemini pozur, baş beyin yarımkürələrinin neyronlarının funksional vəziyyətini dəyişir və s.; 1000 nonotesl amplitudalı və 5 – 7 mm. uzunluqlu elektromaqnit dalğaları – insanda idarəolunmaz dərəcədə böyük vahimə, dəhşət, qorxu hissi törədir.

Bundan əlavə, akustik dalğaların da müxtəlif spektrləri analoji təsir effektivdir. Məs., 9 Hers tezlikli infrasəs də, indicə deyilən 5-7 mm. uzunluqlu elektromaqnit dalğaları kimi, insanda ifrat böyük dərəcədə idarəolunmaz vahimə, dəhşət, qorxu hissi törədir. Sınaq məqsədilə, ilk dəfə klubların birində «dəhşət» filminin qorxulu səhnələrinin effektini artırmaq üçün bu tezlikli akustik dalğalardan istifadə edilmiş ki, o da, bütün tamaşaçıların idarəolunmaz vahimə içərisində hardan gəldi özünü klubdan bayıra atması ilə nəticələnib.

«Xüsusi tezlik generatorları»nın əsasında da, məhz bu elementlər dayanır. Əsasında bu tezlikləri induksiya etdirən xüsusi vibratorun və ya tranzistorların dayandığı qurğuları böyük bir ordunun üstünə məsafədən cəmi bir neçə dəqiqəlik tuşlamaq, böyük bir qoşunu bu xarakterli dalğalarla cəmi bir neçə dəqiqəlik şüalandırmaq kifayətdir ki, hamısı bir anda əllərində nə var tullayıb, vahimə içərisində hara gəldi qaçsın;

IV.2.3.2.6.1.2) **Xüsusi sahə generatorları:** İnsanı əhatə edən ətraf fiziki dünyanın təsirlərinin yalnız konkret diapazon həddi, yəni mövcudluğu müddətində adaptasiya olub, şərti mənada «normal» adlandırılacaq bugünkü mötədil həddi insan üçün zərərsiz və təhlükəsizdir. Bundan bütün kənarçıxılma halları, patologiya kimi, hətta insanın ölümünə də gətirib çıxara bilər. Bu sahələrin ifrat dozaları bir tərəfdən, fiziki effekt törədir, o cümlədən, havanı ionlaşdıraraq atmosferin kimyəvi tərkibini dəyişir, digər tərəfdən, psixi effekt törədərək insanda müvəqqəti və ya əbədi sinir iflici yaradır. **Hərbi** məqsədlər üçün onların məhz bu spektrləri xüsusi maraqlı doğurur və müvafiq laboratoriyalarda araşdırılır.

Müəyyən edilmiş ki, xüsusi tuşlanmış ifrat güclü elektrik və maqnit sahələri, insanda yuxarıdakı hala bənzər ifrat güclü qorxu, vahimə, vəhşət hissi törədir. Yaxud müəyyən edilmiş ki, elektromaqnit və akustik sahələrin ifrat böyük gərginlikli həddi (*ultraqısa dalğalar diapazonu*), bioloji təsir effektivdir və canlıların uzun müddət bu təsirlərə məruz qalması, onların anomaliyalı ölümlərinə gətirib çıxara bilər. **Nümunə üçün, məs.**, təqribən bu diapazona yaxın tezliklərdə işləyən mobil telefonların və radiotelefonların orqanizmə ziyanı barədə yəqin ki, hamı eşidib. Haşiyə kimi qeyd edək ki, ziyanlılığı barədə hamının yaxşı bildiyi rentgen şüaları və radioaktiv şüalar (*radioaktivliyin daşıyıcılarından biri olan qamma-şüalar*) məhz elektromaqnit dalğalarının ən son tezlik həddindən ibarət olan spektrlərindəndir. Həmçinin, akustik dalğaların (*səsin*) 6000 hers üçün 0,1Vt/m.-10Vt/m. diapazonundan kənar amplitudalarının ağrı və hətta iztirablı ölüm törətdiyi də məlumdur;

IV.2.3.2.6.1.3) **Psixogen təsir generatorları:** Yuxarıda insanın adaptasiya olduğu diapazon həddindən kənar yərləşən təsir spektrlərinin insana ziyanları barədə danışıldı. İnsanın qəbul edə bildiyi diapazon çərçivəsindəki siqnalların müxtəlif çalarları isə fərqli psixi effektlər törədir, insanda ayrı-ayrı emosional hallar induksiya etdirmək qabiliyyətinə malikdir. Məs., isti rənglər (*qırmızı, narıncı və sarı*) – insana oyandırıcı təsir göstərib, onun tənəffüs və nəbzini tezləşdirir, dərinləşdirir, arterial təzyiqini yüksəldir, onda narahatçılıq və həyəcan hissləri doğurur. *Əksinə*, soyuq rənglər (*yaşıl, mavi, göy və bənövşəyi*) – bunlara tam zidd nəticələr verib, sentimental və komfort əhval-ruhiyyə doğurur. Yaxud məs., limonun, lavandanın, çobanyastığının və səndəl ağacının ətri – beynin aktivliyini istənilən depressantdan daha tez zəiflədir, *əksinə*, qızılgülün, jəsinin, nanənin, mixəyin ətri – beyində boz maddənin (*hənsinin ki, miqdarı ilə intellekt əmsali birbaşa əlaqədardır*) hüceyrələrinə kofedən daha güclü oyandırıcı təsir göstərir.

Eyni qayda ilə digər bütün hiss kanalları vasitəsilə ətraf dünyadan aldığı siqnalların fərqli spektrləri də, insana fərqli psixi təsir göstərir (*bax: həmçinin, burada, səh. 63*). Bütün bunlara, aşağıdakı məsələlər üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb

edir: *Ävvälə* – müvafiq emosional fon insana hər hansı bir qərarı qəbul etdirə bilmək üçün əlahiddə rol oynayır (*məs., hamı yaxşı bilir ki, rəisin yanına onun əhval-ruhiyyəsinin xoş olduğu vaxtda girərkən, nəyəyə onun razılığını almaq ehtimalı daha böyük olur, nəinki pis olduğu vaxta*); *İkincisi* – insanın ətraf aləmə və insanlara münasibəti onun daxili durumu ilə birbaşa əlaqədardır. Belə ki, şən vaxtında ünsiyyətə meyl edib, ətraf insanlarda yalnız yaxşı cəhətləri sezdiyi halda, kədərli vaxtında, ruh düşkünlüyü zamanı isə, *əksinə*, insan hamını və hər şeyi yalnız qara rəngə görür, o cümlədən, özünə və öz qüvvəsinə inamı azalır və perspektivi barədə bədbin fikirlərə düşür; *Üçüncüsü* – mənfi və müsbət əhval-ruhiyyə insanın zehni və praktik fəallıq dərəcəsi üçün əlahiddə idarəedici rola malikdir. Belə ki, şən halında insan enerji ilə alışıb yandığı halda, depressiya vəziyyətində maksimum passivləşir və cüzi belə fəaliyyətdən dərhal yorulur; Və nəhayət, *sonuncusu* – bu təsirlər lazımı şəxsə və ya kütləyə nəyisə təlqin edən zaman onları hipnozabənzər bir vəziyyətə gətirməkdə transgen vasitə kimi əhəmiyyət kəsb edir. Psixogen təsir generatorlarından məqsəd, məhz zəruri anda bu tipli atmosfer formalaşdırmaqdır;

IV.2.3.2.6.1.4) **Holoqrafik illüziya generatorları:** Holoqrafiyanın nailiyyətlərinə əsaslanan bu cihazlar optik maxinasiyalar vasitəsi ilə müxtəlif illüziyalar formalaşdırmaq məqsədində xidmət edir.

- Kərfəz müharibəsində holoqrafiyanın imkanlarından geniş istifadə olunması barədə məlumat verilir. Belə ki, bir çox ərazilərdə qüvvələrin sayını süni şəkildə çox göstərmək məqsədilə, həqiqi qoşunların yaxınlığında (*özü də nisbətən təhlükəli ərazilərdə*) holoqrafiya vasitəsilə süni texnika, qoşun obrazı yaradılmış ki, bu da hər şeyi müşahidə vasitəsi ilə izləyən iraqılarda lazımı xof, psixoloji dezoriyentasiya yaratmaq işində əhəmiyyətli rol oynaya bilmiş.
- **Nümunə üçün, məs.,** ekstern situasiyalardan birində, yəni müttəfiqlərin quru qoşunlarının ifrat zəif olduğu, əlavə qüvvə gətirilməsinə isə müəyyən vaxt tələb olduğu mövqelərdən birində, NATO tərəfi məhz holoqrafik cihazlarla köməyə gələn böyük bir texnika, qoşun obrazı yaratmaqla, oraya qəfil hücum keçmiş iraqıların psixoloji durumunu zəiflətməyə və lazımı kömək çatdırılana qədər döyüşün intensivliyini tormozlamağa nail olması barədə informasiyalar verilir.
- Yaxud bir başqa halda, aktiv döyüşlərdən birində, İrak mücahidlərinin müqavimətini qırmaq üçün Yer səthindən bir neçə km. yüksəklikdə onların başı üzərində lazer holoqrafları vasitəsilə Həzrət Əlinin obrazı yaradılmış ki, fanatik və ifrat dindar ruhlu iraqılarda bunu, Həzrət Əlinin kafərlərlə mübarizədə onlara köməyə yetişməsi kimi qəbul edib, yerə qapanaraq duaya başlayırlar. Sonra bu «müqəddəs» müxtəlif jestlərlə müsəlmanlara öz dəstəyini ifadə edərək, onlara ardınca gəlməyi işarə edir. Nəticədə, demək olar ki, şüursuz vəziyyətdə (*şok vəziyyətində*) olan böyük bir qoşun, ruhlanaraq bir zombi kimi onun ardınca gedib, döyüşsüz-filansız müttəfiq qoşunlarının mühasirəsinə düşür.
- Sülhməramlı məqsədlərlə də bu effektlərdən geniş istifadə olunur. Məs., Hollivud kinofilmlərindəki vizual effektlərin (*məs., fantastik obrazların*) bir çoxu kompüter üsulundan savayı, həm də holoqrafik üsullarla yaradılır. Yaxud, məsələn, Rusiyada 1991-ci ilin yazında və 1993-cü ilin payızında bundan seçkiqabağı kompaniyada reklam məqsədilə istifadə olunub. Və ya V. Vıqotskinin xatirə günündə Vahaq məzaristanlığının üzərindəki buludlarda həmin üsulla – gitara obrazı, 1988-ci ildə müqəddəs üçlük (*Troitsa, Üç Üqnum*) günündə Moskvanın Krasnopresnensk parkının üzərində – Müqəddəs Məryəmin obrazı yaradılıb və s.

Bütün hallarda burada əsas alət lazer lifləridir ki, müvafiq obrazlar, məhz onların vasitəsi ilə atmosferin şüanı inikas etdirən üst qatında «toxunur», «cızılır», yaradılır;

IV.2.3.2.6.1.5) **Texniki viruslar:** Kompüter monitorları və ya adi televiziya ekranları vasitəsilə beyinə lazımı fikri (*lozunqu, ideyanı, komandanı, baxışı, kodu və s.*) yeritməyə imkan verən virus növləridir. Başlıca nümayəndələri aşağıdakılardır:

a) **“25-ci kadr” virusu:** Bugünkü gündə bu məqsədli cəmi vasitələr içərisində elmə məlum olan həlalik yeganə və ən güclü təsir üsuludur (*hətta bir neçə min ildən bəri insanlığa məlum olan hipnoz da, effektivliyinə görə ondan geri qalır*).

Təsirin mexanizmi insan beyninin unikal bir xüsusiyyəti ilə əlaqədardır. Belə ki, kinomotoqrafiyanın yarandığı ilk gündən insanın yalnız 25 kadr/san. sürəti ilə verilən kino lentlərini normal qavrayıb, digər sürətləri ekranda zolaqlar axını şəklində müşahidə etdiyi məlum olub (*Bugünkü gündə bu sürətin fərqli canlılar üçün bir-birindən fərqləndiyi müəyyənləşdirilib, məs., arılar üçün bu sürət saniyədə 300, tarakanlar üçünsə – 12 kadrə bərabərdir*).

İyirminci əsrin ikinci yarısında psixoloqlar bu 25 kadr arasına, nə isə filmə heç bir aidiyyəti olmayan müstəqil bir kadr yerləşdirməyi qərara aldılar və nəticəsi heyrətamiz oldu: Filmə baxanlar bütün filmi yaddan çıxarsalar da, bu bir kadrı beynlərindən heç cür silə bilmirlər, özü də, nəinki silə bilmirlər, hətta özlərindən asılı olmadan istər-istəməz onun məzmunundakı komandanı icra etmək üçün özlərini ölümə belə atırlar. Effektin mexanizmi barədə «Təlqin: İnsanları ayıqkən necə hipnoz etməli» bölümündə (*burada, səh. 67*) ətraflı şərh verildiyindən, burada, müxtəsər olaraq onu qeyd edək ki, iyirmibeşdəbir saniyə müddətində görünüb yox olan bu kadr, ifrat qısamüddətliliyi səbəbindən diqqəti cəlb edə bilməyib, filmin süjetinin təhlili ilə məşğul olan şüurun reaksiyasını doğura bilməsə də (*çünki «diqqəti» filmin süjeti ilə məşğul olan şüurun bu aralıq informasiyanı dərk etmək üçün ona köklənməyə praktik olaraq macalı olmur*), əslində ondan gələn siqnallar hiss reseptorlarına, göz analizatorlarına düşüb onları cüzi də olsa qıcıqlandırdığından, həmin bu mikroproseslər izsiz də itib getmir və periferik sinir impulsları şəklində şüur sensorunu dəf edərək birbaşa təhtəşüur sferasına düşür (*Özliyündə bu impulslar ani şüur gərginliyinin nəticəsi olduğundan, nisbətən daha böyük amplitudaya malik olmuş olur və faktik olaraq, informasiya solitonu məzmunu kəsb edir*). «25-ci kadr effekti» metodunda əsas informasiya arasına bu cür əlavə siqnallar dövrü olaraq yerləşdirildiyindən, ümumilikdə bütün bunlar beyinə soliton rezonansları şəklində periferik informasiya axınına təmin etmiş olur. Məlum olduğu kimi isə təhtəşüur ona daxil olan istənilən informasiyanı ağına-bozuna baxmadan icra etmək üçün müvafiq orqanlara göndərir, çünki beynin mexanizmi elə qurulub ki, təhtəşüura adı vaxta yalnız şüurun analiz edib, “müsbət rəy” verdiyi informasiyalar düşə bilər. Həmin bu «25-ci kadr» isə burada bir növ nəzərdə tutulmayan “dal qapı” və ya “əlyeri”dir (*Adətən izahsız olan bu effektin verilən izahı bizə məxsusdur*).

Metod ilk dəfə ABŞ-da klublardan birində film nümayişi zamanı sınaqdan keçirilib. Burada filmin lentinə, deyildiyi qayda ilə «Koka-kola için!» əmri yerləşdirilir. Film qurtaranda isə aşkar olur ki, klubun həyatindəki köşklərdə bütün digər içkilər satılmamış qaldığı halda bir dənə də olsun koka-kola qalmayıb.

Bugünkü gündə metoddan müxtəlif videofilmlər, peyk translyasiyaları və s. xətti ilə insanların beyninə lazımı ideologiyaları, baxışları, stimulları, motivləri və s. yerləşdirmək üçün geniş istifadə edilir.

Hazırda metodun səs üçün də xüsusi modifikasiyası işlənilib-hazırlanıb, yəni lazımı kodlar müvafiq auditoriyanın

beyninə, onların özünün xəbəri olmadan, müxtəlif radiostansiyaları dinlədiyi məqamda da yeridilə bilər.

Sülhməramlı məqsədlər üçün bu metoddan hazırda sürətli xarici dil öyrənmə metodu kimi aktiv istifadə olunur. Qeyd edək ki, adi hipnozda olduğu kimi bu metodun da bədəl-hipnoz (*posthipnoz*) deyilən xüsusi mürəkkəb variantı mövcuddur ki, bu halda təlqin bir növ xüsusi kodlar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bunun üçün individ və ya kütləyə hər hansı bir fikir təlqin edildikdən sonra bu onun beyində xüsusi «parolla» blokrovkalandırılır. Belə ki, onun beyinə hər hansı daha bir işarə təlqin edilir ki, sonradan təlqin obyektinə olan fərd və ya kütlə əsas təlqin materialını yalnız bu işarə – kodla rastlaşdıqdan sonra xatırlayır (*bu material onun beyində ondan sonra aktivləşir*) və özündən asılı olmayaraq icrasına başlayır. Bunun geniş yayılmış variantı vaxtdan parol vasitəsi kimi istifadə etməkdir. Belə ki, bu halda obyektə təlqin edilir ki, tapşırığı filan müddət sonra və ya ümumiyyətcə, filan vaxt icra et. Təlqin olunan vaxt çatdıqda assosiativ olaraq təlqin materialı aktivləşir. Bunun əvəzində hər hansı bir hadisədən, şəkildən, rəqəmdən və s.-dən istifadə taktikası da geniş yayılmış metodlardandır ki, bu zaman zəruri komanda bunlarla blokrovkalandırılır. Komanda yalnız obyektin həmin bu hadisə, şəkil, rəqəm və s.-lə rastlaşmasından və ya qəsdən rastlaşdırılmasından sonra aktivləşir (*əlavə olaraq bax: burada, sah. 63–66*);

b) “V-666” virusu: Beyinin fəaliyyətini kəskin keçidlərlə (*sıçrayışlarla*) passivləşdirib, aktivləşdirən, bununla da beyin damarlarında spazma yaradaraq ölüm törədən kompüter virusudur. Son 10 il ərzində Rusiyada minlərlə adamın bu virusdan öldüyü qeyd alınıb. Virusun, ələlxusus rusdilli proqramlarda, özü də əsasən siyasət, hərbi və iqtisadiyyatın idarəçiliyinin ali orqanlarında istifadə olunan proqramlarda aşkarlandığı qeyd edilir («666»-nın İblis rəqəmi olduğunu, yaqin, oxucu bilməmiş deyil);

c) “Pokemon” virusu: Qırmızı işığın saniyədə 10-3030 tezlikli titrəyişləri də beyin damarlarının spazmasını törədib, huşun itməsi və boğulma kimi nəticələrə gətirib çıxardığı müəyyənləşdirilib. Əsasında bu prinsipin dayandığı bu virus da, yuxarıdakı hər iki virus kimi, istər kompüter və istərsə də adi televiziya ekranları vasitəsilə yayımlana bilər. Məs., 01.12.199 tarixdə qafildən eyni gündə Yaponiyanın xəstəxanalarına epileptik tutmalarla 700-dən çox uşaq daxil oldu ki, sonradan bu uşaqların hamısının həmin gün televiziya «Pokemon» (“Cib ifriti”) adlı cizgi filminə (*multfilmə*) baxdıqları müəyyənləşdirildi. Sən demə, multfilmin lentində məhz deyilən bu virus var imiş;

d) Bu qəbildən olan sair növ viruslar: Deyilənlər, ələlxusus vizual kanallarla beyinə ötürülən texniki virus növləri idi. Bundan əlavə, insanın digər hissiyyat orqanları vasitəsilə, o cümlədən, eşitmə, iybilmə, dadılmı, lamisə, eləcə də, istiliyi, elektrik və maqnit sahələrini, qravitasiyanı (*təcili*) və s. hiss edən kanallarla da, ətraf dünyadan aldığı siqnalların bu xarakterli kombinasiyasını tapmaq üzərində xüsusi tədqiqatlar gedir ki, onlar psixika üçün virus xarakteri kəsb edib, onu idarə etməyə və ya məhv etməyə imkan verə bilər. Daktil kanal (*lamisə*) üçün aqupunktura (*inyəbatırma*) və nöqtə masajının bu kateqoriyadan olan xüsusi variantları artıq tapılıb (*yəni bu prinsiplə konkret meridianlar üzrə orqanizmin ayrı-ayrı nahiyələrindəki sinir ucluqlarına və ya belə deyilsə, aktiv zonalarına, müəyyən proqram ardıcılığı ilə təsir göstərməklə ciddi psixi effektlər əldə etmək mümkün olur*). «25-ci kadr effekti» metodu ilə beyinə ötürülən vizual virusun səs üçün xüsusi modifikasiyasının artıq yaradıldığı isə yuxarıda qeyd olunmuşdu. Hazırda hər iki variantın təkmilləşdirilməsi, eləcə də, digər hiss kanalları ilə qəbul edilən siqnalların bu cür virus səciiyyə daşıyan növlərinin axtarışı istiqamətində aktiv iş gedir.

IV.2.3.2.6.2. Psixotrop preparatlar

Normal və ya anormal psixi fəaliyyətə münasibətdə seçici aktivlik göstərən kimyəvi və ya təbii maddələr qrupudur. Beynin funksiyasına onun kimyəvi tərkibini dəyişmək yolu ilə təsir göstərir. Tipik nümunəsi adi zəhərlər və narkotik maddələrdir. Ümumi olaraq kimyəvi tərkibinə, farmakoloji dinamikasına, göstərdiyi effektdə və s. əsasən psixotrop preparatların çoxsaylı təsnifat variantları mövcuddur ki, biz burada da, bütün bu kitab boyu əsas götürdüyümüz, həmin dördlü prinsipə əsas götürərək, psixotrop preparatları hissiyyətə, emosiyaya, intellektə və iradəyə təsir edənlər olmaqla aşağıdakı variantda qruplaşdırırıq:

■ IV.2.3.2.6.2.1) Hissiyatın rəqulyatoru olan psixotrop preparatlar:

Bu kateqoriyaya əsasən elmdə psixodizleptiklər, psixodeliklər, psixotomimetiklər və ya elə-belə, hallyusinogenlər adlandırılan neyromediatorlar aiddir. Xüsusi effektiv nümunələri aşağıdakılardır:

— Dietil-lizergin turşusu (*yaxud, LSD-25. Preparat çovdar mahmızı [Claviceps purpurea Tulas] bitkisindən alınır*), meskalin (*preparat peyotl [Echinocactus williamsii] adlı kaktusdan alınır*), psilosibin (*preparat teonanakail [Psilosibis] adlı göbələkdən alınır*), psilasin, dimetiltriptamin (*DRT*), bufotenin, civə buxarı, benaktizin, delizid, həmçinin nisbətən azeffektli vasitələrdən – kannabinoidlər (*məs., xaş-xaş*), bəzi psixoaktiv və sintetik preparatlar (*məs., sernil, ditron...*), və indol ailəsindən olan digər preparatlar.

Bunlar elmdə başlıca hallyusinogen (*qarabasmatorədən*) maddələr kimi tanınır. Müasir tibbdə bu hal həmin maddələrin beyinin kimyəvi tərkibini dəyişməsi faktı ilə izah edilir. Göstərilən xüsusiyyətinə görə, həmin qəbildən olan preparatlar altıncı hissiyyəti oyadan, ilahi dünyaya yol açan, müqəddəs varlıqları görməyə imkan verən və s. vasitə kimi qədim cadu ayinlərində aktivliklə istifadə edilib (*hətta sadalanan bu maddələrdən hazırlanmış boyalardan tatuirovka rəngi kimi istifadə olunmasının özü də, qanı kəskin yoluxduraraq ciddi psixi pozuntular, fəsadlar törədir, hallyusinasiyalar yaradır*);

■ IV.2.3.2.6.2.2) Emosiyaların rəqulyatoru olan psixotrop preparatlar:

Müxtəlif emosiyaları induksiya etməyə və ya neytrallaşdırmaq məqsədində xidmət edən neyromediatorlar qrupudur. Psixikaya tam differensial formada təsir göstərir, yəni hər biri fərqli emosiyaları induksiya etməyə və neytrallaşdırmaq funksiyasını daşıyır. Başlıca nümayəndələri aşağıdakılardır:

— **Sevinc hissini neytrallaşdıran, yaxud kədər hissi formalaşdıran psixotrop preparatlar (psixoleptiklər və ya neyroleptiklər):** (1) Antipsixotik vasitələr – fenotiazinin, butirofenomun, tioksantin, klozapinin, rauvolfin, difenilbutil-piperidinin və b. törəmələri; (2) Trankvilizatorlar (*anksiolitik vasitələr*) – benzodiazepinin, qlikolon, trimetoksibenzoy turşusunun, propandiol və difenilmetanın və b. törəmələri; (3) Normotimiklər – litium duzunun müxtəlif törəmələri və s;

— **Kədər hissini neytrallaşdıran, yaxud sevinc hissi formalaşdıran psixotrop preparatlar (psixoanaleptiklər):** (1) Antidepressantlar (*timoleptiklər*) – (a) trisiklik və tetrasiklik antidepressantlar (*imipramin, amitriptilin və s.*), (b)

MAO (monoaminoksidaza) fermentinin inhibitorları;... (2) **Psixostimulyatorlar** – purinin, fenilalkilaminin, sidnonimin törəmələri;... (3) **Və s.**

- **Qorxu hissi formalaşdırən psixotrop preparatlar:** trimetin...
- **Qorxu hissinə neytrallaşdırən psixotrop preparatlar (timolitik vasitələr):** trankvilizatorlar – *sefedrin, trazodon, florasizin, trioksazin, mebikar, meprotran və s.*;
- **Agressiya hissi formalaşdırən psixotrop preparatlar:** *Bi-zet preparatı*;
- **Agressiya hissinə neytrallaşdırən psixotrop preparatlar:** Psixoleptik və antidepressant preparatların kombinasiyası;

■ **IV.2.3.2.6.2.3) İntellektin reqlyatoru olan psixotrop preparatlar:**

İntellektual fəaliyyəti, yaddaşı, diqqəti və s. aktivləşdirib passivləşdirmək məqsədinə xidmət edən preparatlar qrupudur. Təqribi üzvləri aşağıdakılardır:

- **İntellekti aktivləşdirəni psixotrop preparatlar:** *nootrop və qamgerkik maddələr*;
- **İntellekti passivləşdirən psixotrop preparatlar:** *benzodiazepinin, dibenzodiazepinin, fenotiazinin, tioksantenin və b. törəmələri (məs., eunoktin, fenazepam, propazin, aminazin, teralen, tizersin, sonapaks, xlorprotiksen, leponeks, atropin, skoqolamin və s.), həmçinin, bromkarbaminlər, barbituratlar və i.a.*

Bundan əlavə, düşüncə prosesinin biokimyəvi mexanizm üzrə baş verməsi versiyasına əsaslanaraq, konkret fikirləri generasiya etdirib, söndürə bilən maddələrin axtarışı istiqamətində də aktiv iş gedir ki, hələl bu sahədə əsaslı uğurdan danışmaq mümkün deyil;

■ **IV.2.3.2.6.2.4) İradənin reqlyatoru olan psixotrop preparatlar:**

Vazomotor aktivliyi blokrovka edən və ya stimullaşdırən preparatlar qrupudur:

- **İflicedici preparatlar:** *Tabun, zarin, zoman və V-qazlar*;
- **Qicolma üleyhinə olan preparatlar:** *Karbamazepin, klonazepam, morquksimid, pufemid, suksilep və s⁸...*

IV.2.3.2.6.3. Partlayıcı maddələr (eksplozivlər):

Bizə məlum olan ədəbiyyatlarda, adətən partlayış törədən maddələrin heç bir təsnifatı aparılmır və onlar hamısı birlikdə partlayış törədən maddələr sırasına aid edilir. Lakin biz daha aydın təsəvvür üçün partlayıcılıq xüsusiyyətinə malik olan maddələri aşağıdakı 4 kateqoriyaya ayırırıq:

- **Birinci kateqoriya partlayıcı maddələr:** Partlayıcı civə, qurğuşun-azid, qurğuşun-trinitro-rezorsinat, tetrozen, pikrin turşusu (*melinit*), diazodinitrofenol (*və ya onların qarışığı*);
- **İkinci kateqoriya partlayıcı maddələr:**
 - **Nitratlar:** ammoniya nitratı – məs., azot turşusunun duzu; spirt nitratları – məs., nitro-gliserin, nitroqlükol, nitrosellüloza (tüstüsüz barıt) və s.;
 - **Nitrobirləşmələr:** trotil, nitrometan, nitrobenzol və s. *və polinitrobirləşmələr:* trinitrotoluol, trinitrofenol və s.;
 - **Nitroaminlər:** tetril, heksagen, oktagen, etilendinitroamin və s. və i.a.
- **Üçüncü kateqoriya partlayıcı maddələr:** Transuran elementlər və ya aktinoidlər. Başqa sözlə, nüvə partlayıcıları. Partlayış nüvə parçalanması halında baş verir.
- **Dördüncü kateqoriya partlayıcı maddələr:** Hidrogenin ağır izotopu olan – tritium (3H). Partlayış – nüvə sintezi halında baş verir.

Partlayıcı maddələrin bu təsnifatının müəllifliyi bizə məxsusdur. Təsnifat – maddələrin təsəvvürsəsliliyi və partlayış gücünə əsasən aparılıb. Belə ki, hər növbəti kateqoriya partlayıcılar özündən əvvəlkinə nisbətən bir neçə yüz, və hətta bir neçə min dəfə artıq partlayıcılıq gücünə malikdir, ancaq ki, onun hərəkətə gəlməsi, yəni partlaması üçün isə, özündən əvvəlki kateqoriyanın maddələrinə nisbətən qat-qat artıq impuls («*detonasiya*») lazımdır. Buna görə də, hər bir kateqoriyaya aid olan maddələr, öz vəzifəsindən əlavə, həm də öz kateqoriyasından sonrakı maddələrin detonatoru yerində istifadə olunur.

Məs., I kateqoriya partlayıcılar ifrat həssasdırlar – onlar adi zərbədən, sürtünmədən, qılgıncımdan və s. partlayırlar, ancaq ki, çox kiçik gücə malikdirlər. Yəni onların partlayışı elə böyük dağıdıcılıq törətmir. Buna görə də, onlardan, əsasən uşaq oyuncaq-tüfənglərində, bayram pistonlarında, feyerverklərdə, pirotexniki effekt (*tüsti, işıq, səs və s.*) yaranan fişənglərdə və s., istifadə olunur. Həmçinin, bunlardan, yuxarıdakı təsnifatdakı II kateqoriyada duran partlayıcıları hərəkətə gətirmək, yəni partlatmaq üçün, onların detonatorları, kapsulları, pistonları və s. yerində istifadə olunur.

II kateqoriya partlayıcılar – müasir dünyada mövcud olan nüvə və termonüvə silahlarından savayı, digər bütün növ odlu silahların əsas özəyini təşkil edir. Aviasiya bombalarından tutmuş, alanzalara, stingerlərə, əl qumbaralarına, top və tank mərmilərinə və s.-ə qədər hamısı bu partlayıcılarla işləyir. Ancaq ki, onlar yuxarıdakı kimi adi zərbədən, sürtünmədən və s. hərəkətə gəlib partlamırlar. Xeyr. Onların partlaması üçün bir qədər artıq güc (*detonasiya*) lazımdır ki, bu məqsədlə də, onların detonatorları yerində, müxtəlif vasitələrdən, o cümlədən elektrik qılgıncımdan savayı, həm də bu birinci kateqoriya maddələrin partlamasından istifadə olunur.

III kateqoriya partlayıcılara, sadə dillə desək, adi nüvə bombaları, bir qədər elmi terminlərlə ifadə etsək isə – Mendeleeyevin dövrü sisteminin axırlarında yerləşən elementlər aiddir (*bu cədvəlin axırlarına doğru getdikcə, elementlərin atomunun dayanıqlığı zəifləyir*). Elmdə bunlara transuran maddələr, yəni həmin cədvəldə uran elementindən sonra yerləşən maddələr deyilir. Həmin maddələri adi vəziyyətdən çıxarıb, böhran vəziyyətinə, yəni partlayıcılıq həddinə gətirmək üçün çox-çox böyük detonasiya, yəni ilkin impuls zəruridir. Məhz həmin həddi əldə etmək üçün bu bombaların da içərisində, bizim yuxarıdakı təsnifatda II kateqoriyaya aid etdiyimiz maddələri, yəni adi bombaları partladırırlar. Başqa sözlə, nüvə bombalarının detonatoru rolunda adi bombalar çıxış edir. Nüvə bombasının içərisində böyük gücə malik bu bombaların partlaması, sadə sxemlə ifadə etsək, həmin nüvə maddəsinin bir-neçə atomunu parçalayıb dağıdır, yəni bu atomların elektron, proton, neytron və s. mikrozərrəciklərini bir-birindən aralayır. Bunlarsa öz növbəsində kiçik qəlpələri xatırladıb, digər atomları bu cür partladıb-dağıdır, onların da hər biri – digərlərini, beləcə «zəncirvari reaksiya» deyilən akt baş verir⁹.

IV kateqoriya kimi təsnif etdiyimiz partlayıcılara, sadə dillə desək «hidrogen bombası», elmi dillə desək, nüvə silahından bir neçə yüz və hətta bir neçə min dəfə güclü olan termonüvə silahları aiddir. Ağar nüvə bombalarının əsasında Mendeleev cədvəlinin sonlarında yerləşən maddələr durdusa, termonüvə bombalarının əsasında bu cədvəlin əvvəlində yerləşən maddələr (*əsasən, hidrogen, daha doğrusu onun izotopları – deyterium, tritium, Li⁶*) durur. Elə buradan da aydın görünür ki, bu 2 növ bombaların partlayışının fiziki sxemi tam şəkildə bir-birindən fərqlənməlidir və məhz ona görə də, biz onları fərqli kateqoriya partlayıcıları kimi təsnif edirik. Və həqiqətdə də, ağar əvvəlincilərdə partlayış atomlarının öz qəlpələrinə parçalanması formasında gedirdisə, burada əksinə, ayrı-ayrı hidrogen atomlarına fərqli qəlpələr kimi baxılır və bu qəlpələr birləşməyə vadar edilərək yeni maddə (*əsasən, Mendeleev cədvəlində hidrogendən sonra yerləşən heliumun müxtəlif izotopları*) yaradılır. Kvant fizikası dili ilə ifadə olunsaydı, burada nüvə sintezi prosesi baş verir. Yaranmış yeni elementin nüvəsi, özünü dayanıqlı vəziyyətə gətirmək üçün atom daxilindəki nukleidlərin yeni balansını formalaşdırır ki, nəticədə atom daxili energetik səviyyələri dəyişir və termonüvə partlayışı baş verir. Deyildiyi kimi, bütün bunlar üçün fərqli hidrogen atomunu bir atom şəklində sintez olunmağa vadar etmək gərəkdir. Bu isə adi məsələ deyil. Nüvə daxilindəki elektrostatik itələmə qüvvəsini dəf edib, 2 fərqli elementin protonunu nüvə cazibəsinin təsir göstərdiyi məsafəyə qədər bir-birinə yaxınlaşdırmaq üçün olduqca böyük təzyiç gərəkdir. Kvant fizikası bu problemi çox asan yolla həll edir: bunun üçün hidrogen bombasının içərisində kiçik atom bombası partlatmaq gərəkdir. Atom bombası, bir tərəfdən olduqca böyük təzyiç, digər tərəfdən nüvə sintezinin baş verməsi üçün gərəklən milyard dərəcə istiliyi verir. Beləliklə, termonüvə bombalarının detonatoru rolunda da, yuxarıdakı təsnifatda bizim ondan əvvəlki kateqoriyaya aid etdiyimiz nüvə bombaları çıxış edir.

IV.2.3.2.6.4. Kimyəvi silahlar

Müxtəlif toksin xarakterli maddələrdən və onların daşıyıcılarından ibarət vasitələr kompleksidir. Qaz və ya aerosol şəklində yayılaraq təcni havanı deyil, eyni zamanda, qidanı, su mənbələrini zəhərləyir, həmçinin orqanizmin açıq qalan bütün səthləri vasitəsilə xəsarət toxundurur. Hədəfə müxtəlif raket, fuqas, mürmi, mina, qumbara, xüsusi səpmə qurğuları aviasiya və artilleriya döyüş sursatları və s. vasitəsilə və ya su mənbələrini, qida anbarlarını yoluxdurmaqla çatdırılır. Başlıca növləri aşağıdakılardır:

- **IV.2.3.2.6.4.1) Ümumi təsirli zəhərləyici maddələr:** Bütün növ sintetik və təbii zəhərlər bu kateqoriyaya aid oluna bilər. Lakin hərbi sferada bunlardan yalnız xüsusi təsirli olan aşağıdakılar «kimyəvi silah» kimi tədqiq olunur və ayrı-ayrı mərhələlərdə tətbiq olunub: *sianid turşusu, xlorian, arsin, fosfin* və s.
- **IV.2.3.2.6.4.2) Boğucu maddələr:** Bu kateqoriyaya, əlverişli *fosgen, difosgen və xlorpikrin* aiddir. Bunlar havanı zəhərləyərək tənəffüs vasitəsilə orqanizmə keçir və məxsusi olaraq tənəffüs orqanlarını, o cümlədən, ağciyər toxumalarını zədələyir, dağıdır ki, bu da tezliklə boğulma törədib ölümlə nəticələnir. Təsir dərəcələri fərqlidir, o cümlədən, xlorpikrinin effekti minimumdur. Qeyd olunmalıdır ki, yuxarıda izah olunan «ümumi təsirli zəhərləyici maddələr» də, sair effektlərindən savayı, orqanizmə əsasən tənəffüs orqanları vasitəsilə daxil olub, analogi dağmtılar törədirlər;
- **IV.2.3.2.6.4.3) Sinerjifedici preparatlar:** *Tabun, zarin, zoman və V-qazlar*;
- **IV.2.3.2.6.4.4) Dəri irinlədirici zəhərlər:** Əsasən *iprit, azotlu iprit, lüizit* və b.-dan ibarət olan bu kateqoriyaya zəhərlər müəyyən ferment sistemlərini məhv edərək, hüceyrədaxili biokimyəvi maddələr mübadiləsini kəsir və hüceyrələrin ölməsinə gətirib çıxarır. Yuxarıdakı maddələrdən fərqli olaraq, gizli təsiretmə qabiliyyətinə malikdirlər. Belə ki, təsirin ilk əlamətləri özünü yalnız 2-12 saatdan sonra büruzə verir. Kumulyasiya təsiri və antidotları yoxdur. Döyüş şəraitində buxar-aerosol və damcı-mayə şəklində tətbiq edilir. Zəhərləyici və digər fiziki-kimyəvi xüsusiyyətlərinə görə bütün növ döyüş sursatlarında aktivliklə istifadə oluna bilər. Yüksək dozaları mərkəzi sinir sistemini məhv edərək ölüm törədir;
- **IV.2.3.2.6.4.5) Qıcıqlandırıcı-zəhərləyici maddələr:** Müvəqqəti olaraq sıradan çıxaran zəhərləyici maddələrdir. Geniş dairədə bunlar əsasən gözyaşardıcı və burun udlağı qıcıqlandıran qazlar kimi tanınır. Əslində isə, bunlar *adamsit, xlorasatefenon* və s. maddələridir.

Bunlar «Kimyəvi silah» kateqoriyasından olan ən əsas maddələrdir və döyüş zamanı müxtəlif şəxkalar, səpmə qurğuları, aviasiya və artilleriya döyüş sursatları və s. vasitəsilə tətbiq edirlər. Böyük hava sahəsinə və əraziyə yayıla bilməsi, kimyəvi mühafizə qurğuları olmayan sığınacaq və tikililərə, tank və döyüş maşınlarına daxil ola bilməsinə, yalnız canlılara təsir göstərən maddə nemətləri məhv etməsinə, eləcə də, «maya dəyərini» ifrat aşağı olmasına görə bir sıra mütəxəssislər kimyəvi silahları nüvə silahından daha effektiv silah növü kimi qəbul edirlər. Yeganə alternativ «bioloji silahdır».

IV.2.3.2.6.5. Bioloji (bakterioloji) silahlar

Bioloji silahlarda, əsasən taunun, vəbanın, Sibir yarasının, tulyaremiyanın, brüselyozun, melioidozanın sarı və başqa isitmə növlərinin, təbii çiçəyin, psitmakozanın (*ornitlozanın*), səpmə və qarın yatalağının, qripin, malyariyanın dizentiriyasının və b. törədiciyəli olan müvafiq mikroorqanizmlərdən, viruslardan, bakteriyalardan, göbäləklərdən və s. istifadə olunur. Bioloji silahlar da, eynilə kimyəvi silahlar kimi hədəfə müxtəlif raket, artilleriya, fuqas, mürmi, mina, qumbara, xüsusi səpmə qurğuları vasitəsilə və ya su mənbələrini, qida anbarlarını, rəqib milli valyutasını və s. yoluxdurmaqla, istehlak bazarına bu maddələrlə yoluxdurulmuş ərzaq ixrac etməklə, ayrı-ayrı təşkilatlarına bu maddələrlə yoluxdurulmuş məktub göndərməklə və s. yolları ilə çatdırılır ki, sonrakı mərhələdə artıq o, kimyəvi silahlardan fərqli olaraq eskalasiya, zəncirvari reaksiya doğuraraq epidemiyaya şəklində yayılır.

IV.2.3.2.6.6. Tektonik silahlar

Konkret episentrlərdə seysmik aktivliyi süni induksiya etməkdə məqsədinin xidmət edən texniki vasitələr kompleksidir. Mexanizmi eyni bir hədəfə ayrı-ayrı ərazilərdən müəyyən bucaq altında sinxron amplitudalı avtoşoklar fokuslamaq

prinsipinə əsaslanır. Onların kəşimə nöqtələrində (*yəni zəlzələ formalaşdırılması nəzərdə tutulan yerdə*) interferensiya effektlərinin minimuma endirilməsi ilə əldə olunan maksimal rezonans – gec-tez bu nöqtədə hansısa formalı yer sürüşməsi, dağ və ya qar uçuqunu, qaya sınımaları və s. törədir, təbii zəlzələnin yaratdığı faciələri yarada bilər. Ələlxüsus, amortizasiya effektinin minimum olduğu daş-qaya süxurlu dağlıq ərazilərdə xüsusi effektivdir. Fokuslanan avtoşoklar (*əslində, avtersoklar*) isə konkret istiqamətə yer altı ilə göndirilən adi zərbə dalğaları ola bilər¹⁰.

☉ Yeri gəlmişkən, Zəlzələ məsələsinin Azərbaycan üçün son günlər xüsusi aktuallıq kəsb edib, əbədi olaraq da aktual olaraq qalacağını nəzərə alıb, təbii zəlzələlər barədə də bir neçə söz: *Bir tərəfdən* Yer in Günəş, *digər tərəfdənsə* Yer in öz orbiti ətrafında qeyri-inersial hərəkətinin litosferaya (*Yerin quru sahəsinə*) göstərdiyi: **(a)** Mərkəzdənqaçma qüvvəsinin və **(b)** Korolies qüvvəsinin zəruri nəticəsi olan zəlzələlər, milyon illər ərzində Avrasiyanı Arktikadan, Cənubi Amerikanı Afrikadan, Şimali Amerikanı Avropadan, Avstraliyanı və Okeaniyanı isə Avrasiya və Afrikadan ayırdığı kimi, bugünkü gündə də bu proses sənəməyib və materiklərin sərhədlərində indi də davam etməkdədir. Azərbaycan bu dinamikada Avrasiyadan qopan növbəti nəhəng qəlpələrdən birinin sərhədinin tən ortasında yerləşir, hansının ki, trayektoriyası son bir ildə Türkiyədə, Gürcüstanda, Azərbaycanda və Türkmənistanda baş verən nəhəng zəlzələlərin episentrlərindən keçir (*Zəlzələlərin səbəbi ilə bağlı bu versiya bizə məxsusdur. Müasir elmdə zəlzələlərin mənşəyi əsasən: (1) Ayın öz perigeyasında Yerə göstərdiyi təsiri ilə; (2) Yer in elektrik və maqnit sahələrinin qarşılıqlı təsiri ilə; (3) Arınmış lavadan ibarət Yer nüvəsinin (mantıyanın) ellipsvari dövriyyəsi ilə; (4) Litosferanın əvvəldən bütöv olmayıb, astenosferada (mantıyanın üst səthində) 1-10 sm./il sürətlə «üzən» ayrı-ayrı plitələrdən (platformalardan), bloklardan ibarət olması ilə; (5) Qütblərin öz yerlərini dəyişməyə başlaması faktı ilə; (6) Qütblərdən ayrılıb ekvatora doğru yayılan və konkret en dairələrində, yəni bu gün seysmik cəhətdən aktiv hesab olunan ərazilərdə kəşşən (amplitudaları bu yerlərdə üst-üstə düşən) hipotetik dalğalarla və s. izah edilir*).

Azərbaycanlılar üçün əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq seysmik aktivliyin simptomlarından (*yəni zəlzələdən bir müddət əvvəl xəbər tutmağa imkan verən əlamətlərdən*) bəzilərini sadalayırıq:

- Zəlzələdən bir neçə il əvvəl yeraltı (*o cümlədən, quyu*) sularının tərkibində təsirsiz qazların, ələlxüsus radonun miqdarı artmağa başlayır və zəlzələyə bir neçə ay qalmış konsentrasiya maksimum həddə çataraq, stabilləşir;
- Zəlzələyə bir ay qalmış Yer altında uzununa seysmik dalğaların sürəti zəifləyir və onun eninə seysmik dalğalara nisbəti $V_p/V_s < 1,7$ həddində olur;
- Bir neçə gün qalmış yeraltı quyu sularının səviyyəsi enir və zəlzələyə bir gün qalmış, dilatasiya effektinin nəticəsi olaraq, öz əvvəlki səviyyəsinə qaydır;
- Bir gün və ondan da az vaxt qalmış atmosferin elektrik və maqnit sahələrinin gərginlikləri anomal səviyyədə güclənir; dağ süxurlarının müqaviməti zəifləyir;
- Heyvanlarda dəliliyə bənzər anormal psixi oyanmalar baş verir, heyvanlar hamısı öz yuvalarını tərk edib, bu yerlərdən uzaqlaşmağa can atırlar, yuvalarına girməkdən imtina edirlər, o cümlədən:
 - Ev heyvanları dəli kimi ora-bura vurnuxur, səbəbsiz olaraq həyəcan səsinə aləmə yayır, qəzəblərini bir-birinin üstünə töküüb bir-biri ilə vuruşur, yuvasına girməkdən imtina edir, sanki, yaxınlıqda canavar varmış kimi, narahatlıq və həyəcan içərisində səhərə qədər yatmırlar;
 - Ev quşları həyəcan və narahatlıq içərisində qışqırırsız, öz hınlalarına qayıtmaqdan imtina edir, uçub həyətdə ən hündür nə varsa onun üstünə qonurlar (*məs., hündür çəpərin, divarın, damın və b. üstünə qalxırlar*).
 - Yer altında yaşayan bütün heyvanlar, o cümlədən, ilanlar, qarışqalar, siçanlar, porsuqlar və b. hətta qışın saxtalı vaxtı da olsa, yerin üstünə çıxır və ətraf insanla dolu olsa da, onlara fikir vermədən aralarından keçərək bu yerlərdən uzaqlaşırırlar;
 - Quşlar maksimum yüksəklikdən uçur və ya ümumiyyətcə, buraları tərk edirlər;
 - Balıqlar başqa yerə miqrasiya edir, akvarium balıqları fasiləsiz, narahatlıqla akvariumun içində vurnuxur, az qala akvariumdan çıxmaq istəyir, dəniz və okeanların ən dərin qatlarında yaşayan balıqlar səthə çıxır, bəzən balıqlar oriyentasiyalarını itirərək, böyük dəstə ilə özlərini sahilə atıb ölürlər (*Yəni dənizdə tora əcaib heyvan düşübsə, deməli, yaxın vaxtlarda buralarda zəlzələ gözlənilir*);
 - Heyvanlar aclıq «elan» edirlər (*yəni hansısa gün tələyə nəsa bir heyvan və ya quş düşübsə, deməli, həmin gün zəlzələ ehtimalı yoxdur*); və s.¹¹.

Deyilən bütün simptomlar bilavasitə zəlzələ episentrinin 10-50 km.-liyində müşahidə oluna bilən effektlərdir və məsafəyə proporsional olaraq bu «indikatorların» xəta faizi artır.

IV.2.3.2.6.7. Genetik silahlar

Genetikanın nailiyyətlərinin hər b sferasına tətbiqindən ibarət vasitələr toplumudur. Son dövrlərə qədər bu sahədə ən perspektivli xətt kimi genetik seleksiya prinsipi aktual idi. İnsanın genetik kodunun (*genomun*) deşifrəsi, insan embrionlarının klonlaşdırılmasının, canlıların transgen dublikatının yaradıla bilməsinin mümkünlüyü və s. kimi kəşflərlə bu sahədəki bütün digər axtarışlar da, arxa plana keçdi və dərhal da kəşfin hər b sferasında tətbiq yerləri aradırılmağa başlandı. Ümumi olaraq, bu kəşfin hal-hazırda hərbi sahələrdə tətbiqinin, əsasən aşağıdakı istiqamətləri xüsusi diqqət mərkəzindədir:

- 1) Rəqib əhali və əsgərlərinin beyninə yad lozunqları, baxışları, ideologiyaları onların genetik kodunun transformasiyası vasitəsilə yeritmək;
- 2) Fiziki güc, dözümlülük, regenerasiya və çeviklik parametrlərinə görə adi insanı qat-qat üstələyən süni insanlar (*biorobotlar, androidlər, kibirlər, transgen mutantlar və s.*) və ya digər tip canlılar yaradıb orduları onlardan təşkil etmək, yaxud hansısa formadada hərbi məqsədlər üçün onlardan istifadə etmək;
- 3) Təhlükəli profillər (*məs., yanğınsöndürmə, minaaxtarma, kamikadzelik və s.*) üzrə istifadə etmək üçün infantil (*dərrəkəsiz*) mutantlar (*zombilər, manqurtlar...*) yetişdirmək;
- 4) Beyninin adi insanlar üçün passiv olan qatları oyandırılmış bu cür mutantlar yaratmaqla, bir sıra *sub-* və *ekstra-* sensor effektlər əldə etmək, o cümlədən: telepatiya, telekinez, teleportasiya və s. kimi qabiliyyətlər. Bunlardansa, müvafiq əməliyyatların (*məs., kəşfiyyatın və ya təxribatın*) effektini artırmaq məqsədilə istifadə etmək və analogi funksiyaya

- xidmət edən bir sıra bahalı cihazlara (*məs., radarlara, gizli qulaqasma qurğularına...*) və ya əməliyyatlara qənaət etmək;
- 5) Xüsusi profillər üzrə istifadə etmək üçün intellektlərinin fərqli sferası hiperinkışaf etdirilmiş mutantlar yetişdirmək;
 - 6) 4 və 5-ci bəndlərdə izah edilən tipli hiperhissiyatlı və (*ya*) hiperintellektli mutantları fərqli formada komplektləşdirərək, fərqli proqram rejimində düşünə bilən «biokompüterlər» şəbəkəsi yaratmaq ki, kompüterlərin belə həll edə bilmədiyi bir sıra problemləri onların qrup təfəkkürü vasitəsilə həll edə bilmək;
 - 7) Liderləri təhlükəli məqamda onların dublikatları arasında it-bata salmaq;
 - 8) Rəqib liderlərinin dublikatı vasitəsilə rəqib cəbhəsinə yalançı əmrlər, göstərişlər vermək;
 - 9) Rəqib cəbhəsində onların liderinin və ya adi adamların dublikatlarını yaymaq, onların hamısını çaş-baş salmağa, hamının bir-birindən şübhələnməsinə, son olaraq rəqib cəbhəsinin dezoriyentasiya olunaraq, iflic vəziyyətinə düşməsinə nail olmaq; və s.

IV.2.3.2.6.8. Zoo – silahlar

Bugünkü hərbiyyədə istifadə edilən qeyri-ənənəvi döyüş vasitələrindən daha bir qrupunu – təlim görmüş döyüş heyvanları təşkil edir. Bu kateqoriyadan itlərin fəaliyyəti nisbətən məşhurdur. Lakin bu, yalnız primitiv nümunədir. Belə ki, müasir hərbiyyədə heyvanlardan olduqca geniş spektrli funksiyalarda istifadə olunur, o cümlədən:

■ İtlərdən (*Qarabağda istifadə oluna bilər*):

- Minaları tapmaq və zərərsizləşdirmək üçün;
- Düşmən kəşfiyyatını tapmaq və zərərsizləşdirmək üçün;
- Sərhədi keçərək lazımı yerlərə mina, elektron müşahidə qurğusu, kəşfiyyat aləti, düşmənin diqqətini yayındıran müxtəlif predmetlər (*məs., arxadan hücum təsəvvürü yaratmaq üçün atışma səsi yazılmış maqnitofon*) və s. nəql etmək üçün;
- ... və s. funksiyalarında.

■ Delfinlərdən (*Xəzər hövzəsində istifadə oluna bilər*):

- Sualtı minaları tapmaq və zərərsizləşdirmək üçün;
- Sualtı qayıqları aşkar etmək və onlara maqnitli minalar yapışdırmaq üçün;
- Üzərinə bərkidilmiş xüsusi telequrğu vasitəsilə məsafədən sualtı məkana nəzarət etmək və ya sualtı kəşfiyyat aparmaq üçün;
- ... və s. funksiyalarında.

IV.2.3.2.6.9. «Humanist» adlandırılan müasir bəzi silah növləri

Müasir dövrdə ayrı-ayrı dövlətlərin hərbi arsenalı «humanist silahlar» adlandırılan vasitələrlə zənginləşmək üzrədir ki, bu kateqoriyadan olan kimyəvi vasitələrə qismən aiddir:

- Dəmir texnika və körpüləri əridən – fövqəlhəllədicilər;
- Yollara səpilərək asfaltı və avtomobillərin şinlərini əridən – fövqəlhəllədicilər;
- Təyyarələrin uçuş zolağına səpilərək onu sıradan çıxaran – fövqəlyapışqan; dəmir yollarına səpilərək onu sıradan çıxaran – fövqəlsürüşkən polimerlər;
- Benzin çənlərinə səpilərək yanacağı jeleyə çevirən – fövqəlkatalizatorlar;
- İnsan və texnikanı yerində dondurub saxlamaq məqsədində xidmət edən – tezdonan köpüklər... Və s...

IV.2.4. CADU, TILSIM, EKSTRASSENSORİKA

IV.2.4.1. CADUGƏRLİYİN TARİXİ	99
IV.2.4.2. CADUGƏRLİYİN NÖVLƏRİ VƏ MEXANİZMİ	101
IV.2.4.2.1. Tilsim	101
IV.2.4.2.2. Hipnoz:	102
IV.2.4.2.3. Kontaktsiz müalicə:	102
IV.2.4.2.4. Telekinez:	102
IV.2.4.2.5. Levitasiya:	102
IV.2.4.2.7. Teleportasiya:	102
IV.2.4.2.6. Sensitivistlik:	102
IV.2.4.2.7. Teleportasiya:	102
IV.2.4.2.8. Maddiləşmə-ərimə:	102

Error! Reference source not found. Error! Reference source not found. Error! Bookmark not defined.

IV.2.4.2.9. Spiritizm:	102
IV.2.4.2.10. Zombiləşdirmə:	103
IV.2.4.2.11. <i>Falçılıq (bəsirət, mantika, gələcəkgörmə)</i>	103
IV.2.4.2.11.1. FALÇILIĞIN NÖVLƏRİ BARƏDƏ	104
IV.2.4.2.11.1.1. <i>Presmologiya (Vəhylə gələcəkgörmə)</i>	105
IV.2.4.2.11.1.2. Astrologiya	105
IV.2.4.2.11.1.3. Spekulyasiya	107
0. Nostradamus barədə	108
IV.2.4.3. SİRLİ BİLİKLƏRİN MƏNŞƏYİ	109
IV.2.4.3.1. İtmiş sivilizasiyalar barədə	109
IV.2.4.3.2. Yerdənkənar sivilizasiyalar barədə	111

* * *

Cadu, tilsim və b. da təsirin növləri olduğu üçün burada onların mexanizmi, mahiyyəti və s. barədə də danışmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Elə ilk sətirlərdən qeyd etməyi vacib bilir ki, bu hissədə yazılanlar əsasında bizim cadu və ona yaxın biliklərin həqiqiliyini qəbul və ya rədd etdiyimizi zənn etməməli. Biz burada bu məsələlərlə bağlı bir sıra faktları sadalayırıq. Onlar əsasında nəticə çıxarmaq hər kəsin öz işidir. Biz sadəcə, kitabın məzmununa uyğun olduğu üçün bu mövzudan bəhs etməyi, özü də məhz bu stildə bəhs etməyi məqsədəuyğun hesab edirik. Həqiqətdə bütün bunlar barədə bizim özümüzün bir başqa qənaətlərimiz var və burada onları açıqlamağa zərurət görmürük.

Beləliklə, okkult elmlər barədə bir sıra ümumi mülahizələr.

Dünyanın həddən artıq çox guşaləri var ki, orada fizikanın, kimyanın nə olduğunu bilməyən insanlar var. Lakin dünyanın elə bir guşəsi və elə bir insanı yoxdur ki, orada cadugərliyin nə olduğunu bilməyən olmasın və orada hansısa mənadasa cadu elmi ilə məşğul olanlar olmasın. Afrikanın cənubunda onlara – «kuaren deyro», qərbində – «nqombo», mərkəzində – «menduk», Yava adalarında – «dikun», Qrenlandiyada – «anqanok», Peruda – «brucu», Rusiyada – «çarodey», «koldun», Uzaq Şərqdə – «yoq», «fakir», Yaxın Şərqdə, o cümlədən, Azərbaycanda – «cadugər» deyirlər. Hətta rəsmi elm də buna çox ciddi diqqət verir və bugünkü gündə cadugərliyin həddən artıq çox fenomenləri elm tərəfindən ciddi fakt kimi qəbul olunub, izah edilib. Onların həddən artıq çoxu elmə yeni baxış kimi daxil olub və elmin bir addım da irəliləməsinə kömək edib. Məsələn, bu gün artıq tam ciddi fakt kimi tanınan və dəqiq elmi izahı olan hipnoz, kontaktsiz müalicə, telekinez, zombiləşdirmə və, ümumiyyətcə, bugünkü ekstrassensorikanın həddən artıq çox məqamları belələrindəndir ki, onlar ilk dəfə cadugərlikdə meydana çıxmış, sirləri yalnız cadu ilə məşğul olanlara məlum olmuş və yalnız çox sonralar elm bu sirlərə yiyələnə bilmişdir. Hətta bugünkü rəsmi elmdə bu kateqoriyadan olan fenomenləri öyrənən xüsusi rəsmi elm bölməsi də yaranıb – parapsixologiya. Amma hər halda, bu elmin də səviyyəsi hələlik cadugərlik fenomeninin tam köklərinə gedib çıxmaqdan çox uzaqdır. Biz aşağıda bu kateqoriyadan da bizə məlum olan bir sıra sirləri ümumi formada izah edirik.

İlk əvvəl problemin tarixi ilə əlaqədar bəzi qeydlər:

IV.2.4.1. CADUGƏRLİYİN TARİXİ

Cadugərliyin kökləri ta ibtəidai icma quruluşuna gedib çıxır. Belə ki, bu dövrdə insanların məntiqi təfəkkürü hələ yaxşı inkişaf etmədiyindən onun hissi təfəkkürü, sensitivist qabiliyyətləri tam gücü ilə öz funksiyasını saxlayırdı. İsveç (*Draquenlox*), Avstriya (*Vilendorf*), Moraviya (*Vestonis*), İtaliya (*Savinyan*), Fransa (*Lespuç*), Rusiya (*Sibir*) və s. ərazilərində aparılan arxeoloji araşdırmalar da, o dövrlərdə cadu biliklərinin mövcud olması faktını təsdiqləyib. Belə ki, buralarda insanların müəyyən mistik rituallar, ayinlər icra etdiyinə dair 60-70 min il bundan əvvəlki dövrlərə aid təsvirlər tapılıb.

Y.e.ə. XX-X əsrlər Yer üzündə okkult biliklərin (*cadugərliyin*) öz apogeya həddinə çatdığı dövrdür. Belə ki, bu mərhələ Yer tarixində ən çox fəlakət, dağıntı mərhələsi kimi məlumdur. Eyni zamanda, bu dövrdən indiki zamanəyə bir sıra elmi biliklər gəlib çatıbdı ki, onların bir çoxu indiki bilikləri üstələyir (*bu barədə aşağıda danışılacaq*). Güman edilir ki, bu dağıntıları insanlar okkult qabiliyyətləri ilə, biri-biri ilə mübarizə zamanı törədiblər. Yeni eradan əvvəl XII-X əsrlərdəki global dağıntılar bu sivilizasiyanı öz bilikləri ilə birlikdə Yer üzündən silib (*həmin dövrdə real olaraq baş vermiş bu dağıntıları, eləcə də, məşhur Atlantida sivilizasiyasının dağılmasını, bir çoxları məhz cadugərliyin müharibəsinin qurbanı hesab edirlər*).

Cadugərliyin oyanışının yeni mərhələsi artıq öz başlanğıcını daş dövründən (*y.e.ə. V-III əsr*) götürür. Belə ki, məhz bu mərhələdən etibarən okkult elmlər bir epidemiyə kimi uzaq Hindistandan Avropaya kimi bir ərazini başına götürür. Yaxın Şərqdə – magiyanın, zərdüştcülüyün, Avropada – orfeizmin, elevsizmin, esseizmin, Hindistanda – yoqa təliminin və b. meydana çıxması məhz bu dövrlə əlaqədardır. Bunların bəziləri barədə müxtəsər informasiya veririk:

Magiya öz mənşəyini indiki İran Azərbaycanının ərazisində yaşamış Maq adlı bir tayfadan götürür. Onun www.uemu.biolmali.com [Ormukitabxanası](http://www.Ormukitabxanası) 99

barədə məlumat verən yeganə mənbə Herodotun «tarix» əsəridir ki, burada onların y.e.ä. VII əsrdə yaşadıkları və qəribə dinə malik olduqları göstərilir. Fars imperiyasının banisi Kirin (e.ä. 529-cu ildə Azərbaycan qarşı müharibədə öldürüldü) dövründə magiya İranın rəsmi dini elan edilir. Burada həmçinin Maqların misirlilərlə birlikdə yüksək astronomik, riyazi, mistik biliklərə malik olduqları göstərilir. Lakin onlar əsas bilikləri gizli saxlayıb, nəsil-dən-nəslə ötürdüyündən bu barədəki bilikləri də özləri ilə birlikdə qəbrə apardılar. Əlxlüsüs də, bu dinlə qan qohumu olan zərdüştcülüyə, atəspərəstliyə qarşı sonradan bütün dinlər tərəfindən «səlib yürüşü» elan edildikdən sonra.

«**Yoqa**»: Həmin mərhələ Hindistanda «yoqa» mistik təliminin meydana gəlməsi dövrü kimi məlumdur. «**Yoqa**» sözü öz mənşəyini sanskrit dilindəki «yuq» sözündən götürür ki, o da tərcümədə «birləşmə», «qovuşma», «tövhid» mənasını verir. Yoqa – altı əsas ortodoks hind fəlsəfi sistemindən birini təşkil edir. Bu təlim ilk dəfə sistemli şəkildə qədim hind müdriki Patacalinin (e.ä. I əsr) «Yoqa sutra» əsərində təsvir edilir. Ümumi halda, yoqa sistemi – xatxa-yoqa, raca-yoqa, karma-yoqa, jnani-yoqa, bxakti-yoqa və s. kimi mərhələlərə bölünür ki, bu mərhələlərin hamısından uğurla keçənlər müasir yoqlar kimi havada uçmağı, özgələrin fikirlərini oxumağı və s. bacarırlar (bu barədə bir qədər sonra danışılacaq). Yoqa təlimi bugünkü elmə təsir etmiş ən güclü mistik cərəyandır və bugünkü alimlər mistikanı, fəvqəltəbii qabiliyyətləri analiz etmək üçün ən çox hind yoqları üzərində təcrübə, müşahidə aparırlar. Demək olar ki, fəvqəltəbii qüvvələrin sirrini bugünkü günə qədər yaşadan yeganə mistik təriqətdir.

Orfeizm, elevsizm, esseizm: Eyni zamanda, həmin ərəfədə mistika bir epidemiyə kimi qədim Yunanıstanı da başına götürür. Həmin mərhələ Yunanıstanda **esseizm (yəhudi mənşəlidir), orfeizm, elevsizm,** və s. kimi mistik cərəyanların yarandığı dövrdür. Bunlardan orfeizm xüsusi yerə malikdir. Belə ki, sonradan onun təsiri altında pifaqorçuluq, masonçuluq, qnostisizm və s. kimi mistik cərəyanlar meydana çıxdı.

Pifaqorçuluğun banisi qədim yunan filosofu, riyaziyyatçısı Pifaqor (e.ä. VI-V əsr) hesab edilir. Pifaqorun öz gəncliyində Yaxın Şərqi, Hindistana və s. səfər etdiyi, İranla müharibədə əsir düşüb, buraların xalqlarından yüksək biliklər alıb öz vətəninə qayıtdığı məlumdur. Eyni zamanda, Pifaqorun mistikanı da şərqdən əxz etdiyi mübahisəsiz qəbul edilən faktlardır. Onun ardıcıllarından ən məşhuru Tianalı Apolloniyadır ki, onun gələcəksöyləmələri, ölmüş zadəgan qızı həyata qaytarması və s. barədə tarixdə bir sıra sənədlər qalıb.

Masonçuluq öz mənşəyini qədim Misir peyğəmbərləri İliya və Enohun (bu sonuncu Avropada Böyük Kopt kimi tanınır) təlimlərindən götürür ki, XIX əsrdə İngiltərədə bu cərəyan hətta hakimiyyəti ələ keçirmək səviyyəsinə qədər güclənmişdi. Bu cərəyanın məşhur cadugər Kaliostro kimi nümayəndələri olub.

Yeni Eranın əvvəllərində meydana çıxmış digər güclü mistik cərəyan – **qnostiklikdir.** Onun meydana çıxması aşağıdakı tarixçə ilə əlaqədardır:

Yeni eranın başlanğıcında meydana çıxan xaçpərəstlik dini ilk günündən magiyaya, okkult elmlərə qarşı bərk barışmaz mövqe tutur. İmperator Feodosinin əmri ilə İsgəndəriyyə keşişinin məşhur «İsgəndəriyyə kitabxanası»nı yandırması (391-ci il) də, məhz bu səbəbdən baş verdi. Belə ki, bu dinə əleyh olanları «cadu» kimi güclü silahdan (eləcə də, digər biliklərdən) məhrum etmək üçün onları bu biliklərin mənbəyindən ayırmaq yeganə yol idi. Tarixdən məlum olduğuna görə, şahər hamamı 6 ay bu kitabxananın kitabları ilə qızdırılıb.

Bu mərhələdən etibarən okkultizm, həqiqətən də, bir elm kimi tənəzzülə uğramağa başladı və İsgəndəriyyə kitabxanası ilə birlikdə bəşəriyyətin min-min il ərzində damla-damla topladığı biliklər də puça getdi.

O vaxtdan başlayaraq xaçpərəstliyin əleyhdarları vahid cəbhədə birləşməyə, itirilmiş tarixlərini, elmlərini, qüvvələrini bərpa etməyə başladılar. Buraya bir tərəfdən yəhudilər, digər tərəfdən müxtəlif mistik təriqət nümayəndələri daxil idilər. Bu sonuncuların içərisində «qnostiklər» deyilən mistik təriqət xüsusilə məşhur idi (əsasını maq Simon qoyub). Məhz qnostiklər itirilmiş okkult bilikləri bərpa etməyi qarşılarına məqsəd qoydular və bugünkü dünyanın ən mistik kitabı və ya təlimi olan məşhur «Kabbala» bu intriqaların nəticəsi kimi meydana çıxdı.

«**Kabbala**» mistik təlimi iki hissədən: «Quruluş Kitabı»ndan («Səfər İtzirah»dan) və «Mövcudluq Kitabı»ndan («Zöhər»dən) ibarətdir.

Bu ikinci kitab birincinin şərhini kimi XIII əsrdə (1275) Aramaikalı (İspaniya) kabbalist Mozes de Lion tərəfindən yazılıb. Birincinin yazılma tarixi isə ondan min il əvvəl – yeni eranın başlanğıcına gedib çıxır. Kitab başdan-baş izahı indiyə qədər də tapılmayan simvolik dildə yazılıb. Sonradan onun şərhini üçün onlarla kitab yazılsa da, «Kabbala»nın həqiqi məzmunu bugünə qədər açılmayıb. Həyat və kainat barədə qədim müdriklərin biliklərinin simvolik ifadəsi, sistemləşdirilməsi hesab edilir. Deyilənlərə görə, onun müəllifləri kitabın yazılması üçün bu üslubu məhz ona görə seçdilər ki, onun məzmunu onların düşmənləri (o cümlədən, xaçpərəstlər) üçün həmişə qaranlıq qalsın. Kabbala sistemi orta əsr, eləcə də, bugünkü dövr alimlərinə, filosoflarına, rəsmi fəlsəfəsinə təsir göstərmiş ən güclü mistik təlimlərdəndir.

Sufizm: İslam ölkələrinin ən güclü mistik təlimi **sufizm** hesab edilir. Sufizm öz mənşəyini İran maqlarının, türk şamanlarının və Hindistan yoqlarının təlimlərindən götürür.

Yuxarıda qədim Misir kahinlərinin, Sibir şamanlarının və b. cadu təlimindən danışılmadı. Əslində bu təlimlərin tarixi yuxarıda sadalanan tarixdən daha qaranlıq, daha qədimdir. Biz yalnız ümumi təsəvvür yaratmaq məqsədilə bu barədə müxtəsər nə isə danışmağı vacib bildik.

Yeni eranın başlanması ilə çox qısa bir vaxt ərzində okkultizm sivilizasiyası din sivilizasiyası ilə, daha sonra isə rəşional elm sivilizasiyası ilə əvəz olundu. Bu biliklərin gətirdikə unudulmasında, ələlxüsus, dünyanın aparıcı hər üç dini tərəfindən okkult biliklər üzərində sensor qadağası qoyulması əlahiddə rol oynadı. Tək-tək adamlar onların bir qismini gizli saxlayıb nəşildən-nəşlə ötürməklə yaşatsalar da, onlar da, hansısa mərhələdə inkvizisiyanın əlinə keçib, sahibiqarışıq məhv edildi.

Bununla belə, hər üç dinin təsir dairəsindən kənarında olduğuna görə, yaxud bir başqa səbəbə görə, bir sıra qədim cadu növləri indiyə qədər də, yaşayıb gəldi, baxmayaraq ki, bunların itmiş növlərlə müqayisədə çox bəşit olduğu həmişə etiraf edilib. Bunlardan nisbətən məşhur olanları barədə bu fəsildə yeri gəldikə ümumi söhbət açılır.

Haşiyə kimi bir şeyi qeyd edək ki, okkult elmlərin, cadugərliyin inkişafı həmişə təqribən Yaxın Şərqlə əlaqədar olub. O cümlədən, təsadüfi deyil ki, hər üç dinin – yəhudilik, xaçpərəstlik və islamın peyğəmbəri, eləcə də, yüzlərlə digər əznüfuzlu peyğəmbər – Süleyman, Davud, Yaqub, Yusif və b. məhz bu ərazilərdə dünyaya gəlmişdilər.

IV.2.4.2. CADUGƏRLİYİN NÖVLƏRİ VƏ MEXANİZMİ

İndi isə problemin özü barədə.

«Cadugərlik» sözü özlüyündə mücərrəd bir anlayışdır. Bu ad altında onlarla, və bəlkə də yüzlərlə bir-birindən fərqlənən fenomenal hal və qabiliyyətlər nəzərdə tutulur. Bunların bir qismi təqribən aşağıdakılardır:

- 1) Tilsim;
- 2) Hipnoz;
- 3) Sensitivistlik;
- 4) Telepatiya;
- 5) Kontaktsiz müalicə;
- 6) Falçılıq (*mantika, gələcək görmə*);
- 7) Levitasiya;
- 8) Telekinez;
- 9) Teleportasiya;
- 10) Maddiləşmə-ərimə;
- 11) Spiritizm;

Və s.

Aşağıda bunların hər biri barədə müxtəsər söhbət açılır:

IV.2.4.2.1. Tilsim

Hind kahinlərinin müxtəlif cadularla məşhur Sultan Mahmud Qəznəvinin tilsimə saldıqları tarixdən məlumdur. Tilsimin nəticəsində düçar olduğu naməlum xəstəlikdən uzun müddət müalicə tapa bilməyən Sultan Mahmud, nəhayət, müdriklərin məsləhətinə əsasən, yalandan hər tərəfə car çəkdirir ki, guya, Sultan artıq sağalıb. Bundan sonra çəş-baş düşən kahinlər öz bütllərinə şübhə etməyə başlayırlar və qurduqları tilsimin qüvvəsinə olan inamları itir. Bununla da tilsim qırılır ki, ondan sonra sağalıb ayağa duran Sultan Mahmud maneəsiz Hindistanı zəbt edir.

Yaxud Makedoniyalı İsgəndərin də tilsim qurbanı olduğu tarixdən məlumdur. Belə ki, Hindistanı zəbt edən İsgəndər buranın kahinləri tərəfindən yaxşı qarşılanır və onlar İsgəndərin şahlığını da qəbul etməyə hazır olduqlarını bildirlər. Lakin... bir şərtlə: İsgəndər şahlıq taxtına çıxarkən min ildən bəri müqəddəs məbəddə saxlanılan qədim bir tacı başına qoymalıdır. İnəmə görə bu tac tilsimlidir və Hindistan taxt-tacına sahib olan hər kim müqəddəs bütllərin ürəyincə olmasa o, bu tilsimli tacı başına qoyan kimi dərhal ölməlidir. Özünün ilahi mənşəyinə inanan, yaxud da ki, kahinlərin söylədikləri bu moizələri cəfəng hesab edən İsgəndər şərtlə razılışır və aydın bir gündə, şəhər meydanlarının birində tacqoyma mərasimi keçirir. Həmin bu tacı kahinin əlindən alıb başına qoyur, və... ölməyib sağ qalır. Kahinin, və onun ardınca da, əhalinin dilindən qoparılan alqış sədaları altında İsgəndər tacı çıxarıb müqəddəs məbəddə qaytarır, özü isə gülürüzlə meydanı tərk edir. Bundan bir neçə gün sonra başından başlayan güclü ağrılar İsgəndəri yatağa salır və daha bir neçə gün sonra artıq 33 yaşlı gənc İsgəndər dünyasını dəyişir.

Burada bir neçə məqam var. Bu *birinci halda* – söhbət hansısa inamın gücündən gedirsə, *ikinci halda* cadu – elmi izaha malikdir. Belə ki, buradakı tac tilsimli olmayıb, hind alimlərinin, kahinlərinin öz ölkələrini yadellilərdən xilas etmək üçün düşünüb yaratdıqları silah idi. Belə ki, həmin tacın üzərinə Günəş işığını beynin konkret nöqtələrinə fokuslayan yaqut dənələri düzülübmiş ki, yaqutun da, Günəş işığını birə min gücləndirdiyi lazer fizikasından məlumdur (*fizikada yaqut optik kondensator kimi istifadə olunur və ilk lazer silahları məhz yaqut üzərində qurulmuşdu. Hal-hazırda da lazerlərin bir çox növləri hələ də yaqut üzərində qurulur*). Nəticədə, İsgəndərin beynin toxumaları zədələndi və beyninə qan sızdı.

İndi isə, cadugərliyin digər növləri barədə:

IV.2.4.2.2. Hipnoz:

Termin məşhur olduğundan izahına əlavə vaxt sərf olunmur.

IV.2.4.2.3. Kontaktsiz müalicə:

Bioenerji vasitəsilə müalicədən söhbət gedir. Məşhur ekstrassenslərdən olan Cuna Davitaşvilinin (*Yevgeniya Yuvaşevnanın*), A.Kaşpirovskinin, A.Çumakın və b. qabiliyyəti ayrı-ayrı vaxtlarda ABŞ laboratoriyalarında da yoxlanılıb və təsdiqlənib, fenomenin reallığı rəsmi şəkildə qəbul edilib;

IV.2.4.2.4. Telekinez:

Heç bir kontakt olmadan uzaqdan-uzağa predmetlərə təsir göstərmək qabiliyyətidir. Bugünkü gündə bu sahədə Uri Geller, V.Avdeyev, N.S.Kulaqina və b.-nin adı xüsusilə məşhurdur. İngiltərəli U.Gellerin qabiliyyəti dünyanın bir sıra ölkələrinin laboratoriyalarında araşdırılıb, müxtəlif ağır predmetləri baxışının gücü ilə hərəkət etdirməsi beynəlxalq telekanallarla nümayiş etdirilib. SSRİ-də bənzər effektlər marksizm-leninizmlə ziddiyyət təşkil etdiyindən şarlatanlıq, fırıldaqçılıq kimi qəbul edilərək, bu tipli effektlər, qabiliyyətlər üzərində alimlərin tədqiqat aparmasına, məqalə çap etdirməsinə imkan verilməmiş, əksinə, bu cür qabiliyyəti olan şəxslərin əleyhinə mütəmadi məqalələr dərc etdirilmişdi.

- Bu cür hücum obyektlərindən biri, o vaxt nisbətən az tanınan Ninel Sergeyevna Kulaqina adlı fenomenal qabiliyyətli bir qadın idi. Onun qabiliyyətini şübhə altına alan, onu şarlatanlıqda ittiham edən bu cür məqalələrdən ikisi (*«İnsan və qanun» jurnalı, N9/1986, N6/1987*) ilə əlaqədar Kulaqina 1988-ci ildə məhkəməyə müraciət etmiş və SSRİ kimi bu tip məsələlərə qarşı qatı skeptik olan bir ölkənin məhkəməsinə udmuşdu. Belə ki, o, məhkəmənin göndərişi ilə təşkil olunmuş 900 elmi personaldan ibarət rəsmi ekspertizada baxışının gücü ilə şüşə altında qoyulmuş çarxı fırlanmağa, 553 qr. ağırlığında şüşə qrafini hərəkət etməyə məcbur etmişdi. Nəticədə, elmi dairələrin rəsmi qənaəti əsasında məhkəmə onun qabiliyyətinin hələ elmə məlum olmayan effekt olduğunu rəsmi şəkildə təsdiqləmişdi;
- Bu kateqoriyadan daha bir şəxs – V.İqnatenkodur. O, telekinezə bənzər qabiliyyət olan «astral karate» fenomeni ilə məşhurdur. Belə ki, heç bir kontakt olmadan uzaqdan-uzağa insanlara zərbə endirə bilir;

IV.2.4.2.5. Levitasiya:

Nisbətən az tanınan termdir. Əsasən Hind yoqları arasında geniş yayılıb. Burada insanın öz iradə gücü hesabına insanın Yerini cazibə qüvvəsinə əleyh gedib, havaya qalxa bilməsindən (*uçma bilməsindən*) söhbət gedir. Bu sahədə ən məşhur şəxs Şotlandiyalı Daniel Duqlas Yum (*Houm*) hesab edilir. Onun havada uçmaq seanslarında bir çox məşhur şəxslərlə yanaşı III Napoleon, ekspert sifətində fizik Uilyam Kruksla birlikdə şəxsən iştirak edib və burada heç bir fırıldaq olmadığını etiraf ediblər;

IV.2.4.2.6. Sensitivistlik:

Hiperhissiyatlılıq deməkdir. Bugünkü gündə bu sahədə A.Kuleşovanın adı xüsusilə məşhurdur. O, bağlı konverti bədəninin istənilən hissəsinə toxundurmaqla oxuya bilir;

IV.2.4.2.7. Teleportasiya:

İnsanın bir yerdən itib, digər yerdə peyda olmasıdır. Nəzəri izah baxımından fenomen belə izah edilir ki, məkanda müəyyən boşluq, və ya «tunellər» mövcuddur, və ya insan həmin an 4-cü ölçü sisteminə keçərək məkanın bir başqa nöqtəsinə ani transfer oluna bilir. Bu qabiliyyətlə əlaqədar tarixdə müqəddəs Yevstratinin, Pifaqorun ardıcılı Tianalı Apolloninin və b. adı məşhurdur. Aşağıda izah olunacaq «Filadelfiya eksperimenti» də bunun növmüxtəlifliyidir;

IV.2.4.2.8. Maddiləşmə-ərimə:

İnsanın və ya hansısa predmetin hamının gözü qarşısında qəfildən qeybə çəkilməsidir. Tarixdə bununla bağlı nisbətən mötəbər görünən bir sıra faktlar var. 20-ci əsrdə bu kateqoriyadan nisbətən məşhur olan fakt məşhur «*Filadelfiya eksperimenti*»dir. Burada, 1947-ci ildə ABŞ-ın Filadelfiya ştatının hərbi bazalarından birində aparılan bu eksperiment zamanı, güclü sahə generatorlarının təsiri ilə bütöv təcrübə gəmisinin öz ekipajı ilə birlikdə havada ariyib qeybə çəkilməsi, yalnız dalğanın təsiri kəsildikdən sonra görünməsi, digər vaxt isə gəminin qeyb olub, ümumiyyətcə, buradan çox uzaqlıqda yerləşən Norfolk limanında peyda olması barədə söhbət gedir. Bəziləri məşhur «Bermud üçbucağı»nda da gəmi və təyyarələrin qeybə çəkilməsi ilə əlaqədar gəzən söz-söhbətləri də, məhz orada bu tipli şüaların mövcud olması ilə əlaqələndirirlər. Lakin sonradan ABŞ hökuməti hərbi maraqlardanmı, həqiqi olaraqmı, yoxsa bir başqa səbəblərdənmə irəli gələrək, həmin vaxt həmin yerdə həmin eksperimentin keçirilməsini etiraf etmədi və buna görə də, «Filadelfiya eksperimenti» məsələsi bir qədər az mötəbər fakt kimi yadda qaldı;

IV.2.4.2.9. Spiritizm:

Müxtəlif vasitələrlə ölmüş adamların ruhunu və ya cin və şeytanları çağırmaq və onlarla kontakta girmək ayinidir. Bu ayinin icraçalarına əsasən mediumlar deyilir. Bu sahədə də, ən məşhur fiqur, yenə də yuxarıda adı çəkilən Daniel Duqlas Yumdur.

IV.2.4.2.10. Zombiləşdirmə:

«Zombi» sözü dünyaya uzaq Haiti adalarından yayılmağa başlayıb və bu dildə o, təxminən «canlı meyit» mənasını verir. Buranın özündə isə «zombiləşdirmə əməliyyatı» ilə əsasən, Daqomeya (*indiki Benin*) şəhərindən çıxmış zəncilərin əcdadları – vudu ayininin icraçıları məşğul olurdular. Hazırda dünyanın müxtəlif xalqları arasında, o cümlədən, Avstraliya aborigenləri, Asiya türkləri və b. arasında da, «zombiləşdirmə» əməliyyatının müxtəlif formalarının tarixən mövcud olduğu məlumdur («zombi» sözünün türk qarşılığı: «manqurt»).

Qədim dövrlərdə insanların zombilərə çevrilməsi ilə, əsasən, cadugərlər məşğul olurdular. Bu, onların qüdrətinə inam yaratmaqdan əlavə, həm də, cəmiyyətdə onların yüksək statusunu təmin edirdi, əhali arasında müəyyən qorxu toxumu səpirdi. Sonradan bundan dövlət mənafeyi üçün istifadə olunmağa başlandı və bu mərhələdə xüsusi məxfi «bizanqo» cəmiyyəti şəkər qamışı plantasiyalarında işləmək, orduda xidmət etmək və s. üçün kütləvi şəkildə «zombi»lər «istehsal etməyə» başladı. Bugünkü gündə də, müxtəlif siyasi, hərbi, iqtisadi, elmi və s. məqsədlərin həyata keçirilməsində «zombi» əməliyyatından istifadə olunmasına dair çoxsaylı faktlar var.

Zombi nədir?

Zombi şüursuz, əqidəsiz, iradəsiz insandır. O, heç bir mənafe və ya əqidə güdmədən, qabaqcadan ona verilmiş tapşırığı yerinə yetirmək üçün hər şeyə hazırdır. O, avtomat itaətkarlığı ilə qulluq etməyə, lazımı vaxtda istənilən adamı, anasını, həyat yoldaşını, övladını, hətta özünü belə öldürməyə qadirdir. Belə adamlar üçün tərəddüd, peşimançılıq, marağ və s. kimi hisslər yabançıdır.

Bəs onların bu vəziyyətə düşməsinin səbəbi nədir?

İnsanları zombiyə çevirməyin bir sıra metodu mövcuddur və bunlardan əsasən ikisi praktikada geniş tətbiq edilir: kimyəvi və psixodinamik metod.

Uzaq Haiti adalarında kimyəvi metodun sirri xüsusi məxfiliklə saxlanılırdı və yalnız nəsilən-nəslə ötürülürdü. O, həm də, bir növ gəlir mənbəyi idi ki, onun sirri indiki «firma sirri» kimi qorunurdu. Bu metodun sirrisə çox sadədir: zombiyə çevrilməsi planlaşdırılan adamın (*qulun, əsirin və s.*) yeməyinə qabaqcadan dördüsaylı balıqların (*iyənəbalıqların, dimdikburun balıqların və b.*) atından hazırlanan xüsusi zəhər – tetrodoksın qatılır və o, dərhal öldürülür (*tetrodoksın – ən güclü zəhər sayılan kalium sianiddən 500 dəfə [!] güclüdür*). Lakin bu, həqiqi yox, klinik ölümdür. Belə ki, həmin balıqların əsasən dəri örtüyündə, qaraciyərində, cinsi məhsullarında (*süd, ikra...*) və s.-də toplanan bu zəhər sinir sistemini iflic edən zəhərlər sırasına daxildir və dərhal güclü stupor törədir (*stupor – latıncadan tərcümədə quruma, qıc olma, bayılma deməkdir*). Bənzər hala insan qəfil xəbərdən sonra, diksinmələr, qorxu zamanı və s.-də də, düşür. Bundan sonra «gələcək zombi» torpağa basdırılır və müəyyən müddət orada saxlanılır. Torpaqdan qazılıb çıxarıldıqda isə gözünü açıb ilk gördüyü şəxsin (*«xilaskarının»*) əbədi şüursuz quluna çevrilir.

Zombiləşdirmənin psixodinamik metodlarının əsasları isə bu yaxınlarda işlənib hazırlanıb. Amerika psixoloqlarının apardığı belə bir təcrübə məlumdur: müəyyən bir filmin lentinə hər 25 kadrda bir belə bir elan yerləşdirilir: «Koka-kola için!». Filmin nümayişi zamanı bu söz saniyənin iyirmi beşdə biri qədər vaxtdan görünüb yox olduğundan (*kinofilmlər bir saniyədə 25 kadr sürəti ilə verilir*) tamaşaçılar təbii ki, onu oxuya bilmirdilər və filmin axırına qədər də, bu əlavə təsirdən xəbərsiz oldular. Lakin... filmin qurtarması ilə hamının bir nəfər kimi yaxınlıqdakı koka-kola köşkünə qaçıb, koka-kola alıb içməsi bir oldu. Məsələ orasındadır ki, insanın bu cür ani təsirləri dərk edib-etməməsindən asılı olmayaraq, onlar hissiyyət tərəfindən qəbul edilir və hiss olunub dərk edilməyən informasiyalarla itməyib, birbaşa təhtəlsüz sferasına keçir, oradan fərdin gələcək bütün fəaliyyətinə aktiv təsir göstərir. Hipnozun belə funksiyası isə elmdə çoxdan məlum olan faktdır (*25-ci kadr effekti ilə əlaqədar ətraflı bax: burada səh. 93 və 93*).

20.03.1967 tarixdə Filippinin o vaxtkı prezidenti Ferdinand Markosa qarşı sui-qəsdə cəhd edən bir amerikan vətəndaşı – Luis Ancelo Kastilyo həbs edilir. Heç nəyi boynuna almayan cinayətkarla əlaqədar məhkəmə psixiatrları hipnoz seansı keçirməyi qərara alırlar və olduqca dərin hipnozdan sonra Kastilyo öz həqiqi «mən»ini bürüzə verir. Məlum olur ki, onun beyni xüsusi kəşfiyyat orqanları tərəfindən «proqramlaşdırılıb» və o, bundan əvvəl də, bir neçə sui-qəsdə iştirak edib. Bu, missiyasını yerinə yetirdikdən sonra isə, o, həm də özünü öldürməli imiş...

IV.2.4.2.11. Falçılıq (bəsirət, mantika, gələcəkgörmə)

Nostradamusun sayəsində bütün dünyada yaxşı tanınan termindir. Aşağıda (*bax, burada səh.: 108*) Nostradamusun özündən ayrıca söhbət açacağımız üçün, hələlik bu qabiliyyətə malik olan digər şəxslər barədə:

Gələcəkgörmə ilə əlaqədar tarixdə nisbətən mötəbər kimi tanınan aşağıdakı faktlar mövcuddur:

Rus ədəbiyyatı tarixində A.S.Puşkinin aqatlı, ağbəniz adam tərəfindən 37 yaşında duəldə öldürüləcəyinin

ona hələ 17 yaşında ikən Peterburq falçısı baronessa Kirhov tərəfindən deyildiyi məşhurdur. Puşkini 37 yaşında öldürən ağbəniz Dantes də duela ağ atda gəlmişdi; Rus Çarı II Aleksandrın 8-ci sui-qəsd cəhdində öldürüləcəyinin də, ona qabaqcadan falçı tərəfindən deyildiyi məşhurdur. 01.03.1881-ci il tarixdə ona edilən 7-ci sui-qəsdən sonra Çar «hələ səkkizinciyə çox var» deyərək rahat oturarkən, onun özünün də gözləmədiyini halda ona 8-ci sui-qəsd edilir və Çar ölür. Sən demə, 7-ci və 8-ci sui-qəsdlər eyni gündə olacaqmış; Rus alimi M.V.Lomonosovun bioqrafiyasında həmişə belə bir möcüzəli fakt təsvir olunur: O, Peterburqda artıq məşhur alim kimi fəaliyyət göstərdiyi vaxtlarda, bir gecə yuxuda atasının, doğulduğu kəndin kənarındakı çayda balıq tutarkən həyatını dəyişdiyini görür. Yuxunun güclü təsiriylə səhər atasını yoluxmaq üçün kəndə gedir və həqiqətən, neçə gündür atasının itkin düşdüyünü öyrənir. Yuxuda gördüyü yerə gedir və həqiqətən, atasının çayın qırağında balıq tutduğu yerdə

Postsosialist məkanda məşhur olan Ukraynalı astroloq Pavel Qlobanın şöhrətlənməsinin maraqlı bir tarixçəsi var: 1986-cı ildə o qəfildən bir-neçə qəzetdə zahirən boş görünən belə bir fantastik bəyanatla çıxış edir: «yaxın bir-neçə ayda Çernobila atom bombası atılacaq». Təbii olaraq, bəyanat əksəriyyət tərəfindən sensasiya yaratmaq xatirinə verilən ++. Qlobanın dediyi tarixdə Çernobilda məlum partlayış baş verir və yalnız bundan sonra Qloba xüsusi idarələrin diqqətinə düşür.

Fransa tarixindəki onlarla hadisənin, o cümlədən, Fransa inqilabının (1792), Napoleonun hakimiyyətdən getməsinin (1814) və b.-nin dəqiq tarixinin Autunlu Meystur Turell tərəfindən söyləndiyi tarixdən məlumdur.

İngiltərəli bəsinatçı (*gələcək görən*) Xemfri Smit isə hətta bir dəfə böyük yanğınla əlaqədar məhkəməyə şahid sifətilə çağırılmışdı – çünki o, bu yanğın hələ bir neçə il əvvəl dəqiqliyi ilə təsvir etmişdi.

Azərbaycanda «haqq aşığı» kimi tanınan bir sıra el aşığılarının, ələlxüsus Aşıq Ələsgərin bir çox hadisələri qabaqcadan duyub xəbər vermələri isə, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində məşhurdur. Çox yaxın dövrdə yaşamış Azərbaycan Ekstrassenslər İttifaqının keçmiş sədri Etibar İlkinin (*Məmmədovun*) da çox istedadlı şəkildə gələcək görmə qabiliyyəti olması məlumdur.

Doğrudanmı gələcək haradasa ucqar bir guşədə simvollar, şifrələr formasında yazılıb?

Gələcəyin həqiqətən də, Kainatın hansısa bir ucqar guşəsindəki sirlə kitabələrdə simvollar, rəmzlər şəklində yazılması və həyatın məhz bu kodlar üzrə davam etməsi ideyasının tərəfdarları (*fatalistlər*) bu ideyanın sübutu kimi adətən aşağıdakı tipli arqumentləri də göstərirlər:

Napoleon və Hitlerin bioqrafiyasındakı analogiya:

- Napoleon 1760-cı ildə, Hitler isə ondan 129 il sonra – 1880-cı ildə anadan olub;
- Napoleon hakimiyyətə gəlir – 1804-cü ildə. Hitler isə 1933-cü ildə (*fərq – 129 il*);
- Napoleon 22.06.1812 ildə Rusiyaya hücum edib. Hitler isə 22.06.1941 ildə (*fərq 129 il*);
- Napoleon müharibəni 1816-cı ildə uduzdu. Hitler isə 1945-ci ildə (*fərq 129 il*);
- Hakimiyyətə gələndə hər ikisinin – 44, Rusiyaya hücum edəndə – 52, müharibəni uduzanda – 56 yaş olmuşdu; və s...

Bir başqa analogi hal:

Linkoln və Kennedinin bioqrafiyasındakı analogiyalar:

- 1860 ildə Linkoln ABŞ Prezidenti seçilib; Kennedi isə – 1960 ildə (*fərq – 100 il*);
- Linkolnun katibinin familiyası Kennedi olub və o, Linkoln öldürülən gün ona teatra getməməyi məsləhət görüb. Kennedinin katibinin familiyası isə Linkoln olub və o da, Kennedi öldürülən günün səhəri onun Dallasda getməməsini təkid etdiyi tarixdən məlumdur;
- Hər iki prezident cümə günü, öz arvadların gözü qarşısında öldürüldü;
- Linkoln öldürüldəndən sonra onun yerinə Conson adlı prezident seçilib; Kennedinin də, ölümündən sonra onun vəzifəsinə Conson adlı prezident seçilib;
- Linkolndan sonra vəzifəyə gələn prezident Conson – 1806 anadan olub; Kennedidən sonra gələn prezident Conson isə – 1906 ildə (*fərq 100 il*);
- Hakimiyyətə gələn Consonların hər ikisi cənublu, demokrat partiyasından olub, və prezident vəzifəsindən qabaq senator olublar;
- Linkolnun qatili 1829 ildə anadan olub. Kennedinin güman edilən qatili isə – 1929 ildə (*fərq 100 il*);
- Hər iki prezidenti qatili Qatillərin hər ikisini məhkəmədən qabaq öldürmüşdülər.

Tarixdə bu kimi faktlar çoxsaylıdır. Sadəcə olaraq, Napoleon, Hitler, Kennedi, Linkoln və b.-nin məşhur şəxsiyyət olmaları səbəbindən, onların bioqrafiyası daha ətraflı araşdırılıb və buradakı hansısa nüanslar dərhal diqqət mərkəzinə düşə bilər.

Beləliklə, falçılıq, bəsinat, gələcək görmə və s. qabiliyyətləri, fenomenləri barədə bir qədər ətraflı.

IV.2.4.2.11.1. FALÇILIĞIN NÖVLƏRİ BARƏDƏ

Falçılıq, faktik olaraq zaman baryerini dəf etmək fəndi üzərində dayanan bir qabiliyyətdir. Zaman baryerini

daf etmək məsələsinə görə olan qabiliyyətlərsə iki kateqoriyaya ayrılır:

- 1) Retrospeksiya – keçmiş görmə;
- 2) Proskopiya – gələcəyi görmə.

İlk olaraq, problemin çərçivəsini daha aydın görmək üçün bu fenomenin də ayrı-ayrı formalarını bir-birindən fərqləndiririk. Falçılığın, təxminən, aşağıdakı növləri bir-birindən fərqləndirilə bilər:

1. Astrologiya (*göy cisimlərinin vəziyyətinə əsasən falabaxma. Atraflı bax, burada səh., 105*);
2. Bibliomantiya (*kitab açmaqla falabaxma*);
3. Katanstromantiya (*güzgü fali*);
4. Kleromantiya (*püşkatma üsulu*);
5. Koskinomantiya (*kəfkir və çərçivə ilə falabaxma*);
6. Ktritomantiya (*böcəklərin hərəkət və davranışına əsaslanan falabaxma*);
7. Livanomantiya (*tüstüyə əsaslanan falabaxma*);
8. Numerologiya və ya arifnomantiya (*rəqəm fali*);
9. Oneyroskopiya (*yuxuyozma*);
10. Ornitomantiya (*quşların hərəkət, səs və davranışına əsaslanan falabaxma*);
11. Ofiomantiya (*ilanların hərəkət və davranışına əsaslanan falabaxma*);
12. Piroantiya (*od fali*);
13. Presmologiya (*vəhylə gələcəkgörmə. Atraflı bax, burada səh., 105*);
14. Fizioqnomika və ya morfoskopiya (*üzün və bədənin quruluş naxışlarına əsaslanan falabaxma*);
15. Xiromantiya (*əl izlərinə əsasən falabaxma*);
16. və s.

Lakin bunlar hələ hamısı deyil. Belə ki, məs., y.e.ə təqribən VIII-VII əsrlərdə yarandığı ehtimal edilən, sonradan konfusiyaçılığın kanonuna («beşkitabına») daxil edilmiş (əslərin dolanbaclarından keçə bilməsinə də, bu səbəb olub) qədim Çin yazılı abidəsi olan «İ-Tsin» («Təbəddülatlar kitabı»); Yəhudi müdrikləri tərəfindən yaradıldığı ehtimal edilən və «Kabbala»nın tərkib hissəsi olan «Taro» kartları və b. hər biri öz orijinal falabaxma sistemlərinə malikdirlər.

Bütün bunlar bu qədər fərqli metodlar olsalar da, onları bir ümumi cəhət – eyni məqsədə xidmət etmələri birləşdirir. Bu məqsədəsə – zaman baryerini dəf etmək, gələcəyə boylanmaqdır.

Doğrudanmı bütün bunlar həqiqətdir? Doğrudanmı gələcək haradasa ucqar bir guşədə simvollar, şifrələr formasında yazılıb və bütün bunlar da onun açarlarıdır? Aşağıda falçılığın bir sıra növlərinin mexanizminə nəzər salmaqla bu fenomenin qaralıqları üzərinə müəyyən aydınlıq gətirilir:

IV.2.4.2.11.1.1. Presmologiya (Vəhylə gələcəkgörmə)

«Qarşısında güzgü qoyulmuş falçı bütün diqqətini toplayıb güzgüyə baxır. O, bütün dünyadan təcrid, bütün aləmdən uzaq öz aləmindədir. Birdən güzgü ilə falçı arasını tüstüyə bənzər nazik duman bürüyür və o, getdikcə qatılaşır. Bundan sonra həmin dumanda obrazlar görünməyə başlayır. Və bu obrazlar məhz falçının görmək istədiyi gələcəyin obrazları idi».

Bu sətirlər qədim bir falçılıq ayinini – güzgü ilə falabaxma ayinini şəxsən müşahidə etmiş qədim ərəb alimi İbn-Haldunun «Tarixlər və möcüzələr» kitabındandır. Həqiqətdə İbn-Haldun da, və falçılıqla bağlı məsələni bu cür qoyan digər şəxslər də, məsələni bir qədər şişirdirlər. Belə ki, onların gördükləri tüstü-duman real yox, möcüzə intizarında olan tamaşaçının (*pasientin*) öz təsəvvürünün məhsulundan savayı özgə bir şey deyil. Yerdə qalanlarda isə həqiqətin olması mümkündür. Belə ki, burada güzgü, falçıya yalnız öz təhtəşüuru ilə kontakta girə bilmək üçün adi alət kimi lazımdır. Və güzgü bu funksiyani çox məharətlə yerinə yetirə bilər.

Məsələ burasındadır ki, ayrı-ayrı falabaxma metodları insanların öz təhtəşüuru ilə kontakta girməsinin müxtəlif variantlarından savayı özgə bir şey deyil. Təhtəşüur heç bir zaman-məkan baryeri ilə məhdudlaşmadığından onun vaxt qavrayışı da, adi şüurun vaxt qavrayışından fərqlənir. Bu baxımdan müxtəlif falabaxma metodlarının məği hər hansı variantdasa təhtəşüur üzərindən şüur nəzarətini götürmək, yaxud müxtəlif vasitələrlə təhtəşüur kodlarını, simvollarını, siqnallarını adi şüur üçün anlaşılıq olan formaya çevirməkdir. Bəziləri bunu güzgü vasitəsilə, bəziləri kart vasitəsilə, bəziləri kitab vasitəsilə, bir başqaları da bir başqa vasitələrlə həyata keçirir. Əksər hallarda da bu qabiliyyətə malik olan insanlar öz qabiliyyətlərinə namaz qılmaq, qarşalarına Quran kitabı qoymaq, fala ərəb qrafikası ilə yazılmış kitablarla baxmaq və s. kimi fəndlərlə bir qədər ilahi don geyindirirlər. Həqiqətdə isə kitabla fala baxan bir çox falçıların qarşalarına qoyub və taleyi oradan oxuduqları kitablarda danışdıqlarının heç biri olmur. Sadəcə olaraq, bu onlara, öz işlərinin şeytan əməli yox, Allah qabiliyyəti olduğunu başqalarına sübut etmək üçün lazım olan bir alətdir.

IV.2.4.2.11.1.2. Astrologiya

Falçılığın çox qədim növlərindən biri də astrologiyadır. Burada astrologiyanın da qanunauyğun olan bəzi tərəfləri barədə söhbət açırıq.

Göydə ayın fazasının dəyişməsinin Yerdəki həyata nə dərəcədə təsir etməsi, istər elmə və istərsə də, sadə adamlara məlumdur: Ayın hilal və ya tam formasında olmasından asılı olaraq, insanların psixi əhval-ruhiyyəsi passivləşir və ya aktivləşir, qadınlarda xüsusi fizioloji hallar baş verir və s. Eyni zamanda, on bir ildən bir baş verən Günəş aktivliyinin də, Yerdəki həyatla birbaşa əlaqəsi olduğu elm tərəfindən qeyd-şərtsiz qəbul olunub. Yerlə ən çox əlaqəsi olan bu iki göy cismi Yerdəki həyata nə dərəcədə təsir göstərsə, məhz kainatın hər bir digər ulduzu, kometi, planeti və digər elementləri də eyni formada təsir göstərir. Bütün bunlar Yerin ətraf kainatdan təcrid olmadığını, onu əhatə edən ulduzlar sisteminin onun planetlərindəki həyata birbaşa təsir göstərdiyini ifadə edir. Çünki, nəhəng kainatda mövcud olan hər şey vahid bir orqanizm, biri-biri ilə rəbitədə olan tam bir sistem təşkil edir və hissənin tamlıq dialektik əlaqəsi, harmoniyası prinsipinə görə də, dünyadakı hər bir element, varlıq, ümumən kainatla ən azı 4 növ sahə – qravitasiya, elektromaqnit, güclü və zəif nüvə sahələri ilə, ən çoxu isə, adı hələ elmə məlum olmayan daha neçə növ sahələrlə qarşılıqlı təsirdədir. Bu təsirin qırılması, relyativistik fizikadakı yaxınatəsir prinsipi üzrə, bütün Kainatda, cüzi də olsa, müvafiq reaksiyalara gətirib çıxarmalıdır. Bunlarsa öz növbəsində Yerdəki həyatın istiqamətinin təkcə Darvinin təbii seçmə aktı ilə deyil, eyni zamanda, həm də Günəş sisteminin və Yeri əhatə edən ulduzlarda baş verən proseslərlə əlaqədar olduğunu göstərir.

Müasir heliosentrik astronomiya nəzəriyyəsinə görə Günəş sisteminin qalaktika ətrafındakı bir dövrəsi 8 mln. ilə, yaxud qədim astrologiyadakı 1 kosmik eraya bərabərdir.

Günəş sisteminin Qalaktika daxilindəki:

- 360 dərəcə, yaxud 12 Zodiak bürcü qədər yerdəyişməsi – 25 920 ilə, yaxud bir astroloji kosmik ilə;
- 30 dərəcə, yaxud bir Zodiak bürcü qədər yerdəyişməsi – $25920 : 12 = 2160$ ilə, yaxud bir astroloji kosmik aya; və nəhayət,
- 1 dərəcə yerdəyişməsi (*prosessiya sikli*) – $2\ 160 : 30 = 72$ ilə və yaxud, qədim astrologiyadakı bir kosmik günə bərabərdir.

İnduktiv olaraq, ayrılıqda Yer kürəsinin ayrı-ayrı bürclərdə yerləşməsi (*yəni Yerdə yaz, yoxsa payız aylarının başlanması*) onun üzərindəki həyata eyni cür təsir göstərmədiyi kimi, bütövlükdə Günəş sisteminin də, fərqli bürclərdə yerləşməsi, onun planetlərindəki həyatda izsiz ötürmədir. Məs., Günəş sisteminin bu deyil, bir başqa qalaktikada, məs., Andromeda dumanlıqlarında mövcud olduğu hal üçün, təbii ki, onun planetlərində indiki iqlim, həyat üçün indiki münbit şərait mövcud olmayacaqdı və eyni qayda ilə də, bu Günəş sisteminin Orion bürcü, Böyük İt bürcü və b.-nin ulduzları yaxınlığında yerləşməsi də onun planetlərinin iqlimində, həyatında izsiz ötürməyəcəkdi, onun planetlərinin həyatında bir başqa reaksiyalar doğuracaqdı. Eyni hal Günəş sisteminin öz planetləri ilə birgə 12 bürcü birləşməsinə də aiddir.

Qədim astrologiyada ayrı-ayrı bürc altında doğulan insanlara ayrı-ayrı xüsusiyyətlər şamil edilir. Başqa sözlə, Oğlaq bürcü altında doğulanlarla, Qız bürcü altında doğulan insanların istər fizioloji və istərsə də, emosional, intellektual və iradi cəhətdən biri-birindən fərqləndiyi iddia edilir. Həqiqətən də, bu heç bir mistiklikdən deyil, adi bioloji zərurətdən irəli gələn qanunauyğunluqdur. Belə ki, qış aylarında dünyaya gələn insanla, yay aylarında dünyaya gələn insanın ana bətnində inkubasiya keçmə dövrü eyni olmadığından, onların, belə deyilsə, bünövrəsi də, başqa-başqa kərpiclərdən (*vitamin, mineral və s.-dən*) hörülür, psixikası ananın tamam fərqli mövsümlərdəki əhval-ruhiyyəsi əsasında formalaşır (*bu barədə bir qədər ətraflı bax: burada səh. 19*).

Astrologiyada ayrı-ayrı planetlərə fərqli xüsusiyyətlər yazılır və onların Yerdə müvafiq ictimai hadisələr törətdiyi iddia edilir. Həqiqətən də, fərqli tezlikli elektromaqnit dalğalarının insan psixikasında fərqli reaksiyalar törətdiyi elmə məlumdur. Belə ki, elektromaqnit dalğalarının 9 hers tezliyi – qorxu, bənövşəyi, göy və yaşıl rənglərə uyğun tezliyi – emosional süstlük və qırmızı, narıncı, sarı rənglərə uyğun tezliyi – emosional oyanış, psixi aktivlik törətdiyi çoxdan sübut olunmuş faktır (*bununla əlaqədar burada bax, səh. 92*). Planetlərin Günəşdən alaraq əks etdirdiyi şüalar da, elektromaqnit dalğalarından savayı özgə bir şey deyil və onların orbitinin Günəşdən uzaqlıq dərəcəsindən asılı olaraq, inikas etdirdikləri şüaların tezliyi, xarakteri də, eyni deyil. Bu baxımdan, hansı planetin Yerə daha yaxın yerləşməsindən asılı olaraq, Yerdəki atmosferin elektromaqnit balansını, onun da sayəsində, bunun insanların psixikasına təsiri fərqli olmuş olur.

Astrologiyada müxtəlif planet birləşmələrinə xüsusilə əhəmiyyət verilir. Belə ki, iddia edilir ki, ayrı-ayrı planetlərin hansısa bir bürcdə «görüşdüüyü» bütün hallarda Yerdə həmişə biri-birinin təqribən təkrarı olan hadisələr baş verəcək. Həqiqətən də, elektrodinamikada dalğaların superpozisiyası qanunu qüvvədədir. Belə ki, fərqli tezlikli dalğalar birləşdiyi halda, biri-birini söndürməyib 3-cü bir tezlikli dalğa şəklində kombinə olunurlar və yeni tezlik yaradırlar. Bu da, eynilə yuxarıda deyilən tipli effekt törədir. Bu sonuncuya nümunə olaraq Saturn-Neptun birləşməsinə göstərmək olar ki, qədim astrologiyada bu – çevriliş, inqilab, hansısa dövlət rəhbərinin öldürülməsi və s. kimi xarakterizə edilirdi. Təkcə XIX-XX əsrlərdə bu iki planet biri-biri ilə 1881, 1917-18,

1953 və 1989-cu illərində birləşib ki, bunlardan birincisi – Rusiyada xalq hərəkatı və II Aleksandrın öldürülməsi, ikincisi – yenə Rusiyada məşhur xalq hərəkatı (*Böyük Oktyabr inqilabı*) və Nikolay II Romanovlar ailəsinin öldürülməsi, üçüncüsü – Stalinin ölümü və nəhayət, dördüncüsü – postsosialist məkanındakı inqilab dalğaları və bunlardan bəzilərinin rəhbərlərinin (*məs., Çauşeskunun*) öldürülməsi ilə üst-üstə düşür.

Göstərilən hallar insanların kütləvi sürətdə emosional aktivləşməsinin, çılğınlaşmasının bariz nümunəsidir.

Bunlardan savayı, astrologiyada əlahiddə diqqət verilən daha bir hal – iki deyil, daha çox planetin birləşməsidir ki, çox nadir halda baş verən bu birləşmə, astrologiyada «planet paradı» adı ilə məşhurdur. Təqribən 480-500 ildən bir baş verən «planet paradı» dövrləri Yer tarixindəki ən böyük ictimai, siyasi, mədəni oyanışlarla əlaqədardır. Məs., belə parad illərinə aiddir: 1) y.e.ə. VI-V əsr; 2) yeni eranın başlanğıcı; 3) y.e. V-VI əsr; 4) y.e. X-XI əsr; 5) y.e. XV-XVI əsr; 6) və nəhayət, XX əsr. Bunlardan birincisi – Uzaq Şərqdə Kun-Tezi, Budda fəlsəfələrinin, qədim Yunanıstanda antik mədəniyyətin yaranması, inkişafı, Yaxın Şərqdə fars etnosunun yaranması və Çindən Yunanıstana qədər bir ərazidə yayılması dövrü ilə, ikincisi – xaçpərəstliyin yaranması, Roma imperiyasının meydana gəlməsi və qədim Roma intibahı ilə, üçüncü və dördüncüsü – İslamın meydana gəlməsi, Ərəb xilafətinin yaranması və Yaxın Şərq intibahının başlanması ilə, beşincisi – Orta Əsr Avropa renessansı ilə (*maraqlıdır ki, planet paradının apogeya həddi Amerikanın kəşfi ilinə – 1492-ci ilə təsadüf edir*) və nəhayət, sonuncusu – XX əsr intibahı ilə əlaqədardır.

Burada bir neçə sual ortaya çıxsa bilər. Məs., sual oluna bilər ki, axı Günəş sistemi bir təkə planetlərdən deyil, həm də, çoxlu sayda asteroid, bolid və kometlərdən ibarətdir?

Məsələ burasındadır ki, qədim astrologiyada bunların da təsiri nəzərə alınırdı məs., adına hələ qədim Çin mənbələrində rast gəlinən Halley kometi (*qədim astrologiyada o, «Polın ulduzu» kimi tanınırdı*) qədim astrologiyada viranəlik, dağıntı, bədbəxtlik rəmzi kimi tanınırdı. Halley Yer planetinin yaxınlığında 476-cı ildə, 1060-cı ildə, 1202-ci ildə 1452-cü ildə, 1986-cı ildə görünüb. Bunlardan birincisi – qədim Roma imperiyasının, ikincisi – Böyük Britaniya imperiyasının dağılması ilə, üçüncüsü – türklər tərəfindən Avropa, Asiya, Afrikada uzunmüddətli müharibələr nəticəsində Osmanlı imperiyasının yaranması ilə, dördüncüsü – Səlib yürüşü ilə və nəhayət, sonuncu SSRİ imperiyasının dağılması və postsosialist məkanındakı bugünkü viranəlik dövrü ilə üst-üstə düşür.

Nəhayət, sual oluna bilər ki, axı Günəş sistemi qədim alimlərin hesab etdiyi kimi 7 deyil 9 planetdən ibarətdir və onlar bununla belə düzgün nəticələrə necə gəlib çıxıblar?

Məsələ burasındadır ki, Günəş sistemini 7 planetdən ibarət hesab edənlər qədim astroloqlar yox, astronomlar olub. Astrologiyada isə (*məs. Nostradamusun əsərlərində*) 8-ci və 9-cu planetlərin kəşf ediləcəyi illər də qabaqcadan söylənilib, bunlardan savayı, daha bir planetdən – Prozerpindən söhbət açılıb ki, müasir astroloqlar bu planetin hazırkı dövrdə ya Günəş sistemini tərk etdiyini, ya da hələ kəşf olunmadığını ehtimal edirlər.

Bunlar ən ümumi formada olan astroloji qanunauyğunluqlar idi. Detallar səviyyəsində isə bu qanunauyğunluqlar daha mürəkkəbdir. Yekunda bir məsələni qeyd edək ki, keçmiş astroloqlar öz proqnozlarını bir təkə astrologiya vasitəsilə deyil, astrologiya ilə digər magiya növlərini kombinasiya edərək söyləyiblər. Yəni, astrologiya burada elementlərdən biridir.

8000, 2700, 1800, 1200, 600, 360+++ illər aktivdir

IV.2.4.2.11.1.3. Spekulasiya

İstər İslamda və istərsə də İslamdan kənarında, o cümlədən, hətta büt-pərəstliyin özündə ilahi dünya ilə bağlı çoxsaylı hadisələr mövcuddur və tilsim, cadu kimi müasir fizika hüduduna sığmayan fenomenlər də bunlardan biridir. Deyilə bilər ki, möcüzə – mexanizmi dərk olunmayan qanunauyğunluqdur (*bu kitabın bir başqa yerində bir başqa məsələ ilə əlaqədar, bu fikri elə biz özümüz işlətmişdik*). Bəli, bu belədir, lakin bu qanunauyğunluq müasir fizika çərçivəsindən kənarında yerləşən qanunauyğunluqdur və fizika onu xeyli inkişafdan sonra ehtiva edəsidir.

Lakin bütün bunlar heç də o demək deyil ki, yoldan ötən hər bir ekstrassensə inanmaq gərəkdir. Xeyr. Deyilən tipli həqiqi fenomenal qabiliyyətli şəxslər yüz illərdə bir dəfə doğulur, və onların da çoxu ayaqlar altında diqqətsiz qalıb itib-batır. Yerdə qalan vaxtlarda onların yerini firıldaqçı və şarlatanlar doldurur. Aşağıda falçılıq və gələcək görmə məsələsində şarlatanlıqdan necə istifadə olunması barədə də bir fakt verilir və bununla bu bəhs də yekunlaşdırılır:

Qədim Ərəbistanda bir büt mövcud imiş ki, İslamdan əvvəl o çox güclü təsirə malik müqəddəs bir varlıq kimi tanınırmış. Ərəbistan yarımadasının hər tərəfindən ona nəzirlər axışmış gələr və o insanların bir çox arzusunu yerinə yetirərmiş. Lakin İslam dini digər bir çox büt-pərəstlik əlamətləri kimi onu da məhv etdi. Çox-çox sonralar bu bütün xidmətçilərindən biri onun «mücüzələrinin» sirri barədə aşağıdakıları yazdı:

«Mən gözümlü açandan bu məbəddə olmuşam və səbirsizliklə o günü gözləyirdim ki, nə vaxtsa ustadım kahin

müqəddəs bütü razi salmaq üçün oxuduğu gizli tilsimləri mənə də öyrədəcək. Bu tilsimlər isə bir tək ona məlum idi və əhalinin çoxsaylı yalvarışlarından, nəzir-niyazından sonra oxuduğu bu tilsimlərlə müqəddəs büt yağış yağdırır, ovçulara uğurlu ov göndərir və s. Nəhayət ki, o gün gəlib çatdı və ustadım kahin dünyadan köçməzdən əvvəl bu sirləri mənə də açmağa razi oldu. Bu sirləri öyrəndikdən sonra isə mənim özümün bütə bəslədiyim inam yerli-dibli yoxa çıxdı. Belə ki, sən demə bütün bu möcüzələrin həmin bütə heç bir aidiyyəti yox imiş və məsələ tamamilə başqa bir hadisə ilə əlaqədarmış. Ustadım öyrətdi ki, bunun üçün havanın necə olacağını, ovun nə zaman gur olacağını və s. qabaqcadan proqnozlaşdırma bilmək zəruridir ki, məhz yağışın filan vaxtı yağacağını dəqiq bildikdən sonra camaatın gözü qarşısında bütə yalvarmaq lazımdır, nə vaxt gəldi yox. Ustadım bunun üçün müxtəlif cücülərin, heyvanların davranışından istifadə etmiş, məs., arıların uzağa getməyib öz pətəyinə toplaşmasından, qurbağaların rəngini dəyişib, qaramtıl rəng almasından, zəlilərin suyun üzünə çıxmasından və s. belə nəticə çıxarırmış ki, tezliklə yağış yağacaq və yalnız onda, xahişə gəlmişlərin nəzirini qəbul edib, bütədən yağış göndərməsini rica edərdi, başqa vaxt isə müxtəlif bəhanələrlə cavabdan yayınardı. Yaxud da ki, məbəddə saxladıkları dovşanların, quşların və balıqların fəallaşmasından, yem axtarmaq üçün ora-bura vurnuxmasından belə nəticə çıxardı ki, iqlim eyni bölgənin eyni növlü bütün canlılarını eyni vaxtda sütləşdirib, eyni vaxtda fəallaşdırdığından, deməli, əgər buradakı dovşanlar, kəkliklər və ya balıqlar fəallaşsın, yem axtarışına başladsa, deməli, meşə və çaylardakı bütün növ dovşan, kəklik və balıqlar da yem üçün vurnuxmağa başladığı vaxtdır və yalnız onda qapıya düzülən ovçulardan nəzir alıb bütədən onlara yaxşı ov yetirməsini arzulayarmış. Özü də bu zaman məsələyə mistika donu geydirmək üçün mənasını özü də bilmədiyi bəzi uydurma sözlər də oxuyarmış ki, guya, bu da tilsimdir. Həqiqətən də, bütə nəzir verilən gün başqa günlərə nisbətən qat-qat artıq ov rast olurmuş ki, bu da bütə olan inamı gün-gündən artırardı.

Ustadımın ölümündən sonra mən də bir müddət bu cür əlləməlik etdim və insafən bütün «qüdrətinə» olan inamı və deməli, bura axışmış gələnlərin miqdarını birə-beş artırma bildim. Lakin tezliklə İslamın bu yerlərə ayaq açması ilə, mənim bütüm işsiz qaldı və özümün də bazarım bağlandı».

Məsələnin mahiyyətini nisbətən aydın ifadə edən müəllif bununla həm də qədim dünyadakı bir çox büt möcüzələrinin mahiyyətini aydın başa düşməyə kömək edir. Belə ki, çoxsaylı əfsanələrdə və, eləcə də, real tarixlərdə bir çox fəvqəladə qabiliyyətdən bəhs edilən neçə-neçə müqəddəs büt necə oldu ki, axırda İslam və ya Xaçpərəstlik qarşısında məğlub oldu? Deməli, burada söhbət istənilən halda hansısa tryukdan gedirmiş, real möcüzədən yox.

* * *

Deyilənləri yekunlaşdıraraq bir şeyi qeyd edək ki, vacib olanı – fenomen, elm və şərlənmənin biri-birindən fərqləndirilə bilinməsidir. Bir də vacib olanı odur ki, dünyanın bu görünənlərdən, eyni zamanda, elmin təsvir etdiyindən ibarət olmadığını dərk edəsən.

Nostradamus barədə

Nostradamus adının məşhur olduğundan onun barədə izafə məlumat vermirik. Sadəcə, onun qabiliyyəti barədə bir sıra məsələləri izah edirik.

Nostradamusun bioqrafiyasında belə bir fakt mövcuddur. Nostradamus hələ gənc olarkən əlinə haradansa beş ədəd qədim yəhudi kitabı düşür. Bu həmin kitablar idi ki, eramızdan çox-çox əvvəl yadellilər qədim İsrail torpağını işğal edib, yandırarkən, Yəhudi kahnələri bütün var-yoxlarını, xəzinəni qoyub, özləri ilə xəzinədən yalnız bu beş kitabı götürüb qaçmışlar. İndi də bu kitablar mənşəcə Yəhudi olan Nostradamusun əlinə düşüb. Nostradamussa bir il müddətində gizli bir otağa çəkilib, bu kitabları oxuyub, ən axırda da hamısını yandırır ki, bunlar pis adamların əlinə düşsə fəlakət törədə bilirlər. Ondən sonra məşhur gələcəkqörmələrini yazır.

- Bu məsələ ilə bağlı olan *versiyalardan biri* ondan ibarətdir ki, bu kitablar həqiqətən də, qədim peyğəmbərlərin, gələcəkqörmələrin yazdığı kitablardır və onlarda Nostradamusun yazdığıları Nostradamusdan əvvəl yazılmış olub. Nostradamus sadəcə olaraq, onları tərcümə edib, müəyyən əlavə düzəlişlərlə öz adından verib. Və sonradan da onları yandırıb ki, işin üstü açılmasın.
- *Digər versiyaya görə*, Yer kürəsində nə zamansa indikindən daha yüksək olan sivilizasiya mövcud olub (*bu barədə aşağıda [bax, səh. 109] danışılır*), lakin hansısa global fəlakət və ya nüvə müharibələri o sivilizasiyanı məhv edib və insanlar yenidən ibtidai icma quruluşuna gedib çıxıblar. O kitablar da həmin dövrün tarix kitabıdır. Sadəcə olaraq, həmin sivilizasiyanın tarixi yenidən bizim sivilizasiyada təkrarlandığından, faktlar uyğun gələ bilər.
- *Bir başqa versiyaya görə*, eynən Yerdəki həyat kimi bir həyat forması hansısa ulduz sisteminin planetlərindən birində və ya bizimlə paralel məkanda mövcuddur və bizdəki tarixi proseslər nə zamansa oralarda da baş verib. İndi, sadəcə olaraq, burada da həmin proseslər baş verdiyindən, onların tarix kitabları burada peyğəmbərlik kitabları kimi görünür. Onların tarix kitablarının gəlib bura necə çatması məsələsi isə, artıq tamamilə başqa problemdir – burada yad sivilizasiya nümayəndələri ilə əlaqə versiyasından tutmuş tutmuş, əlahiddə sensitivist qabiliyyətə maliklik versiyasına qədər bütün variantlar işləkdir;
- *Tamam başqa versiyaya görə*, onlar həqiqətən də, hansısa qabiliyyətləri öyrədən metodikalar olub ki, Nostradamus həqiqətən də, onları öyrənib və bütün gələcəkqörmələrini öz beynindən söyləyib.

Nostradamusun qabiliyyətinin, o cümlədən, söylədiklərinin mötəbərliyinə gəldikdə isə, bununla bağlı **versiyalardan biri** ondan ibarətdir ki, Nostradamusun söylədikləri adı şərlənmədən savayı özgə bir şey deyil. Belə ki, Nostradamus məsələləri o dərəcədə dumanlı və dolaşq bir formada təsvir edir ki, onları istənilən bir tarixi hadisə ilə oxşatmaq olar. Yəni, Nostradamusun kitablarında ardıcıl olaraq deyilmir ki, filan il filan hadisə, ondan sonra filan hadisə baş verəcək. Xeyr. Orada pərakəndə şəkildə şeirlər verilir ki, ayrı-ayrı yerlərdəki şeirləri bir-biri ilə məntiqi əlaqələndirməklə onlarda təxminən filan tarixi hadisənin təsviri verildiyi nəticəsi çıxarılır.

Lakin burada məsələ bundan ibarətdir ki, həmin bəndləri bir başqa yerlərdəki bəndlərlə məntiqi əlaqələndirdikdə bir başqa məna alınır və ya həmin şərtlərin özlərinin misralarını bir başqa cür yozduqda tamamilə fərqli məzmun kəsb edə bilər.

Digər versiyaya görə, Nostradamusun dediklərində həqiqətən də, uyarlılıq var. Belə ki, məsələn, təkcə SSRİ-nin yaranması və dağılması ilə bağlı söylədikləri ciddi faktlardır ki, burada uyğunluq heyrətamiz səviyyədədir. Əsərdə bu dərəcədə uyğunluğu həddən artıq böyük olan faktlar kifayət qədərdir. Bunun əsasında fatalizm tərəfdarları belə bir fikir söyləyirlər ki, burada doxsan faiz hallar uyğun gəlməyib, cəmiyyəti beş-altı faizdən düz çıxması özü də böyük məsələdir. Deməli, dünyanın hansısa gizli proqramları, kodları mövcuddur ki, insan beyni onun yüzdə beşini də olsa görüb duya bilər.

O ki qaldı, Nostradamusun özünün öz gələcəkgörmələrini sacayaq və astronomik cihazlarla əlaqələndirməsinə, məlum olanı bundan ibarətdir ki, Nostradamus heç vaxt teleskop götürüb, səhərə qədər damın belində ulduzları izləməklə məşğul olmayıb. Sadəcə olaraq, əsərində tez-tez faktları hansısa ulduz yerdəyişmələri, bürclərin quruluşu ilə əlaqələndirir ki, bunun üçün də onun özünün xüsusi astronomik müşahidələr aparmasına heç bir lüzum yox idi. Bunun üçün istənilən astronomiya kitabından lazımı astronomik məlumatı almaq yetərlidir.

IV.2.4.3. SİRLİ BİLİKLƏRİN MƏNŞƏYİ

Yekunda maraqlı olan bir məsələ barədə: Bu biliklərin sirləri heç bir elmi, texnikası, texnologiyası, dəqiq ölçü alətləri olmayan qədim insanlara haradan məlum olub? Və hətta ölçü cihazları, alətləri olsa da belə, bunlar elə sadə şeylər də deyillər ki, onu qədim insanların primitiv düşüncə səviyyəsi ilə əhatə etmək mümkün olsun. Hətta bugünkü elm, bu qədər inkişaf etməsinə baxmayaraq, bunların bir çoxuna hələ də gəlib çata bilməyib və ya bir çoxunu qədim insanların həmin bu xətli gələn biliklərindən istifadə etməklə öyrənib. Bütün bunlar necə ola bilər?

Bu sualın bir neçə fərziyyəvi cavabı var.

- **Birinci cavab ondan ibarətdir ki**, bu biliklər insanlara müxtəlif vaxtlarda ayrı-ayrı peyğəmbərlər tərəfindən gətirilib. Onlara da bu biliklər, Yerdəki insanların taleyini nizamlamaq üçün, təbii olaraq, Allah tərəfindən verilib;
- **İkinci bir fərziyyəyə görə**, ayrı-ayrı insanlar müxtəlif dövrlərdə sırf təsadüfi olaraq bu tipli biliklərlə rastlaşıb, sonra da onu araşdırıb izahını tapıb, sirrini gizli saxlayaraq ondan istifadə ediblər. İndiki dövrdə də məşhur kəşflərin bir çoxunun sırf təsadüfən edildiyi tarixdən məlumdur (*Məs., Arximedın – hidravlik qanunu [hamamdan «evrika» deyə-deyə çıxıb qaçması məsələsi], Nyutonun – Ümumdünya Cazibə Qanununu [başına alma düşməsi məsələsi], Kekulenin – benzolun quruluşunu [əl-ələ tutan meymunlar məsələsi], Erstedin – elektriklə maqnitin əlaqədar olduğunu [məktəbdə tədris zamanı təsadüfən stolun üstündə olan kompasın elektrik cərəyanının qoşulması ilə öz əqrəblərinin istiqamətini dəyişməsi məsələsi], Bekkerelin – radioaktivliyi [Uranın təsadüfən fotokəğızlarla eyni şəkildə saxlanması məsələsi] təsadüf nəticəsində kəşf etmələri və b. bu qəbildəndir);*
- **Üçüncü versiyaya görə**, bu biliklər insanlara yerdənkənar sivilizasiya nümayəndələri tərəfindən gətirilib (*bu barədə ətraflı bax: burada səh.: 111*);
- **Dördüncü versiyaya görə**, Yer üzündə nə vaxtsa indikindən daha yüksək olan bir sivilizasiya mövcud olub və o sivilizasiyanın elmi-texniki səviyyəsi indikindən də yüksək bir pilləyə qədər qalxa bilər. Sonradan bu sivilizasiya, ya nüvə müharibələrininmi, ya ekoloji tarazlığın güclü şəkildə pozulmasınınmi, ya astronomik fəlakətlərininmi, ya da buna bənzər bir başqa amillərin səbəbindən məhv olub gedib və insanlıq ibtidai icma quruluşundan başlayaraq yenidən təkamül edib, indiki səviyyəsinə qalxıb (*bu barədə ətraflı bax: burada səh.: 109*).

Aşağıda bu versiyaların sonuncu ikisi barədə nisbətən daha ətraflı:

IV.2.4.3.1. İtmiş sivilizasiyalar barədə

Deyildiyi kimi, sirlə biliklərin mənsəyi ilə əlaqədar olan versiyalardan biri ondan ibarətdir ki, Yer üzündə nə vaxtsa indikindən daha yüksək olan bir sivilizasiya mövcud olub və o sivilizasiyanın elmi-texniki səviyyəsi indikindən də yüksək bir pilləyə qədər qalxa bilər. Sonradan bu sivilizasiya, ya nüvə müharibələrininmi, ya ekoloji tarazlığın güclü şəkildə pozulmasınınmi, ya astronomik fəlakətlərininmi, ya da buna bənzər bir başqa amillərin səbəbindən məhv olub gedib və insanlıq ibtidai icma quruluşundan başlayaraq yenidən təkamül edib, indiki səviyyəsinə qalxıb.

Özlüyündə bu versiya azınandırıcı görünsə də, həqiqətdə onun da, öz arqumentləri var. Məsələ burasındadır ki, indiki elmə bir sıra elə tarixi sənədlər gəlib çatıb ki, elm həliləlik onları izah etməkdə çox acizdir. Bunların bir neçəsi aşağıdakılardır:

1929-cu ildə İstanbuldakı Türkiyə Milli Muzeyinin direktoru Milal Əhməd qədim bir xəritənin iki parçasını aşkar etdi. Xəritə XV-XVI əsrlərdə yaşamış admiral və coğrafiyaşünas-alim Piri-Reysə məxsus idi. Özünün

«Bähriys» adlı əsərində o, bu xəritəni Makedoniyalı İsgəndər dövrünə aid daha qədim bir xəritədən köçürdüyünü bildirir. Sonradan eyni qədimliyə malik daha iki xəritə – fransız Orontiya Fineyin (1532-ci il) və türk Hacı Əhmədin (1559-cu il) xəritələri aşkar olunur. Hər üç xəritənin maraqlı xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, onlarda hələ Kolumbdan çox-çox əvvəldə Amerika və Antarktida qitələri təsvir olunmuşdu. Özü də necə?

Bu xəritələr aşkar olunduqdan sonra onlarda təsvir olunan ölçülərlə, indiki xəritələrdə təsvir olunan Antarktida və Amerika xəritələrindəki bir sıra ölçülərin tamamilə bir-birindən fərqləndiyi məlum oldu. Bu məsələ ilə bağlı Antarktidaya göndərilmiş xüsusi beynəlxalq ekspedisiya 1934-cü ildə apardığı təkrar hesablamalarla bu materikdəki bir çox zirvənin, yarığın, sahil çıxıntılarının və s.-in bu xəritələrdə daha dəqiq verildiyini müəyyənləşdirdi. Bundan əlavə bir fakt xüsusi maraq doğurdu: hazırkı xəritələrdə Antarktidaya bitişik şəkildə göstərilən «Kraliça Mod» adlı bir zirvə bu xəritələrdə sahilədən bir qədər aralıda yerləşən ayrıca bir ada kimi göstərilirdi. Əlavə seysmik yoxlama həmin xəritələrin dəqiqliyini təsdiqlədi: Həqiqətdə də, onu materiklə quru sahəsi yox, bu xəritələrdə göstəriləndiyi kimi, dəniz sahəsi birləşdirilmiş. Sadəcə olaraq, bu dəniz hazırda buzlaqlarla əvəz olunub və bu buzlaq zirvə ilə materik arasındakı fasiləni görünməz edib.

Bundan əlavə, bu xəritələrdə maraqlı olan daha bir neçə məsələ xüsusi maraq doğurdu və indiyə qədər də doğurmaqdadır: *Əvvəla* – onlar hamısı eyni bir qədim orijinaldan deyil, fərqli orijinalardan köçürülmüşdülər və formaları da müxtəlif idi; *İkincisi* – onların hər üçündə Yer kürə formasında təsvir olunmuşdu; və nəhayət, *üçüncüsü* – bunların hər üçündə Antarktida buzlaqlardan azad formada, yəni axan çayları, qaynayan bulaqları, dənizləri, gölləri, körfəzləri və s.-lə birgə göstərilmişdi. Antarktida isə yalnız 10-15 mln. il bundan əvvəl belə bir formada olub.

Astronomiya sahəsində isə qədim dövrlərdən indiki dövrə qədər həddən artıq çoxlu sayda maraqlı faktlar gəlib çatıb: Misir Ehtimallarının ölçülərində Yer radiusu, sıxlığı, kütləsi, Yerdən Günəşə, Aya qədər olan məsafə və s.-in çox dəqiqliyi ilə əks olunduğu məşhurdur.

Bundan əlavə, hindlilərin «Surya-Sidhanta» adlı bir qədim kitabəsində və qədim Mayyaların, indi «Drezden Kodeksi» adlandırılan bir kitabında Yer diametri bir faiz xəta ilə göstərilib (*hansı ki, bu xəta da yəqin ki, bu müddətdə atmosferə çökən tozlardan əmələ gəlib*); bir Babil kitabında Venera planetinin fazaları və Yupiterin dörd peyki olması barədə danışılır (*hansı ki, müasir elm bunları yalnız son yüzillikdə kəşf edib*) və s.

Digər bir çox elmlər sahəsində də belə faktlar çoxsaylıdır. Məs., dəri altına nazik qızıl saplar yerləşdirməklə üz dərisini cavan saxlamaq metodunu müasir elm, qədim Misir fironlarının kitabxanası aşkar ediləndən sonra, buradakı qədim bir papirus yazısından öyrənib. Hazırda üz dərisini qırışlardan qorumaq və dərinə cavan saxlamaq üçün tibbi-kosmetologiyada bu metoddan geniş istifadə edilir.

Bunlar Yer üzündə nə vaxtsa çox-çox qədimlərdə hansısa güclü sivilizasiyaların mövcud olması barədə müəyyən ehtimallar yaradan bir sıra faktlar idi. Dinlərin də demək olar ki, hamısı bu versiyanı təsdiqləyir. Söhbət Yer üzünün bütün xalqlarının dinlərində cüzi fərqlərlə təkrarlanan «Nuh tufanı» mövzusunda gedir.

Bunlardan savayı, ayrı-ayrı xalqların şifahi və yazılı ədəbiyyatında bundan bəhs edən bir sıra çox maraqlı faktlar var.

Müəllifi və yazılma tarixi məlum olmayan qədim Hind mədəniyyət abidələri «Mahabharata» və «Ramayana»da «bir göz qırpımında və fikir sürəti ilə hərəkət edən», hərəkəti «göy gurultusu kimi azman səslərlə və ildırım kimi parlaq odlarla müşayiətlənən» nəhəng uçan arabalardan və onların Yerə atdığı «min-min Günəşdən də parlaq» marmilərdən bəhs olunur. «*Onlardan yaranan gurultu min-min barabanın zərbəndən daha güclü idi... Onların zərbəsindən sonra böyük partlayışlar və odlu burulğanlar ələmi bürüdü... Nəhəng və od püskürən bu silahlar («Brahman başı», «İndra odu») şimşəklərlə bürünmüş və ani sürətlə yayılırdılar... Onlardan ayrılan partlayış on min Günəşdən daha parlaq idi... Tüstüsüz olan bu odlar hər tərəfə yayılırdılar... Bütün insanlığı qırmaq üçün olan bu odlar, qarşısına çıxan hər şeyi bir anda külə çevirirdi... Ondan yalnız yer altındakı sığınacaqlarda gizlənənlər xilas tapdılar... Onların da saçı və dirnağı tökülürdü...*» və s.

«Mahabharata»nın bu cümlələrində deyilənlərin indiki nüvə silahlarının partlayışı halı ilə tam şəkildə oxşar olduğu barədə həddən çox yazılıb. Özü də bir tək qədim «Veda» ədəbiyyatı və «Mahabharata» tədqiqatçıları tərəfindən yox, həm də, bir çox Qərb mütəxəssisləri tərəfindən. O cümlədən, məşhur atomçu-fizik R.Yunq öz əsərinin adını da məhz «Mahabharata»dakı həmin cümləsindən götürərək, kitabını «On min Günəşdən daha parlaq...» adlandırıb.

Bundan əlavə, Qədim Astek daş kitabələrində (*Meksika ərazisində tapılıb, hazırda Vatikan kitabxanasında saxlanılan "Vatikan kodeksi", «Rios kodeksi» və «Telerian-Remensis kodeksi» adlandırılan kitabələrdə*), qədim Assuriya kitabxanasından bugünkü dövrə gələn kitabələrdə («*Şumerlərin mövcudluq kitabı*», «*Hilqamış eposu*» və s.-də), Misir papiruslarında («*Qəzaya uğramış gəmilər barədə*...»), Semit sənədlərində («*Hər şeyi görmüş adam barədə*...»), Yapon eposlarında («*Koyi-Ki*...»), qədim Babil gil kitabələrində, qədim german yazılı abidələrində («*Ura Linda Buk*») və b.-də nə vaxtsa Yer üzündə indikindən daha yüksək sivilizasiyanın mövcud olması barədə yuxarıdakına bənzər maraqlı məlumatlar var.

Bundan əlavə, tarix boyu bir sıra nüfuzlu tarixçilər, filosoflar da öz əsərlərində bu mövzuda bəhs edib, Yer üzündə nə vaxtsa indikindən daha yüksək sivilizasiyanın mövcud olduğunu bildiriblər. O cümlədən, Homer

(y.e.ä.), Pindar (y.e.ä. V əsr), Hellinika (y.e.ä. V əsr), Feopomp (y.e.ä. IV əsr), Platon (y.e.ä. V-IV əsr), Manefon (?); Babil tarixçisi Beros (y.e.ä. III əsr), Siciliyalı Diodor (y.e.ä. I əsr), Böyük Pliniy (I əsr), İosif Flaviy (I əsr), Klavdiya Eliane (II-III əsrlər), Pomponi Mel (I əsr), Yevseyiy Kesariyski (II əsr), Krantor (III-IV əsr), Prokl (V əsr) və b. da nə vaxtsa Yer üzündə yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmış bir sivilizasiyanın mövcud olması barədə yazıblar. Bunların içərisində Platonun (e.ä. 428-348) «Atlantida»sı xüsusilə məşhurdur.

Platonun «Timey» və «Kratil» əsərlərində təsvir etdiyi, haradasa Atlantik okeanı ərazisindəki («Herkules sütunları arxasındakı») bir qitədə yerləşən çox yüksək elm və mədəniyyətə malik «Atlantida» dövləti tarix boyu diskussiya mənbəyi olub. Platon onun barədə məlumatı özünün ana babası, qədim dünyanın yeddi rəsmi müdrikindən biri olan Solondan, o da, öz növbəsində bunu, y.e.ä. 570-ci ildə Misirə səyahət edərkən, oradakı Neyt məbədi kahinlərindən eşitdiyini yazır.

Hər halda, biz burada «Atlantida» mövzusunun müzakirəsini açmaqdan uzağıq, söhbət, yalnız cadugərliyin əski sivilizasiyalarla əlaqəsi versiyasının hansısa əsas məlik olduğunu göstərməkdən gedirdi.

Bəs sonradan bu yüksək elmi tərəqqi hara yoxa çıxdı ki, insanlıq hər şeyi sıfırdan başlayıb həmin səviyyəyə təkrarən qalxmağa çalışdı?

- **Bir versiya görə** – bu sivilizasiya nüvə bombalarının yaradılmasına qədər yüksək texnoloji səviyyəyə qalxdı və sonra elə öz aralarında baş verən nüvə müharibələri ilə də dağıldı;
- **Digər versiyaya görə** – bu sivilizasiya əsasən cadu biliklərinin mənimsənilməsi istiqamətində inkişaf edirdi və sonda da o, total cadu müharibələrinin qurbanı oldu;
- **Və nəhayət, tamam başqa versiyaya görə** – bu sivilizasiya total iqlim dəyişmələrinin və ya global kataklizmin (məsələn Yerə asteroid düşməsinin) qurbanı olub.

IV.2.4.3.2. Yerdənkənar sivilizasiyalar barədə

Yuxarıda (səh., 109) deyildi kimi, bir çoxları da, mistik biliklərin mənşəyini yerdənkənar sivilizasiyalarla əlaqələndirirlər. Bu versiya da müəyyən əsaslara malikdir. Belə ki, yerdənkənar sivilizasiyaların mövcud olması və onların Yerlə əlaqəsi məsələsini elm, hələl təsdiq edə bilmirsə də, onu inkar etməyə də çox çətinlik çəkir. Əksinə, onun lehinə bir sıra faktlar mövcuddur ki, bunlardan bir qismi aşağıdakılardır:

Təkcə Günəş sisteminin yerləşdiyi Qalaktikada ölçüsü, iqlimi və digər parametrləri baxımından Yer kürəsinə çox yaxın olan yüz milyondan artıq göy cismi (əlləlxüsüs, müxtəlif ulduzların planetləri) müəyyən edilib. Eyni bu cür şəraitin mövcudluğu, orada da, həyat doğurması ehtimalı çox böyükdür. Və alimlərdə bu ehtimal o qədər böyükdür ki, hətta bir çox məşhur astrofizika institutlarında böyük xərclər çəkilərək, nəhəng radiosistemlər qurulub və həyat ehtimalı olan bu tipli planetlərin bir çoxuna radiodalğalar vasitəsilə Yerdəki həyat barədə xüsusi informasiyalar göndərilib. Bu informasiyalara isə, bütün Kainat üçün anlaşılıq olduğu ehtimal edilən aşağıdakı məlumatlar daxildir: «Mendeleyev cədvəli»nin quruluşu, bizim qalaktikanın şəkli və orada Günəş sistemi və Yerin yerləşdiyi koordinatlar, insanın gen strukturunun şəkli, insan şəkli və s. Müasir elm bunların bütün kainat üçün son dərəcə universal anlayışlar olduğunu qəbul edir və bunlardan kosmik əlaqə məqsədilə istifadə edilənlər də, ehtimal edir ki, kainatın istənilən guşəsində mövcud olan həyat formaları bunları tutarkən, onların şüurlu varlıqlar tərəfindən göndəriləndiyini başa düşəcəklər.

Yerdənkənar sivilizasiyaların Yerlə əlaqəsi barədə ehtimal doğuran ən güclü arqumentlərdən biri – tarixən bütün dövrlərdə insanların bu fenomenlə rastlaşmasına dair tarixdə çoxlu sayda faktların qalmasıdır. Belə ki, məsələn, Yunan dağdakı (Çin, y.e.ä. 4500 il), Qunqin gölündə olan adalardakı (Çin, y.e.ä. 4500 il), Tassili dağlarındakı (Saxar), Tiqananko məbədidəki (Peru, y.e.ä. 4000 il) və b.-dakı daş-qaya rəsmlərində, bir qədim Misir papyrusunda (y.e.ä. 1380-ci ilə) və b. yerlərdə «uçan boşqablar»la bağlı hansısa məlumatlar var. Belə ki, məsələn, həmin daş-qaya rəsmlərində skafandrılı insan rəsmləri çəkilib.

Yazının meydana gəlməsindən sonra artıq bu barədə daş-qaya rəsmləri dilində deyil, yazılı formada geniş informasiyalar verilməyə başlanıb: Lionun baş keşişi Aqobard özünün «Le Qranden e Tonetrua» (840-cı il) əsərində, Xeyrixah Filippin təzkiyəçisi Jak Düklerk özünün «Azad insan Arressin memuarları» (XV əsr) əsərində, Xartman Şeden özünün «İnkuiabula»larında (1494-cü il), alman filoloqu Yakob Qrimm (XVIII əsr), alman yazıçısı Montanus (XVIII əsr) və b. öz əsərlərində bu fenomendən geniş bəhs edib, bu və ya digər formada onun yerdənkənar mənşəliliyini qəbul etmişlər.

Yeni Eranın başladığı vaxtdan bəri: I əsrdə Şotlandiyada, VII əsrdə İngiltərədə, X əsrdə Macarıstanda və Şərqi Fransa əyaləti Verdendə, XI əsrdə Kairdə, XI və yenə də XII əsrdə Yaponiyada, XVI əsrdə Erfurtda, yenə həmin əsrdə Nürberqdə, Bizanda və b. yerlərdə göydə uçan maraqlı texniki qurğuların müşahidə edilməsinə dair dövrümüzdə qədər bir sıra mötəbər yazılı sənədlər gəlib çatıb.

Astronomlardan Halley (06.03.1716), Şarl Meser (17.06.1777), Tiberius Kavelo (1783), Truvelo (29.08.1871), Şaferik (24.04.1874) və digərləri müxtəlif vaxtlarda fəzada onların özləri üçün də anlaşılmaz olan bu uçan texniki qurğuları müşahidə etdiklərini yazırlar (xüsusən də, nəinki süni peyklərin, hətta dirijablin da

icad olunmadığı bir dövrlərdə).

Şübhəsiz, həmin dövrlərdə bu obyektlərlə rastlaşanların sayı yüz minlərlədir. Lakin onların böyük əksəriyyəti o dövrün təsəvvür səviyyəsinə uyğun olaraq fikrini cin, mələklər və b. ilə rastlaşması kimi formula etdiyindən müasir elm onların ifadələrini az mötəbər fakt kimi qəbul edir.

XX əsrlərdə qəzetlərin meydana gəlməsi ilə problem qəzetlər səviyyəsində müzakirə olunmağa başlayır, o cümlədən: 7.08.1809 tarixli «Cornel of neçurel xistorii...», 7.09.1820 tarixli «Annale de şimi», 23.05.1909 tarixli «Uikli dispatç», 20.05.1909 tarixli «Deyli Meyl», 31.01.1913 tarixli «London standart» və s. adlı Avropa qəzetlərində bu obyektlər, onların həmin ərafələrdə hansısa bölgədə görünməsi, təsviri və s. barədə ətraflı məlumatlar dərc edilmişdir.

Təkcə yazılı ədəbiyyat deyil, Yer kürəsinin müxtəlif xalqlarının şifahi ədəbiyyatı da bu fenomenə dair materiallarla doludur. O cümlədən, məsələn: ABŞ-ın Vayominq ştatındakı Bih-Horn dağları atəklərində indiyə qədər də daşdan hörülmüş qədim bir «cadugər arabası»nın qırıqları qalmaqdadır. Yerli hinduların dediklərinə görə, onu, onların qədim əcdadları «göydən gəlmiş adamlar»ın şərəfinə onların «uçan arabasına» bənzədib yaratmışlar. Onların dediyinə görə, bura, səmən gəlmiş adamların Yerə endiyi yerdir və onların əcdadları da bu qurğunu tikdilər ki, növbəti dəfə səmən adamları gəldikdə öz əvvəlki eniş yerlərini tanıya bilsinlər. Kanada və Minnesota hindularının dediklərinə görə, avropalılar oralara gələn vaxta qədər oralarda çox tez-tez səssiz uçan, bəzən dənizin üstünə də qona bilən nəhəng dairəvi arabalar görmək mümkün idi. Avropalıların oralara ayaq açması ilə onlar da itdilər; Peru xalqlarının (*Tiaxuanco r-nu*) rəvayətlərində nəhəng, parlaq səmən arabalarında gəlmiş «gözəl insanlar»dan söhbət açılır. Onlar hündürboylu, parlaqsaçlı və qəribə paltarada idilər; German xalqlarının inamına görə, onların əcdadları buralara «uçan qüllələr»də gəlirlər; Podoli slavyanlarının rəvayətlərində insanın birinci dəfə Yerdə yox, tamam başqa ulduz sistemində yaradıldığından söhbət açılır. Onlar sonradan gəlib Yerdə məskunlaşdılar; Analoji fikir, yəni insanlığın əvvəlcə bir başqa ulduz sistemində, qalaktikada dünyaya gəlib, sonra Yer planetinə köçməsi Afrika, Asiya və Amerikanın bir çox xalqlarının mifologiyasında da eynilə təkrarlanır. Bunlardan bəzilərinin, o cümlədən, Peru xalqlarının, Kalimantan adası xalqlarının, qədim mayyaların və b. rəvayətlərində isə hətta insanlığın ilk məskunlaşdığı ulduz sisteminin təxmini istiqaməti də, dəqiqləşdirilir: Bu – Ülkər bürcünün ulduzlar sistemindən biridir; Afrika doqonlarının, Yeni Zelandiya maorilərinin, Pasxa adaları sakinlərinin, Sibir kətlərinin və b.-nin əsətir və rəvayətlərində də, yadplanetlilər barədə çoxsaylı məlumatlar var.

Yeri gəlmişkən Tövrətdə də «uçan boşqablar» barədə maraqlı məlumat var. Belə ki, Peyğəmbər İzekl barədə olan hissədə Peyğəmbər İzekl vəhyləri ona parlaq işıq saçan, uçan nəhəng arabada gəlmiş qəribə insanların gətirdiyini bildirir, həmin maraqlı uçan qurğunun və ondan düşüb gələn insanabənzər məxluqların («mələklərin») təsvirini verir.

Bütün bu məsələlər rəsmi elmin bu fenomeni inkar etməsini həlalik mümkünsüz edib. Əksinə, bütün dövrlərdə bir sıra çox nüfuzlu alimlər ona münasibət bildirib, bu fenomenin sirrini açmağa cəhd göstərmişlər. Tanınmış nüfuzlu alimlərdən Aristotel, Sialkovski, Eynşteyn və b. bu sıradadırlar, yəni onlar da yadplanetlilər məsələsinə ciddi diqqət verib, bu barədə müəyyən mülahizələr söyləmişdilər.

Bu izahlara gəldikdə isə, həmin bu Yerdənkənar sivilizasiyaların nə olması məsələsi ilə bağlı indiyə qədər irəli sürülmüş versiyaları, əsasən, aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- *Birinci – ən geniş yayılmış versiyaya görə*, onlar – uzaq planetlərdən, ulduz sistemlərindən, qalaktikalardan və s. gəlmiş şüurlu varlıqlardır (*özü də, ola bilsin, bir yox, bir neçə fərqli planet, ulduz sistemi və s.-dən*). Bu versiyanın özü də bir neçə variantdan ibarətdir:
 - a) Onlar Günəş sistemindən kənar, kainatın hansısa digər bir küncündə yaranıb, inkişaf etmiş şüurlu məxluqlardır;
 - b) Onlar uzaq qalaktika sakinlərinin özləri yox, onların Yeri tədqiq üçün göndərdikləri biorobot, holoqramma və s. tipli alətləridir;
 - v) Onlar bir zaman Yerdə mövcud olan sivilizasiyalar zamanı Yeri tərk edərək digər ulduzlarda, qalaktikalarda və s. məskunlaşmış insan övlədləridir. Sonradan Yer sivilizasiyası tənəzzülə uğradığından onlarla əlaqə kəsilib. Onlarsa hələ də öz sivilizasiyalarını saxladığından, yüksək texniki mərhələdədirlər və mütəmadi olaraq öz ulu vətənlərini yoluxurlar;
 - q) Onlar insanların başqa planetdə, ulduzda və s. yaşayan əcdadlarıdır. Belə ki, insan ilk olaraq məhz orada meydana çıxıb, sonra Yerə köçüb. «uçan boşqab» da, həmin ulduz, planet sistemi sakinlərinin Yerdəki həyat eksperimentinə nəzarət üçün göndərdikləri tədqiqat aparatları və heyətləridir...
- *İkinci versiyaya görə*, onlar heç də uzaq planetlərdən gəlməyib, insanla birlikdə eynilə həmin bu Yer kürəsində yaşayan digər bioloji mutasiyadırlar, mümkündür ki, hətta insanın növ müxtəlifliyidirlər. Başqa sözlə, onlar da, insan kimi Yer kürəsinin sakinini – canlılardadırlar, lakin digər canlılardan fərqli olaraq onlar yer altında və ya okeanın dərinliklərində yaşayırlar, elmi-texniki tərəqqi baxımından insanı qabaqlayıblar. «Bermud üçbucağı», «Şeytan dənizi» və s. kimi anomal yerlər onların yeraltı dünyalarının darvazalarıdır;
- *Üçüncü versiyaya görə*, onlar ümumiyyətcə, bu ölçüdə deyil, tamam başqa ölçüdə – beşinci ölçüdə, məkanın paralel qatlarında yaşayan canlılardır. Ufologiyada Nyu-York universitetinin professoru R.Şapironun bu fikri məşhurdur ki, həyatın su-karbon modelinin universallığı hipotezası astro-biologiyanın tərəqqisini tormozlayan «ən zərərli ehkamlardandır». Digər amerikan professoru astrofizik Fred Hoyl deyir: «*İnsanlar onların hər addımına nəzarət edən özgə bir şüurun oynadığı böyük oyunda kiçik piyadalardır. Bu yad şüur, özgə kəhkəşanda, beşinci ölçüdə mövcuddur,*

onun fizika və kimya qanunları da bizimkilərdən tamamilə fərqlənir. O, bizi məhdudlaşdıran zaman və məkan baryerini dəf etməyi öyrənib. Bu fəvqəlsüurlu varlıqlar bizdən o qədər fərqlənirlər ki, onları bəşər terminləri ilə təsvir etmək qeyri-mümkündür. İnsanlar bütün yaradıqlarını onların sayəsində yarada biliblər». Bir başqa amerikalı tədqiqatçısı C.Kilin yazdıqlarından: «Biz görə bilmədiyimiz enerjilərlə əhatə olunmuşuq. Mümkündür ki, bu enerjilərdən bizim görə bilmədiyimiz obyektlər, canlılar, hətta bütöv dünyalar yaranır. Lakin bizim onları hər hansı bir variantda görə, duyub eşidə bilmədiyimiz hələ onların mövcud olmaması demək deyil». Analoji mövqeyi fransız alimi Jak Valle, italyan alimi L.Bokkon, rus alimlərindən akademik V.P.Kaznaçev, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru V.Baraşenko (eləcə də, öz dövründə K.E.Sialkovski) və b. da müdafiə etmişlər;

- Dördüncü versiyaya görə – onlar, məkanın deyil, zamanın paralel qatlarında yaşayırlar, başqa sözlə, «başqaplanetlilər» bu zamanəyə xüsusi «zaman maşını» vasitəsilə keçmişdən (supersivilizasiyaya malik Atlantida dövrü keçmişindən) və ya gələcəkdən gəlirlər. Eynşteyn bu fərziyyənin aktiv müdafiəçilərindən olub;
- Beşinci versiyaya görə, onlar – müxtəlif ölkələrin fəvqəlməxfi super hərbi təyyarələridirlər; və ya Yerə düşmüş «Uçan boşqab» qırıqları isə Yerə qayıdan, yaxud uğursuz start götürmüş süni kosmik raketlərin dağılmış hissələridirlər (texniki izah);
- Altıncı versiyaya görə, o – adi hallyusinasiya effektidir (psixoloji izah), o cümlədən:
 - a) «Uçan boşqab» şahidləri onu adətən gecələr müşahidə edirlər, bu da, gecənin xüsusi hipnotik-relaksasiyaedici təsirindən törəyən hissi aldanmadır (sensor illüziyadır);
 - b) «Uçan boşqab»ın xüsusi aktivliklə müşahidə edildiyi bölgələr özünün müəyyən geoloji strukturu ilə seçilir. Belə ki, məs., civə yatağı olan yerlərdə buxarlanan civə toksininin təsirindən o yerdəki insanların gözünə müxtəlif qarabasmalar göründüyü məlumdur;
 - v) «Uçan boşqab» – «materiallaşmış fikir» hadisəsidir. Belə ki, hipnoz altında olan adamın təsəvvüründə tutduğu və müəyyən küncə yönəltdiyi predmeti həmin yerdə fotoaparət vasitəsilə qeydə almağın mümkünlüyü elmə məlumdur. Kütləvi psixoz halında olan adamlar kütləsinin səmada «uçan boşqab» axtarışı da, beləcə, gec-tez «həqiqi» «uçan boşqab» şəklində təzahür edə bilər;...və s...
- Yeddinci versiyaya görə – ümumiyyətcə, «yerdənkənar sivilizasiya» və onların Yerdə hər hansı izləri mövcud deyil. Əldə olunan faktlar isə, olsa-olsa müxtəlif fiziki-təbiət hadisəsidir, o cümlədən, müşahidə olunan «Uçan boşqablar»:
 - a) komet və ya bolidlərin növmüxtəlifliyidir (meteoroloji izah);
 - b) kürəşəkilli ildırımın növmüxtəlifliyidir (elektromaqnetik izah);
 - v) ionlaşmış hava kütləsidir (elektromaqnetik izah);
 - q) lazer qurğularının şüalarının buludlardan olan inikasıdır (optik izah);
 - ğ) sinan Günəş şüalarının zond effektidir (optik izah);
 - d) öz maqnit sahəsi hesabına yaranan plazma kütləsidir;
 - e) müəyyən situasiyada spontan yaranan təbii sinxrozatronudur (zərrəcik sürətləndiricisidir) və onun buraxdığı şüalar da, daxildə yaranan «Vavilov-Çerenkov» effektinin nəticəsidir (kvant izahı);...və s...

- Bir başqa ehtimala görə «uçan boşqab», ümumiyyətcə, mif, uydurma, psixoloji vasitədir (məs., amerikan ufoloqu M.Lindeman) bu ehtimalı söyləyənlərin qənaətinə görə «uçan boşqab» sayiəsini müxtəlif dövlətlər öz çirkin əməllərini ört-basdır etmək, «uçan boşqab»ın adına yazmaq üçün uydurublar.

Və s.

Eyni zamanda, «uçan boşqab» adı altında bir neçə fərqli effektdən söhbət etməsi ehtimalı da istisna deyil. Yəni, birisinin gördüyü «uçan boşqab» – qonşu kənddə yerləşən meteoroloji idarənin zonu, digərinin gördüyü – uçan meteorit, üçüncüsünün gördüyü – nə isə kürəşəkilli ildırım, və nəhayət, hansısa birinin gördüyü isə, həqiqətən də, yerdənkənar mənşəli cihaz və ya varlıq ola bilər.

Bir sözlə, okkult elmlərin Yerə yerdənkənar sivilizasiya nümayəndələri tərəfindən gətirilməsi ehtimalı da, öz məntiqinə malikdir.

* * *

Bu bölmədə deyilənləri yekunlaşdıraraq bir şeyi qeyd edirik ki, dünyanın insan beyni tərəfindən qavranılmamış və ya hələlik qavranılmamış qatları da yetərincədir. Okkult təsirlər də dünyanın bu qatlarının reallıqlarındandır. Amma biz ümumən sirli biliklər aləminə az-çox aidiyyəti olan hər kəs üçün ciddi şərt olan «ezoterik məxfilik» prinsipinə riayət edərək, bu barədə bundan artıq nə isə danışmağa zərurət bilmirik. Bu deyilənlərdənsə məqsəd yalnız bu təsirlərin də mexanizmi barədə ümumi təsəvvür yaratmaq idi. Ondan nə nəticə çıxarmaq işi hər kəsin öz işidir.

Bütövlükdə bu cəmi həmlə, hücum fəndləri kitabın ikinci hissəsində vahid bir sterjinə düzülərək konkret proqram halına salınır.

2-Cİ HISSƏ

V фясил. VİRTUAL MÜHARİBƏ METODLARI

Davranış və düşüncələrin neyrostrateji proqramlaşdırılması metodu («Atom bombasına qarşı psixoloji bomba»)

Kitabın birinci hissəsində insanlara təsirin ümumi mexanizmi izah edildi. Lakin orada izah edilənlər bu metodların qeyri-sistemli dağınıq təsviri idi. Adı həyatda bunlar çox az halda bir-birindən fərqləndirilərək ayrı-ayrılıqda tətbiq edilir. Yəni insanlar hansısa məqsədi əldə etmək üçün öz dünyagörüşlərinin, baxışlarının, təcrübələrinin, imkanlarının, qabiliyyətlərinin və s. onlara icazə verdiyi cəmi vasitələrdən kompleks şəkildə istifadə edirlər ki, bu da bir çox hallarda yuxarıda sadalanan vasitələrin eyni zamanda bir neçəsini əhatə edir. Lakin burada müəyyən bir paradoks var: Bəzən eyni bir məqsədlə bağlı sadalanan cəmi bu vasitələrin hamısını tətbiq etməklə heç nə əldə etmək mümkün olmadığı halda, *əksinə*, bir başqası onlardan cəmi bir-ikisi vasitəsilə lazımı nəticəni əldə edə bilər. Bütün problem isə bu cəmi təsir vasitələrini harada, hansı kombinasiyada işlətmək məsələsidir. Belə ki, bu fəndlərin qeyri-sistemli, xaos tətbiqi, xeyirdən daha çox ziyan gətirə bilər.

■ **Nümunə** üçün, məs., **Qarabağ** müharibəsinin bir çox döyüşlərində azərbaycanlılar ağır texnika baxımından erməniləri üstələsə də, qələbə çətinliklə başa gəlirdi və ya heç mümkün olmurdu. Bütün problemlər ondan ibarət idi ki, dağlıq şəraitdə (ələlxüsus, sürüşkən qış aylarında) bütün növ ağır texnikanın (məs., 60 tonluq ağır tankların), düzülən bütün artilleriya növlərinin (məs., «Oradların») və b.-nin effekti «mənfi sıfır»dan da aşağı olduğu halda, Azərbaycan öz qoşunlarını əsasən bu tip silahlarla təchiz etməyə çalışırdı. Qarşı tərəfsə əksinə, öz qoşunlarını bu baxımdan maksimum effektiv olan yüngül silahlarla (məs., *granatomyot, pulemyot, qumbara, snayper, gecəgöstərən binokl, AOS, zirehli paltar [bronojilet] və s.-lə – hansılar ki, bizdə bütöv rotaya cəmi bir-iki ədəd düşür, ya düşürdü*) Svarsneggersayaq tam təchiz edilmiş çevik quru qoşunları şəklində komplektləşdirməyə üstünlük verirdi (bizdə olan məlumata görə Azərbaycan ordusunda indi bu baxımdan vəziyyət dəyişilib).

Konkret sistem ardıcılığı ilə təsir isə müəyyən bir proqram əmələ gətirir ki, aşağıda biz belə kombinasiya variantlarından birini tərtib etməyə cəhd edirik.

Müasir elmdə bu kateqoriyadan olan həlalik cəmi bir psixoloji aparat mövcuddur – «**Neyrolinqvistik proqramlaşdırma**» (NLP) metodu. Lakin o, bir sıra zəifliklərdən, qüsurlardan, məhdudiyyətlərdən də xali deyil ki, bunların bir qismi aşağıda sadalanacaq. Hələlik isə onun məzmunu barədə müxtəsər olaraq:

«Neyrolinqvistik proqramlaşdırma»da ilk əvvəl təsir obyektinin beynində qütb təşkil edən, bir-biri ilə rəqabət aparan inam, baxış və maraqları, eləcə də, buna görə yaranan dissonansı, diskomfortluğu axtarılıb tapılır, müəyyən edilir. Sonrakı mərhələdə, xüsusi fəndlər vasitəsilə, ona bu vəziyyətinin (*sosial, iqtisadi, mədəni, fiziki və s., bunun nəticəsi olaraq isə psixoloji vəziyyətinin*) qeyri-əlverişli, diskomfort olduğu ona başa salınır və həyatı situasiyanı başqa cür qavraması, insanlarla münasibətini başqa cür qurması üçün təbliğat vasitəsilə şüurunda müvafiq dəyişikliklər edilir. Təsirgöstərən şəxsin, yəni instrukturun bu təsiri ilə obyekt bu diskomfortluğu necə dəf edib, rahatlığa necə nail olacağı, bunun üçün onun nə etməli olduğunu, ondan nə tələb olduğunu “baş düşdükdən” sonra, artıq müstəqil olaraq (*daha doğrusu, beyninə yeridilmiş həmin yeni qavrayış stereotipinə uyğun olaraq*) öz vəziyyəti, yaşantıları, gündəlik fəaliyyəti və s. barədə informasiya toplamağa başlayır. Özünün hazırkı (*real*) və arzuolunan (*mümkün*) vəziyyətlərini müqayisə edərək, tərəfdaş özünün hiss və əhvalının komfortluğuna nail olmaqdan ötrü hansı resurslarını səfərbər edib, hansı addımları atmaq lazım olduğunu öz-özü üçün müəyyənləşdirir (*bax: ədəbiyyatlara ~ 211; 264; və s.*).

Adından və məzmunundan da göründüyü kimi «Neyrolinqvistik proqramlaşdırma»: 1) Yalnız sırf təbliğat metodları ilə insanların davranış və düşüncəsinə təsiri nəzərdə tutur və qeyri-təbliğat metodlarını – hansılarını ki, biz burada təşviqat və sanksiya metodları adlandırırıq – nə adına, nə də məzmununa görə heç cür özündə ehtiva edə bilmir; 2) Bu təbliğat qaydalarının özü də mükəmməl deyil. Belə ki, bu mövzu ilə əlaqədar bizə məlum olan

ədəbiyyatların heç birində göstərilmiş ki, nəyinsə subyektiv dəyərini konkret adresatın nəzərində artırıb-azaltmaq üçün konkret olaraq nəyi, necə etmək lazımdır; **3)** Bu metod, ümumiyyətcə, rəy və baxışlarda olan hazır problem, çat, ziddiyyət, tərəddüd və s. zəminində işləkdir. Onların süni yolla generasiyası üçün “Neyrolinqvistik proqramlaşdırma”nın praktik olaraq vasitə arsenalı kifayət deyil; **4)** Burada, həmçinin düşüncələrdə formalaşdırıla bilinən hansısa təmayüllərin davranışlara “tərcümə olunub” praktik realizə sferasına keçməsi məsələsi, faktik olaraq, həll oluna bilmir. *Əksinə*, obyekt “iki ayağını bir başmağa dirəyib” hansısa “leksiyalara” qulaq asmaqdan imtina etsə və yaxud belə spekulyasiyalara qarşı immunitetə malik olsa, o zaman bu metod boş “çərənçilik” hüdudundan o yana gedə bilmir.

Bir sözlə, adi həyatda insanlar bir-birinin davranış və düşüncələrinə, əhvallarına, meyllərinə və s. təsir göstərmək, onlardan öz məqsədləri üçün istifadə etmək üçün adi rüşvət verməkdən, vəzifədə irəli çəkməkdən tutmuş, hədə-qorxu, sui-qəsd, diversiya-terror, sabotaj, şantaj, fiziki güc tətbiqi, uşağını oğurlatma, evini, maşınını yandırma, işdən çıxarma, ona acıq verən hərəkətlər etmə, polisə müraciət etmə və s. kimi yüzlərlə metodlardan istifadə edirlər ki, «Neyrolinqvistik proqramlaşdırma» bu kimi təsir üsullarını öz arsenalı hüduduna aid edə bilməkdən yerlə-göy qədər uzaqdır.

Nisbətən bəsit dildə deyilsə o, bir növ adi “moizə” qaydalarıdır ki, xalq arasında çoxdan bu kimi metodlarla təsirin azeffektivliyini göstərmək üçün bir sıra ifadələr yaranıb, məs., «“Kiş!” deməklə sürünü zəmindən çıxarmaq olmaz», «“Çax-çux” baş ağrıtsa da, dəyirman öz bildiyini edər» və s. kimi.

Deyənlər, müasir elmdə davranış və düşüncələrin, meyllərin, ovqatların və s. modelləşdirilməsi məqsədilə yaradılmış və hazırkı dövrdə hələlilik yeganə və ən aktual təsir metodu olan «Neyrolinqvistik proqramlaşdırma» üsulunun mükəmməllikdən nə qədər uzaq olduğunu göstərmək üçün elə bilirik, kifayət edər. Məhz bütün bu səbəblərdən burada, sadalanan həmin qüsurları aradan qaldırılmış yeni bir psixoloji diversiya proqramı işlənilib-hazırlanır (*qurulmasına cəhd göstərilir*) ki, bizim fikrimizcə bu variant effektivinə görə indiyə qədər yaradılmış digər bu səpkili cəmi proqramlardan, o cümlədən, ələlxüsus bugünkü Qərbdə əlahiddə populyarlıq qazanmış həmin o «Neyrolinqvistik proqramlaşdırma» üsulundan qat-qat üstün olmalıdır, o cümlədən:

1) Bizim təklif etdiyimiz bu variant mövcud və mümkün bütün təsir üsullarını özündə ehtiva etməsinə və ya çatışmayanlara boş yer saxlamasına görə indiyəqədərki bütün bu tipli təsir metodlarından daha universal, ümumi və sistemlidir. Bu xüsusiyyətinə görə onu – informatika dili ilə deyilsə – müəyyən mənada «Neyrolinqvistik proqramlaşdırma» üsulunun «2001-ci il versiyası» adlandırmaq olar; **2)** «Neyrolinqvistik proqramlaşdırma»dan fərqli olaraq burada təsirin bir təkcə verbal deyil, eyni zamanda, həm də çoxsaylı qeyri-verbal və qeyri-psixoloji formalarından istifadəyə də geniş yer ayrılır; **3)** Burada təsir üçün, belə deyilsə, “əl altında” hazır psixi komponent (*qüvvə və ya fəaliyyət, mövqe və ya maraq, oxşarlıq və ya fərq və i.a.*) yoxdursa, bütün hallarda müvafiq detonasiya qaydaları ilə onların süni təşkil edilməsi variantları nəzərdə tutulur, şərh edilir ki, son nəticədə obyektin (*indivud və ya çoxluğun*) rəy və baxışlarının, davranış və xarakterinin, əhvalının, meylinin və s. korrektə edilməsi bu kontekstdə ümumi detonasiyanın reduktiv effekti kimi meydana çıxır; **4)** Metod psixoanalitika, analitik psixologiya və s. kimi təlimlərin də prinsiplərini özündə ehtiva edir; **5)** Metod universal olub, sosial (*irqi, irsi, etnik, sinfi, siyasi, regional və s.*) mənsubiyyətindən asılı olmayaraq istənilən fərd və ya, sosial tərkibindən asılı olmayaraq? istənilən qrup, cəmiyyət, dövlət və s. üçün eyni dərəcədə yararlıdır (*şübhəsiz, burada deyilməyən şeylər də hələ yetərincədir ki, biz burada yalnız geniş dairəyə yayılması məsləhət bilinən məqamları açıqlayırıq*).

Son olaraq bir daha qeyd edirik: burada bütün bu «qadağan olunmuş» metodların müfəssəl açıqlanmasından yeganə məqsəd ondan ibarətdir ki, onsuz da onların çoxu güclülərə məlumdur və onlar tərəfindən zəifləri itaətdə saxlamaq üçün aktiv istifadə olunur. Eyni zamanda, onların atom bombasından tutmuş insanı məhv etməyin ən çeşidli növlərinə qədər hər cür silah cəbbəxanaları var. Qoy zəiflər də onların atomlarından müdafiə üçün belə sadə də olsa silaha malik olmuş olsunlar. Həmçinin, ümumi oyun qaydalarından hamının xəbərdar olması kimlərsə məlumatsızlığından spekulyasiya məqsədilə istifadə imkanlarını məhdudlaşdırır. Eyni zamanda, bu qaydaların mexanizminin açıqlanması, istər-istəməz onlara qarşı müdafiə variantlarının yaradılmasını da stimullaşdırmalıdır.

V.1. İDEYALARI NECĀ İFLASA UĞRATMALI, IDEOLOGİYALARI NECĀ NEYTRALLAŞDIRMALI

«Hər hansısa bir yenilik, yeni bir fikir ilkin baxımda mövcud bütün təsəvvürlərə zidd, ağlasığmaz bir cəfəngiyyat kimi hamı tərəfindən rədd edilir, ikinci baxımında mümkün versiyalardan biri kimi nəzərə alınır və nəhayət, üçüncü baxımında artıq çoxdan hamıya məlum olan bir fakt kimi hamı tərəfindən qəbul edilir».

Şopenhauer

İdeologiya – müqəddəs kimi təqdim edilən bütlər, amallar, məqsədlər, ideallar və s. toplumundan ibarət virtual təsir proqramıdır. Onun mövcudluq enerjisi – bəzi konkret fərdlərə gətirə bildiyi sosial dividendlər hesabına təmin olunur. Belə ki, özlərini bu müqəddəs yolun bilicisi, bu bütlərin qulluqçusu kimi təqdim edən həmin fərdlər, sosisuma öz eqoistik varlıqlarını diktə etmək üçün bu yolla öz ətraflarına müəyyən sosial enerji, baza konsentrasiya edə bildiklərini gördüklərindən, onun mövcudluq və tərəqqisində faktiki maraqlı olmuş olurlar ki, bunun üçün də onun inkişafına tam qüvvə ilə öz enerjilərini sərf etməyə başlayırlar. Eyni zamanda, bu ideologiya da məhz bu cür individlərin mövcudluğundan və sosial pillələrdəki irəliləyişindən asılı olduğundan, onlar arasında qırılmaz korrelyativ rabitə, funksional asılılıq, maraqlı birliyi formalaşır. Nəhəng sosial təlatümlər, fırtınalar, burulğanlar məhz həmin bu eskalasiyadan meydana çıxır və fasiləsiz enerji alır. Adi insanlara bu yollarda düzülüş müqəddəsliklərə ibadət etməklə eyni zamanda, həm də onun arxasında gizlənən iblislərə təzim və xidmət etdiklərini, bu etiqadları ilə həm də iblislərin mövcudluğuna və inkişafına rəvac, güc və enerji verdiklərini, liderlərsə öz xalqlarına, əshablarına qatı düşmən olduqlarını axıra qədər ağıllarına belə gətirmədən, dünyadakı hədsiz-hüduzsuz şər və fəsadın mənbəyinə, alətinə, rıçağına, himayəçisinə, iştirakçısına, icraçısına çevrilmiş olurlar...

Metodların şərhinə keçməzdən əvvəl qabaqcadan qeyd olunmalıdır ki, bu kitabda bütün hallarda:

- **ideya** dedikdə (*termin mənasında*) – plan, xətt, kurs, platforma, ideologiya, məqsəd, amal, arzu, istək, addım, yol, hal, meyl, mövqe, addım, nəzəriyyə, doktrina, lozunq, konsepsiya, fikir, qanun, proqram, baxış, prinsip, hərəkət, fəaliyyət, hazırlıq, cəhd, o cümlədən, hücumunuza qarşı müqavimət cəhdi və s.;
 - **rəqib** dedikdə – platforması, maraqları, baxışı, zövqü və ya norma-dəyərləri Sizin (*və ya müttəfiqlərinizin*) platformasına, zövqünüzə, baxışınıza, marağınıza və ya norma-dəyərlərinizə və s. zidd olan, və ya zidd olmasa da, uyğun da gəlməyən istənilən şəxs, qrup, dövlət, qüvvə və s.;
 - **müttəfiq** dedikdə – bu cəhətləri Sizinlə uyğun olanlar;
 - **təbliğət hədəfi olan tərəf** dedikdə – rəqibin özü; onun və Sizin cəbhənin liderləri, əhalisi və ya elektoratı; əsgər heyəti; hər iki tərəfin müttəfiqləri; həmçinin neytral tərəflər və b.;
 - **dəstəklənir** dedikdə – stavka qoyduğunuz tərəfi vaxtaşırı olaraq bu sahədəki işinə, fəaliyyətinə yardım edə biləcək müvafiq məsləhət, instruktaj, fəaliyyət proqramı, kəşfiyyət materialları, ideya, və sair hər növ zəruri informasiya ilə; həmçinin kadr hazırlığı, texnika, pul, tribuna, enerji, xammal, kadr və s.-lə təchiz etmək, lehinə təbliğət aparmaq, hüquqi, siyasi, təşkilati yardım, müxtəlif problemlərini birbaşa həll etmək və ya bir başqalarının vasitəsilə, ya da öz gücü ilə həll etməsinə kömək göstərmək, və s.;
 - **təbliğ edilir, qabardılır, izah edilir, başa salınır** dedikdə – verbal və qeyri-verbal vasitələrlə (*bax: burada səh., 52*): lazımı məsələnin yalnız Sizə sərf edən tərəflərini, yəni lehinə, yoxsa əleyhinə təbliğət aparılmasından asılı olaraq, onun, təbliğət hədəfi olan tərəfin (*milli və fərdi*) zövq, baxış və maraqları (*o cümlədən, ideali, ənənəsi, stereotipi, amali, istəyi, ehtiyacı və s.*), həmçinin sosial (*irqi, irsi, cinsi, dini, sinfi, milli və s.*) mənsubiyyəti ilə uzlaşmayan və hətta ziddiyyət təşkil edən, yaxud əksinə, söhbət lehinə təbliğətdən gedirsə – uyğun gələn xüsusiyyətlərini birtərəfli işıqlandırmaq, geniş reklam etdirmək, nümayiş, təsvir və ya izah etmək, lazımı kommentariya ilə şişirtmək; Məsələnin məhz bu variantının KİV nümayəndələrinə çatmasına çalışmaq, bunu təşkil etmək; dövrüyyəyə bu səpkili saxta informasiya buraxmaq, saxta, qurama analizlər, arqumentlər, nümunələr, faktlar və statistikalarla əsaslandırmaq, izah etmək, başa salmaq; Xüsusi eyni zamanda çatdırmaq, təlqin etmək, ortaya söz atmaq, diskussiya obyektinə çevirmək; Onun yaxınlarının nə vaxtsa bu mövzuda söylədiyi fikirləri aktuallaşdırmaqla və ya bu ərəfələrdə bu səpkili filmlərə, şəkillərə, söhbətlərə və s. geniş yer, xüsusi diqqət ayırmaq yolları ilə assosiasiya yaratmaq; Təbii olaraq bu mövqedə olan və ya Sizin təhrikiniz, təsirinizlə bu mövqeyə gəlmiş şəxsləri (*ələlxüsus, avtoritetli şəxsləri*) axtarıb tapıb, bu sahədə öz mövqelərini geniş ifadə edə bilmələri üçün, əgər istəsələr fəaliyyət göstərmələri üçün, onlara hər cür (*maliyyə, tribuna, instruksiya və s. baxımından*) şərait yaratmaq, kömək göstərmək, bu əqidədə olanların avtoritetini süni şişirtmək, cəmiyyətdə müəyyən söz sahibi, status sahibi olmalarına çalışmaq; Bu məqsədə xidmət edən hər növ ideyaların, təkliflərin, ədəbiyyat və incəsənət nümunələrinin, həmçinin hərəkətlərin, fəaliyyətlərin, kompaniyaların, qruplaşmaların və s. yaranmasını, yayılmasını və şöhrətlənməsini stimullaşdırmaq, dəstəkləmək, təşkil etmək və s.;
- Bütün bunlara əks olanları isə – gizlətmək, ört-basdır etmək, görməməzliyə vurmaq, yaxud bunu məqsədyönlü yozaraq adilləşdirmək, neytrallaşdırmaq, tənə, təhqir, tənqid, rişxənd, məsxərə, gülüş obyektinə çevirərək dəyərsizləşdirmək, geniş dairəyə yayılmasına hər vasitə ilə mane olmaq, əleyhinə kompaniya formalaşdırmaq və s. (*əlavə olaraq bax: «Təlqin: İnsanları ayıqkən necə hipnoz etməli» [burada, səh. 57] və «İnandırma, aldatma və dezinformasiya metodları» [burada, səh. 69] bəhslərinə);*

nəzərdə tutulur (*sadalanan variantların hamısı bu kitabın birinci hissəsində ətraflı izah edilib*).

Bundan sonra proseduralar barədə:

«Neyrostrateji proqramlaşdırma»nın birinci mərhələsi – hələ hansısa addımın atılmadığı, lakin hazırlaşdığı, yəni fəaliyyətəqədərki dövrü əhatə edir. Burada rəqibin sizə, sizin maraqlarınıza təhlükə törədə bilən addımı, fəaliyyəti hələ mücərrəd plan, ideya, arzu, cəhd şəklindədir və buna görə də, bu mərhələdə sizin başlıca vəzifəniz – həmin planı, ideyanı onun özünün və digərlərinin gözündən salaraq, onu və bu ideyanın həmin potensial

müdafiəçilərini bu fikirdən daşındırmaq, bu yoldan çəkəndir. Bunun üçün:

0.1) Bu ideyanın əleyhinə olan hər bir element axtarılıb tapılır dəstəklənir (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]).

İdeya əleyhinə Sizin istifadə edə biləcəyiniz deyilən tipli elementlər kateqoriyasına qismən aid ola bilər:

- Bu ideyanın əleyhinə olan qruplar, şəxslər, qüvvələr, partiyalar, qurumlar, fraksiyalar...;
- Onu tənə, təhqir, gülüş, rişxənd, məsxərə obyektinə çevirən lətifələr, karikaturalar, parodiyalar, felyetonlar, jarjlar, həqarətəməz epitetlər, yarlıqlar, əhvalatlar, həqarətli münasibətlər...;
- Onun əleyhinə olan mənfi rəylər, aşağı fikirlər (*əlalxüsüs avtoritetli şəxslərin, təbliğət hədəfi olan tərəflərin özlərinin cəbhəsindən olan ayrı-ayrı şəxslərin, eləcə də, müxtəlif neytral tərəflərin, məs., müxtəlif qəzetlərin, agentliklərin, sadə adamların, keçmiş yoldaşlarının və b.*), bunları tənqid edən nəzəriyyələr, nəzəri, analitik yazılar, provokasion məzmunlu materiallar, əleyhinə olan layihələr, ideyalar, konsepsiyalar, platformalar, proqramlar, standartlar, yad ideologiyalar, planlar, nəzəriyyələr, prinsiplər və s.;
- Əleyhinə olan fəaliyyətlər, hərəkətlər, sosial yoluxucu xarakterli tədbirlər (*məs., mitinq, kompaniya, etiraz aksiyası, təxribat, kütləvi tədbirlər və s.*);

Bu kateqoriyadan olan hər bir qüvvə və məqam axtarılıb tapılır dəstəklənir, müdafiə edilir, güclənməsinə çalışılır (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]), bu qəbildən olan şəxslərə öz mövqelərini geniş ifadə edə bilmələri, və ya bu istiqamətdə fəaliyyət göstərmələri üçün hər cür şərait yaradılır, bu kateqoriyadan olan hər bir elementin yaranması, yaradılması, yayılması, güclənməsi, intişar tapması hər vasitə ilə stimullaşdırılır, təşkil edilir. Yaxud, heç olmazsa, onların olduğu səviyyədə imkan qədər daha uzun müddət qalmasına hər vasitə ilə yardım göstərilir ki, psixi eskalasiya, sirayət, «domino effekti» və yaxud «zəncir reaksiyası» törədə bilən mənfi sosial enerji, psixi epidemiyə mənbəyi kimi daha çox fəaliyyət göstərər, daha çox adamı yoluxdura bilsin, daha çox adamın davranış və düşüncəsinə, «ustanovka»larına, stereotiplərinə, dünyagörüşlərinə, inamlarına, baxışlarına və s. transformativ təsir göstərsin, cəmiyyətdə müvafiq sindrom halını ala bilsin.

İdeya əleyhinə sadalanan tipli (və ya hər hansı formalı) qüvvələr yoxdursa, və ya onların cəbhəsini genişləndirmək məqsədi ilə, həmçinin daha çox tərəfin onun əleyhinə köklənib, qalxıb ona təzyiq göstərməsi və ya digər tərəflərdən də ona qarşı bir alət kimi istifadə edə bilmək üçün, deyilənlərə paralel olaraq süni şəkildə ona əleyhdarların yetişdirilməsi istiqamətində iş aparılır. Bunun üçün:

V.1.2.1) İdeya əleyhinə ideoloji fəaliyyət aparılır. O cümlədən:

V.1.2.1.1) Neytral tərəflərin, indiyə qədər müdafiəçisi olmuş tərəflərin onun əleyhinə köklənməsinə, qalxmasına çalışılır. Bu məqsədlə:

V.1.2.1.1.1) Təbliğət hədəfi olan tərəfin nəzərində bu ideyanın zəif cəhətləri qabardılır. Əks tərəfləri, yəni onlar üçün xeyirli, qazançı, parlaq kimi görünən biləcəklərini hər vaxt gizlədilir, ört-basdır edilir, yaxud yozularaq adilləşdirilir, dəyərsizləşdirilir. Bununla da, onlarda (onda) bu mövqeyin (ideya, plan, xətt, kurs, platforma, ideologiya, məqsəd, amal, arzu, istək, addım, yol, cəhd, nəzəriyyə, doktrina, lozunq, konsepsiya, baxış, prinsip və s.-in) yalnız zahirdə və yalnız ideoloqların interpretasiyasında çox şey vəd etdiyi, əslində isə xeyirsiz və bəzən, hətta ziyanlı ola bildiyi təsəvvürü formalaşdırılır. Bu məqsədlə həmin ideyada:

- **Onların zövqü ilə uyğun gəlməyən cəhətləri** – məs., ideyanın anti-humanist, anti-başəri məqamları, ədalətsiz, namərdlik, vəhşilik, iyrənclik, alçaqlıq, eyib, günah, riyakarlıq, rüsvayçılıq və s. kimi yozula biləcək cəhətləri, məzmununda kimlərsə şəxsi marağının izlərinin sezilməsi, qarəzli olması və s.;
- **Onların baxışları ilə uyğun gəlməyən cəhətlər** – məs., ideyanın qeyri-məntiqi cəhətləri, o cümlədən, daxili və xarici ziddiyyətləri, uyğunsuzluqları, məntiqi problemləri, məs.:
 - söhbət hansısa bir ideyanın, planın, məqsədin və s. perspektivinin analizindən gedirsə – realizəsi üçün obyektin imkan və potensialın kifayət etməyəcəyi (*məs., canlı qüvvə və ya işçi qüvvəsi çatışmamazlığı, xammal, texnika, enerji, vaxt, silah və sursat, maliyyə, fiziki, psixoloji və ya hərbi hazırlıq, siyasi dəstək, kadr (o cümlədən, xarizmatik lider) və s. bu kimi siyasi, iqtisadi, sosial, elmi-texniki problemləri*);
 - rəqibinin (*məs., sizə qarşı yönəlibdisə, sizin*) bütün bu məsələlərdə ondan irəlidə olması;
 - ideyanın plan və proqnozunda nəzərə alınmayan, alınsa da effekti kəskin kiçildilmiş digər məqamlar (*məs., iqlim, relyef, landşaft, mövsüm, tarixi zərurət, şərait, təbii fəlakət, epidemiyə, hüquqi-normativ baryerlər, destruktiv psixoloji effektlər və s. kimi real və ya mümkün imperativlər, əngəllər*);
 - ideyanın variantlarının bir başqa vaxt və ya yerlərdə iflasla nəticələnməsi;
- **Onların maraqları ilə, o cümlədən, istəyi, arzusu, niyyəti, məqsədi, amalı, ehtiyacı, tələbatı, planı, qanunu və s.-lə uyğun gəlməyən, onların marağına toxunan məqamları**, məs., ideyada onların özünün və ya yaxınlarının həyatına, malına, mülkünə, rifahına, asayişinə, rahatlığına, əmin-amanlığına, mənliliyinə,

mənəviyyatına, şəxsiyyətinə, nüfuzuna, namusuna, vəzifəsinə, statusuna və s. hədə, təhlükə törədən və ya törədə biləcək, onları incidib, ağrıda biləsi, riskli, təhlükəli, bəzən həqiqətən də, qurban tələb edən pessimist məqamları;

□ **Onların sosial norma və dəyərləri, o cümlədən, ideali, adəti, ünənəsi, vərdişi, etalonu, stereotipi və s.-lə uyğun gəlməyən cəhətləri:**

və s. bu kimi məqamları axtarılıb-tapılıb, və ya quraşdırılıb saxta analiz, arqument, nümunə, nümayiş və s. yolu ilə onların (onun) nəzərində qabardılır, onlara (ona) izah edilir, başa salınır (bax: «Təbliğət» bölümünə [burada, səh. 52]). Bununla da, aidiyyətli tərəflərin bu ideyaya aktiv və ya passiv müqavimət göstərmələrinə, o cümlədən onun arxasından qaçmalarına, onun realizə aksiyalarından, hərəkətlərindən, səfərbərliliklərindən yayınmalarına, uzaqlaşmalarına, boyun qaçırmalarına, yeri gəlsə ona qarşı təbliğət aparmalarına və fəaliyyət göstərmələrinə nail olunur.

- **Nümunə üçün, məs.**, hansısa ölkənin müharibə hazırlığının qarşısını almaq məqsədilə, onun əhalisinə bu müharibənin hərbi xərclərin artımına, bu işə müvafiq olaraq vergilərin artırılmasına və dotasiyaların azaldılmasına gətirib çıxaracağı, bunun zəruri nəticəsi olaraq, bütün sferalarda ölkədə həyat səviyyəsinin kəskin aşağı düşəcəyi, digər hallarda olduğu kimi, burada yenə də kasıb-kusubun balalarının qırılacağı, bunun ölkənin beynəlxalq arenadakı mövqeyinə mənfi təsir edəcəyi və s. təbliğ, izah edilir. *Əksinə*, hansısa ölkəni (məs., öz ölkəsini) digərinin üstünə qızıqdırmaqdan ötrü, onlara müharibənin cəlbədedici tərəfləri, o cümlədən, bu müharibənin şərəf məsələsi olduğu, bunun filan vaxt vurulan namus ləkəsinə, alçalma dərjəsinə üstədən götürəcəyi, qonşular yanında baş ucalığı gətirəcəyi, gələcək övladları birdəfəlik bu problemdən qurtaracağı, bunda iştirakın hansı imtiyazlar, şərəf gətirəcəyi və s. ön plana çəkilir, əksinə, yuxarıda deyilən tipli pessimist məqamları gizlədilir, hansı ki, həmin halda da indi sadalanan bu kimi cəlbədedici tərəfləri gizlədilmişdi;
- Yaxud orduda ixtisarı dəstəkləmək halında bunun iqtisadi qazanc tərəfləri, o cümlədən, bunun büdcə xərclərini azaldılmasına gətirib çıxaracağı, hərbi sənaye kompleksinin öz profilini dəyişərək mülki sferaya çevrilib büdcəyə xeyir gətirəcəyi və s. qabardılır (bax: «Təbliğət» bölümünə [burada, səh. 52]). Əks halda, bunun sosial-hərbi tərəfləri, yəni işsizliyə, sosial böhrana gətirib çıxaracağı, ölkənin hərbi qüdrətinə zərbə vuracağı, düşmənləri şirnikləşdirəcəyi və s. vurğulanır;
- Körfəz müharibəsi arafəsində NATO qüvvələrinə təhlükənin reallığını anlatmaq və onları səfərbər etmək məqsədi ilə, ABŞ beynəlxalq aləmdə İrəkin yaxın 10 ayda nüvə silahı yaradacağı barədə dezinformasiyalar yayırdı, hansı ki, ekspertlərin hazırkı rəyinə görə, İrak texnologiyası o vaxt ona yaxın 10 ildə belə silah yaratmaq imkanı vermirdi.

V.1.2.1.2) Deyilən tipli faktlar tapmaq çətindir və ya olanlara dəstək məqsədilə, bunlar süni yolla yaradılır. O cümlədən:

V.1.2.1.2.a) Lazımi faktlar onun müxtəlif xüsusiyyətlərini süni yozmaqla (hətta mistika, sueveriya ilə əlaqələndirməklə də olsa) onlardan nəticə kimi çıxarılır və ya lazımi faktlar, ümumiyyətcə, yalandan, heçdən quraşdırılıb yayılır:

V.1.2.1.2.b) Bu ideyanı qəbul etmiş müxtəlif tərəflərin ayrı-ayrı problemləri analiz edilərək, yozularaq bunların günahı həmin ideyanın üstünə atılır, bunun səbəbkarının o olduğu onlara başa salınır, öz perspektivləri üçün ondan təhlükə görmələrinə çalxılır; və s.

V.1.2.2) Müxtəlif tərəfləri onun əleyhinə qaldırmaq üçün praktik fəaliyyət aparılır, başqa sözlə, təşviqat metodlarından (bax: «Təşviqat» bölümünə [burada, səh. 53]) gen-bolluqla istifadə edilir. O cümlədən:

V.1.2.2.a) Bu məqsədlə sifariş, maddə ödəmə, səlahiyyətlərdən istifadə və s. kimi metodlardan aktivliklə istifadə edilir.

V.1.2.2.3) Əldə bayraq etmək üçün, yaxud da elə lazımi tərəfin özünün nəticə çıxara bilməsi üçün müxtəlif tədbirlərlə bu ideyanın haradansa reallaşan variantının təbliğət hədəfi olan tərəflərin (o cümlədən, kollektivin, qrupun, xalqın, elektoratın, müttəfiqinin, neytral hansısa tərəfin, hansısa güclü tərəflərin...) zövq, baxış və maraqları (norma və dəyərləri) ilə uyğun gəlməyən və hətta ziddiyyət yaradan nəticələr verməsi təşkil edilir, sonra da müvafiq provokasion kommentariya ilə bu həmin tərəflərin nəzərində qabardılır:

V.1.2.2.4) Onlarda süni olaraq hər hansısa əlavə problemlər formalaşdırılır və ya hansısa mövcud bir probleminin aktuallıq dərəcəsi nəzərində süni şişirdilir, artırılır ki, bununla da diqqət və ya qüvvələri bu məsələdən yayındırılır.

Sair hər növ vasitələrlə bu ideyanın əleyhinə, onu həmin tərəflərin nəzərində alçaldan, cılızlaşdıran, mənasızlaşdıran təbliğət və ya təşviqat fəaliyyəti aparılır, hər vasitə ilə ona qarşı bir şübhəli, tərəddüdü, inamsız münasibət formalaşmasına, əleyhinə kompaniya formalaşmasına, ətrafdakıların və ya bayaqdan neytral olan tərəflərin onun əleyhinə köklənməsinə, qalxmasına, ona qarşı konkret aksiyaların həyata keçirilməsinə və s. nail olunur.

V.1.3) Paralel olaraq sizin özünüz də onun əleyhinə birbaşa fəaliyyət aparırsınız və ya bu tipli fəaliyyətlərdə birbaşa iştirak edirsiniz, o cümlədən:

V.2. CÄHDLÄRİ NECÄ BLOKİROVKALAMALI, ÄLEYHFÄALIYYÄTLÄRİN QARŞISINI NECÄ ALMALI

«Kütlä istäyir ki, onun qährämanları daim onun gözü qarşısında olsun – tribunada da, dar ağacında da»
Aydın Mämmədov

Hakimiyyət uğrunda mübarizə rəhmdillik nə olduğunu bilmir və heç bir qayda-qanun tanımır. Burada humanizm, ədalət, mənəvi dəyərlər və s. yalnız gözdən pərdə asmaq və zəiflərin əl-qolunu buxovlamaq aləti mənşələsində qavranılır. Baxmayaraq ki, şəxsən biz özümüz də bütün bunların qatı əleyhdarıyıq və bunu bu kitabın ümumi ruhu da aydın hiss elətdirə bilər, lakin nə etməli ki, güclü dövlət qurmağın bundan savayı özgə vasitəsi yoxdur...

«Davranış və düşüncələrin neyrostrategi proqramlaşdırılması» aktında rəqibin sizə zidd addımının qarşısını almaq məqsədilə:

V.2.1) Sizə zidd addımın əleyhinə olan hər bir element axtarılıb tapılır dəstəklənir (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]).

Bu tipli elementlər kateqoriyasına qismən aid ola bilər:

- Onu tənə, təhqir, gülüş, rişxənd, məsxərə obyektinə çevirən lətifələr, karikaturalar, parodiyalar, felyetonlar, jarjlar, həqarətəməritetlər, yarlıqlar, əhvalatlar, həqarətli münasibətlər...;
- Onun əleyhinə olan mənfi rəylər, aşağı fikirlər (*ələləxüsus avtoritetli şəxslərin, təbliğət hədəfi olan tərəflərin özlərinin cəbhəsindən olan ayrı-ayrı şəxslərin, eləcə də, müxtəlif neytral tərəflərin, məs., müxtəlif qəzetlərin, agentliklərin, sadə adamların, keçmiş yoldaşlarının və b.*), bunları tənqid edən nəzəriyyələr, nəzəri, analitik yazılar, provokasion məzmunlu materiallar, əleyhinə olan layihələr, ideyalar, konsepsiyalar, platformalar, proqramlar, standartlar, yad ideologiyalar, planlar, nəzəriyyələr, prinsiplər və s.;
- Əleyhinə olan fəaliyyətlər, hərəkətlər, sosial yoluxucu xarakterli tədbirlər (*məs., mitinq, kompaniya, etiraz aksiyası, təxribat, kütləvi tədbirlər və s.*);

Bu kateqoriyadan olan hər bir qüvvə və məqam axtarılıb tapılır dəstəklənir, müdafiə edilir, güclənməsinə çalışılır (*bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]*), bu qəbildən olan şəxslərə öz mövqelərini geniş ifadə edə bilmələri, və ya bu istiqamətdə fəaliyyət göstərmələri üçün hər cür şərait yaradılır, bu kateqoriyadan olan hər bir aksiyanın yaranması, yaradılması, yayılması, güclənməsi, intişar tapması hər vasitə ilə stimullaşdırılır, təşkil edilir. Yaxud heç olmazsa, onların olduğu səviyyədə imkan qədər daha uzun müddət qalmasına hər vasitə ilə yardım göstərilir ki, psixi eskalasiya, sirayət, «domino effekti» və yaxud «zəncir reaksiyası» törədə bilən mənfi sosial enerji, psixi epidemiyə mənbəyi kimi daha çox fəaliyyət göstərən, daha çox adamı yoluxdura bilsin, daha çox adamın davranış və düşüncəsinə, «ustanovka»larına, stereotiplərinə, dünyagörüşlərinə, inamlarına, baxışlarına və s. transformativ təsir göstərsin, cəmiyyətdə müvafiq sindrom halını ala bilsin.

Sizə zidd olan addımın əleyhdarları yoxdursa və ya onların cəbhəsini genişləndirmək məqsədi ilə, həmçinin daha çox tərəfin onun əleyhinə köklənməsi, qalxması üçün və ya digər tərəflərdən də ona qarşı bir alət kimi istifadə edə bilmək üçün, deyilənlərə paralel olaraq, süni şəkildə bu addıma əleyhdarların yetişdirilməsi istiqamətində iş aparılır. Bunun üçün:

V.2.1.1) Neytral tərəflərin və ya hazırkı müdafiəçilərinin bu cəhdin əleyhinə köklənməsinə, qalxmasına çalışılır. Bunun üçün:

V.2.1.1.1) Bu cəhddə iştirakın, iştirak cəhdinin və ya ona hər hansı formada dəstək verməyin əleyhinə ideoloji fəaliyyət aparılır. Bunun üçün:

V.2.1.1.1.1) Təbliğət hədəfi olan tərəfin (bunda iştirak edə biləcək hər bir fərdin) nəzərində bu addımın zəif cəhətləri qabardılır. Bu məqsədlə:

- **Bu addımın onun özünün baxışları ilə uyğun gəlməyən cəhətləri tapılıb nəzərində qabardılır:** Məs., onun bu işdə iştirak etməsinin, bu addımı atmasının, buna qoşulmasının məntiqsiz tərəfləri, o cümlədən, bu işin əslində ona heç bir aidiyyəti olmadığından onun buna qoşulmasının da əsassız olması; bu işin başqaları tərəfindən qurma oyun olması; “inqilabı dahilər yaradır, fanatiklər həyata keçirir, ondan fırlıdaqçılar bəhrələnir” deyiminə uyğun olaraq ondan bu işdə bir alət kimi istifadə edildiyi; yekunda bunun xeyrinin bir başqalarına (*onu bu işə təhrik edənlərə, indi əmi-dayı hesabına orda-burda gizləndənlərə və b.*) çatacağı (*və ya artıq çatdığı*) və o bir kənarında qalacağı; bu işdə motivlərin təhrif olunduğu və zahirən təqdim olunan

səbəb və ya məqsədin bəhanə olub, əslində burada özgə maraq güdüldüyü; bunun ümumi yox, kimlərinə şəxsi marağından irəli gəlidiyi; onun burada iştirakından asılı olmayaraq nəticənin artıq onu buna təhrik edənlər tərəfindən öz aralarında razılaşdırıldığı və hər şeyin qabaqcadan müəyyənləşdirildiyi; onun burada iştirakının dəryada damlanı xatırladıb, ümumi gedişata onsuz da əhəmiyyətli təsir göstərməyəcəyi və s.;

- ***Onun özünün maraqları ilə uyğun gəlməyən cəhətləri tapılıb nəzərində qabardılır:*** Məs., bu işi etsə, bu addımı atsa, bu yolu tutsa, bu yola qoşulsa nə itirəcəyi, bunun şəxsən onun özünə və ya yaxınlarına hansı itki, əzab, problem bahasına gələcəyi və ya gələ biləcəyi nəzərində qabardılır (məs., *skandal, biabırçılıq, hüquqi məsuliyyət təhlükəsi, bundan ziyan görən kimlərinə adekvat qəzəb və qisas reaksiyasını doğuracağı, bunun cinayət, günah və s. olması, bu işin onu yaxınlarından, əzizlərindən, doğmalarından, sevimli əyləncələrindən, peşələrindən və s. ayrı salacağı, kiminlə münasibətinə mənfi təsir göstərəcəyi, bu yolda olanların, bu işə girişənlərin xeyli zərərli vərdiş əldə edəcəyi, psixikasının zəhərlənəcəyi, bununla ömrünün filan qədər dəyərli hissəsini bada verəcəyi və cəmiyyətdə hazırda qazandıqlarının çoxusunu, məs., hazırkı iş yerini, sosial statusunu və s. itirəcəyi, eləcə də, bir başqa sferadakı filan-filan qazanclardan məhrum olacağı, onun bu yola getməsi ilə evinin, ailəsinin, uşaqlarının köməksiz, başsız qalacağı, məhrumiyətlərə, faciələrə düşər olacağı, mümkündür ki, onun arzulamadığı yollara düşəcəyi və s., həmçinin bu yoldakı ölüm, aclıq, susuzluq, natəmizlik, epidemiyə, xəstəlik, ailəlik, ölüm, risk və s. kimi təhlükələr); həmin addım kimə qarşı yönəlibdisə onun tərəfindən (məs., sizə qarşı yönəlibdisə, sizin tərəfinizdən) buna qarşı atılacaq addım, görülə biləcək cavab tədbiri ona izah edilir, başa salınır, nəzərlərində qabardılır; və s.*

Sair hər növ vasitələrlə bu yolun konkret olaraq onun üçün xeyirsiz və bəzən, hətta ziyanlı ola biləcək bu kimi məqamları seçmə və ya qurama faktlar, statistikalar, yaxud saxta analiz, arqument, nümunə, nümayiş və s. yolu ilə nəzərində qabardılır, ona izah edilir, başa salınır, onu etsə, bu yola getsə nə itirəcəyi, getməsə nə qazanacağı ona izah edilir, başa salınır, əks-tərəflər hər vəchlə gizlədilir, dəyərsizləşdirilir (*bax: «Təbliğət» bölümünə [burada, səh. 52]*). Bununla da, ayrıca fərdlərin qətiyyətində tərəddüd, şübhə, inamsızlıq, yaxud söhbət kütlədən gedirsə, burada fikir ayrılığı, itxilaf formalaşdırılır, onlarda bu yola getməyin, onu davam etdirməyin perspektivsizliyi, mənasızlığı, cəfəngliyi və hətta ziyanlılığı təsəvvürü formalaşdırılır:

- 2000-ci ildə ABŞ konqresi erməni genosidini gündəliyə çıxaran ərafədə senatın qərarına təsir göstərmək məqsədilə, Türkiyə ABŞ-ı aşağıdakı cavab tədbirləri ilə hədələmişdi:
Ermənistana qarşı: Tansu Çillər dövründən bərpa olunmuş çox məhdud miqyaslı Türkiyə-Ermənistan hava və dəmir yol əlaqəsini, ümumiyyətcə, qəti olaraq kəsmək (*hansı ki, Fransa parlamentinin qəbul etdiyi məsuliyyətsiz, bədnam, və nə vaxtsa fransa xalqına çox bəha başa gələsi məlum qərarından sonra onsuz da qəbul etdi*);
ABŞ-a qarşı: ABŞ-ın Türkiyədə yerləşən Hərbi Bazalarının fəaliyyətini maksimum məhdudlaşdırmaq – hansı ki, ABŞ İrakı demək olar ki, əsasən bu bazanın hesabına nəzarətdə saxlaya bilir; Türkiyənin hərbi sənaye tenderlərində ABŞ şirkətlərinin iştirakını maksimum məhdudlaşdırmaq – hansı ki, ABŞ bu tenderlərdən hər il milyardlarla dollar qazanc götürür; Türkiyə-İran münasibətlərini genişləndirmək – hansı ki, ABŞ-ın bir nömrəli düşməni olduğu hamıya məlumdur; və s.
- Hədə məqsədi ilə müxtəlif vaxtlarda SSRİ ABŞ-la (*Kubada*) və Çinlə sərhəddə öz operativ taktiki raketlərini yerləşirmişdi. Və yaxud ABŞ həmin məqsədlə 40-60-cı illərdə Şimali Koreya və Vyetnamın, 70-90-cı illərdə İrakın, 1994-cü ildə Haitinin və b. sularına öz eskadriyalarını göndərmişdi.
- Körfəz müharibəsi dövründə ABŞ İrakın kimyəvi silahdan istifadə addımının qarşısını aşağıdakı təbliğat vasitəsilə almışdı: İrakın bu addımı Müttəfiq qoşunlarının analoji cavab tədbiri ilə qarşılanaçaq. İrak tərəfindən fərqli olaraq, Müttəfiq qoşunlarının kimyəvi silahdan mühafizə vasitələri ilə yaxşı təchiz olduğundan, burada uduzan yenə də İrak tərəfi olacaq – üstəlik də ki, müharibənin bilavasitə onların yox, İrakın ərazisində və ya bilavasitə sərhədlərinin yaxınlığında getdiyi bir şəraitdə.

V.2.2.1.1.2) Devilən tipli faktlar tapmaq çətindir və ya olanlara dəstək məqsədilə, bunlar süni yolla yaradılır. O cümlədən:

V.2.2.1.1.2.a) Lazımi faktlar bu addımın müxtəlif xüsusiyyətlərini süni yozmaqla (hətta mistika, sueveriya ilə əlaqələndirməklə də olsa) onlardan nəticə kimi çıxarılır və ya lazımi faktlar, ümumiyyətcə, yalandan, heçdən quraşdırılıb yayılır:

- **Nümunə üçün, məs.,** dünya bazarında hər hansısa ölkənin ixrac məhsullarının qiymətinin yüksəlməsinin bu ölkə üçün göydəndüşmə fürsət, ağlagəlməz mənfaat olduğu halda, 2000-ci ildə dünya bazarında neftin qiymətinin yüksəlməsinin OPEK ölkələri və digər neft istehsalçısı olan ölkələrin xeyrinə yox, ziyanına (!) olduğunu ABŞ (*sair təzyiqlərdən əlavə*) aşağıdakı arqumentlə onlara başa salıb, onları neftin qiymətini sabitləşdirməklə bağlı addımlara təhrik etmişdi: Neftin qiymətinin bahalaşması istehlakçıları alternativ enerji mənbələri axtarışına və ya marketinq yönümünü dəyişməyə sövq edəsi, başqa sözlə, getdikcə neftə tələbatı azaldasıdır ki, bu da bugünkü «çox istəyənlərin sabah azdan da məhrum olacağı» demək olacaq;

V.2.2.1.1.2.b) Bu addımı atmış müxtəlif tərəflərin ayrı-ayrı problemləri analiz edilərək, yozularaq bunların günahı həmin addımın üstünə atılır, bunun səbəbkarının o olduğu onlara başa salınır.

- Başqalarına ibrət olması üçün kiminsə «kraynik» çıxarılıb lazım olandan artıq cəzalandırılması bu məqsəddir.

Kimlərə kimlərinə aqibətini nümunə göstərmək də, həmçinin.

V.2.2.2) Müxtəlif tərəfləri onun əleyhinə qaldırmaq üçün praktik fəaliyyət aparılır, başqa sözlə, təşviqat metodlarından (bax: «Təşviqat» bölümünə [burada, səh. 53]) gen-bolluqla istifadə edilir. O cümlədən:

V.2.2.2.2.a) Bu məqsədlə sifariş, mizd ödəmə, səlahiyyətlərdən istifadə və s. kimi metodlardan fəal istifadə edilir.

V.2.2.2.2.b) Əldə bayraq etmək üçün, yaxud da elə lazımi tərəfin özünün nəticə çıxara bilməsi üçün haradansa bu addımı atmış kəslərin bundan xeyir tapmaması, əksinə, uğursuzluğa düşər olması süni təşkil edilir, sonra da, bu müvafiq provakasion kommentariya ilə təbliğat hədəfi olan tərəflərin nəzərində qabardılır:

V.2.2.2.2.c) Onlarda süni olaraq hər hansısa əlavə problemlər formalaşdırılır və ya hansısa mövcud bir problemin aktualıq dərəcəsi nəzərlərində süni şişirdilir, artırılır ki, bununla da diqqət və ya qüvvələri bu məsələdən yayındırılır.

Sair hər növ vasitələrlə onun əleyhinə təbliğat və ya təşviqat fəaliyyəti aparılır. Bütün bunlarla da ona qarşı bir şübhəli, tərəddüdü, inamsız münasibət formalaşmasına, əleyhinə kompaniya formalaşmasına, ətrafdakıların və ya bayaqdan neytral olan tərəflərin onun əleyhinə köklənməsinə, qalxmasına, ona qarşı konkret aksiyaların həyata keçirilməsinə və s. nail olunur.

V.23) Sadalanan bu metodlarla rəqibin və ya rəqib cəbhəsi üzvlərinin hansısa qisminin qarşısında psixoloji istehkam çəkməyə müvəffəq olunarsa, və ya yolu lazımi istiqamətə döndərilə bilinərsə, həmin qismin bu qərarı, yəni bu yoldan çəkinmək, bu fikirdən daşınmaq və ya sizə sərf edən istiqamətdə getmək planı hər vasitə ilə dəstəklənir (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]). Əksinə, heç bir nəticə əldə olunmaz və rəqib sizə zidd addım atmaq qərarını verərsə ona qarşı, yaxud söhbət çoxluqdan gedirsə, rəqib cəbhəsinin təsirə düşməyib, sizə zidd atmaq qərarında qalan hissəsinə (xüsusi aktivlərə) qarşı artıq tam qüvvə ilə atakaya keçilir, mümkün olan bütün Mənfə sanksiyalara əl atılır ki, bunun üçün də, rəqibin taktiki və strateji maraqları hədəf seçilir, onlara zərbə vurulur. Başqa sözlə, onların (onun):

- Məqsədləri yolundakı istənilən irəliləyişinə mane olunur, bəla yağışı, problem atəşi ilə yoluna istehkam çəkilir, problemlərinin həlli blokrovkalanır (bax: «İnqilablari necə formalaşdırmalı, situasiyalari necə dəyişməli» bölümünə [burada, səh. 121]).
 - Real (məs., Ermənistan üçün Rusiya və Fransa kimi) və potensial (məs., Ermənistan üçün ABŞ kimi) müttəfiqləri ilə, istənilən neytral tərəflə, hətta rəqibləri ilə istənilən xoş münasibətlərinə xətdər toxundurulur, buna imkan verilmir, əksinə, əleyhinə rəqiblər yetişməsi təşkil edilir (bax: «Qüvvələr (şəxsiyyətlər, dövlətlər...) əleyhinə fəaliyyətlər» bölümünə [burada, səh. 125]);
- O CÜMLƏDƏN:

V.3. İNQILABLARI NECƏ FORMALAŞDIRMALI, SITUASIYALARI NECƏ DƏYİŞMƏLİ

*«İnqilabi dahilər yarađır, fanatiklər həyata keçirir, ondan firıldaqçılar fayda götürür»
Bismark*

Təbiət insanın sonsuz arzularını sonlu imkanlara bükməklə, cəmiyyət ona istədiyini deyil, yalnız xeyirli olanları verməklə, ətraf insanlarsa ruzisinə şərik çıxmaqla insan azadlığını məhdudlaşdırır. İddiaları ilə imkanları arasındakı rəqabətdən stimullaşan insan fəaliyyəti isə yalnız bunların tam bərabər halında özünün maksimum taraz halında olur və bu baxımdan, onlardan hər hansısa birinə təsir göstərməklə insanın fəaliyyətini reqlamentləşdirmək mümkündür.

İnsanın iddialarının bəsitliyi onun nəzəri potensialının, imkanının məhdudluğundan və ehtiyatında zəruri fəaliyyət proqramının olmamasından irəli gəlir (iddia ilə arzunu qarışdırmamalı). Bu baxımdan, ona lazımi məsləhət, proqram vermək, çıxış yolu göstərmək, çoxsaylı variantlarla təchiz etmək və ya tapmasına yardımçı olmaq və b. onda yeni iddialar yaratmağın zəruri şərtidir. İctimai rəyi idarə etmək üçün yaradılmış sosial institutlar, məhz bu məqsədə xidmət edirlər.

İmkanların məhdudluğu isə iddialar qarşısında baryer çəkən digər amildir. Əlavə imkanlar insanda əlavə iddialar doğurur. Bu baxımdan, insanı zəruri texnologiya ilə – silah, alət, vasitə, cihaz, infrastruktur və s. ilə təchiz etmək onda zəruri iddianı stimullaşdırmağın digər vasitəsidir. Silahla təchiz olunmuş dövlətlərin «qan-qan» iddiasına düşməsi, vəzifəsi yüksələn adamın köhnə dostlardan soyuması və b. bu nüansa nümunələrdəndir.

Äksinä, lazım olan bu sahälärdäki, imkanlarını mähdudlaşdırmaq, onun hämin bu istiqamätdäki iddialarını mähdudlaşdıran amillärdändir.

Här bir häyati situasiya kimin üçünsä mäqbul, kimin üçünsä qeyri-mäqbuldur. Situasiya o adam üçün mäqbuldur, hansının ki, bu durumda äldä etdikləri və ya äldä etməkdä olduqları ilə arzuları arasında täqribi bərabərlik işarəsi durur. Hansı üçün ki, burada bərabərsizlik işarəsi durur, onlar üçün bu şərait dözülməzdir. Deməli, burada «arzular» və «äldä olunanlar» adlanan iki dəyişən mövcuddur. Və fərdin və ya kütlənin mövcud vəziyyətdə qarşı narazılığını artırmaq və ya azaltmaq üçün də, bu iki dəyişənlə manipulyasiya etmək zəruridir. Bu isə, sizin üçün problem təşkil edən məsələdə daha çox tərəfin özünə problem görməsini təşkil etmək üçün gərəkdir. Beləliklə:

V.3.1) Rəqib cəbhəsində hazırkı vəziyyətdən narazı olan, ondan qurtulmağa, onu dəyişməyə meylli olan şəxslər axtarılıb tapılır, hər vasitə ilə dəstəklənir, onların orada söz və imkan sahibi olmalarına çalışılır.

Rəqib cəbhəsində (1) vəzifə və ya digər qazanc iddiasında olanlar; (2) vəzifədən getdiyinə görə və ya iflas olduğuna görə incik qalan və «balkə də qaytardılar» ümidi ilə yaşayanlar; (3) vəziyyətin ağırlığını birbaşa çiyinlərində daşıyanlar (məs., müharibə zamanı – sırası əsgərlər kimi) və b. bu kateqoriyadandır.

V.3.2) Belələri yoxdursa və ya onların cəbhəsini genişləndirmək məqsədi ilə, rəqib cəbhəsi üzvlərində hazırkı vəziyyətdən narazılığın süni şəkildə yaradılması istiqamətində iş aparılır. Bunun üçün:

V.3.2.1) Situasiya əleyhinə ideoloji fəaliyyət aparılır. O cümlədən:

V.3.2.1.1) Situasiyanın zəif məqamları, yəni təbliğat hədəfi olan tərəflərin (tərəfin) zövqü, baxışı, marağı (arzusu, istəyi, adəti, stereotipi və s.) ilə uyğun gəlməyən cəhətləri axtarılıb tapılır. Bu məqsədlə onların (konkret fərdin, rəqib liderinin, rəqib cəbhəsi üzvlərinin, əhəlisinin, əsgər heyətinin və b.):

- **Hazırkı problemləri axtarılıb tapılır, gözləri qarşısında qabardılır, canlandırılır (bax: «Təbliğat» bölümünə [burada, səh. 52])** – məs., aclıq, susuzluq, yuxusuzluq, yaxınlarından xəbər-ətərsizlik, sevimli peşələrindən, ayləncələrindən ayrılıq, hətta belə məqamlarda heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən seksual təcridlik və s. kimi problemləri, bu işin hüquqi və digər məsuliyyətləri, onun ucbatından rastlaşdığı bəbaları, sair uğursuzluqları, itkiləri, tənəzzülü, böhranı, çatışmamazlıqları, məhrumiyyətləri və s. – əlalxüsus bu yolu tutmayan və ya tutub sonradan ondan əl çəkənlərin, yaxud onunla eyni və bəlkə də ondan da az hüququ, xidməti, ləyaqəti və s. olub, sadəcə olaraq, pulunun, adamının və ya digər məziyyətlərinin sayəsində daha rahat şəraitdə olub, bundan daha çox qazanc götürənlərin, yaxud digər hər hansı səbəbdənsə bu yolda olmayanların hazırkı “xoş güzəranlarının” (təbii ki, təbliğat psixologiyasına uyğun olaraq, güzəranlarından seçmə xoş epizodlarının) eyhamlı reklamı ilə kontrastda;
- **Perspektiv təhlükələri (real və ya qurama təhlükələri) gözləri qarşısında qabardılır, canlandırılır (bax: «Təbliğat» bölümünə [burada, səh. 52])** – məs., vəziyyətin getdikcə ona əleyh dinamika üzrə inkişaf etməsi, yaxın vaxtda daha da pisləşəcəyi, qida, su, sursat, enerji, xammal, pul və s. ehtiyatlarının tükənmək arəfəsində olması, şəraitin, iqlimin getdikcə ona əlverişsiz istiqamətə yönəlməsi, bəla, hücum, xəstəlik gözlənilməsi, sair qorxduğu şeyin yaxınlaşmaq üzrə olması və s.
- **Keçmiş xoş güzəranları gözləri qarşısında qabardılır, canlandırılır (bax: «Təbliğat» bölümünə [burada, səh. 52])** – əlalxüsus, nostalji, sentimental ruhlu şeir, film, hekayə, rəvayət, müsahibə, plakat, şəkil, həzin musiqi, xatirə, söhbət və s.-in (səsləndirmək, eşitdirmək, göstərmək və s. yolları ilə) təsiri fonunda.

Bu kimi məqamlar tapılıb seçmə və ya qurama faktlar, statistikalar, yaxud saxta analiz, arqument, nümunə, nümayiş və s. yolu ilə onlara (ona) izah edilir, başa salınır (bax: «Təbliğat» bölümünə [burada, səh. 52]). Bununla da panika, depressiya, ruh düşkünlüyü, bədbinlik, qorxu, apatiya, frustrasiya, şok və s. kimi mənfi emosional hallara düşmələrinə, günlərini diskomfort, səhərlərinə çıxılmaz kimi qavramalarına, situasiya əleyhinə köklənmələrinə, vəziyyətdən çıxış yolu axtarmalarına, onu dəyişməyə meyllənmələrinə və s. nail olunur.

- **Nümunə 1:** Somali prezidenti Məhəmməd Aydid 1995-ci ildə «Sülhyaratma missiyası» adı ilə bu ölkəyə müdaxilə etmiş ABŞ qoşunlarını buradan, sadəcə olaraq, ABŞ-ın buradakı problemlərini onun əhəlisinin nəzərində qabartmaq taktikası ilə çıxarmağa müvəffəq olmuşdu: Bunun üçün, ABŞ-ın buradakı qələbələrini reklam edən təbliğat kompaniyasını iflasa uğratmaq və ictimai rəy vektorunun oriyentasiyasını ABŞ-ın nəzarətindən çıxararaq, bunu ABŞ-a sərflənən istiqamətdən, sərflənməyən istiqamətə döndərmək üçün, M.Aydid bir qədər real və bir qədər də montaj üsulları ilə Moqadişi küçələrində qalaqlanıb qalmış amerikalı əsgərlərinin meyitlərini və onlarla təhqiramiz surətdə davranan Somali əsgərlərini əks etdirən videostüjetləri «burada baş verənlərin real mənzərəsi» kimi bir sıra ABŞ telekanallarında, o cümlədən, Si-En-En telekanalında nümayiş etdirməyə müvəffəq oldu (və yaxud B.Klintonun və ya ümumiyyətcə, ABŞ-ın əleyhdarlarının köməyi ilə göstərilməsinə təşkil edə bildi). Nəticədə, əsgər analarının, müxalifətin, hər şeyi xüsusi mübaliğə ilə təqdim etməyə alışmış mətbuatın və istiqaməti bunlardan müəyyənləşən sadə kütlə ehtirasının güclü əks-reaksiyası nəticəsində, ABŞ məqsədinin çatmamış, öz qoşunlarını bu ölkədən geri çıxarmağa

məcbur oldu.

- **Nümunə 2:** Korfəz müharibəsi dövründə (1991 yanvar-fevral) ABŞ özünün demokratik bir dövlət olduğunu, əsirlərin hüququnu qoruduğunu və s. əldə bayraq edərək ələ keçirdiyi ilk 5-10 əsiri ən bahalı mehmanxanalarda yerləşdirib, onlara hər növ komfort şərait, o cümlədən, normal qida, tibbi xidmət, doğmaları ilə məktublaşmaq, vaxtın əyləncəli keçirilməsi (o cümlədən, qabaqcadan bu məqsədlə xüsusi hazırlanmış fahişə xidməti), dini ayinlərin icrası, sonrakı yaşayış yerinin sərbəst seçilməsi və s. kimi imkanlar yaradır. Sonra isə ABŞ-ın düşməninə sadə iraklılar yox, Səddam Hüseyn olduğunu əsas gətirərək, bir həftədən sonra onların hamısını azad edir. Qayıdandan sonra əsirlərin hər biri əsirlikdə gördüyü bu kefi ağız dolusu öz hərbi hissəsində reklam edir. Həmçinin, ABŞ xüsusi idarələri, paralel olaraq, leqal və qeyri-leqal informasiya kanalları ilə, o cümlədən, mətbuata müsahibə verən əsirlərin və ya azad edilən əsgərlərin öz dili ilə, bunu, eləcə də, əsir düşməyin yollarını, mexanizmini, prosedur qaydalarını və s., həmçinin əsir düşməyin kütləvi hal almış olduğunu – **İrak əsgərlərinin hazırkı ağır güzəranı ilə kontrastda** – geniş reklam etdirir. ABŞ əsirliyinin işgəncə yox, sanatoriya olduğunu eşidib bilən, eyni zamanda, bu kefi görməyin dəqiq xəritəsinə, instruktaajına, yoluna malik olan İrak əsgərləri növbəti dəfə artıq bir qədər az müqavimətlə əsir düşürlər. ABŞ xüsusi idarələri ikinci dəfə də yenə bir neçə min iraklının bu qayda ilə hazırlayıb geri qaytarandan sonra, artıq bütün İrak cəbhəsi boyu hamıda əsirlik qorxusu nəinki bilmərrə yox olur, əksinə, hamıda ömründə bir dəfə də olsa bu kefi görmək həvəsi yaranır. Nəticədə, Müttəfiq qoşunları 40 gün ərzində İrakin 83 969 (!) əsgər və zabitanı əsir düşməyə («Azad olmaq – əsir olmaqdan, lakin əsir olmağa – ölməkdən üstündür!» prinsipi) təhrik edə bilmişdi (götürməyə müvəffəq olmuşdu). O cümlədən, əsir düşmək üçün növbəyə duran İrak əsgərlərinin sayı o dərəcədə çox idi ki, ABŞ hətta əsirləri qəbul etmək, qeydə almaq və yerbəyer etmək üçün bir-neçə xüsusi diviziyasını döyüşdən ayıraraq, bu işə qoşmuşdu. (Təbii ki, artıq lazımı məqsəd əldə olunduqdan sonra, üçüncü dəfə, daha əsirlər geri qaytarılmır və onlara artıq əvvəlki, kefi verilmirdi).

ABŞ ekspertlərinin hesablamalarına görə bir iraklıyı öldürmək, orta hesabla ABŞ-a 400 min (!) dollara başa gəlirdisə, inandıraraq əsir düşməyə təhrik etmək – cəmisə 125 dollara başa gəlirdi (Bənzər mövzularla əlaqədar bax, burada: səh., 61, 125).

Həmçinin, rəqib əsgərlərini əsirliyə, silahı yerə qoymağa vadar etmək məqsədilə amnistiya, mükafat, imtiyaz və s. müəyyənləşdirmək də, əhəmiyyətli effekt verə bilər.

- **Nümunə 3:** Vyetnam müharibəsi dövründə Vyetkonq partizanları 1965-ci ildə ABŞ-ın buradakı ordularına poçt gətirən bir avtomobili ələ keçirməyə müvəffəq oldular. Buradakı məktublar əsasında amerikalı əsgərlərinin bir çoxunun şəxsi həyatı barədə müəyyən faktları öyrənən vyetnamlılar, artıq sabahısı günü bunu psixoloji əməliyyatın xammalına çevirdilər. Səsgücləndiricilər və ya radio vasitəsilə çatdırılan informasiyalardan bəzi amerikalı əsgərləri «öyrəndilər» ki, arvadları onlara xəyanət edib, bəziləri «öyrəndi» ki, nişanlıları onların ən yaxın dostları ilə ailə qurmağa hazırlaşır, bəziləri artıq nişanlılarının başqasına arə getdiyini, bəziləri valideynlərindən hansımsa öldüyünü və s. «öyrəndilər». Özü də informasiya bütün hallarda elə formada təqdim edilirdi ki, bütün bunların hamısının günahı bu və ya digər formada onların bu mənasız müharibə ucbatından evlərindən, ailələrindən uzaq düşməsinin üstünə gəlib çıxırdı. Nəticədə, ABŞ-ın buradakı ordusunun mənəvi-psixoloji durumu ifrat dərəcədə aşağı düşərək, burada dezertirliyin kütləvi xarakter almasına gətirib çıxardı (Bənzər mövzularla əlaqədar bax, burada: səh., 61, 125).

Deyilən metodlarla diqqəti öz güzəranına və perspektivinə yönəldilmiş və bunların o qədər də ideal olmadığı qənaətinə gətirilmiş rəqib (yaxud rəqib əhalisi, ordusu və s.), istər-istəməz narahat olmağa, öz vəziyyəti üzərində düşünüb-daşınmağa, real vəziyyətindən doğan psixi diskomfortluğunun həlli yollarını axtırmağa başlayırdı.

Bundan sonra onlara (rəqib əhalisinə, ordusuna, xalqına, liderinə və ya ümumiyyətcə, konkret hansısa şəxsə):

V.3.2.1.2) Bu qeyri-əlverişli vəziyyətin «səbəb» və «səbəbkarlarını» axtarıb-tapmaqda ona «yardım edilir». Maraqlardan və işin mahiyyətindən asılı olaraq belə «səbəb» və ya «səbəbkar» mövqeyində aşağıdakılardan bir və ya bir neçəsi təqdim oluna bilər:

- a) Ya məsuliyyət öz üzərinə götürülür və bütün hallarda aşkar və ya üstüörtülü formalarda (məs., jest, eyham, ritorik sual və s. dili ilə) başa salınır ki, təzyiqləriniz nəylə əlaqədardır və bunun qarşısını almaq üçün o nə etməlidir; ya da:
- b) Günah sizə lazım olan kiminsə üstünə;
- c) Ya rəqibin tutduğu yolun (ideya, plan, xətt, kurs, platforma, ideologiya, məqsəd, amal, arzu, istək, addım, yol, cəhd, nəzəriyyə, doktrina, lozunq, konsepsiya, baxış, prinsip və s.-in) üstünə;
- d) Ya onun realizə vasitəsinin (texnikanın, mövcud planın, hansısa kadrın, o cümlədən, liderin) üstünə;
- e) Ya bu yolun, məqsədin realizəsində iştirakın üstünə;
- f) Ya qəzavü-qədarın üstünə;
- g) Yaxud da bunlardan bir neçəsinin üstünə atılır.

Yəni sizin maraqlarınızdan asılı olaraq, vəziyyət analiz edilərək bu problemlərin günahı bu və ya digər formada deyilən bu hədəflərdən hər hansısa birinin və ya bir neçəsinin üstünə atılır. Əslinə qalsa isə, imkan daxilində iş elə qurulur ki, o özü qeyd-şərtsiz olaraq problemlərinin günahını əvvəlcədən bunlardan sizə lazım olan hansıdasa görsün və sizin bu təbliğatınıza, ümumiyyətcə, heç bir ehtiyac qalmasın, və ya bu təbliğat köməkçi funksiya daşsın;

V.3.2.1.3) Bundan sonra, ona alternativ variant, situasiyadan konstruktiv «çıxış yolu» axtarıb tapmaqda «yardım edilir».

Bunun üçün, *ilkin mərhələdə*, prosesə obyektivlik rəngi vermək üçün, onun ağılına gələ biləcək, lakin sizə sərf etməyən digər bir neçə variantlar (mümkün qərarlar, addımlar, seçimlər və s.) deyilən qaydalarla saxta analiz edilərək, bütün bu variantların onun üçün o qədər də əlverişli olmadığı, əksinə, yararsız olduğu qənaətinə gəlməsinə, onda bu cür təsəvvür formalaşmasına çalışılır.

Sonrakı mārhlādā, xüsusi fāndlārlā (xüsusi eyhamla, ortaya söz atmaq, diskussiya obyektinā çevirmək, bu ārāfālārdā bu sāpkili filmlārā, şakillārā, söhbātlārā və s. geniş yer və ya xüsusi diqqət ayırmaq, onun yaxınlarının nə vaxtsa bu mövzuda söylādiyi fikirləri aktuallaşdırmaq və s. yolları ilə) meydana sizə sārף edān alternativ ideya (plan, məqsəd və s.) atılır və ya onun özünün tādricān bu variantın üstünā gālib çıxmasına, bunun üzərindā düşünüb-daşınmasına nail olunur.

Deylān alternativ ideya rolunda çıxış edā bilār:

- a) Bu məsālā ilə ümumiyyətcā, heç bir ālaqəsi olmayan hər hansısa bir digār yola getmək; yaxud
- b) Ävvālki məqsəddān (*ideyadan, amaldan və s.*) imtina etmək;
- c) Onun realizā vasitälärindān (*texnikadan, mövcud plandan, hansısa kadrđan, o cümlädān, liderdān*) imtina etmək və ya
- d) Realizādā iştirakdan imtina etmək;
- e) Bu ideyanı dəyişmək;
- f) Onun (*bu yolun, məqsədin, ideyanın, amalın və s.*), onun realizā vasitälärinin və ya ümumiyyətcā, kiminsā, nəyinsā āleyhinā fāaliyyət göstərmək və s.

Bir sözlā, buraya aiddir: hər vasitā ilə bu varianta passiv və ya aktiv şakildā müqavimət göstərmək metodları.

- **Məsälān, MÜHARİBƏ ZAMANI mülki əhali üçün** – müharibəni dayandırmaq tələbi ilə kütləvi çıxışlara (*nümayiş, mitinq, piket və s.-lərā*) başlamaq; müharibəyə işləməkdān imtina etmək; orduya sārףbərlikdān yayınmaq; fāal müqavimət hərəkətləri təşkil etmək; kütləvi itaətsizlik, əks tərəfin hərbi qüvvälärinā qarşı loyal münasibət bəsləmək və s.; **Ordu üçün** – əmləri yerinā yetirməkdān imtina etmək; hərbi texnikanı sıradan çıxarmaq; döyüş yerini özbaşına tərk edib getmək; komandirləri bir başqaları ilə əvəzləmək; özünü simulyantlığa (*yalandan xəstəliyə*) vurmaq, dezertirlik və b. bu cür variantlardandır.

V.3.2.1.4) Bundan sonra onun nəzərindā həmin yeni variantın və onun realizəsindā iştirakın cəlbedici (yəni rāqibin, onun əhalisinin, əsgärlärinin, müdafiçilärinin və b. zövq, baxış və maraqları [sosial norma və dəyərləri] ilə uyğun gälān real və qurama) məqamlarını, parıtlı tərəflärini qabardan, əks-tərəflärini, yəni zäifliklərini (başqa sözlā, həmin tərəflärin zövq, baxış və maraqları [sosial norma və dəyərləri] ilə uyğun gälməyān və hətta ziddiyyət təşkil edān cəhätlərini) isə ört-basdır edān və ya kiçildün, neytrallaşdırān təbliğat aparılır ki, bununla da şirnikləşdirilir, oriyentasiyalarının proqramlaşmasına nail olunur.

- **Nümunə üçün, məs.,** kimisā hansısa yoldan (*məs., əvvəlki kursdan*) çəkəndirmək üçün, həmin yolun «perspektivsizliyi», «çürüklüyü», «ziyanlılığı» və s. burada sadalanan manipulyasiyalarla onun nəzärlärindā qabardılıb, ona «isbat» edildikdān sonra, bu yoldan əl çəkməyin onu filan dairənin gözündā hörmətā mindirəcəyi, bununla onun «daha vacib» olan sair filan-filan problemlärini həll etmək üçün yetərincā vaxtı, imkanı olacağı, enerji və vaxtını «daha çox» xeyir gətirə bilān digār fāaliyyətlərə yönəldə biləcəyi və s. ona izah edilir, «başə salınır». Paralel olaraq nostalji və sentimental ruhlu şeir, plakat, şakıl, film, musiqi, söhbət və s.-lə və yaxud bu yolu tutmayan və ya tutub sonradan ondan əl çəkān bir başqalarının xoş güzəranı (*təbii ki, təbliğat psixologiyasına uyğun olaraq, güzəranından yalnız seçmə xoş epizodlar, fraqmentlər*) nümunəsi ilə, həmçinin sair vasitälärlā bu təsir maksimum həddā çatdırılır;
- Yaxud məs., rəssama izah etdikdā ki, bu kitab onun üçün tribuna, sərgi, vitrindir və oraya çəkdiyi illüstrasiyalar neçə min nüsxə ilə çap olunub, yayılıb, onun qabiliyyətini reklam etdirəcəkdir və ona xeyli nüfuz, müştəri gətirəcəkdir, o zaman rəssam (*və ya digār sənətçi*) hətta pulsuz işləməyə və zəhmətini hədiyyə etməyə də razı ola bilir (*Qərb psixologiyasında bu variant «piroqun genişləndirilməsi» metodu adı ilə tanınır*);
- Azərbaycanın nüfuzlu özəl telekanallarından olan ANS, özünün hər həftənin cümə axşamları efirə gedān, Azərbaycan və Ermənistan ziyalılarının telegörüşündān ibarət «Atəş xətti» verilişindā iqtisadi yönümlü müzakirələrdə (*məs., 15.02.2001. tarixli verilişdə*) mütəmadi olaraq Azərbaycanın zəngin və hazırda da sürətlə inkişaf edān iqtisadiyyatından bəhs edərək, bir tərəfdān, heç nəyi olmayan Ermənistan üçün perspektivin necə faciəli olacağı onlara sātiralı izah edilir, digār tərəfdān, şirnikləşdirərək bundan pay götürmək üçün real şansa malik olduqları onlara təlqin olunur – hansının ki, əsas şərtinin işğal etdikləri Azərbaycanın torpaqlarını azad etmələri olduğı hər iki tərəfā aydındır;

Təbliğat deyilān qaydada düzgün qurulubsa, yəni əvvəlki variantın qüsurları və bu yeni variantın üstünlükləri, sizin baxımınızdan olan xüsusiyyətlər kimi yox, neytral tərəflärin, avtoritetli şəxs və mənbalärin, onun öz cəhbəsindān olan ayrı-ayrı şəxslärin, çoxluğun və b. meyarı baxımından olan cəhətlər kimi təqdim edilib, bunun hətta sizin özünüzün də marağınızda «bir az uyğun gälmədiyi» qənaəti formalaşdırıla bilinibdisə (*ətraflı bax: «Təbliğat» bölümünā [burada, səh. 52]*), tam əmin olmaq mümkündür ki, avtomatik olaraq rāqibin digār istiqamətlärdəki variantlarla bağlı düşüncəsi blokirovka olunub, diqqəti qeyri-şüuri olaraq bu variant üzərindā konsentrasiya olunasıdır...

Ävvəlki variantın «aşkar zäiflikləri» fonunda təklif edilān bu yeni variantın cəlbedici tərəflärini geniş reklam etdirməklā, hissə-hissə tərəfdaşın rəy və baxışlarının, kristallaşmış stereotip və «ustanovka»larının transformasiyasına nail olunur.

Bütün bunlardan sonra, formalaşdırılmış həmin bu yeni iddianı, arzunu, istəyi, utopiyani reallaşdırmaq üçün obyektā bu yolda olan psixoloji və fiziki baryerləri dəf etmək məsələsindā «yardım» edilir. Bunun üçün:

V.3.2.2.5) Ona bu ideyanın realizəsini və realizādā iştirakı sadələşdirən mexanizm, bu addımı atarkān qarşıya çıxa bilān təhlükələrdān sığortalanmağın metodları, onun ehtimal etdiyi təhlükələrin bir çoxunun əsassız olması və s. izah edilir, öyrədilir, başə salınır:

- **Nümunə üçün, məs.,** Koreya müharibəsi dövründə (*1950-1953*) Koreya tərəfi, gözlənilən təhlükələr, rāqib əsgärlärinin

ailəsindəki faciələr, dezertirliyin kütləvi xarakter olması və s. barədə intensiv dezinformasiya yayıb, həmçinin **qaçmağın mexanizmini, yolunu, xəritəsini** (məs., *şəhər polisini zəif olduğu əraziləri*) öyrətməklə 3 il ərzində ABS-in 160 minə yaxın əsgər və zabitanın dezertirliyinə nail olmuşdu (*Bənzər mövzularla əlaqədar bax, burada: səh., 61, 123, 123*).

- İkinci Dünya Müharibəsi dövründə Almaniya, aşağıdakı sadə metoddan istifadə etməklə rəqib qoşunlarının kifayət qədər əsgərinin simulyantlığına (*yalandan özünü xəstəliyə vurub hospitala düşməsinə*) nail olmuşdu: Almaniya müttəfiqlərin əsgərləri arasında onların öz dilində olan və üzərində onların öz ölkələrinin nəşriyyatı tərəfindən çap olunduğu qeyd olunmuş «Tibbi məlumat kitabçası» adlanan, əslində isə, müxtəlif xəstəliklərin əlamətlərini özündə yalandan necə quraşdırıb, **hospitala yalandan necə düşməyin yollarını öyrədən instruksiya** yayır. Nəticədə, müttəfiq qoşunlarının hospitaları döyüşdən canını qurtarmaq istəyən “yalançı” xəstələrlə dolur (*Bənzər mövzularla əlaqədar bax, burada: səh., 61, 123*).

V.3.2.2.6) Hərəkətlərin formalaşması üçün pafoslu çıxışların, gözəl ideyaların güclü liderlərlə tamamlanması zəruridir. Ona görə də rəqib cəbhəsindəki bu ideyanın dəstəkçiləri arasından kimlərsə (*özü və ya platforması sizə yaxın olan və ya heç olmazsa sizə yaxın olmasa da, rəqibə də yaxın olmayan, imkan olarsa, hətta ona əleyh olan ixtiyari qüvvənin*) kursunu süni şişirtməklə (*bunun metodları barədə bax: növbəti abzas*) onların kütlə nəzərində bütlləşməsinə çalışılır. Hadisələrə öz liderlərinin gözü ilə baxmağa adət edən kütlə isə, bu zaman həmin bütllərin, yoxsa ki, ideyaların qulu olduğundan xəbərsiz surətdə, bir zombi kimi ən qatı ağılsızlıqlara belə qadir olur;

V.3.2.1.7) Rəqibin sizin maraqlarınıza uyğun addımları və ya söhbət kütlədən, xalqdan qrupdan gedirsə, onların sizin maraqlarınıza uyğun mövqedə olan qismi hər vasitə ilə dəstəklənin. Deyilən dəstək kateqoriyasına isə burada (*bax: məs., səh. 125*) sadalanan təzyiqliq vasitələrinin tam əksi aiddir, o cümlədən, buraya stavka qoyduğunuz tərəfi vaxtaşırı olaraq bu sahədəki işinə, fəaliyyətinə yardım edə biləcək müvafiq məsləhət, instruktaj, fəaliyyət proqramı, kəşfiyyat materialları, kadr hazırlığı, ideya, sair hər növ zəruri informasiya ilə, həmçinin texnika, pul, tribuna, enerji, xammal, kadr və s.-lə təchiz etmək, lehinə təbliğat aparmaq, hüquqi, siyasi, təşkilati yardım, müxtəlif problemlərini birbaşa həll etmək və ya bir başqalarının vasitəsilə, ya da öz gücü ilə həll etməsinə kömək göstərmək və s. aiddir.

V.3.2.1.8) Rəqibinizə rəqib olan, lakin öz aralarında bir-birilə düşmən, rəqib olan müxtəlif qüvvələri ümumi rəqibə qarşı olan fəaliyyət ətrafında səfərbər edə bilmək, onları ümumi məxrəcə gətirə bilmək üçün onların münasibətlərinin yaxınlaşmasına və ya reanimasiyasına çalışılır. Bunun üçün aralarındakı (*tarixi və sosial*) ümumilikləri qabardıb, fərq və ziddiyyətləri (*narazılıqları, problemləri, tarixi haçalanmaları, sosial (etnik, dini və s.) fərqləri, normalar, dəyərlər, maraqlar, baxışlar, zövqlər və s. arasındakı uyğunsuzluqları və s.*) ört-basdır edən və ya rasionallaşdıran təbliğat aparılır, mübahisə, problem və konfliktlərinin həlli üçün konkret tədbirlər görülür: məs., aralarında vasitəçilik edilir, müxtəlif şirnikləndirici və ya təhdidedici vasitələrlə kin-küdurətlərini unudub yaxınlaşmaları stimullaşdırılır, o cümlədən, indinin özündə də, bir-birinin əleyhinə addım atıb, söz danışmaları, əlaqə qurmaları, aralarındakı ədavəti qabartmaları, yada salmaları sanksiyalaşdırılır, *əksinə*, ümumi platformadan çıxış edən fəaliyyətləri, bir araya gəlib birgə işbirliyi yapmaları, hansısa məsələdəsə bir mövqedən çıxış etmələri, ümumi norma və dəyərlər yaratmaları, tarixə baxışda oxşar məxrəcə gəlmələri və s. mükafatlandırılır, dəstəklənir (*Deyilən mübahisə, problem və konfliktlərin köklü və ya kosmetik formada həll edilməsinin növü isə, həmin tərəflərin bu əlbirliyinin perspektivdə sizin özünüz üçün törədə biləcəyi təhlükəsinin ehtimallıq dərəcəsi ilə hesablandırılıb dozalandırılır*).

V.2.2.2) İnsanda hansısa bir meyli formalaşdırmaq, və ya hansısa meylinin qarşısını almaq üçün həm də praktik fəaliyyət aparılır, başqa sözlə, təşviqat metodlarından (*bax: «Təşviqat» bölümünə [burada, səh. 53]*) **gen-bolluqla istifadə edilir.**

Bu məqsədlə onda bu fəaliyyətlə bağlı iddia formalaşdırmaqla bərabər, həm də ona müəyyən şərait yaradılır ki, bu istiqamətdə irəliləyə bilsin.

V.3.2.2) Rəqib, yaxud rəqib cəbhəsinin hansısa qismi təbliğata uymayıb əvvəlki qərarından dönməzsə, onlar üçün müxtəlif vasitələrlə bu kimi halların, yəni onların çıxılmaz vəziyyətdə düşməsinin, problem burulğanında başlarını itirməsinin, güzəranlarının dözülməz cəhənnəmə çevrilməsinin süni təşkil edilməsi istiqamətində iş aparılır. Yəni artıq praktik formada hücumə keçilir, o cümlədən:

V.4. QÜVVƏLƏR (ŞƏXSİYYƏTLƏR, DÖVLƏTLƏR...) ƏLEYHİNƏ FƏALİYYƏTLƏR

«Qalıblar mühakimə olunurlar»
Makiavelli.

Bir sözlə, ayrı-ayrı qüvvələrin, liderlərin, şəxsiyyətlərin «dəyərlər şkalası»ndakı yeri ilə manipulyasiya

metodları barədə:

V.4.1) Rəqibin əleyhinə olan hər bir element axtarılıb tapılır dəstəklənir (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]).

Bu tipli elementlər kateqoriyasına qismən aid ola bilər:

- Rəqibin əleyhinə olan qruplar, şəxslər, qüvvələr, partiyalar, qurumlar, fraksiyalar...;
- Onun özünü, şəxsiyyətini, qabiliyyətini, imkanlarını, işlərini, əsərlərini, fəaliyyətini, planını, baxışlarını, unikal cəhətlərini, perspektivini və s. tənə, təhqir, gülüş, rixşənd, məsxərə obyektinə çevirən lətifələr, karikaturalar, parodiyalar, felyetonlar, jarjlar, həqarətəməz epitetlər, yarlıqlar, əhvalatlar, həqarətli münasibətlər...;
- Onun özünün, şəxsiyyətinin, qabiliyyətinin, imkanlarının, işlərinin, əsərlərinin, fəaliyyətinin, planının, baxışlarının, unikal cəhətlərinin, perspektivinin və s. əleyhinə olan mənfi rəylər, aşağı fikirlər (*ələlxüsus avtoritetli şəxslərin, təbliğət hədəfi olan tərəflərin özlərinin cəbhəsindən olan ayrı-ayrı şəxslərin, eləcə də, müxtəlif neytral tərəflərin, məs., müxtəlif qəzetlərin, agentliklərin, sadə adamların, keçmiş yoldaşlarının və b.*), bunları tənqid edən nəzəriyyələr, nəzəri, analitik yazılar, provakasion məzmunlu materiallar, əleyhinə olan layihələr, ideyalar, konsepsiyalar, platformalar, proqramlar, standartlar, yad ideologiyalar, planlar, nəzəriyyələr, prinsiplər...;
- Əleyhinə olan fəaliyyətlər, hərəkətlər, sosial yoluxucu xarakterli tədbirlər (*məs., mitinq, kompaniya, etiraz aksiyası, təxribat, kütləvi tədbirlər və s.*), aksiyalar, hər bir qığılcım, hər bir cücartı, kiçik belə narazılıq, etiraz...;

Bu kateqoriyadan olan hər bir qüvvə axtarılıb tapılır dəstəklənir, müdafiə edilir, güclənməsinə çalışılır (*bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]*), bu qəbildən olan şəxslərə öz mövqelərini geniş ifadə edə bilmələri, və ya bu istiqamətdə fəaliyyət göstərmələri üçün hər cür şərait yaradılır, bu kateqoriyadan olan hər bir aksiyanın yaranması, yaradılması, yayılması, güclənməsi, intişar tapması hər vasitə ilə stimullaşdırılır, təşkil edilir. Yaxud heç olmazsa, onların olduğu səviyyədə imkan qədər daha uzun müddət qalmasına hər vasitə ilə yardım göstərilir ki, psixi eskalasiya, sirayət, «domino effekti» və yaxud «zəncir reaksiyası» törədə bilən mənfi sosial enerji, psixi epidemiyə mənbəyi kimi daha çox fəaliyyət göstərib, daha çox adamı yoluxdura bilsin, daha çox adamın davranış və düşüncəsinə, «ustanovka»larına, stereotiplərinə, dünyagörüşlərinə, inamlarına, baxışlarına və s. transformativ təsir göstərsin, cəmiyyətdə müvafiq sindrom halını ala bilsin.

Siyasətdə dost yoxdur. Siyasətdə mənafe, və bir də mənafe uğrunda olan qruplaşmalar mövcuddur. Siyasətə əqidə birliyi kimi baxanlar fanatlardır... Baxmayaraq ki, rəqibinizin həmin rəqibləri sizin özünüzdə də, düşmən ola bilər, onlarla sair məsələlərlə bağlı aranızda fikir və ya maraq ayrılığı, fərqi, ziddiyyətləri ola bilər, bununla belə, bu məqamda olan ümumi məqsəd sizi haradasa ortaq məxrəcə gətirib müəyyən çərçivədə müttəfiqə çevirir. Bu baxımdan, istənilən halda rəqibinizə qarşı onun hər bir addımı sizin maraqlarınız çərçivəsindədir və buna görə də, onun bu istiqamətdəki hər bir fəaliyyətinə dəstəyiniz məqsəd uğrunda mübarizənin tərkib elementidir.

- **Adi müsbət səviyyəsində** – birisinə acıq vermək üçün onun rəqiblərinə nümayişkarənə şəkildə hörmətli münasibət göstərilməsi, gənclərin öz sevgililərini əldən çıxmaq anında qışqandıraraq geri qaytarmaq üçün dərhal onun rəfiqəsi (*dostu*) ilə yalançı məhəbbət məcarası qurması; **Partiyalar səviyyəsində** – rəqib partiyası daxilindəki hansısa qruplaşmalar, liderlik iddiasında olan şəxslər, liderlə arasında hansısa narazılıq olanlar, ümumi siyasətlə, ümumi məqsədin, kursun həyata keçirilməsi vasitəsilə, hansısa konkret situasiyadakı qərarla, addımla və s. razılaşmayanların tapılıb dəstəklənməsi, hər vasitə ilə onların partiya daxilindəki populyarlığının artmasına və bununla da bir tərəfdən partiyadaxili problemin böyüməsinə, digər tərəfdən, həmin qütblərin liderlə qarşı-qarşıya dura biləcək dərəcədə güclənməsinə, sosial baza yığılmasına çalışılması; rəqib partiyanın rəqibi olan partiyalarla, şəxslərlə, rəsmi və ya qeyri-rəsmi şəkildə ittifaqa girilməsi, ümumi rəqibə qarşı olan fəaliyyətlərinin koordinasiya etmələri və öz aralarında bir-birinə qarşı olan fəaliyyətlərinin müvəqqəti və ya daimi olaraq tam və ya qismən dondurulması ilə bağlı müəyyən razılığa gəlinməsi və b. bu sıradan birinciyə aid olan fəndlərdəndir;

Konkret olaraq hansısa dövlətə bu tipli təzyiç variantlarında:

SÜLH VAXTI:

Daxildə – rəqib dövlətin əleyhdarı olan dövlətlər, əleyhinə olan şəxslər, qüvvələr, qurumlar, siyasi mühacirlər, dissidentlər və b. bu kateqoriyadandır:

Xaricdə – rəqib cəbhəsi daxilində nihilist, pasifist, rəqib dövlətinin hakimiyyətinə müxalif və ya sizə simpatiyalı, yaxud sizinlə hər hansı formada bağlı olan siyasi, hüquqi, iqtisadi, ictimai, ideoloji, humanitar, kriminal və s. qurumlar, korporasiyalar, partiyalar, seqmentlər (*yəni etnik, dini, əxlaqi və s. azlıqlar*), diasporalar, hərəkətlər, şəxslər, konsepsiyalar, əhval-ruhiyyələr; sair hər növ əleyhdarı, o cümlədən, konkret situasiya ilə bağlı onunla yolu haçalanmış, fikri üst-üstə düşməyən və s. hər bir əleyhdarı axtarılıb tapılır, dəstəklənir; kriminal dünyası ilə əlaqə qurulur, bunlar hər vasitə ilə dəstəklənir, müdafiə edilir (*bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]*), kriminogen durumu hər vasitə ilə gərginləşdirilir (*heç olmazsa,*

əhalisi arasında odlu silahın sayının artmasını təşkil etmək yolu ilə);

MÜHARİBƏ ZAMANI :

Orduda – yeni formalaşmış və ya ehtiyatda olan hissələrin hərbi xidmətçiləri; mühasirəyə düşmüş hərbi xidmətçilər; hərbi əməliyyatlar zamanı böyük itki vermiş hissələrin şəxsi heyəti; hökumətin siyasi kursundan və ölkəni müharibəyə gətirib çıxarmasından narazı olan hərbi xidmətçilər; başqaları ilə müqayisədə nisbətən pis maddi-məişət təchizatı olan hissələrin hərbi xidmətçiləri; aralarında sosial, milli, dini və s. konfliktlərin qeydə alındığı bölmələr; rəqibin milli azlıqdan olan əsgər və zabıtları (*Müharibədə psixoloji metodların konkret tətbiqi ilə əlaqədar əlavə olaraq bax: burada, səhifə 53, 62, 64, 71, 71, 78-79, 118, 127 və s.-ə*);

Mülki vətəndaşlar arasında – özünün hüquqi, iqtisadi, sosial vəziyyətindən narazı olan qruplar, klanlar, təbəqələr, o cümlədən, vəzifəsindən getdiyini görə incik qalanlar; əsgər anaları cəmiyyətləri, pasifistlər, nihilistlər, bir sıra dini qruplar və b. rəqibin normal müharibə apara bilmək işinə daim mane ola bilən potensial qüvvələrdir və aşkarlanıb dəstəklənməlidir. *Əksinə*, sizin öz cəbhənizdə həmin kateqoriyadan olan qüvvələr, sizə əleyhdar olan istənilən dövlət, istər rəqib cəbhəsində və istərsə də xaricdə yüksək rütbəli hərbi personlar, silah istehsalı və satışı ilə məşğul olan tərəflər və b. sizin qələbəniyə mane ola biləsi potensial tərəflərdir ki, bütün hallarda onların bu müharibə ilə əlaqələrini nəzarətdə saxlamağa çalışmalı.

Kitabın ümumi qayəsindən və Azərbaycanın düşdüyü hazırkı vəziyyətdən irəli gələrək rəqib dövlətə qarşı fəaliyyət barədə nisbətən ətraflı:

V.4.1.a) Rəqib dövlətin əleyhdarı olan dövlətlər axtarılıb tapılır, dəstəklənir, müdafiə edilir (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]).

- 1998-ci ildə Türkiyəyə qarşı onun üç əsas rəqibi olan Suriya, Ermənistan və Yunanıstan birləşib alyans yaratdıqdan sonra, Türkiyə onların hər üçünə rəqib olan bir dövlət tapıb, onlara qarşı onunla hərbi və digər sahələrdə ittifaq bağladı ki, bu da İsrail dövləti idi;
- Baxmayaraq ki, İkinci Dünya Müharibəsi dövründə ABŞ və SSRİ rəsmi müttəfiq idilər, bununla belə ABŞ-ın Yaponiya cəbhəsindəki qələbəsini çətinləşdirmək və itkilərini artırmaq məqsədilə, SSRİ mütəmadi olaraq ABŞ-ın planları barədə Yaponiyaya gizli informasiyalar ötürürmüş (*«LIDER» t/v. 13.10.2000*).
- ABŞ-ın İkinci Dünya Müharibəsinə qədər – Almaniyanı, müharibə arafəsində – onun düşməni olan SSRİ-ni, müharibədən sonra isə – SSRİ-nin rəqib və düşməni olan dövlətləri (məs., onunla türk xalqlarına görə ədavəti olan – *Türkiyəni*, Şimali Azərbaycana görə ədavəti olan – *İrani*, Şimali Koreyaya görə ədavəti olan – *Cənubi Koreyanı*, Şərqi Almaniyaya görə ədavəti olan – *Qərbi Almaniyanı və b.*) dəstəkləməsi bu qəbildəndir (*hənsində ki, bu birinci halda – o vaxtı dünyanı ən aparıcı dövlətlərinin cəmləşdiyi Avropaya daxili iğtişaş salıb, ABŞ-ın əsas rəqiblərini (o cümlədən, SSRİ-ni) neytrallaşdırmaq, zəiflətmək, sıradan çıxarmaq; ikinci halda – burada o dövrün iki hegemon derjivasının (Almaniya və SSRİ-nin) bir-birini kifayət qədər gücdən salmasından sonra, pis və ən pis arasında seçim edib, perspektivdə daha təhlükəli ola biləcək Almaniyanı oyundan çıxarmaq (əlxüsüs da ki, bu müharibədə SSRİ-nin başlıca rəqibləri olan Almaniya, İtaliya və Yaponiya Latin Amerikasında ABŞ-ın geosiyasi zəmində rəqibləri idi);* Və nəhayət, üçüncü halda – rinqdə ABŞ-la təkbətək qalmış və bu tutaşmadan sonra özünü çətinliklə ayaq üstə saxlayan digər derjavanı (*SSRİ-ni*) yer-yerdən kiçik qəlpələrlə didib-parçalayaraq zəiflətmək, son olaraq çökdürmək strategiyası güdüldü (*yeri gəlmişkən, bir zamanlar Türkiyənin sıçrayışla irəliləyərək Avropa və NATO-nun ən qabaqcıl dövlətləri arasına çıxmasının, sürətlə çiçəklənməsinin, dəfələrlə Avropa Şurasına üzvlüyə dəvət edilməsinin, bugünkü gündə isə bu möcüzələrdən heç bir əsar-ələmət qalmayıb, hər vəchlə geriləməsinin və hamı tərəfindən unudulmasının, təklənməsinin başlıca səbəbi də budur. Belə ki, o zaman o, SSRİ ilə birbaşa sərəhədi olan yeganə NATO dövləti idi və SSRİ ilə antoqonist münasibəti, bu imperiyada türk xalqlarının «əsarətinin» davam etdiyi müddətə qədər sığortalanmışdı. Bu isə, «ağırlıq mərkəzi» kimi ABŞ və Qərbi Avropadan hər il ona axan milyardlarla dollar «geosiyasi dividendlər» demək idi. SSRİ-nin dağılması ilə «bağda ərik və onunla birlikdə salam-ələyküm də başa çatdı» və Türkiyənin «dəyərlər şkalasındakı» ali yeri bölgədə SSRİ ilə birbaşa sərəhədi olan bir başqa geosiyasi cəhətdən uğurlu dövlətə keçdi ki, bu da, Gürcüstan oldu. O səbəbə görə ki, Gürcüstan (1) kiçik olduğundan nisbətən daha az məsrəf («divident») tələb edir, (2) bölgədə ən hündür strateji mövqeyə malikdir, (3) azsaylı xalqdan (və deməli, azsaylı xarici diasporalardan) təşkil olunduğundan və zəif iqtisadiyyata malik olduğundan, Qərblə siyasi və iqtisadi inteqrasiyaya (və deməli, ondan birtərəfli asılılığa) daha çox meyllidir; (4) Stalin faktoru səbəbindən Gürcüstanla Rusiya arasında real və ya potensial ədavət yaşamaqdadır; (5) Xaçpərəstdir. Əlxüsüs da ki, deyilən məsələlərdə Rusiya burada Qərblə rəqabətə girə biləsi iqtidarda deyil.*

Deyilən metodla kiçik dövlətlərin böyük dövlətlərə təzyiq göstərdiyi hal üçün, bu məqsədlə öz xarici iqtisadi, siyasi, hərbi və s. kursunun ondan onun rəqibinə doğru dəyişdirilməsi hədəsi, jesti və ya addımından istifadə edilir.

- Məsələn, Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul olunması faktının mexanizmi bu siyasətə nümunələrdəndir. Azərbaycanın İndiyə qədər kimsəsiz bir vəziyyətdə olub, imdad diləyəcəyi bir kəsinin olmayacağını gören Qərb, İndiyədən onunla yalnız təzyiqlər dilində danışdı, gündə bir şeyi bəhanə edərək onu özündən uzaqlaşdırdı, ona şərtlər diqtə etdiyi halda, Rusiyada hakimiyyət dəyişikliyi olması ilə burada vəziyyətin 180° dəyişdiyini və bundan dərhal sonra da, Azərbaycanın onunla öz münasibətlərini sürətlə isitməyə başladığını gördükdən sonra, həmin Qərb artıq Azərbaycan kimi geosiyasi və geo-iqtisadi əhəmiyyətli bir yağlı tikənin əldən çıxmaq və ya rəqib cəbhəsini genişləndirmək təhlükəsinin reallığını aydın hiss etməyə başladı. Nəticəsi isə hamıya yaxşı məlumdur: Dünənə qədər Qərbin gözündə barbar, qeyri-sivil, qeyri-demokratik bir əyalət kimi görünən Azərbaycan, birdən-birə onun nəzərlərində Türkiyə (*hənsini ki, həmin AŞ hələ bir neçə on il əvvəl öz standartlarına tam uyğun bilib özünə daxil etmək üçün həтта minnət edirdi*) və digər bu kimi səksən, yüz illik demokratiya təcrübəsi olan sivil dövlətlərdən daha

çox Avropa standartlarına cavab verəcək səviyyədə demokratik, sivil və s. bir dövlət kimi göründü və o, heç bir şərt qoyulmadan tələm-tələsik Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv qəbul edildi (!!!).

V.4.1.b) Xaricdə əleyhinə olan hər bir şəxs, hər bir qüvvə, hər bir qurum, hər bir siyasi mühacir axtarılıb tapılır, dəstəklənir, müdafiə edilir (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]). Rəqib dövlətin əleyhdarı olan dövlətlər, əleyhinə olan şəxslər, qüvvələr, qurumlar, siyasi mühacirlər, dissidentlər və b. bu kateqoriyadandır:

■ **Nümunə üçün, məs.** Azərbaycanca qarşı ABŞ-ın – R.Quliyevdən, Rusiyanın – A.Mütəllibovdan, İranın – M.Cavadovdan istifadə taktikası bu qəbildəndir. Digər bütün dövlətlərin də ehtiyatında bir başqalarına qarşı «dar gündə» istifadə edə bilmək üçün bu kateqoriyadan olan «közür»lər yetərincədir. Məs., S.Rüşdi, bin-Laden və b. bu kateqoriyadan olan şəxslərin nisbətən məşhurlarıdır. İstifadə instruksiyası isə sadədir: lazımı məqamda həmin ölkədə həmin şəxsin populyarlığını artırmaq tədbirləri həyata keçirməklə, orada ona müəyyən sosial baza yaradılır və bununla da «ictimai rəy» balansında müəyyən yer və deməli, ölkənin ictimai-siyasi konyunkturasında müəyyən «səs» faizi ələ keçirilir;

V.4.1.c) Daxildə etnik, dini, sinfi, siyasi, ideoloji və s. müxalifəti axtarılıb tapılır, dəstəklənir, müdafiə edilir (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]). O cümlədən, rəqib cəbhəsi daxilində nihilist, pasifist, rəqib dövlətinin hakimiyyətinə müxalif və ya sizə simpatiyalı, yaxud sizinlə hər hansı formada əlaqəli olan siyasi, hüquqi, iqtisadi, ictimai, ideoloji, humanitar, kriminal və s. qurumlar, korporasiyalar, partiyalar, seqmentlər (*yəni etnik, dini, əxlaqi və s. azlıqlar*), diasporalar, hərəkatlar, şəxslər, konsepsiyalar, əhval-ruhiyələr; sair hər növ əleyhdarı, o cümlədən, konkret situasiya ilə bağlı onunla yolu haçalanmış, fikri üst-üstə düşməyən və s. hər bir əleyhdarı axtarılıb tapılır, dəstəklənir; kriminal dünyası ilə əlaqə qurulur, bunlar hər vasitə ilə dəstəklənir, müdafiə edilir (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]), kriminogen durumu hər vasitə ilə gərginləşdirilir (*heç olmazsa, əhalisi arasında odlu silahın sayının artmasını təşkil etmək yolu ilə*);

Məsələ ilə bağlı, 80-ci illərdə ABŞ MKİ-sində (*ÜRÜ-da*) yüksək vəzifədə çalışmış bir zabitin açıqlaması (*B., «LIDER» t/v-nin 13.10.2000 tarixli verilişindən götürülüb. Açıqlama Əfqanıstan münaqişəsi barədə olsa da, eyni mexanizmlə olduğundan, analoji halların hamısı üçün qüvvədədir*):

«– Biz Əfqanıstana birbaşa hərbi kontingent göndərmədik. Bu, bizim açıq şəkildə SSRİ ilə konfrontasiyaya girməyimiz demək olardı. Avəzində isə, biz belə məqamda maksimum anonimliyi və effekti təmin edən digər üsuldan istifadə etdik. Biz müqavimət göstərən kiçik qruplara yüksək hərbi hazırlıq keçib onları maliyyə, ideologiya, texnika, silah-sursat, kəşfiyyat materialları və s.-lə təchiz etməklə, SSRİ-nin, faktik olaraq, 18 yaşlı təcrübəsiz gənclərindən ibarət məcburi ordu sistemini, yaxşı mükafatlandırılan, yaxşı hərbi təlim keçmiş və yaxşı silahlandırılan professional, çevik partizan dəstələri ilə üz bəzəyərək qoyduq. Mücahidlər, Pakistan və hətta Avropanın bəzi NATO üzvü dövlətlərində bu məqsədlə xüsusi yaradılmış təlim bazalarına gətirilərək, burada onlara NATO-nun yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri tərəfindən təlim keçirilir və dərhal da geriyyə qaytarılırdılar. Senat bu müharibə ilə bağlı hərbiyyənin büdcəsini bir neçə dəfə müzakirə edərək artırmışdı. Texniki, ideoloji və s. yardımlardan əlavə edilən maddi yardımlar, müxtəlif islam ölkələrinin və ya qurumlarının xətti ilə həyata keçirilirdi ki, şübhə oyatmasın. Döyüşdə kifayət qədər xarici maddəli zabit və əsgərlərdən də istifadə olunurdu ki, bunlar, əfqanlardan fərqlənməsin deyərək, əsasən Yaxın Şərqdən seçilirdi və «İslamın müdafiəsinə qalxan müsəlman könüllüləri» kimi təqdim edilirdi. Bu dəstələrin istifadə etdikləri silahları elə Sovet qoşunlarının özündən ələ keçirdikləri görünüşünü yaratmaq məqsədilə, Pakistan və bir sıra Avropa ölkələrində, tamamilə SSRİ silahlarının analoqu buraxan silah zavodları quraşdırılmışdı. «Bi-Bi-Si» və «Azad Əfqanıstan» radiostansiyaları əfqan mücahidlərinin və onların liderlərinin şöhrətini dünyaya yayaraq, *bir tərəfdən* – onları fasiləsiz qələbələrə ruhlandırır, *digər tərəfdən* – sovet qoşunlarında onlara qarşı daim bir xof formalaşdırır, *üçüncü tərəfdən* – dünya ictimaiyyətinin nəzərində Sovet Ordusunun qüdrətliliyi mifini dağıdıb, onların nəzərində onun cılızlaşmasını təmin edirdi. Senat bu müharibə üçün tələb olunan pula, faktik olaraq, məhdudiyət qoymurdu.

Bu müharibə ilə bağlı hər hansı gizli informasiyaları, o cümlədən, buradakı ayrı-ayrı qoşun birləşmələrinin sayı, yeri, vəzifəsi, tərkibi, döyüş qabiliyyəti, hücumların vaxtı, istiqaməti, niyyəti, planı və s. barədəki kiçik belə məlumatları ələ keçirib dərhal bizə çatdırmaq işi Kremldəki və ümumiyyətcə, hər sferasının bütün eşelonlarındakı kəşfiyyatçılarımıza bir nömrəli vəzifə kimi tapşırılmışdı. Kosmosa burada yüksək səviyyədə kəşfiyyat apara bilməyə imkan verən xüsusi peyk qaldırılmışdı. Döyüşçüləri stimullaşdırmaq və əhalidə Sovet qoşunlarına qarşı bir nifrət, xof, düşmənçilik əhval-ruhiyyəsi formalaşdırmaq üçün müxtəlif əfqan xalqlarının dilində sutkada 300 saatdan çox xüsusi tərtib olunmuş radio verilişləri yayımlanırdı. Döyüş planları NATO-nun ən ali pillələrində xüsusi diqqətlə hazırlanırdı. Bütün bunların nəticəsi idi ki, birbaşa iştirak etmədiyimiz halda bu müharibənin SSRİ-yə tarixdə görünməmiş bir qiymətə – 70 milyard dollara başa gəlməsinə nail olduq. Ondan sonra SSRİ demək olar ki, bir də özünü ayağa qaldıra bilmədi və tezliklə süqut etdi».

Bütün bunların zəruri nəticəsi idi ki, dünənə qədər dünyanın ən geridə qalmış millətlərindən biri kimi tanınan əfqanlar bundan sonra dünyada ən mübariz döyüşçülər kimi tanındılar (*Maraqlıdır, görəsən, Qarabağda erməni meyitləri arasında bizim dəfəllərlə tapdıığımız çoxsaylı zənci (və sair əcnəbi) «boevikləri»nin meyitləri oraya Bakı neftini və zəngin Azərbaycanın digər məziyyətlərini ələ keçirmək istəyən dövlətlərdən hansının xətti (gizli kanalı) ilə gəlib düşürmüş? – müəll.*)

■ **Həmin zabitin eyni verilişdə Macarıstan-1956 qiyamında ABŞ-ın iştirakı barəsindəki açıqlamaları:**

«– Macarıstan məsələsi, ərazinin, əhalinin və silahların demək olar ki, tam şəkildə SSRİ-nin nəzarəti altında olması səbəbindən, Əfqanıstan məsələsi ilə qatıyın oxşar deyildi. Buna görə də, bizim buradakı fəaliyyətimiz yalnız onları ideoloji silahla mükəmməl silahlandırmaq çərçivəsi ilə məhdudlaşdı. Bunun üçün biz ilkin olaraq həbsdən yayınmış liderlərlə əlaqə yaradıb, onları müvafiq fəaliyyət proqramları, ayrı-ayrı qrupları isə çap maşınları ilə təchiz etməyi qarşımıza məqsəd qoyduq. Birinci məqsədi buraya ezam edilmiş xüsusi təyinatlı jurnalistlər, turistlər və iş adamları vasitəsilə həyata

keçirdik (*hansı ki, özlüyündə bunlar həmin ixtisaslarından savayı, həm də NATO idarələrinin gizli ştat işçiləri idi*). Çap maşınlarına onlara ABŞ həmkarlar ittifaqının «qardaş macarlara yardım» kimi çatdırdı. Bütün bunların nəticəsində, onlar bunun MKİ-nin (*ÜRÜ-nun*) planı və yardım olmasını axıra qədər ağıllarına belə gətirmədilər.

- Bizimkilərsə elə bilir ki, Çeçenlər orada öz hesablarına qan-qan edirdilər və onlarla müqayisədə azərbaycanlılar ortada qalmış bir millətdirlər. Hansı ki, Çeçenstanın heç bir iqtisadiyyatı olmaya-olmaya belə böyük vəsait tələb edən oyunu necə oynaması, döyüşü yaxşı ödənilən professional muhdullarla aparıb, heç vaxt silah və sursat baxımından çətinlik çəkməməsi, professional muhdullara atək-atək valyutanı hansı hesabdan xərcləməsi, texnikanı, silahı, sursatı, arzağı hansı pulla alması və b. heç kimi maraqlandırmır. Hansı ki, kəşfiyyatı – Rusiyaya əleyh olan dövlətlərin kosmosdakı neçə-neçə peykləri, Kremləki bütün kəşfiyyatçı personları vasitəsilə aparılıb, planı Qərbin ən yüksək çinli generalları tərəfindən hazırlanan, realizəsi – həmin dövlətlərin özünün buraya çamadan-çamadan axan valyutası hesabına həyata keçirilən və beynəlxalq arenada onların nəhəng ideoloji maşını tərəfindən dəstəklənən, bəraətləndirilən bu müharibə ilə müqayisədə Azərbaycan bütün bunları öz hesabına həyata keçirirdi. Atasının baş daşını son sängər edib, və b. Azərbaycan oğullarının faciəsinə, qəhrəmanlıqlarına isə bu müharibənin birbaşa iştirakçısı kimi şəxsən biz şahidik.

V.4.1.d) Daxili kriminal dünyası ilə əlaqə qurulur, bunlar hər vasitə ilə dəstəklənir, müdafiə edilir (bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]), kriminogen durumu hər vasitə ilə gərginləşdirilir (heç olmazsa, əhali arasında odlu silahın sayının artmasını təşkil etmək yolu ilə).

- **Nümunə üçün, məs.**, ekspertlərin qeyd etdiyinə görə ABŞ-da o zaman mövcud olmuş ən avtoritetli cinayətkar və ya terrorist qrupları bu və ya digər formada o zamankı SSRİ ilə əlaqədar imiş. DTK (*KQB*) müxtəlif kanallarla onları mütəmadi olaraq özünün əldə etdiyi kəşfiyyat materialları, biznes sirləri, texnika, plan və s.-lə təchiz etmiş. Məs., ABŞ təhlükəsizlik orqanları əməliyyatlardan birində narkomafiyanın aqlaşmayan bir texnikasını ələ keçirməyə müvəffəq olmuşdu ki, bu da Rusiyada istehsal olunmuş həqiqi hərbi sualtı qayıq imiş. Narkomafiya onun vasitəsilə çox asanlıqla Kolumbiyadan ABŞ-a neçə müddətdir narkotika daşıyaraq amerikalıların ağ ölümlə zəhərləyir və FTB-nin neçə-neçə əməliyyatlara əbəs valyuta israf etməsinə səbəb olurmuş.
- Türkiyəyə son dövrlərə qədər sağalmaz yaralar vuran KFP-nin (*PKK-nin*) və Türkiyədə bu qəbildən olan digər terrorist qruplarının Türkiyənin o vaxt ən qatı düşmənlərindən olan SSRİ tərəfindən yaradılması və dəstəklənməsi barədə isə son dövr mətbuatında çox yazılıb.
- Bundan əlavə, ABŞ FTB-sinin (*FBR-in*) hansısa formada Rusiyadakı mafiyalarla gizli əlaqəsi barədə isə ələlxusus Rusiya mətbuatında son vaxtlar bir sıra materiallar dərc olunub.

(Sabitliyinin tələvi tükədən asılı olan Ermənistanın kriminal dünyasını gücləndirən gizli aksiyaların həyata keçirilməsi, onun üçün heç də ucuz başa gəlməməlidir);

V.4.1.e) Əleyhinə olan təbii, ekoloji faktorlar axtarılıb tapılır, dəstəklənir.

- Körfəz müharibəsi dövründə bombardımanın nəticəsi kimi təqdim edərək, İrak Küveytin neft ehtiyatlarının bir qisminə od vurmaq, digər qismini isə körfəz sularına axıtmaqla bölgədə ciddi ekoloji böhran vəziyyəti formalaşdırdı; 2000-ci ildə isə dünya bazarlarında neftin qiymətinin kəskin bahalaşdığı arafədə, bu qiyməti stabilləşdirməklə bağlı Qərbin (*əlxusus ABŞ-in*) hər bir tədbirinə qarşı İrak özünün neft ixracını dayandırmaqla reaksiya verirdi ki, bu da qiymətlərlə bağlı onların həyata keçirdiyi istənilən tədbiri dərhal neytrallaşdırırdı;
- Suriyaya qarşı Türkiyənin Fərat çayından – hansının ki, suyu bu birinci üçün əsas həyat mənbəyidir – təzyiqliq kimi neçə illərdir məharətlə istifadə etməsi faktı məlumdur;

V.4.1.f) Rəqibin sair hər növ əleyhdarı, o cümlədən, konkret situasiya ilə bağlı onunla volu haçalanmış, fikri üst-üstə düşməyən və s. hər bir əleyhdarı axtarılıb tapılır, dəstəklənir.

V.4.1.g) Əleyhinə olan layihələr, ideyalar, konsepsiyalar, platformalar, proqramlar, standartlar, yad ideologiyalar, planlar, nəzəriyyələr, prinsiplər və s. axtarılıb tapılır, dəstəklənilir.

- **Nümunə üçün, məs.**, Azərbaycana təzyiqliq göstərmək, yoxsa dəstək vermək variantlarından asılı olaraq, **Qarabağ bir halda – müstəqil, digər halda – Azərbaycanın muxtar vilayəti, üçüncü halda – Ermənistanın muxtar vilayəti və nəhayət, dördüncü halda – hər iki ölkənin şərikli ərazisi («kondominium» və ya «ümumi dövlət» prinsipi)** formatında qəbul edilir (*ki, bu da, yenə problemin hamısı deyil*). Belə ki, **Qarabağın Azərbaycana qaytarılacağı halda da, Şuşa və Laçın məsələsi, o da qaytarılsa – ermənilərin Qarabağda öz ordularını saxlayıb-saxlamaması məsələsi, o da həll olsa – azərbaycanlı qaçqınların öz yurd-yuvasına qayıtması məsələsi, daha sonra – Qarabağ ermənilərinin Azərbaycan büdcəsinə aid olmayan müstəqil (və ya Ermənistan büdcəsində avtonom) büdcə və valyutasının olub-olmaması məsələsi və b.** Azərbaycandan hansısa güzəşt, pay qoparmaq ümidində olanların və ya ona nədəsə təzyiqliq göstərmək istəyənlərin mərhələ-mərhələ ortaya atacağıları bu cür perspektiv spekulyasiya «kozırlarındandır. Özü də bu mövqe ifadələri, bir təkcə yazılı sənədlər (*adət etdiyimiz «arayırlar»*) və ya şifahi bəyanatlar çərçivəsi ilə məhdudlaşmayıb, olduqca geniş forma rəngəngliyini əhatə edir. Məs., hansısa beynəlxalq vasitəçilər qrupu Azərbaycana təzyiqliq jestini ifadə etmək üçün – **Qarabağa Ermənistandan keçməklə gedir (hansı ki, Qarabağ Azərbaycanın tərkib hissəsi olduğu üçün ora gedərkən Ermənistandan yox, Azərbaycandan icazə alınmalı idi)**, eyni halda ABŞ **Qarabağ ermənilərinə** ayrıca olaraq və ya Ermənistanla bir sırada yardım verir və s. Hansı ki, hər iki variant **Qarabağın müstəqilliyinin** və ya onun Ermənistan nəzdində muxtariyyatının tanınması mənasının dolayısı ifadəsidir. Hansı ki, məsələnin məntiq deyil, maraqlar bazasından doğan dilemma olduğunu isə onların mövqeyinin siyasi konyunktura ilə həmahəng dəyişməsi də isbatlayır.

Yekunda deyilən bu «Rəqibin rəqibi ilə ittifaq» metodu barədə bədi ədəbiyyatdan bəzi nümunələr:

- Azərbaycanın nüfuzlu ədibi B.Vahabzadənin «Özümüzü kəsən qılınc» əsərində bu yolla çinlilərin türklərin daxilinə nifaq salmasından bəhs edilir. Burada, taxt-taca görə aralarında intriqa olan qardaşlardan vərəsə bilinməyən böyüyü, Çin imperatorluğu tərəfindən gizlicə hər yolla dəstəklənib vərəsə bilinən kiçik qardaşa qarşı hazırlanır və vaxt çatanda, arxarındakı böyük sosial bazaları ilə birlikdə bir-birinə qarşı qoyulurlar.

- A.Dümanın da əsərlərindən birində buna oxşar epizod var: Burada birisi hücum edərək özünün ən qatı düşmənlərindən birini zindandan azad edir. Həmin şəxs bu təmənnəsiz yaxşılığın səbəbini ondan soruşduqda cavabında bildirir ki, sən məğlub edib, zindana salan şəxs mənim də düşmənlərimdəndir və indi onun sənə məğlub edib zindana salmasından sonra isə sən tapdanmış şərəfini qaldırmaq üçün ölüncə ondan qisas almaq yanğısı ilə alışıb-yanmağa məhkumsan. Sənin artıq geriyyə yolun yoxdur və mənə də sən məhz buna görə lazımsan...

Bura qədər deyilənlər rəqibə əleyhdarların mövcudluğu şəraitində əhəmiyyət kəsb edən məsələlər idi. Əleyhdarları yoxdursa və ya onların cəbhəsini genişləndirmək məqsədi ilə, həmçinin daha çox tərəfin onun əleyhinə köklənib, qalxıb ona təzyiq göstərməsi üçün və ya digər tərəflərdən də ona qarşı bir alət kimi istifadə edə bilmək üçün, deyilənlərə paralel olaraq, süni şəkildə ona əleyhdarların yetişdirilməsi istiqamətində iş aparılır, bunun üçün:

V.4.2) Rəqibə loyaf münasibət bəsləyən, neytral və ya mötədil müttəfiq olan tərəflərin onun əleyhinə köklənməsinə, qalxmasına, müttəfiqləri ilə aralarının vurulmasına çalışılır. Bunun üçün:

V.4.2.1) Əleyhinə ideoloji fəaliyyət aparılır. O cümlədən:

V.4.2.1.1) Onun əleyhinə olan faktlar axtarılıb tapılır, üzə çıxarılır, geniş reklam etdirilir, şöhrətlənməsi, yayılması üçün hər cür tədbirlər görülür.

Əleyhtəbliğət üçün xammal rolu oynaya biləcək belə məqamlara qismən aid ola bilər:

- Onunla təbliğət hədəfi olan tərəflər arasında olan hər növ ziddiyyətləri, o cümlədən, keçmişdə yollarının ayrılması və hətta toqquşması kimi – *tarixi*; hazırkı etnik, dini, sinfi, məhəlli, ideoloji, siyasi və s. kimi – *sosial* fərq və problemləri;
- Onun cılız, yazıq, ağır, miskin, qorxaq, özünəinamsız və s. vəziyyətlərə düşdüyü, uduzduğu, məğlub olduğu, alçaldığı, tənə, təhqir, gülüş, rixşənd, məsxərə obyektinə çevrildiyi, pərt olduğu, yaxınlarına xəyanət etdiyi, riyakar donu girdiyi, şəxsi prinsiplərini mənəvi dəyərlərdən, şəxsi marağını ümumi maraqlardan üstün tutduğu – ***bir sözlə, onların zövqü baxımından*** eyibli, qeyri-etik, qeyri-məqbul, anormal, səviyyəsiz və s. hesab olunan və ya oluna biləcək bütün məqamları, xüsusiyyətləri, deyimləri;
- Qabiliyyət və imkanlarındakı hər cür qüsurları, naqislikləri, o cümlədən, təhsilindəki, iş stilindəki, biliyindəki, təcrübəsindəki, elmi və digər növ fəaliyyətindəki, imkan arsenalındakı və s. məhdudluğu, köhnəliyi, bəsitliyi, monotonluğu, çatışmamazlıqları, naşılığı, paradoksallığı, durğunluğu; qocalıq və ya gəncliyinin, yaxud şikəstliyinin, xəstəliyinin, ifrat alçaqboy və ya hündürboyluluğunun, digər hər hansısa fiziki qüsurunun ona gətirdiyi diskomfortluğu, bundan irəli gələn uğursuzluqları və s.
- Onların özünün və ya yaxınlarının həyatına, malına, mülkünə, rifahına, asayişinə, rahatlığına, əmin-amanlığına, məniyyətinə, mədəniyyətinə, şəxsiyyətinə, nüfuzuna, namusuna, vəzifəsinə, statusuna və s. hədə, təhlükə törədən və ya törədə biləcək (***başqa sözlə, onların marağına toxunan***), onları incidib, ağrıda biləsi hər cür xüsusiyyətlərini, əlamətləri, davranış və deyimləri, əlaqələri və s.

Onun həyat və fəaliyyətindən, xüsusiyyətlərindən, bioqrafiyasından təbliğət hədəfi olan tərəfin (*milli və fərdi*) zövq, baxış və maraqları (*o cümlədən, ideali, ənənəsi, stereotipi, amalı, istəyi, ehtiyacı və s.*), həmçinin sosial (*ırqi, irsi, dini, sinfi və s.*) mənsubiyyəti ilə uzlaşmayan və hətta ziddiyyət təşkil edən bu və digər bu kimi hər bir (*real və ya qurama*) addım, deyim, plan, xüsusiyyət və ya əlaqələri axtarılıb tapılır, seçilib xüsusi koloritlə onların nəzərində qabardılır, geniş reklam etdirilir (*bax: «Təbliğət» bölümünə [burada, səh. 52]*), portretini bu cür şrixlərdən tərtib edib, bütün bunların onun maskaaltı həqiqi siması kimi qavranılmasına cəhd olunur.

Deyilənlərə əks olan, yəni həmin tərəflərin nəzərində müsbət kimi xarakterizə oluna biləcək cəhətləri ört-basdır edilir, gizlədilir, yaxud aşkardır, adılşdırılır, dəyərsizləşdirilir, artistlik məhsulu kimi, hamıya məxsus adı hal kimi interpretasiya edilərək ikinci-üçüncü dərəcəli bir məsələ səviyyəsinə endirilir və s. (*bir daha qeyd edirik ki, burada bütün hallarda deyilənlər bir təkcə ayrıca fərdlərə, o cümlədən, kiminsə nüfuzunu öz cəbhəsində aşağı salmaq məsələsinə yox, eyni zamanda, beynəlxalq arenada hansısa dövlətin əleyhinə kompaniya aparmaq məsələsinə də aiddir*).

- ***Nümunə:*** Mətbu orqanları ABŞ hərbi qüvvələrinin qərargah rəisləri komitəsinin rəhbəri general C.Şalakaşvili barədə bəzi sənədlər dərc etdirildilər. Bu sənədlərə əsasən həmin bu C.Şalakaşvilinin atası Dmitri Şalakaşvili İkinci Dünya Müharibəsi dövründə alman ordusunda formalaşdırılmış xüsusi gürcü batalyonunun zabiti vəzifəsində xidmət edib. Özlüyündə bu fakt başa düşüləndir. Belə ki, o vaxt bəzi əzəmətli xalqların nümayəndələri SSRİ-ni zəiflətmək və öz kiçik xalqlarının müstəqilliyinə nail olmaq məqsədilə, Almaniya tərəfindən anti-SSRİ aksiyalarında könüllü surətdə iştirak etdirildilər. Məs., M.Ə.Rəsulzadə və digər o vaxtkı mühacirlərin də İkinci Dünya Müharibəsi dövründə alman düşərgələrindəki azərbaycanlı əsirlərdən ibarət xüsusi legion təşkil edib, SSRİ əleyhinə fəaliyyət göstərdiyi məlumdur. Hansının ki, cavabını Stalin əvvəlcə bütün Azərbaycan millətini Sibirə sürgün etməklə vermək istəmiş, sonra

M.C.Bağirovun aktiv müqaviməti nəticəsində, fikrini dəyişərək azərbaycanlılardan ibarət «Taqaqroq-416» diviziyasını yaradıb, M.Ə.Rəsulzadə və onun ətrafındakıların Azərbaycan qoşununun qarşısına bunu çıxarmaqla bir güllə ilə iki dovşan vurmuşdu. Şalakaşvili məsələsi ilə bağlı isə, baxmayaraq ki, ABŞ rəhbərliyi, o cümlədən, ABŞ-in müdafiə naziri, dəfələrlə onun atasının eses keçmişinin onun özünə heç bir aidiyyəti olmaması barədə rəsmi bəyanatlar verdi, bununla belə, yaranan skandal C.Şalakaşvilinin istefası ilə başa çatdı.

V.4.2.1.2) Belə faktlar tapmaq çətindir və ya olanlara dəstək məqsədilə, bunlar süni yolla yaradılır. O cümlədən:

V.4.2.1.2.a) Lazımi faktlar onun müxtəlif davranış və deyimlərini, xüsusiyyətlərini, əlaqələrini və s. süni yozmaqla (hətta mistika, sueveriya ilə əlaqələndirməklə də olsa) onlardan nəticə kimi çıxarılır və ya lazımi faktlar, ümumiyyətcə, yalandan, hecdən quraşdırılıb yayılır:

■ ABŞ-in Panamaya intervensiyası ərəfəsində (1989 dekabr – 1990 yanvar) Panama prezidenti general M.Norveqanın öz ölkəsində və beynəlxalq arenada nüfuzuna zərbə vurmaq, imicini sarsıtmaq məqsədilə, Florida ştatının məhkəməsi tərəfindən ona qarşı 13 ittiham, o cümlədən, narkotika alveri və reketlə bağlı ittihamlar irəli sürülür. ABŞ informasiya kanallarında mütəmadi olaraq onun Panamadakı demokratik seçkilərin nəticələrini dəyişməsinə və dövlət çevrilişinə cəhd edən bir qrup Panama milli qvardiya zabitinə qarşı ən sərt cəza tədbiri görməsinə görə şəxsən məsuliyyət daşması dönə-dönə vurğulanır. Əlxlüsüs özünü «əbədi prezident» elan etməsi, onun diktator kimi təsvirinə geniş əsas vermişdi. Bu fikri qüvvələndirmək üçün müxtəlif dünya qəzetlərinə onun iş kabinetinin qurama fotosəkləri ötürülmüşdü, hansı ki, burada baş tərəfdən altından almanca «Vahid rəhbər – vahid millət!» şüarı yazılmış Hitlerin portreti asılmışdı. Mətbuatda Norveqanın pornoqrafik jurnal və videofilmlərlə maraqlanması, narkotika qəbul etməsi və s. barədə geniş materiallar dərc olunurdu. Adamların diqqəti onun kabinetindəki bir sıra mərasim predmetlərinə cəlb olunurdu ki, buradan da onun cadu və okkultizmə meyilliyi nəticəsi çıxarıldı.

Bütün bunlarla Amerika əhalisinin və beynəlxalq ictimaiyyətin nəzərində Norveqanın narkomafiya ilə əlaqəli, hakimiyyəti qanunsuz ələ keçirmiş, müxalifətə amansız divan tutan, amerikan xalqını Kolumbiya narkomafiyasının narkotikası ilə zəhərləyən, özü də psixi cəhətdən o qədər də normal olmayan bir diktator, vəhşi və s. obrazı yaradıldı ki, nəticədə Panama xalqını xilas və ümumiyyətcə, Amerika və digər ölkələri bu diktatorun növbəti “iddialarından”, “ağılsızlıqlarından”, “təhlükələrindən” və s. qorumaq məqsədilə, beynəlxalq rəy bu ölkəyə hərbi müdaxilənin lehinə kökləndirildi, proqramlaşdırıldı və ABŞ-in bu ölkəyə dekabr 1989 – yanvar 1990 müdaxiləsini qabaqcadan bəraətləndirdi, sığortaladı.

■ Qorbaçovun SSRİ-nin baş katibi olduğu illərdə xarici radiostansiyalar sadə əhalinin dilindən tez-tez belə bir fikri səsləndirirdilər ki, «Qorbaçov «ayağağır» rəhbərdir, çünki o gələndən Çernobıl qəzası baş verdi, haradasa bir gəmi partladı və s.». Hansı ki, məsələnin o tərəfi gizlədirdi ki, həmin hadisələr həmişə baş verib. Sadəcə olaraq, əvvəllər aşkarlıq olmadığı üçün onlar açılıb-ağardılmayıb.

V.4.2.1.2) Əlxlüsüs, uğur və uğursuzluqları barədə təbliğat hədəfi olan tərəflərə təhrif edilmiş informasiyalar çatdırılır – uğurlarını kiçiltmək, uğursuzluqlarını şişirtmək formasında, təbii ki. Həmcinin, vəziyyətinin gərgin olması, tənəzzülə doğru getməsi, çox yaxın vaxtda işinin bitəcəyi və s. barədə mütəmadi şayiələr yayılır.

■ Heyvan və quşların liderlik uğrunda çarpışmasına diqqət yetirmisinizmi? Ərazidə yeni peyda olmuş həmcins qeyd-şərtsiz olaraq liderin zərbəsini dadmalıdır. Bunu qəbul etməyənlər isə liderlə ringə çıxmalı olur. Lakin dünyənə qədər bu başçıdan ötrü özünü ölümə atan əshabı bu məqamda onu müdafiə etməyib sakitcə durub savaşın axırını gözləyir. Savaşın axırında kim məğlub olsa hamısı bir nəfər kimi onun üstünə düşüb parça-parça edir. Fəqət, təhtəlsüz səviyyəsində insan da vəhşi təbiətin bir parçasıdır (Həmcinin, bax: burada, səh. 58)

V.4.2.1.2.c) Onların müxtəlif problemləri analiz edilərək, yozularaq bunların günahı onun üstünə atılır, bunun səbəbkarının o olduğu onlara başa salınır, buna görə onu günahkar yerində bilmələrinə, günahlandırmalarına, öz perspektivləri üçün ondan təhlükə görmələrinə çalışılır:

■ Nümunə üçün, məs., «Azadlıq» radiosunun (hansı ki, birbaşa olaraq MKİ [ÜRÜ] ilə əlaqədardır və ABŞ xarici siyasətinin realizə vasitələrindəndir), demək olar ki, hər bir verilişində, dünyanın istənilən ölkəsindəki (o cümlədən, Azərbaycandakı) problemləri «analiz» edərək günahı bu və ya digər formada Rusiyanın üstünə gətirib çıxarmağa dair kifayət qədər nümunələr tapmaq mümkündür.

Sair hər növ vasitələrlə onun özünün, qabiliyyətinin, unikal cəhətlərinin, şəxsiyyətinin, işlərinin, perspektivinin və s. əleyhinə, bunları alçaldan, cılızlaşdırın, mənasızlaşdırın təbliğat və ya təşviqat fəaliyyəti aparılır, hər vasitə ilə nüfuzuna, statusuna, imicinə, reytinginə, avtoritetinə, “kursuna” və s. zərbə vurulur, o, vətəninin, xalqının və ya təbliğat hansısa qrup, kollektiv üçün nəzərdə tutulubsa, bu qrupun, kollektivin düşməni kimi təqdim edilir, onların təsəvvüründə onun bu cür obrazının yaranmasına çalışılır. Bütün bunlarla da, şəxsiyyətinin mənfi imicə bürünməsinə, ona qarşı olan müsbət münasibət stereotipinin transformasiyaya uğramasına, qabiliyyətinə, bacarığına, intellektinə, imkanlarına və s. qarşı bir şübhəli, tərəddüdü, inamsız münasibət formalaşmasına, sözünün kəsərsizləşməsinə, vəzifə üzrə statusuna və ya namizədlik rəqabətindəki uğuruna xəttər toxunmasına, boykot olunmasına, kütlədən, qrupdan, cəmiyyətdən təcrid edilməsinə, əleyhinə kompaniya formalaşmasına, ətrafdakıların və ya bayaqdan neytral olan tərəflərin onun əleyhinə köklənməsinə, qalxmasına, ona qarşı konkret aksiyaların həyata keçirilməsinə və s. nail olunur.

V.4.2.2) Müxtəlif tərəfləri onun əleyhinə qaldırmaq üçün praktik fəaliyyət aparılır, başqa sözlə, təşviqat metodlarından (bax: «Təşviqat» bölümünə [burada, səh. 53]) gen-bolluqla istifadə edilir. O cümlədən:

V.4.2.2.a) Bu məqsədlə sifariş, muzd ödəmə, səlahiyyətlərdən istifadə və s. kimi metodlardan fəal istifadə edilir.

- İran-İrak müharibəsi zamanı ABŞ bir tərəfdən İrakı stimullaşdıraraq onu İranla müharibəni davam etdirməyə təhrik edir, digər tərəfdən, gizli kanallarla İrana silah sataraq qazanc götürürmüş – hansının ki, aşkarlanması sonradan ABŞ-da məşhur «İrangeyt» adlı qalmaqal törətdi;
- Çili-1970 hakimiyyət çevrilişi ilə burada anti-Amerikan qüvvələrin (SSRİ-pərəst Salvador Alende hökumətinin) hakimiyyətə gəlməsi və ABŞ investorlarının buradakı bütün mülkiyyətinin müsadirə olunmasına cavabən, ABŞ ilk olaraq öz nəzarətində olan beynəlxalq maliyyə qurumlarının bu ölkəyə kredit ayırmasını dayandıraraq, kapitalist ölkələrini bu ölkə ilə hər hansı iqtisadi münasibətdən çəkirdi. **Bundan sonra** Çilin iqtisadi strukturunu daxildən blokirovkalamaq məqsədilə burada Çili tarixində sürücülərin görünməmiş miqyasda ən iri tətlini təşkil etdi. Bunun üçün, sadəcə olaraq, işdən imtina edən sürücülərə aylıq məvəciblərindən artıq məbləğ vəd etdi və ödəməyə başladı. Bununla da ölkə iqtisadiyyatının qan damarı olan nəqliyyat strukturu blokirovkalanaraq zəncir reaksiyası üzrə bütün sahələri bir-birinin ardınca trombladı və bütün Çili iqtisadiyyatını sürətlə diz üstə çökdürdü. Əməliyyatın nəticəsi olaraq isə bir ildən sonra burada məşhur Pinoçet çevrilişi baş verdi və Salvador Alende qiyamçıların əlinə düşməmək üçün özünü öldürdü (NTV t/v. 15.01.2001).
- Müxtəlif dövlətlərdə hansısa dini-missioner təşkilatların, ictimai, siyasi qurumların və b. sonradan hansısa xarici dövlət tərəfindən təşkil olunduğu, maliyyələşdirildiyi faktın aşkarlanması kimi geniş yayılan hal da bu kateqoriyadandır;

V.4.2.2.b) Əldə bayraq etmək üçün, yaxud da elə lazımı tərəfin özünün nəticə çıxara bilməsi üçün müxtəlif stimullarla (bax: «Təsviqat» bölümünə [burada, səh. 53]) o özü lazımı tərəflərin (o cümlədən, kollektivin, qrupun, çoxluğun, öz dövlətinin, xalqının, rəhbərinin, elektoratının, əsgəri heyətini, müttəfiqinin, neytral hansısa tərəfin, hansısa güclü tərəflərin və s.) zövq, baxış və maraqları (normaları, dəyərləri...) ilə uyğun gəlməyən və hətta ziddiyyət təşkil edən həmin cür addımlar atıb, sözlər danışmağa, əlaqələr qurmağa, situasionalara düşməyə və s. təhrik edilir, sonra da bu müvafiq provokasion kommentariya ilə həmin tərəflərin nəzərində qabardılır:

- Əfqanıstan müharibəsi zamanı **maksimum qüvvə sərfi hesabına** mücahidlər ordusundan SSRİ-yə «qan udduran» səhra komandirlərindən biri olan Xoca Rüstəmin qoşunu SSRİ tərəfindən iki ya üç döyüşdə dalbadal məğlubiyyətə uğradıldı. Bundan sonra aktiv şəkildə şayiə buraxıldı ki, Xoca Rüstəm gizli kanallarla SSRİ-nin və ya onun Əfqanıstanda yaratdığı hökumətin kəşfiyyat idarələri ilə separat əlaqələr saxlayır və onun qoşununun dalbadal məğlubiyyətə uğrayıb, özünənsə hər dəfə sağ qalmasının başlıca səbəbi məhz budur. Bundan sonra heç kəs etibar edib Xoca Rüstəmlə döyüşə getməyə risk etmədi. Yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu kimi mücahidlərin ali komandanlığı onun yerini bir başqa döyüş zonasına dəyişdi. Məhz bunu gözləyən Sovet xüsusi idarələri Xoca Rüstəmin növbəti yerində mücahidlərin öz adından aşağıdakı məzmununda vəraqələr səpdilər:

«Mücahid qardaşlar və din döyüşçüləri!
Bizim aramızda elələri var ki, onlar üzdə özlərini din uğrunda müqəddəs müharibə aparan qəhrəmanlar kimi göstərsələr də, əslində isə islama münasibətdə riyakar əməllərlə məşğul olurlar. Xoca Rüstəm bu cür adamlardandır. 7 il ərzində o, Nəcərdə müsəlman qardaşları bir-birinin əleyhinə qoyaraq onların günahsız ölümünü təşkil etmişdi. Onun bütün bu riyakar məqsədlərindən xəbər tutan İslam partiyasının Ali idarəsi bu yaxınlarda Allahdan qorxmayan, xalqın adından çıxış edərək guya, müqəddəs müharibə aparan bu despotu rəhbərlikdən azad etmişdi. Amma bu qaniçən və lənətə gəlmiş intriqan öz çirkin əməllərini davam etdirmək, xalqları öldürərək, burada da ölüm toxumu səpmək və mücahid adını burada da ləkələmək üçün indi də Kuhistanda peyda olub...»

Vəraqələr konkret nəticə verdi. Xoca Rüstəmin bu yeni yerində qavrayış stereotipi, qabaqcadan əleyhinə kökləndirilmiş ictimai rəy prizmasından, heç də onun üçün uğurlu olmadı və o, elə ilk gündən burada aktiv qiyamlarla qarşılaşdı. Nəticədə, bir zaman SSRİ-yə ən çox qan uddurmuş komandirlərdən biri kimi tanınan Xoca Rüstəm rəhbərliyi təhvil verib, ordudan uzaqlaşmaq məcburiyyətində qaldı (**Erməni liderlərindən Azərbaycana sərff etməyən hansılarınsa siyasi məhvini bu metodun variasiyalarından istifadə etməklə təşkil etmək çətinlik törətməməlidir**).

V.4.2.2.c) Lazımı adamların, o cümlədən, təbliğat hədəfi olan tərəflərin əleyhinə onun adından, onun stili ilə və ondan gözlənilən bilən anonim aksiyalar həyata keçirilir və bunun günahı onun üstünə atılır, yaxud iş elə qurulur ki, onlar özləri qeyd-sərtsiz olaraq bunun günahını onda görsünlər, buna görə yalnız ondan şübhələnsinlər:

- 589-cü ildə İran şahı Hürmüzün sərkərdələrindən biri olan Bəhrəm Çubin hakim dairələrdə qarışıqlıq yaradaraq şahlığı ələ keçirmək məqsədilə, gizli yolla üzərində Hürmüzün oğlu Xosrov Pərvizin şəkli olan saxta pullar kəsdirib ölkənin hər yerində yaydırır. Qanuna görə pulun üzərində yalnız şahın şəkli olmalı olduğundan, məsələdən xəbər tutan Hürmüz, bunu oğlunun qiyam hazırlığı kimi qəbul edir və onun həbsi üçün fərman verir. Bəhrəm tərəfindən vaxtında edilən xəbərdarlıq sayəsində Xosrov ölkədən qaçmağa müvəffəq olur. Bundan sonra, Hürmüzdən az-çox incikliyi olan (və ya perspektivini sığortalamaq istəyən) hər kəs, o cümlədən, bir çox saray ayanları aşkar və ya gizli formada Xosrova öz dəstəyini ifadə etməyə başlayır. Məsələ saraydaxili aşkar cəbhələşmə səviyyəsinə gəlib çatanda, Bəhrəm Çubin qiyama qalxır və artıq tərəfdarlarının sayı kəskin azalmış Hürmüzü taxtdan salaraq hakimiyyəti ələ keçirir (və Hürmüzün gözlərinə mil çəkdirir).
- 1943-cü ildə məşhur Tehran konfransı zamanı Ruzvelt və Çörçill arasında yaranan kəskin mövqe fərqi və hətta yüngül konflikt Stalinə onlar arasında ciddi düşmənçilik münasibəti provokasiya etdirməyə imkan vermişdi. Belə ki, həmin konfliktin baş verdiyi gecə Stalin qəflətən, heç bir protokol qaydalarına riayət etmədən Ruzvelti təcili öz qərargahına qonaq dəvət edir. Almaniyə ilə müharibədə taleyi ABŞ-dan asılı olan və buna görə də, ABŞ-a qarşı düşmən addımı atmağın Stalinin maraqları çərçivəsində olmadığına arxayın olan Ruzvelt, Stalinin dəvətini qəbul edir. Məqsədi

açıqlamayan, darıxdırıcı, narahat və uzun çəkən bu qeyri-rəsmi görüş zamanı qəfil ABŞ nümayəndəliyinin iqamətgahının partladıldığı xəbəri alınır. Sən demə, günortakı konflikt İran kimi o vaxt qeyri-stabil olan bir ölkədə izin itəcəyinə arxayın olan Çörçili Ruzveltə qarşı belə kəskin addıma təhrik edibmiş və SSRİ kəşfiyyat idarələri ABŞ kəşfiyyatlarından daha çevik işləyərək planı baş tutmağa qoymadı. Nəticədə, Ruzvelt-Stalin münasibətinin bundan sonra kəskin istiləşməsi fonunda Ruzvelt-Çörçill münasibəti şəxsi sferada dəyərincə gərginləşdi. Həqiqətdə isə, sən demə, aksiyə həmin bu effekti əldə etmək üçün Stalinin özü tərəfindən düşünülmüş süni qurma imiş.

V.4.2.2.d) Yerinə əvəz, funksiyasını icra edə bilən alternativ yetişdirilir, bununla da dəyəri və ona qoyulan stavkanın miqdarı qat-qat azaldılır;

■ **Nümunə üçün, məs.**, söhbət hansısa liderə təzyiqdən gedirsə onun cəbhəsi daxilindən digər hansısa az-çox tanınan və ya canfəşanlıq edən birisi hər vasitə ilə dəstəklənib (*bax: «Müsbət sanksiyalar» bölümünə [burada, səh. 80]*), burada onun reytinginin, kursunun yetərincə artmasına və müəyyən hissə tərəfindən lider kimi tanınmasına, qəbul edilməsinə nail olunur. Bununla da, rəqib liderin sosial bazası parçalandırılır; Yaxud məs., söhbət hansısa mütəxəssisə, məs., mühəndisə təzyiqdən gedirsə, eyni ixtisasdan olan daha keyfiyyətli bir başqa mühəndis tapmaqda rəhbərliyə yardım edilir; Yaxud söhbət hansısa rəqib şirkətə, kompaniyaya təzyiqdən gedirsə, eyni standartlı məhsulu istehsal etməkdə bir başqa şirkətə, kompaniyaya, dövlətə və s. yardım edilir, bununla da ixrac bazarları əlindən alınır, buralarda mövqeyi sıxışdırılır və s.

Bir sözlə: Sizə düşmən, rəqib, əleyhdar və s. olan kəsləri səlhiqə ilə nömrələyib, hər vasitədən istifadə etməklə onların simasında daha çox tərəfin və ya konkret olaraq lazım olan hansısa tərəfin özünə düşmən, rəqib, əleyhdar və s. görməsinə çalışmalı.

V.4.3) Devilən tipli dolayısı fəaliyyətlərdən əlavə, həmçinin ülevhinə birbaşa fəaliyyət aparılır və ya bu tipli fəaliyyətlərdə birbaşa iştirak edilir, o cümlədən:

V.5. RƏQIB CƏBHƏSİ DAXİLİNƏ NECƏ İGTIŞAŞ SALMALI

«Sənin üç dostun var: birincisi – sənin öz dostun, ikincisi – dostunun dostu, və nəhayət, üçüncüsü – düşmənin düşməni»

Həzrət Əli (ə.s.).

Geosiyasət – sadə dillə ifadə olunsaydı, coğrafi mövqeyin strateji əhəmiyyətinə əsaslanan siyasət növüdür. Necə ki, məs., Qərbi Avropa dövlətləri 50-60 ildir onların ərazisində nəhəng derjavaların geosiyasi ambisiyalarının toqquşması və ya kəşməsindən divident götürür, eynilə Vyetnam və Əfqanıstan kimi dövlətlər də yeganə olaraq məhz bu faktor səbəbindən neçə on illərdir normal insan kimi yaşamaq hüququndan məhrumdur – hansıların ki, baxtına qəzavü-qədərdən Çin və SSRİ-nin (*indi də Rusiyanın*) cənub-şərqi qərbindəki ən hündür strateji mövqedə yerləşmək bədbəxtçiliyi düşüb.

Lakin kimlərləsə kimlərinsə arasında bufer və ya körpü funksiyası bir tək cə coğrafi müstəvidə daşınılmır. Səyisiz-hesabsız münasibətlər sisteminin bütün sferalarında, o cümlədən, mücərrəd sosial-siyasi fəzədə də müxtəlif qütblərin bir-birinin təsirini neytrallaşdırdığı və ya gücləndirdiyi meridianlar yetərincədir ki, təsadüfən bunların hansıdasaydı yerləşmək öz-özünə insanların taleyini həll edir. Verilmiş anda hansı qütb üçün özünün subyektiv dəyərinin nə qədər olduğunu dəqiq hesablayıb, ondan məharətlə yararlanı bilmək isə öz ömrünü təsadüflərin buxovlarından azad edib, qismən də olsa öz taleyi üzərində hakimiyyət qazana bilməyin yeganə yoludur. *«İkibaşlı siyasət»* və ya *«balanslaşdırılmış siyasət»* deyilən taktika məhz bu prinsipə xidmət edir.

Bura qədər sadalanan metodların xüsusi variasiyası olan bu siyasət növündə, sadəcə olaraq, yuxarıdakı fəndlər artıq ikitərəfli tətbiq edilir. Yəni bu halda qoyulan “stavka”nın və ya yürüdülmən kursun istiqamətini planlı şəkildə mütəmadi olaraq gah bu, gah da digər (*əks*) tərəfə dəyişdirməklə təsir, qüvvə və maraqlar balanslaşdırılır. Bu cür ikili münasibət, dinamik kurs, tərəddüdü mövqe isə əldən çıxmanız və ya düşmən cəbhəsini genişləndirmənin ehtimalı ilə tərəf-müqabilə təzyiq göstərərək onu daim sizinlə münasibətdə gəzəşli, mülayim mövqeyə vadar edir. Bu zaman əldən çıxmanız və ya düşmən cəbhəsinin genişləndirmək ehtimalınız, hədənin isə burada sizə qarşı hər hansı formalı şərt xətti mümkünsüz edib, tərəfdaşların hər ikisini (*o cümlədən, məs., rəqib dövlətində həm iqtidar və həm də müxalifəti*) sizinlə taktlı, yumşaq, gəzəşli dili ilə davranmağa, sizi öz tərəfinə çəkmək uğrunda onların hər ikisini bəhsə, intriqaya, yarışa, rəqabətə girməyə vadar edir ki, bugünkü gündə beynəlxalq siyasətdə bundan aşağıdakı məqsədlər üçün aktiv istifadə olunur:

- 1) Rəqib dövlətinin iqtidarına təzyiq;
- 2) Rəqibin cəbhəsi, elektoratu, əhalisi, əsgər heyəti, tərəfdarları arasına və ya müttəfiqləri ilə, yaxud istənilən tərəflə arasına nifaq, itilaf, münaqişə, qarşıdurma toxumu səpmək;
- 3) Rəqib cəbhəsi, elektoratu, əhalisi cəbhəsi daxilində qütbləşmə, cəbhələşmə yaradaraq onu üzülüb əldən düşənə qədər gərginlik içərisində saxlamaq, orada situasiyanı destabilizə edərək onun enerjisini öz-özünə qarşı yönəltmək;
- 4) Rəqib cəbhəsində hakimiyyət dəyişikliyi törədərək, özü və ya platforması sizə yaxın olan və ya heç olmazsa sizə yaxın

olmasa da, rəqibə də yaxın olmayan, imkan olarsa hətta ona əleyh olan ixtiyarı qüvvəni hakimiyyətə gətirmək;

- 5) Qüvvələri parçalayaraq hər bir tərəflə ayrı-ayrılıqda «səmərəli» iş apara bilmək;
- 6) Qoyulan stavkanı və ya göstərilən təzyiqli növbələməklə (*yəni balansı gah bu, gah da digər tərəfin xeyrinə dəyişməklə*) iki rəqib tərəfin hər ikisindən mütəmadi pay və ya güzəşt qoparmaq;
- 7) Öz ətrafında müəyyən rəqabət ehtirası qızıdırmaq;
- 8) Kimlərlə kiminsə arasında bufer, balansir, amortizator və ya stabilizator funksiyası yerinə yetirmək və s. məqsədləri üçün.

■ **Nümunə üçün, məs., *Ermənistan – Azərbaycan münacişəsində*** bu iki tərəf arasındakı problemin həllini məqsədlə konservləşdirərək rəqabətlərinin davamlılığını sığortalamağa nail olan Qərb, ilkin mərhələdə bunlardan bir-birinə təzyiqli vasitəsi (*«Domokl qılıncı»*) kimi istifadə edib, bununla onların xarici iqtisadi, siyasi, hərbi, mədəni və s. kursunu dəyərincə Rusiyadan özünə sarı döndərməyə nail oldu. Sonrakı mərhələdə isə həmin rıçaq ona onların hər ikisini itaət və istismara məcbur etmək funksiyasında gərək oldu: Davamlı qarşıdurmadan üzüllüb əldən düşən bu hər iki dövlətdə həyat səviyyəsi gün-gündən ən aşağı həddə qədər enərək onların hər ikisini, onların əhalisini xoş günlər, ali həyat tərzini üçün nəzərdə tutulan hər şeyini – işçi qüvvəsini, intellekt potensialını, ali dəyərlərini, qadınlarını, incəsənət məhsullarını, təbii sərvətlərini, kəşflərini, dövlət sirlərini və s. ölmək üçün dəyər-dəyməzinə ixrac etməyə, su qiymətinə Qərbə satmağa vadar etdi. Bunlardan birinə – Ermənistan qarşı Qərbdən mütəmadi sezilən “xüsusi diqqət” isə, onun nisbətən varlı və güclü Azərbaycanla rəqabətində ortaya çıxan qüvvələr disbalansını tarazlamaq və onların hələ uzun müddət bir-birini oyundan çıxarmasına imkan verməmək məqsədindən irəli gəlir. Fəqət, bəlbül gözəl səsi ucubandan həmişə qəfəsə düşür, tovuzquşu gözəl lələkləri ucubandan daim quyruğuyoluq vəziyyətdə olur. Sərçə və qarğasa heç bir hünərləri olmadığından, daim azad və firavandırlar!

Ümumi olaraq deyilən «ikili siyasət», bura qədər sadalanan cəmi (*ideoloji, taktiki, strateji və s.*) təzyiqli metodlarının kombinasiyalı formada istifadəsi hesabına həyata keçirilir. O cümlədən:

V.5.1) Bu halda ayrı-ayrı fərdlər və ya sosial qruplar, təbəqələr arasında təbii olaraq cücartı halında mövcud olan problemlər, çatlar, ziddiyyətlər, narazılıqlar, konfliktlər axtarılıb tapılır, hər vasitə ilə düstəklənir, daha da dərinləşməsi üçün müvafiq provokasion tədbirlər görülür.

Təbliğət üçün xammal rolu oynaya biləcək belə provokasion məqamlara qismən aid ola bilər:

- Burada ayrı-ayrı fərdlər və ya sosial qruplar, təbəqələr və b. arasında **tarixən** mövcud olan fərq və ziddiyyətlər (*problemlər, narazılıqlar, konfliktlər, qarşıdurmalar, fikir ayrılıqları, nə vaxtsa yollarının ayrılması və hətta toqquşması və s.*) axtarılıb tapılır, seçmə və ya qurama faktlar, statistikalar, yaxud saxta analiz, arqument, nümunə, nümayiş və s. yolu ilə onların nəzərində qabardılır, onlara izah edilir, başa salınır (*bax: «Təbliğət» bölümünə [burada, səh. 52]*).
- **Bugünkü gündə** aralarında mövcud olan fərq (*məs., etnik, dini, sinfi, məhəlli, siyasi, ideoloji və s.*) və problemləri (*narazılıqları, konfliktlər, qarşıdurmaları, fikir ayrılıqları və s.*) axtarılıb tapılır, nəzərlərində qabardılır:
- Hər bir tərəfə (*və ya elə bir tərəfə*) digərindən gözlənilə bilən **perspektiv** təhlükələr barədə informasiyalar çatdırılır. Bunun üçün, ayrı-ayrı tərəfin hətta sıradan nümayəndəsinin də olsa, hansısa deyim, xüsusiyyət, addım və əlaqələri interpretasiya edilərək, bundan bütövlükdə əks tərəfin cəbhəsi üçün ziyanlı olan nəticələr çıxarılır, bu, qruplararası (*millətlərarası*) düşmənçiliyin, gizli planın, gizli hazırlığın təsadüfi simptomu, aysberqin görünən üst qatı və s. kimi yozulur.
- **Nümunə üçün, məs.,** İngiltərə ilə Fransa arasında soyuqluq, əsgərlər səviyyəsində kin-küdurət yaratmaq məqsədilə Almaniyaya, İkinci Dünya Müharibəsi dövründə tez-tez fransız əsgərləri arasında Napoleonun Müqəddəs Yelena adasındakı əsirliyini təsvir edən vərəqələr səpirdi;
- Yenə həmin müharibədə 21 noyabr tarixində Sovet kəşfiyyat idarələri əsirlərin ifadələrinə əsasən Alman ordusunun 4-cü korpusunda ciddi iğtişaş baş verməsi və burada 3 rumin əsgərinin və bir alman zabitanın ölməsi faktını müəyyənləşdirdi. Həmçinin yenə də həmin gün Don cəbhəsinin operativ kəşfiyyat qrupu ratsiya ilə alman polkovniki V.Neydorfun bir əmrini tutdu ki, burada 47-ci italyan polkunda pis nizam-intizamdan bəhs olunurdu. Hadisənin artıq səhəri günü, yəni 22.II.42 tarixdə hər iki fakt müvafiq psixoloji tərtibatla vərəqələrdə çap olunaraq alman cəbhəsindəki rumin və italyan əsgərləri arasında səpildi. Nəticədə, almanlarla bu xalqlar arasında etimadsız atmosfer yaranıb, həddən artıq çox yerdə almanlarla bu xalqların nümayəndələri arasında konflikt, münacişə faktları qeydə alınmağa başladı (*Bu baxımdan Azərbaycan tarixçiləri bu gün Ermənistan və onun ayrı-ayrı xalqlarla, milli azlıqlarla, hazırkı müttəfiqi olan dövlətlərlə və b. ilə tarixən arasında baş verən münacişələri araşdırırdılar, Azərbaycanın ideoloji mübarizə işinə daha çox fayda verir və tarixi praktik bir elmə çevirərdilər, nəinki gecə-gündüz Albaniya, Atropatena və b.-nin tarixini araşdırmaqla – hansıların ki, nəticəsinin, onsuz da elmdə heç vaxt obyektiv kimi qəbul edilməyəcəyi qabaqcadan məlum ola-ola*);
- Bundan əlavə, 2001-ci ilin fevralında Avropa Birliyi ölkələrinin rəhbərlərinin Rusiyada görüş keçirdiyi günlərdə Rusiya ilə Avropa ölkələri arasındakı hər hansı yaxınlaşmaya mane olmaq üçün, ABŞ-ın kəşfiyyat idarələri ilə (*Rusiyanın təbirincə*) əlaqəli olan «Vaşinqton-Tayms» qəzeti, ABŞ-ın kəşfiyyat peyklərinin bu günlərdə Rusiya tərəfinin öz qərb sərhədlərinə olduqca böyük miqdarda nüvə silahı cəmləmək üzrə olduğunu aşkarlaması barədə məlumat yaydı (*NTV t/v. 15.02.2001*);
- Siyasi partiyaların mütəmadi olaraq bir-birinin daxilində və ya hakim dairələrdə, yaxın vaxtlarda kədr dəyişikliyi olacağı və bu təbəddülatda konkret olaraq kimlərin qurban verəcəyi və s. barədə guya, «mötəbər mənbələrdən

alınmış», əslində isə provakasiya məqsədilə quraşdırılmış saxta informasiyalar (o cümlədən, təkcə birbaşa liderin dili ilə deyil, eyni zamanda, partiyanın, qurumun və s. nəzarətində olan mətbu orqanı vasitəsilə) yaymaları bu qəbildəndir. Hansının ki, nəticəsində istər-istəməz adı hallandırılan şəxs psixi diskomfort vəziyyətdə düşüb, vəzifəsinə və liderinə şübhə ilə yanaşmağa başlayası, onunla bağlı ətrafındakılar arasında müəyyən dedi-qodu yaranası, və son olaraq, burada hansısa bir diskriminasiya formalaşasıdır.

V.5.2) Təbii olaraq belə ziddiyyətlər, problemlər yoxdursa, onlar süni yolla formalaşdırılır.

V.5.2.1) Bu məqsədlü ideoloji metodlardan (bax: «Təbliğət» bölümünə [burada səh. 52]) gen-bolluqla istifadə edilir. O cümlədən:

V.5.2.1.1) Rəqib cəbhəsi ixtiyari müştərək əlamətlər əsasında (məs., oxşar zövqlərə, baxışlara, maraqlara, ümumi dəyərlərə, ideallara, peşəyə, keçmişə və hətta ümumi fərqlərə, problemlərə, dərdlərə və s. maliklik əsasında) təsnif edilir və hər bir tərəf üçün fərqli təbliğət apararaq onların məhz bu əlamət üzrə qruplaşmasına və digərləri ilə öz arasında demarkasiya görməsinə nail olunur;

- Məşhur Hind abidəsi olan «Kəlilə və Dimnə»nin əsas personajlarının aqibəti yəqin ki, oxuculara məlumdur. Burada meşələr şahı şirlə onun ən yaxın dostu və vəziri olan Şətrəbə adlı öküzü bir-birləri ilə düşmən salmaq üçün Dimnə adlı çaqqal onların hər biri ilə ayrılıqda dostluq edib hər birinin yanında digərinin qeybətini edir, hər birinə digərinin eyiblərini və onun barəsində olan əks fikirlərini çatdırır. Bununla da, getdikcə onların münasibətinin soyumasına və ən sonda da bir-biri ilə ölüm-dirim vuruşuna çıxıb, bir-birini parçalamasına nail olur.
- ABŞ-ın hər bir millət üçün məhz onun öz dilində radio verilişləri yayımlamasının, düşmən düşdüyü dövlətə qarşı ilk tədbir kimi dərhal onun hər bir milli azlığının dilində ayrıca radioyayımına başlamasının başlıca səbəbi məhz budur.

V.5.2.1.2) Hər bir tərəf üçün onun özünün müsbət – yəni onun öz zövqü, baxışı və maraqları (norma və dəyərləri) ilə uyğun, əks tərəfinsə mənfi – yəni onun həmin meyarları ilə uyğun gəlməyən cəhətlərini qabardan təbliğət aparmaqla, onların hər birində yalançı, qürrə, təkəbbür, özünəinam, əks tərəfə qarşısa – həqarətli münasibət formalaşdırılır ki, eqoizmdən doğan antoqonistik meyl, gec-tez öz işini görüb münasibətlərə “virus salsın”.

- **Nümunə üçün, məs.,** Qərbin postsosialist məkanında SSRİ dağılana qədər millətçilik, ondan sonra isə kosmopolitik əhval-ruhiyyəni təbliğ etməsi bu qəbildən olan təsirlərdən idi;

Deyənlərə əks olan, yəni həmin tərəflərin nəzərində müsbət kimi xarakterizə oluna biləcək cəhətləri ört-basdır edilir, gizlədir, yaxud aşkardırsa adılşdırılır, dəyərsizləşdirilir, artistlik məhsulu kimi, hamıya məxsus adı hal kimi interpretasiya edilərək ikinci-üçüncü dərəcəli bir məsələ səviyyəsinə endirilir və s. (bir daha qeyd edirik ki, burada bütün hallarda deyilənlər bir təkcə ayrıca fərdlərə, o cümlədən, kiminsə nüfuzunu öz cəbhəsində aşağı salmaq məsələsinə yox, eyni zamanda, beynəlxalq arenada hansısa dövlətin əleyhinə kompaniya aparmaq məsələsinə də aiddir).

V.5.2.1.3) Deyənlər tipli faktlar tapmaq çətindərsə və ya olanlara dəstək məqsədilə, bu cür faktlar süni olaraq quraşdırılıb yayılır, tərəflərin nəzərinə şayiələr, informasiya «sızdırmaları», evhamlar və s. kanalları ilə çatdırılır. Kəmiyyət dəyişikliyi isə keyfiyyət dəyişikliyi törədir, gec-tez sosial partlayışa gətirib çıxarır.

- **Nümunə üçün, məs.,** Almaniyə İkinci Dünya Müharibəsi dövründə İngiltərə ilə ABŞ arasındakı ittifaqa xəsarət toxundurmaq məqsədilə, ABŞ-ın burada daha çox zəhmət və xərc çəkib, itkilər verməsi, İngiltərənin SSRİ-nin arxasında gizləni, ABŞ və SSRİ-dən bir alət kimi istifadə etməsi, qələbələrə bərabər hüquqla şərik çıxması barədə yalançı statistik faktlar quraşdırıb yayırdı. («LIDER»/v. 15.10.2000).
- Bugünkü gündə Azərbaycanda yayımlanan xarici radiostansiyaların öz verilişlərində mütəmadi olaraq, buradakı işsizlik, təqaüdlərin azlığı, müxtəlif kateqoriyadan olan veteran və əlillərə sosial diqqətin olmaması və s. kimi problemləri qabartmaları bu qəbildən olan faktlardır. Hansı ki, həmin Qərb keçmiş SSRİ-yə qarşı «Soyuq Müharibə» yürüdəndə, Qorbaçov «Yenidənqurma»sının nəzəri iqtisadi bazası kimi «Şok terapiyası» metodunun tətbiqini təkid edəndə, o cümlədən, «500-gün» programını rəsmi şəkildə ekspertizadan keçirib müsbət rəy verəndə, guya, bütün bunların məhz bu cür nəticələrə gətirib çıxaracağını bilmirdi. Həmçinin, böhran vəziyyətində olan iqtisadiyyatı dirçəltməyin başlıca metodu olan «Konyunktur siyasət»in qeyd-şərtsiz olaraq sosial xərclərin azaldılmasını tələb etdiyini, bu siyasəti Azərbaycanda tətbiq etməyin zəruriliyinin Qərbin nəzarətində olan beynəlxalq qurumların özü tərəfindən insar olduğunu və F.Ruzveltin də, hələ 30-cu illərdə ABŞ iqtisadiyyatını məhz bu yolla xilas etdiyi, həmçinin məşğulluğun azalmasının iqtisadi tənəzzüllə qırılmaz rəbitədə olması və tənəzzüldən tərəqqinin ilk pillələrinə qədəm qoyan bütün dövlətlərdə müşahidə olduğunu da, guya, onlara məlum deyil.

Bütün bunların əvəzində isə müxtəlif adamların şikayətlərini səsəndirərək ölkədəki problemləri qabartmaq və emosiyaları qızışdırmaqda, bu problemlərdən konkret çıxış yolları göstərmək, ümumən Azərbaycan və onun hər bir kasıb təbəqəsi üçün daha konkret yardım olardı;

Ümumi olaraq deyilənlərlə bağlı bir zəruri formulu yadda saxlamalı: İnsanlar arasındakı ümumiliklər, oxşarlıqlar onları yaxınlaşdırır, fərqlər – uzaqlaşdırır. İndividual aspektdən – ümumi dost və ümumi düşmən, ümumi məqsəd, ümumi xarakteroloji xüsusiyyət, ümumi dərd, ümumi problem, həmçinin sosial baxımdan – irqi, irsi, cinsi, dini, sinfi, milli, ideoloji, siyasi, mədəni və s. müştərəklik və i.a. insanları bir-birinə bağlayan bu cür tellərdəndir. Hansısa qrup və ya iki insan arasına nifaq salmaq üçün də məhz onlar arasındakı bu telləri qırmaq və gələcəkdə də yaranmasına imkan verməmək gərəkdir. Bunun üçünsə, nəinki hamıda eyni bir obyektə (şəxsə və ya məqsədə) qarşı eyni dərəcədə simpatiya, həm də, deyildi ki, eyni dərəcədə antipatiya

yanarına da yol verilməməlidir. Çünki, deyildiyi kimi, ümumi dərd və ümumi düşmən də, eyni dərəcədə insanları bir-birinə yaxınlaşdıran çox güclü amillərdir. Bunun üçüncüsü, parçalanması planlaşdırılan kütləyə, qrupa, cəmiyyətə hətta nifrət də elə aşılmalıdır ki, onun bir hissəsinin nifrəti o biri hissənin nifrətinə oxşamasın...

V.5.2.2) Müxtəlif tərəfləri bir-birinin əleyhinə qaldırmaq üçün, həmçinin təsviqat metodlarından (bax: «Təsviqat» bölümünə [burada, səh. 53]) gen-bolluqla istifadə edilir. O cümlədən:

V.5.2.2.a) Bu məqsədlə sifariş, muzd ödəmə, səlahiyyətlərdən istifadə və s. kimi metodlardan fəal istifadə edilir.

■ Rəqabətdə irəli çıxmaq və rəqibin uğurlarını azaltmaq üçün bəzi estrada müğənnilərinin bu fənddən geniş istifadə etdiyi faktı məlumdur. Belə ki, onlar öz rəqiblərinin konsertinin effektini aşağı salmaq üçün bu konsertdə pərakəndə şəkildə özlərinin xüsusi öyrədilmiş müzdlü adamlarını yerləşdirirlər ki, onlar da, axıra qədər adamlar arasında bu müğənninin səsini, geyimini, maneralarını və s. təhqir, tənə, həqarət atəşinə tutan əleyhtəbliqat aparırlar, hər hərəkətinə qarşı narazılıqlarını bildirirlər, həyatı barədə müxtəlif şayiələr, həqarətamiz əhvalatlar söyləyirlər. Onların adətən 3-4 nəfərlik kiçik qruplar şəklində yerləşmələri və belə halda bir-birini dəstəkləyərək bir-birinin fikrini yeni «arqumentlərə» qüvvətləndirmələri, istər-istəməz izsiz itib getmir və yerləşdikləri ərazidə ətrafdakilərə da sirayət edib, onların o qədər də müğənniyə aludə olub özünü unutmasına, trans vəziyyətinə düşüb fanatik hərəkətlər etməsinə, bir sözlə, konsertin lazımı səviyyədə qızıışmasına imkan verir.

Əks fəndi isə, həmin artistlər özlərinə və ya öz yaxınlarına qarşı işlədirlər. Belə ki, qabaqcıdan konsert zalında ayrı-ayrı yerlərdə qrup şəklində öz öyrədilmiş xüsusi adamlarını yerləşdirirlər ki, onların da funksiyası bu müğənni zala girib-çıxdıqda, ayrı-ayrı mahnıları ifa etməyə başlayıb-qurtardıqda, müxtəlif işarələr verdikdə və s. onu sürəklilə alqış atəşlərinə tutmaq olur ki, bu da, təbii olaraq, dərhal bütün zalı yoluxdurur.

■ Analoji fənd siyasətdə də aktiv istifadə olunur. Məs., rəqib partiyaların bir-birinin mitinqinə deyilən qaydada öz xüsusi adamlarını yerləşdirib burada onların vasitəsilə emosiyaların lazımlıca qızıışmasına, kütlə rəyinin lazımı istiqamətə yönəltməsinə imkan verməyən, mane olan pozuculuq fəaliyyəti həyata keçirməsi, təsirlər yayması və s. geniş yayılmış fəndlərdəndir. *Əksinə*, öz mitinqləri zamanı kütlə arasında, pərakəndə qruplar şəklində, onların hər sözünü tərifləyib göyə qaldıran, sürəklilə alqış atəşinə tutan öyrədilmiş öz adamlarını yerləşdirirlər ki, bu da, bütün kütləni yer-yerdən yoluxdurub, trans vəziyyətinə gətirmək üçün kifayət edir.

■ Deyilən fənd təcrübəli bir siyasətçini öz ölkəsində baş qaldıran qiyamlardan birini qansız-qadasız sakitləşdirməyə imkan vermişdi. Güc nazirlərinin də tərəddüd etdiyi bu qiyam zamanı, televiziya və radio vasitəsilə xalqa müraciət edib ölkədəki təhlükəli vəziyyəti onlara çatdıran rəhbər, digər kanalla gecə növbəsində işləyən işçiləri dərhal öz iqamətgahının ətrafına yığib gətirməyi müvafiq orqanlara tapşırır. Müraciətdən dərhal sonra «rəhbərin iqamətgahının ətrafının sadə kütlə ilə dolması» və «yenilərinin də axın-axın axışb bura gəlməsi», «rəhbərin müraciətinə cavabən ölkə əhalisinin onu dəstəkləməsi» və onların «qiyamçılara öz etirazını bildirməsi» və s. rəhbərin nəzarətində olan Kütləvi İnformasiya Vasitələri ilə operativ surətdə ölkədə yayımlanır. «Zəncir reaksiyası» və ya «domino effekti» hadisələrin sonrakı eskalasiyasını tənzimləyərək, ilkin kütlənin bura necə yığılması mexanizmindən xəbərsiz olan, eyni zamanda, belə tarixi hadisədə iştirak etmək həvəsində olan olduqca böyük miqdarda kütləni yoluxdurub buraya daşıyır ki, onların da enerjisi, istər bayaqdan tərəddüd edən nazirlərə və istərsə də qiyamçılara sirayət edərək situasiyanı həll edir;

■ Müxtəlif dövlətlərdə hansısa dini-missioner təşkilatların, ictimai, siyasi qurumların və b. sonradan hansısa xarici dövlət tərəfindən təşkil olunmasının, maliyyələşdirilməsinin və s. faktlarının aşkarlanması kimi geniş yayılan hal da bu kateqoriyadandır;

V.5.2.2.b) Ayrı-ayrı tərəfin, hətta sırası nümayəndəsini də olsa, müxtəlif növlü təsviqat metodları ilə (bax: «Təsviqat» bölümünə [burada, səh. 53]), o cümlədən, aldatma, şirnikləndirmə, öyrətmə, qorxutma, təlqin və s. vasitəsilə əks tərəfin marağı ilə toqquşan deyilən tipli addımlar atıb, söz danışmağa, əlaqələr qurmağa, situasiyaya düşməyə və s. təhrik edilib, sonra da bu, lazımı provokasion kommentariya ilə əks tərəfin nəzərində qabardılır.

■ **Nümunə üçün, məs.**, ABŞ-in Yaxın Şərq siyasətinə aktiv əngəl törədən koalisiyanı, o cümlədən, konkret olaraq, Ərəb Dövlətləri Liqası adı ilə tanınan bloku parçalayıb, neytrallaşdırmaq məqsədilə, ABŞ 1978-ci ildə Kemp-Devid razılaşması ilə bu Liqanın yaradıcısı və aparıcısı olan Misirə İzrailin bəzi güzəştlər etməsini (*işğal etdiyi Misir ərazisindən öz qoşunlarını çıxarmasını*) təşkil etdi. Əvəzində isə Misir, *əvvəla* – bu yerdə İzrail qoşunlarının yerini «çoxmillətli qüvvələr»in tutmasına razılaşmalı idi və razılaşdı da (*hansı ki, bu qüvvələr adı altında 1982-ci ildən burada, faktik olaraq, əsasən ABŞ hərbi bazaları yerləşdirildi*); *ikincisi* – İzrailin işğal etdiyi fələstin torpaqlarını (*lordan çayının Qərb sahillərini və Qəzza bölgəsini*) onun muxtar ərazisi kimi qəbul etməli idi və etdi də; və Nəhayət, *üçüncüsü* – İzrailə diplomatik əlaqələr qurmalı idi və Misirin Sadat rejimi buna da razı oldu.

Üçtərəfli ABŞ-İzrail-Misir danışıqlarının nəticəsi olan bu fakt (*Kemp-Devid razılaşması*) – sonradan Misirin separat danışıqları kimi böyük hay-küylə ərəb dövlətləri arasında geniş reklam etdirildi və bütün bunların nəticəsi ondan ibarət oldu ki: (1) 1979-cu ildə Ərəb Dövlətləri Liqası özünün yaradıcısı və aparıcısı olan Misiri bu Liqadan xaric etdi; (2) Ona qarşı İslam Konfransı Təşkilatı ilə birlikdə iqtisadi və diplomatik boykot qərarı qəbul etdi (*o cümlədən, onunla bütün diplomatik münasibətlər kəsildi və ona kreditlər verilməsi dayandırıldı*); (3) Liqanın qərargah-mənzili bu ölkədən Tunisə köçürüldü.

Lakin hansısa bir qardaş ərəb xalqına qarşı bunca sərt qərar da bütün Liqa üzvlərinin eyni dərəcədə ürəyincə deyildi və bu fikir ayrılığı, sonradan yerdə qalan digər Liqa üzvlərini də parçalamaq, təkləmək, qarşı-qarşıya qoymaq işində əhəmiyyətli rol oynaya bildi.

V.5.2.2.c) Onların adından, onların stili ilə bir-birinin marağına toxunan, anonim aksiyalar həyata keçirilir və məsuliyyət, müəlliflik onların öz üzərinə atılır və ya iş elə qurulur ki, tərəflər buna görə qevd-

sürtsüz olaraq bir-birindən sübhələnsinlər:

- **Nümunə** üçün, məs., Yaponiya İkinci Dünya Müharibəsi ərəfəsində özünün bir addımlığı olan Filippində yerləşdirilmiş ABŞ hərbi bazalarını buradan aşağıdakı məzmunlu vərəqə ilə çıxarmağa müvəffəq olmuşdu:

«Zöhrəvi xəstəliklərdən qorunun!»

Şübhəli davranışlı filippin qadınları ilə əlaqə səbəbindən, son vaxtlar zabit və əsgərlərimiz arasında zöhrəvi xəstəliklərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Adanın Yaponiya tərəfindən işğalı nəticəsində yaranan ağır maddi vəziyyət, filippin qadınlarını çox cüzi ərzaq müqabilində böyük həvəslə amerikalı əsgər və zabitlərinə öz xidmətlərini təklif etməyə məcbur edir. Bundan əlavə, filippin qadınlarında amerikalı oğlanlarına qarşı gün-gündən artan simpatiya da onların özlərini çox böyük həvəslə amerikalı əsgərlərinin ixtiyarına verməsinə səbəb olan amillərdəndir. Filippin qadınlarında gigiyena barədə təsəvvürün olmaması səbəbindən isə onlar arasında xəstəlik daşıyıcıları olduqca böyükdür. Buna görə də, məsləhət görürük, tibbi məlum olan bütün qoruyucu vasitələrdən istifadə etməklə ehtiyat tədbirləri görürsünüz, müvafiq təhlükəsizlik qaydalarına riayət edirsiniz. Daha yaxşı olardı, ümumiyyətcə, ərlə qadınlarla, bəzi qızlarla və ya nisbətən yaxşı tanıdığımız, etibar etdiyiniz qadınlarla əlaqədə olasınız.

ABŞ ordu komandanlığı!»

Vərəqənin məzmunundan görüldüyü kimi, burada elə bir əhəmiyyətli, ciddi bir şey yoxdur. Sadəcə, o, ABŞ hərbi rəhbərliyi tərəfindən, Filippindəki öz əsgər və zabitlərinin təhlükəsizliyini qorumaq məqsədilə, ehtiyat tədbiri kimi tərtib edilib, yazılıb, vəssalam. Əslində isə, sən demə o, Yaponiya xüsusi idarələri tərəfindən tərtib edilib və Filippinin yerli əhalisi üçün nəzərdə tutulmuş. Əsasən, mülki əhali arasında səpələnən bu vərəqələr çox tezliklə ölkənin hər yerində yayıldı. Amerikalıların onlar barədə, onların anası, bacısı, ailəsi barədə olan bu cür həqarətli münasibətindən və «tövsiyyəsi»ndən «xəbərdar tutan», hiddətlənən filippin xalqı (*əlbəyusə, kişilər*) yer-yerdən amerikalı əsgərlərinə, ABŞ-ın buradakı hərbi bazalarına qarşı kütləvi etiraz aksiyalarına, təxribat əməllərinə başladılar. Müxalifət bu oda daha da, benzin tökməklə məşğul oldu. Ölkə anti-amerikalı əhval-ruhiyyəsi ilə alışıb-yandı. Nəticədə, ABŞ öz bazalarını buradan çıxarmaq məcburiyyətində qaldı (*Ermənistanın indiki rus qoşunlarını və gələcəkdə ola biləcək xarici bazaları çıxarmaq üçün də, kiməsə minnət etmədən, bu metodun müəyyən variasiyalarından istifadə etmək fayda verə bilər*).

- Hazırda ayrı-ayrı dövlətlər arasındakı münasibətə xələl gətirmək üçün müxtəlif dövlətlərin xüsusi idarələri bu fənddən aktiv istifadə edir. Məs., təqribən 2000-ci ildə Türkiyədə baş verən terror aktlarından bir neçəsində aksiyadan bir müddət sonra özlərini hansısa islam təmayüllü təşkilatların üzvü kimi təqdim edən anonim şəxslər zəng vurub məsuliyyəti öz üzərlərinə götürürlər. İstintaq nəticəsində bu əməliyyatların bəzilərinin həqiqi günahkarlarını üzə çıxarmaq mümkün oldu. Məlum oldu ki, bunların hər hansı islam təşkilatı ilə heç bir əlaqəsi olmayıb və aksiya Türkiyənin İranla o vaxtki bəzi yaxınlaşmalarının qarşısını almaq üçün ayrı-ayrı dövlətlərin xüsusi idarələri tərəfindən qurulub, və ya təşkil edilmiş.

V.5.2.2.d) Buraya planlı demografik müdaxilə edilir, başqa sözlə, sosial «genlərə» məqsədli müdaxilə yolu ilə müxtəlif ictimai paradigmalardan balanslı reqlamentləşdirilir, ayrı-ayrı etnik atributların dominantlıq nisbəti dəyişdirilərək, sosial palitra planlı transformasiyaya uğratdırılır. Başlıca metodlarından bir neçəsi aşağıdakılardır:

- **Planlı «Oarışq nığah» siyasəti:** Bu, fərqli etnos nümayəndələrinin qarşılıqlı izdivacının stimullaşdırılması vasitəsilə həyata keçirilən demografik siyasət növüdür. Bu halda, ailə institutu, ümumi ailə dili və dəyərləri naminə, tərəflərdən ən azı birini öz milli «Mən»indən imtina etməyə vadar edir ki, bundan da son nəticədə qazanan hansısa bir universal dil (yəni beynəlxalq dil, ümumi dövlət, ümumi imperiya dili – *əgər bu millətlərin hər ikisi onun nəzəndədirsə və s.*) olur. Bu dilinsə onlardan hər hansı birinin doğma ana dili olub-olmaması burada əhəmiyyət kəsb etmir. Burada yeni doğulan körpələrlə gözlənilən ilk açdığı gündən ailədə ümumi ünsiyyət vasitəsi kimi bu dillə rastlaşdığından isə (*çünki bir-neçə il ata-anadan hansısa birinin dilinə yiyələnməsi üçün heç cür kifayət deyil*) – o faktik olaraq, uşağın doğma dilinə çevrilir və gələcək təlim-tərbiyəsinin də əsasını təşkil edir. Valideynlərin özləri də, adətən bu cür beynəlmiləl uşaqların kosmopolitik ruhda böyüməsində və nisbətən geniş məkana çıxmağa imkan verən universal bir dildə təhsil almasında maraqlı olduğundan, son nəticədə bütün bunlar periferik sosial sivilizasiyada «demografik dəlik» yaradaraq, onun cəbri silsilə üzrə deqradasiya və assimilyasiyasına, hakim sosial sivilizasiyanın händəsi silsilə üzrə tərəqqi və təkamülünə gətirib çıxarır;
- **Planlı miqrasiya siyasəti:** Yerdəyişmənin stimullaşdırılması yolu ilə ayrı-ayrı coğrafi areallarda mental enerjinin neytrallaşdırılması üsuludur. Dünyanın etnik xəritəsi ilə coğrafi xəritəsi arasında sırf paralellik əlaqəsi mövcud olduğundan və müxtəlif etnosların yayılma arealı konkret məkan limiti ilə məhdudlaşdığından, istənilən fərdin müəyyən radius hüdudundan kənara çıxması da, onun əks-mütənəsnəlik qanunu üzrə, mental diskomfortluğunun artmasına və müəyyən dil, mədəniyyət baryerləri ilə qarşılaşmasına gətirib çıxarır. Başqa sözlə, bu perimetrlərdən kənarda fərd, məs., informasiya və təhsil almaq, ünsiyyətə daxil olmaq və s. kimi məsələlərdə dil problemi ilə üzbüüz qalır ki, bu problemin həll və diskomfortluğunu kompensasiya xatirinə, o, ya yeni arealın dilini öyrənmək məcburiyyətində qalır, ya da çox əksər hallarda olduğu kimi, bu məqsədlə hansısa bir universal dilə üstünlük verir. Analoji problem onun övladlarının və digər sonrakı nəsillərinin də qarşısında durduğundan, onlar, faktik olaraq, mental transformasiyaya uğrayaraq, assimilyasiya olunurlar;
- **Planlı immiqrasiya siyasəti:** Yuxarıda deyilənlər verilmiş arealda qeyri-dominant olan etnik qrup nümayəndələrinin fərdi formada miqrasiyasına aid idi. Bu arealda dili universal ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilmiş etnos nümayəndələrinin, istənilən formada miqrasiyası onların qarşısında bu cür problemlər doğurmur və onların milli «Mən»inin deqradasiyasına gətirib çıxarmır. Belə ki, deyilən arealda periferik (*resessiv*) etnos nümayəndəsinin mental məkanı, faktik olaraq, onun dövlət (*millət*) sərhədləri ilə məhdudlaşdığı halda, dominant etnosun mental məkanı bu sərhəddən çox-çox uzaqlara gedib çıxır və bütövlükdə həmin arealı əhatə edir. **Nümunə üçün, məs.,** Zaqataladan o yanda Azərbaycan dili öz funksiyasını itirdiyi halda, ingilis dili üçün bu baryer praktik olaraq dünyanın sivil cəmiyyətlərinin heç birində yaranmır (*hətta ingilisdilli dövlətlərin siyasi təsir dairəsindən kənar olan dövlətlərdə də*).

Məhz bu incə məqam da, resektiv (*periferik*) və dominant xalqların miqrasiyalarında asimmetriya meydana çıxarır. Belə ki, bu *birincilər* – öz yerlərini dəyişdiyi halda mental dissonasla üzləşib öz milli “Mən”-ini tam və ya qismən itirmək məcburiyyətində qaldığı halda, *ikincilər* – getdikləri yerə özləri ilə birlikdə öz mentalitetlərini də daşıyır və, faktik olaraq, missionerlik funksiyasını həyata keçirirlər. Bütün bunlarsa, son olaraq, beynəlxalq miqrasiyanın istənilən formasında, o cümlədən, immiqrasiya halında, kiçik xalqların assimilyasiyası hesabına böyük xalqların mental dividentlər əldə etməsi ilə nəticələnir.

☉ **HAŞIYƏ:** Deyilən hal təsnifat baxımından millətlər və mədəniyyətlər arasındakı münasibətin könüllü assimilyasiya kateqoriyasına aid olan haldır. Ümumi halda, etnoslararası münasibətin dörd əsas forması mövcuddur: *genosid, assimilyasiya, seqreqasiya və integrasiya*. Mövzudan irəli gələrək, problemlə əlaqədar nisbətən daha dolğun təsvir formalaşdırmaq məqsədilə bu münasibətlərin hər biri və onların nəticələri barədə müxtəsər nəzəri arayış:

- 1) **Genosid** – sayca və ya texnoloji baxımdan dominant mövqedə olan bir etnik və ya mədəni qrupun kontakta daxil olduğu digər etnik və ya mədəni qrup üzvlərini fiziki cəhətdən məhv etməsidir. Bunun əsaslandırılması və ya bəraətləndirilməsi üçün adətən məhv edilən tərəfin irqi, etnik və ya psixi cəhətdən natamam olması tezisi irəli sürülür. Psixoloji baxımdan bu – başqa həyat tərzinə, dünyanın bir başqa mənzərəsinə (*etnik və ya mədəni cəhətdən*) onu daşıyanların fiziki məhv edilməsinə qədər patoloji dözümsüzlüyün ifadəsidir. Bu dözümsüzlüyün əsasında isə öz dünya mənzərəsinin düzgünlüyünə və universallığına, öz «Mən»-inin müsbət obrazına qarşı şübhə təhlükəsi durur ki, bunun da nəticəsində işə düşən psixoloji müdafiə mexanizmləri əks tərəfə qarşı nifrət və aqressivliyə gətirib çıxarır;
- 2) **Assimilyasiya** – bir etnik və ya mədəni qrupun könüllü və ya məcburi surətdə dominant olan digərinin adət-ənənəsinə dəyərlərinə, həyat stilinə adaptasiya olunmasıdır. Bir neçə nəşildən sonra azlıq təşkil edən tərəfin üzvləri mədəni və hətta fiziki baxımdan dominant olan tərəfdən seçilmir ki, bu da faktik olaraq həmin azlığın itməsi deməkdir. Psixoloji baxımdan assimilyasiya – bir başqa meyarlara dözümsüzlüyün nisbətən «yumşaq» formasıdır. Burada da, eynilə həmin psixoloji mexanizmlər fəaliyyət göstərir. Əsasən iki variantı mövcuddur: könüllü və məcburi assimilyasiya. Könüllü assimilyasiya o zaman baş verir ki – fərd özünü daha kütləvi və daha güclü qrupa aid etməklə mümkün aqressiyalardan qorunmaq və daha yaxşı həyat tərzini əldə etmək məqsədini güdür ki, özlüyündə bu addımı ilə həmin «daha kütləvi və daha güclü» qrupun müsbət obrazını bir qədər də gücləndirmiş olur. Məcburi assimilyasiya isə – artıq real olan təhlükədən xilas olmaq zərurəti qarşısında baş verir ki, burada artıq xilas olmaq üçün öz mənəvi «Mən»-ini qurban verməkdən savayı özgə çıxış yolu olmur;
- 3) **Seqreqasiya** – milli və ya mədəni qrupların bir-birindən təcrid şəraitində eyni cəmiyyətdə birgəyaşayış halıdır. Bu təcridçiliklə:
 - a) istər dominant; və istərsə də,
 - b) periferik mövqedə olan qrupun təşəbbüsü, arzusu ilə baş verə bilər.

Bu birinci halda – dominant tərəf periferik tərəfi bu yolla müəyyən zəruri mövqelərdən uzaqlaşdırır;

İkinci halda – milli azlıq milli mənsubiyyət və beynəlmilləl nığahların yasaqlaması əsasında bu yolla ayrıca status, mədəni muxtariyyət, milli məktəblər, torpaq mülkiyyəti, digər mülkiyyət əldə edir. Psixoloji baxımdan bu halda bir qrup ona yad olan bir başqa dünyagörüşə malik digər bir etnik və ya mədəni qrupun mövcudluğuna psixoloji planda «yol verir» – lakin bir növ müəyyən bir distansiyada. Həmin bu distansiyaya dünyanın ona yad digər «mənzərəsini» süni aradan qaldırmaqla öz «Mən»-inin müsbət obrazını qoruyub saxlamaq üçün zəruridir.
- 4) **İntegrasiya** – hər ikisi üçün eyni əhəmiyyət kəsb edən vahid cəmiyyətdə birləşən fərqli qrupların uzunmüddətli kontakt şəraitində hər ikisinin öz mədəni individuallığını qoruyub saxladığı birgəyaşayış prinsipidir. Əgər yuxarıda izah edilən variantlarda öz «mən»-inin müsbət obrazını özünə yad xüsusiyyətlərə malik millətlərin (*genosid*), mədəniyyətlərin (*assimilyasiya*) və ya onlarla kontaktın (*seqreqasiya*) məhvi hesabına qorunub saxlanırdısa, burada o, bir başqa həyat tərzini, «dünyanın özgə mənzərəsi» ilə diffuziya hesabına daha da zənginləşdirilir, rəngarəngləşdirilir.

İerarxi baxımdan izah edilən bu variantların ardıcılığı bəşər təfəkkürünün inkişaf dialektikası ilə üst-üstə düşür. Belə ki, genosid – vəhşi heyvanlara və sivilizasiyanın aşağı pilləsində duran millətlərə xasdır, sivilizasiya pilləsinin daha ali pillələrinə doğru getdikcə, ardıcıl olaraq, yerdə qalan o biri münasibətlər müşahidə olunur. Monomilli dövlət olan Ermənistanla, ərazisində yüzə yaxın fərqli millətin bir neçə min ildir mehriban qonşuluq və inteqrasiya şəraitində yaşadığı Azərbaycanın bu kateqoriyalardan hansına aid olduğunu əsaslandırmağa elə bilirik heç bir ehtiyac yoxdur.

Son olaraq, sadalanan variantlar prizmasından bəşəriyyətin etnik gələcəyi barədə bəzi proqnozlar: Amerikan sosioloqu və filosofu Samuel Hantinqton özünün «Sivilizasiyalar çarpışması» əsərində iyirmibirinci əsrdə Yer üzündə mövcud olan bütün sivilizasiyaların (*ələlxusus, Konfusiyachılıq, İslam və müasir Qərb sivilizasiyası triadasının*) ölüm-dirim savaşına başlayacağını və bu mübarizədə müasir Qərb sivilizasiyasının qalib gələcəyini proqnozlaşdırdığı elmi dairələrdə məşhurdur. Bizim bu kitabımızdan da məqsəd məhz hantinqtonların proqnozlaşdırdığı bu təhlükənin reallığını arqumentlərlə əsaslandırmaq və bu dinamikada təkamülün marşrutunu hamı üçün azeffektli olan assimilyasiyadan hamı üçün mənfəətli olacaq inteqrasiyaya sarı yönəlmək üçün öz şəxsi layihəmizi həyata keçirməkdən ibarətdir.

V.5.2.2.e) Buraya planlı mədəni müdaxilə edilir, başqa sözlə, bu halda assimilyasiya siyasəti mədəni dəyərlərə ekspansiya yolu ilə həyata keçirilir. Daha dəqiq desək, bu variantda zəif dövlətlərə planlı mədəni müdaxilə edilərək, onun mədəni deqradasiyası və dezoriyentasiyası hesabına assimilyasiya və inhisarına nail olunur. Başlıca metodlarından bir neçəsi aşağıdakılardır:

- **Planlı maarifləndirmə yolu ilə ideoloji dezoriyentasiya siyasəti:** Bu halda etnosun mental deqradasiya və assimilyasiyası, onun norma və dəyərlərinin ideoloji diversiya vasitəsilə transformasiyaya uğratılması hesabına həyata keçirilir. Başlıca vasitəsi maarifləndirmədir. Bunun üçün etnosun gələcək norma və dəyərlər sisteminin müəyyənləşdiriciləri olan bugünkü intellektual gənlik pulsuz təhsil keçmək adıyla səfərbər olunub aparılıb, ideoloji dezoriyentasiya etdirilərək geri qaytarılır; eyni ad altında və eyni məqsədli pulsuz kurslar, ali və orta təhsil müəssisələri elə buranın özündə təşkil edilir; lazımi məzmunlu ədəbiyyatın, o cümlədən, lazımi oriyentasiyalı dərslərin (*məs., beynəlxalq hadisələrə “lazım olan” bucaqdan baxan tarix dərslərinin*) yazılması və çapı həmin bu “sivilizator” dövlətlərin nəzarətində olan qeyri-hökumət statuslu təşkilatların (*məs., «Sorus fondu» və b.-nin*) xətti ilə stimullaşdırılır və ya təşkil edilir; eyni kanallarla intellektual gənliyin lazımi oriyentasiyalı xarici konfranslara, müsabiqələr, seminarlar və s. elə buranın özündə keçirilir; və s.

- **Sivilizasiya ixracı siyasəti:** Lazımi sivilizasiya buraya kütləvi tirajlarla müvafiq incəsənət kanalları ilə (*film, ədəbiyyat, musiqi və s. formasında*) ixrac edilir; “sivilizator” dövlətin alimləri bu sivilizasiyanın başqalarından daha “üstün”, daha “müasir”, daha “tərəqqipərvər” olmasını, yerli xalqın mədəniyyətinə “köhnəliyini”, “qeyri-sivil”, “qeyri-mükəmməl” olduğunu və s. hər vasitə ilə onlara «sübut» etməyi çalışır; iqtisadçıları – onu özləri ilə birləkdə ayaqları dəydləri ərazilərə daşıyır, buralarda onun kök salıb, intişar tapması üçün müvafiq seminarları, konfransları, ədəbiyyatları və s. maliyyələşdirir; siyasətçiləri – onun beynəlxalq normalar tərəfindən tanınması və beynəlxalq standartların hazırlanmasında nəzərə alınması istiqamətində iş aparır və s.

HASIYA: Bu və bundan əvvəlki bənddə (*V.5.2.2.d və V.5.2.2.e-də*) sadalananlardan onların icraçısı olan tərəflərin son məqsədisə ondan ibarətdir ki, *əvvəla* – özünün “mədəni” ideal və prinsiplərini lazımi ərazilərdə yaymaqla bu ərazinin əhəlisini mənəvi-axlaqi cəhətdən özündən asılı vəziyyətə salmaq, *ikincisi* – orada çoxdan formalaşmış mədəni-etnik təsəvvürləri, inam və baxışları, norma və dəyərlər kompleksini, stereotipləri və s. qırmaq, dağıtmaqla milli şüurun deqradasiyasına və sosial sferada dinamik tarazlığın pozulmasına nail olmaq; Nəhayət, *sonuncusu* – bu cür ekspansiya yolu ilə burada milli şüurun sivil transformasiyasını törədir, həmin millətin assimilyasiyasına və perspektivdə bu ölkəni özünün gələcək əyalətlərindən, muxtariyyətlərindən, ştatlarından birinə çevirmək işinə baza yaratmaq.

◆ Hazırda dünya xalqlarının əksəriyyətinin milli mədəniyyətlərinin Qərbin (*əlləxüsus ABŞ-in*) «kütləvi mədəniyyət» deyilən sivilizasiyasının bu cür hücumu qarşısında məhvə doğru sürükləndiyi göz önündədir. Məsələni fatal məcraya yönəldən amillərdən daha birisi də, beynəlxalq informasiya kanalları və beynəlxalq səviyyədə yayılan informasiyalar üzərində monopoliyanın məhz Qərbə (*bunun 70%-inin ABŞ-a*) məxsusluğu və milli mədəniyyətlərin, dillərin, mentalitetlərin bu cür ringə çıxıb, bərabər rəqabət apara bilmələri üçün praktik imkanlarının yoxluğu. Bu ringə çıxma bilənlərsə, ya hansısa məqamda Qərbin marağına xidmət edə bilən detallardır, ya müvafiq transformasiyaya məruz qoyularaq Qərb düşüncə stilinin süzgəcindən keçirilir, qəlbinə salınır, ya da müəlliflik hüququ oğurlanaraq Qərb sivilizasiyasının çalarlarından biri kimi təqdim edilir.

Nümunə üçün, məs., bugünkü Azərbaycanda Qərb musiqisinin yerli xalq mahnılarını və dünənəcən burada geniş yayılan hind, ərəb və fars musiqilərini tamamilə sıxışdırıb aradan çıxardığı məlumdur... Mühəribə, yoxsulluq və milli depressiya səbəbindən ərsiz qalmış Azərbaycan qadınlarının vaqon-vaqon daşınıb Qərbə aparılması ilə nəticələnən «seksual inqilabın» faciələri göz önündədir (*necə ki, tarixən də həmişə qalib qəbilə məğlub qəbilənin qız-gəlinini qənimət kimi yığıb aparıb – sadəcə olaraq, hazırda bunun sivil yolları tapılıb*). Namus deyib buna mane olmaq istəyənlərsə əl-qolu həmin Qərbin təzyiqi ilə qəbul etdirilmiş qanunlar tərəfindən qabaqcadan buxovlandırılır... Azərbaycan dilində danışanların artıq indidən öz vətənlərində iş tapmasının necə problem olduğu gizli deyil. Yaxın illərdə, özünü «sovremennı» kimi göstərmək istəyən gənclərin və bəzi «intelleqentlərin» sayəsində ingilis dilinin Bakıda necə bir epidemiyə kimi yayılacağı və Azərbaycan dilində danışmağın necə həqarətlə qarşılanacağını (*bir sözlə, burada ingilis dili bunu başlayacağını*) proqnozlaşdırmaq o qədər də çətin deyil... Qərb məhz bütün bunlara nail olmaq üçün qırx il ərzində «Soyuq Mühəribə»yə milyardlarla dollar vəsait xərcləyirdi. Mühəribəyə mühəribədir – forma və metodları dəyişilib bugünkü gündə kifayət qədər «afiristləşsə» də, məzmun və məqsədi eynən min il əvvəlkiyə – özgələrinin zəhmətlə topladığı azuqə ehtiyatını, sərvətlərini, məhsul (*oxu: neft*) verən torpaqlarını, qadınlarını əlindən almaq, daha çox qullar qazanmaq, dünyada yalnız öz «Mən»inin təntənəsinə nail olmaq...

□ Özü də burada söhbət, bir çox ümumbəşəri dəyərləri özündə ümumiləşdirən müasir Qərb mədəniyyətinin yaxşı-pisliyindən yox, onun digər millətlərin mentalitetinə öldürücü təsir göstərməsindən gedir. Yaxşı-pisliyə qaldıqda isə, bu mədəniyyətin özü də heç də təbliğ olunduğu qədər ideal deyil. Belə ki:

- **Əvvəla** – bu mədəniyyətin əsasında *«istədiyini et və özünə zorakılıq etmə»* kimi seçim və davranış azadlığını təsbit edən bir prinsip dayanır ki, əslində adı həyatda heç də həmişə «yaxşı» və «xeyirli» məfhumlarının lüğəvi mənası sinonim deyil. Məsələn, müqayisə üçün, narkotika da insana xoş gəlir. Lakin bununla belə onun nə qədər ziyanlı olduğu da məlumdur. Siqaretinsə xeyirliliyi səbəbindən deyil, cəmiyyətdə leqal və qeyri-leqal formada gedən təbliğatının sayəsində bu qədər geniş yayıldığı şübhəsizdir. *Əksinə*, tibbi həblər orqanizm üçün faydalı olsalar da, bəzən dözülməz dərəcədə xoşagəlməz ola bilərlər;

- **İkincisi** – auditoriyanın tələbatı xaotik olaraq deyil, kütləvi tirajla yayılan yaradıcılıq məhsullarının məzmun və bədii keyfiyyət dərəcəsi əsasında formalaşır. Bu isə öz növbəsində bu məhsulların yaranması və yayılması işini təşkil edə bilən (*belə bir imkana, hüquqa malik olan, bu kanallar üzərində nəzarəti, monopoliyası olan*) müəyyən sosial qrupların (*diasporaların*) maraqları ilə şərtlənir. Başqa sözlə, burada senzuranın əks forması olan stimullaşdırıcı növü fəaliyyət göstərir. Belə ki, bu halda yalnız müəyyən maraqlara xidmət edən ədəbiyyat, incəsənət nümunələrinə dərhal geniş auditoriyaya yayılmaq imkanı (*«pravayder»*) verilir və yalnız bu janr, bu qayə hər vasitə ilə (*siyasi, iqtisadi və s. formalarda*) dəstəklənir. Digərləri isə – sponsor, auditoriya, reklam imkanı və s. axtarışı ilə baş-baş buraxılır. Kütlə isə yalnız səsi daha ucadan gələnləri eşidir və yalnız daha yüksək mövqedə dayananları görür, o cümlədən, daha geniş təbliğ olunan şəxsin və ya baxışın təsirinə tez düşür. Nəticədə isə daha yaxşı olan deyil, yalnız və yalnız, daha yüksək tribunaları, təbliğat kanallarını zəbt edə bilmiş sənət nümunələri zirvəyə qalxıb, şüurlara təsir göstərmək imkanı qazanır. Digərləri isə, nə qədər gözəl olsalar da, çoxsaylı baryerlər (*o cümlədən, texniki baryerlər və dil baryerləri*) səbəbindən, hansısa əyalət hüdudundan kənara çıxma bilmirlər. Daha sadə ifadə olunsun, burada özü deyil, müəllifi daha yaxşı rəqabət apara bilən mentalitetlər, mədəniyyətlər qalib gəlir;

- **Üçüncüsü** – «Sosial tələb» deyilən anlayış cəmiyyətin bütün təbəqələrinin ümumi istəyi, marağı əsasında deyil, yalnız onun aktiv təbəqəsinin istəyi ilə formalaşır. Cəmiyyətin daha böyük əksəriyyətini təşkil edən passiv təbəqə isə sosial tələb fenomeninin formalaşmasında bilavasitə iştirak etmədiyindən, onun rəyi də sosial tələb dinamikasında əsaslı rol oynaya bilmir. Nəticədə isə, sosial sorğunun ənənəvi qüsurları ortaya çıxır: «Sorguda iştirak edən rəspodentlərin 95%-nin rəyinə görə...». Hansı ki, sorguda iştirak etməyən və ya rəyi soruşulmayanların neçə faizinin bu mövqedə olması burada qeyd olunmur;
- **Dördüncüsü** – bu modelin sadalanan bu və digər bütün fəsadları ondan mənfəət götürən güclü qüvvələr tərəfindən «plüralizm» və «mədəniyyətlərin inteqrasiyası» kimi gəlişigözlə ifadələrlə pərdələndirilir. Yəni, ..+++ Əslində isə burada mədəniyyətlərin heç bir inteqrasiyası prosesindən söhbət belə gedə bilməz və burada yalnız və yalnız, tarixən olduğu kimi, güclü tərəflərin mədəniyyət tipinin zəif tərəflərin mədəniyyətlərini sıxışdırıb aradan çıxarması prosesi gedir. Məsələ burasındadır ki, hər hansı bərabərhuquqlu inteqrasiyadan o halda söhbət gedə bilərdi, nə vaxt ki, hər iki tərəfin mənəvi dəyərlər sisteminin bir-birinin əhalisinə sirayət göstərə bilməsi üçün olan şərait bərabər olaydı. Texniki, iqtisadi və demoqrafik və s. qeyri-bərabərlik halında zəif tərəf, nəinki öz mədəniyyət tipini əks tərəfin əhalisi arasında yaymaq, heç onların diqqətinə çatdırmaq üçün belə elementar imkana malik deyil... Nümunə üçün, məsələn, bir ildə Azərbaycanın neçə bədii filmi, konsert proqramı ABŞ telekanalları ilə yayımlanır? Yəqin ki, ideal halda bir, və ya iki. Əksini isə hesablamağa xüsusi statistika gərək deyil: Azərbaycan telekanallarında yayımlanan filmlərin təqribən 90%-nin Hollivud istehsalı olduğu faktıdır. Bunun səbəbləri sırasında isə yuxarıda sadalanan faktorların hamısını (*texniki, iqtisadi və demoqrafik və s.*) kompleks halında qəbul etmək gərəkdir.
- **Beşinci** – iqtisadiyyat timsalında, ifrat solçuluğun ziyanlılığını – SSRİ, ifrat liberalizmin ziyanlılığını isə – 30-cu illər Qərb iqtisadi böhranı təcrübəsi tarixən isbatlandıqdan sonra, kombinə edilmiş modellərin (*məs., Keyns modelinin*) aktuallığı maksimal həddə çatdı. Bugünkü gündə dövlətlə iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin bir-birinin fəaliyyətini qarşılıqlı məhdudlaşdırmasından ibarət olan bu modellərin üstünlüyü dünya praktikasında artıq qeyd-şərtsiz olaraq qəbul edilib. Mənfəət və ziyanın nisbətən mücərrəd xarakter kəsb etdiyi siyasət və mədəniyyət kimi sferalarda radikal ehkamçılıq və radikal plüralizm də bununla analoq deyilmi? Başqa sözlə, istinasız olaraq hər şeyi kommersiyalaşdıraraq, zay və ya yararsızlığı müəyyən etmək işində ən ali instansiya hüququnu yeganə olaraq bazara vermək həqiqətənmi obyektiv qərarədir?
- **Və nəhayət, sonuncusu** – müasir Qərb mədəniyyəti heç də bütün düşünən beyinlərin yekdilliklə qəbul etdiyi və birmənalı şəkildə təmtəraqa alqışladığı yeganə mədəni «formasiya» növü deyil. Hələ XIX əsrdən başlayaraq Qərbin özünün Şopenhauer, Niçşe, E.Qartman və b. kimi filosoflarının da bu mədəniyyətə qarşı radikal müxalifətçi olduqları tarixdən məlumdur¹².
...Və s...

Yekunda bir şeyi qeyd edək ki, bizim fikrimizcə, kiçik xalqları deyilən mənada assimilyasiyadan – (a) müvafiq qanunvericilik aktlarının qəbulu; (b) güclü yad sivilizasiyanın təsirinin digər güclü bir yad sivilizasiyanın təsiri ilə balanslaşdırılması; (c) milli dillərdə kompüter tərcümə proqramlarının yaradılması və s. kimi hallar qismən sığortalaya bilər (*bu sonuncusu, deyilən məziyyətdən əlavə, həm də həmin dövlətə hər il milyardlarla dollar əlavə valyuta və siyasi dividend gətirə bilər – elm-mədəniyyət-incəsənət məhsullarının xaricə çıxış yolunu açması, dövlətin beynəlxalq arenadakı ideoloji fəaliyyətini çevikləşdirməsi və internasional əlaqəli vətəndaşlarının sayının artması hesabına*);

V.5.2.2.f) Sadalananlardan savayı, sair hər növ vasitələrlə rəqib cəbhəsində monotonluğun rəngarəngliyə, onunsu uyusmazlığa gətirilib çıxarılması, burada düşmən ruhlu atmosfer formalaşması, tərəflərin bir-birinin mövcudluğundan özünə (real və ya illüziya) təhlükə görməsi, bir-biri ilə birgəyaşayışdan diskomfort hiss etməsi, hər bir tərəfin öz problemlərinə görə qarşı tərəfi günahkar bilməsi, ittiham etməsi və s. üçün müvafiq tədbirlər görülür, məqsədyönlü iş aparılır. Qarşılıqlı ittihamların eskalasiyası isə əsəblərin tarımlanmasını (*emosiyaların qızışmasını*), o da öz növbəsində söz atışmasının canlı toqquşmaya keçməsinə şərtləndirib, gec-tez açıq konfliktə gətirib çıxarandır. Liderin (*iqtidarın*) bu konfliktə tərəfkeş (*tərəflərdən birinə meyilli*), yoxsa arbitr mövqeyində çıxış etməsindən, yaxud mövqeyinin tərəflərə məhz bu cür yozulmasından asılı olaraq, bu münaqişə də, qiyam (*üsyən*) və ya daxili qarşıdurma şəklində cərəyan edə bilər.

Bütün hallarda tərəflərdən hansısa birinin üçüncü bir kənar qüvvənin təsirinə düşüb və ya onunla gizli separat danışıqlara gedib güc balansını sizin gözləmədiyiniz vaxtda və istiqamətə dəyişməsi ehtimalını da nəzərdən qaçırmamalı.

Täzyiq taktikaları ilə əlaqədar bir sıra nüanslar

Əvvəla – təbliğat təsirinin burada sadalanan bütün variantlarından istifadə etməklə aparılmalıdır, o cümlədən, lazımi fikirlər, ideyalar, rəylər və s. sizin mövqeyiniz kimi yox, hansısa neytral tərəflərin, yaxud onun özünün yaxınlarının, doğmalarının, çoxlu sayda adamın (*öz liderlərinin və ya onun nəzərində avtoritet kimi görünən bilən digər hansısa şəxsin, mənəbəyin və s.*) mövqeyi kimi təqdim edilir. Yəni izlənilib həmin tərəflərin bu qəbildən olan tək-tək də olsa fikirləri axtarılıb-tapılıb seçilir, qabardılır, yaxud bu tipli fikirlər onların dilindən müxtəlif stimullarla (*rüşvət, sifariş, aldatma, vadar etmə, təlqin və s. kimi vasitələrlə*) qopardılır və yaxud da, yalandan quraşdırılıb, onların mövqeyi kimi yayılır. Əks-tərəflər, əks-mövqelər, əks-fikirlərsə, deyildiyi kimi, bütün hallarda gizlədilir, yaxud xüsusi «yozmalarla» adılşdırılır, dəyarsizləşdirilir ki, ümumi olaraq hər şey sizə lazım olan fonda təqdim edilir. Paralel olaraq, fikrin əsaslılıq dərəcəsini artırmaq üçün müxtəlif nümunələr, kriteriyalar axtarılıb tapılır, seçilib göstərilir, əleyhinə olan nümunələr, meyarlar hər vasitə ilə ört-basdır edilir (*ətraflı bax: «Təbliğət» bölümünə [burada, səh. 52]*).

İstənilən bir təsir növü sə heç vaxt izsiz itib getmir və hər bir stimül gec-tez mütləq hansısa reaksiya doğurur. Yerdən və çeşid-çeşid insanın, mənəbənin və b.-nin dilindən, adından yağış kimi yağdırılan və intensivliyi heç də azalmayan bu birtərəfli arqument yağışı isə istənilən halda obyektin (*auditoriyanın, kütlənin, fərdin və b.*) normal düşüncə və analiz qabiliyyətini blokirovka edib, onun gerçəkliyi normal, obyektiv, hərtərəfli görməsinə mane olacaq, imkan verməyəcək, oriyentasiyasını azdıracaq, seçim və qərarında illüziyaya uymasını, qeyri-şüuri olaraq beynində bu qəbildən olan müvafiq «ustanovka» və stereotiplərin formalaşmasını, düşüncəsinin bu vektor üzrə atalata köklənməsini və s. qaçılmaz edəcək – ələlxüsüs da ki, düşüncəsi izola və anti-təbliğat yolu ilə zidd informasiyaya qarşı yaxşı blokirovka edilib, oriyentasiyasında dominantlıq əldə oluna bilinibdisə. Fəqət, cəmiyyət daxilində insan – ideoloji manqurtur (*zombidir!*).

Bu məqamda artıq onun dost-tanışının, qohumunun, sair tərəflərin ona verdiyi məsləhətlər də onun fikirlərinin istiqamətinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilməyəcək. Çünki onların mövqeyini, *əvvəla* – siz bir başqa nəhəng qrupun, hansıların ki, tərkibinə eyni zamanda, onun yaxınları, öz cəbhəsinin nümayəndələri də daxildir – əks-mövqeyi ilə neytrallaşdırırsınız; *ikincisi* – onlar qısamüddətli və parakəndə formada təsir göstərdiklərindən, onların təsiri də, sizin ardıcıl və kompleks vasitələrlə göstərdiyiniz təsirlə müqayisə oluna bilmir; Və nəhayət, *üçüncüsü* – onlar koordinasiya olunmayıb, asinxron səciyyə daşdığından, yəni bir-birinə uyğun gəlməyib, hətta bəzən bir-birini təkzib etdiyindən, onların təsir enerjisi da akkumuliyasına oluna bilməyib, yalnız olsa-olsa, müəyyən tərəddüd çərçivəsində vurnuxmaq yaradır və bir-birini neytrallaşdırır. Hansı ki, sizin ardıcıl və əsaslı konsepsiya kimi müxtəlif adamların, o cümlədən, onun etimad elədiyi, mövqeyini əsaslı analiz etmədən qəbul etdiyi adamların dili ilə onun beyninə yeritdiyiniz variantsa, daha çox «müdafiəçisi» olan mövqə kimi, beynində bir-biri ilə rəqabət aparın digər xırda mövqeciklər arasında dominantlıq qazanadır.

Üstəlik də ki, bu variant həqiqətən, onun üçün xeyrli, mənəfaatlı ola bilər, lakin tərəfdaş yalnız bir başqa formalı qazanc götürməyi nəzərində tutduğundan, bu variant onun ağılına gəlməyə bilər. Burada sadəcə olaraq, qalib gəlmək üçün mümkün bütün variantları hesablaya bilmək zəruridir;

İkincisi – burada dəfələrlə deyildiyi kimi, təbliğat bütün hallarda differensial formada aparılmalıdır, yəni təbliğat prosesində sərf etməyən əks-cəhətlər, məs., rəqib cəbhəsindən olan müxtəlif tərəflər arasındakı ümumi, oxşar məqamlar, onları yaxınlaşdırma biləsi nüanslar ört-basdır edilir, gizlədilir, adılşdırılır, dəyarsizləşdirilir, əhəmiyyətsiz bir şey kimi kənara qoyulur, nəzərdən qaçırılır və yaxud hər bir ayrı-ayrı tərəf üçün onun nəzərində eyni bir predmetin məhz konkret olaraq onların öz zövqü, baxışı, marağı və sosial heysiyyəti ilə uyğun və ya zidd məqamları axtarılıb-tapılıb (*və ya quraşdırılıb*) qabardılır (*bax: «Təbliğət» bölümünə [burada, səh. 52]*), əks-tərəfləri hər vəchlə gizlədilir.

■ **Nümunə üçün, məs.** Kərfəz müharibəsi dövründə (1991 yanvar-fevral) SSRİ-nin ərəblər arasında siyasətini iflisa uğratmaq üçün ABŞ burada, SSRİ-nin ona İrak barədə əhəmiyyətli informasiyalar ötürməsi barədə informasiyalar yayır, *əksinə*, Qərbdə onun siyasətini iflisa uğratmaq üçün burada SSRİ-nin İraka gizlicə hərbi texnika, hərbi mütəxəssislər verməsi, digər formada külli hərbi yardım etməsi və s. barədə dezinformasiyalar yayırdı;

Üçüncüsü – təzyiq də differensial formada göstərilməlidir. Yəni məs., vəziyyətdən asılı olaraq bir sferada (*məs., iqtisadi sferada*) kurs dəyişdirilsə də digərlərində normal olaraq saxlanıla bilər; Yaxud, fərqli situasiya ilə əlaqədar sizin rəqibə qarşı fəaliyyətdə stavka qoyub, istinad etdiyiniz nöqtələr də fərqli ola bilər. Yəni bir məsələdə sizinlə həmfikir olanlar, digərində olmaya bilərlər və bu səbəbdən, münasibətlərin dinamikası da bu çalara həmahəng olmalıdır.

■ Məs., sülh vaxtı rəqib dövlətində sizin müttəfiqiniz olan hansısa bir müxalifət – müharibə vaxtı öz hökumətini, iqtidarını dəstəkləyə bilər. Bu zaman sizinçün rəqib cəbhəsi daxilindəki hansısa əsgər anaları cəmiyyətlərinin, dini təşkilatların, müxtəlif pasifistik qüvvələrin, sülhpərvər qrupların, hərəkətlərin və b. aktualığı artı bilər, hansı ki, əvvəllər də, bunlar sizin üçün nəzərəcarpmaz idi. Məhz həmin səbəbdən, Qərb postsosialist məkanındakı münaqişələrə münasibətdə mərhələsindən, yəni tərəflərin xarici iqtisadi-siyasi kursunun və geosiyasi reytinginin dinamikasından asılı olaraq, burada gah aktiv və gah da passiv müşahidəçi, yaxud leqal və ya qeyri-leqal iştirakçı mövqeyi seçib.

Dördüncüsü – «bir nəfər hamı üçün, hamı bir nəfər üçün!» prinsipini əsas tutaraq, burada sadalanan bütün sanksiyalar təkcə rəqibin özünə qarşı yox, həm də onun yaxınlarına, müttəfiqlərinə, müdafiəçilərinə, məddahlarına və b. qarşı tətbiq edilir ki, onların psixoloji təzyiqinə və ya müdafiəçilərinin onun arxasından qaçmasına, tərəfdarlarının sayının azalmasına və s. nail olunsun, həmçinin bir başqalarına da ibrət olsun. O cümlədən: onu, onun fəaliyyətini dəstəkləyən, tərifləyən hər kəsə hər növ ziyan yetirilir, təzyiq göstərilir, onlara «yaltaq», «sımasız», «şəxsiyyətsiz» və s. kimi təhqiramiz yarıqlar vurulur; Onun işləri, fəaliyyəti, əsərləri barədə yüksək fikir, müsbət rəy söyləyənlərin intellekt səviyyəsi şübhə altına alınır, belələri savadsızlıqda ittiham olunur və yeri gəldikcə də, müxtəlif söhbətlər əsnasında, belələrinin adı savadsızlıq, qanmazlıq, yaltaqlıq, simasızlıq və s. rəmzi, timsalı kimi həqarətlə hallandırılır; Real və ya potensial tərəfdarları, müdafiəçiləri imkan düşdükcə məhv edilir, iflisa uğratdırılır, zəiflədilir, şikəst edilir və s.

■ Rusiyanın keçmiş və yaxud potensial müttəfiqləri olan İrak və Yuqoslaviyanın başına bu gün gətirilənlər, həmin cəbhədən olan İran, Çin, Belorusiya, Ukrayna və b.-nin bugünkü gündə Qərb tərəfindən hər cür sıxma-boğmalara salınması, həmçinin adı həyatda liderlərin, rəhbərlərin «qara siyahısına» düşmüş şəxslərlə digərlərinin açıq münasibətdən ehtiyatlanmaları və b. məhz bu nüansla əlaqədardır;

Beşincisi – burada izah edilən fəzalar cəmiyyəti bir dəfə yox, zəruri nəticəni alana qədər dönə-dönə, təkrar-təkrar, yaxud bir-birinə paralel şəkildə həyata keçirilir, tətbiq edilir:

- Hərbiyyədə «hərbi qüvvənin məhdud tətbiqi» adlanan fəndin mahiyyəti bu mexanizmə əsaslanır. Məs., 1989-cu ildə ABŞ bu prinsipdən istifadə edərək Panamada heç bir qurbansız və qırğınsız böyük uğur qazana bilməmişdi. Belə ki, hərbi vertolyot və ağır artilleriyadan açılan hər qısamüddətli atəşlərdən sonra radio və səs gücləndiricilərlə panamalıların silahı yerə qoymaları və buraları tərk etməsi barədə ultimatum yayır və növbəti hücumun dəqiq vaxtını elan edirdi. Əməliyyatın bir neçə dəfə təkrarından sonra artıq ABŞ qoşunlarının hücumu üçün «yol təmizlənmiş» və onlara müqavimət göstərən bir nəfər belə qalmamışdı (*analoji fəndlə bağlı, bax, burada səh. 144*).

Altıncısı – Deyildiyi kimi, bütün təzyiqlərin hamısı rəqibin sizə zidd yoldakı hər anımı dözülməz cəhənnəmə çevirmək məqsədindən irəli gəlirdi. Lakin psixoloji təsir, diversiya məsələlərində rəqibin hər hansısa bir hərbi, iqtisadi, siyasi və s. zəifliyi, uğursuzluğu faktı təkcə fəxr edib, öyünmək, ləzzət almaq və bundan sonra cüzi də olsa arxayınlaşıb, özünə bir qədər istirahət icazəsi vermək üçün əsas deyil. *Əksinə*, bundan sonra həmin faktların hər birini psixoloji təsirin elementinə necə çevirib, bundan digər sferadakı müharibənin – yəni psixoloji hücum müharibəsinin mərmiləri, raketləri, bombaları yerində necə istifadə etməyin variantlarını araşdırmaq, düşünüb tapmaq kimi nəhəng intellektual tapşırıq, məntiqi əziyyət gəlir. Yuxarıda izah edildiyi kimi, rəqibin hər bir uğursuzluğuna paralel olaraq, bu uğursuzluğun dərhal onun nəzərində qabarıqlaşması, onun öz problemlərini dərinədən başa düşməsi, bütün bunların nəticəsi olaraq, bugününü diskomfort, sabahınısa pessimist kimi qavraması üçün mütəmadi olaraq onunla intensiv iş aparılır ki, təbii mövcud olan və ya sizin zəhmətinizin bəhrəsi olan həmin problemləri, bu işdə sizin əsas dəstəvüzünüzdür (*bax: «İnqilabları necə formalaşdırmalı, situasiyaları necə dəyişməli» bölümünə [burada, səh. 121]*).

Yedincisi – belə deyilsə qeyri-qanuni, qeyri-populyar sayılan, hansısa normalar tərəfindənsə qadağan edilmiş və ya ətrafdakıların heç də xoşuna gəlməyəcəyi bir sıra tədbirlər (*məs., birbaşa güc tətbiqi*) həmişə hansısa bəhanələrlə maskalandırılı bilər.

- **Nümunə üçün, məs.**, siyasi motivlərə görə təqibin, hətta beynəlxalq normalar tərəfindən də qadağan edilməsinə baxmayaraq, bu heç də bəzi demokratik imicli dövlətlərə mane olmur ki, öz xarici siyasi rəqiblərinə qarşı haqq-hesablarını hansısa terrorizmlə, diktatura ilə, insan haqlarının pozulması ilə və s. kimi hallarla mübarizə kimi qələmə verib bununla maskalansınlar, pərdələsinlər; daxildə siyasi motivlər əsasında kiminsə həbs və ya qətlini – müvafiq olaraq, kriminal zəmində baş verən hansısa cinayət və ya «bədbəxt hadisə» kimi təşkil etsinlər, bununla əlaqələndirsinlər – və bütün bunlarla da daim öz demokratik simalarını sığortalasınlar.

- **Yaxud məs.**, Körfəz müharibəsinin başlıca səbəbi: a) Artıq öz əvvəlki çəkisini itirmək üzrə olan SSRİ hələ ki özünü ayağa qaldırmamış onun keçmiş və potensial müttəfiqlərini bir-bir aradan götürmək; b) Yaxın Şərqdəki siyasi-hərbi balansız İzrailin (*və deməli, dolayısı ilə ABŞ-ın*) xeyrinə dəyişmək, o cümlədən, qismən fələstin məsələsində ərəblərin ötkəmini bundan belə əsaslı zəiflətmək; c) İrakla köhnədən qalan haqq-hesabı çürütmək – hansı ki, İranda müharibənin son ərəfələrində İrak müharibəni davam etdirmək adıyla ABŞ-dan külli miqdarda yeni partiya modern silah və valyuta aldıqdan sonra dərhal müharibəni dayandırmış və SSRİ-yə stavka edərək, ABŞ-dan aldığı silahı hər hansı formada geri qaytarmaqdan imtina etmişdi; d) Dünyanın əsas neft ehtiyatı mənbələrindən birinin (*yəni Küveytin*) ABŞ və onun müttəfiqlərinin nəzarətindən çıxaraq, SSRİ və onun müttəfiqlərinin (*yəni konkret olaraq İrakin*) nəzarətinə düşməsi ilə, dünya bazarlarının neftin qiymətinin bu birincilərin ziyanına və ikincilərin xeyrinə istiqamətində start götürməsi kimi perspektivi Qərbdə üçün dəhşətli görünən bir prosesin qarşısını almaq və s. olduğu halda, real təbliğatda bu insident aşağıdakı siyasi amillərlə maskalandırıldı: **1)** Küveytin müstəqilliyini bərpa; **2)** Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Qatar və Yəmən S.Hüseynin növbəti aqressiv planlarından mühafizə; **3)** Fars körfəzində «dünya» (*yəni əslində Qərbdə*) gəmilərinin sərbəst hərəkətini təmin; **4)** İrakin Kürd və Şiə azlıqlarının hüququnu müdafiə; **5)** İrakda demokratik rejim qurmaq; və s.;

Səkkizincisi – kiminsə sizin maraqlarınıza zidd davranışı, addımı müqabilində onu dərhal sanksiyaya məruz qoyub, hücumu başlamaq, keçilən körpüləri partlatmaq dərəcəsinə təhlükəlidir və hər ehtimala qarşı, hər şeyin müvafiq xəbərdarlıqla və ya xəbərdarlıq jestləri ilə başlanılması daha məqsəduyğundur (*o cümlədən, onunla münasibəti soyudub, konkret olaraq, onun düşməni ilə münasibəti isitmək istəməni taktikası da eləcə*). Rəqibə təzyiqli məqsədlə, hər hansı sanksiyaya əl atıb, «arı pətəyinə çöp salmazdan», o cümlədən, onun rəqibləri ilə münasibət yaratmazdan əvvəl, rəqibinizin «cin atına mindiyi» məqamı da göz önünə gətirib, öz gücünüzü və ya rəqibin rəqibinin dar məqamda sizə yardımçı olacağına, arxa duracağına «təminatını» tərəziyə qoymaq da, heç də pis olmazdı. Əks halda, rəqibin güzəştə getməsi, yumşalması əvəzində sizi onun adekvat cavab təzyiqləri gözləyə bilər ki, onda qəbriniz üstündə heç ağlayan da tapılmaz – necə ki, bunu nəzərdən qaçıran İrak, Yuqoslaviya və s. dövlətləri kimi;

Doqquzuncusu – bəzən ictimai nəzarət amili səbəbindən situasiyanın dalan vəziyyətinə gəlib çıxması mümkündür, yəni başqalarının şahidlik və ya hakimliyi (*münsifliyi*) tərəfdaşa provokasion təsir göstərib, onun hər hansı güzəşt addımını blokirovkalaya bilər. Bu zaman tərəfdaşa geri çəkildiyi hal üçün *öz «simasını xilas edə bilməyə» şans verilməlidir*. Bunun üçün tərəfdaşın güzəşt addımı başqalarının nəzərində elə yozulmalı və ya vəziyyət elə variantda gətirilib çıxarılmalıdır ki, tərəfdaş geri çəkilməkdən öz rifah və təhlükəsizliyinə, özünün nüfuzuna, perspektivinə və s. heç bir hədə görməsin, yeri düşdükdə başqalarının yanında ümumi hesabı öz xeyrinə və ya 1 : 1 kimi yoza bilsin.

- **Nümunə üçün, məs.**, bir dəfə qatarda iki qadın arasında hansısa təzə alınmış bir vaza üstündə başlanan və ətrafına çoxlu adam yığıldığından çıxılmaz vəziyyətə gəlib çatan bir mübahisədə, bizim yaxınlaşıb şahidlik etməyimiz ki: «Biz indicə əlində belə bir vaza tutan bir oğlanın o biri vaqona keçdiyini gördük. Hətta, satdığını düşünüb qiymətini soruşmaq istədik. Bəlkə sizlərdən hansısa birinizinki imiş, oğurlayıb?» – bir anda vəziyyətin üstünə su səpdi və inadkarlıq edən qadınlardan birinə imkan verdi ki, güzəştə gedib yanıldığını mümkünliyünü etiraf etsin (*Baxmayaraq ki, biz heç bir vaza-filan görüb-ələməmişdik*). Halbuki, əvvəlki halda güzəşt onuncun ömürlük oğru damğası və kəndində həmişəlik biabırçılıq demək idi və nəhaq olduğu bayaqdan bəri göz önündə olsa da, bundan qurtulmaq üçün o, risk edib götürdüyü vazanın onun olduğunu axıra qədər iddia etməyə, hətta bunun üçün həmin anda ölüm-dirim vuruşuna çıxmağa hazır idi (*fəqət, söhbət bu anda onun öz şərəfinin müdafiəsindən gedirdi*);

Və nəhayət, onuncusu – burada sadalanan bütün bu metodlar güc tətbiqini heç də birdəfəlik aradan qaldırmır. Onlar, sadəcə olaraq, istənilən addıma daxildə, xaricdə və rəqibin öz cəbhəsində münbit şərait yaratmaq və ya bunu sonradan bəraətləndirməklə mövcud qüvvənin «Faydalı İş Əmsalı»nı minlərlə dəfə artırmağa və ya ona minlərlə dəfə qənaət etməyə,

bir sıra halda isə adi vaxtda güc tətbiqi hesabına başa gələsi bir sıra məsələləri bunların vasitəsilə ümumiyyətcə, güc tətbiq etmədən həll etməyə imkan verir.

- Cənubi Livanda infrastrukturuları blokrovka etmək, mülki əhali arasında qarışıqlıq salmaq, ümumiyyətcə, Livanda situasianyı destabilizə etmək və son olaraq ölkə rəhbərini danışıqlara məcbur etmək üçün İzrail «Din vzeheşbon» (“*Ävözä ävöz*”) adlı psixoloji əməliyyat zamanı (1993 q.) sadə bir fənd işlətməşdi: vərəqələr, təşviqat bombaları, radiostansiyalar və s. vasitəsilə dalbadal bir-neçə həftə ərzində ərazinin filan tarixdə bombalanacağı məlumatını yayıb, mülki əhalinin təcili şəkildə buradan köçməsinə xəbərdarlıq edir. Deyilən vaxt çatdıqda kiçik bir aviasiya həmləsi həyata keçirir. Nəticədə, cəmi 200 adam öldüyü halda 300 min əhali panika içərisində ölkənin daxili rayonlarına axışdı ki, bu da sürətlə ölkənin hər sahədəki infrastrukturalarını blokrovkalayaraq, son nəticədə deyilən nəticələri əldə etməyə imkan verdi (*analoji fəndlə bağlı, bax, burada səh. 143*);
- **İRAN-1978 HAKİMİYYƏT DƏYİŞİKLİYİ:** SSRİ-nin, belə demək mümkündürsə, «qulağının dibində» bir nömrəli amerikanpərəst dövlət olan o vaxtkı İranın xarici iqtisadi-siyasi kursunu Amerika və digər Qərb dövlətlərinin əleyhinə döndərməyin yeganə üsulu burada hakimiyyət və ideologiya dəyişikliyi etmək idi ki, DTK (*KQB*) gecəli-gündüzlü işləyib, burada stavka qoyulması lazım olan bu qəbil işartıları axtarıb-tapdı və özünün nəhəng inqilab təcrübəsini DTK məharəti və çevikliyi ilə bura ixrac edə bildi; **ÇİLİ-1932 VƏ 1970 HAKİMİYYƏT DƏYİŞİKLİYİ:** Bu halda – SSRİ bu təcrübəsini Çiliyə ixrac etmişdi (*NTV t/v 15.01.2001*); **ÇİLİ-1973, YUQOSLAVİYA-2000 HAKİMİYYƏT DƏYİŞİKLİKLƏRİ:** Bu variantlarda isə – ABŞ bu fəndlə iki anti-amerikan dövlətinin siyasi kursunu 180° özünə sarı döndərməyə müvəffəq olmuşdu; **BÖYÜK OKTYABR SOSİALİST İNQILABI:** Lenin inqilabının o vaxtkı Rusiyanın ən qatı düşməni olan Almaniyadan güclü maliyyə dəstəyi alması barədə indi çox danışılır (*Almaniya o vaxtkı Rusiyadakı istənilən qarışıqlıqda maraqlı idi*). **YUQOSLAVİYADA** katolik-xorvatların, pravoslav-serblərin və müsəlman-serblərin 1992-ci ilin aprelindən 1995-ci ilin noyabrına qədər bir-biri ilə vuruşması, **İRAKDA** min ildir qardaş kimi yaşayan kürd və şiya azlıqlarının birdən-birə Körfəz müharibəsi arəfəsində oyanıb qan-qan iddiasına düşməsi, yenə də anti-amerikan cəbhəsinə aid olan **ÇİNDƏ** falonqoq hərəkatı nümayəndələrinin, tibetlilərin, uyğurların və b. kamikadzelikləri, faciələri, 95-ci ilə qədər iqtisadi cəhətdən dünyanın ən inkişaf etmiş dövlətləri sırasından olan **İNDONEZİYADA** bu gün baş verənlər, **POSTSOSİALİST MƏKANINDA** bugünəcən ardı-arası kəsilmədən axan qanlar, o cümlədən, Qarabağ, Abxaziya, Çeçenistan və b. – fəqət, bütün bunların hamısı XX əsrdə dünyanın ayrı-ayrı bölgələrinə müvafiq məqsədlər üçün atılmış psixoloji bombaların bir qismi idi;

HAŞIYÄ:

Bäzi dövlätlärin «Psixoloji ämäliyyat» instruksiyalarından parçalar

ABŞ-ın «FM – 33-5» adlandırılan «Psixoloji ämäliyyat» instruksiyasının bir parçası:

<<...Anonim, saxta və ya xüsusi hazırladılmış publikasiyalardan istifadə etməklə təbliğat aparmaq; vətəndaşlığı olmayan və ya vətəninə dönük çıxan şəxslərdən istifadə etməklə siyasi ämäliyyatlar aparmaq; müxtəlif siyasi partiyaları və üsyançıları dəstəkləmək; sabotaj da daxil olmaqla kvazi-hərb metodları tətbiq etmək; valyuta ämäliyyatları ilə əlaqədar olan iqtisadi diversiya təşkil etmək;... (40 səh. 354). Ümumiyyətcə, aşağıdakı məqamları araşdırıb tapmalı və rəqib düşərgəsində parçalanma yaratmaq üçün istifadə etməli:

- Rəqib dövlətin daxilindəki və onunla müttəfiqləri arasındakı siyasi haçalanmalar;
- Etnik, dini, irqi, məhəlli fərq və ziddiyyətlər;
- Mülki əhalinin öz hərbi xidmətçilərinə qarşı neqativ münasibəti;
- Arxa cəbhədəkilərin komfort şəraiti ilə müqayisədə ön cəbhədəkilərin ağır şəraitdə olması;
- Zabit, serjant və sırayı əsgərlər arasındakı ziddiyyət;
- Mülki əhalinin hakimiyyət sistemindəki bürokratiyalardan narazılığı;
- Hakim elita ilə müxalif siyasi partiyalar (*təşkilatlar*) arasındakı ziddiyyət;
- Vergilərin ədalətsiz yığılması və ya onların ifrat yüksəkliyi;
- Geniş yayılmış aclıq, kasıbçılıq fonunda çox kiçik bir qrup olan rəhbərliyin cah-calallı həyat tərzi keçirməsi, hər şeylə təmin olunması; və s... >> (114 səh. 300)

Fəqət, bəzi sadələşmələ, ABŞ-ın hər bir addımını hansısa lobbiyənin iradəsi, diasporların əhval-ruhiyyəsi, kongresmenlərin intriqası, mücərrəd demokratiya xətkəşinin göstəricisi və s. kimi qəbul edirlər – guya, ABŞ siyasətini təsadüflər müəyyən edir və o, bugünkü dünyanın yeganə superdərjəli səviyyəsinə xaos demokratiya sənədləmələri ilə gəlib çıxıb. Və 2001-ci ilin sentyabr hadisəsindən sonra ABŞ 907-ni ləğv edəndə həmin «lobbiyə» harda idilərsə görünmədilər və ABŞ özünə lazım olan vaxtda heç bir maneəsiz-filansız dərhal onu ləğv edə bildi;

Almaniyanın Fransaya hücumu ürəfəsində Gebbelsin hazırladığı psixoloji direktivin qısa məzmunu:

<<...Məxfi idarələr Fransada panika vəziyyəti formalaşdırmaqla məşğul olmalıdırlar. Bu məqsədlə onlar «fransız müqavimət hərəkatı» adı altında maskalanıb, böyük həyəcan və nifrətlə fransız hökumətinə qarşı tədbirlər həyata keçirməlidirlər. O cümlədən:

- Onlar fransız hökumətinin Parisdən qaçmaq niyyəti barədə şayiələr yaymalıdır və baş nazir Reyni ittiham etməlidirlər ki, bunu təkzib etmək istəyir;
- Bütün alman emmiqrantlarının daxil olduğu gizli təşkilatların təhlükəli planları barədə informasiyalar yaymalıdır (*Baxmayaraq ki, onlar, qatı anti-faşistlərdir*);
- Almaniya qaçan bütün yəhudilərin Almaniyanın gizli agentləri olması barədə şayiələr yaymalıdırlar.
- Almaniyanın zəbt etdiyi ərazilərin banklarındakı bütün pulları müsadirə etmək adətində olması barədə şayiə yaymalıdırlar ki, banklar ətrafında ajiotaja və iqtisadiyyatın blokrovkasına nail olunsun.
- İngiltərə ilə Fransa arasında olan hər növ ixtilafı dərinləşdirən şayiələr quraşdırıb, yaymalıdırlar... >>

AÇIQ CÄMIYYÄT: Müsbät və mänfi tərəfləri

«Demokratiya çox iyrənc bir şeydir,
lakin həlälilik bəşəriyyətdə ondan
yaxşısını düşünüb tapmayıb»
U.Çörçill.

Bu kitab boyu sadalanan bütün bu oyunlar älälxüsus cämiyyätlärin açıq tipä malik olduđu şärait üçün xüsusi ähämiyyət kəsb edir. Deyilänlärin yekunu olaraq, kitabı bütün bu oyunların plasdarmı olan, müasir Qərbin canfəşanlıqla təbliğ etdiyi və hamıya məcburən sıradığı, Popper¹³ kimi neçə-neçə adi qələm sahibini “cahanşümül filosof” səviyyəsinə qaldırmış «açıq cämiyyät» ideyasının, nəzəriyyəsinin, modelinin, doktrinasının və s. bəzi qaranlıq tərəflərinin analizi ilə başa çatdırırıq.

C-b. Popper tərəfindən verilən və sonradan demək olar ki, bütün mənbələrdə (*o cümlədən, «Açıq cämiyyät institutu» adlanan təşkilatın [«Sorus fondu»nun] informasiya paketində*) ümumiləşdirilərək təkrarlanan tərifinə görə, **açıq cämiyyät** – həqiqət üzərində heç kimin monopoliyasının tanınmadığı, fərqli insanların fərqli baxış və maraqlara malik ola bilməsinin qəbul edildiyi və bütün insanların sülh şəraitində yaşaya bilməsi üçün hakimiyyət institutlarının hamının hüquqlarını bərabər qoruduğu ictimai modeldir. Ümumi olaraq, **açıq cämiyyät** – qanunun aliliyinə, insan hüquqlarına hörmət, demokratik yolla seçilən hakimiyyət və s. prinsiplərini özündə ehtiva edir. Nisbətən bu cür populist təriflərdən fərqli formada ifadə olunsaydı, o – siyasətin, iqtisadiyyatın, sosial sferanın və (*ya*) mədəniyyətin liberallığından ibarət idarəçilik üsuludur. Burada hamının taleyinə birlikdə aid olan ümumi qərarlar hamının, əksəriyyətin və ya nisbi çoxluğun birgə razılığı əsasında qəbul edilir, hansı ki, onun əsas rəqibi olan **qapalı cämiyyətdə** – siyasət, iqtisadiyyat, sosial həyat və (*ya*) mədəniyyət radikal xətt üzrə idarə olunub, hamının taleyinə birlikdə aid olan ümumi qərarlar müəyyən bir konkret qrupun və ya şəxsin marağı, yaxud rəyi əsas götürülməklə qəbul edilir (*bu qrupun mütəxəssislər qrupu olması variantı da, istisna deyil*).

Ümumi halda, sərbəst rəqabətin mövcud olduğu bütün növ idarəçilik, o cümlədən, **siyasətdə** – çoxpartiyalılıq, **iqtisadiyyatda** – bazar modeli, **sosial sferada** – «cəngəllik» prinsipi, **mədəniyyətdə** – müxtəlif növ yarış və müsabiqələr, «kütləvi» deyilən mədəniyyət və b. **açıq cämiyyät** prinsiplərinin növmüxtəlifliklərindədir. *Əksinə*, inzibati-amirlik prinsipinin mövcud olduğu bütün növ idarəçilik, o cümlədən, **siyasətdə** – qədim Şərq despotizmi, mütləq hakimiyyət, tiran üsul-idarəsi, hərbi-polis və faşist rejimləri, sosializmin mövcud olmuş müxtəlif formaları və s., **hərbdə** – hərbi xidmətin könüllü (*professional*) deyil məcburi forması, **iqtisadiyyatda** – Marks modeli, **sosial sferada** – dotasiyaların fəvqəlyüksəkliyi, **mədəniyyətdə** – müxtəlif dünyagörüşlərin dövlət ideologiyası səviyyəsinə qaldırılması, həmçinin bundan əlavə, müxtəlif partiyaların, şirkətlərin, xeyriyyə cämiyyätlərinin, tədris müəssisələrinin və b. fəaliyyəti **qapalı cämiyyät** prinsiplərinə nümunə ola bilər. Belə ki, bunların heç birində ümumi qərarlar heç də, hamının birgə razılığı əsasında qəbul edilmir (*İngiltərə, Şimali İrlandiya, İspaniya, İsveç, Hollandiya, Yaponiya və s. kimi ölkələrin teatral funksiya daşıyan formal monarxiyası bura aid deyil*).

Açıq cämiyyätin ədəbiyyatlarda sadalanan çoxsaylı izahlarını burada izafə təkrar etmədən, birbaşa olaraq onun əsas üstünlüklərinə keçirik, hansı ki, bu üstünlüklər tarixən **qapalı cämiyyətlə** olan rəqabətində ona qələbə gətirən əsas məziyyətlər olub. Belə **üstünlüklərə** qismən aiddir;

- 1) **Qapalı cämiyyətlə** müqayisədə **açıq cämiyyät** təbiətlə harmonikliyə daha yaxındır. Belə ki, bu ikincidə cämiyyätin təkamül yolu çoxsaylı yasaq və qadağalar vasitəsilə süni müəyyənləşdirilib, ona diqtə edildiyindən, son nəticədə bu inkişaf ümumi dünya harmoniyasından təcrid şəkildə baş verir və, buna görə də, cämiyyätin deqradasiyası ilə nəticələnirsə, *əksinə*, **açıq cämiyyətdə** təkamül, bütün hallarda ətraf dünya ilə harmoniya, adaptasiya şəraitində baş verir ki, bu da ümumi təkamül və təbii seçmə nəzəriyyələri ilə mütabiqdir;
- 2) Ən optimal variantın axtarılıb tapılması zamanı məhdud qrupun intellekt potensialına söykənən **qapalı cämiyyətdə** çeşidli götür-qoy imkanının mövcud olmaması səbəbindən, burada «təsədüfi» qərarların qəbul edilməsi ehtimalı maksimumdursa, *əksinə*, çoxsaylı variantların generasiyası və inteqrasiyasına hüdudsuz imkanların mövcud olduğu, hər şeyin yüz ölçülüb, bir biçildiyi **açıq cämiyyətdə** belə risk minimumdur;
- 3) **Qapalı modeldə** inkişaf yalnız xarici rəqabət tərəfindən birtərəfli stimullaşdırılırsa, **açıq cämiyyətdə** daxili rəqabət də, daxil olmaqla, bu cür stimulaşdırıcıdır;
- 4) Monoton **qapalı cämiyyətdən** fərqli olaraq, rəngarəng **açıq cämiyyətdə** hər kəsin öz tələbatlarını (*zövqünü, marağını, ehtiyacını...*) ödəməsi üçün seçim imkanı, təkliflər assortimenti ifrat böyükdür;
- 5) **Qapalı modeldə** hər kəsin öz əqidə və marağını reallaşdırması üçün vasitələri həddən artıq məhduddursa (*cämiyyətdən təcrid olmaq və ya onu tərk etmək kimi variantlar çərçivəsində*), **açıq cämiyyətdə** belə vasitələr hüdudsuzdur (*mətbu müzakirəsi açmaqdan tutmuş, mitinq, nümayiş, boykot və s. qədər*);
- 6) **Qapalı modeldə** bütün hallarda konkret əzliyin marağı ilə hesablaşırsa, **açıq cämiyyətdə** ədalət prinsipinə uyğun olaraq, həmişə əksəriyyətin marağının təmin olunması ön planda durur;

- 7) İnersial qapalı cəmiyyətlə müqayisədə çevik açıq cəmiyyət xarici embarqolara qarşı daha dözümlüdür. İrak, Kuba, İran və Yaponiya dövlətləri buna nümunə ola bilər ki, bunlardan əvvəlinci ikisi xarici sanksiyalardan iflic vəziyyətinə düşdüsə, sonuncu ikisində reaksiya o qədər də ciddi olmadı (*Yaponiya, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra sanksiyalara məruz qalmışdı*) və s...

Bunlar açıq cəmiyyət modelinin başlıca məziyyətləri idi. Bugünkü gündə beynəlxalq səviyyədə «modda» olan Popper və digər bu qəbildən olan bir sıra filosoflar da onun məzh bu kimi üstünlüklərini təbliğ etməklə məşhurlaşmışlar. Lakin açıq cəmiyyət onların uydurduqları qədər də «aydan arı, sudan duru» deyil və bu məziyyətləri ilə bərabər o, kifayət qədər **qüsurlara** da malikdir ki, bizim bütün bu kitabımızdan da başlıca məqsəd – onun məzh ədəbiyyatlarda adətən sadalanmayan həmin bu tərəflərini qabartmaq və onun dəbdəbəli pərdəsi arxasında hansı oyunların getdiyini aşkarlamaq idi. Ümumi olaraq bu kimi zəifliklərə qismən aiddir (*Bir daha təkrar edirik ki, deyilənlərdən əsla bizim qapalı cəmiyyət tərəfdarı olmağımız nəticəsini çıxarmamalı. Söhbət açıq cəmiyyət modelinin özünün də ideallıqdan uzaq olmasını göstərməkdən və ideallığın haradasa bu iki əks qütbün məxrəcində və ya ağıllı harmoniyasında, kombinasiyasında olduğunu isbat etməkdən gedir*¹⁴). Bizim bu məsələ ilə əlaqədar mövqeyimiz barədə əlavə olaraq bax: burada, səh. **Error! Bookmark not defined.**-dəki 12 №-li haşiyəyə):

- 1) *Açıq cəmiyyət* ictimai rəy üzərində dayanan bir modeldir, ictimai rəysə idarəolunan fenomendir. Başqa sözlə, kütlələrin davranış və düşüncəsi bilavasitə ətraf aləmdən aldığı informasiyadan asılı olub, onunla stimullaşdığından, burada bütün hallarda qəbul edilmiş qərarlar xalqdan daha çox ayrı-ayrı qüvvələrin, daha doğrusu, informasiya və informasiya kanalları ilə (*yəni bilavasitə ictimai rəylə*) daha yaxşı manipulyasiya etməyi bacarmış qüvvələrin (*istər daxili, və istərsə də xarici qüvvələrin*) maraqlarına uyğun gəlmiş olur. Acəba, bu halda da, qrup marağını ön plana çəkən qapalı cəmiyyətlə onun nə fərqi?
- 2) *Açıq cəmiyyət* modeli dövlətin tənəzzülü mərhələsində işləmir. Belə ki, tərəqqi mərhələsində cəmiyyətin dayanıqlığı (*səfərbərliyi*) sosial enerjinin ayrı-ayrı güc mərkəzlərində (*monopolialarda*) kondensasiyası hesabına təmin olunduğu halda, tənəzzül mərhələsində bu inhisarlar və deməli, onların doğurduğu rəbitələr bir-birinin ardınca zəifləyib sıradan çıxdığından, burada dayanıqlığı təmin etmək üçün güc tətbiqi və azadlıqların məhdudlaşdırılmasından savayı özgə vasitə qalmır;
- 3) *Açıq modeldə* mərkəzdənqaçma meyli ifrat böyükdür. Belə ki, ən zidd baxış, zövq və maraqları belə bir araya gətirməyə qabil, təmürküzləşdirici *qapalı cəmiyyətdən* fərqli olaraq, burada cəmiyyətlə arasında olan hər hansı konflikti həll etmək üçün bu cəmiyyətin istənilən bir subyekt protest növü kimi həm də onu tərki etmək yolunu seçə bilər (*Açıq cəmiyyət modelinin imperiyalara dağıdıcı təsir göstərdiyi tarixdən məlumdur*);
- 4) *Açıq cəmiyyət* modeli dövlətin manevr imkanlarını ifrat daraldır. Belə ki, taktiki və strateji planların faş olması ehtimalının minimum olduğu *qapalı cəmiyyətdən* fərqli olaraq, burada ikibaşlı siyasət yürütmək, ikili oyun oynamaq qeyri-mümkündür;
- 5) Əlxlüsüs dövlət və vətəndaşların maraqlarının qütb təşkil etdiyi məsələlərdə *açıq cəmiyyət* «axsayır». Məsələn, dövlətin ümumi mənafeyi naminə vətəndaşların mənafeyinin qurban verilməsi (*vergilərin artırılması, dotasiyaların azaldılması və s. kimi*), daha böyük qazanc xatirinə az qazancın qurban verilməsi (*yaxud daha böyük itkidənsə, az itkinin seçilməsi*) və b. əks-təbliğat imkanlı müxalifətin mövcudluğu fonunda ictimai rəylə uzlaşdırıla bilinəsi məsələlər deyil (*həmin səbəbdən, BVF-nin reseptləri ayrı-ayrı ölkələrdə referendumsuz tətbiq edilir*);
- 6) *Açıq modeldə* elitar qütblər qarşılıqlı veto və qarşılıqlı kompromis kimi imkanlara malikdirlər ki, bu da həddən artıq çox vaxtda ümummillə maraqlarla daban-dabana zidd olan nəticələrə gətirib çıxara bilər;
- 7) *Açıq modeldə* heç vaxt (!) maksimum obyektiv (*adekvat*) qərarlar qəbul olunmur. Çünki burada qəbul edilmiş qərarlara, bütün hallarda həm də müxtəlif ambisiyalı, səriştəsiz və ya təsirlərə məruz qalmış şəxslərin də mövqeyi («*sas*») təsir göstərmiş olur ki, bunun da nəticəsində, yekun qərarlar heç vaxt orta xəttə (*etidalan, qızıl kəsikdən...*) yuxarı qalxa bilmir. Hansı ki, standartsız inkişafı *qapalı cəmiyyətdə* maksimum təsadüfi olduğu kimi, hərdən həm də maksimum obyektiv (*adekvat*) qərarlar qəbul oluna bilər;
- 8) *Qapalı cəmiyyətdə* bütün daxili qüvvələr (*siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və s.*) müvafiq xarici qüvvələrə qarşı vahid blok, koalisiya, alyans, sindikat kimi müqavimət göstərirəlsə, *açıq cəmiyyətdə* hər kəs xarici qüvvələrin rəqabət hücumu qarşısında təkbətək qalmış olur, onların monopolist (*iqtisadi, siyasi, mədəni, ideoloji və s.*) ekspansiyaları qarşısında mənsub olduqları dövlətlərinin simasındakı «diasporadan» məhrum vəziyyətdə mübarizə aparır. Dövlət – milli maraqlarla qlobal proseslər arasında bir növ bufer və ya körpüdür. Deyilən variantda, dövlətlərin internasional təhlükələr qarşısındakı anti-dempinq (*o cümlədən, iqtisadi, siyasi, mədəni və s. «anti-dempinq»*) klapanları iflic vəziyyətinə düşmüş olur ki, bu da ölkənin parçalanmış və xarici rəqiblərlə baş-baş buraxılmış bütün (*istər iqtisadi və istərsə də siyasi, sosial, mədəni və s.*) strukturlarının inhisarçı xarici qüvvələrlə rəqabətdən gec-tez iflasla çıxmasına, bir-birinin ardınca iflic vəziyyətinə düşüb onların filialına çevrilməsinə, ümumilikdə ölkənin hər sahədəki (*nüfuz, xammal-satış, işçi qüvvəsi, intellekt-ideologiya və s.*) bazarlarının bir-bir, ziddiyyətlərdən yararlı bilməmiş həmin inhisarçı xarici qüvvələrin əlinə keçməsinə və s. səbəb olur (*hazırkı postsosialist məkanında olduğu kimi*);
- 9) Cəmiyyətlərin açıq tipə malik olması, əlxlüsüs son illərdə nəhəng dövlətlərin «qloballaşma» adı ilə ortaya atdıqları oyun üçün əlahiddə əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, başlıca leymotivi «dəyərlərin normal tədavülünə (*istər lokal və istərsə də qlobal miqyasda*) mane olan normativ bəzərləri aradan qaldırmaq» kimi formulə edilə bilən bu oyundan əsas məqsəd, idxal-ixrac prosedurasının mexanizmini sadələşdirməkdən ibarətdir ki, bu da ilkin mərhələdə ixtiyari tərəfə mənfəət gətirdiyindən hamıya şirnikləndirici görünür. Lakin bütün problem, sonrakı mərhələlərdə inkişafın fərqli pilləsində dayanan fərqli tərəflərin bundan yararlı bilmək imkanının (*texniki, iqtisadi, siyasi və s. imkanın*) qeyri-bərabərliyinin perspektiv təhlükələrindən törəyir.

Məsələ burasındadır ki, monopolist tərəflə müqayisədə zəif tərəf hər hansısa bir dəyəri (*iqtisadi, mədəni, siyasi və s.*) kütləvi partiya ilə idxal-ixrac etmədiyindən və bazarlara geniş təsir şəbəkəsinə malik olmadığından, istənilən

halda onun bundan qazancı, yalnız bazarı və ya tranzit (*kommunikasiya*) yolu (*xətti*) bilavasitə öz yaxınlığında yerləşən, yaxud istehsal və (*ya*) ixracı monopolist qüvvələrin maraqlarına uyğun gələrək, onlar tərəfindən maliyyələşdirilən (*təşkil edilən*) dəyərlərin idxal-ixracı çərçivəsi ilə məhdudlaşır. Bu isə, son nəticədə onun birtərəfli, özü də yalnız güclü tərəflərin maraqlarına uyğun formalı inkişafına gətirib çıxarır. Üstəlik də, ixracda rəqabətə davam gətirmədiyindən bu onun, əsasən idxalçı [*və deməli, asılı*] tərəfə çevrilməsi ilə sona yetir. Həmçinin, şəraitin rinqdə hamı üçün bərabər olması, zəif tərəf üçün inzibati normaların təhlükəsizlik təminatından məhrum olmaq və bu səbəbdən, əvvəlcədən ona verilmiş ölüm hökmü deməkdir.

Əksinə, onunla müqayisədə monopolist tərəf aşağıdakı tipli imkan fərqlərinə malikdir: istənilən bazara maneəsiz çıxmaq, istənilən bazarda özü üçün konyunktur şərait yaratmaq, istənilən riskdən özünü daha yaxşı sığortalamaq, proseslərin fəvqəl-yüksək tempi ilə ayaqlaşmaq, stabil şəkildə hərtərəfli idxal-ixrac imkanına malik olduğundan «sosial (*etnik, mədəni, iqtisadi, siyasi və s.*) natamamlıq kompleksi»ndən ziyan görməmək, rəqabətə «sıfır» bazadan başlamamaq və s. Bütün bunlarsa bu iki tərəf arasında ölçüyəgəlməz dərəcədə böyük «sosial güc» nisbəti və qloballaşmadan bəhrələnmə bilməkdə şanslar fərqi formalaşdırır və münasibətlərdəki (*iqtisadi, siyasi, elmi-texniki və s. tərəqqi səviyyəsindəki*) disproporsiyasının ekspansiv (*həndəsi silsilə üzrə dəyişən*) dinamikasına uyğun templə də, zəif tərəfin assimilyasiyasına (*iqtisadi, siyasi, mədəni və s. inhisarına*) gətirib çıxarır: zəif tərəfin nəinki istehsal və istehlakın, idxal və ixracının, tranzit və rabitəsinin, hətta az qala yaşamaq hüququnun da son nəticədə güclü tərəfin nəzarəti altına düşməsi və onun planından asılı vəziyyətdə qalması ilə başa çatır – necə ki, bugünkü Afrika dövlətlərində olduğu kimi. Fəqət, kapitalizm – bir zaman insanların, bugünkü gündə isə dövlətlərin bir-birini istismar etdiyi bir formasiyadır (*İdeoloji fəaliyyətlərdə qloballaşmanın məhz bu tərəflərini maskalamaq məqsədilə, o, çox vaxt «vahid dünya sisteminə inteqrasiya» kimi çaşdırıcı terminlə sinonimləşdirilir, halbuki akademik dairələrdə bu iki terminin bir-birindən kəskin fərqli məzmun kəsb etdiyi yaxşı məlumdur*);...

Açıq cəmiyyət modelində bütün hallarda minimum 49%-in maraqlarının ödənməmiş qalması, onun tətbiq olunduğu ölkənin əhalisinin siyasi passivliyi arəfəsində işləməməsi (*söhbət kvorum-yetərsay problemindən gedir*) və s. kimi arqumentlər nəzərə alınmazsa, bu sadalananlar *açıq cəmiyyət* zəncirinin başlıca zəif halqaları idi. Tarix boyu ayrı-ayrı dövlətlər bir-birinə təsir, təzyiqli göstərmək üçün *açıq cəmiyyətin* həmin bu zəifliklərindən sivil bir alət, rıçaq, silah kimi istifadə etmişlər və indi də bəzi-bəzi dövlətlərin insan haqları, demokratiya və s. uğrunda bu cür, lazım olandan artıq dərəcədə canfəşanlıq etməsinin səbəbləri məhz bunlarla əlaqədardır – hansıların ki prezidentləri vəzifəyə seçiləndə yalnız və yalnız öz xalqlarının qarşısında and içib, nəyin bahasına olursa-olsun yalnız öz xalqının rifahı üçün çalışacaqlarını boyunlarına götürmüş olurlar, daha azərbaycanlıların və ya bir başqalarının yox.

Burada qloballaşma erasının və *açıq cəmiyyət* modelinin kiçik dövlətlərin manipulyasiya və inhisarına (*siyasi, iqtisadi, mədəni, demoqrafik və s. inhisarına*), yol açan bir sıra incəliklərindən bəhs edildi, bu proses və modelin imkan verdiyi maxinasiya növləri araşdırıldı. Ehtimal edilir ki, bu dinamikada təkamülün marşrutunun dəqiq sxeminin müəyyənləşdirilməsi və bu prosesin mexanizminin açılması, zəif dövlətlərə ondan hansısa müdafiə vasitələri axtarıb-tapmağa, dəqiq diaqnoz əsasında düzgün proqnozlar işləyib hazırlamağa imkan verər.

Qarabağ müharibəsi ilə əlaqədar bəzi çıxarışlar

Artıq Qarabağ müharibəsindən 10 ildən artıq bir vaxt keçir və bu müddət kifayət qədər böyükdür ki, hadisələrə kənardan baxıb, səhvləri analiz edə bilək və bunların bir daha təkrarlanmaması üçün onlardan gələcək nəsillər üçün nəticələr çıxaraq. Vaxtı ilə bu müharibənin birbaşa iştirakçısı olmuş, hazırda da hərbi psixologiya sahəsində ixtisaslaşmış bir şəxs kimi, elə bilirəm ki, biz bu barədə, hansısa fərqli fikirlər söyləyə bilərik, və bu məqalədə də buna cəhd edirik.

Aşağıda biz bu müharibədə və ondan sonrakı mərhələdə Azərbaycan tərəfinin buraxdığı mümkün səhvləri ümumiləşdirməyə cəhd edirik və problemin həlli ilə əlaqədar mümkün olan yollar barədə öz mülahizələrimizi söyləyirik (*qeyd edək ki, bu məsələlərin hamısı bizim "Diplomatik psixologiya (siyasi, ideoloji və psixoloji diversiya və anti-diversiyaların metodları)", B., 2001. kitabımızda daha ətraflı analiz olunub*):

* * *

Məğlubiyyətin qeyri-hərbi səbəbləri

1) Azərbaycanda ([geo-] siyasi, [geo-] iqtisadi, dini və s.) marağı olan müxtəlif dövlətlərin bu müharibədən Az-na qarşı bir təzyiqlə istifadə etməsi (dövlətlər səviyyəsində əks tərəfə edilən maliyyələşdirmədən tutmuş, müharibə planının ssenariləşdirilməsinə qədər metodlarla – təbii ki, məxfi planlar və kanallar üzrə);

2) Erməni tərəfindən fərqli olaraq Azərbaycanın bu müharibəyə psixoloji hazır olmaması, və bu səbəbdən də, müharibəni ilkin mərhələdə plansız, şok vəziyyətində aparması;

3) İlkin mərhələdə Azərbaycanda hadisələri öz nəzarəti altına ala biləcək, hərbi gərginliyə davam gətirə biləcək hakimiyyət aparatının və ya vahid liderin olmaması;

4) Azərbaycanda hərbi sənaye inkişaf etmədiyindən qarşı tərəfin müttəfiqlərinin hərbi sənayesindən asılı vəziyyətə düşməsi;

5) Müharibə ərzində döyüşlərin gedişatını analiz və proqnoz edən, ssenariləşdirən institutların olmaması, silahların təkmilləşdirilməsi, yerli şəraitə uyğunlaşdırılması və ya yenilərinin yaradılması işinə alimlərin cəlb edilməməsi (təkcə İkinci Dünya Müharibəsi ərzində "Katyuşadan" tutmuş atom bombasına qədər silahlar icad olunmuşdu);

6) Müharibənin Azərbaycanda gedən siyasi, iqtisadi və hərbi reformalarla bir ərafəyə düşməsi, başqa sözlə, siyasi xaotiklik, iqtisadi viranəlik dövrünə təsadüf etməsi, ordunun müharibə gedə-gedə "sıfır"dan başlanıb qurulması;

7) "Neft kontraktları"nın imzalanmasının yubadılması;

Və s.

* * *

Məğlubiyyətin sırf hərbi səbəbləri

1) Bütün müharibə boyu döyüşün yalnız bir stilinə – güc stilinə üstünlük verilib, qalan digər bütün stillərinə – o cümlədən, casusluğa, diversiya əməliyyatlarına, sui-qəsd təşkilinə, dezinformasiyaya, şantaj, daxildən qiyam təşkilinə və s. heç bir əhəmiyyət verilməməsi;

2) Ordunun döyüş qabiliyyətinin heç bir vasitə ilə stimullaşdırılmaması. Başqa sözlə, fəxri ad və mükafatlar, orden və mellar, rütbə və pul mükafatları verilməsi və s. kimi çoxdan sınılanmış təhrikədi-ruhlandırıcı vasitələrdən istifadə edilməyib, əvəzində, əsgərlərin başının "namus", "qeyrat", "vətən", "borc" və s. kimi köhnə bayatılarla qatılmasına cəhd göstərilməsi;

3) Rotaların kompleksləşdirilməsi işində əskərlərin Sovet Ordusunda aldığı peşəyə qətiyyətlə (!) əhəmiyyət verilməməsi. Məsələn, təkcə mənim xidmət etdiyim artilleriya divizionunda 10-a yaxın tankçı olduğu halda, qonşu tank botolyonu başdan-başa 18 yaşlılardan və ya keçmiş "StroyBat"-çılardan təşkil olunmuşdu. Eyni ilə, qonşu piyada botolyonunda onlarla tankçı, topçu və s. üzrə mütəxəssislər xidmət edirdi;

4) Tarixi, müharibə anlayışının özünün tarixi qədər də qədim olan zəruri bir hərbi atributa – təxliyyəyə (evakuasiyaya) heç bir əhəmiyyət verilməməsi (informasiya üçün: təxliyyə – təhlükəli zonadan əmlakan və mülki vətəndaşların, o cümlədən, xəstələrin, qocaların, qadınların, uşaqların və b. köçürülməsi əməliyyatıdır), əksinə, kəndlərdə təxliyyə əməliyyatı aparmaq istəyənləri "təxribatçı" kimi yaxalayıb, "camaat arasında panika yaydığına", "kəndləri boşaltmağa cəhd etdiyinə" və s. görə həbs edilməsi. Məhz həmin səbəbdən atəşkəs elan edilən vaxt qarşı tərəfdə Azərbaycanın 5000-dən çox əsiri (onun da əksəriyyəti mülki vətəndaş, o cümlədən, xəstələr, qocalar, qadınlar, uşaqlar və b. idi) qaldığı halda, qarşı tərəfin Azərbaycanda cəmi 27 əsiri qalmışdı.

5) Oqşunların taktiki və strateji təyinatlı növlərinin bir-birindən fərqləndirilməməsi, başqa sözlə, həm hücum, həm də müdafiə (səngərdə növbətçilik) əməliyyatlarının eyni əskərlər tərəfindən həyata keçirilməsi. Hansı ki, qarşı tərəfdə səngərdə növbətçilik əməliyyatlarını yerli botolyonlar həyata keçirdiyi halda, hücum əməliyyatları – döyüş stili həmişə dərhal seçilən, əskərlər arasında "smertniklər botolyonu" adı ilə tanınan, xalis muşkulardan təşkil edilmiş xüsusi təyinatlı ayrıca bir diviziya vasitəsilə həyata keçirilirdi. Ayrı-ayrı zonalarda (Ağdam, Füzuli və s.) irəliləmək lazım olanda, bu bir diviziya ora daşır, əməliyyat həyata keçirilir, sonra alınmış kəndlər yerli botolyonlara təhvil verilib, geri qayıdırıldı;

6) Botolyonların komplektləşdirilməsi işində döyüş gedən ərazinin coğrafi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmaması. O cümlədən, məsələn, dağlıq şəraitdə (*ələləxüsus, sürüşkən qış aylarında*) bütün növ ağır texnikanın (*məs., 60 tonluq ağır tankların*), düzətilən bütün artilleriya növlərinin (*məs., «Qradların»*) və b.-nin «Faydalı İş Əmsalı» «mənfi sıfır»dan da aşağı olduğu halda, Azərbaycan öz qoşunlarını, əsasən bu tip silahlarla təchiz etməyə çalışırdı. Qarşı tərəfsə, əksinə, öz qoşunlarını, hər daşı bir sängər olan dağlıq şərait üçün bu baxımdan maksimum effektiv olan yüngül silahlarla (*məs., qranatomyot, pulemyot, qumbara, snayper, gecəgöstərən binokl, AQS, zirehli paltar [bronojilet] və s.-lə – hansılar ki, bizdə bütöv rotaya cəmi bir-iki ədəd düşür, ya düşmürdü*) Şvarsneggersayaq tam təchiz edilmiş çevik quru qoşunları şəklində komplektləşdirməyə üstünlük verirdi. Bizimkilərsə, deyildiyi kimi, bunları «iqruşka» hesab edirdi.

Və s.

* * *

Səbəb çox, nəticə isə birdir – məğlubiyyət. Hansı səbəblərdən asılı olmayaraq fakt faktdır və bundan sonrakı fəaliyyət həmin bu məğlubiyyət faktını nəzərə almaqla ölçülüb-biçilməlidir. Təbabətdə düzgün diaqnoz düzgün müalicənin yarı hissəsini təşkil etdiyi kimi, bu məsələdə də, problemə təsir etmiş və hazırda da təsir edən bütün faktorları lazımcına nəzərə almadıqda, səhv nəticələr alınır. Və təəssüf ki, bugünə qədər də bu məsələdə marağı olan müxtəlif tərəflər problemin həlli ilə əlaqədar orientasiyaları çaşdırmaqdadırlar və vaxtı ilə buraxılan səhvlər bproblemin bu mərhələsində də, bu mərhələyə uyğun formada təkrarlanır. Buna görə də, Azərbaycan Qarabağ problemini həll edib, öz doğma torpaqlarını geri qaytarmaq üçün indiyə qədər onlarla variantlardan istifadə etsə də, indiyə qədər bu cəhdlərin hamısı, demək olar ki, nəticəsiz qalıb. Özünü «müstəqil politoloq» adlandırıb, bir-birinin dediyini təkrarlayan və xarici qrantlarla televiziyalara çıxan şərhçilərin izahına görə bunun səbəbləri əsasən aşağıdakılardır:

- 1) Hansısa lobbilərin güclü anti-Azərbaycan fəaliyyəti;
- 2) Xaricdə Azərbaycan həqiqətləri barədə lazımı informasiyanın çatışmaması;
- 3) Rusiya kimi bir nəhəngin Ermənistanın arxasında durması;
- 4) Azərbaycanın xaricdə qeyri-demokratik imicə malik olması;
- 5) Azərbaycan rəhbərliyinin bacarıqsızlığı, satqınlığı;
...və s.

Azərbaycan rəhbərləri də bu yoldakı cüzi belə mövcud olan bütün baryerləri neytrallaşdırmaq məqsədilə özünün Qarabağla bağlı siyasətində bu diaqnozları nəzərə alıb onların aradan qaldırılması üçün mütəmadi tədbirlər görür. Məs., xaricdə Azərbaycan diasporasının formalaşması üçün görülən tədbirlər, imkan düşən hər bir beynəlxalq tribunadan xaricdə Azərbaycan həqiqətlərinin yayılması üçün istifadə etmək, çoxsaylı hüquqi islahatlar və b. bu qəbildəndir. Bizim fikrimizcə isə səbəblər aşağıdakılardır:

- 1) Qərbin Qarabağ problemindən həm Azərbaycan və həm də Ermənistan qarşı təzyiqlə (*idarəedici pult, rıçaq*) kimi istifadə edib, onların hər ikisinin xarici iqtisadi, siyasi, mədəni kursunu Rusiyadan özünə sarı döndərmək və öz nəzarəti altında saxlamaq marağı;
- 2) Rusiyanı (*eləcə də, İrən*) üzük qaş kimi mühasirəyə almaq və imkan düşdükcə bu həlqəni daraltmaq işində bu dövlətlərin coğrafi əhəmiyyətindən bəhrələnmək niyyəti;
- 3) Bu hər iki Qafqaz dövlətini davamlı qarşıdurma ilə üzərək, bu hər iki dövlətdə həyat səviyyəsini gün-gündən ən aşağı həddə qədər endirmək və bununla da onların hər ikisinin xoş günlər, ali həyat tərzini üçün nəzərdə tutduqları hər şeylərini – işçi qüvvəsini, intellekt potensialını, ali dəyərlərini, qadınlarını, incəsənət məhsullarını, təbii sərvətlərini, kəşflərini, dövlət sirlərini və s. ölməmək üçün dəyər-dəyməzinə ixrac etməyə, su qiymətinə Qərbə satmağa vadar etmək məqsədi;
- 4) Konkret olaraq varlı Azərbaycanın sərvətlərini ələ keçirmək uğrunda rəqabətdə bu kartı, böyük dövlətlərin Azərbaycanı güzəştə məcbur etmək işində təzyiqlə kimi görməsi;
- 5) Azərbaycana qoyduğu milyardlarla dollarlıq investisiyasını sığortalamaq, Qarabağı bunun girovu kimi saxlamaq marağı;
- 6) Milli münaqişələri yaradıb və bunun günahını Rusiyanın üstünə yıxmaqla Rusiyaya qarşı narazılıq formalaşdırmaq və arada yaranmış ziddiyyətlərdən bəhrələnmək fəndi;
- 7) Və s...

Məhz bu səbəbdən, görülən tədbirlər heç bir bəhrə vermir. Aşağıda bu və digər faktorları da nəzərə almaqla, bu kitabda izah olunan metodlar prizmasından bu problemin cəmi həlli variantlarının ümumiləşdirilməsinə cəhd olunur:

- 1) **HÜQUQİ** baxımdan, yəni beynəlxalq normalar, konvensiyalar prizmasından **Qarabağ probleminin** həlli faktik olaraq tupikdir və bunu Azərbaycanın son on-oniki illik təcrübəsi qədərincə isbatlayıb. Bunun siyasi, psixoloji səbəblərindən bir qismi bu kitabın birinci hissəsində müəyyən səviyyədə izah edilib. Bundan əlavə, bununla əlaqədar, əbədi olaraq bir şeyi yadda saxlamalı ki, dünyada hər şey qanunlara tabedirsə də, qanunların özü də gücə tabedir. Təzyiqlə qarşısında hər şey, hətta qanunlar da əyilir. Qanunlar heç vaxt gücü olmayan tərəfi haqlı çıxarmır – hətta dünyanın ən ədalətli

dövlətlərində və ya beynəlxalq tribunallarda belə. Məhkəmə səviyyəsinə çıxarılmamış mübahisələrin özlərində də hamının nəzərində lap əvvəldən güclü tərəf haqlı kimi qavranılır. Azərbaycanca bu müharibədə faktik olaraq məğlub tərəfdir.

2) **Bu problemin SİYASİ yolla həllinin iki variantı mümkündür:**

Birinci halda – güclü dövlətlərdən hansınsa birinin Azərbaycandan ifrat dərəcədə asılı bir vəziyyətə düşməsi, başqa sözlə, beynəlxalq aləmdə Azərbaycan üçün ideal olan yeni konyunkturanın meydana gəlməsi şəraitində mümkündür. Bu halda situasiyanın özünün də iki inkişaf yolu ola bilər. Bir halda həmin dövlət istər-istəməz Azərbaycanın güclənməsində maraqlı olmağa məcbur ola bilər. Necə ki, məs., **Tayvan → Çinlə, Cənubi Koreya → Şimali Koreya ilə, CAR → afrikalılarla, İzrail → ərəblərlə Qərbin konfrontasiyasından irəli** düşmüş ayrı-ayrı dövlətlərdir. Digər halda, hər şeyi Azərbaycanın bu konyunkturdan necə yararlı olacağını bilməsi həll edəcək. Siyasət düzgün qurulmasa Azərbaycan diqtəaltı bir dövlətə çevrilə bilər və kimlərsə şərtləri altında müstəqilliyindən məhrum olar. Siyasət düzgün qurulduğu halda – belə məqam əla sövdələşmə şansıdır.

İkinci variant siyasət – bu konyunkturanı süni şəkildə təşkil etməyi tələb edir. Yəni bu halda hər şey Azərbaycanın ayrı-ayrı rəqib qütblər, o cümlədən, ələlxüsüs Rusiya ↔ ABŞ, ABŞ ↔ Avropa və ya Rusiya ↔ Avropa arasındakı siyasi; ABŞ ↔ Avropa, Avropa ↔ Yaponiya və ya Yaponiya ↔ ABŞ arasındakı iqtisadi konfrontasiyadan məharətlə yararlı olmasından asılıdır. Bu ziddiyyət – Rusiya ilə həmsərhəd, və ya Qərblə iqtisadi əlaqəli, yaxud bölgədə ABŞ-in maraqlarının təmsilçisi bir dövlət kimi, Azərbaycana geosiyasi və ya geoiqtisadi dividendlər gətirə bilər. Bu qütbləşmədə Azərbaycanın kimlərsə kimlərsə arasında bufer və ya körpü funksiyası yerinə yetirmək, yoxsa bu funksiyadan imtina etmək kimi seçim azadlığından düzgün istifadə etməsi onun başlıca təsir rıçağıdır.

Bütün hallarda həmişə bir şeyi nəzərdə saxlamaq gərəkdir ki, Qarabağ – bir tərəfdən Qərbin (ələlxüsüs ABŞ-in) buraya qoyduğu 10 milyardlarla dollar investisiyasının girovu, digər tərəfdən isə onların Azərbaycanı özlərindən asılı saxlamaq işinin rıçaqlarından biridir.

3) **Qarabağ probleminin HƏRBİ yolla həlli variantı** – bir çoxlarının emosional çağırışlarının əksinə olaraq, yalnız [yalnız və yalnız!] çox məhdud olan aşağıdakı şərtlər çərçivəsində mümkündür:

a) **Qarabağ-Ermənistan sərhədini** – hansı ki, Azərbaycana təzyiqlər göstərmək istəyən xarici dövlətlərin ermənilərə başlıca hərbi dəstək kanalıdır – hər hansı fəndləşmə [o cümlədən, istənilən variantlı kompromislə, o cümlədən, təhlükəsizlik təminatına qarşı edilən istənilən güzəştli] ələ keçirib, Laçın dəhlizini tam bağladıqdan sonra. Yalnız ondan sonra istənilən razılaşmanı pozub [Siyasətdə “kişi sözünün”, sənədin, razılaşmanın, qətnamənin, imzanın və s. dəyərinin nə qədər olduğunu Azərbaycan özünün son 10-12 illik «təcrübəsindən» yaxşı bilir] danışıqların ardını “Kalaşnikov dilində” davam etdirmək olar. Ona qədər bu addımı atmağın, altudəlik çəlləyə su doldurmaq cəhdindən heç bir fərqi olmayacaq. Əks halda isə, hər bir münaqişədən yararlanmaq istəyən və buna görə də, onun sonsuzluğa qədər uzanmasına əlindən gələnlə hər cür gizli yardım göstərən kifayət qədər xarici qüvvə tapılacaq – necə ki, Afqanıstan, Fələstin, Çeçenistan və s. variantlarında olduğu kimi;

b) Ermənistanda hakimiyyət dəyişikliyi, hakimiyyət böhranı və ya siyasi durumun qeyri-sabitliyi mərhələsində, yaxud eyni vaxtda Prezident Aparatı və Müdafiə Nazirliyi binalarının bütün heyəti ilə birlikdə hansısa qəfil zərbə ilə dağıldığı saatlarda;

c) Qlobal miqyasda beynəlxalq balansın pozulduğu və ya bütün böyük dövlətlərin başının öz problemləri və ya daha ciddi olan nə ilə qarşıdığı mərhələlərdə (məs., 80-ci illərin axırı, 90-cı illərin əvvəllərində olduğu kimi);

d) Bütün aparıcı böyük dövlətlərin hamısı ilə (ələlxüsüs Rusiya və ABŞ-la) eyni vaxtda razılığa gəlməkdən sonra (əks halda, Gürcüstan kimi, hər dəfə bir böyük dövlətlə sövdələşib müharibəyə başlayan, elə onun kimi də, axırda hər dəfə o birinin süngüsünə rast olub geri qayıtmaq məcburiyyətində qalır); və s...

Qarabağ probleminə, faktik olaraq bu faktorların hamısı rola malikdir və onların hamısı kombinasiyalı formada həll olunmalıdır. Bu baxımdan, deyilən bu münbit şəraitlər bir tək təbii proseslərin nəticəsi olmayıb, həm də, Azərbaycanın məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi kimi meydana çıxıb bilər ki, bu konsepsiyadan da əsas məqsəd bunun mümkün yollarını izah etmək idi.

Bu kitabda, əsasən aşağıdakı məsələlər barədə danışıldı, bunun mümkün yolları göstərildi:

- 1) Türk xalqlarını, ərənlilik psixologiyasından çəkilib, müasir siyasi texnologiyaları, nəhayət ki, onlara necə aşılmaq;
- 2) Qarabağ probleminin istər hüquqi, istər siyasi və istərsə də hərbi həlli üçün zəruri olan həmin münbit zəmini süni yolla necə formalaşdırmaq və prosesin istənilən mərhələsində situasiya üzərində nəzarət imkanını necə əldə etmək;
- 3) Azərbaycanın maneə imkanlarının diapazonunu və istər Qərb, istərsə də Ermənistanla qarşı tətbiq edə biləcəyi təzyiqlər arsenalını necə genişləndirmək;
- 4) Problemin siyasi tərəfini həll etmək məqsədilə bölgədə və ya heç olmazsa Azərbaycanda nəhəng dəriyələrin maraqlarını necə uzlaşdırmaq və bunun ən optimal variantını müəyyənləşdirənə qədər, onların qüvvələr balansını olduqca geniş diapazonda necə dəyişdirmək və ya bir-biri ilə mümkün olan bütün variantlarda necə kombinasiya etdirmək;
- 5) Ermənistanı beynəlxalq arenada necə təkləyib, hüquqi münasibətlərdə dominant mövqeni necə qazanmaq;
- 6) Ermənistanda hakimiyyət dəyişikliyi, hakimiyyət böhranı, daxili iğtişas və ya siyasi durumun qeyri-sabitliyini süni şəkildə necə təşkil edib, onu necə zəiflətmək və ya müharibəyə başlamaq üçün münbit zəmini necə formalaşdırmaq;
- 7) Vəziyyət müharibə həddinə çatarsa, bunu müxtəlif siyasi, iqtisadi, ideoloji və s. diversiya metodlarının geniş tətbiqi ilə necə həyata keçirib, Milli Ordunun güc əmsalını birə min qat necə artırmaq (əgər məsələ bu variantların köməyi ilə elə yarıyolda həll olunmayıb, müharibə mərhələsinə qədər gəlib çatarsa) və s.

İzah edilən hər bir metod dünya təcrübəsindən seçilən nümunələrlə əsaslandırılırdı (*Müharibədə psixoloji metodların konkret tətbiqi ilə əlaqədar əlavə olaraq bax: burada, səhifə 53, 62, 64, 71, 71, 78, 118, 127 və s.-ə*)

Son olaraq bir daha qeyd edirik ki, bu kitabda başdan-başa humanizm, insaniyyət əleyhinə olan fəndlərin sirrləri araşdırıldı, açıqlandı. Lakin bunu antihumanizm, antibəşərlik kimi dəyərləndirməməli. Bunlar onsuz da güclülərə məlumdur və onlar onsuz da bunlardan gücsüzləri itaətə almaq və istismar etmək üçün istifadə edirlər. Qoy bunlardan hamı xəbərdar olsun ki, *əvvəla*, güclülərin təzyiqindən, manipulyasiyalarından vaxtında xəbər tutub, ondan müdafiə oluna bilsinlər, *ikincisi*, bu fəndlərə qarşı hansısa ümumi müdafiə variantları işlənilib-hazırlansın, *üçüncüsü* heç olmazsa onların atomları qarşısında tam əliyalın qalmayıb, maksimum ucuz və effektiv belə bir silaha da olsa malik olmuş olsunlar.

SON

P.S. Bağışla məni Qarabağ, mən sənin üçün bundan artıq heç nə edə bilmirəm

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan iqtisadiyyatı (i.e.n. dosent, İ.H.Aliyev və i.e.n. dosent, S.A.İbadovun rəhbərliyi və elmi redaktorluğu ilə). ~B., 1998.
2. Azərbaycan tarixi (Z.M.Biynadov və Y.B.Yusifovun redaktəsi ilə). ~B., «ADN», 1995.
3. Altay Məmmədov, Natiq Səfərov: Xəzinə. ~B., 1997.
4. Aliyev İ.H., Hüseynov C.A., Nağıyeva G.A.: Qısa iqtisadi lüğət (bazar iqtisadiyyatı terminləri). ~B., «Ağrıdağ», 1999.
5. Vadim Kassie, Leonid Kolosov: Kəşfiyyat fəsadı arxasında. ~B., «ADN», 1991.
6. Qobus Vəşmğiri: Qobusnamə. ~B., «ADN», 1989.
7. Oosqar Aliyev, Hikmət Davızadə: Konfliktologiyaya giriş. ~B., «Təbib», 1998.
8. Ziyaəddin Nəxsəbi: Tutınamə. ~B. *Az.Dövl.Nəşr.1991*
9. Kəlilə və Dimnə. ADU nəşriyyatı. ~B., 1960.
10. Mahir İsmayılov: Məntiq. ~B., «Maarif», 1987.
11. Mahmud İsmayıl: Azərbaycan tarixi. ~B., 1999.
12. Mirzəcanzadə A.: İxtisasa giriş. ~B., «Bakı Universiteti», 1990
13. Musa Qasimov: Birinci Dünya Müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti. ~B., «Qanun» 2000.
14. Nizəmümlük: Siyasətnamə. ~B., 1992.
15. Seyidov M.M.: Rusca-Azərbaycanca izahlı hərbi terminlər lüğəti. ~B., «ADN», 1993.
16. Sosial-siyasi fəlsəfi problemləri (toplu). Az. EA. Bəhmənyar ad. Fəlsəfə və Hüquq in-tu. ~B., 1999.
17. Sədi Sirazi: Gülüstan. ~B., «Azərənəşr», 1987.
18. Səlahəddin Xəlilov: Fəlsəfədən siyasətə. ~B., «Azərbaycan Universiteti», 1999.
19. Fikrət Sadıxov: Diplomatiya və diplomatik xidmət. ~B., «ADN», 1993.
20. Fərman İsmayılov: Müasir Qərb fəlsəfəsi. ~B., «ADN», 1991.
21. Xacə Nəsirəddin Tusi: Əxlaqı-Nasiri. ~B., «Elm», 1989.
22. Sahlar Aşğarov: Keçid dövrünün problemlərinə fəlsəfi baxış. ~B., «Azərbaycan Universiteti», 1999.
23. Hüseynli O.L., Tağıyev A.M., Məmmədov E.H., Həsənov S.T.: Politologiya. ~B., «Təbib», 1993.
24. Həsən Şirəliyev, Ali Əhmədov: Politologiya. ~B., 1997.
25. Cabbar Məmmədov: A.Eynşteynin “Xüsusi Nisbət Nəzəriyyəsi”nə qeyri-ənənəvi baxış. ~B., «Elm», 1999.
26. Cabbar Məmmədov: İnsanın iradəsini necə qırmalı, əqidəsindən necə döndərməli, özünə necə təbə etdirməli. ~B., «Azərbaycan Universiteti», 1999.
27. Cabbar Məmmədov: Tələtin nəzəriyyəsi. «Zaman» qəzeti, 10.01.1996.
28. Ali Aliyev: Quldarlıq ölkələrinin dövlət və hüquq tarixi. ~B., 1991.
29. Aliyev O.C.: Çəğdaş demokratik proseslərin bəzi fəlsəfi problemləri. ~B., «Təbib», 1997.
30. Əlikram Tağıyev, Müsəd Sükürov: Etnopolitologiya. ~B., «Elm».2000.
31. «Изведать дороги и пути праведных». Пехлевийские назидательные тексты. ~M., «Наука», 1991.
32. Антология мировой политической мысли. Т. IV. и Т. V. ~M., «Мысль», 1997.
33. Информация и управление: философско-методологические аспекты. ~M., 1965.
34. Исследования по неклассическим логикам. ~M., «Наука», 1989.
35. Исследования по общей теории систем. ~M., 1962.
36. История дипломатии. Т. I. ~M., 1941; Т. II. ~M., 1945; Т. III. ~M., 1945.
37. История США. 4-й том. ~M., «Наука», 1987.
38. Как добиться успеха? (сборник, переводов) ~M., «Политиздат», 1991
39. Классификация в современной науке. ~Новосибирск, «Наука», Сибирское отделение, 1989.
40. Краткий политический словарь. ~M., «Политиздат», 1988.
41. Курс практической психологии (сборник). ~Ижевск, «изд. Удмуртского Ун-та», 1996
42. Международные отношения после второй мировой войны. Т. I. ~M., 1962; Т. II. ~M., 1963; Т. III. ~M., 1965.
43. Модальные и интенциональные логики и их применение к проблемам. Методологии науки. ~M., «Наука», 1984.
44. Неориторика: генезис, проблемы, перспективы. ~M., 1987.
45. Образ человека в зеркале гуманизма. Мыслители педагоги эпохи Возрождения о формировании личности. ~M., УРАО, 1999.
46. Общая риторика. (пер. с фр. Ж.Дюбуа и др.) ~M., 1986.
47. Общая теория систем. ~M., 1969.
48. Опыт тысячелетия. Средние века и эпоха Возрождения: Быт, нравы, идеалы. ~M., «Юрист», 1996.
49. Политическая наука: новые направления. ~M., «Вече», 1999.
50. Политическая экономия словарь. ~M., «Политиздат», 1990.
51. Политическая энциклопедия. Т. I, Т. II. ~M., «Мысль». 2000.
52. Преступная толпа. (Сборник). Психологии РАН. «КСП +», 1999.
53. Принципы самоорганизации. (сб. ст.). Пер. с англ. ~M., 1966.
54. Проблема взаимосвязи организации и эволюции в биологии. ~M., 1978
55. Проблемы интегрального исследования индивидуальности. (сб. ст.). ~Пермь, НГПИ, 1979.
56. Программа «зомби» в действии: Можно ли с помощью приборов управлять человеком? (Сборник). Сост. Т. Скоблева. ~M., «Сандина», 1995.
57. Психология масс. Хрестоматия. ~M., Издательский дом «БАХРАХ», 1998.
58. Психология человека от рождения до смерти (под ред. А.А.Реана). ~M., «Олма-пресс» 2001
59. Психология. (под ред. В.Н.Дружинина). ~С.-Пб. – М. – Харьков – Минск., 2001.
60. Психология. Словарь. ~M., «Политиздат», 1990.
61. Психология: биографический, библиографический словарь «Евразия». ~С.-Пб., 1999.
62. Разделенная демократия – сотрудничество и конфликт между Президентом и Конгрессом. // Под общ. Ред. проф. Дж. Тарбера. // ~M., «Прогресс», 1999.
63. Самоорганизующиеся системы. (сб. ст.). Пер. с англ. ~M., 1960.
64. Системное исследование индивидуальности. (сб. ст.). ~Пермь НГПИ, 1991.
65. Современная Западная социология. Словарь. ~M., «Политиздат», 1990.
66. Сравнительное изучение цивилизаций. //Хрестоматия//. ~M., «Аспект-Пресс», 1997.
67. Суфизм в контексте мусульманской культуры. ~M., 1989
68. Техника дезинформации и обмана. Под ред. Я.Н.Заруского. ~M., «Мысль», 1978.

69. Философский энциклопедический словарь. ~М., «Советская энциклопедия». 1989.
70. Что есть что в мировой политике. Словарь-справочник. ~М., «Прогресс», 1987.
71. Экономическая энциклопедия. ~М., «Экономика», 1999.
72. Энциклопедия оккультизма. Т. I и II. ~М., «АVERS», 1992.
73. Язык и моделирование социального взаимодействия. Переводы // Сост. В.М.Сергеев, П.Б.Паршин // ~М., 1987.
74. **Абаев Н.В.:** Чань-Буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае. ~Новосибирск, 1989
75. **Абрамов Ю.Ф.:** Информационный подход к познанию действительности. ~Киев 1998.
76. **Аверинцев С.С.:** Риторика как подход к обобщению действительности // Поэтика древнегреческой литературы. ~М., 1981.
77. **Александр Дугин:** Основы геополитики. ~М., «АРКТОГЕЯ-центр», 1999.
78. **Али Абасов:** Проблемы истории, теории и методологии познания. ~Б., 2001
79. **Андреас С. и др.:** Сердце мозга. ~М., 1993.
80. **Антон Штангель:** Язык тела. ~Б., Сада. 1992.
81. **Аристотель:** Политика. Соч. Т.4. ~М., 1983.
82. **Аристотель:** Риторика. (в кн. *Античная риторика*. ~М., 1978.)
83. **Арнольд В.И.:** Теория катастроф. Журнал «Наука и жизнь», 1989, № 10
84. **Асеев В.Г.:** Мотивация поведения и формирование личности. ~М., «Мысль», 1976.
85. **Афанасьев В.Г.:** Системность и общество. ~М., 1980
86. **Ацупов А.А., Шипилов А.И.:** Конфликтология. ~М., «ЮНИТИ», 1999.
87. **Б. Лидел Гарт:** Вторая мировая война. ~М., «Фирма «Издательство АСТ»», 1999.
88. **Бартольд В.В.:** Мистика в Исламе. Избр. труды. ~М., 1966, т. 6
89. **Батыев А.С.:** Эволюция лобных долей. ~М., 1973.
90. **Безменова Н.А.:** Очерки по теории и истории риторики. ~М., «Наука», 1989.
91. **Безменова Н.А.:** Риторика и аргументация // Языковая практика и лингвистическая теория. // ~М., 1981.
92. **Безменова Н.А.:** Теория и практика риторики массовой коммуникации. ~М., 1989.
93. **Бендлер Р. и др.:** Трансформация. ~С.-Пб., 1995.
94. **Берн Э.:** Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. «Университетская книга». ~С.-Пб.-М., «АСТ», 1997.
95. **Берон Р., Ричардсон Д.:** Агрессия (пер. с англ.). ~С.-Пб., «Питер-пресс», 1997.
96. **Бессонов А.В.:** Теория объектов в логике. ~Новосибирск, «Наука», 1987.
97. **Бехтерева Н.П. и др.:** Физиология и патофизиология. ~Л., 1967.
98. **Бехтерева Н.П.:** Здоровый и больной мозг человека. ~Л., 1988.
99. **Бехтерева Н.П.:** Нейрофизиологические аспекты психич. деятельности. ~Л., 1971.
100. **Бехтерева Н.П.:** О мозге человека. ~С.-Пб., 1994.
101. **Бжезински З.:** Великая шахматная доска. ~М., «Международная отношения», 1999.
102. **Билибин Д.П. и др.:** Патофизиология... ~М., 1991.
103. **Блауберг И.В., Садовский В.Н., Юдин Э.Г.:** Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. ~М., 1969
104. **Блауберг И.В., Юдин Э.Г.:** Становление и сущность системного подхода. ~М., 1973
105. **Боголюбов В.М. и др.:** Экспериментальные исследования. ~М., 1994.
106. **Брагина Н. Н. и др.:** Функциональные асимметрии мозг человека. ~М., 1988.
107. **Будлок Алан:** Гитлер и Сталин. ~Смоленск-М., «Русич», 1994.
108. **Васильев Л.Л.:** Значение физиологического учения. ~Л., 1953.
109. **Вебер М.:** Избранное. Образ общества. ~М., Юрист. 1994.
110. **Вильгельм Вундт:** Проблемы психологии народов. ~М., «КСП+» 1999.
111. **Вильгельм Райх:** Анализ личности. ~М., «КСП +», ~С.-Пб., «Ювента», 1999.
112. **Вильгельм Рейх:** Психология масс и фашизм... ~С.-Пб.-М., «Университетская книга», «АСТ», 1997.
113. **Винокуров И., Гуртовой Г.:** Психотронная война: От мифов – к реалиям. ~М., «Мистерия», 1993.
114. **Владимир Крысько:** Секреты психологической войны: цели, задачи, методы, формы, опыт. ~Минск., «Харвест», 1999.
115. **Волкозенов Д.А.:** Психологическая война (Подрывные действия империализма в области общественного сознания). ~М., «Воениздат», 1974.
116. **Вольф Мессинг:** Я телепат. ~М., РИА, «Юго-Запад», 1990.
117. **Габриел Тард:** Мнение и толпа. ~М., «КСП +», 1999.
118. **Гегель Г.В.:** Философия права. ~М., «Мысль», 1990.
119. **Генри Киссинджер:** Дипломатия. ~М., «Ладомир», 1997.
120. **Герлинда Мелхорн, Ханс-Георг Мелхорн:** Гениями не рождаются. ~М., «Просвещение», 1989
121. **Герхард Адлер:** Лекции по аналитической психологии. ~М., «Рефл-бук, “Ваклер”», 1996.
122. **Гоббс Т.:** Соч. «Мысль». Т.1. ~М., 1989. Т.2. ~М., 1991.
123. **Гончарев Г.:** Суггестия. ~М., 1995.
124. **Гончаренко Н.В.:** Гений в искусстве и науке. ~М., «Искусство», 1991.
125. **Грибак Л.П.:** Моделирование состояний человека в гипнозе. ~М., «Наука», 1978.
126. **Грибак Л.П.:** Резервы человеческой психики. ~М., 1987.
127. **Гринвилл Дж.:** История XX века. ~М., 1999.
128. **Гриндер Д. и др.:** Наводнение транса. ~Киев, 1996.
129. **Гроф С.:** За пределами мозга. ~М., 1993.
130. **Гюстав Лебон:** Психология толп. ~М., «КСП +», 1999.
131. **Давид Майерс:** Социальная Психология. ~С.-Пб., «Питер-пресс», 1997.
132. **Декарт Рене:** Правила для руководства ума. Соч., Т.7. ~М., 1989.
133. **Дельгадо Х.:** Мозг и сознание. ~М., 1971.
134. **Дениел Ерги:** Добыча – всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть. ~М., «Дессво», 1999.
135. **Джарол Б. Манчэйм, Ричард К. Рич:** Политология: методы исследования. ~М., «Вес Мир», 1997.
136. **Джерард Ниренберг, Генри Калсро:** Как читать человека словно книгу. ~Б., «Сада», 1992.
137. **Джеффри Хоскинз:** История Советского Союза 1917-1991. ~М., «ВАГРИУС», 1995.
138. **Джимм Грехом Скотт:** Конфликты и пути их преодоления. ~Киев, «Внешторгиздат», 1991.
139. **Джон Ролз:** Теория справедливости. ~Новосибирск, изд., «Новосибирского ун-та», 1995.
140. **Дилтс Р. и др.:** Убеждение. ~Портленд, 1993.
141. **Доценко Е.А.:** Психологические манипуляции. ~М., «ЧеРо», 1997.
142. **Дружинин В.Н.:** Психология // Учебник для гуманитарных вузов // ~С.-Пб., 2001
143. **Дружинин В.Н.:** Психология общих способностей. ~С.-Пб. – М. – Харьков – Минск, 1999
144. **Зиг Зиглар:** Умение добиваться успеха. ~С.-Пб., «Диалектика», 1977
145. **Иванов Ю.М.:** Йога и психотренинг. ~М., 1991.
146. **Иванов-суранский К.А.:** Саморегуляция головного мозга. ~Киев., 1971.

147. Иванов-Муранский К.А.: Электрический наркоз... ~Киев, 1966.
148. Ивлев Ю.В.: Модальная логика. ~М., *Издательство Московского университета*, 1991.
149. Ильин Е.П.: Психология воли. ~С.-Пб., «Питер», 2000.
150. Ильюченко Р.Ю., Финкельберг А.Л., Ильюченко И.Р., Афтанас Л.И.: Взаимодействие полушарий мозга человека. ~Новосибирск «Наука», 1989.
151. Ильюченко Р.Ю.: Память хорошая, память плохая. ~Новосибирск, «Наука», 1991.
152. Кандыба В.М.: Силовой гипноз. Монография. ~М., 1984.
153. Кандыба Д.В.: Гипноз. ~С.-Пб., 1993.
154. Кандыба Д.В.: Мысленный гипноз. ~С.-Пб., 1994.
155. Кандыба Д.В.: Психологический гипноз наяву. Теория и техника. ~Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996.
156. Кандыба Д.В.: Психологический гипноз. Монография. 1996.
157. Кандыба Д.В.: Техника гипноза – СК. ~С.-Пб., 1994.
158. Кандыба Д.В.: Управляемый медитативный аутотренинг. ~М., 1990.
159. Кандыба Д.В.: Цыганский гипноз. ~Ростов на-Дону, 1996.
160. Кант И.: Основы метафизики нравственности Соч. Т.4., ч.1., ~М., 1965., ~М., «Мысль», 1999.
161. Капони В., Новак Т.: Сам себе психолог. ~С.-Пб., «Питер», 2001
162. Карнеги Д.: Как завоевать друзей... ~М., «АВС», 1998.
163. Киселев П.А.: Как развить память ребёнка. ~М., «Аквариум» «Дельта», 1996
164. Карнеги Д.: Как завоевать друзей... ~М., «АВС», 1998.
165. Каструбин Э.В.: Ключ к тайнам мозга. ~М., 1996.
166. Келер В., Коффка К.: Гештальт-психология. ~М., «АСТ-ЛТД», 1998.
167. Керрол Э. Изард.: Психология эмоции. ~С.-Пб., «Питер», 1999
168. Ковалев В.И.: Мотивы поведения и деятельности. ~М., «Наука», 1988.
169. Ковалев Г.А.: Психологическое воздействие: Системно-экологический анализ. ~М., РАУ. 1989.
170. Кондаков Н.И.: Логический словарь-справочник. ~М., 1971.
171. Конрад Н.И.: Запад и Восток. ~М., 1972.
172. Константин Платонов: Занимательная психология. ~С.-Пб., «Питер», 1977
173. Коробейников В.С.: Пирамида мнений. ~М., 1981.
174. Косарев А.И.: Происхождение и сущность государство. ~М., «Знание», 1969.
175. Кратко А.А., Восков П.П., Коргергин А.Н., Царегордцев Г.И.: Моделирование психической деятельности. ~М., «Мысль», 1969.
176. Крылов В.Ю., Морозов И.Ю.: Кибернетические модели и психология. ~М., «Наука», 1984.
177. Куликов В.Н.: Психология внушения. ~М., Иваново., Пед. ин.-т., 1978.
178. Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г.: Синергетика – теория самоорганизации. ~М., 1983.
179. Курт Левин: Разрешение социальных конфликтов. ~С.-Пб., 2000.
180. Лабунская В.А.: Невербальная поведения. ~Изд. Ростовского ун.-та, 1986.
181. Лайнбарджер П.: Психологическая война. ~М., «Воениздат», 1962.
182. Лебедев. А.В.: Самогипноз. ~М., 1993.
183. Ледонко И.С., Тульчинский Г.Л.: Логико – целового управления. ~Новосибирск, «Наука», Сибирское отделение, 1988.
184. Лейпхарт А.: Демократия в многообразных обществах. ~М., «Аспект-Пресс», 1997.
185. Леон Шертюк: Гипноз. ~М., «Медицина», 1992.
186. Макиавелли Николо: Государь. ~М., «ЭКСМО-ПРЕСС», ~Харков «ФОЛНО», 1998.
187. Маркс Карл, Энгелс Фридрих: Соч. Т.13, Т.23, Т.23, ч.1.
188. Маслоу А.: Новые рубежи человеческой природы. ~М., «Смысл», 1999.
189. Матвеев В.М.: Британская дипломатическая служба. ~М., «Межд. отн.», 1990.
190. Мертон Р., Мид Дж., Парсонс Т., Шюц А.: Теория обществ: фундаментальные проблемы. // пер с нем. //., ~«Канон-Пресс», 1999
191. Мечников И.И.: Этюды о природе человека. ~М., Изд. АН СССР. 1961.
192. Моисеев Н.Н.: Размышление о совр. политологии. ~М., НМЭПУ. 2000.
193. Мутин В.П. и др.: Психофизические механизмы мозга. ~Новосибирск. 1988.
194. Немов Р.С.: Психология. В 3-х книгах. ~М. «Гуманитарный издательский центр Владос», 1996-1997
195. Николис Г., Пригожин И.: Самоорганизация в неравновесных системах. //Пер. с англ.//. ~М., 1979.
196. Овчинникова О.В. и др.: Гипноз в экспериментальном... ~М., 1989.
197. Орест Пинто: Женщины – шпионы. Из истории шпионажа. ~М., 1991.
198. Павлова К.Г.: Искусство спора: логико-психологич аспекты. ~М., 1988.
199. Панарин А.С.: Искусшение глобализмом. ~М., «Русский Национальный Фонд». 2000.
200. Панарин А.С.: Философия политики. ~М., «Новая школа», 1996.
201. Парсонс Т.: О структуре социального действия. ~М., «Академический Проект» 2000.
202. Парсонс Т.: Система современных обществ. ~М.. «Аспект Пресс», 1998.
203. Платон: Государство. Т.3. ч.1. ~М., 1971.
204. Платон: Законы. Т.3. ч.2. ~М., 1972.
205. Платон: Политик. Т.3. ч.2. ~М., 1972.
206. Плужников ~М., Рязанцев С.: Среди запахов и звуков. ~М., «Молодая гвардия», 1991
207. Поппер Карл: Открытое общество и его враги. ~М., «Культурная инициатива». 1992. Т. I-II.
208. Прибрам К.: Языки мозга. ~М., 1975.
209. Пригожин И., Стенгерс.: Порядок из хаоса. Пер. с англ. ~М., 1986.
210. Пригожин И.: От существующего к возникающему. Пер. с англ. ~М., 1985.
211. Пусеник Ф. И др.: Нейролингвистическое программирование (НЛП). ~С.-Пб., 1995.
212. Пушкин В.Н.: Психология и кибернетика. ~М., «Педагогика», 1971.
213. Р. Эрнест Дююи, Тревор Н.Дююи: Всемирная история войн. Книга третья. ~С.-Пб.-М., «Полигон АСТ», 1998.
214. Репко С.И.: Отечественный опыт ведения спецпропаганды (1918-1991). ~М., «Воен. ун-т», 1994.
215. Роберт Такер: Сталин. Путь к власти 1879-1929. ~М., «Прогресс», 1991.
216. Роберт Чалдини: Психология влияния. ~С.-Пб., 1999.
217. Роджерс Фишер и Уильям Юри: Путь к согласию или переговоры без поражения. ~М., «Наука», 1992.
218. Рождественский Ю.В.: Проблемы влияния и эффективности средств массовой коммуникации. // Роль языка в средствах массовой коммуникации. ~М., 1986.
219. Рождественский Ю.В.: Риторика публичной лекции. ~М., 1986.
220. Романов С.Н.: Биологические действие вибрации и звука. ~Л., «Наука», 1991.
221. Ротенберг В.С., Аршавский В.В.: Поисковая активность и адаптация. ~М., 1984
222. Рузавин Г.И.: Синергетика и принципы самодвижения материи. ~М., «Вопр. философии», 1984. №2

223. Рузавин Г.И.: Синергетика и системный подход. ~М., «Философские науки», 1985., №5.
224. Руссо Ж.Ж.: Об общественном договоре или принципы политического права. Трактаты. ~М., «КАНОН-ПРЕСС-Ц. КУЧКОВО ПОЛЕ», 1998.
225. Рустамбеков Г.Б.: Экономические интересы республики. ~Б., «Издательство Бакинского университета», 1992.
226. Рязанов А.И.: Введение в синергетику. «Успехи физич. наук», 1979, Т.299. в 4
227. Садковский В.Н.: Основания общ. теории систем. ~М., 1974.
228. Сандлер Д. и др.: Пациент и психоаналитик. ~Лондон. 1986.
229. Санисбан Л.С.: Основы политической науки. ~М., 1992.
230. Северюгин В.И.: Специальные методы социально-психологического воздействия и влияние на людей. ~Челябинск. Обл. изд-во, 1996.
231. Сидоренко Е.А.: Логическое следование и условные высказывания. ~М., 1983.
232. Симонов П.В.: Эмоциональный мозг... ~М., 1981.
233. Сластенов М.Ю.: Убеждающее воздействие в диалоге и дискуссии. ~Л., «Знание», 1991.
234. Смирнов В.М. и др.: Мозговые механизмы... ~М., 1989.
235. Спенсер Г.: Опытные научные, политические и философские. ~Минск, «Совр. Литература», 1998.
236. Спиноза Б.: Богославско-политический трактат. ~М., 1935.
237. Спиноза Б.: Трактат об усовершенствовании разума. ~Л., 1934.
238. Спрингер С. и др.: Левый мозг, правый мозг. ~М., 1983.
239. Сципион Сигеле: Преступная толпа. ~М., «КСП +», 1999.
240. Сьюзан Баретт: Тайны мозга. ~С.-Пб., «Питер», 1997
241. Томас Рид.: Исследование человеческого ума на принципах здравого смысла. ~С.-Пб., Изд. «АЛТЕЙЯ», 1999
242. Торндайк Э., Джон Б.: Бихевиоризм. ~М., «АСТ», 1998.
243. Трошина Н.Н.: Риторика и теория коммуникации: Неориторика – генезис, проблемы, перспективы. ~М., 1987.
244. Уемов А.И.: Системный подход и общ. теории систем. ~М., 1978.
245. Уильям Ширер: Взлет и падение Третьего Рейха. ~М., «Воен. изд.» Т.1., 1991. Т. 2. 1992.
246. Файдыш Е.К.: Изменения состояние сознание. ~М., 1989.
247. Филипп Райс: Психология подросткового и юношеского возраста. ~С.-Пб., «Питер» 2000.
248. Франселла Ф., Баннистер Д.: Новый метод исследования личности. ~М., «Прогресс», 1987.
249. Фрейд Зигмунд: Введение в психоанализ. Лекции 1-15. ~С.-Пб., 1999. Лекции 16-35. ~С.-Пб., Изд. «АЛТЕЙЯ», 1999
250. Фрейд Зигмунд: Психология масс и анализ человеческого «Я». ~М., «КСП +», 1999.
251. Хакен Г.: Синергетика. Пер. с англ. ~М., 1980.
252. Хейли Д.: Психотерапевтические техники. ~Лондон, 1986.
253. Хеллер С. и др.: Такой вещи, как гипноз... ~С.-Пб., 1994.
254. Хомская Е.Д.: Нейропсихология. ~М., 1987.
255. Хосе Ортега-и-Гассет: Восстание масс //в кн.: *Избранные труды.* // ~М., «Вес Мир», 1997.
256. Хелл ~Л., Зиглер Д.: *Теория личности.* ~С.-Пб., 1997.
257. Цицерон М.Т.: Три трактата об ораторском искусстве. ~М., 1972.
258. Чернозоловкин Н.В.: Сущность, типы и формы государство. ~М., «Знание», 1968.
259. Шиллер Г.: Манипуляторы сознанием /Пер. с англ.; Науч. ред. Я. Н. Засурский/. ~М., «Мысль», 1980.
260. Шертлок Л.: Гипноз. ~М., 1992.
261. Шодем Г.: Основные течения в еврейской мистике. ~Иерусалим, 1989, т. 1
262. Эббингауз Г., Бэн А.: Ассоциативная психология. ~М., «АСТ-ЛТД», 1998.
263. Эйзенштадт Ш.: Революция и преобразование обществ. ~М., «Аспект Пресс», 1998.
264. Эндлер Р.: Нейролингвистическое программирование. ~С.-Пб., 1994.
265. Эрик Давид: Принципы права вооруженных конфликтов. ~М., *Меж. Комитет Красного Креста.* 2000.
266. Эриксон М.: Собрание сочинений. ~Киев., 1995.
267. Эрих Фромм: Анатомия человеческой деструктивности. ~М., 1998.
268. Эрих Фромм: Психоанализ и этика. ~М., 1998.
269. Эфрамсон В.П., Изюмова Е. А.: На что мы надеемся, или нужно ли растить гениев. //в сб. *Квинэссенция.* // ~М., «Политиздат», 1990.
270. Юнг Карл Густав: Психологические типы. ~М., «Ун.-тская книга», АСТ. 1996.
271. Юнг Карл Густав: Различия восточного и западного мышления. – Философские науки. ~М., 1988, №10
272. Юнг Карл Густав: Сознание и бессознательное. ~С.-Пб.–М., «Ун.-тская книга», 1997
273. Якобсон П. М.: Психологические проблемы мотивации поведения человека. ~М., «Просвещение», 1969.

¹ Universalilärin tərtibində (*fizioloji universalilər istisna olmaqla*) — Uznadze (1949) Sperry (1974, 1986), Deqlin və b. (1976, 1986), Nebes (1978), Benton (1980), Bradsbaw, Nettleton (1981), Kostandov (1983) və b. təcrübələrinin nəticələrindən, həmçinin (*qismən, (2.2) və (3.2) saylı universalilərlə bağlı*), özümüzün psixoloji araşdırmamızın və linqvistik sahəsində «baş beyin yarımkürələrinin funksional asimmetriyası» prinsipinə istinadən qurduğumuz məlum sistemin (*aparattın*) nəticələrindən istifadə olunmuşdur. Deyilənlər eyni qayda ilə səhifə 65-də izah edilən psixi konturlara da aiddir — *müəll.*

² Psixoloji testləri, psixi kompleksləri və s. də bu qayda üzrə təsnif etmək əlverişli nəticələrə gətirib çıxardı. — *müəll.*

³ Türk xalqlarındakı bu psixologiya türkdilli dövlətlərin heç birində heç vaxt radikal şovinist ideologiyaların mövcud olmaması ilə əlaqədardır. Lakin bu cür ideologiyaların meydana çıxması faktı ilə türkdilli dövlətlərin heç birinin heç vaxt monomillətli dövlət olmaması faktı arasında səbəb yoxsa nəticə əlaqəsi olmasını mütəxəssislər araşdırmalıdır. — *müəll.*

⁴ Yeri gəlmişkən, bütün bunların tarixdə çoxdan sübut olunmuş faktlar olmasına baxmayaraq ermənilərin «Böyük Ermənistan» sarsılamələrinin haradan uydurduqları qəribədir. Ondən da qəribə olanı, azərbaycan intellegentlərinin bu qədər aşkar faktlar içərisində bunu təzkib edə bilməməsidir. Ermənilər özlərinin XIX əsrə qədər buralarda nəhəng imperiya olduqlarını, yalnız həmin əsrdə qonşu dövlətlər tərəfindən parçalandıqlarını, bu əsrin əvvəllərinə qədər ümumiyyətcə, buralarda azərbaycanlılar yaşadıqlarını hər dəfə təkrarlayırlarsa da indiyə qədər deyən olmur ki, bu ərazidə «azərbaycanlılar» yox, «Azərbaycan» adlı dövlətin olmadığı faktıdır. Lakin bundan hələ o nəticə çıxır ki, burada ümumiyyətcə, azərbaycandilli dövlət mövcud olmayıb. Buralar XIX əsrə qədər ermənilərə mənsub olubdusa, görəsən Səfəvilər, Atabəylər, Monqol-Tatar imperiyaları, 600-illik Osmanlı imperiyası öz dövrlərində harada yerləşiblərmiş? Yoxsa,

ümumiyyətcə, erməni tarixlərində belə imperiyaların mövcudluğu barədə heç nə yazılmır, yaxud onlar ola-ola da ermənilər, onların daxilində anklav vəziyyətdə öz müstəqil və qüdrətli dövlətlərinə malik imişlər?

Ermənilər Qarabağda bu gün baş verənləri azərbaycanlıların onlara qarşı yürütdüyü hansısa milli diskriminasiya siyasətinin nəticəsi kimi yozurlarsa da, sual edən olmur ki, nəyə görə azərbaycanlılar bir neçə yüz və hətta min ildir ki, ərazisindəki onlarla etnik azlıqlarla (*talışlar, ləzgilər, tatarlar, udinlər və b. ilə*) mehriban qardaşlıq, qonşuluq şəraitində yaşaya bildiyi və neçə min ildə bunların heç birini assimilyasiyaya uğratmadığı halda, bir təkcə ermənilərə qarşı hansısa «diskriminasiya siyasəti» yürüdəsi oldu? Özü də məhz Ermənistanın özünün monomillətli dövlət olduğu, yəni heç vaxt heç kimlə normal həmmövcudluq şəraitində yaşaya bilmədiyini göz önündə olduğu halda? — **müəll.**

⁵ Burada lazımı adamların ad günlərini, əlamətdar hadisələri və s. yadda saxlamaq üçün bir neçə yaddasaxlama fəndini bilmək xüsusi əhəmiyyətlidir. Nisbətən genişləndirilmiş yaddasaxlama fəndlərinin bir qismi aşağıdakılardır:

I) EYDOTEXNİKA:

Eydotexnika əsasən obrazlarla aparılan əməliyyatları əhatə edir. Eydetik yaddasaxlamanın əsasında yaddaşın mexanizmindən irəli gələn bir sıra psixoloji fəndlər durur ki, bunlardan bir qismi aşağıdakılardır:

- Əsasən parlaq obrazlar daha yaxşı yadda qalır, buna görə də, yaddasaxlanılacaq obrazı maksimum aydın, parlaq təsvir etmək gərəkdir;
- Əsasən dinamik obrazlar daha yaxşı yadda qalır, buna görə də, hər obraz mütləq hərəkət halında təsvir edilməli və ya fikrən hərəkət etdirilməlidir;
- Əsasən təhriflər daha yaxşı yadda qalır, buna görə də, predmet olduğundan qat-qat böyük və ya kiçik kimi təsvir edilməlidir;
- Əsasən qeyri-məntiqi olan hər şey birbaşa uzunmüddətli yaddaşa düşür, buna görə də, obrazları bir-biri ilə maksimum qeyri-məntiqi, absurd yollarla cəlb etməli, məs., boşqab və şorba sözlərini bir-biri ilə assosiasiya etdirməyin ən rəşional metodu boşqab daxilində şorba təsvir etməkdirsə, mnemotexnika üçün şorba dənizində üzən boşqab təsvir etmək ən düzgün yoldur;
- Əsasən beynə birinci gələn fikir təhtəşüurlə birbaşa əlaqədar olduğundan, mnemotexnika üçün ağıla ilk gələn assosiasiyadan istifadə etməli;
- Əsasən insanda müəyyən emosional reaksiya doğuran cisim və hadisələr daha yaxşı yadda qaldığından, assosiasiya edilən predmetin birbaşa özünüzlə əlaqələnməsinə, sizə təsir etməsinə cəhd edin; və s.

II) MNEMOTEXNİKA:

Mnemotexnikanın əsasında o prinsip dayanır ki «*Eyni zamanda yaranan təsvirlər, xatırlama zamanı da biri digərini olandır*». Başqa sözlə, əgər insan hansısa bir konkret musiqiyə qulaq asarkən hansısa bir bədbəxt hadisə baş versə, ömrünün sonunacan həmin şəxs hər dəfə həmin musiqini dinləyərkən məhz həmin situasiyanı xatırlayacaq. Yaxud, insan bir şəxslə müəyyən bir yerdə tanış olmuşsa, hər dəfə həmin yer ona həmin şəxsi yad etdirəcək. Bu da sözləri, rəqəmləri, fiqurları və s. yadda saxlamaq üçün xüsusi açar verir. O cümlədən:

RƏQƏMLƏRİN MNEMOTEXNİKASI: Təbii ki, heç kim yüzrəqəmli bir ədədi yadda saxlaya bilməz. Lakin bu rəqəmlərin hər birini ayrıca bir hərfə, alınan hərflər qrupunu obrazlara, bu obrazlarısa bir-biri ilə əlaqələr olan cümlələrə «tərcümə» etsək, nəticədə alınan bu «kodlar» çox asanlıqla yadda qalacaq və onların şifrəsini bir-bir açmaqla isə bütövlükdə yüzrəqəmli ədədi əzbərləyib təkrar etmək mümkündür. Həmin kodlaşdırma metodları isə aşağıdakılardır:

1) Rəqəmlərin hərflərə «tərcümə» edilməsi metodu:

Bunun üçün əvvəlcədən 0-dan 9-a qədər olan bütün rəqəmlərin müvafiq hərflərlə əvəzləndirilir və bu əvəzləndirmə ömürlük də dəyişdirilmir. Məs.: 0 = n, 1 = r, 2 = k, 3 = z, 4 = ç, 5 = b, 6 = l, 7 = y, 8 = s, 9 = d. Əsasən samit hərflərdən istifadə edilməsi məqsəduyğundur və hər rəqəmin iki samit səslə əvəzləndirilməsi daha əlverişlidir, məs., 2 = k, g; 4 = ç, c və s.

2) Rəqəmlərin obrazlara «tərcümə» edilməsi metodu:

Bu metod əsasən bir neçə variantdan ibarətdir, o cümlədən:

- Yuxarıdakı rəqəm-hərf kodlaşdırılmasından sonra alınan hərflər toplusu arasına uyğun gələn istənilən sait əlavə edilməklə onlar sözlərə çevriltdirilir, məs., 656 = aLBaL1, 52 = BaK1 və s;
- Rəqəmləri obrazlara tərcümə etməyin digər metodu onlar arasında oxşarlıq tapmaq və hər rəqəmi bənzəri olan predmet kimi yadda saxlamaqdır, məs., 1 rəqəmi — oxu, 2 rəqəmi — suda üzən qazı, 8 rəqəmi — eynəyi, 58 rəqəmi — vertolyotu və s. xatırladır. Hər dəfə bunlarla rastlaşdıqda isə həmin predmetləri yada salmaq kifayətdir (*bu variant görmə yaddaşı güclü olanlar üçün əlverişlidir*).
- Rəqəmləri obrazlara tərcümə etməyin bir başqa metodu onların oxşar səslənməsinə görə hansısa predmetlə bənzədilməsidir, məs., 7 — getdi, 8 — saqqız və s. fonetik oxşarlıq onların bu obrazlarla əvəz edilməsi üçün kafidir (*Bu variant eşitmə yaddaşı güclü olan şəxslər üçün əlverişlidir*).
- Rəqəmləri obrazlara tərcümə etməyin bir başqa metodu onların əlaqədar olduğu tarixi hadisələr, yaxud bir başqa predmetlərlə əvəzləndirilməsidir, məs., 17 rəqəmi — Leninlə, 41 rəqəmi — müharibə ilə, 53 — Stalinlə (*ölüm ilidir*), 61 — Xruşşovla və s. əlaqələndirilə bilər.

Deyənlərə yeganə bunu əlavə etmək mümkündür ki, 1-dən 100-ə qədər, və ya heç olmazsa 10-a qədər bütün rəqəmlər üçün bu cür ekvivalent sözlər tapılıb yadda həmişəlik saxlanılmalıdır. Özü də, bunlar yuxarıdakı istənilən bir və ya bir neçə metod üzrə seçilə bilər. Həmçinin bir rəqəmə bir neçə ekvivalent söz tapılıb yadda saxlanması xüsusi effektivdir.

3) Rəqəmlərin cümlələrə «tərcümə» edilməsi metodları:

Mnemotexnika qaydaları ilə əlaqəsiz sözləri bir-biri ilə vahid cümlə halında birləşdirməkdən ötrü eydotexnikanın prinsiplərindən istifadə olunur. Bunun üçün sözlər bir-biri ilə ixtiyari qaydada assosiasiya etdirilərək onlardan süni cümlələr quraşdırılır. Məs., «Şeytan» və «Alma» sözlərini bir-birinə «Şeytan alma yeyir» cümləsi vasitəsilə cəlb etməyə, assosiasiya etdirmək mümkündür, bu da uzun müddət yadda qalacaq. Yaxud, aşağıdakı telefon nömrəsini götürək: 85-82-41. Rəqəm sırası «ASiM SoK iÇiR» cümləsi kimi kodlaşdırıla bilər və s.

Eydotexnika fəndləri ilə mnemotexnika fəndlərini kombinasiya halında işlətmək xüsusi effektivdir ki bu zaman yaradılan assosiasiyaların maksimum məntiqsiz, obrazların parlaq, qeyri-real, dinamik və s. olmasına xüsusi fikir vermək

zəruridir. Nümunə üçün bu qayda ilə aşağıdakı sözləri bir-biri ilə əlaqələndirmək vacibdir: ŞEYTAN, SİMURĞ QUŞU, FRANSA, VƏSİQƏ, QAZAB, GECƏ, QUYU, AĞLAMAQ, ÜZMƏK, TAKSİ: «Şeytan Sımurğ quşunun belinə minib Fransaya gedir və düşəndə də, yolpulu ävəzinə vəsiqə göstərüb getmək istədikdə Sımurğ quşu qəzəblənir və onu aparıb zülmətdəki bir quyuya atır. Şeytan quyuda oturub çox ağlayır və göz yaşları getdikcə quyunu doldurur. Sonra şeytan bu quyuda üzürək quyudan çıxır və yaxınlıqdan keçən taksini saxlatdırıb öz evinə qayıdır» və s. Qeyd edək ki bu ilkin sözlərin özləri rəqəmlərin kodlaşdırılması da ola bilərdi.

Beləliklə, göstərilən kodlaşdırılma metodundan istifadə etməklə istənilən uzunluqlu rəqəmlər sırasına, telefon nömrələrini, tarixi hadisələri, dostların ad gününü və s. çox asanlıqla əzbər yadda saxlamaq mümkündür;

FİQURLARIN MNEMOTEXNİKASI: Həndəsi fiqurları yadda saxlamaq da, bu prinsipə əsaslanır, sadəcə olaraq, hər fiquru müəyyən bir predmetə bənzətmək lazımdır, məs., xaç, üçbucaq, dairə, oval və s. fiqurlarını yadda saxlamaq üçün belə bir mətn tərtib etmək olar: «Täyyarə (yəni xaç) Bermud üçbucağına bir bomba (dairə) atır və dərhal oradan bir «uçan boşqab» (oval) qalxıb, täyyarəyə şüa buraxır və täyyarə partlayır»;

Bütün bunlar zahirən çox cəfəng və «detski iqrə» kimi görünsə də, əslində bütün bunlar mnemotexnikanın mahiyyəti ilə əlaqədardır. Belə ki, beynin dərinliklərindəki proseslər qeyri-məntiqi, əyləncəli şəkildə, uşaq düşüncəsi formasında baş verdiyindən (*Həmin səbəbdən uşaqların yaddaşı böyüklərininki ilə müqayisədə qat-qat güclüdür, çünki onların təfəkkürü həlilək səbəb-nəticə, ümumi-xüsusiyyət rəbitələri ilə məhdudlaşdırılmayıb, fantaziyaları çərçivəyə salınmayıb*), burada da, istənilən yaşlı insanlarda yatmış uşaq təfəkkürünü oyatmağa cəhd edilir. Hər halda bəşəriyyət gündəlik məişət üçün həlilək bundan yaxşısını fikirləşib tapa bilməyib və bu metodlar bir neçə min ildir effektiv işləyir.

III) EVRIKOTEXNİKA*:

Əslində rəbitəsiz olan faktlar, predmetlər, hadisələr və s. arasında süni rəbitə tapmaqla onların məntiqi yadda saxlanılmasının sadələşdirilməsi metodlarıdır. Məs., 24–68–40 telefon nömrəsini götürək. Burada aşağıdakı prinsipi əsas götürmək mümkündür: həmin rəqəmlər «8»-ə qədər bir-birindən iki-iki artır, ondan sonra isə dörd-dörd azalır, yəni $0+2 = 2$ $[+2] = 4$ $[+2] = 6$ $[+2] = 8$ $[-4] = 4$ $[-4] = 0$. Və s. ...

IV)

1954-cü ildə Loyd və Marqaret Pemerson belə bir təcrübə keçirdilər: üzərində təcrübə keçirilən şəxslərə 3 hərfi yadda saxlamağı tapşırıdılar. Eyni zamanda onlara paralel olaraq yaddaşlarında bir başqa riyazi hesablama aparmaq da tapşırıldı. Təcrübənin yekununda pasiyentlər həmin bu üç hərfi yada sala bilmədilər, çünki beyində aparılan əlavə riyazi əməliyyat yaddasaxlamaya mənfi təsir göstərmişdi. Buradan belə nəticə alınır ki, yaddasaxlama anında beyin eyni zamanda digər əməliyyatlarla yüklənməməlidir. Bəs onda beyində aparılan ayrı-ayrı əməliyyatlar arasında zaman fərqi nə qədər olmalıdır?

1913-cü ildə Pyeron belə bir təcrübə apardı. Yoxlanılan adamlara bir-biri ilə rəbitəsi olmayan 18 söz verildi və onları yadda saxlamaq tapşırıldı. Sonra onları ayrı-ayrı qruplara bölüb hansında neçə dəfə təkrarlamaqdan sonra yaddasaxlama effekti daha yaxşı olduğunu araşdırırdı. Məlum oldu ki, ilk oxunuşdan 10 dəqiqə keçəndə həmin materialı yenidən təkrar edənlərin yaddasaxlama effekti, 10 dəqiqə keçəndən sonra təkrar edən şəxslərin yaddasaxlama effektindən qat-qat aşağıdır. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, əzbərlənən materialı üstündən 10 dəqiqə keçəndə qətiyyən təkrarlamaq olmaz və bu, beyində «interferensiya» törədərək unutmaya əmələ gətirir. 10 dəqiqədən bir olan təkrarlama isə maksimum effekt göstərir.

1900-cü ildə Müller və Piltsekerin keçirdiyi təcrübədə isə hər 24-30 saatdan bir təkrarlamanın da, əlahiddə effekti olduğu nəticəsini verdi.

XIX əsrdə şotland filosofu Uilyam Hamiltonun və yenə həmin əsrdə yaşamış ingilis iqtisadçısı və məntiqçisi Uilyam Stenli Cevonsun apardığı təcrübələr əsasında məlum oldu ki, insan diqqəti eyni zamanda 5-dən 9-a qədər informasiyanı tutmaq və təhlil etmək qabiliyyətinə malikdir. Sonradan C.Müllerin apardığı təcrübələr nəticəsində həqiqətən də, məlum oldu ki, operativ yaddaşın (*qısamüddətli yaddaşın*) həcmi 7 ± 2 -yə bərabərdir, başqa sözlə 5 və 9 arasında həcmə malik informasiya yaddaşda daha yaxşı qalır. Buradan belə nəticə alınır ki, yaddaşdan daha səmərəli, qənaətli istifadə etmək üçün yadda saxlanılacaq informasiyaları yeddi-yeddi qruplaşdırmaq daha effektivdir.

Qeşaltpsixologiya nümayəndəsi B.V.Zeyqarın XX əsrin əvvəllərində belə bir təcrübə apardı. Yoxlanılanlara müəyyən bir material verib, yadda saxlamalarını tapşırırdı. Sonra bu qrupların birindən materialı vaxt axıra çatmamış, digərindən isə vaxtın sonunda soruşdu və məlum olur ki, birinci qrup materialı daha yaxşı yadda saxlayıb, nəinki ikinci qrup. Buradan belənə ticə alınır ki, yarımçıq informasiya daha yaxşı yadda qalır, nəinki bitmiş.

Alman alimi Q.Ebbinqauz yadda saxlanılan informasiyanın əvvəlinci və son hissəsinin, gürcü alimi Z.Uznadze «ustanovka»lara uyğun olan, qabaqcadan planlaşdırılmış informasiyaların, A.A.Smironov və P.İ.Zinçenko (1945) mənafeyə, tələbatə uyğun informasiyaların, Stendiq (1973) mənalı sözlə müqayisədə şəkillərin və ya rəngarəng obraz kimi təsəvvür edilmiş informasiyaların daha yaxşı yadda qaldığını eksperimental sübut etdilər.

Adətən, sadalanan bu cəmi metodlardan kombinativ variantda, yəni eyni bir hal üçün bunların bir neçəsindən paralel formada istifadə etmək xüsusi effektivdir.

Əlavə olaraq qeyd edək ki, bunlar yaddasaxlamanın yeganə metodları deyil və bir başqa məqsədlər üçün «25-ci kadr effekti metodu», «Yuxuda öyrənmə metodu», «Yaddasaxlanılmanın sublimasiyon metodu», «Ritmik səsənmə metodu» və s. tətbiq edilir. Lakin, onlar müəyyən bir şəraitin mövcudluğu çərçivəsində, xüsusi hallar üçün işləkdir və bu sadalanan metodlar qədər universaltət biq dairəsinə malik deyil. — *müəll.*

* Termin və ona aid metodların fərqləndirilməsi bizə məxsusdur. — *müəll.*

⁶ Burada kiçik bir fəlsəfə. Deyilən mexanizmdə əslində beyində dünyanın sensualist obrazı alınır. Müxtəlif fəlsəfi cərəyanlar arasındakı mübahisələr də məhz bu kimi dolaşmaq məqamlardan doğur. — *müəll.*

⁷ Yeri gəlmişkən, Hz.Əli övladlarından bəzilərinin də qəbrinin Azərbaycanın olmasına baxmayaraq, Azərbaycan bugünkü gündə bundan nə mənafevi nə də digər formada heç cür istifadə edə bilmir və əhalisi öz ruhi tələbatını ödəmək, nəzir-niyazını vermək, qurban kəsmək üçün olduqca böyük miqdarda rüşum ödəyib, xərc və əziyyət çəkib onunla eyni statuslu olan Məşhəd, Kərbala və s. kimi yerlərə səfər edir. — *müəll.*

⁸ **Qeyd:** Qədim Afrika qəbilələrinin «zombiləşdirmə» (*manqurtlaşdırma*) prosedurası aşağıdakı prinsiplə həyata keçirilirdi: Obyekt (*əsasən əsirlər*) ən əvvəl dördüncü balıqların atından hazırlanan xüsusi zəhərlə (*tetrodoksini*)

zährləndirilib klinik ölüm halına salınır və torpağa basdırılırdı. Müəyyən vaxtdan sonra torpaqdan çıxarılanda, o, ilk gördüyü şəxsin əbədi şüursuz quluna çevrilirdi. Müasir dövrdə bu məqsədlə nisbətən «sivil» vasitə kimi **erqotomin-histomin** qazından istifadə edilir, hansının ki təsiri insanın yaddaş sistemini tam və ya qismən blokirovkalayır, pozur. Elmi jarqonda bu prosedura «beynin yuyulması metodu» və ya «şəxsiyyətin korreksiyası metodu» adı ilə tanınır. — **müəll.**

⁹ Kvant fizikası dilində sxem bir qədər başqa cürdür: aralarında rabitə qırılmış nukleidlər (*elektron, proton və s.*) heç vaxt dayanıqlı olmur, buna görə də, digər atomların nukleidləri ilə rabitəyə can atır, rabitə qurulduqda isə bu, artıq həmin atomun enerji balansını pozur, onun elektronlarını həyəcənli vəziyyətə gətirir, və onların öz enerji səviyyələrini dəyişmələrinə səbəb olur. Nəticədə lokal çərçivədə fəaliyyət göstərən nüvə cazibəsi qırılır və həmin nukleidlərdən bir neçəsi nüvəni tərk edərək, eyni prosesləri digər atomlarla təkrarlayır. — **müəll.**

¹⁰ Haşiyə kimi qeyd edək ki, «Tektonik silah»ların ixtiraçısı Azərbaycan alimi fizika-riyaziyyat e.d. prof. İkrəm Kərimov hesab edilir. Silah ilk dəfə 1968-ci ildə «Merkuri-18» məxfi proqramı (*şifrəsi: «NİR №2M 08614 PK»*) çərçivəsində onun rəhbərliyi ilə Qırğızistanın Batken şəhərinin 50 km.-liyindəki bir poliqonda uğurla sınaqdan keçirilib. SSRİ-nin dağılmasından sonra tədqiqat qrupu üzvlərinin dağılıbı xaricə getdi (*konkret olaraq, qrup üzvlərindən Niyaz Bayşev və Cəfər Cəfərov CAR-da, daha iki nəfər İsraildə işə dəvət alıb, oraya getdi*), Bundan bir müddət sonra – 1995-ci ildə naməlum xarici kəşfiyyat idarələri tərəfindən İ.Kərimovun iş otağına basqın təşkil edilib, bu silahla bağlı bütün tədqiqat sənədlər, o cümlədən, tədqiqatın bütün nəticələrinin yerləşdiyi kompüterdəki materiallar oğurlandı (*hənsinin ki, istintaqına Azərbaycanın MTN-i də qarışmışdı*). Bundan tezliklə sonra ABŞ, CAR və Yaponiyada da bu sahədə tədqiqatlar aparılmağa başlanıldığına dair məlumatlar yayılmağa başlandı. — **müəll.**

¹¹ Müasir elmdə canlıların bu seysmosenzitivliyi, seysmik gərginlik arəfəsində atmosferin elektrik və maqnit sahələrində əmələ gələn dəyişikliklərin **(1)** hava aerozollarını yükləməsi və onların atmosferlə canlıların sinir sistemi arasında naqil funksiyası yerinə yetirməsi; **(2)** bu maqnit sahənin canlıların qanındakı dəmir mənşəli hemoqlobinə təsir göstərməsi faktoru ilə əlaqələndirilir (*əlavə olaraq bax: «Psixotron silahlar» bəliumünün «Xüsusi tezlik» və «Xüsusi sahə generatorları» hissəsinə*) — **müəll.**

¹² Burada və ümumiyyətcə, bütövlükdə bu kitab boyu heç yerdə bizim mövqeyimizi demokratiya, plüralizm və s. kimi açıq cəmiyyətə xas olan dəyərlərin əleyhinə qəbul etməməli. Bu kitabın əsas kredosu — həm ifrat açıq və həm də ifrat qapalı cəmiyyət modellərinin zəifliklərini qabardaraq, ideallığın haradasa bu iki qütbün məxrəcində və ya kombinasiyasında olduğunu isbat etməkdən ibarətdir. — **müəll.**

¹³ Qeyri-mütəxəssislərə informasiya üçün bildiririk ki Karl Popper (1902-1994) müasir Qərbin ən tanınmış filosoflarından biridir. Bu zirvəyə onu yeganə olaraq qapalı cəmiyyətin tənqidi və açıq cəmiyyətin tərifi mövzusunda yazdığı və obyektiv yanaşılma, elə bir dahiyənə məzmun kəsb etməyən ortabab bir əsəri (*bax: «Ədəbiyyat siyahısına» (burada, səh. 156) 207-cü ədəbiyyata*) qaldırır (*baxmayaraq ki, digər bir sıra əsərlər də yazıb, lakin onların adını hətta əksər mütəxəssislər belə tanımır*). Sadəcə olaraq, əsərin məzmununun Qərb ideoloqlarının maraqları ilə tam şəkildə üst-üstə düşməsi onun bəxtinə belə bir parlaq ulduz yandırdı. — **müəll.**

¹⁴ Yeri gəlmişkən, Sokrat, Platon, Aristotel və digər bir sıra mütəfəkkirlərin də demokratiyanın qatı əleyhdarlarından olduqları mütəxəssislərə məlumdur. — **müəll.**